

TÜRK SİYASİ HAYATINDA TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE GEÇİŞ: DEĞİŞİM VE SONUÇLARI (1946 - 1954)

Ülkühan Özdemir

**TÜRK SİYASİ HAYATINDA
TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE GEÇİŞ:
DEĞİŞİM VE SONUÇLARI
(1946 – 1954)**

Ülkühan Özdemir

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ◆ 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 528

**TÜRK SİYASİ HAYATINDA TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE GEÇİŞ:
DEĞİŞİM VE SONUÇLARI (1946 - 1954)**

Yazar

Ülkühan Özdemir

İnceleyiciler

Nurettin Gülmez / Sevilay Özer

Metin Denetimi

Mukaddes Arslan

1. Baskı: Ankara 2024

ISBN 978-975-17-5330-4

Kapak ve Sayfa Tasarımı

M. Sami Önal

Atatürk Araştırma Merkezi

Genel Ağ: <https://www.atam.gov.tr/>

E-Mağaza Genel Ağ: <https://emagaza-atam.ayk.gov.tr/>

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın,
tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

Cumhuriyetin 100. Yelina Armağandır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	XV
KISALTMALAR	XVIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİN SEBEPLERİ

1.1. Çok Partili Hayata Geçilmesinin İç Sebepleri	23
1.1.1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Genel Ekonomik Durum ve Hükûmetlerin Uyguladığı Ekonomik Politikaların Olumsuz Etkileri	23
1.1.1.1. Refik Saydam Hükûmetinin Uyguladığı Ekonomik Politikalar .	26
1.1.1.1.1. Millî Korunma Kanunu	30
1.1.1.1.2. Yeni Vergiler Konulması ve Vergi Miktarlarının Artırılması	34
1.1.1.1.3. Karne Uygulamasına Geçilmesi.....	35
1.1.1.1.4. Ekim (Ziraat) Seferberliğinin Başlatılması	37
1.1.1.2. Şükrü Saraçoğlu Hükûmetinin Uyguladığı Ekonomik Politikalar	38
1.1.1.2.1. Fiyatların Serbest Bırakılması	39
1.1.1.2.2. Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması	41
1.1.1.2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması	46
1.1.2. Sosyal Sınıfların Genel Durumu ve Çıkarılan Kanunların Olumsuz Etkisi	48
1.1.2.1. İşçilerin Sosyo-Ekonomik Durumları	49
1.1.2.2. Köylülerin Sosyo-Ekonomik Durumları	51
1.1.2.2.1. Kırsal Kesimde Var Olan Düzen ve Topraksızlığın Sebep Olduğu Problemler.....	55
1.1.2.2.2. Orman Kanunu'nun Köylüler Üzerindeki Olumsuz Etkisi	56
1.1.2.2.3. Köy Kanunu'nun Doğurduğu Olumsuz Sonuçlar	58
1.1.2.2.4. Yol Vergisine Karşı Oluşan Tepkiler	59
1.1.2.2.5. Köy Enstitüleri Kanunu'nun Olumsuz Etkileri	60
1.1.2.3. Ticaret Erbabının Sosyo-Ekonomik Durumu	61

1.1.2.4. Memur ve Bürokratların Sosyo-Ekonomik Durumu	64
1.1.3. Din ve Vicdan Özgürlüğünün Sınırlandırılmasıyla İlgili Uygulamaların Toplumda Sebep Olduğu Tepkiler	65
1.1.3.1. Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumda Meydana Getirdiği Hoşnutsuzluk	67
1.1.3.2. Din Eğitimi ve Din Adamı Yetiştirilmesiyle İlgili Sıkıntılar	69
1.1.3.3. Camilerin Amaçları Dışında Kullanılmasına Tepki Duyulması	70
1.1.4. Üniversitelerin Durumu ve Akademisyenlerin Yürürlükteki Düzene Tepkileri	72
1.1.5. Matbuat Kanunu ve İktidarın Basın Üzerindeki Baskısı	74
1.1.6. Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'na Duyulan Tepkiler	78
1.1.7. CHP'nin Halktan Uzaklaşması	80
1.2. Çok Partili Hayata Geçilmesinin Dış Sebepleri	81
1.2.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Genel Seyri ve Türkiye'nin İzlediği Denge Politikası	81
1.2.1.1. Savaşın Yayılması ve Türk Dış Politikasındaki Gel-Gitler	86
1.2.1.2. Savaşın Şiddetlenmesi ve Türkiye Üzerindeki Müttefik Baskılarının Artması	89
1.2.1.3. Türkiye'nin Uluslararası Alanda Yalnız Kalması ve Müttefik Devletler ile Yakınlaşma Politikası İzlemesi	96
1.2.2. Savaşın Sona Ermesi ve Türkiye'nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları	99

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

2.1. Çok Partili Hayata Geçerken Türkiye'nin İzlediği Dış Politika	105
2.2. Örgütlü Muhalefet Hareketinin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Olaylar	111
2.2.1. Basında Demokrasi Tartışmaları	112
2.2.2. CHP'de Parti İçi Muhalefet	114
2.2.2.1. Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısının Görüşülmesi Sırasında Yaşanan Tartışmalar ve Muhalefet Hareketinin Oluşumuna Etkisi	114
2.2.2.2. Bütçe Görüşmeleri Sırasında Muhalif Milletvekillerinin Tavrı	122
2.2.2.3. Dörtlü Takrir (Önerge) ve Türk Siyaseti Açısından Önemi	123

2.2.2.4. Muhaliflerin CHP ile Yollarının Ayrılması	125
2.2.2.5. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın Onaylanması Sırasında TBMM'de Yaşanan Demokrasi Tartışmaları	127
2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kurulan İlk Parti: Millî Kalkınma Partisi	129
2.4. Yeni Yasama Yılı'nın Açılışında İsmet İnönü'nün Yaptığı Konuşma ve Kamuoyunda Yankıları	131
2.5. Anadoluocular Hareketi ve CHP'nin Siyasi Düşüncesindeki Değişimine Etkisi	132
2.6. Demokrat Partinin Kuruluşu	132
2.6.1. DP'nin Kuruluşunun Basında Yankıları	135
2.6.2. DP'nin Kuruluşuna CHP'den Gelen İlk Tepkiler	137
2.6.3. DP'nin Teşkilatlanması	138
2.6.4. CHP'de İktidarı Kaybetme Korkusu ve Alınan İlk Tedbirler	140
2.7. 1946 Genel Seçimleri Öncesinde Kurulan Diğer Partiler	143
2.8. CHP'de Liberalleşme Çabaları	146
2.8.1. Cemiyetler Kanunu'nda Değişiklik Yapılması	148
2.8.2. Üniversiteler Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Üniversitelerin Özerk Hale Gelmesi	149
2.8.3. Matbuat Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Gazete Kapatmanın Zorlaştırılması	151
2.8.4. Milletvekili Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Tek Dereceli Seçim Prensibinin Kabul Edilmesi	152
2.9. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İlk Seçimleri	154
2.9.1. Belediye Seçimleri ve Türk Siyasetindeki Önemi	154
2.9.1.1. Belediye Kanunu'nda Değişiklik Yapılması	154
2.9.1.2. Belediye Seçimlerinin Erkene Alınması	155
2.9.1.3. Partilerin Belediye Seçimlerine Hazırlıkları ve Seçim Kampanyaları	156
2.9.1.4. Belediye Seçimlerinin Sonuçları ve Yolsuzluk Söylentileri	159
2.9.2. 1946 Genel Seçimleri	161
2.9.2.1. Genel Seçimlerin Erkene Alınması ve Muhalefetin Tepkisi	163
2.9.2.2. Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi	165
2.9.2.3. İktidar ve Muhalefet Partilerinin Seçim Kampanyaları	167
2.9.2.4. Seçimlerin Yapılması ve Seçim Sonuçları	173

2.9.2.5. Yolsuzluk İddiaları ve Seçim Sonuçlarına Muhalefetin İtirazları	175
2.9.2.6. 1946 Genel Seçimlerinin Basına Yansıması	178
2.10. Dış Politikanın Etkisi Altında CHP İktidarının İdeolojilere Bakış Açısının Değişmesi	179
2.10.1. Komünizmin Tehlike Olarak Görülmesi	179
2.10.2. Turancılık Fikrinin Tehlike Olarak Görülmesi	183

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 DÖNEMİ TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM

3.1. 1946-1950 Döneminde Gerçekleşen Önemli Siyasi Olaylar	185
3.1.1. Recep Peker Hükûmeti Dönemi ve CHP'deki Radikal Kanadın Değişime Ayak Diremesi	186
3.1.1.1. Hükûmet Programı ve Mecliste Yaşanan İlk Tartışmalar	187
3.1.1.2. Seçim Sonuçlarına Yapılan İtirazlar	188
3.1.1.3. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül Kararları	190
3.1.1.4. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün VIII. Dönem TBMM'yi Açış Konuşmasının Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Açısından Önemi	195
3.1.1.5. Recep Peker Hükûmetinin Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Çabaları Karşısında İstifa Etmesi	195
3.1.2. Hasan Saka Hükûmetleri Döneminde Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Süreci	197
3.1.2.1. Yeni Yasama Yılı'nın Açılışı ve İsmet İnönü'nün Konuşmasının Türk Demokrasisinin Gelişimi Açısından Önemi	202
3.1.2.2. II. Hasan Saka Hükûmeti Dönemi ve Değişim Taraftarlarının Yönetimdeki Rolünün Artması	203
3.1.3. Şemsettin Günaltay'ın Başbakan Olması ve Behçet Kemal Çağlar'ın İstifası	206
3.2. Dış Politikadaki Gelişmelerin Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Etkisi	209
3.2.1. Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerginleşmesi	210
3.2.2. Türk-Amerikan İlişkilerinde Yakınlaşma	214
3.2.2.1. Truman Doktrini	214
3.2.2.2. Marshall Planı	217

3.2.2.3. Türk-Amerikan Yardım Antlaşması	219
3.2.3. Türkiye'nin Avrupa Konseyine Girmesi	221
3.2.4. NATO'nun Kuruluşu ve Türk Dış Politikasına Etkileri	222
3.3. İktidar-Muhalefet İlişkileri	223
3.3.1. Sıkıyönetim (Örfi İdare) Kararının Uzatılması	223
3.3.2. Bütçe Görüşmeleri ve DP'nin Meclisi Terk Etmesi	226
3.3.3. 12 Temmuz Beyannamesinin İlanı	230
3.3.3.1. 12 Temmuz Beyannamesinin İçeriği	232
3.3.3.2. 12 Temmuz Beyannamesinin Önemi ve Sonuçları	234
3.4. CHP 7. Kurultayı ve DP Kongreleri	236
3.4.1. CHP 7. Kurultayı ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi	237
3.4.1.1. Tüzük ve Programda Yapılan Değişiklikler	240
3.4.1.2. 7. Kurultay'ın Önemi ve Sonuçları	245
3.4.2. DP Kongreleri ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi . . .	247
3.4.2.1. DP'nin 1. Büyük Kongresi ve Hürriyet Misakı Bildirisinin Kabulü	247
3.4.2.2. DP'nin 2. Büyük Kongresi ve Husumet Andının Kabulü	253
3.5. Köy Enstitüleri ile İlgili Değişiklik Yapılması	255
3.6. Laiklik Uygulamalarında Değişim	258
3.6.1. Din Eğitimi ile İlgili Gelişmeler	260
3.6.2. Toplumsal Hayatta Laiklik Uygulamalarıyla İlgili Değişiklikler	265
3.6.3. Basında Laiklik Tartışmaları	268
3.7. Türk Siyasetindeki Zihniyet Değişimi ve Partiler Üzerindeki Etkisi	270
3.7.1. CHP İçinde Yaşanan Tartışmalar ve Gruplaşma	270
3.7.1.1. Otuzbeşler Grubunun Ortaya Çıkışı	271
3.7.1.2. Falih Rıfkı Atay'ın Ulus Gazetesinden İstifası ve CHP 7. Kurultayı'nda İlimli (Otuzbeşler)-Radikal Çekişmesi	272
3.7.2. DP'de Bölünme	274
3.7.2.1. Müstakil Demokratlar Grubunun Kurulması	277
3.7.2.2. Millet Partisinin Kurulması	277
3.8. Komünizm ve İrtica ile Mücadele	280
3.8.1. TCK'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması	280
3.8.2. İnsan Hakları Cemiyetinin Kuruluşu ve Kapatılışı	282

3.8.3. Sol Görüşlü Siyasi Partilerin, Sendikaların ve Yayın Organlarının Kapatılması	284
3.8.4. Sol Görüşlü Hocaların Üniversiteden Uzaklaştırılmaları.	285
3.9. Antidemokratik Kanunlar ile İlgili Düzenlemeler	287
3.9.1. Matbuat Kanunu'nda Değişiklik Yapılması	288
3.9.2. Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve "Gizli Oy-Açık Sayım" Prensibinin Kabul Edilmesi.	291
3.9.3. Sendikalar Kanunu ve İşçilere Toplu Sözleşme Hakkı Verilmesi	298
3.9.4. Toprak Kanunu'nda Değişiklik Yapılması	300
3.9.5. Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun 18. Maddesinin Kaldırılması .	300
3.9.6. İstiklâl Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanununun Kabulü	302
3.10. Seçimler ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi	303
3.10.1. İl Genel Meclisi Seçimleri	303
3.10.2. Muhtar Seçimleri	303
3.10.3. Ara seçimler	305
3.10.4. 1950 Genel Seçimleri	308
3.10.4.1. Partilerin Seçim Bildirileri ve Propaganda Faaliyetleri.	310
3.10.4.2. Partilerin Milletvekili Aday Listeleri	314
3.10.4.3. Seçimlerin Yapılması ve Seçim Sonuçları.	315
3.10.4.4. Dış Basında 1950 Genel Seçimleri	318
3.10.4.5. 1950 Genel Seçimlerinin Partiler Üzerindeki Etkisi	319

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM

4.1. Hükümetler ve Önemli Siyasi Gelişmeler	325
4.1.1. I. Menderes Hükümeti Dönemi	326
4.1.2. II. Menderes Hükümeti Dönemi	331
4.2. Dış Politikadaki Önemli Gelişmeler ve Türkiye'nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları	332
4.2.1. Kore'ye Asker Gönderilmesi ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi	332
4.2.2. Bölgesel İttifaklar Kurulması ve Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyada Öneminin Artması	340

4.2.2.1. Balkan Pakti'nin Kurulması	341
4.2.2.2. Bağdat Pakti'nin (CENTO) Kurulmasına Doğru	342
4.2.3. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Amerika'yı Ziyareti.	344
4.2.4. Amerikan Yardımları	345
4.3. Türk Siyasetindeki Değişim Sürecinde Parti İçi Muhalefet Hareketleri . . .	347
4.3.1. DP'nin 3. Büyük Kongresi ve Parti İçi Muhalefetin Güçlenmesi . . .	347
4.3.1.1. DP'nin 3. Büyük Kongresi	349
4.3.1.2. Türkiye Köylü Partisinin Kurulması	349
4.3.2. Muhalefet Yıllarında CHP Kurultayları ve Kurultayların CHP'deki Değişime Etkisi	350
4.3.2.1. CHP 8. Kurultayı ve Kasım Gülek'in İnönü'ye Rağmen Genel Sekreter Seçilmesi.	351
4.3.2.2. CHP 9. Kurultayı: Kadın ve Gençlik Kollarının Kurulması . . .	353
4.3.2.3. CHP 10. Kurultayı ve Parti İçi Demokrasinin Gelişimi	354
4.4. Laiklik ile İlgili Uygulamalarda Değişim	355
4.4.1. Laiklik ile İlgili Sosyal Hayattaki Değişim	360
4.4.2. Osmanlı Hanedanının Bazı Üyelerinin Ülkeye Dönüşlerine İzin Verilmesi	364
4.4.3. Din Eğitimi ile İlgili Değişiklikler	366
4.5. Köy Enstitülerinin Kapatılması	369
4.6. Aşırı Sağ ve Aşırı Sol Akımlarla Mücadele	371
4.6.1. Aşırı Sol Akımlar (Komünizm) ile Mücadele	373
4.6.2. Aşırı Sağ Akımlar ile Mücadele	376
4.6.2.1. İrtica ile Mücadele.	376
4.6.2.1.1. Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Çıkarılması	379
4.6.2.1.2. Büyük Doğu Dergisinin ve Millet Partisinin Kapatılması.	382
4.6.2.2. Turancılık ile Mücadele	385
4.7. DP İktidarı Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkilerindeki Değişim	387
4.7.1. Muhalefet Partisi Olarak CHP'nin Değişimi.	388
4.7.2. Bürokraside Değişim ve Devr-i Sabık Tartışmaları	390
4.7.3. "Devr-i İsmet" in Sona Erdirilme Çabaları	394
4.7.4. Halkevlerinin Kapatılması ve CHP Mallarının Hazineye Devri.	395
4.7.4.1. Halkevlerinin Kapatılması	397

4.7.4.2. CHP Mallarının Hazineye Devri	401
4.7.5. İnönü-Menderes Düellosu ve İlişkilerin Yumuşaması	407
4.8. Ekonomi Politikalarında Değişim	408
4.8.1. Devletçilikten Liberalizme Geçiş	410
4.8.2. Kapalı Ekonomi Politikasından Dışa Açık Ekonomi Politikasına Geçiş	411
4.8.2.1. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu	411
4.8.2.2. Petrol Kanunu	418
4.9. DP İktidarı Döneminde Yapılan Başlıca Kanun Değişiklikleri	426
4.9.1. Basın Kanunu'nda Değişiklik Yapılması	426
4.9.2. İşçiler ile İlgili Düzenlemeler	429
4.9.3. Üniversiteler Kanunu'nun 46. Maddesinin Değiştirilmesi	431
4.9.4. Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması	433
4.10. Seçimler ve Türk Siyasetindeki Değişime Etkisi	434
4.10.1. Muhtar Seçimleri	434
4.10.2. Belediye ve İl Genel Meclisi Seçimleri	436
4.10.3. 1951 Ara Seçimleri	437
4.10.4. 1954 Genel Seçimleri	439
SONUÇ	444
KAYNAKÇA	448
DİZİN	478

ÖN SÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından ülkede cumhuriyet rejimini güçlendirmek ve inkılapları yerleştirmek amacıyla pek çok tedbir alındı. Bu tedbirler, İsmet İnönü döneminde yönetim şeklinin fiili olarak tek partili otoriter hatta totaliter bir rejim haline dönüşmesine sebep oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış politikada meydana gelen gelişmeler sonucu Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçildi. Bu dönemde siyasi hayatımızda hem zihniyet hususunda hem de uygulamada pek çok değişiklik gerçekleşti. Söz konusu değişiklikler günümüzdeki çok partili siyasi hayatın temellerini oluşturduğu için oldukça önemlidir.

Bu çalışmada çok partili hayata geçiş sürecinde gerçekleşen değişim ve sonuçları ile siyasi partilerin bu değişime katkılarının ortaya konulması amaçlandı. Dolayısıyla bu eserde Demokrat Partinin 1946'da kurulması ile başlayan ve 1954 seçimlerine kadar geçen süreç ele alındı. Bilindiği gibi 1946-1954 dönemi, iktidar ve muhalefet rollerinin Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında değiştiği bir süreçtir. Her iki dönemde yaşanan gelişmeler, Türk siyasetindeki değişim açısından pek çok hususta birbirini tamamlayıcı niteliktedir. İşte bu sebeple bu sürecin, bir bütün olarak ele alınması uygun görüldü.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından tek partili rejimin ortaya çıkış sebepleri ve bu sürecin gelişimi üzerinde duruldu.

Birinci bölümde, çok partili siyasi hayata geçişin iç ve dış sebepleri ele alındı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen ve Türk siyasetinde değişimi zorunlu kılan gelişmelere yer verildi.

İkinci bölümde, Demokrat Partinin kuruluşuna giden süreçte meydana gelen olaylar incelendi. Bu dönemde kurulan ilk siyasi partinin Millî Kalkınma Partisi olmasına ve pek çok parti kurulmasına rağmen Demokrat Partinin ön plana çıkış sebepleri üzerinde duruldu. Değişim süreci açısından önemli olan iç ve dış siyasi gelişmelere yer verildi.

Üçüncü Bölümde ise 1946 genel seçimlerinden 1950 genel seçimlerine kadar olan dönem ele alındı. 1923 yılından beri iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisinin, çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde, genel politikalarından verdiği tavizler ve aldığı kararlar üzerinde duruldu. Burada özellikle bir dönem "*Millî Şef*" olarak adlandırılan İsmet İnönü ve onun yakın çalışma arkadaşlarının değişim sürecindeki etkilerinin tespit edilmesi amaçlandı. Bu çerçevede yapılan kanun değişiklikleri sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisindeki görüşmelere yer verildi. Bununla bir-

likte Cumhuriyet Halk Partisi içindeki demokratikleşme çabalarına değinilerek tek partili totaliter zihniyete sahip eski siyasetçilerin yerini, demokratikleşme taraftarı siyasetçilerin alışı incelendi.

Dördüncü bölümde, 1950 genel seçimlerinden 1954 genel seçimlerine kadar olan süreç ele alındı. Türk siyasetinde iktidar-muhalefet rollerinin Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında değişmesinin ardından gerçekleşen siyasi gelişmeler ve önceki dönemden farklılıklarının tespit edilmesi amaçlandı. Tek partili rejimin kuruluşuna ve Cumhuriyet Halk Partisi ideolojisinin yerleşmesine büyük katkı sağlamış olan Köy Enstitüleri ve Halkevlerinin kapatılma süreci incelendi. Ayrıca bu dönemde gerçekleştirilen kanun değişikliklerine yer verilerek bunların, Türk siyasetindeki değişime katkısı irdelendi.

Araştırma sürecinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarından geniş ölçüde yararlanıldı. Tutanaklarda bazı eksikliklerin olması çalışma sürecinde karşılaşılan önemli zorluklardan biriydi. Türk siyasetindeki değişim üzerinde dış politikanın etkisi incelenirken Dışişleri Bakanlığı Arşivinin kısmen açık olması karşılaşılan diğer bir zorluktu. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinden edinilerek yararlanılan bazı belgelerin, özetleri ve içerikleri ya da tarihleri arasında farklılık olması da çalışma sürecini zorlaştırdı.

Araştırılan dönem ile ilgili gazete taraması yapılarak yorum ve haberler incelendi. Dönemin gazeteci ve siyasetçileri tarafından yazılmış olan günlük ve hatıratlar ele alındı. Taraflı yazılmış olma ihtimali göz önüne alınarak verilen bilgiler arşiv ve gazete haberleriyle karşılaştırıldı. Diğer yandan erişime açık olan Amerikan arşivleri taranarak konuyla ilgili bazı belge ve haberlere ulaşıldı.

Araştırma sürecinde yardım ve desteğini esirgemeyen T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına, Millî Kütüphane, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Çalışma süreci boyunca engin bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a, yönlendirmeleriyle bana yol gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Bülent Bakar, Prof. Dr. Abdurrahman Bozkurt ve Prof. Dr. Selma Yel'e teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Ayrıca kitabın yayınlanmasını sağlayan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Uzmanı Mukaddes Arslan'a teşekkür ederim. Çalışmalarım sırasında maddi ve manevi katkılarını esirgemeyen değerli dostlarım Emine Oya-Serdar Serdaroğlu çifti ile Zeynep Sena Kalkan'a müteşekkirim. Ayrıca bu süre zarfın-

◊ ÖN SÖZ ◊

da destek ve anlayışlarını esirgemeyen değerli aileme, sabırlarından dolayı sevgili çocuklarım Mehmet ve Elife teşekkür ederim.

Ülkühan Özdemir

Ankara 2024

KISALTMALAR

a.g.e	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
a.y.	:	Aynı yer
ATAM	:	Atatürk Araştırma Merkezi
B	:	Birleşim
BCA	:	T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	:	Bakınız
C	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
İ	:	İnikat
No	:	Numara
S	:	Sayı
s.	:	Sayfa
s.s.	:	Sayfa sayısı
S. Sayısı	:	Sıra Sayısı
t.y.	:	yayın tarihi yok
TBMMTD	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMMZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
vd.	:	ve devamı
vb.	:	ve benzeri
Yay.	:	Yayını
Yay. Haz.	:	Yayına Hazırlayan
y.y.	:	yayın yeri yok

GİRİŞ

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı. Bir devlet ya da rejim adından bahsedilmemekteydi ancak bu gelişme millet iradesini vurgulamayı bakımından önemlidir. 20 Ocak 1921'de ilan edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesi "*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir.*" şeklindeydi. Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı. Gazi Mustafa Kemal, Türkiye'de cumhuriyet rejimini kurmak ve demokrasiyi gerçekleştirmek için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin adını 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası olarak değiştirmek suretiyle ilk adımı attı. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. 1924 Anayasası'nda egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ifadesi tekrarlandı. Bütün bu gelişmeler Türkiye'de geleneksel siyasi demokrasinin yerleşmesi açısından önemlidir. Ancak henüz Türkiye'de demokrasiden söz etmek mümkün değildi. İç ve dış koşullar buna imkân tanımamaktaydı. Çünkü ülkede Saltanat kurumları hâlâ varlığını devam ettirmekteydi. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nde Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemleri yaşanmış olsa da yıllardır Saltanat ile yönetilen toplumun büyük bir kısmı demokrasiyi özümseyememişti. Dolayısıyla öncelikle toplum, demokrasi için hazırlanmalı ve geçmişten kalan müesseseler ortadan kaldırılmalıydı.

Gazi Mustafa Kemal rejimi yerleştirmek için çaba sarf ederken meydana gelen bazı gelişmeler maalesef ülkede onun isteğinin aksine tek parti iktidarının kurulmasına ve her geçen gün güçlenmesine vesile oldu. O, bunu engellemek için ciddi anlamda gayret sarf etti. Onun döneminde iki kez çok partili hayata geçiş için girişimde bulunuldu. Ancak her iki girişim de çok partili hayata geçiş yerine tek partili rejimin güçlenmesine sebep oldu.

Tek parti iktidarının güçlenmesine yol açan ilk önemli olay, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla birlikte başlayan süreçtir. 1923'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde I. Mecliste var olan ve yapılması düşünülen inkılaplara engel olabileceklerine inanılan ikinci grup milletvekillerinden hiç kimse II. Meclise seçilemedi. Buna rağmen kısa süre içinde Mecliste muhalif bir grup¹ ortaya çıkmaya başladı². 1924 yılına gelindiğinde rejimi güvenceye alabilmek için önemli

1 Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 72.

2 TBMM'de milletvekilleri arasında var olan anlaşmazlıklar, Cumhuriyet'in ilanı sırasında yaşanan gelişmeler ile daha da arttı. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 541-549.

inkılaplar yapıldı. Özellikle laiklik ile ilgili olarak yapılan bu inkılaplar, inkılap karşıtları tarafından büyük tepkiyle karşılandı³.

Mecliste milletvekilleri arasında başından beri süregelen anlaşmazlığı tetikle-yerek açığa çıkararak gelişme, 20 Ekim 1924'te Mentеше Milletvekili Esat Efendi'nin Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet (Canitez) Bey tarafından cevaplanması için verdiği soru önergesi ile oldu. Refet Bey'in verdiği cevabı yeterli bulmayan Esat Efendi, soru önergesini gensoruya dönüştürdü⁴. Konuyla ilgili Meclis'te tartışmalar yaşanırken 26 Ekim'de I. Ordu Müfettişi Kâzım (Karabekir) Paşa⁵ ve 30 Ekim'de de II. Ordu Müfettişi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa görevlerinden istifa ederek Ankara'ya geldiler⁶ ve Meclis çalışmalarına katıldılar.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ile ilgili gensorunun görüşülmesi sırasında muhaliflerin ısrarıyla İsmet Paşa hükûmeti için 8 Kasım'da güven oylaması yapıldı. Hükûmet güven oyu aldı⁷. Bunun üzerine 9 Kasım'da Halk Fırkası içindeki muhalif mebuslardan 11 kişi partilerinden istifa etti⁸. Bu isimler yeni bir parti kurmak için çalışmaya başladılar. Kurulacak partinin adında "Cumhuriyet" ifadesinin yer aldığını öğrenen Halk Fırkası üyeleri, bu ifadeyi muhalif bir partiye mal etmemek için partilerinin adını Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak değiştirdiler⁹.

3 3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldı. Halife ve Osmanlı hanedan üyeleri ülke dışına çıkarıldı. Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı ve din işlerine bakmak üzere Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün okullar Maarif Vekâletine bağlandı. **Nutuk**, s. 564-565.

4 Demirel, a.y.

5 Gazetelere verdiği beyanatta, "Ordu müfettişliğinden istifayla mebuslukta memle-kete daha faydalı olacağıma inanıyorum." dedi. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1922-1944)**, C III, Rey Yay., İstanbul 1970, s. 141; Kâzım (Karabekir) Paşa, o dönemde cumhuriyeti koruma düşüncesiyle milletvekilliğini tercih ettiğini belirtmektedir. Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası: İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yay., İstanbul 1995, s. 311.

6 Mustafa Kemal, bu gelişmeyi Nutuk'ta "*Paşalar Komplosu*" olarak nitelendirmektedir. Geniş bilgi için bkz. **Nutuk**, s. 566-572.

7 **Nutuk**, s. 589.

8 Bu milletvekillerinin isimleri şöyledir: İstanbul Milletvekilleri İsmail (Canbolat), Dr. Adnan (Adıvar), Refet ve Rauf Paşa, Erzurum Milletvekilleri Rüştü Paşa, Halis Bey ile Ziyaettin Efendi, Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, Erzincan Milletvekili Sabit Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, Ordu Milletvekili Faik Bey'dir. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım**, C 2, Emre Yay., İstanbul 1993, s. 162.

9 Falih Rıfki Atay, Çankaya: **Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, Bateş, İstanbul 1984, s. 394; Metin Eriş, **Osmanlıdan Günümüze Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasî Hayatı ve Kemalizm**, Bilge Oğuz, İstanbul 2012, s. 124; Utkan Koca-türk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih

Cumhuriyet Halk Fırkasından ayrılan milletvekilleriyle sayıları 29'a ulaşan muhalifler tarafından 17 Kasım 1924'te Ankara'da yeni bir parti kuruldu. Partinin adı Terakkiperver Cumhuriyet *Fırkası* (TCF)¹⁰ idi. Böylece ilk Meclisten beri var olan muhalefet, TCF'nin kuruluşuyla siyasi bir kimlik kazandı. Kendiliğinden ortaya çıkmış bir muhalefet hareketidir. Sonuçları bakımından tek parti rejiminin güçlenmesine sebep olduğu için bu çalışmanın konusu açısından önemlidir.

Parti programında dini duygulara saygılı olunduğunun belirtilmesi, TCF'nin devrimlerin karşısında olduğu şeklinde değerlendirilmesine sebep oldu. Gazi Mustafa Kemal de böyle düşünmekteydi. Nutuk'ta bu düsturu amaç edinmiş kişilerden iyi niyetle bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca Partinin adına da tepki göstererek "*Cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin...*" kurdukları partiye "*Terakkiperver Cumhuriyet*" adını vermelerini samimiyetsiz bulduğunu ifade etmektedir. Parti mensuplarının bu isim altında halkın dini duygularını kullanarak yapılan inkılapları ortadan kaldırmayı amaçladıklarını belirtmektedir¹¹.

Gazi Mustafa Kemal, her ne kadar demokratik hayata geçmeyi arzulasa da esasında bir muhalif partinin kuruluşunu erken bulmaktaydı¹². Buna rağmen TCF'nin kuruluşunu engellemedi ancak oluşumun güçlenmesine mâni olmak için elinden geleni yaptı. CHF'den ayrılarak muhalif partiye katılacağı düşünülen milletvekilleriyle görüşmeler yaparak onları, bu kararlarından vazgeçirmeye çalıştı¹³. Diğer yandan da radikallerin etkin olduğu İsmet Paşa hükûmeti yerine daha ılımlı olan Ali Fethi Bey'in hükûmet kurması için harekete geçti. İsmet Paşa gibi radikal kişiliğe sahip biri, muhalefet ile geçinemezdi. Ali Fethi Bey ise yapılan inkılaplara taraftar idi ancak bunların yerleştirilebilmesi için diktatörlüğün olması gerektiği-

Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 425; Orbay, *age.*, s. 163; Şerafettin Turan, **Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi**, Tüses Yay., İstanbul 2000, s. 27.

10 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Genel Başkanı Kâzım (Karabekir) Paşa idi. İkinci başkanlar ise Dr. Adnan (Adıvar) ile Hüseyin Rauf (Orbay) Beyler idi. Genel Sekreter Ali Fuat (Cebesoy) Paşa idi. Demirel, *age.*, s. 73; Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982, s. 160.

11 **Nutuk**, s. 591.

12 Cezmi Eraslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler", **İlmî Araştırmalar**, S 9, İstanbul 2000, s. 77.

13 Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 87.

ne inanmıyordu. Bu noktada CHF'nin radikal kanadıyla ters düşmekteydi¹⁴. Gazi Mustafa Kemal'e göre böyle bir ortamda onun gibi ılımlı, yapıcı, kesin çizgileri olmayan birinin başbakan olması en doğrusuydu.

13 Şubat 1925'te Genç¹⁵ ilinin Ergani bucağına bağlı Piran¹⁶ köyünde Şeyh Sait liderliğinde başlayan isyan, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk muhalefet partisinin kapatılmasına ve muhalif güçler üzerindeki baskının artmasına sebep olduğu için demokrasi tarihimizde önemli bir yere sahiptir.

Şeyh Sait İsyanı, kısa süre içinde büyüdü. Şeyh Sait ve adamları jandarmayla girdikleri çatışmanın ardından halkı din adına savaşıma çağıran bir bildiri yayınladılar. Olaya önce bölgedeki güçler müdahale ettiler ancak başarılı olamadılar. İsyanlılar her geçen gün güçlendiler. Bunun üzerine 21 Şubat'ta bölgede sıkıyönetim ilan edildi¹⁷.

TCF, isyanın bastırılması için alınan bütün tedbirlere destek verdi. Hatta Parti lideri Kâzım (Karabekir) Paşa, dinin politikaya alet edilmesinin vatana ihanet olduğu şeklinde bir bildiri yayınladı¹⁸.

TCF önde gelenlerinin iyi niyetli çabalarına rağmen bazı rejim karşıtlarının bu Parti etrafında toplandıkları görülmektedir. Bunun üzerine CHF'nin Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Recep (Peker) Bey, İhsan (Eryavuz) Bey gibi radikal isimleri

14 İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005, s. 209-212; Atay, **age.**, s. 397.

15 Bugün Bingöl'e bağlı bir ilçedir. 1924-1927 yılları arasında il statüsündeydi ve il merkezinin adı "Darahini" idi. Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Ka Kitap, İstanbul 2015, s. 17.

16 Bugün "Dicle" adını taşımaktadır ve Diyarbakır'a bağlıdır. Toker, **age.**, s. 40.

17 Demirel, **age.**, s. 75, Kocatürk, **age.**, s. 430.

18 Gazeteci Ahmet Emin Yalman, TCF'nin tavrına rağmen Başbakan Fethi Bey'in Parti ileri gelenleriyle bir görüşme gerçekleştirdiğini iddia etmektedir. Yalman, görüşmede Fethi Bey'in bazı yerlerde teşkilatlanma çalışmaları yapan partililerin, dini politikaya alet ettiklerine dikkat çekerek TCF liderlerinden örgütlenme çalışmasına ara verilmesini istediğini ileri sürmektedir. TCF ileri gelenlerinin bu isteği kabul etmeyerek teşkilat üyeleri arasında, isyana destek verenler varsa bunlar hakkında soruşturma başlatmanın hükümetin hakkı ve görevi olduğunu ifade ettiklerini belirtmektedir. Yalman, **age.**, s. 161-162; Kaldı ki isyan çıktığında TCF'nin sadece Ankara, İstanbul ve İzmir'de teşkilatları vardı. Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 2001, s. 324.

TCF'nin kapatılması gerektiğini iddia etmeye başladılar. Başka bir muhalif parti de istemiyorlardı¹⁹.

Gelişmeler üzerine Fethi Bey başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı²⁰. Gazi Mustafa Kemal, Fethi Bey'in yerine İsmet Paşa'yı hükûmeti kurmakla görevlendirdi. Yeni hükûmet, ılımlıların da destek vermesiyle güvenoyu aldı²¹.

İsmet Paşa hükûmetinin programında doğudaki isyanı bir an evvel bastır-
mak için alınması gereken tedbirler yer almaktaydı. Nitekim program gereği yeni
kabinenin ilk işi, Gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın "şiddet" kanunu olarak nitelen-
dirdiği Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulü oldu²². Kanun 4 Mart 1925'te kabul
edilerek yürürlüğe girdi²³. Kabul edilen Kanun'un 1. maddesi şöyledir: "İrtica ve
isyana ve memleketin içtimai nizamını sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais
bütün teşkilat, tabrikat, teşvikat, teşebbüsat, neşriyatı hükûmet, Cumbur Reisinin
tasdikiyle res'en ve idareten men'e mezundur." Ayrıca bu gibi fiilleri işleyenleri,
hükûmetin İstiklâl Mahkemelerine vermeye yetkili olduğu belirtilmekteydi²⁴. Kan-
nun, hükûmete 2 yıllık süre için ülkenin her yerinde sınırsız geniş yetkiler tanımak-
taydı. Kanunu uygulamak üzere kısa bir süre sonra Ankara ve Elâzığ'da iki İstiklâl
Mahkemesi kuruldu²⁵.

19 Gazeteci Metin Toker, Fethi Bey'in bu süreçte TCF yöneticilerini davet ederek "...
Fırkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız, istikbali
çok karanlık görüyorum. Mutlaka kan dökülecektir." dediğini iddia etmektedir. Toker, Kâ-
zım (Karabekir) Paşa'nın parti kurmanın ellerinde olduğunu ancak dağıtmanın ellerinde
olmadığını belirterek ısrarla TCF'nin kapatılması isteniyorsa, bunu hükûmetin pekâlâ ya-
pabileceğini ifade ettiğini ileri sürmektedir. Toker, *age.*, s. 48-49; Rauf Orbay da görüşmeyi
bu şekilde anlatmaktadır. Bkz. Orbay, *age.*, s. 181-182; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar:
Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete**, C 2, Doğan Kardeş Yay., İstanbul
1960, s. 143.

20 Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930: Devrimler ve
Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 123; Mete Tunçay, **T.C.'nde
Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem yayinevi, İstanbul 1992, s. 139.

21 Oylamada 154 kabul, 2 kişi çekimser, 23 kişi de ret oyu verdi. Goloğlu, *age.*, s. 124;
Zürcher, *age.*, s. 121; Kılıç Ali, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, (Der. Hulûsi
Turgut), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015, s. 243.

22 Yalman, *age.*, s. 162.

23 Yapılan oylama sonucunda Kanun, 22 ret oyuna karşı 122 oyla kabul edildi. Ahmet
Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilâtli Muhalefet Hareketi Terakkiperver
Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s. 310-311; Behçet Cemal, **Şeyh Sait
İsyanı**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 58.

24 Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, Sinan Mat-
baası, İstanbul 1965, s. 142.

25 Zürcher, *age.*, s. 121; Kandemir, *age.*, s. 143.

6 Mart'ta, Tahrir-i Sükûn Kanunu gereğince Bakanlar Kurulu kararıyla 6 gazete kapatıldı²⁶. 16 Nisan'da Tanin ve 11 Ağustos'ta ise Vatan gazetesi kapatıldı²⁷. Gazeteler kapatılırken Kanun'un çıkmasından evvelki yazılardan da sorumlu tutuldular. CHF'nin bir sözcüsü gazete kapatmalarla ilgili olarak o günlerde şöyle bir savunma yaptı: "*Partimize karşı, Cumhuriyete dost olanları, bize ve Cumhuriyete düşman olanlardan ayırıyoruz.*"²⁸ Böylece iktidar, yazılardan hoşlanmadığı gazete ve gazetecileri susturmuş oldu²⁹.

İnönü hükûmetinin isyancılara karşı giriştiği askerî harekât 1 Nisan'da sona erdi. Hükûmet 15 Nisan'da yayınladığı bir bildiriyle doğuda hâkimiyetin sağlandığını ve devlet kuruluşlarının çalışmaya başladığını duyurdu³⁰.

25 Mayıs'ta Doğu İstiklâl Mahkemesi, görev bölgesinde bulunan TCF şubelerini kapatma kararı aldı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin de isyan ile bazı parti mensupları arasında bağ kurması üzerine 3 Haziran 1925'te hükûmet, TCF'yi kapatma kararı aldı³¹. TCF kapatılmasına rağmen milletvekilleri sonraki süreçte de Mecliste oturdukları yerleri terk etmediler. İzmir suikastı teşebbüsüne kadar devam edecek olan bu durum, olayın ardından bazı eski TCF milletvekillerinin tutuklanmasıyla sona erecektir³².

26 Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sebilürreşad, Aydınlık ve Orak Çekiç gazeteleri. Sayha, İstiklal gibi bazı yerel gazeteler de kapatıldı. Yalman, *age.*, s. 163; Yeşil, *age.*, s. 312.

27 Demirel, *age.*, s. 76.

28 Bu arada Eşref Edip, Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Erdem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon), Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü) gibi pek çok gazeteci de İstiklâl Mahkemelerinde yargıldılar. Tunçay, *age.*, s. 143, Ahmet Demirel'in adı geçen gazetecilerin anılarına dayanarak verdiği bilgiye göre gazeteciler, Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek aflatırını dilediler. Demirel, bunun üzerine Mustafa Kemal'in mahkemeye bir telgraf göndererek rejime bağlılıklarını ve yazdıklarından pişmanlıklarını belirtenlerin affedilmesini emrettiğini ileri sürmektedir. Ahmet Demirel, **Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri**, Ufuk Yay., İstanbul 2014, s. 69.

29 Sabiha Sertel, anılarında bu gelişmelerin ardından gazetelerin sadece haber yazdıklarını, kimsenin yorum yapmadığını iddia etmektedir. Sabiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950**, Ant Yay, İstanbul t.y., s. 106.

30 Cemal, *age.*, s. 60; Goloğlu, *age.*, s. 142.

31 BCA Fon:30-18-1-1, Yer:14-32-19, Tarih:03.06.1925; Zürcher, *age.*, s. 130, Goloğlu, *age.*, s. 149, Demirel, **Tek Parti'nin İktidarı**, s. 77.

32 Cemal Kutay, **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, C 5, Kazancı Matbaacılık, İstanbul 1992, s. 245.

TCF'nin kapatılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili hayata geçiş süreci başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. O dönemde Mardin Milletvekili olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, anılarında Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince gazetelerin ve TCF'nin kapatılmasından sonraki günleri değerlendirirken şu ifadelere yer vermektedir:

“... İsmet Paşa gayet durgun bir siyasi hava içinde, son derece ‘comfortable’ bir iktidar koltuğuna oturmuştu. Artık orada ne rakibi ne muarızı kalmıştı. Kendisini pek rahatsız ettiğini bildiğim muhalif gazetecilerin sesi de kısılmıştı. Gerçi bunlar İstiklâl Mahkemeleri'nin, [Mahkemelerinin] hemen hiçbir balk veya ihtilal mahkemesinde misli görülmeyen adilane yargıları sayesinde hürriyetlerine kavuşmuşlardı ama Takrir-i Sükûn Kanunu kendilerine yeniden harekete geçmek ve yeniden seslerini yükseltmek imkânını vermiyordu. İşte İsmet Paşa, ... böylece uzun, hayli uzun bir süre, öteden beri dilediği ve özlediği gibi Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin ortak kabul etmez, vazgeçilmez başkanı olarak kalacaktı.”³³

1 Haziran 1926'da İzmir'de Gazi Mustafa Kemal'e suikast düzenleneceği şeklindeki haberler üzerine mahkeme kararıyla eski TCF milletvekillerinin evleri didik didik arandı. Diğer yandan TCF'nin eski milletvekilleri tutuklandı³⁴. Eski İttihatçılar yakalanarak yargıldılar³⁵. 4 Temmuz'da “Paşalar Duruşması” olarak bilinen TCF liderlerinin yargılandığı duruşma başladı. TCF'nin önde gelen isimlerinden Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar, Mersinli Cemal Paşa ile Sabit, Münir, Hüsrev, Faik ve Bekir Beyler beraat ettiler. İstiklâl Mahkemesinde yargılanan 27 TCF milletvekilinden 6'sı idama mahkûm edildi³⁶. İttihatçıların davasına Ankara'da bakıldı. Dava sonunda, İttihatçı Ardahan Milletvekili Hilmi, eski Maliye Nazırı Cavit ve Nail Beylerin idamına karar verildi³⁷.

33 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 83.

34 Goloğlu, **age.**, s. 223.

35 Kara Kemal, Cavit Bey gibi bazı kimseler de Mustafa Kemal'i devirmeye çalıştıkları gerekçesiyle tutuklandılar. Suikastı gerçekleştirecek olan Ziya Hürşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi yakalanarak yargıldılar. Mahkemede suçlarını itiraf ettiler. **Kılıç Ali'nin Anıları**, s. 422.

36 İsmet İnönü, **İsmet İnönü Hatıraları**, (Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 475.

37 Ayrıca Ali Osman Vehbi, Hüsnü, İbrahim Edhem, Rauf ve Rahmi Beyler'in onar yıl sürgün edilmelerine karar verildi. 37 sanık beraat etti. Rauf ve Rahmi Beyler hakkındaki karar giyaben verildi. Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C I-II, İleri Kitabevi, İzmir 1995, s. 463-464; Rauf Bey, Avrupa'da olduğu için ceza uygulanamadı. Cumhuriyet'in 10. yılı münasebetiyle ilan edilen genel aftan istifade ederek yurda dönmesi için yakınları kendisine çağrıda bulundular. Ancak böyle bir ortamda yurda dönmenin bir an-

Önce Şeyh Said İsyanı sonra İzmir suikastı sebebiyle alınan sert tedbirlerle ülkede eski İttihatçılardan kimse kalmamıştı. Basın susturulmuştu. Muhafiz vekiller sinmiş ve köşelerine çekilmişlerdi. CHP ülkenin tek hâkim olmuştu. Ülkede ona muhalefet edebilecek hatta eleştirebilecek hiçbir güç yoktu³⁸.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 4 Mart 1927'den Mart 1929'a kadar yürürlükte kalmasına karar verildi. 7 Mart 1927'de ise Mecliste alınan karar ile İstiklâl Mahkemelerinin görevine son verildi³⁹. İstiklâl Mahkemeleri Kanunu ve ekleri 4 Mayıs 1949'da kaldırılmalarına kadar varlığını devam ettirdi⁴⁰. Kanun, yürürlükte olduğu süre içinde tek parti rejiminin kurulmasında ve güçlenmesinde CHF'nin elindeki en önemli koz oldu.

TCF'nin kapatılmasından sonra meydana gelen olaylar vasıtasıyla ülkede siyasal nüfuzu artan CHF, 1930'a kadar ülkeyi tek başına ve alternatifsiz olarak yönetti. Ama bu sırada her geçen gün halktan uzaklaştı TBMM demek CHF demekti. Seçimlerde yalnızca CHF'nin aday gösterdiği kişiler milletvekili olabiliyordu. Bu göstermelik seçimler esasında halk için pek bir şey ifade etmiyordu. Nitekim seçimlere katılım oranı düşüktü⁴¹. Toplumda bütün örgütlenmeler yasaktı, var olan kuruluşların hepsi CHF'ye bağlıydı⁴².

Bu dönemde Gazi Mustafa Kemal'in yoğun olarak dil ve tarih çalışmaları için Çankaya'ya kapanmış olmasından istifade eden İsmet Paşa oldukça güçlendi. Gazi Mustafa Kemal, bu durumdan rahatsız oldu ve onun bu gücünü kırmak iste-

lamda suçu kabullenmek olacağını, oysaki kendisinin suçsuz olduğunu belirten Rauf Bey dönmedi. 1935'te ailevi sebeplerle mecburen yurda döndü. Kandemir, *age.*, s. 148; Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (Ed. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 145.

38 Hikmet Bilâ, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 54.

39 Aybars, *age.*, s. 348; Aybars, bu süreçte 350'den fazla kişinin idama mahkûm edildiğini belirtirken Feroz Ahmad bu sayıyı 500 olarak vermektedir. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yay., İstanbul 2007, s. 76.

40 Aybars, *age.*, s. 472.

41 Tek parti döneminde seçimler iki dereceliydi. Birinci seçmenlerin seçimlere katılım oranına ait resmi bilgiler mevcut değildir. Bunun temel nedeni nüfusun ne kadarının seçime katıldığını tespit edecek bir takip sisteminin olmamasıdır. Mehmet Ö. Alkan, "Millî Şefli Tek-Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri)", **Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı**, (Ayrı Basım) Oğlak Yay., İstanbul 2006, s. 348. Bu husustaki bilgilere hatıratlardan ve gazetelerden ulaşılabilmektedir. Ancak verilen rakamların sağlıklı olduğunu söylemek mümkün değildir.

42 Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 169.

di⁴³. Bu arada 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye ekonomisini derinden etkiledi. Halkın ekonomik durumu her geçen gün kötüye gitmekteydi⁴⁴. Bu dönemde iktisadi durumu düzeltmek için hükümetin aldığı kararlar maalesef yetersiz kaldı. 1930'da Ağrı'nın İran sınırında başlayan Zeylan Ayaklanması, ülkedeki durumu daha da kötüleştirdi⁴⁵. Yeni bir muhalefet hareketine gerek duyulmasında dış etkenler de etkili oldu. O günlerde dış basında Türkiye'deki demokrasi eleştirilmekte ve Gazi Mustafa Kemal diktatör olmakla suçlanmaktaydı. Dış basında Türk demokrasisi şeklen Batılı ama aslen Doğulu olarak tanımlanmaktaydı. Bu durum onu rahatsız etmekteydi⁴⁶.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 4 Mart 1929'da kaldırılmasının ardından ülkede nispeten bir yumuşama ortamı oluştu. Bu ortamda iktidarın başarısız politikalarına karşı kendiliğinden bir muhalefet hareketi ortaya çıkmaya başladı. Bu sefer, muhalefetin rejimi değil İsmet Paşa ve onun ekonomik politikalarını hedef aldığı düşünülüyordu⁴⁷.

Gazi Mustafa Kemal, oluşmaya başlayan muhalefet ortamını yumuşatmak için kendi gözetiminde bir parti kurmaya karar verdi. Aksi takdirde 1924'te olduğu gibi kendiliğinden bir muhalif fırka kurulabilir ve rejim yeniden tehlikeye girebilirdi. Diğer yandan yeni bir siyasi partinin kurulmasıyla CHF'nin takip ettiği yanlış politikaları terk edeceğini ve dolayısıyla halkın durumunun düzeleceğini düşünüyordu. Aslında Mustafa Kemal'in en önemli isteği ekonomik durumun düzelmesiydi. Ona göre iktisadi durum düzelirse halkın şikâyetleri de sona ererdi.

Kurulması planlanan yeni parti laiklik prensibine sıkı sıkıya bağlı olmalıydı. CHF'nin iktisadi politikaları eleştirildiğine göre yeni parti liberalizm prensibiyle

43 Joseph C. Grew, **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları: Yeni Türkiye**, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), Multilingual, İstanbul 1999, s. 184.

44 Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 2015, s. 286-287.

45 20 gün kadar süren isyan bastırıldı. Bununla beraber İran ve Irak sınırına yakın bölgeler de meydana gelen küçük çaplı çatışmalar yeni bir Kürt isyanının çıkabileceği endişelerine sebep oldu. Bu endişeler gündemi epey meşgul etti ve iç huzursuzluğu artırdı. Abdülhamit Aşar, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi, İstanbul 1998, s. 45.

46 Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Gündoğan Yay., Ankara 1992, s. 102; Grew, **age.**, s. 189; Osman Okyar- Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk-Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1997, s. 98.

47 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 79.

ortaya çıkmalıydı⁴⁸. Bununla beraber rejim için tehdit oluşturmamalıydı. Gazi Mustafa Kemal'in güvenilir arkadaşlarından inkılapçı, ılımlı bir kişiliğe sahip olan Ali Fethi Bey bu iş için en uygun isimlerden biriydi⁴⁹.

Gazi Mustafa Kemal, Paris Büyükelçisi Ali Fethi Bey ile yaptığı görüşme ve mektuplaşmaların ardından ona yeni bir muhalefet partisi kurma fikrini kabul ettirdi. Yeni partinin adını da bizzat kendisi koydu: “*Serbest Cumhuriyet Fırkası*”. Parti, 13 Ağustos'ta resmen kuruldu⁵⁰. İkinci çok partili hayata geçiş denemesi olarak kabul edilen bu gelişme ilkinin aksine yapay ve güdümlüdür.

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) programının en önemli özelliklerinden biri laik olmasıydı. Ayrıca ekonomide liberalizmi savunuyordu⁵¹. Partinin programı, CHF'nin programına benzemesi sebebiyle çok eleştirildi. Diğer yandan basında SCF'nin muvazaa esasına göre kurulduğu şeklinde haber ve yorumlar yazılmaya başlandı. Bu durum kurucularını rahatsız etti.

Gazi Mustafa Kemal'in bütün gayretlerine rağmen iktidar partisi yeni kurulan partiden rahatsızdı. Nitekim CHF çok geçmeden SCF'ye karşı saldırıya geçti. Halkın bu Partiye ilgi göstermesi,⁵² CHF ve inkılap karşıtlarının bu Partide toplanmış iddiaları,⁵³ Gazi Mustafa Kemal'in CHF'ye karşı SCF'yi desteklediği⁵⁴ şeklin-

48 Bahri Savcı, “Partilerimizde Tabaklaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 13, S 1, 1958, s. 62.

49 Asım Us, **Gördüklerim/Duyduklarım Duygularım**, (Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi, İstanbul 2012, s. 118.

50 Ahmet Yeşil, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 15; Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul 1982, s. 24; Avşar, **age.**, s. 71; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasî Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1952, s. 622.

51 Parti programı için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1804-2, Tarih:14,09,1930; Okyar-Seyitdanlıoğlu, **age.**, s. 138-140.

52 Goloğlu, **age.**, s. 308.

53 Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri, 2 Eylül 1930'da Parti müfettişlerine gönderdiği bir genelgede SCF'nin kurulmasının irticacılar ile komünistleri harekete geçirdiğini, bazı mürtecilerin güya şapka yerine fes giyileceği, Arap harflerinin yeniden kullanılacağı, Osmanlı hanedan ailesinin ülkeye döneceği ve saltanatın yeniden kurulacağı şeklinde propagandalar yaptıklarını belirterek dikkatli olunmasını istedi. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1804-2, Tarih:14.09.1930; Aynı gün yine Genel Sekreter imzasıyla Parti müfettişlerine gönderilen başka bir genelgede de SCF'nin cumhuriyetçilik ve laiklik prensiplerine bağlılığını açıklamasına rağmen bu partiye rejim karşıtı irticacıların da üye olabilecekleri belirtilerek böyle bir durumun tespiti halinde derhal kendilerine bildirilmesinin istendiği görülmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:1-4-12, Tarih:02.09.1930.

54 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1804-2, Tarih:14.09.1930

deki söylentiler, CHF'yi birtakım tedbirler almak zorunda bıraktı. CHF, SCF ile mücadele etmek üzere bir "Mücadele Meclisi" kurdu. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da valilere, kaymakam ve nahiye müdürlerine gönderdiği emirlerle CHF'yi korumak için devlet mekanizmasını etkin hale gelmesini sağladı⁵⁵.

Başlangıçta sadece muvazaa esasına göre kurulmuş bir parti olmasına rağmen beklenmedik bir ilgiyle karşılanan SCF, kendini bir iktidar alternatifi olarak görmeye ve bunu kabul ettirmek için çaba sarf etmeye başladı. CHF bu duruma son vermek için Gazi Mustafa Kemal'i SCF aleyhine çevirme yoluna başvurdu. SCF liderlerinin Ege gezisi⁵⁶ sırasında meydana gelen tatsız olaylar CHF'nin radikallerine bekledikleri fırsatı sunmuş oldu. Gazi Mustafa Kemal'e İzmir olaylarını öylesine çarpıtarak anlattılar ki bir süre sonra Mustafa Kemal, CHF ile olan münasebetini ve bu partinin hâlâ "*Genel Başkanı*" olduğunu ifade etmek gereği duydu⁵⁷.

25 Eylül'de hükûmetin istifasıyla iki parti arasındaki ipler gerildi. Çünkü Gazi Mustafa Kemal yeni hükûmeti kurma görevini, yine İsmet Paşa'ya vermişti ve bu hükûmete SCF güvenoyu vermedi⁵⁸. Ancak hükûmet CHF milletvekillerinin oylarıyla güvenoyu aldı (2 Ekim 1930)⁵⁹.

SCF'nin sonunu getiren olay, belediye seçimleri oldu. Belediye seçimlerine SCF'nin katılıp katılmayacağı o günlerde çok tartışıldı. Parti yeni kurulmuştu. Teşkilatlanmasını henüz tamamlamamıştı. Alınacak kötü bir sonuç SCF'nin sonu olabilirdi. Ancak SCF, 18 Ağustos'ta yani kurulduktan bir hafta sonra seçimlere katılma kararı aldı. SCF'nin bu kararı, CHF'de tedirginliğe sebep oldu. Nitekim CHF Genel Sekreterliği, milletvekillerine gönderdiği bir belgede belediye seçimlerinde alınacak sonucun Partinin, "*Memleket nazarındaki kudret ve şerefi namına ve gerekse önümüzdeki sene zarfında yapılacak umumi intihaba tesiri itibariyle pek aşîkâr...*" olduğunu belirterek seçimin önemine dikkat çekti⁶⁰.

55 Ahmet Ağaoglu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yay., İstanbul 2011. s. 51.

56 Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yay., İstanbul 2006, s. 211-215.

57 Koçak, agm., s. 149; Avşar, **age.**, s. 124; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-180-2, Tarih:08.09.1930; Siirt Mebusu Mahmut, "Fırkalar karşısında Gazi", **Milliyet**, 8 Eylül 1930, s. 1.

58 Tunçay, **age.**, s. 269.

59 Kocatürk, **age.**, s. 508; Balkaya, **age.**, s. 320.

60 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1804-2, Tarih:14.09.1930.

5 Ekim 1930'da yurt genelinde belediye seçimlerinin yapılmasına başlandı⁶¹. SCF, 37 ilde seçimlere katıldı. Bu seçimlerde 3 Nisan 1930'da kabul edilen Belediye Kanunu ilk kez uygulandı. Kadınlar ilk defa seçimlere katıldı. Diğer yandan ilk defa seçimler, iki parti arasında yapıldı. Dolayısıyla halkın CHF'ye karşı olan tutumunu ölçmek mümkün olacağı için bu seçimler önemliydi⁶².

Seçimler başladıktan kısa bir süre sonra gazetelerde seçimlerde devlet erkânının uyguladığı baskı ve yolsuzluklar yazılmaya başlandı⁶³. 20 Ekim'de seçimler sona erdi. SCF, 502 seçim bölgesinden 30 kadarını kazandı⁶⁴. Bunlardan en önemlisi Samsun idi. Samsun valisinin tarafsız tutumu sayesinde seçim demokratik bir ortamda gerçekleşti ve SCF seçimi kazandı⁶⁵.

SCF'nin kurulması, seçimlere katılması, Gazi Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri var olan demokrasi arayışının bir göstergesidir. Ancak seçimler sırasında yaşanan tatsız hadiseler, CHF'nin önemli isimlerinin, muhalefet fikrine henüz hazır olmadığını ve onu yok etmek için ne kadar sert ve tavizsiz olduğunu ortaya koyması bakımından dikkate değerdir⁶⁶.

Belediye seçimlerinden sonra iki parti arasında meydana gelen tartışmalar sonucunda SCF fesih kararı aldı (17 Kasım 1930)⁶⁷. Kısa bir süre sonra çıkarılan Danıştay kararı ile SCF'nin kazandığı belediye başkanlıkları iptal edildi⁶⁸. Bu yolla CHF, bir anlamda muhalefete dair son izleri silmeye çalıştı⁶⁹.

61 Kocatürk, *age.*, s. 508.

62 Avşar, *age.*, s. 124.

63 Birçok ilde her iki partinin mensupları arasında kavgalar, liste yırtmalar, polis ve jandarma baskısı, SCF taraftarlarının oy kullanmasının engellenmesi gibi çirkin hadiseler yaşandı. Yetkin, *age.*, s. 188-192; Koçak, *age.*, s. 276-288.

64 Avşar, *age.*, s. 155; Kazanılan belediye sayısını Cemil Koçak 40, Koçak, *age.*, s. 340; Çetin Yetkin ise 31 olarak vermektedir. Yetkin, *age.*, s. 191.

65 Okyar-Seyitdanlıoğlu, *age.*, s. 77.

66 Eraslan, *agm.*, s. 85.

67 Gazi Mustafa Kemal, SCF'nin kendini feshettiği gün yurt gezisine çıktı. Gittiği her yerde vatandaşlarla sohbet etti. Onların dertlerini dinledi. Belki de SCF tecrübesi, onun halkıyla arasındaki CHF engelini kaldırarak yakınlaşmasına vesile oldu. Gezi notları için bkz. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., Ankara 1981, s. 7-124.

68 Cemalettin Taşkıran, "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C 4, S 14, 1994, s. 261.

69 SCF'nin kapanmasından sonra, daha önce Partiye kendi istekleriyle geçen İstanbul Milletvekili Haydar (Yuluğ) Bey devamsızlığı bahane gösterilerek ve yine İstanbul Millet-

SCF'nin kapanmasından kısa bir süre sonra, 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen Olayı çıktı. Bu olay, tek parti rejiminin güçlenmesi açısından CHF'ye büyük bir fırsat verdi. Bölgeye gönderilen güçler ile isyan bastırıldı⁷⁰. Bölgede derhal sıkıyönetim ilan edildi. Olayın politik kaynaklı olup olmadığı araştırılmaya başlandı. Fakat böyle olmadığı anlaşılınca bölgedeki sıkıyönetim kaldırıldı⁷¹. 15 Ocak 1931'de tam yetkiye sahip olan divan-ı harpte 100'den fazla kişi yargılandı. Yargılamalar sonucunda 28 kişinin idamına karar verildi⁷².

SCF'nin kapanmasının ardından çıkan Menemen Olayı, demokratik hayata geçmek için siyasetçilerin ve toplumun henüz hazır olmadığını ortaya koydu. SCF'nin doğrudan isyanla ilgisi olmamasına rağmen kuruluşunun bile rejim karıştırlarına güç verdiği görüldü. O halde inkılaplar toplum tarafından benimsenip rejimin güvenliği sağlanıncaya kadar yeni bir muhalefet partisine yer yoktu. Kaldı ki CHF de bir muhalefet partisinin varlığına tahammül edebilecek olgunluğa henüz erişmemişti.

Tek parti rejiminin güçlenmesinde ve kurumsallaşmasında CHF kurultaylarının da büyük bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu anlamda önem arz eden ilk kurultay, 1927 Kurultayı'dır. TCF'nin kapatılması, Şeyh Sait İsyanı, Gazi Mustafa Kemal'e suikast teşebbüsü gibi önemli olayların ardından gerçekleşen kurultay, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu ve muhalefetin susturulduğu bir ortamda yapıldı. Genel seçimler henüz bitmişti. Gazi Mustafa Kemal'in onayı ve isteği ile milletvekili aday olmuş ve seçilmiş milletvekillerinden oluşan CHF, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk kurultayını 15-23 Ekim 1927 tarihlerinde yaptı⁷³.

vekili Süreyya (İlmen) Paşa hastalığı sebebiyle gönderdiği rapor kabul edilmeyerek devamsızlıktan milletvekillikleri düşürüldü. Ahmet (Ağaoğlu) ve Ali Fethi (Okyar) Beyler 1931 seçimlerinde aday gösterilmediler. Bunun üzerine Ahmet Bey, İstanbul Darülfünunundaki görevine döndü. Fakat 1933'teki Üniversite Reformu sırasında buradaki görevine son verildi. SCF mensubu iken iktidara karşı fazlaca sivrilmemiş olan milletvekilleri ise CHF'ye geri döndüler. Ancak bunlardan Nuri (Conker) ve Ali Galip Beyler dışındaki milletvekilleri 1931 seçimlerinde TBMM'ye yeniden giremediler. Avşar, *age.*, s. 245; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, y.y. 1983, s. 47-48.

70 Goloğlu, *age.*, s. 333.

71 Goloğlu, *age.*, s. 337.

72 Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001, s. 191.

73 Sivas Kongresi, ilk kongre olarak kabul edildiği için 1927 Kurultayı, Cumhuriyet Halk Fırkasının 2. Kurultayı'dır. 1923 Tüzüğü'ne göre Partinin her yıl düzenli olarak kurultay toplaması gerekiyordu. Ancak 1927'ye kadar kurultay toplanmadı.

Kurultayda Partinin ikinci tüzüğü hazırlandı. 1923'te bir tüzük hazırlanmıştı. Ancak 1927 Tüzüğü⁷⁴, ilk teferruatlı tüzüktür. Bu dönemde henüz tüzük ve programın birbirinden ayrılmamış olması, tüzüğü daha da önemli kılmaktaydı.

Tüzüğe göre Partinin genel başkan vekilini ve genel sekreterini genel başkan seçecekti. Tüzüğün 21. maddesine göre Genel Başkanlık Divanı; genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşmaktadır⁷⁵. Tabii ki genel başkan vekili ve genel sekreterin, genel başkan tarafından belirlendiği göz önüne alınırsa genel başkanın CHF yönetiminde ne kadar etkili olduğu görülür. Gazi Mustafa Kemal her ne kadar demokratik gelişmeden yana olsa da iç politikada meydana gelen gelişmeler ve Avrupa'da totaliter rejimlerin hızla güçlendiği bir dönemde alınan bu kararların normal olduğu düşünülmelidir.

Partinin 3. Kurultayı 10 Mayıs 1931'de toplandı⁷⁶. SCF kapanmış, Mene-men Olayı bastırılmış, muhalefet susturulmuş ve genel seçimler yapılmıştı. Gazi Mustafa Kemal, kurultay öncesinde çıktığı yurt gezisinde edindiği izlenimleri de dikkate alarak geniş bir program hazırlanmasını istedi. İşte böyle bir ortamda yapılan Kurultay'da alınan kararlar gereğince CHF ilk defa geniş bir programa sahip oldu⁷⁷. Kurultay'da genel sekreter olan Recep Peker öncülüğünde Parti yeniden yapılandırıldı. Türk Ocakları feshedilerek yerine Halkevlerinin kurulmasına karar verildi⁷⁸.

Parti Tüzüğü'ne eklenen 6. maddede “*Fırka henüz siyasi meşgûliyet çağına gelmemiş olan bütün Türk gençlerini fırkanın tabii namzedi sayar.*”⁷⁹ denilmektedir. İlk defa CHF ile yaşanan kendini bütün milletin temsilcisi olarak kabul etme

74 Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927**, s. 5, 198103997_1927.pdf (tbmm.gov.tr), (25 Temmuz 2018).

75 **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927**, s. 2.

76 Bu kurultay ile Parti, ilk defa açık ve kapsamlı bir doktrine sahip oldu. Böylece program ile tüzük arasında ayırım yapıldı. İlk defa altı ilke (Laiklik, Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve Milliyetçilik, Devletçilik ve İnkılapçılık) bir arada yer aldı. Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1976, s. 59; Tunçay, **age.**, s. 309; Tunaya, **age.**, s. 570; Bundan sonraki dönemde altı ilke CHF'nin olmazsa olmaz ilkeleri olacaktır. Kurultayda tek dereceli seçim sistemi ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesine karar verildi. **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931**, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1931, s. 30. 197505818.pdf (tbmm.gov.tr), (5 Ağustos 2019).

77 Tunaya, **age.**, s. 560.

78 1932'de itibaren il ve ilçelerde 1940'tan itibaren ise köylerde kurulmaya başlandı. Tunçay, **age.**, s. 318-320.

79 **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931**, s. 3.

anlayışı, daha sonraki süreçte 1960'a kadar kurulan hemen hemen bütün partilerde görülmektedir. 1931 Kurultayı Türkiye'de tek parti yönetiminin kurulması açısından bir dönüm noktasıdır⁸⁰.

Kurultaydan kısa bir süre sonra çıkarılan Matbuat Kanunu (1931) ile yayın hayatı tamamen kontrol altına alındı. 1933'te kabul edilen Üniversiteler Kanunu⁸¹ ile CHF'nin prensipleriyle uyumlu olmayan hocalar, üniversiteden uzaklaştırıldı. Böylece CHF'yi eleştirecek, ona muhalefet edecek güçler susturulmuş oldu. Diğer yandan 1932'de Türk Ocakları kapatılarak CHF ideolojisini gerçekleştirmek ve inkılapları halka benimsetmek amacıyla Halkevleri açıldı. Bu dönemde var olan dernek ve kuruluşlar arka arkaya kapatıldı. Bunların kapanış gerekçesi, genellikle amaçlarının CHF tarafından gerçekleştirildiği dolayısıyla başka bir çalışmaya gerek kalmadığı ve CHF içinde çalışmanın daha faydalı olacağı şeklindedir. Bu derneklerden en önemlileri Mason Derneği ve Kadınlar Birliği idi. Kapatılan dernek ve kuruluşlar malvarlıklarını CHF ya da Halkevlerine devrettiler. Bu gelişmeler CHF'yi oldukça etkili hale getirdi⁸².

1935 seçimlerinin ardından CHF 4. Kurultayı yapıldı⁸³. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün⁸⁴ sağlığında yapılan son kurultaydır⁸⁵. 3. Kurultay'da tek dereceli seçim prensibi öne çıkarılmıştı. Ancak 4. Kurultay'da iki dereceli⁸⁶ seçim sistemi benimsendi. Bunun, ülkenin şartlarına göre en iyi sistem olduğu belirtildi⁸⁷. Bundaki amaç, istenilen adayların milletvekili seçilmelerini sağlamaktı. Bu uygulama

80 Tunçay, *age.*, s. 308.

81 Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş Tasfiye ve Yeni Kadrolar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 79-141.

82 Yetkin, *age.*, s. 78.

83 **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935)**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

84 21 Haziran 1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu ile Gazi Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı verildi. Kocatürk, *age.*, s. 364.

85 Bu kongrede "fırka" ifadesi yerine "parti", ifadesinin kullanılmasına karar verildi. Tunaya, *age.*, s. 570; Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 65.

86 İki dereceli seçim sistemi: İki aşamada gerçekleştirilen bu seçim sisteminin birinci aşamasında müntehib-i evvel denilen birinci seçmenler, müntehib-i sani denilen ikinci seçmenleri; ikinci seçmenler de saylav denilen mebusları seçmektedirler. İlk Meclis üyelerinin milletvekili seçimleri ile 1923, 1927, 1931, 1935, 1939, 1943 seçimleri iki dereceli olarak yapıldı. **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, TÜİK, Ankara, 2012.

87 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:211-836-1, Tarih:1935; Dursun, *age.*, s. 70.

sonucunda inkılapların yapılması için uygun bir ortam oluşturuldu ancak demokratikleşme süreci zarar gördü.

4. Kurultay'da alınan kararlar⁸⁸ ile CHP'nin aldığı karakter bütün milleti üyesi sayan, kendisinden başka rakip bir kuruluşa müsaade etmeyen “*Devlet ile aynı seviyede, hükümet ve idare mekanizmasıyla kaynaşmış, umdelerini anayasaya mal ve idhal etmiş tek, otoriter ve totaliter bir parti...*”⁸⁹ oldu.

Kurultay'da CHP'nin altı ilkesinin Anayasa'ya geçirilmesine karar verildi. Diğer yandan parti-devlet bütünleşmesini fiilen sağlamak için 1 Haziran 1936'da yayınlanan bir genelge ile dâhiliye vekilinin bundan böyle Parti Umumi İdare Heyeti üyesi ve Partinin genel sekreteri olmasına karar verildi. Valiler, buldukları ilde CHP'nin il başkanı, bölge umumi müfettişleri ise devlet işlerinin yanı sıra Partinin murakıp ve müfettişi görevlerini yerine getireceklerdi⁹⁰. Nitekim genelge gereği 15 Haziran 1936'da Recep Peker, Partinin genel sekreterliğinden alındı ve bu görev Kurultay kararları gereğince dâhiliye vekiline verildi⁹¹.

Atatürk'ün ölümü üzerine Olağanüstü (Üsnormal) Kurultay toplanmasına karar verildi. Kurultayda iki konu görüşülecekti. Bunlardan birincisi; tüzüğün genel başkan seçimiyle ilgili maddeleri, ikincisi ise genel yönetim kurulunun seçilmesidir⁹².

CHP yönetimi, kurultaya büyük önem verdi. 19 Aralık 1938'de Parti Genel Sekreteri Refik Saydam, vali ve Parti teşkilatına gönderdiği telgrafta kendilerinden, bölgelerindeki basın-yayın kuruluşlarının yayınları vasıtasıyla CHP'nin milletin bağrından çıktığını ve bütün milleti kapsadığının anlatılmasını istedi. Ayrıca Partinin, Millî Mücadele ve inkılapların yapılması sırasındaki hizmetlerinin halka hatırlatılması ve telkin edilmesini ısrarla belirtti⁹³.

Olağanüstü Kurultay 26 Aralık 1938'de CHP Genel Başkan Vekili Celâl Bayar'ın yaptığı konuşmayla açıldı. Tüzükte yapılan bir değişiklikle İsmet İnönü, Partinin “*Değişmez Genel Başkanı*” oldu. Gazi Mustafa Kemal ise Partinin kurucu-

88 Bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:211-836-1, Tarih:1935.

89 Tunaya, **age.**, s. 572.

90 Yetkin, **age.**, s. 129.

91 Kocatürk, **age.**, s. 588; Koçak, **agm.**, s. 156.

92 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:4-19-29, Tarih:19.12.1938.

93 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:4-19-29, Tarih:19.12.1938.

su ve “*Ebedi Şef*”⁹⁴ olarak kabul edildi. Tüzüğe göre CHP’nin genel başkanlığı üç şekilde boşalabilirdi: ölüm, istifa ve görev yapamayacak kadar hastalık⁹⁵.

Şevket Süreyya Aydemir, 1938 Kurultayı’nı İnönü açısından şöyle değerlendirmektedir: “*İnönü yalnız devletin başı, ordunun yüce başbuğu olarak değil, Tek Parti Siyasi İktidarının da değişmez genel başkanı ve Millî Şef olarak Türkiye Cumhuriyeti’nde kudretin zirvesine ulaşmış oluyordu.*”⁹⁶

Bu kurultaydan itibaren İnönü için “*millî şef*” ifadesi kullanılmaya başlandı. Bu ifade tüzükte yer almamış olmasına rağmen kullanımı giderek yaygınlaştı ve daha sonra resmi olarak da kullanılmaya başlandı⁹⁷. Hatta İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesinden 1945’te çok partili hayata geçinceye kadar olan süreç, “*Millî Şef Dönemi*” olarak adlandırıldı. Bu dönemin en önemli özelliği tek parti yönetiminin daha sağlam esaslar üzerine oturtularak kurumsallaştırılmaya çalışılmasıdır.

CHP 5. Kurultayı 29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihleri arasında yapıldı. 4. Kurultay’da parti-devlet bütünleşmesi sağlanıp tek parti rejimi kurulmaya çalışılırken 1939 Kurultayı’nda bundan vazgeçilmeye çalışıldığı görülmektedir⁹⁸. Alınan kararlar ile Parti ve devlet arasındaki bağlar gevşetildi. CHP yöneticileri ile devletin önemli idari görevlerinin birleştirilmesi usulüne son verildi⁹⁹. Ancak bu kararı tam olarak uygulamak zaman aldı. Çünkü parti-devlet bütünleşmesi rayına oturmuştu ve sistem işlemekteydi.

CHP Tüzüğü’nde yapılan değişiklik ile “Müstakil Grup” oluşturuldu. 21 milletvekilinden oluşacak olan Grup üyeleri kurultay tarafından seçilecekti. Başka-

94 Gazeteci Nadir Nadi, 14 Kasım akşamı, kendisinin Atatürk’ten bahsederken “*Ebedi Şef*” deyimini kullandığını sonraki günlerde bu ifadenin gazeteciler tarafından kullanılmaya başlandığını iddia etmektedir. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay., İstanbul 1991, s. 14.

95 Bilâ, **age.**, s. 84.

96 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 40-41.

97 Cemil Koçak, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C 1, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 170.

98 Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 148.

99 Bilâ, **age.**, s. 93; Ahmad, **age.**, s. 89.

nı, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından atanacaktı. Müstakil Grup, devlet ve hükûmet işlerini denetlemekle sorumluydu¹⁰⁰.

Gerek kurultayda alınan kararlar gerek İnönü'nün konuşmasında "... *Siyaset sahasında tecrübe geçirmiş adamlar olarak memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz.*"¹⁰¹ şeklindeki sözleri çok partili hayata geçiş açısından anlamlıdır.

5. Kurultay'da Parti müfettişliklerinin kurulmasına karar verildi (58. madde). Tüzükte yapılan değişiklikle ülke 20 teftiş bölgesine ayrıldı ve her birinin başına birer müfettiş görevlendirildi. Bunlar CHP'nin ülkenin genel yaşamında takip ettiği amaçları gerçekleştirmek, Parti teşkilatını daima denetlemek ve teftiş altında bulundurmakla görevliyidiler¹⁰².

10 Mayıs 1943'te toplanan ve tek parti döneminin son kurultayı olan 6. Kurultay'da önemli bir karar alınmadı. Sadece Parti teşkilatlarının olmadığı yerlerde derhal teşkilatlanmaya gidilmesi kararlaştırıldı. Müstakil Grup üyelerinin sayısı 21'den 35'e çıkarıldı. Ancak bu karar uygulamada değişikliğe sebep olmadı. Diğer yandan Halkevlerinin ve Halkodalarının yaygınlaştırılmasına karar verildi¹⁰³.

Türkiye'de tek parti iktidarının güçlenmesinde Avrupa'daki gelişmelerin, etkisinin de olduğu göz önünde bulundurulmalıdır Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da tek partili totaliter rejimler kurulmaya başlandı. Almanya'da Naziler, İtalya'da Faşistler her geçen gün güçlenmekteydiler. Kaldı ki faşizm, Türkiye gibi sıkıntılı bir süreçten geçen İtalya'da başarılı olmuştu. Türkiye için de iyi olabilirdi¹⁰⁴. Bu gelişmeler Türkiye'de bazı çevreleri ve kişileri etkilemekteydi. Bu kişilerden biri de CHP'nin önemli isimlerinden olan Recep Peker idi. Peker o yıllarda İtalyan Faşist Teşkilatından esinlenerek ülkede totaliter bir rejim kurulması için proje hazırladı. Proje, İsmet Paşa tarafından onayladıktan sonra Atatürk'e su-

100 Müstakil Grup, hazırlayacağı raporu 4 yıl sonra yapılacak olan kurultaya sunacaktı. Grup üyeleri, kendi aralarında toplantılar yapıp kararlar alabilirlerdi. Üyeler bu kararlar doğrultusunda oy kullanabildiklerinden, görüşlerinin bir önemi yoktu. Dursun, *age.*, s. 106-107; Koçak, *agm.*, s. 167; s. 45; Kili, *age.*, s. 88; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945: Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 18-19.

101 Giritlioğlu, *age.*, s. 149.

102 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:4-21-15, Tarih:19.07.1939.

103 Birgül Bozkurt, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim politikaları (1923-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2007, s. 248.

104 Ahmad, *age.*, s. 80.

nuldu. Mustafa Kemal, “*İsmet Paşa okumadan imzalamış olacak.*” diyerek projeyi sert sözlerle eleştirdi ve “*Ben öldükten sonra düşünürsünüz böyle şeyleri...*”¹⁰⁵ demek suretiyle reddetti.

Tek partinin hâkimiyetine hatta parti-devlet bütünleşmesine rağmen Gazi Mustafa Kemal’in temellerini attığı rejim, hiçbir zaman demokratik hususlara kapılarını kapatmadı. Cumhuriyet’in ilanından itibaren Gazi Mustafa Kemal’in amacı, Batı tarzında demokratik bir yönetim gerçekleştirmektir. Ancak bunun gerçekleşmesinin henüz mümkün olmadığını TCF ve SCF denemesi ortaya koymuştu. Geçiş sürecinde hükûmeti denetleyecek bir mekanizmaya ihtiyaç vardı. Bu işi örgütlü muhalefet yapamayacaksa o halde bağımsız milletvekilleri yapabilirlerdi. Böylece hem hükûmet üzerinde bir denetim mekanizması kurulmuş olacak hem de bu milletvekilleri TBMM’de bir grup oluşturamayacakları için rejim karşıtlarının toplandığı bir yer haline gelmeyecekti. İşte bu düşünceyle hareket eden Gazi Mustafa Kemal, 20 Nisan 1931’de bir genelge yayınlarak bağımsız milletvekilliklerine için ihtiyaç duyulduğunu açıkladı ve ikinci seçmenlerden yaklaşan genel seçimlerde bağımsız adaylara oy vermelerini istedi¹⁰⁶. Böylece TBMM’de farklı fikirlere sahip milletvekilleri de yer alacaktı¹⁰⁷. 1931 genel seçimlerinde sadece 20 bağımsız milletvekili seçilebildi. Sonuçların bu şekilde olmasında seçimlerin iki dereceli olması etkili olmuştu. Çünkü ikinci seçmenler CHF’li idiler ve Gazi Mustafa Kemal’in genelgesine rağmen bazıları tüzüğü CHP’li olmayan adaylara oy verilmeyeceği şeklinde yorumlamışlardı¹⁰⁸. Dolayısıyla Mecliste muhalif bir grubun oluşturulduğu söylenemez. Ancak Menemen Olayı gibi önemli bir hadisenin ardından böyle bir beklenti içine girmek de doğru olmaz. Bununla beraber her ne sebeple olursa olsun Gazi Mustafa Kemal’in demokratik düzeni arzuladığını ve amaçladığını göstermesi bakımından bu uygulama önemlidir.

105 Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 105.

106 Bkz. **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006, s. 613.

107 1931 genel seçimlerinde 22 seçim bölgesinde 30 adaylık boş bırakıldı. Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, S 64, Nisan 1999, s. 27. Yapılan seçim sonucunda sadece 20 milletvekili seçilebildi. Seçilen bağımsız adaylardan 2’sinin mazbataları kabul edilmediğinden Meclisteki bağımsız milletvekili sayısı 18’de kaldı. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s. 451.

108 Bağımsız milletvekillikleri için 194 kişi başvuruda bulundu. Bunlar arasında eski SCF mensupları da vardı. Erdal Aydoğan-Tansu Barış Mahmutoğlu, “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”, **Tarihin Peşinde -Ulusal-rarası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-**, S 10, 2013, s. 128.

1935 genel seçimleri öncesinde bağımsız milletvekilliği meselesi yeniden gündeme geldi. Bağımsız adaylık için 16 seçim bölgesinde CHP eksik aday gösterdi¹⁰⁹. Seçimler öncesinde bağımsız milletvekili adaylarının belirlenmesi hususunda Gazi Mustafa Kemal ile CHF yöneticileri arasında görüş ayrılıklarının yaşandığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın anılarında anlattığına göre bağımsız adayların belirlenmesi için yapılan toplantıda, Atatürk 1931-1935 döneminde bağımsız milletvekili olan Halil Bey ile Sırrı Bey'in tekrar aday olmalarını istedi. Fakat İnönü ve Peker, Sırrı Bey'in milletvekili olduğu dönemde kendilerini çok fazla eleştirdiğini öne sürerek adaylığına karşı çıktılar. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal şöyle dedi:

“Elbette konuşacaklar, elbette tenkit edecekler. Biz bu arkadaşların Meclise girmelerini neden teşvik ve ihzar ettik Recep... Bir oyun olsun diye mi? Hayır efendim; bilakis biz onları gayet ciddi bir düşünce ile işlerimiz hakkındaki fikir ve kanaatlerini açıkça söylesinler, yaptıklarımızı tenkit etsinler, yani yeri boş kalan muhalefetin, bir dereceye kadar olsun, vazifesini görsünler diye Meclise getirdik, öyle değil mi? Yoksa kendinizden emin değil misiniz, icraatınızda müdafaa edemeyeceğiniz noktalar mı var?”

Soyak, Mustafa Kemal'in bütün çabasına rağmen Genel Başkanlık Divanı üyelerini ikna edemeyince teklifini geri çekmek zorunda kaldığını ileri sürmektedir¹¹⁰. Yaşanan bu tartışma, Gazi Mustafa Kemal'in demokrasi arzusunu ortaya koymaktadır.

8 Şubat 1935'te ikinci seçmenler tarafından yapılan seçim sonucu 13 bağımsız aday milletvekili olarak Meclise girdiler¹¹¹.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesinin ardından yaşanan süreç tek parti rejiminin tam anlamıyla yerleşmesine imkân verdi. Onun vefatından sonra CHP için büyük önemi olan İsmet İnönü, 11 Kasım 1938'de TBMM'de yapılan oylama ile cumhurbaşkanı seçildi.

109 Demirel, *age.*, s. 172.

110 Soyak, *age.*, s. 49-50.

111 Bağımsızlardan da dördü gayrimüslimdir. Bunlar; Dr. Abravaya Marmaralı, Dr. Nikola Taptas, Berç Türker Keresteci ve İstemat Zihni Özdamar'dır. Demirel, *age.*, s. 180

Mart 1939'da genel seçimler yapıldı. CHP'den 420 milletvekili, 4 bağımsız, 14 kadın, 130 yeni üye TBMM'ye girdiler¹¹². İki dereceli yapılan seçimlerde Gazi Mustafa Kemal'e yakın ama İnönü ile sıkıntılı olan, eski Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Fuat Bulca, Neşet Ömer İrdelp, Şükrü Kaya, Muhittin Baha Pars, Şakir Kesebir, Recep Zühtü Soyak ve Kılıç Ali milletvekili olamadılar¹¹³. Bunların yerine Kâzım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın gibi Atatürk döneminin muhalifleri milletvekili oldular¹¹⁴.

1938'de başlayıp 1945'e kadar devam eden Millî Şef dönemi, CHP otoritesinin her alanda hissedildiği bir süreçtir. Nadir Nadi, o yılları şöyle anlatmaktadır:

"... Atatürk'ün hatırasını gölgeleme ya da unutturma amacını güttüğünü sandığımız işlem ve davranışlara karşı o zamanlar fiskostan başka elimizden pek bir şey gelmiyordu. En büyük dayanağımız Atatürk'ün adı idi. Her fırsatta kaleme sarılıyor, yerli yersiz Ondan söz ediyorduk. Biri çıkıpta ima yolu ile de olsa Atatürk devrini kötülemeye kalktı mı, var gücümüzle Ata'yı savunuyorduk. Bu davranışın daha ziyade duygularımızla beslendiğini şimdi kabul etmeliyiz. Bizim bir noktada şüphemiz yoktu: İnönü yaşadığı sürece devrimler hiçbir şekilde zedelenmeyecek, kimse onların kılına dokunamayacaktı. Bu inancın rahatlığı içinde aklımız sıra İnönü'yü ölümünden sonra Atatürk'le şöbret ve başarı yarışına kalkışmış biri sanıyor ve bu davranışı rejimin yarınki gelişmeleri bakımından teblikelî buluyorduk."¹¹⁵

Refik Halid Karay da o dönem ile ilgili olarak şöyle demektedir:

"... Gerçekten ne idi o bir zamanlar, tek parti zamanları, hele tek parti bakanları? Korkmazlardı basından. Koltuğuna kurulur, bir bakardı şöyle gazetelere, kızarırdı yüzü öfkeden:

-Ne halt etmişler, derdi birden, "buğday fiyatları düşüyor" diye yazmış köfte horlar! Çizmeden yukarı çıkmışlar, devleti itibarını kırmışlar, millî şerefe kıymışlar!" Hemen bir direktif gelirdi, "buğday fiyatlarından sakın bahsetmeyin" denirdi, buğday lafı alargaya çekilirdi. Şayet bakan fazla kızdı... ise telefona sarılırdı, başbakan bir şeyler söyler, karar derhal çıkardı; gazete hapı yutardı!"¹¹⁶

112 Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, (Çev. Gülayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1990, s. 6.

113 Koçak, agm., s. 167.

114 Koçak, agm., s. 165.

115 Nadi, age., s. 21.

116 Refik Halid Karay, **Bir Ömür Boyunca**, İletişim Yay., İstanbul 1990, s. 267.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİN SEBEPLERİ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında iç ve dış politikada meydana gelen gelişmeler sonucunda Türkiye’de bir süredir etkili olan tek partili rejim zayıflama sürecine girdi. Ülkedeki ve TBMM’deki muhalifler, seslerini yükseltmeye başladılar. 1945’ten itibaren arka arkaya yeni siyasi partiler kuruldu. Böylece Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçilmesi hususunda önemli bir adım atılmış oldu. Türk demokrasi tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan bu gelişmenin sebeplerini iç ve dış sebepler olarak iki ana başlık altında inceleyebiliriz:

1.1. Çok Partili Hayata Geçilmesinin İç Sebepleri

Türkiye’de kuruluş yıllarında var olan ekonomik, sosyal, siyasi, hukuki vb. sorunlar her geçen gün büyüdü. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan sorunların artması, toplumda CHP’ye karşı var olan öfkeyi tetikledi. Halk çıkış yolu aramaya başladı. Bu durum uzun süredir var olan sessiz muhalefetin giderek güçlenmesine sebep oldu.

İsmet İnönü, ülkede ortaya çıkan muhalefetin farklı ideolojilere yönelebileceğinin, doğru yola kanalize edilmediği takdirde rejimin tehlikeye girebileceğinin farkındaydı. Kitlelerin istek ve şikâyetlerini görmezden gelmek mümkün değildi. Nitekim bundan sonra Türkiye’de çok partili hayata geçmek için adımlar atılmaya başlandı.

1.1.1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Genel Ekonomik Durum ve Hükûmetlerin Uyguladığı Ekonomik Politikaların Olumsuz Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın ardından yıkıntıların üzerine kurulmuş bir devlettir. Ekonomik bağımsızlığın, siyasi bağımsızlık için elzem olduğunun farkında olan başta devletin kurucusu Gazi Mustafa Kemal olmak üzere devlet adamları ekonomik gelişmeye büyük bir önem verdiler. Bir yandan Osmanlı’dan kalan borçlar ödenirken diğer yandan sanayileşme hamleleri gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu çabaların sonucunda bütün imkânsızlıklara ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranına rağmen İkinci Dünya Savaşı öncesinde ekonomide yıllık ortalama büyüme hızı %5,6 olarak gerçekleşti¹¹⁷.

117 Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 71.

Eylül 1939'da Avrupa'da savaş başladığında Türkiye, savaşa girme hususunda ekonomik yönden hazır değildi. 1930'ların başından itibaren Avrupa'da meydana gelen siyasi gelişmeler ve silahlanma yarışı Türkiye'nin savunma harcamalarına ağırlık vermesine sebep olmuştu. Bir yandan sanayisini kurmaya ve güçlendirmeye çalışan Türkiye, diğer yandan savunma harcamaları yapmak zorunda kalınca dış borçlanmaya gitmişti¹¹⁸.

Savaş yaklaşırken ülkedeki en önemli problem hayat pahalılığı idi. Bu öylesine ciddi bir sorundu ki 1938'de Ticaret Vekâletine bağlı olarak "Hayat Pahalılığı ile Mücadele Servisi" kuruldu. Ancak servis, hayata geçirilemeden son buldu. Devletin kuruluşundan itibaren bu sorunu çözebilmek için çeşitli çarelere başvurulmuştu. Çözüm arayışında kentlilerin esas alınması ve halkın büyük kısmını oluşturan köylülerin göz ardı edilmesi sorunun çözümünü imkânsız kılmıştı¹¹⁹. Her geçen gün büyüyen bu sorun savaş sırasında daha da çekilmez bir hal alacaktır.

1939'da savaş başladığında Türkiye, savaşa girme ihtimaline karşı üreten nüfusunun önemli bir kısmını silah altına aldı. Bir milyondan fazla kişinin askere alınmasıyla birlikte bütçenin önemli bir kısmı savunma giderlerine ayrıldı. Diğer yandan genç nüfusun orduya alınması tarım ve sanayi alanında üretimin düşmesine sebep oldu. Bununla birlikte bütçeden savunmaya ayrılan miktarın artmasıyla ekonomi alanında yapılacak yatırımlara ayrılan pay dolayısıyla da yatırımlar azaldı¹²⁰. Beraberinde kişi başına düşen millî gelir de düştü. Bütün bunlar enflasyonun hızla artmasına sebep oldu. İktisat Vekâletinin verilerine göre toptan eşya fiyatları endeksi 1938'de 100'den Haziran 1942'de 164'e, Temmuz 1943'te ise 715'e çıktı¹²¹. 1945'e gelindiğinde savaşa katılan ve katılmayan ülkeler arasında enflasyon artışında %363 ile Türkiye birinci sırada yer aldı¹²².

Savaş yıllarında istikrarlı bir ithalat politikası takip edilemedi¹²³. 1940-1941 yıllarında Türkiye'nin ithalatı 50-55 milyon dolar civarına düştü¹²⁴. Bunun sonu-

118 Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 2015, s. 258-259.

119 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 209.

120 1940 yılında toplam bütçe 262.312.140 liradır. Bunun 150 milyon lirası savunmaya ayrıldı. Sadri Ertem, "1940 Bütçesi", **Ayın Tarihi**, Mart 1940, S 76, s. 66-67.

121 Tezel, **age.**, s. 313.

122 İrfan Bülbül, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 9, 2006, s. 6.

123 1938'de ithalatımız 149.836.689, ihracatımız 144.946.511'dir. 1939'da ithalat 118.248.934 lira, ihracat ise 127.388.997 liradır. **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S 75, s. 23.

124 Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, İstanbul 2006, s. 287.

cunda yatırım ve ara mallar ile hammadde kaynakları konusunda büyük sıkıntı yaşandı. İthalatın azalması beraberinde gümrük vergilerinden elde edilen gelirin de azalmasına sebep oldu. Bütçe açıkları büyüdü. Devlet, açığı kapatmak için birtakım tedbirler aldı¹²⁵. Ancak alınan tedbirler, yeterli olmadı. İthalattaki azalma ihracattakinden daha fazla olduğu için ülkedeki banknot miktarı arttı bu da enflasyonu tetikledi. İthalatın %50 oranında azalması, piyasadaki arzı azalttı. Böylece ithal mallar, çoğu kez temin edilemediği için fabrikalar işleyemez hale geldi. Bu durum ülkede mal kıtlığı ve fiyat artışlarına sebep oldu¹²⁶.

Savaşın başından itibaren tarım ürünleri üretiminde büyük düşüş yaşandı. 1939'da 4.200.000 ton üretilmiş olan buğday, 1945'te 2.200.000 tona düştü. Buğday üretimindeki düşüş diğer tarımsal ürünlerde de görüldü¹²⁷. Bu durum ordunun ve halkın beslenmesinde ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Hükûmet ordunun yiyecek ihtiyacını karşılayabilmek için gıda maddelerini piyasadan çekti. Bunun üzerine malların fiyatları hızla yükselmeye başladı. Durumdan yararlanarak zengin olmaya çalışanlar, malları stoklama yoluna gittiler ve daha sonra karaborsaya düşen ürünleri fahiş fiyatlarla sattılar¹²⁸. Hızla artan enflasyon yoksul ve orta kesimi vurdu. Zor durumda kalan halk, bu durumdan tüccarları ve üreticileri sorumlu tuttu¹²⁹.

Mevcut vergi sistemi oldukça yetersizdi. Maaşlı çalışanlardan ve gündelikçilerden vergiler eksiksiz alınırken tüccar ve esnaftan çok daha az oranda vergi alınmaktaydı. Dolayısıyla esnaf ve tüccarın ekonomik durumu her geçen gün iyiye giderken köylülerin ve maaşlı çalışanların durumu kötüye gitmekteydi. Tüccar ve esnaftan bazı kimseler savaş ortamında önemli bir sermaye birikimine sahip oldular¹³⁰. Bu durum 1946'dan sonraki siyasi rekabet ortamında en fazla eleştirilen konulardan biri olacaktır.

125 Bkz. **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S 75, s. 53-54.

126 Bülbül, agm., s. 14-15.

127 Boratav, **age.**, s. 288.

128 İhsan Keser, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Gündoğan Yay., İstanbul 1993, s. 108.

129 Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, y.y., 1983, s. 185.

130 Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C 2, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 540.

1.1.1.1. Refik Saydam Hükûmetinin Uyguladığı Ekonomik Politikalar

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce genel seçimler yapılmış ve VI. dönem TBMM çalışmalarına başlamıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, kabineyi kurma görevini yeniden, 1939'dan beri başbakan olan Refik Saydam'a vermişti¹³¹. Saydam hükûmeti, savaş başladıktan sonra, daha önce olduğu gibi katı bir devletçilik politikası uyguladı. Bu politika Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da tasvip edilmekteydi. Nitekim İnönü, önceki Başbakan Celâl Bayar'ın ekonomideki liberal fikir ve icraatlarından dolayı istifasını istemişti. Refik Saydam'ın hükûmet programında ise ısrarla devletçilikten ve piyasalarda devlet denetiminin artırılacağından söz edilmekteydi. Bu bir anlamda Bayar'ın ekonomi politikasına cevaptı¹³².

Saydam hükûmetinin savaş döneminde izlediği temel ekonomik politika şehirlili nüfusun ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ticareti denetim altında tutmak ve gerekirse polis nezaretinde sıkı bir fiyat denetimi uygulamak oldu¹³³.

1939'da Refik Saydam hükûmeti bir tebliğ yayınlayarak hükûmetin vurgunculuğa müsaade etmeyeceğini ve gerekirse vurguncuların depolarına el konulacağını duyurdu. Halkın telaşa kapılarak mal stok etmemesi için yapılan açıklamada ülkede bir seneden fazla bir süre ihtiyacı karşılayacak gıda maddesi olduğu ilan edildi. Ancak mal stoklamanın önüne geçilemedi. Bu durum Millî Korunma Kanunu'nun ilanından sonra da yasağa rağmen devam etti. Pek çok mal piyasadaki çekilerek karaborsada yüksek fiyatlarla satıldı¹³⁴. Bu arada toplumda bazı üst düzey yönetici ve milletvekillerinin karaborsacılık ve stokçuluk yaptıkları şeklindeki söylentiler arttı. Mecliste gıda tartışmaları yapılırken Meclis kürsüsünden Manisa Milletvekili Kâzım Nami Duru: "*Mebuslardan, vekillerden evlerinde onar, yirmişer sandık şeker toplayan var, diye işitiyoruz.*" deyince başbakan ve bazı milletvekilleri bu sözlerden rahatsız olarak bu kişilerin isimlerini istediler¹³⁵. Başbakan Refik Saydam kürsüye çıkarak, "*...hangi vekil ne toplamış? Bunu kendilerinden sarabaten*

131 Saydam'ın kurduğu 12. hükûmetteki görev dağılımı için bkz. **TBMMZC**, V. Devre, C 29, İ 26, (25.01.1939), s. 144.

132 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 141-142.

133 Boratav, **age.**, s. 292.

134 Bkz. M. Selçuk Özkan-Abidin Temizer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 2, S 9, 2009, s. 320

135 Asım Us, **Hatıra Notları**, (Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi, İstanbul 2012, s. 451.

*isterim... Büyük bir şehirde değiliz. Aynı mahallerin hemen çocukları ve komşuları gibiyiz, karşı karşıyayız. Hepimizin evine ne giriyor ne çıkıyor hepimiz biliriz... Hiç bir vakit bir hükümet uzvuna bu şekilde, müphem isnatlar yaparak bozguncu bir ruh doğmasına meydan veremem...*¹³⁶ dedi. Fakat Başbakan Refik Saydam öldüğünde evinde birçok yiyecek ve giyecek eşyasının çıktığı o döneme ait hatıratlarda rivayet edilmektedir¹³⁷. Bu durum stokçuluğun ne kadar ileri düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Vurgunculuğun artmasıyla¹³⁸ beraber enflasyon hızla yükselmeye başladı. Bunun üzerine hükümet para basma yoluna gitti¹³⁹. Bu gelişme enflasyonu daha da artırdı. Alınan bütün tedbirlere rağmen fiyat artışının, stokçuluğun ve karaborsanın önüne geçilemedi. Dönemin iktidar taraftarı gazetelerinden olan Akşam gazetesinde yayınlanan bir karikatür mevcut durumu ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

136 TBMMZC, VI. Devre, C 23, İ 33, (30.01.1942), s. 178.

137 Us, *age.*, s. 483.

138 Van Milletvekili İbrahim Arvas, anılarında 1941 yılının sonlarına doğru İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerdeki manifaturacıların aralarında anlaşarak mallarını birdenbire beş katı fiyatla satmaya başladıklarını ifade etmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için mağazalarındaki malları evlerinde ve depolarında saklayarak el altından sattıklarını iddia etmektedir. Arvas, bu dönemde servetlerini beşe katlayan manifaturacıların müşterilerine malları beş liradan satarken ya hiç fatura kesmediklerini ya da bir liralık fatura kestiklerini ve parayı alırken kesinlikle şahit kabul etmediklerini ileri sürmektedir. İbrahim Arvas, **Tarihi Hakikatler**, Biyografi Net, İstanbul 2007, s. 103-104.

139 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 305; Stanford J.; Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmancı), C 2, e yayınları, İstanbul 1994, s. 471.

Karikatür 1. Haksız kazancı konu alan bir karikatür. **Akşam**, 6 Nisan 1943

Karikatürde vurguncu ve muhtekir arasında bir yemek esnasında geçen diyalog yer almaktadır. Vurguncu gazeteden okuduğu habere dayanarak “*Vay canına, Hindistan’da ölüleri yakarak geçinenler varmış! ...*” demektedir. Bunun üzerine muhtekir alaycı bir tavırla “*Ne çıkar, biz de dirileri yakarak geçiniyoruz! ...*” şeklinde cevap vermektedir. Karikatürde savaş ortamını fırsata çevirerek haksız kazanç sağlayan kişilere gönderme yapılmaktadır.

1938-1943 döneminde İktisat Vekâletinin toptan eşya fiyatları endeksine göre enflasyon beş kat arttı. Bu durumdan en çok yararlananlar tüccarlar özellikle de dış ticaretle uğraşanlar oldu. Hükûmet Türk parasının döviz kurunu enflasyon etkilerine göre ayarlayamadığı ve etkili bir fiyat denetimi sağlayamadığı için ithalatla uğraşanlar bu dönemde büyük kâr elde ettiler¹⁴⁰. Savaş yılları boyunca önemli

140 Tezel, **age.**, s. 308-309.

miktarda sermaye birikimine sahip olanlar hem savaşın doğurduğu olumsuzluklar hem de o dönemde yönetici kadronun kendilerine karşı takındığı menfi tavırdan dolayı yatırım yapmadılar. Paralarının bir kısmını gayrimenkule bir kısmını da bankalara yatırdılar¹⁴¹.

Faik Ahmet Barutçu¹⁴², Refik Saydam hükûmetinin izlediği ekonomik politikayla ilgili şöyle demektedir:

“Hükûmetin iâşe politikası, ülkede bir darlık ve kıtlık oluşturarak halkın ıstırabını [ızdırabını], yakınmasını ve hükûmete karşı düşmanlığını gündend güne arttırmaktadır. Hükûmet bütün ihtiyaç maddelerine el koymuştur... Ana ihtiyaç maddelerine konulan fiyatlar, müstahsili tatmin etmediğinden, karaborsalar teessüs etmiştir. Fiyat müdahalesi ve murakabe gibi harp ekonomisinin zaruri icapları bizim memleketin şartlarına uygun olarak, güzel tanzim ve tatbik edilmemek yüzünden ve binbir suistimale meydan vererek önünü alacak tedbirlere tevessül edilmemek yüzünden dabilde her vilayet ve kaza dabilinde otorşik [otarşik]¹⁴³ karar ve tedbirlere ve hareketlere yol açarak, varlık içindeki bir memlekette kıtlığın ıstıraplarını [ızdıraplarını] çektirmektedir.

İâşe politikasında, Hükûmetle B.M.M. arasında nokta-i nazar ayrılığı mevcuttur. Hükûmetin bu politikası, Parti Grubunda şiddetli tenkitlere yol açtığı halde, Hükûmet müdahaleyi gevşetmek taraftarı olmamakta ısrar etmektedir... Memleketin dört bucağından açlık haberleri ve iniltileri, akislerini bissettirmeye başlamıştır...

144²

Barutçu, varlık içindeki bir ülkede kıtlıktan bahsederken çok da haksız sayılmaz. Ocak 1942’de halk yiyecek sıkıntısı çekerken Türkiye, Müttefiklere verdi-

141 Koçak, **age.**, s. 542; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 206.

142 Faik Ahmet Barutçu: 1894’te Trabzon’da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Trabzon’da tamamladı. 1918’de İstanbul Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Trabzon’a dönerek Millî Mücadele taraftarı “İstikbal” adlı bir gazete çıkarmaya başladı. 1930’da CHP’ye katıldı. 1939’da Trabzon’dan CHP Milletvekili seçildi. Çok partili hayata geçiş sürecinde kurulan Saka hükûmetlerinde Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı yaptı. Bkz. Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar Millî Mücadeleden Demokrasiye**, C 1, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001.

143 Otarşi: Bir ülkenin çok yüksek gümrük tarifeleri, kotalar ve kambiyo denetimi gibi araçlarla kendini dünya ekonomisinden soyutlamak için uyguladığı iktisaden kendi kendine yeterlilik politikasıdır. <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/> 27 Mayıs 2022.

144 Barutçu, **age.**, C 1, s. 578-579.

ği sözlerden dolayı Yunanistan'a gıda yardımında bulunmaktaydı¹⁴⁵. Türkiye bu yardımı savaş yıllarında izlediği politika gereği yapmıştı. Ancak yiyecek bulamayan insanlar için öncelikli olan husus kendi karınlarını doyurmaktır. Dolayısıyla halk yaşadığı zorluğun müsebbibi olarak gördüğü hükûmete karşı her geçen gün daha çok tepki duydu.

1.1.1.1.1. Millî Korunma Kanunu

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939'da TBMM'nin VI. Dönem 2. yasama yılı açış konuşmasını yaparken içinde bulunulan olağanüstü şartlar gereği ekonomik durumu düzeltmek için bazı kanuni tedbirlere başvurulabileceğini ifade etti¹⁴⁶. Nitekim bu konuşmadan kısa bir süre sonra, İnönü'nün direktifleri doğrultusunda hükûmet, savaş şartlarına uygun bir ekonomi politikası için ilk adımı attı. İktisat Vekili Hüsnü Çakır'ın hazırladığı "*İktisadi Müdafaa Kanunu*" tasarısı, Başbakan Refik Saydam tarafından 26 Aralık 1939'da CHP Grup Başkanlığına sunuldu. Partililer, bu tasarımı yeterli görmediğinden yeni bir komisyon kuruldu. Komisyon, 70 maddelik bir tasarı hazırlayarak TBMM'ye sundu¹⁴⁷. Tasarı, TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından 18 Ocak 1940'ta Millî Korunma Kanunu adıyla kabul edildi. 3780 sayılı söz konusu Kanun, 26 Ocak'ta Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi¹⁴⁸. Kanun tasarısının görüşmeleri sırasında Başbakan Saydam, savaş şartlarında fiyat kontrolü sağlamak ve vatandaşların normal hayatlarının olumsuz etkilenmemesi amacıyla bu kanunu çıkarmak istediklerini ifade etti¹⁴⁹.

Kanun'un çıkarılması içerde ve dışarda Türkiye'nin savaşa gireceği ve bunun için hazırlık yapıldığı şeklinde yorumlandı. Başbakan Refik Saydam radyoda yaptığı bir konuşmada Millî Korunma Kanunu'nun savaş hazırlığı için değil, savaşın ülkemize etkilerini önlemek, halkın bugün ve gelecekte sıkıntı çekmemesi amacıyla çıkarıldığını söyledi¹⁵⁰.

145 Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, (Çev. Gülayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1990, s. 69; Celâl Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde C.H.P.: Dünü Bugünü İdeolojisi**, yy. 1968, s. 52.

146 **TBMMZC**, VI. Devre, C 6, İ 1, (01.11.1939), s. 5.

147 Mehmet Korkud Aydın, "Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 29, S 1, Ocak 2019, s. 414.

148 Millî Koruma Kanunu metni için Bkz. **Düstur**, Tertip 3, C 21, s. 274 vd.; **Resmî Gazete**, 26 Kânunusani 1940, S 4417, s. 13213-13216.

149 **TBMMZC**, VI. Devre, C 8, İ 27, (18.01.1940), s. 140.

150 **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:85-559-4, Tarih:08.03.1940.

Gazeteci Necip Ali Küçük, köşe yazısında söz konusu Kanun'un çıkarılmasının iki sebebi olduğunu ileri sürdü. Ona göre bunlardan birincisi; üretimi artırmak ve düzenlemek, ikincisi ise vurgunculuğa fırsat vermemektir¹⁵¹. Kemal Ünal ise Ulus gazetesindeki köşesinde, Kanun'un hükümete savaş zamanının ihtiyaçlarına göre hem yetki vermek hem de maddi bakımdan devleti güçlendirerek millî ihtiyaçları karşılamak ve ekonomik durumu korumak amacıyla çıkarıldığını savundu¹⁵².

Saydam hükümeti ilk olarak gıda maddelerinin üretim ve tüketimini dengeleyebilmek için bütün ticari stok ve satılabilir fazlaların kamu kuruluşlarına devredilmesini öngören bir karar alarak Kanun'u uygulamaya başladı. Bu şekilde ordunun ihtiyaçları ucuza mal edildi. Şehirde yaşayan halkın temel ihtiyaçları karşılandı. Diğer yandan fiyatlar kontrol altına alınmaya çalışıldı. Bu amaçla zabıta önlemlerine başvuruldu. Ancak önemli bir başarı sağlanamadı. Mallar karaborsaya düştü¹⁵³. Karaborsanın, istifçiliğin, rüşvetin, fatura ticaretinin önüne geçilemedi¹⁵⁴. Diğer yandan enflasyondaki artış devam etti. Alınan tedbirlerle şeker üretimi iki katına çıktı. Ancak üretimi, devletin elinde olan şekerin bile fiyatının 500 kuruşa kadar fırlaması tepkilere sebep oldu. Bu durum 1945'ten sonra CHP aleyhine seçimlerde propaganda aracı olarak kullanıldı¹⁵⁵.

Millî Korunma Kanunu'nun hazırlanması sırasında oluşturulan komisyon- da görevli olan Şevket Süreyya Aydemir, mevcut ortamda Kanun'un sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kaldığını ileri sürmektedir¹⁵⁶. Aydemir'in o günleri anlatan şu sözleri dikkat çekicidir:

"... şartlar da hakikaten kötüydü. Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına [yem], motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulunabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Başlayan güne birliklerine et, yağ, çay, şeker bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar, şüpheler içinde giriyordu. Telefonlarımız, ... gecenin geç saatlerine kadar işliyordu. Hiç durmadan

151 Necip Ali Küçük, "Millî Koruma Kanununun Hedefi Nedir?", **Ayn Tarihi**, İkinci Kânun 1940, S 74, s. 214-215.

152 Kemal Ünal, "Millî koruma kanunu", **Ayn Tarihi**, İkinci Kânun 1940, S 74, s. 200.

153 Bozkurt, **age.**, s. 52.

154 Boratav, **a.g.e.**, s. 294.

155 Aydemir, **age.**, s. 218.

156 Aydemir, **age.**, s. 216.

şu validen ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim makamından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vastalarının âtil hale geldiğini bildiren kaygılı haberler alıyorduk. Meselâ İzmir’de palamutun küспенin [palamut küспенinin] una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu.

... Hülâsa öyle olmuştu ki her gün en az 1.000 ton halk ve 1.000 ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambara girmesi lazım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün [de] ve bütün yurtta, ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu.¹⁵⁷

Kanun uygulanmaya başladıktan kısa bir süre sonra toplumun büyük bir kısmında tepkilere sebep oldu. Özellikle nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan köylüler uygulamadan muzdarip oldular. İkinci Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre önce köylünün ürünü değeri alarak yok pahasına satılmasını, dolayısıyla çiftçinin zarar etmesini engellemek amacıyla Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştu ve başlangıçta amacına uygun olarak faaliyet yürütmüştü. Ancak Millî Korunma Kanunu ile getirilen birtakım hükümler çiftçiyi zor durumda bıraktı.

Millî Korunma Kanunu gereği ürün bedelleri hükümet kararıyla piyasadan düşük tutuldu. Ekmek fiyatlarının yükselmemesi için alınan bu karar köylüyü ekonomik olarak sıkıntıya soktu. Kanun gereği köylü, yiyeceği ve tohumluğu dışında geri kalan ürünü Toprak Mahsulleri Ofisine satmak zorundaydı. Fakat miktar önceden belirlendiği için hasat iyi olmadığında, köylü belirtilmiş olan miktarı karşılamakta zorlandı. Diğer yandan düşük fiyatla ürünü Toprak Mahsulleri Ofisine satmak da istemedi¹⁵⁸.

Kanun genel hatlarıyla oldukça müdahaleci bir özellik taşımaktadır¹⁵⁹. Kanun’a göre ziraatla geçinen vatandaşlar, kendi işleri yarım kalmamak üzere 15 km mesafeye kadar olan alanda çalıştırılabilirdi. Fakat köylülerin çoğunlukla 15 km hususuna uyulmadan daha uzak yerlerde çalıştırılması tepkilere sebep oldu. Di-

157 Aydemir, *age.*, s. 203.

158 Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yay., İstanbul 1996, s. 102; Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, İstanbul 2001, s. 198.

159 Özellikle Kanun’un 41. maddesi küçük çiftçiler için ağır sonuçlar getirdi. Çünkü maddeye göre 40 dönümden az arazisi olanlar öküzlere devlete vereceklerdi. O günün şartlarında üreticilerin çoğunun tarlasının bu miktardan az olduğu düşünülürse bu maddenin ne kadar büyük bir kesimi olumsuz etkilemiş olduğu görülür. Çiftçilerin %75 gibi önemli bir kısmı elindeki üretim aracını kaybedecek ve daha da fakirleşecekti. Büyük toprak sahibi çiftçiler ise bu mükellefiyetten muaftılar. Timur, *age.*, s. 194-195.

ğer yandan Kanun ile devlet, maden ocaklarının yakınlarındaki köylerde oturan köylülere yılın belli bir döneminde ocaklarda çalışma mecburiyeti getirebilmekteydi. Zonguldak kömür madenleri başta olmak üzere pek çok maden ocağı Kanun kapsamına alındı¹⁶⁰. Çalışma yükümlülüklerinin uygulanmasıyla köylü kendi işini bırakmak zorunda kaldı. Bu durumda ürünüyle ilgilenemediği için istediği miktar ve kalitede ürün alamadı. Diğer yandan bu durum göz önüne alınmadan vergilendirilen köylü, hasat zamanı vergilerini ödeyemediği için türlü sıkıntılarla uğraşmak zorunda kaldı.

17 Aralık 1941'de kabul edilen 4156 sayılı Kanun ile Millî Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinde değişikliğe gidildi¹⁶¹. Meclisteki görüşmeler sırasında Meclis kürsüsünde hükûmete yönelik çok sert eleştiriler yapıldı. Aynı günlerde Millî Savunma¹⁶² ve Ulaştırma¹⁶³ vekillerinin gerekli icraatları gerçekleştirmek hususunda yetersiz kalmaları da hükûmete karşı kızgınlığı artırdı. O dönemde CHP Trabzon Milletvekili olan Faik Ahmet Barutçu anılarında iç politikadaki gelişmelerden rahatsız olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bir yemek davetindeki ifadelerine yer vermektedir. Barutçu, söz konusu davette aralarında Celâl Bayar'ın da olduğu elli kadar milletvekilinin bulunduğunu belirterek İnönü'nün, hükûmete karşı oluşan muhalefet ile ilgili şunları söylediğini kaydetmektedir:

“... Dabili vaziyete gelince, o bir bakımdan çok iyidir, bir bakımdan da çok fenadır. Ve açıkça söyleyeyim ki arkadaşlar, beni ziyade düşündüren, hatta korkutan bu dabili vaziyettir. Memlekette hemen hemen her kabvede ve toplantı yerinde dedikodu mevzuu hükûmetin zaafıdır. Hükûmetin beceriksizliğidir. İşleri iyi idare edemedikleridir. Birliğimizi ve dabili tesanütümüzü, kuvvetimizi zaafa düşürmeyi hedef tutan ve gevşetici propaganda, bu zemin üzerinde işleyip duruyor. Hükûmetin zaafı ve aczi hakkındaki dedikodular da Meclisin içindeki havanın dışarıya yayılışından kuvvet alıyor. Birkaç kişinin ya gösteriş veya garaz veya menfaat sevkıyla

160 **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S 75, s. 88; **Ayın Tarihi**, Mart 1940, S 76, s. 31.

161 14, 55 ve 65. maddelerinde değişiklik yapıldı. **Resmî Gazete**, 23 Kânunuevvel 1941, S 4991, s. 2078-2079.

162 Ali Rıza Artunkal: 1881'de Yunanistan'ın İskece şehrinde doğdu. İstiklâl Madalyası sahibidir. VI. Dönem ara seçimlerinde Manisa Milletvekili olarak Meclise girdi. 12. ve 13. hükûmetler döneminde Millî Müdâfaa Vekili olarak görev yaptı. 1955'te hayatını kaybetti. **TBMM Albümü 1920-2010**, 1. Cilt 1920-1950, (Ed. Sema YILDIRIM, Behçet Kemal ZEYNEL), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 344.

163 Fahri Ergin: 1888'de İstanbul'da doğdu. Hamidiye Kruvazörü Madalyası sahibi olan Ergin, VI. Dönem Samsun Milletvekili olarak Mecliste yer aldı. 12. ve 13. hükûmet dönemlerinde Muhabere ve Münâkalat Vekili olarak görev yaptı. 1970'de hayatını kaybetti. **TBMM Albümü 1920-2010**, s. 352.

*tabrip edici tenkitleri Meclisin havasında hiçbir aksülamel uyandırmıyor, 'Hayır, böyle değildir' diyen yoktur. Söyleyen bir kişi ama Meclisin sükutu ile sanki bir havayı tasvip vücuda getiriyor. Demiyorum ki, tenkit edilmesin, yapıcı tenkitlere çok ihtiyaç vardır. Fakat bir vekilin şabsında, hükümet mefhumunu bir paçavra haline getirmek, kendimizi zayıflatmaktır. Bir vekili istizaba çekiniz, itimadınızı esirgeyerek değiştirirsiniz. Buna hiçbir şey demem, hakkınızdır ve itimadınızı kaybedenin yerinde durması asla caiz değildir. Fakat itimat ettikten sonra, tutmanız lazımdır. ... Ve memleketin idaresinden hep müştereken sorumluyuz. Binaenaleyh hükümetin zaafı, hepimizin zaafı olur. İktidar mevkiinde bulunan, iktidar sahibi olanların garaz yapması çok fena bir şeydir. Fakat mesuliyeti olmayan bir mebusunda bir vekile garaz bağlaması iyi bir şey değildir, aynı suretle fena bir şeydir.*¹⁶⁴

Millî Korunma Kanunu'nun beklenen faydayı sağlayamaması üzerine 30 Ocak 1942'de kapsamlı bir değişiklik yapıldı¹⁶⁵. Değişiklikle Kanun'un şartları ağırlaştırıldı. Mesela sanayi ve maden kuruluşlarında çalıştırılan işçilerin hafta tatili, millî bayram ve genel tatillerdeki hakları hükümet kararıyla uygulanmayabileceği hükmü getirildi. Bu kararlar uygulamaya geçildiğinde Kanun'a duyulan tepkiler daha da arttı¹⁶⁶.

1.1.1.1.2. Yeni Vergiler Konulması ve Vergi Miktarlarının Artırılması

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'de 1920'li yılların şartları çerçevesinde hazırlanmış bir vergi sistemi geçerliydi. Bu sistemin amacı halkın üstündeki vergi yükünü azaltmak ve böylece ekonomiyi canlandırmaktı¹⁶⁷. Ancak savaş yaklaşırken hükümet, savaş şartları çerçevesinde birtakım tedbirler almak zorunda kaldı. Alınan tedbirleri finanse edebilmek için de daha fazla paraya ihtiyaç duydu. Bu paranın bir kısmını var olan vergilere zam yaparak karşılamaya çalıştı. Bu yeterli olmayınca da yeni vergiler koyma yoluna gitti¹⁶⁸.

1940, 1941, 1942, 1943 ve 1944 bütçeleriyle birlikte hemen hemen bütün vergi ve resimlere zam yapılan kanunlar çıkarıldı¹⁶⁹. İlk olarak 17 Mayıs 1940'ta

164 Barutçu, *age.*, s. 551.

165 **TBMMZC**, VI. Devre, C 23, İ 33, (30.01.1942), s. 200.

166 **Resmî Gazete**, 3 Şubat 1942, S 5023, s. 2237-2241.

167 İlhan Tekeli; Selim İlkin, **İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, İkinci cilt, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 36.

168 Tekeli, İlkin, *age.*, s. 32.

169 Tekeli, İlkin, *age.*, s. 37.

kabul edilen¹⁷⁰ 3828 sayılı Fevkalâde Vaziyet Dolayısı ile Bazı Vergi ve Resimlere Zam İcrasına Bazı Maddelerin Mükellefiyet Mevzuuna Alınmasına Dair Kanun ile kazanç vergisi türüne göre %50, %25, %10; hava kuvvetlerine yardım vergisi %100, muamele vergisi ise %100 artırıldı. Giyim eşyalarından alınan vergiye %10 zam yapıldı. Taşımacılık üzerinden alınan vergi ise %25 oranında arttırıldı. Bunun dışında gıda, tütün ve içkiden alınan vergiler de çeşitli oranlarda artırıldı.

29 Mayıs 1941'de kabul edilen 4040 sayılı Kanun ile hayvanlardan alınan vergiye hayvan başına 10 kuruştan 125 kuruşa kadar zam yapıldı¹⁷¹. Aynı gün kabul edilen 4041 sayılı *Şeker ve Glikozdan Alınan İstihlak Vergisinin Artırılmasına Dair Kanun*¹⁷² ile şeker ve glikozdan alınan vergiler yükseltildi.

27 Mayıs 1942 tarih ve 4226 sayılı¹⁷³, 25 Mayıs 1943 tarih ve 4415 sayılı¹⁷⁴, 14 Haziran 1943 tarih ve 4437 sayılı¹⁷⁵, 26 Mayıs 1944 tarih ve 4565¹⁷⁶ sayılı kanunlar çıkarıldı. Söz konusu kanunlar Mecliste bütçeler ile aynı dönemde kabul edildiler. Bütçe kanunlarının tamamlayıcısı niteliğindedirler. Sözü geçen vergilerin dışında pek çok alanda yeni vergiler konuldu ve var olan vergilere zam yapıldı.

1.1.1.1.3. Karne Uygulamasına Geçilmesi

Halkın temel besin maddesi olan ekmekte sıkıntı çekilmemesi için büyük gayret sarf edildi. 1940'ta Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, Mecliste tahıl durumu-muzla ilgili olarak Toprak Mahsulleri Ofisinin elinde yeterince tahıl stoku bulun-duğunu eğer elden çıkarılmazsa çürüme ihtimalinin olduğunu belirtti Mersin ci-varındaki illerde bulunan fazla arpanın da ihraç edileceğini söyledi¹⁷⁷. Ancak 1941 yılına gelindiğinde durum değişmişti. Yaşanan kuraklık sebebiyle mahsul beklenen miktardan çok daha az oldu. Ökmen, yaptığı bir konuşmada tahıl durumuyla ilgili olarak bu yıl mahsul durumunun iyi olmadığını ve en az 500 bin ton hububat eksikliğinin olduğunu belirtti. Bu eksikliği bir yandan dışardan ürün ithal ederek diğer yandan tasarruf ile telafi etmek zorunda olduklarını söyledi. Ökmen, kimsenin aç-lıktan ölmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını ve yapılacak ticaret antlaşma-larında kesinlikle gıda maddesi satılmayacağını ifade etti. Normal zamanda silah

170 **TBMMZC**, VI. Devre, C 11, İ 52, (17.05.1940), s. 160.

171 **Düster**, Tertip 3, C 22, s. 637 vd.; **Ayın Tarihi**, Mayıs 1941, S 90, s. 10-12.

172 **Düster**, Tertip 3, C 22, s. 655 vd.; **Ayın Tarihi**, Mayıs 1941, S 90, s. 10-12.

173 **Resmî Gazete**, 30 Mayıs 1942, S 5119, s. 2953-2954.

174 **Resmî Gazete**, 25 Mayıs 1943, S 5412, s. 5083-5084.

175 **Resmî Gazete**, 14 Haziran 1943, S 5429, s. 5309-5311.

176 **Resmî Gazete**, 26 Mayıs 1944, S 5714, s. 6941-6942.

177 **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S 75, s. 156-157.

altında yüz bin askerin bulunduğunu, fakat savaş sebebiyle bir milyondan fazla askerin olduğunu kaydederek, bunların sivillerden çok daha iyi beslenmesi gerektiğini savundu. Ökmen, bu amaç doğrultusunda gereken kararların alınacağını söyledi¹⁷⁸. Nitekim hükümetin bu amaçla aldığı ilk tedbir, Şubat 1941’de tek tip ekmeğin çıkarılması ile ilgili karardır. Buna göre Ankara, İstanbul ve İzmir’de üretilen ekmeğe %15’i geçmeyecek oranda çavdar katılacaktı¹⁷⁹.

2 Mart 1942’de ekmeğe %25 oranında mısır unu karıştırılması, Nisan 1942’de de ekmeğe bakla karıştırılması kararı alındı¹⁸⁰. Üretilen tek tip ekmeğin ile buğdaydan tasarruf edilmesi amaçlandı. Ancak ekmekteki buğday unu miktarının azaltılarak tek tip ekmeğin çıkarılması halk arasında huzursuzluğa sebep oldu¹⁸¹.

Alınan bütün bu tedbirler yetersiz kaldı. Bunun üzerine 13 Ocak 1942’de çıkarılan bir kanunla ekmeğin karneye bağlandı¹⁸². Ancak bazı kişiler, verilen ekmeğin miktarını yetersiz bularak daha fazla ekmeğin almak istedikleri için karneler üzerinde tahrifat yapma ya da başkalarına ait fişleri kullanma yoluna gittiler. Bu durumla mücadele etmek için, söz konusu suçları işleyenlere 3 yıla kadar hapis cezası verileceği hükmüne bağlandı¹⁸³. Alınan tedbirlere rağmen ekmeğin sıkıntısı bitmedi.

6 Mayıs 1942’den itibaren İstanbul’da kişi başına düşen 300gr ekmeğin, 150gr olarak verilmesi kararı alındı. Bunun en önemli sebebi Anadolu’da yaşanan buğday sıkıntısı ve buna bağlı olarak İstanbul’a un gelmemesi idi¹⁸⁴.

178 Us, *age.*, s. 438.

179 **Resmî Gazete**, 21 Şubat 1941, S 4740, s. 510.

180 Yetkin, *age.*, s. 200-201.

181 6 Haziran 1941’de bu kararnameye ek bir karar kabul edildi. Kararnameye göre ekmeğin miktarı %50’yi geçmeyecek şekilde çavdarın yanı sıra arpada katılabilecekti. Bülent Bakar, “İstanbul’da Ekmeğin Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmeğin Suistimalleri (1942-1946)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C 12, S 24, 2013/2, s. 8-9.

182 Buna göre halk; büyükler, küçükler ve işçiler olmak üzere üç gruba ayrıldı. 7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187,5 gr, 7 yaşından büyük çocuklara 375 gr, ağır işçilere 750 gr ekmeğin verilecekti. Prevontoryum ve sanatoryumdaki hastalarla hastanedeki veremli hastalara ise günde 450 gram ekmeğin verilecekti. Lokantalara ekmeğin verilmeyecekti. Seyahat edenler için ise ayrıca fiş düzenlenecekti. **Resmî Gazete**, 19 Kanunusânî 1942, S 5010, s. 2160-2161.

183 Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekmeğin Seferberliği”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 15, Yıl 8, Bahar 2012, s. 35.

184 Us, *age.*, s. 457.

Nisan 1942'den itibaren Ankara'da pamuklu karnesi uygulaması başladı Büyük şehirlerde elektrik olmayan evlere petrol dağıtımı da karneye bağlandı¹⁸⁵.

Mayıs 1945'te Avrupa'da savaş bitmesine rağmen Türkiye'deki savaş psikolojisi hemen sona ermedi. Yaşanan ekonomik sıkıntılar sebebiyle karne uygulaması aşama aşama kaldırıldı. 9 Eylül 1946'da ekmeğin serbest bırakılmasıyla birlikte söz konusu uygulama sona erdi¹⁸⁶.

1.1.1.1.4. Ekim (Ziraat) Seferberliğinin Başlatılması

Alınan bütün tedbirlere rağmen başta ekmeğin olmak üzere gıda sıkıntısı önlenemedi. Bunun üzerine 7 Şubat 1942'de Başbakan Refik Saydam'ın başkanlığında CHP Genel Merkezinde bir toplantı yapıldı. Burada alınan karar doğrultusunda hububat sıkıntısına son vermek için ziraat seferberliği başlatıldı. Buna göre mısır, darı, patates ile fasulye, mercimek, nohut gibi yiyeceklerin üretimine önem verilecekti. Yazlık üretim iki katına çıkarılacak, bölgelerin özelliklerine göre kışlık üretimin yapılması ya da yapılıyorsa miktarının arttırılması için gerekli tedbirler alınacaktı. Ayrıca isteyen çiftçiye avans tohum tedarik edilmesi hususunda imkânlar nispetinde olabildiğince yardımcı olunacaktı. Genelgeye göre köylü yetiştirdiği ürününü devlete satmak zorundaydı¹⁸⁷. İlk bakışta olumlu görünen bu karar uygulamadaki yanlışlıklar sebebiyle kısa bir süre sonra olumsuzlukları beraberinde getirdi. Köylü uygulamayı tepkiyle karşıladı. Çünkü devletin payını toplamak için köye gelen subaşların köyün zenginlerinin evinde misafir edilmeleri, ürünün toplanması sırasında bu kişilerin kayrılmalarına sebep oldu. Dolayısıyla uygulama, en çok küçük ve orta ölçekli üreticiyi etkiledi. Büyük üretici ise malını saklayarak daha sonra karaborsada yüksek fiyatla sattı¹⁸⁸.

Piyasadaki gıda maddesi sıkıntısı bir türlü giderilemedi. 1942 yılı mahsul bakımından iyi bir yıl olmasaydı çok kötü bir durumla karşı karşıya kalınabilirdi. Gidişata çözüm bulabilmek amacıyla yeni bir heyet oluşturuldu. Heyet ekonomik durumla ilgili geniş bir rapor hazırladı. Refik Saydam hazırlanan raporu beğendi. Rapora inanarak, daha sonra çok konuşulacak olan, “*Devlet teşkilatı (A) dan (Z) ye kadar... bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lâzımdır.*” ifadesini kullandı¹⁸⁹. Bu ifade aslında Saydam'ın o güne kadar hükümetinin aldığı kararların, uygulamış olduğu politikaların işe yaramadığını itiraf etmesi demekti.

185 Kemal Turan, “Karneler”, **Ayın Tarihi**, Nisan 1942, S 101, s. 30-31.

186 “Ekmeğin karnesi kaldırıldı”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1946, s. 1.

187 **Ayın Tarihi**, Şubat 1942, S 99, s. 23-24.

188 Özer, agm., s. 34.

189 **TBMMZC**, VI. Devre, C 25, İ 62, (25.05.1942), s. 270.

Nitekim o yıllarda diplomat olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Saydam hükûmeti döneminde ülkenin ekonomik görünümünü anılarında şöyle anlatmaktadır:

“... Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan bakan mı istersiniz; karaborsacıları koruyan vali, umum müdür ve saire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında sırttıklarını görebilirdiniz.

Bu yüzden memleket öylesine bir ekonomik buhran içine düşmüştü ki bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutunda bir kilo çiviye kadar bütün ‘zarurî havâyiç’ altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halinde bulunan memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arz etmeye başlamıştı. Hükûmet başkanı zavallı Refik Saydam her ne kadar bir ‘iaşe teşkilatı’ kurmak ve birkaç madde üzerinde tayinlama ya da vesikaya bağlama usullerini uygulamaya teşebbüs etmiş ise de bu teşebbüsünü halkın şikâyetleri ve direnmeleri yüzünden yürütemeye [yürütmeye] imkân bulamamanın acısıyla bir kalb sektesine uğrayarak ölüp gitmiştir.¹⁹⁰”

1.1.1.2. Şükrü Saraçoğlu Hükûmetinin Uyguladığı Ekonomik Politikalar

Başbakan Refik Saydam’ın İstanbul’da 8 Temmuz 1942’de kaldığı otelde ölmesi üzerine¹⁹¹ Cumhurbaşkanı, yeni kabineyi kurmakla Saydam hükûmetinde dışişleri bakanı olan, Şükrü Saraçoğlu’nu görevlendirdi¹⁹².

Yeni kabinede Dr. Behçet Uz ve Şevket Raşit Hatipoğlu dışında herhangi bir değişiklik yoktu. Hükûmet kurulduktan sonra Ticaret Vekili Behçet Uz, “*Yeni hükûmetin kararları, halkın menfaatine uygun olacaktır.*¹⁹³” şeklinde oldukça manidar bir ifade kullandı. Uz’un bu sözlerini, eski kabine adına bir öz eleştiri olarak değerlendirmek yerinde olur.

190 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 169-170.

191 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1942, S 104, s. 3.

192 Hükûmet üyeleri için Bkz. **TBMMZC**, VI. Devre, C 27, İ 76, (03.08.1942), s. 4.

193 Barutçu, **age.**, s. 580.

1.1.1.2.1. Fiyatların Serbest Bırakılması

Başbakan Şükrü Saraçoğlu¹⁹⁴ göreve gelir gelmez ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumu düzeltebilmek amacıyla birtakım çalışmalar yaptı. Bunun sonucunda alınan kararları, 5 Ağustos 1942'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada açıkladı¹⁹⁵. Alınan kararlardan uygulama sırasında kamuoyunu en fazla etkileyeni hububat fiyatlarının serbest bırakılması oldu. Saydam hükûmetinin aksine Saraçoğlu hükûmeti olabildiğince piyasalar üzerindeki denetimden kaçınmak taraftarıydı. Bu politikanın enflasyonu tetikleyeceğini bildiği halde Başbakan, fiyat artışının iç ve dış piyasalarda görülen kıtlıktan kaynaklanan talebin üreticiyi teşvik edeceğini düşünmekteydi¹⁹⁶. Kaldı ki 1942 yılının iyi bir mahsul yılı olacağı tahmin edilmekteydi.

Hükûmetin yürürlüğe koyduğu %25 kararına göre çiftçi ürününün %25'ini devlete satmak mecburiyetindeydi. Geriye kalanını ise isterse tüccara satabilecekti. Ürününü belirlenen sürede devlete satmayan çiftçiler, ikinci alım döneminde daha düşük fiyatla satacaktı. Eğer satmazsa ürünü koyabileceği her yer aranarak görevliler tarafından ürüne el konulacak ve ayrıca Millî Korunma Kanunu gereği cezalandırılacaktı¹⁹⁷. Hükûmet aldığı kararlarla resmi kuruluşların ve bazı büyük şehirlerin yiyeceğini temin işini üstlenecekti¹⁹⁸. Diğer yandan alınan karar gereğince 15 Temmuz 1942'de hükûmet buğday fiyatını bazı şehirlerde serbest bıraktı. Fiyat-

194 Şükrü Saraçoğlu (1887-1953): 1918 yılında Cenevre Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinden mezun oldu. 1923'te milletvekili olarak Meclise girdi. Lozan Barış Antlaşması ile çözülememiş olan pek çok sorunun çözümü için daha sonra yapılan görüşmelere katıldı. Çeşitli bakanlık görevlerinde bulunan Saraçoğlu, 9 Temmuz 1942-8 Mart 1943 ile 15 Mart 1943-5 Ağustos 1946 tarihleri arasında başbakanlık görevinde bulundu. 1 Kasım 1948-27 Mayıs 1950 tarihleri arasında TBMM Başkanı olan Saraçoğlu, daha sonra aktif siyaseti bıraktı. Metin Heper, **Türkiye Sözlüğü Siyaset, Toplum ve Kültür**, Doğubatı Yay., İstanbul 2002, s. 413.

195 "1) Hububat fiyatlarının %25'lere, tahditlere ve ithalata,
2) Bakliyat fiyatları bu sene mahsulünün bereketine ve ibraç memnuniyetine,
3) Yağ fiyatların zeytinyağının ibraç mekanizmasına,
4) Kumaşların fiyatını arttırdığımız ekiplere ve bir elden idarenin vereceği faydalara ve tezgablara,
5) Et fiyatlarını da memleketimizdeki mevcuda ve devam ettireceğimiz ibraç memnuniyetine, güvenmek mutedil ve abenkli bir seviyede tutabileceğimizi ümit ediyoruz." **TBMMZC**, VI. Devre, C 27, İ 77, (05.08.1942), s. 24.

196 Boratav, **age.**, s. 292.

197 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1942, S 104, s. 9.

198 Boratav, **age.**, s. 295.

lar ilk etapta yarı yarıya düştü¹⁹⁹. Fakat kısa bir süre sonra yeniden hızlı bir şekilde artmaya başladı.

İstanbul, Ankara ve İzmir dışındaki yerlerde halkın yiyecek ihtiyacının belediyeler tarafından karşılanması kararı, belediyeleri buğday alımına sevk etti. Dolayısıyla buğday fiyatları hızlı bir tırmanışa geçti. Diğer yiyecek maddelerinin de bu fiyat artışını takip etmesiyle hayat pahalılığı katlanılmaz boyutlara ulaştı. 1942'de fiyatlar %90, 1943'te %75 arttı²⁰⁰. Buğday 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağı 85 kuruştan 350 kuruşa doğru çıktı. Devletin elindeki 16.000.000 kiloluk stok halindeki zeytinyağı 85 kuruştan piyasaya sürüldü²⁰¹. Fiyatların hızla artması, ülke genelinde kötümser bir hava estirdi ki bu da çıkar çevrelerinin ekmeğine yağ sürdü. Fiyatlar serbest bırakılırken stokçuluğun ve karaborsanın önüne geçileceği düşünülüyordu. Ama beklenen olmadı. Nitekim vurgunculuğu engellemek için Millî Korunma Kanunu ile getirilen cezalar bu durumu sonraki süreçte de engelleyemedi.

Fiyatların serbest bırakılması ile büyük çiftlik sahipleri ve tüccarın durumu daha da iyileşti ama sabit gelirlilerin yani işçi ve memurların durumu kötüleşti. Dar gelirlilerin sayısı giderek arttı. Halkın önemli bir kısmı açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Hızla artan enflasyon köylüleri, çalışanları ve emeklileri zor durumda bıraktı²⁰². Bütün bu gelişmeler bütçe hareketlerini de olumsuz etkiledi. Böyle bir ortamda ticaret ile uğraşanların ne kadar çok kâr elde ettiğini tahmin etmek zor değildir. Halk bu denli yüksek enflasyona alışık olmadığı için hükûmete karşı tepkiler arttı.

O dönemde Bern Büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, anılarında İstanbul'da bulunduğu süre içinde her kesimden insanın hatta neredeyse hemen hepsinin hükûmet ve dolayısıyla İsmet Paşa'ya karşı büyük bir öfke beslediğini ileri sürmektedir. Ankara'ya dönüşünde durumu bizzat gidip İnönü'ye anlattığını ve çevresindeki insanların memleketin gerçek durumunu ondan gizlediklerini söylediğini nakleden Karaosmanoğlu, birkaç gün sonra başbakanla karşılaştığını ve başbakanın kendisine yakında sıkıntıların halledileceğini söylediğini belirtmektedir.

199 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1942, S 104, s. 8.

200 Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001, s. 218.

201 Aydemir, **age.**, s. 225.

202 Emeklilere kişi başına yapılan ödemenin 1938'de ki gerçek değeri 1.420 TL'den 1945'te 274 TL'ye indi. 1950'de ise ancak 389 TL'dir. Tezel, **age.**, s. 309.

Karaosmanoğlu, bu konuşmadan kısa bir süre sonra Saraçoğlu hükûmetinin Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkardığını ifade etmektedir.²⁰³

Ağustos 1942'de Dâhiliye Vekili Dr. Fikri Tüzer öldü. Yerine Recep Peker getirildi. Peker'in kabineye girişi üzerinde muhtemelen İnönü'nün Kayseri gezisi etkili olmuştu. Halkın "Açız!" diyerek otomobilin üstüne çıkması, ülkedeki içler acısı durumu ortaya koymaktaydı. Muhtemelen Peker'in otoriter yönetimine duyulan güven bu atamada etkili olmuştur. O dönemde CHP Milletvekili olan Faik Ahmet Barutçu, anılarında Peker'in Dâhiliye Vekili olmasından sonraki süreç için şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Bu atamayla kabine bir Saraçoğlu-Peker Kabinesi olmuştur denilebilir."²⁰⁴

1.1.1.2.2. Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması

Saraçoğlu hükûmeti aldığı tedbirlere rağmen ekonomideki sıkıntıyı çözemedi. Üreten nüfusun önemli bir kısmı askere alınmıştı. Yani üretim azalmıştı. Dolayısıyla ülkede kazançtan alınacak vergi miktarı, ülkenin paraya olan ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde değildi. Diğer yandan savaş ortamını fırsata çeviren karaborsacılar vergilendirilmemiş bir servet elde etmişlerdi. Bu durum toplumda huzursuzluğa sebep olmaktaydı. Bu ortamda hem devletin paraya olan ihtiyacını gidermek hem de savaş zenginlerinin vergilendirilmemiş servetlerinin bir kısmını hazineye aktarmak amacıyla bir defaya mahsus olmak üzere Varlık Vergisi adıyla bir vergi alınmasına karar verildi.

25 Mayıs 1942'de ekonomik durum ile ilgili olarak TBMM'de konuşma yapan Maliye Bakanı Fuat Ağralı, "... Sermayenin normal gelirinden ziyade fevkalâde ahval ve şeraitten faydalanarak elde edile[n] bütün kazançları yalnız normal zamanlara mahsus vergiye tâbi tutmakla iktifa edilmesinin adalet icaplarıyla telif edilemeyeceği meydandadır."²⁰⁵ şeklindeki sözleriyle olağanüstü bir verginin alınacağını sinyali verdi. 1 Kasım 1942'de TBMM'nin yeni yasama yılının açılış töreninde konuşan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de savaş ortamını kendi menfaatleri doğrultusunda değerlendirmeye çalışanlara adeta ateş püskürdü. İnönü şöyle dedi:

"Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklıkçı, çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metalı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük bir fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük

203 Karaosmanoğlu, *age.*, s. 171-172.

204 Barutçu, *age.*, s. 584-585.

205 *TBMMZC*, VI. Devre, C 25, İ 62, (25.05.1942), s. 255; *Ayin Tarihi*, Mayıs 1942, S 102, s. 27.

*bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır.*²⁰⁶

O günlerde halk arasında da varlıktan bir vergi alınacağıyla ilgili haberler, kulaktan kulağa dolaşmaktaydı. Varlık Vergisi ile ilgili olarak bir süredir var olan söylentiler vesilesiyle uzun süredir kamuoyu Varlık Vergisi ve bu verginin uygulanması fikrine alıştırmıştı. İş, artık sadece ilgili kanunun kabulüne kalmıştı. 11 Kasım 1942'de Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Mecliste yaptığı konuşmada Varlık Vergisi adıyla bir kereye mahsus olmak üzere tüccarlardan, emlak ve akar sahiplerinden, büyük çiftçilerden alınacak vergi ve temin edilecek başka gelirlerle tedavül durumunda olan 700 milyon civarındaki evrak-ı nakdiyenin bir kısmının piyasadan çekileceğini ifade etti²⁰⁷. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda Varlık Vergisi Kanunu 12 Kasım 1942'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi²⁰⁸.

Hükûmet Varlık Vergisi ile Türk parasının değerinin artırılmasını, savaş zenginleri üzerindeki "*halk buğzunun*" silinmesini ve vergileri ödeyebilmek için malların satışa çıkarılmasıyla birlikte ortamın yumuşamasını amaçlamaktaydı²⁰⁹.

Varlık Vergisi kabul edildikten hemen sonra toplumda uygulamayla ilgili olarak bazı hususlarda endişeler oldu. Bunların en önemlisi verginin uygulanması sırasında yaşanabilecek sıkıntılarla ilgiliydi. Verginin amacı savaş zenginleriydi. Ancak dürüst tüccarlar da vardı. Komisyonun, çalışmaları sırasında bu ikisini nasıl ayırt edeceği kamuoyunda tartışıldı²¹⁰.

Varlık Vergisi Kanunu ile ilgili olarak 7 Ocak 1943'te Bakanlar Kurulu bir yönetmelik kabul etti. Buna göre ilk on beş gün içinde borcunu ödemiş olan mükelleflere işlerine devam edebilmeleri için bankalar ve müesseseler tarafından kolaylık gösterilecekti. İlk on beş günü takip eden ve birincisinde %1, ikincisinde %2 zamlı verginin tahsili gereken iki haftalık süre içinde borcunu ödemeyenlere Tahsili Emval Kanunu gereğince mallarına el konulabilecekti ancak bunun mümkün olduğunca uygulanmaması ve bununla beraber bu süreç içinde mal kaçırımlarının engellenmesi için gerekli tedbirler alınacaktı. İlk on beş gün ve onu takip eden on beş günlük sürede borcunu ödemeyenler hakkında Tahsili Emval Kanunu gereği

206 **TBMMZC**, VI. Devre, C 28, İ 1, (01.11.1942), s. 4; **Ayın Tarihi**, Sontışrin 1942, S 108, s. 23; Barutçu, **age.**, s. 591.

207 **TBMMZC**, VI. Devre, C 28, İ 3, (11.11.1942), s. 21-22; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-63-3. Tarih:11.11.1942; Us, **age.**, s. 494; **Ayın Tarihi**, Sontışrin 1942, S 108, s. 9.

208 4305 sayılı Kanun. Bkz. **Resmî Gazete**, 12 Kasım 1942, S 5255, s. 1-2.

209 Kemal Turan, "Türk Parası", **Ayın Tarihi**, Sontışrin 1942, S 108, s. 87.

210 Necmeddin Sadak, "Zenginlik Ayıp Değil, Harp Kazancı Suçtur", **Ayın Tarihi**, Sontışrin 1942, S 108, s. 88.

işlem yapılacaktı. Borcunun birazını ödemiş olanlar, borçlarını çalışarak ödeyebilecek durumda iseler teminat alınarak veya alınmasına lüzum görülmezse altı ay içinde ödemeleri şartıyla çalışma mükellefiyetinden muaf tutulacaklardı. Ancak borcunu ödemeyenler ile yarısından azını ödemiş olanlar hakkında Tahsili Emval Kanunu derhal uygulanacaktı²¹¹.

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun çalışma mükellefiyeti getiren 12. ve 13. maddelerinin uygulanması hususlarını içeren Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ne göre Varlık Vergisi borcuna karşılık hiçbir ödemede bulunmayan, borcunun bir kısmını ödemiş halde geriye kalan borcuna karşılık haczi mümkün olan mallarını kaçırmış olan, taşınabilir malını kaçırmadığı ve borcunu ödemek için iyi niyet gösterenler ile özellikle gayrimenkulden dolayı yükümlü tutulmuş olanlar tespit edilerek çalışma mükellefiyeti getirilecekti²¹². Çalışma tatbikatı sebebiyle herhangi bir merciye başvurulamayacaktı²¹³. Yönetmeliğe göre mükellefler borçlarını ödeyinceye kadar çalışmak zorundadırlar²¹⁴. Ayrıca vergilerini 15 gün içinde ödeyen mükelleflerden işini devam ettirmek isteyenlere bankalar ve ilgili kuruluşlar yardımcı olacaklardı²¹⁵.

Verginin ödenmesi sırasında azınlıklar, ecnebler, Müslümanlar ve dönmeler farklı oranlarda ödeme yaptılar. Kişiler savaş yıllarında elde ettikleri tahmin olunan sermaye üzerinden vergilendirildiler. Müslümanlar ve ecnebler bu matrahın 1/8'ini, Dönmeler 1/4'ünü, gayrimüslimler ise 1/2'sini vergi olarak ödeyeceklerdi. Fakat tepkiler üzerine ecneblerin ödeyecekleri miktar ilk tahakkuk toplamı üzerinden %35 indirildi. Verginin Müslümanlara uygulanması sırasında zor durumda kalan milletvekilleri, valilerden söz konusu verginin Müslümanlardan alınmamasını istediler. Bunun üzerine Maliye Vekili Fuat Ağralı, bir miktar verginin Müslümanlardan da alınmasının zaruri olduğunu açıkladı²¹⁶.

211 **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:100-110-17, Tarih:20.06.1944; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-63-3, Tarih:11.11.1942.

212 **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:100-110-14, Tarih:07.01.1943; **Resmî Gazete**, 12 Kânunusani 1943, S 5302, s. 4258-4259.

213 Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yay., İstanbul 1951, s. 56; Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 90.

214 Ökte, **age.**, s. 58.

215 İ. Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Millî Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, S 54, 2013, s. 151.

216 Ökte, **age.**, s. 53.

Verginin en çok eleştirilen tarafları; vergi miktarının takdiri olarak belirlenmesi, itiraz ve temyiz hakkının olmayışı ve gayrimüslimlere daha ağır mükellefiyet getirmesidir. 27 Şubat 1943'te İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası, aylık dergisinde "Yıllık Rapor" başlığı altında bir yazı yayımlandı. Raporda Varlık Vergisi Kanunu ve uygulamalarına değinilmişti. Olağanüstü durumlarda böyle bir verginin alınmasının çok doğal olduğu belirtilmekle beraber mükelleflerin temyiz hakkının olmaması ve borcunu ödemeyenlerin şiddetle cezalandırılmaları hatta çalışma mükellefiyetine tâbi olmaları doğru bulunmamaktadır²¹⁷.

Fotoğraf 1. Varlık Vergisi borcunu ödeyemediği için İstanbul'dan Aşkale'ye gönderilen mükelleflerden ilk kafilenin trendeki fotoğrafı. **Cumhuriyet**, 28 İnkincikânun 1943.

Vergiyi cezalı olarak ödeme süresi 21 Ocak 1943'te sona erdi. 22 Ocak'ta vergisini ödeyemeyen 17 kişiden oluşan ilk kafile Aşkale'ye gönderildi²¹⁸. Bu konudaki haberler basında geniş yer buldu. Dönemin önemli gazeteleri konu ile ilgili haberi 1. sayfadan verdiler.

217 BCA Fon:30-10-0-0, Yer:85-560-19, Tarih:17.03.1944.

218 Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 271.

Verginin itiraz yolu kapalı olmasına rağmen 13.348 adet itiraz TBMM'ye verilirken 10.968 itiraz dilekçesi de farklı kurumlara verildi. Yurt dışındaki bazı kurum ve kuruluşlar da çeşitli sebeplerle itirazlarda bulundular²¹⁹. Yabancıların, haklarının savunulması için elçiliklere başvuruları Türkiye'yi bazı devletler ile karşı karşıya getirdi²²⁰.

2 Aralık 1943'te çıkarılan bir Kanun ile Aşkale'deki mükelleflerin ailelerinin yanına dönerek buradaki çalışmalarıyla borçlarını ödemelerine imkân verildi. Bu kişilere borçlarını ödemeleri için her türlü kolaylığın gösterileceği belirtilerek buna rağmen borcunu ödemeyenler için Tahsili Emval Kanunu'nun uygulanmasına karar verildi²²¹.

Varlık Vergisinin uygulamadan kaldırılması amacıyla ilk olarak Manisa Milletvekili Celâl Bayar, 28 Aralık 1943'te TBMM'ye bir önerge verdi. Bayar'a Saraçoğlu hükûmetinin ilk günlerinde İnönü tarafından CHP'nin grup başkan vekilliği teklif edilmiş ancak Bayar bu teklifi reddetmişti. Daha sonra Varlık Vergisinin kaldırılması için önerge vermesi, Bayar'ın hükûmete karşı tavırlı olduğunu göstermektedir. Nitekim bu hadise DP'nin kurulmasına giden süreçte muhalefet hareketinin başlamasına sebep olan ilk adımlardan biridir²²².

Varlık Vergisi uygulamaları uluslararası alanda ve iç politikada ırkçı bir yaklaşım olarak değerlendirildi²²³. Bu değerlendirmeye Başbakan Saraçoğlu'nun TBMM'de hükûmet programını okurken sarf ettiği şu sözler sebep olmuştur:

“Arkadaşlar biz Türkünüz, Türkünüz ve daima Türkünüz kalacağız. Bizim için Türkünülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür mese-

219 Mısır hahambaşı Hayim Nahum, Başbakanlığa, İzmir'de yaşayan ve Varlık Vergisi mükellefi olan Bünyamin Nahum'un vergi borcu ile ilgili bir telgraf çekti. Maliye Vekâleti konuyla ilgili tetkiklerini bitirdikten sonra söz konusu şahsın daha önce gerçekleşen itirazının değerlendirildiği ve bu hususta hiçbir hatanın olmadığı tespit edildiği şeklinde cevap verdi. **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:135-971-23, Tarih:17.03.1943.

220 İstanbul'da bulunan Amerikan Kız Koleji ve Robert Koleji'nin Amerika'daki İdare Meclisi Başkanı, Türkiye'nin Washington Büyükelçiliğini ziyaret ederek bu okulların vergiden muaf tutulmalarını istedi. Uzun yazışmaların ardında bu okullar vergiden muaf tutuldular. **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:142-18-4, Tarih:17.01.1945.

221 **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:135-971-24, Tarih:02.12.1943.

222 Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celâl Bayar (1918-1960)**, Alfa, İstanbul 2000, s. 183.

223 Edward Weisband, **2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yay., y.y., 1974, s. 291; Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları**, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 189.

*lesidir. Biz azalan ve azaltan Türkcü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkcüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız... İktisadi ve siyasi sahalarda Devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalar o kadar geniştir ki bunlar arasında bir menfaat çarpışması asla olmayacak ve ileride olmaması için de daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz... İstedikimiz sadece Türk milletinin hâkimiyetidir.*²²⁴

Varlık Vergisi 15 Mart 1944 tarihinde 4530 sayılı Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Kanun ile kaldırıldı²²⁵. Vergisini ödememiş olanların vergileri silindi. Tahsil edilen vergi miktarı 314.920.940 liradır. Yani tahakkuk ettirilen verginin %68,6'sı tahsil edilebilmişti²²⁶. Bu miktarın %52'sini gayrimüslimler, %29'unu Müslümanlar ve %19'unu yabancılar ödemişti²²⁷. Toplanan verginin yaklaşık %70'i (yani 221.300.000 lirası) İstanbul'dan alınmıştı²²⁸.

Kanun yürürlükten kalktıktan sonra uzunca bir süre daha konuşuldu. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran anılarında Kanun'un çıkarılmasının sorumluluğunu Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya yüklemek isteyenler olduğundan bahisle bunun doğru olmadığını savunmaktadır. Uran, Kanun'un TBMM'de CHP'li milletvekillerinin oylarıyla kabul edilmiş olduğunu dolayısıyla mevcut durumun sorumluluğunun tamamıyla CHP'ye ait olduğunu ifade etmektedir²²⁹.

1.1.1.2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması

Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisinin tamamlayıcısı mahiyetindedir. Bu vergi ile çiftçiler ve köylüler hedef alınmıştı. Mecliste Toprak Mahsulleri Vergisi ile ilgili görüşmeler yapılırken Başbakan Saraçoğlu geçen yıl bütçe görüşmeleri sırasında 140 milyonluk bir açık olacağını hesaplamış olduklarını ancak özellikle askeri harcamalardaki artış sebebiyle bütçe açığının büyüdüğünü ileri sürdü. 1942'de

224 **Aydın Tarihi**, Ağustos 1942, S 105, s. 31-32.

225 **Resmî Gazete**, 17 Mart 1944, S 5657, s. 6613. Verginin uygulanmasından başta Amerika olmak üzere Müttefik Devletler rahatsız olmuşlardı. 1944 yılına gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı'nın galibinin Müttefik Devletler olacağı anlaşılmıştı. Türkiye ise Sovyet tehdidine karşı uluslararası siyasette Amerika ile yakınlaşma çabası içindeydi. Weisband bu çabanın verginin kaldırılmasında etkili olduğunu savunmaktadır. Weisband, **age.**, s. 295.

226 Mükellefler ödeyemediği için silinen vergi miktarı 109.985.481 liradır. Ökte, **age.**, s. 197; Cahit Kayra, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 54.

227 Nevin Coşar, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 58, S 2, 2003, s. 13.

228 Boratav, **age.**, s. 343.

229 Hilmi Uran, **Hâtıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959, s. 387.

toplanan Varlık Vergisinin 250 milyon lirasının bu açığı kapatmak için kullanıldığını fakat 150 milyon liraya daha ihtiyaç olduğunu söyledi. Bu paranın da Toprak Mahsulleri Vergisi ile kapatılmasının planlandığını ifade etti. Saraçoğlu bu vergi ile 110-130 milyon lira civarında bir para toplamayı umduklarını belirtti²³⁰.

Kanun tasarısının TBMM'deki görüşmeleri sırasında özellikle Eskişehir Milletvekili Emin Sazak ve İçel Milletvekili Refik Koraltan, vergiyi, Aşar Vergisine benzeterek karşı çıktılar. Sazak'ın vergi konulacaksa bile köylünün bostanından, bahçesinden vergi alınmaması gerektiğini ve Aşarda bile bunun böyle olduğunu belirtmesi üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu söz aldı. Yaptığı konuşmada içinde bulunulan durumdan dolayı mecburen bu vergiyi almak zorunda kaldıklarını, verginin Aşara benzememesi için ellerinden geleni yapacaklarını belirterek söz konusu verginin köylüye ağır geleceğinin farkında olduklarını, bu yüzden de ilk fırsatta vergiyi kaldıracaklarını ifade etti²³¹. 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 4 Haziran 1943'te TBMM'de yapılan oylama ile kabul edildi²³². 7 Haziran 1943'te Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi²³³.

Toprak Mahsulleri Vergisi, aynı olarak toplandığı için 1925'te kaldırılmış olan aşarı hatırlatıyordu. Bu yüzden tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine hükûmet daha ilk günlerde verginin geçici olduğunu söylemek zorunda kaldı. Kanun'a göre çiftçi, vergisinin %10'unu aynı ya da nakdi olarak ödeyecekti. Aşar vergisinden farkı aşarın mültezime, Toprak Mahsulleri Vergisinin ise devlete ödenmesidir²³⁴.

Vergi oranı Millî Korunma Kanunu'na göre hükûmet tarafından belirli bir fiyatla alınan ürünlerde %8, diğer ürünlerde %12'dir²³⁵. Köylünün zorlanması ve tepkilerin artması üzerine 22 Eylül 1943'te Bakanlar Kurulu kararıyla %12 oranında vergi alınan bazı ürünlerin vergi oranları %8'e düşürüldü²³⁶.

Bu verginin tam olarak uygulanması, 19 Nisan 1944'te TBMM'de görüşülerek kabul edilen 4553 sayılı Kanun ile oldu. Bu Kanun, önceki Kanun'un eksikliklerini gidermekte ve bazı düzenlemeler yapmaktadır. Görüşmeler sırasında Mecliste ciddi tartışmalar oldu. Konuyla ilgili olarak söz alan Eskişehir Milletvekili Emin Sazak görüşlerini şu şekilde ifade etti:

230 **TBMMZC**, VII. Devre, C 3, İ 33, (04.06.1943), s. 15.

231 **TBMMZC**, VII. Devre, C 3, İ 33, (04.06.1943), s. 16.

232 **TBMMZC**, VII. Devre, C 3, İ 33, (04.06.1943), s. 38.

233 **Resmî Gazete**, 7 Haziran 1943, S 5423, s. 5241-5244.

234 Akşin, **age.**, s. 219.

235 Timur, **age.**, s. 206.

236 **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:103-71-6, Tarih:22.09.1943.

“... Ben görüyorum ki bu hububat ckenler, çiftçilerin hepsi de öyledir ya bacağında donu olmıyan [olmayan], ayağında çarığı olmıyan [olmayan], üstünü örtecek yorganı olmıyan [olmayan], odunun üstüne başını koyup yatan kimdir dediğimiz vakit, işte bu vergi mevzuuna dâhil olan insanlardır. İnsaf edin arkadaşlar. Erbabı namustan olan memurlara acımamak elden gelmez, feci feci bir vaziyettedirler amma. Bacağında donu, ayağında çarığı, üstüne örtecek yorganı olmıyanların [olmayanların], yanında onlara o kadar acınmaz. Ne olur?... Neyi ucuzlattın ki bunu artırıyor sun?... Bu adam ayağına bir don bulmuşsa niçin onu yine çıplak bırakmaya çalışıyoruz? ²³⁷”

Sivas Milletvekili Abdurrahman Naci Demirağ da görüşmeler sırasında söz aldı ve Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanışıyla ilgili olarak şunları söyledi:

“... Arkadaşlar biz Sivas mebusları bizzat köylüden tetkikat yaptık. Biz mahvolduk yandık diyorlar. Neden mahvoldunuz diye sorduk, sizden fazla mı aldılar dedik. Nihayet birçok tetkik ve incelemeler yaptık gördük ki hükümet %25 almıya [almaya] karar vermişken %22 almış fakat yine muteriz. Neden muteriz? Çünkü falan yer %20 vermiştir. Köylü oradaki gerek az tahminler dolayısıyla ve gerek su başıları [su-başıları] tatmin ederek az yazdırmak suretiyle yani %22 yerine %10 vermişlerdir. Efendi o bu kadar verirken biz niçin fazla verelim diye birtakım dedikodulara ve şikâyetlere sebep oldu. ²³⁸”

Uzun tartışmaların ardından Kanun, oylamaya katılan 293 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi. Oylamaya 161 kişinin katılmamış olması dikkate değerdir.²³⁹

1.1.2. Sosyal Sınıfların Genel Durumu ve Çıkarılan Kanunların Olumsuz Etkisi

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye’de halkın büyük bir kısmı sosyal, ekonomik ve kültürel olarak iyi durumda değildi. Nüfusun %85’i kırsal kesimde yaşıyordu. Bütün imkânsızlıklara rağmen tarım ve hayvancılıkla geçimini temin etmeye çalışıyordu. Şehirlerde yaşayanlar ise memur, işçi, esnaf, zanaatkâr gibi mesleklere ayrılıyorlardı. Toplumun her kesimi kendi adına yeni dönemden beklenti içindeydi. Ancak yeni bir dünya savaşı Türkiye’nin sınırlarına dayandığında bu

237 TBMMZC, VII. Devre, C 9, İ 44, (19.04.1944), s. 66.

238 TBMMZC, VII. Devre, C 9, İ 44, (19.04.1944), s. 67.

239 TBMMZC, VII. Devre, C 9, İ 49, (26.04.1944), s. 272.

beklenti hâlâ gerçekleşmemişti. Yaşanan dünya savaşının etkileriyle birlikte ümit, hayal kırıklığına dönüştü. Yıllardır ülkeyi yöneten CHP beklentileri karşılayamamıştı. İşte halkın genelinde var olan bu algı, yeni bir güç arayışını beraberinde getirdi. Bu arayış kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan çok partili hayata geçişin en önemli sebeplerinden birini teşkil edecektir.

Bu dönemde toplumu oluşturan zümreleri şu şekilde sınıflandırmak ve incelemek yerinde olur:

1.1.2.1. İşçilerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Türkiye’de ilk işçi sınıfının ortaya çıkışı Osmanlı Devleti’nin Son Dönemi’nde kurulan birkaç fabrika ve atölye ile oldu. Ülkemizdeki ilk işçi örgütü Osmanlı’nın son döneminde İstanbul’da 1866’da kurulmuş olan Ameleperver Cemiyeti idi²⁴⁰.

Millî Mücadele sonrası yeni devletin kuruluşuyla beraber gerçekleşen sanayileşme hamleleri, işçilerin önem kazanmasına sebep oldu. 1924 Anayasası’nın 70. maddesinde birtakım sosyal haklar vatandaşlara tanınmıştı²⁴¹. Ancak 79. maddede, “*Bağışların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortakların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.*” denilerek sosyal haklar sınırlandırılmıştı²⁴². Anayasa’nın bu maddesinden dolayı Türkiye’de sendikal örgütlenmelere uzun bir müddet müsaade edilmedi²⁴³.

Türkiye, Osmanlı’dan sanayisiz bir miras devralmıştı²⁴⁴. Sanayinin olmadığı bir ülkede işçilerden, işçinin olmadığı yerde de işçi haklarından bahsedilemez. Nitekim işçilerle ilgili düzenlemelerin yapılması ve işçi örgütlerinin kurulması için epey bir zaman daha geçmesi gerekiyordu.

17 Nisan 1934’ten itibaren ülkede uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile planlı ve devletçi bir kalkınma modeli izlenmeye başlandı. Bu doğrultuda önemli tesisler kuruldu. Ülkede yeni kurulan ağır sanayi kuruluşları beraberinde işçi sınıfının sayısını artırdı.

240 Adnan Mahiroğlu, **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı**, Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 3.

241 Bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000, s. 135.

242 Kili, Gözübüyük, **age.**, s. 136.

243 Bkz. Cahit Talas, **Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 65.

244 Tezel, **age.**, s. 120-123.

Celâl Bayar'ın İktisat Vekilliği sırasında İş Kanunu kabul edildi (1936)²⁴⁵. İtalya'dan alınan ve işçi sorunlarını totaliter bir şekilde ele alan 3008 sayılı Türkiye'nin ilk İş Kanunu ile işçi ve işveren kavramları ilk kez tanımlandı. İşçi-işveren ilişkilerini düzenlemek amacıyla yapılan Kanun ile çalışma süreleri azaltıldı, gece vardiyalarıyla ilgili işçi lehine düzenlemeler yapıldı, ücretler hususunda güvence sağlandı. Ancak sendikacılık, grev, lokavt gibi haklar ile işçinin korunması, işsizlik teşkilatı, sigorta, sosyal güvenlik gibi hususlar Kanun'da yer almadı. Dolayısıyla işçinin elde ettiği hakları savunabilmesi mümkün değildi. Gerçi Kanun'a göre işçi ve işveren arasındaki anlaşmazlıklarda mahkemeler ihtilafa açıktı. Ama işverenin güçlü olduğu bir ortamda işçinin hakkını savunması ya da elde etmesi pek mümkün görünmüyordu²⁴⁶. Diğer yandan Kanun'da büyük boşluklar vardı. Mesela işçi haftada en fazla 48 saat çalıştırılabilirdi. Ancak işçinin daha fazla çalışması durumunda bunun kontrolünün kim tarafından yapılacağı belli değildi. Şevket Süreyya Aydemir, Sanayi Tetkik Cemiyeti Heyeti Reisi olduğu sırada yaptığı teftişlerde iş ve işçi bulma meselesini birtakım kabadayı ve külhanbeylerinin yaptığını tespit ettiğini, özellikle bayan işçi çalıştıran bazı iş yerlerinde söz konusu kişilerin bu yetkiyi kötüye kullandıklarını belirtmektedir. Aydemir, “...Eğer bir gün bizde de işçiliğin doğuşu ve gelişmeleri üzerinde bir ‘Tarihi araştırma’ yapılırsa, orada açıklanacak durumlar ve verilecek misaller, sanayileşmemizin bilhassa özel teşebbüs sahalarında cidden hazin hikâyesini, birçok meseleleri ve olayları ile gözlerimiz önüne sermektedir...”²⁴⁷ demektedir. Bu satırlar, o dönemde işçilerin ne kadar zor şartlar altında çalıştığını ve nasıl suistimal edildiklerini gözler önüne sermektedir.

Savaş yıllarında uygulamaya konulan Millî Korunma Kanunu ile işçilerin çalışma şartları ağırlaştırıldı. Çalışanlar, geçerli bir mazeretleri olmadığı sürece izin kullanamayacak ve günde 3 saate kadar ücretli olarak fazla mesai yapabileceklerdi. Kanun gereği fazla mesailerinin parasını alma hakları olmasına rağmen o günün şartlarında çoğu kez ücretlerini alamadılar²⁴⁸. Kanun'daki boşluklardan yararlanan işveren de işçiyi sömürebildiği kadar sömürdü. Diğer yandan ülkede yaşanan yüksek enflasyonda işçi ücretlerinin her geçen gün erimesine sebep oldu²⁴⁹. Emeginin karşılığını alamayan işçiler, çoğu kez çalışmak istemediler. Yaşanan bu olumsuzluklar 1945'ten sonraki süreçte muhalefet tarafından iktidara karşı kullanıldı²⁵⁰.

245 TBMMZC, V. Devre, C 12, İ 75, (08.06.1936), s. 114.

246 Aydemir, *age.*, s. 359-360.

247 Aydemir, *age.*, s. 360.

248 Timur, *age.*, s. 196-197.

249 Mahiroğlu, *age.*, s. 9.

250 Karpat, *age.*, s. 92.

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye’de ekonomik ve sosyal yapıda önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. İzlenen ekonomik politikalar, belli bir zümrede sermaye birikimine sebep olduğu gibi o yıllarda var olan enflasyon, karaborsa, geçim sıkıntısı gibi sorunlar sınıflar arasındaki farkı artırdı. Sınıfları ortadan kaldırma esasına dayalı olan halkçılık ile bunu destekleyen devletçilik prensibi artık birleştirici değildi²⁵¹. Bu da toplumda huzursuzluklara neden oldu. Savaş sırasında enflasyonun artması, yiyecek sıkıntısının yaşanması gibi sorunlar zaten dar gelirli olan işçilerin durumunu daha da zorlaştırdı.

Savaş sonunda dünyada işçi hakları ile ilgili yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye’de 7 Haziran 1945’te Çalışma Bakanlığı kuruldu. 22 Haziran 1945 tarih ve 4763 sayılı Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun’un çıkarılması, bu alanda atılmış önemli bir adımdır. Bakanlık 1 Temmuz 1945’ten itibaren fiilen çalışmaya başladı. 27 Haziran 1945’te TBMM’de kabul edilen 4772 sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu 1 Temmuz 1946’dan itibaren yürürlüğe girdi. 9 Temmuz 1945’te Meclis 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu’nu kabul etti. Kanun ile Çalışma Bakanlığına bağlı olarak İşçi Sigortaları Kurumu kuruldu. 21 Ocak 1946’da 4837 sayılı Kanun ile İş ve İşçi Bulma Kurumu kuruldu. 28 Ocak 1946’da ise 4841 sayılı Çalışma Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun adıyla yeni bir Kanun çıkarılarak Bakanlığın merkezi örgütü güçlendirildi. Diğer yandan çıkarılan Kanun ile İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğü’nün kurulmasına imkân tanınmış oldu²⁵². Fakat bu gelişmelerin hiçbiri işçilerin yaşamını kolaylaştırmadı.

1.1.2.2. Köylülerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye ilkel bir tarım ülkesi görünümündeydi. Osmanlı Devleti’nde uygulanan toprak sistemi ve yaşanan bazı olumsuzluklar sebebiyle köylünün büyük kısmı topraksızdı. Bunların çoğu ırgatlık, marabacılık, yarıcılık ve çobanlık yaparak geçimlerini sağlıyorlardı. Nüfusun %80’ini oluşturan köylüler için ciddi adımlar atılmalıydı. Bu lüzumu daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce gören Gazi Mustafa Kemal, 1 Mart 1922’de Meclisin 3. toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada şöyle dedi:

“Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir?... Türkiye’nin hakiki sahibi, hakiki müstah-

251 Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002, s. 335.

252 Kanun ile Ekonomi Bakanlığındaki İş Dairesi kaldırıldı. Bundan sonra iş hayatını Çalışma Bakanlığı düzenleyecekti. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi**, Üçüncü cilt, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 255.

sil olan köylüdür. O halde berkesten daha çok refah, saadet ve servete müstehak ve bunlara berkesten daha çok layık olan köylüdür. Bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin [Hükümetinin] iktisadi siyaseti, bu asli gayeyi elde etmeye yönelmelidir.

Efendiler! Diyebilirim ki bugün felaket ve sefaletin tek sebebi bu gerçeğin gafili bulunmuş olmamızdır...

Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftlikteki çalışma imkânlarını, asri ve iktisadi tedbirlerle en yüksek seviyeye ulaştırmalıyız... Köylünün emeğinin verimlerini ve sonuçlarını, kendi lehine ve menfaatine olarak, en yüksek seviyeye çıkarmak, iktisadi siyasetimizin esas rubudur...²⁵³

Mustafa Kemal, bu konuşmayla hem millî ekonomi politikamızın hedeflerinden birine dikkat çekmiş hem de halkın büyük bölümünü oluşturan köylülerin önemine vurgu yapmıştır. Ama maalesef ilerleyen yıllarda ciddi bir tarım politikası belirlenip takip edilmemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylünün en önemli sıkıntılarında biri Osmanlı döneminden kalan aşar vergisi idi. Bütçe gelirlerinin önemli bir kısmı bu vergiden karşılanıyordu. Buna rağmen İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar gereği 17 Şubat 1925'te aşar vergisi kaldırıldı²⁵⁴. Aşar vergisinin kaldırılması köylüyü oldukça rahatlatmıştı. Ancak bütçedeki açığı kapatılabilmek için bir taraftan sanayi sektörünün vergisi artırılırken diğer yandan arazi vergisi iki buçuk kat yükseltildi. Böylece aşarın kaldırılmasıyla biraz olsun rahatlayacağını düşünen köylü umduğunu bulamadı. Kaldı ki eskinin mültezimlerinin yerini alan tüccar, aracı ve tefecinin köylü üzerindeki baskısı devam etti²⁵⁵.

Genel olarak baktığımızda 1923'ten 1938'e kadar köylüler ile ilgili olarak alınan en önemli karar Köy Kanunu'nun çıkarılmasıdır (1924)²⁵⁶. Çıkarıldığı döneme göre oldukça ileri bir anlayışla hazırlanmış olan Köy Kanunu uygulanamadı. Bu

253 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006. söylev-orjinal.pdf (atam.gov.tr). (17 Mayıs 2022).

254 Sevilay Özer, 1924 yılında 153 milyon lira olan bütçenin 27,5 milyon lirasının aşar vergisinden karşılandığını belirtmektedir. Sevilay Özer, **Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 22.

255 Özer, **age.**, s. 24.

256 Fehmi Yavuz, "Köy Kalkınması", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 17, S 2, Şubat 1962, s. 172.

dönemde tarıma yönelik başka kararlar da alındı²⁵⁷. Ancak bu kararlar da köylünün problemlerini çözmek için yeterli olmadı.

Millî Şef dönemine gelindiğinde köylülerin hayatında devletin kurulduğu ilk günlere göre pek bir değişiklik yoktu. Köylüler çoğunluğu okuma-yazma bile bilmeyen yoksullukla mücadele etmek zorunda olan, ülkedeki gelişmelerden nasibini alamamış bir sınıftı. Toplumda egemen zümreler tarafından köylü cahil, kolayca kandırılabilen dolayısıyla rejim aleyhtarları tarafından her an harekete geçirilebilecek bir sınıf olarak görülmekteydi. Bu sebeple de onları kontrol altında tutmak gerektiği, onlar adına en doğru kararı bürokratların verebileceği düşünülmekteydi. Bu düşünce, tek parti döneminde köylüye karşı var olan genel bakış açısıydı²⁵⁸.

İkinci Dünya Savaşı sırasında köylüyü sosyal ve ekonomik yönden zora sokan en önemli husus, Toprak Mahsulleri Vergisidir. Kanun ile bütün köylüler hedef alınmış olmasına rağmen uygulamada küçük çiftçi mağdur oldu. Aynı bir vergiydi. Halk arasında “*Yeşil Ekin Vergisi*”²⁵⁹ olarak adlandırılan vergi, köylüleri ekonomik olarak zora soktu. Diğer yandan verginin tahsili sırasında memurların keyfi tutumları da köylüleri rahatsız etti. Rüşvet alan memurlar vergi miktarını az gösteriyorlardı. Aksi halde memurlar, üreticinin vermesi gerekenden daha fazla bir miktar belirliyorlardı²⁶⁰.

Vergi ile ürününün %10-12’sini devlete vermek zorunda kalan köylü, çoğu zaman vergisini ödeyebilmek için tarlasını sattı ya da ırgat olarak çalışmak zorunda kaldı. Ödeyemeyenler jandarma dayağı yememek için yok pahasına malını mülkünü “*çşraf*” olarak adlandırabileceğimiz büyük toprak sahiplerine sattı ki bu da

257 Bu dönemde atılan diğer önemli adımları şu şekilde özetleyebiliriz: 1924 yılında Ziraat Vekâleti kuruldu. 1923-1938 döneminde köylüye pulluk dağıtıldı. Az da olsa tohum ıslah işi, fidan dağıtımı yapıldı. 1924 yılında Ziraat Bankasının sermaye miktarı yükseltildi, böylece Bankanın kredi verme imkânı arttırılmış oldu. 1928’de Ankara’da Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu. 1929’da Zirai Kredi Kooperatifleri adıyla bir Kanun çıkarıldı. Tarımda makineleşmeyi sağlayabilmek için Ziraat Bankasının köylülere kredi vermesi hususunda kolaylıklar sağladı. 1923-1929 yılları arasında 2500-3000 civarında traktör ithal edildi. Bu traktörlerin çoğu Batı ve Güney Anadolu’da bulunmaktadır. Diğer yerlerde büyük toprak sahipleri, topraklarını köylüleri kullanarak geleneksel yöntemlerle işlemekteydi.

258 Mehmet Göküş, **Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi–Siyasi İktidar İlişkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s. 89.

259 Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yılları’nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, **Tarihin Peşinde–Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-**, S 5, 2011, s. 229.

260 Özer, a.y.

eşrafın daha da güçlenmesine sebep oldu. Çünkü kıtlığın hüküm sürdüğü bu dönemde eşraf yok pahasına aldığı ürünü el altından karaborsaya sattı. Böylece servetine servet kattı²⁶¹. Üstelik bu kişilerin aşırı kazançları vergilendirilemedi²⁶². Vergi yüzünden üretim düştü²⁶³.

Köylü zar zor tamamladığı aynî vergiyi kasabaya bizzat götürüp teslim etmek zorundaydı. Fakat burada genellikle sorumlu memur tartı hileleriyle köylüyü vergisini tam vermemekle suçluyordu. Bu durumda köylü ya -parası varsa- memura rüşvet vermek ya da jandarma dayağı yemek durumunda kalıyordu²⁶⁴.

Toplanan ürünü depolamak için yeterli silo, depo vb. olmadığından yol kenarlarında, meydanlarda biriktirilen ürün yağmur altında çürümeye bırakılıyordu. Bazen de ürünü depolamak için camiler kullanılıyordu²⁶⁵. Fakat bu durum köylüler arasında büyük rahatsızlığa sebep oldu. Diğer yandan evinde ekmek sıkıntısı çekerken hatta açlık yaşarken gözünün önünde hububatın çürümeye bırakılması köylüleri rencide etti²⁶⁶. Bütün çabalarına rağmen karınlarını doyuramayan köylüler, baharla birlikte kırlardan topladıkları otlarla yemek yapıp karınlarını doyurmaya çalıştılar. Açlıktan küspe ya da süpürge tohumu yemek zorunda kaldılar²⁶⁷. Tabi karınlarını doyuracak yiyecek bulamadığı için ölenler de oldu²⁶⁸.

O dönemde Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanmasından sorumlu bir görevli olan Cahit Kayra anılarında bu vergi ile Varlık Vergisini karşılaştırırken şu ifadeleri kullanmaktadır: “... *Anadolu'nun o sessiz fakat çok ağır dramına tanık olduktan sonra, daha önce İstanbul'da Varlık Vergisi bağlamında gördüklerim anlamını büyük ölçüde yitirmişti... Varlık Vergisi, olduğu kadar varlıktan alınmayı bedeflemişti. Toprak Mahsulleri Vergisi ise yokluktan koparılıp alınmıştı.*”²⁶⁹

261 İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1970, s. 236.

262 Zürcher, **age.**, s. 290-291.

263 Şevket Pamuk, Zafer Toprak, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Yurt Yay., Ankara 1988, s. 98.

264 Cem, **age.**, s. 284.

265 Kayra, **age.**, s. 311; Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s. 185.

266 Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 145.

267 Süleyman Kocabaş, **T.C. Devleti Tarihi 4: İnönü Dönemi Milli Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, Vatan Yay., İstanbul 2009, s. 230-232.

268 Karpat, **age.**, s. 102.

269 Kayra, **age.**, s. 218.

Toprak Mahsulleri Vergisi zaten ekonomik olarak sıkıntı içinde olan köylüyü daha da zor durumda bıraktı. Böylece Varlık Vergisi ile tüccar ve esnafın desteğini kaybeden CHP, Toprak Mahsulleri Vergisiyle de çiftçinin desteğini kaybetti.

Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş döneminde zorunlu sebeplerle konulmuş bir vergidir. Ancak gerek köylünün ekonomik olarak sıkıntı içinde olması gerek verginin toplanması sırasında bazı görevlilerin görevlerini düzgün yapmaması tepkilere sebep oldu. Bu durumun Meclisteki tartışmalara yansımaları DP'nin kurulmasında etkili oldu.

1.1.2.2.1. Kırsal Kesimde Var Olan Düzen ve Topraksızlığın Sebep Olduğu Problemler

Cumhuriyetin ilk yıllarında köylünün sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek için kararlar almak çok da kolay değildi. I. Mecliste yıllardır köylünün geleneksel temsilcisi ve sömüreni olmuş olan toprak zenginlerinin sayısı azımsanamayacak durumdaydı. Millî Mücadele yıllarında hem paraya olan ihtiyaç hem de halkın orduya katılmasını ve destek vermesini sağlamak için bu kimselerden istifade edilmişti. Devlet kurulduktan sonra da bu zümre iktidarın destekçisi ve ortağı olmuştu. Hükümet, inkılapları yaparken olabildiğince bu zümrenin çıkarlarına dokunmaya çalışmıştı²⁷⁰. Bununla beraber Mustafa Kemal ve yakın çalışma arkadaşları, köylünün toprak sahibi olabilmesi için her fırsatı değerlendirdiler²⁷¹.

5 Ocak 1931'de Ankara'da Ziraat Kongresi toplandı. Kongrenin amacı, köy hayatının geri kalmasının sebeplerini incelemek ve kalkınmayı sağlamak için alınması gereken tedbirleri belirlemektir. Kongre sonunda çözüm olarak köylüye toprak dağıtılmasına karar verildi²⁷².

Köylünün neredeyse tamamına yakınının kendine ait toprağı yoktu. Bu durumda topraksızlık, köylü için en önemli problemdi. Marabacılık, çobanlık,

270 Cem, *age.*, s. 226-227; Gazanfer Karakaş, **Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 31.

271 Bunun en iyi örneklerinden biri, Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1925'ten 1938'e kadar gerçekleşen isyanları etkisiz hale getirebilmek için isyanlara sebep olan ailerin Batı illerine göçürülmesi amacıyla çıkarılan kanunlardır. Bu kanunlar gereğince göç ettirilen nüfuzlu ailelerin toprakları köylülere dağıtılmak üzere hazine arazisi haline getirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülden Çamurcuoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu ve Millî Burjuvazi Yaratma Çabası", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C XIII, S 1-2, 2009, s. 169-170.

272 Özer, *age.*, s. 27.

yarıcılık yaparak geçimlerini sağlayan köylüler, işlemek zorunda olduğu toprağın sahibine itaat etmek mecburiyetindeydi²⁷³. Kırsal kesimdeki bu köle-efendi düzenini yıkmak için kölüyü toprak sahibi yapmaktan başka çıkar yol yoktu. Mustafa Kemal'in direktifleriyle 1935'ten sonra bu husustaki çalışmalara ağırlık verildi.

1 Kasım 1937'de V. Dönem, 3. yasama yılını açış konuşmasında Atatürk: "... *Millî Ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır... Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlandırılmak lazımdır.*"²⁷⁴ diyerek bir anlamda konunun önemine dikkat çekmişti. Yapılması düşünülen toprak reformunu kolaylaştırmak için 1937'de Anayasa'nın taşınmaz malların kamu yararına ve rayiç bedelleri ödenerek kamulaştırılabileceği şeklindeki 74. maddeye bir fıkra eklenerek çiftçilerin toprak sahibi yapılabilmeleri amacıyla arazinin kamulaştırılabileceği hükmü konuldu²⁷⁵.

Mustafa Kemal döneminde çiftçiyi toprak sahibi yapmak amacıyla başlatılan bu çabalar, İsmet İnönü döneminde de devam etti²⁷⁶. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle maalesef önemli bir adım atılamadı.

Devletin kuruluşundan itibaren toprak dağıtımıyla ilgili olarak doğu vilâyetlerinde ve biraz da Konya, Muğla gibi yerlerde 11-12 milyon dekar toprak dağıtılmıştı. Bundaki amaç, toprak dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmaktı²⁷⁷. Bütün iyi niyetli çabalara rağmen toprak reformu 1945'e kadar yapılamadı.

1.1.2.2.2. Orman Kanunu'nun Köylüler Üzerindeki Olumsuz Etkisi

Köylüleri ilgilendiren bir başka mesele de ormanlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke topraklarının ne kadarının ormanlık arazi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre toprakların %18'i, bazı kaynaklara göre ise

273 Aydemir, **age.**, s. 65.

274 **TBMMZC**, V. Devre, C 20, İ 1, (01.11.1937), s. 4.

275 Reşat Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 26, S 3, 1971, s. 41.

276 Geniş bilgi için bkz. Erdal İnce, **Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, Libra Kitap, İstanbul 2020, s. 35-40.

277 Salhadin Gök, **Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İskân Politikaları (1923-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2005, s. 341.

%10'u ormandır²⁷⁸. Ülke nüfusunun önemli bir kısmının kırsal kesimde yaşadığını göz önüne aldığımızda pek çok köylünün geçim kaynağının ormanlar olduğu söylenebilir²⁷⁹. Orman köylüsüne ormanların daha verimli kullanılması hususunda yardımcı olmak amacıyla 1937'de Orman İşletmesi Müessesesi kuruldu. Ancak ormanların kullanımıyla ilgili getirilen kısıtlamalar, orman köylüsünün bilinçsizce başka yerlere göç ettirilmesi gibi sebeplerle ormanlar verimli bir şekilde kullanılmadı²⁸⁰.

Ormanların korunmasından sorumlu olan orman muhafaza memurları, Orman Kanunu'nu baskıcı bir şekilde uyguladılar. Yol kenarlarındaki çalı çırpıdan bile köylünün yararlanmasına izin vermediler. Hatta köylünün kendi bağından bahçesinden kestiği ağaçlara, dallara bile çoğu kez el koydular. Bu yetmiyormuş gibi bir de onları mahkemeye sevk ettiler. Köylü, orman ürünlerine olan ihtiyacını karşılamak istediğinde kendisine memurlar tarafından çok uzak yerler gösteriliyordu. Ancak rüşvet verilirse yakın yerlerden ağaç kesmelerine müsaade ediliyordu. Orman Kanunu ile ormanların yakınındaki mera ve çayırlar da orman alanı sayılmıştı. Bu yüzden köylüler, hayvanları otlatmak için bulmakta sıkıntı çektiler. Kanun gereği bazen tarlaların da orman alanı sayıldığı görülmektedir ki bu bambaşka bir sorundu²⁸¹.

Ormanlardaki ağaçların kesim işini Orman Muhafaza Amirliği köylülere yaptıırıp onların para kazanmasını sağlamak yerine bu işi müteahhitlere vermekteydi. Onlar da köylüleri düşük ücretle çalıştırıp kestirdikleri ağaçları Orman Muhafaza Amirliğine satarak kolayca para kazanmaktaydılar. Köylü, müteahhitlerin araya girip kendi kazanabileceği paraya ortak olmasından rahatsızdı. Ama bu durumu

278 Mehmet Benli, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ormanlık Politikaları (1923-1946)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,2014, s. 74-75.

279 Bu kadar önemli olan ormanların korunması ve geliştirilmesiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti döneminde alınmış olan tedbirler yeterli değildi. Nitekim çıkan yangınlar, tarla açma, keçi otlatma gibi sebeplerle ormanlar her geçen gün yok olmaktaydı. **TBMMZC**, V. Devre, C 5, İ 49, (25.10.1935), s. 133-134. Bu duruma engel olabilmek ve ormanların geliştirilebilmesi amacıyla TBMM'de 3116 sayılı Kanun kabul edildi. **TBMMZC**, V. Devre, C 16, İ 34, (08.02.1937), s. 106. Bu Kanun ile Türkiye'de modern orman işletmeciliğinin temeli atılmış oldu. Üstüner Birben, "Türkiye'de 1937 Yılından Sonra Ormanlık Mevzuatında Yaşanan Gelişmeler ve Toplumsal Yaşamla Etkileşimleri", **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, C 58, S 1, 2008, s. 4.

280 Karpat, *age.*, s. 103.

281 Gül Yetim, **1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 265.

şikâyet ettiğinde, şikâyet makamındaki kişi tarafından dikkate alınmayarak azarlanıp evine gönderilmekte ya da şikâyeti doğrultusunda mahkeme aylarca sürmekteydi²⁸².

Orman köylüsünün tek geçim kaynağı ormanlardı. Ancak kendilerinin ormanlardan yeterince yararlandırılmamasıyla zaten kötü olan ekonomik durumları daha da kötüleşti. Açlıkla burun buruna geldiler.

1.1.2.2.3. Köy Kanunu'nun Doğurduğu Olumsuz Sonuçlar

Köy Kanunu 18 Mart 1924'te kabul edildi²⁸³. Kanun, Türk köylüsünü çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkarmayı, köylerde var olan düzensizliğin ve asayişsizliğin önüne geçmeyi amaçlanmaktaydı. Kanun'un çıkarılmasıyla köyler ilk defa tüzel kişilikler olarak kabul edildi²⁸⁴. "Köy Derneği", "İhtiyar Meclisi", "imece", "salma" gibi geleneksel unsurlar yasallaştı. Muhtar, yetkileri artırılmak ve "devlet memuru" niteliği verilmek suretiyle devletin köydeki temsilcisi haline getirildi. Böylece devletin merkezi otoritesinin köylere kadar hissettirilmesi amaçlandı²⁸⁵.

İyi niyetlerle yapılmış olan Köy Kanunu'ndaki bazı hususlar köylüyü zor durumda bıraktı. Bunların en önemlilerinden biri "salma" uygulamasıdır. Köylerdeki imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan maddi güç Kanun gereği köylülerden toplanacaktı. Köylü üzerine düşen görevi ya para olarak ödemek ya da bedeni olarak çalışmak suretiyle yerine getirecekti. İşte bu amaçla toplanan para salma olarak adlandırılmaktaydı²⁸⁶. Salmanın miktarı belirlenirken köylünün ekonomik durumu dikkate alınmamaktaydı. 1939'a kadar en fazla 20 lira olarak alınması esası vardı. Ancak 1939'dan sonra en az 20 lira alınmaya başlandı. Bu du-

282 Yetim, agt., s. 267-268.

283 Köy Kanunu, 97 maddeden ve 10 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde köyün tanımı yapılmaktadır. İkinci bölümde köyde yapılması gereken işler belirtilmektedir. Bu işler zorunlu olarak ve isteğe bağlı olarak yapılması gerekenler üzere iki kısma ayrılmaktadır. Üçüncü bölümde imece ve köy parası gibi hususlara yer verilmektedir. Dördüncü bölümde muhtar ve ihtiyar heyetinin seçilmeleri, beşinci bölümde muhtarın görevleri, altıncı ve yedinci bölümde ihtiyar meclisinin bakacağı davalar, sekizinci bölümde köy korucuları, dokuzuncu bölümde din görevlileri ve onuncu bölümde kanunun uygulanmasına yönelik hususlar yer almaktadır. Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>. (11 Haziran 2022).

284 Türkan Çetin, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997, s. 25.

285 Çetin, agt., s. 26.

286 Çetin, agt., s. 27-28.

rum, köylünün salma olayına tepki duymasına sebep oldu. Çünkü salma miktarını ödeyemeyen köylü bağışta bulunmaya mecburdu²⁸⁷. Söz konusu gelişmeler köylünün durumunu daha da zorlaştırdı. Bazen köylünün kendisinden istenen parayı ödeyemediği için malı haczedilmek suretiyle satıldı. Ekonomik şartları zaten kötü olan köylü daha da zor durumda kaldı.

Sonuç olarak, iyi niyetlerle hazırlanmış olan Kanun uygulamada başarılı olmadı ve kırsal kesimde pek çok soruna sebep oldu.

1.1.2.2.4. Yol Vergisine Karşı Oluşan Tepkiler

Aşar vergisinin 1925'te kaldırılmasıyla kırsal kesimden alınan en ciddi vergi, yol vergisi oldu. Dolayısıyla daha önce sürekli aşardan şikâyet eden köylü artık bu vergiden şikâyet etmeye başladı. Tarik-i Bedel-i Nakdisi adı altında 1921 yılından itibaren uygulanmaya başlandı. 18-60 yaş arasındaki sağlıklı erkekler mükellefler²⁸⁸. 1925'te bedeni yükümlülük esasına dayandırılarak Yol Mükellefiyeti Kanunu çıkarıldı. 23 maddeden oluşan kanun ile asker, öğrenci ve fakirler ile hayatta en az 6 çocuğu olanlar bu vergiden muaf tutuldular. Yol vergisinin nakdi kısmı muhtar ve ihtiyar heyetleri tarafından toplanacaktı. Vergiyi toplayan ihtiyar heyeti ve muhtarlara eğer verginin %50'si toplanmışsa tahsilatın %2'si, %75'i toplanmışsa toplanan paranın %3'ü ve daha fazla toplanmışsa %5'i verilecekti. Kanuna göre vergisini ödeyemediği için yükümlülükten kaçan mükellefler valilik izniyle jandarma nezareti altına alınacaktı. Bu uygulamayla daha çok vergi toplanması amaçlanmıştı²⁸⁹.

Verginin miktarı 1943'te %100 arttırılarak 8 liraya çıkarıldı. Ödeyemeyenler 10 gün bedenen yol yapımında çalışacaklardı. Bunun üzerine vergiyi ödemekte zorlanan pek çok kişi bedenen çalışmayı tercih etti. Diğer yandan vergisini ödemeyenlere hapis, haciz gibi yaptırımlar uygulandı²⁹⁰.

Yol vergisi ile toplanan para yol yapımından daha çok, farklı işler için kullanıldı. Zaten amaç, aşar vergisinin kaldırılması ile oluşan maddi açığı kapatabilmektir. Çok partili hayata geçildikten sonra DP'nin en fazla eleştirdiği hususlardan biri,

287 Nitekim o dönemde köy bütçelerinde salma miktarından fazla bağış miktarına rastlamaktadır. Fehmi Yavuz, "Köy Kanunu Tasarısının Bazı Hükümleri Hakkında Mütalaa", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 11, S 4, Nisan 1956, s. 122.

288 Özer, **age.**, s. 86.

289 Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, S 53, 2013, s. 218-219.

290 Özdemir, **agm.**, s. 234.

yol vergisi oldu. Bunun üzerine hükümet konuyla ilgili düzenlemeler yaptı ancak vergi DP döneminde kalktı.

1.1.2.2.5. Köy Enstitüleri Kanunu'nun Olumsuz Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ülke kalkınmasının sağlanması, toplumun modernleştirilebilmesi ve inkılapların yerleştirilebilmesi amacıyla çeşitli yollara başvurulmuştu. Bu amaçla nüfusun önemli bir kısmının yaşadığı köylere, büyük bir önem verildiği görülmektedir²⁹¹.

1940 yılına gelindiğinde köylerde başlatılmış olan eğitim çalışmalarını daha ileri götürmek isteyen, dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in gayretleriyle Köy Enstitüleri Kanun tasarısı Meclise sunuldu. Tasarı yapılan görüşmelerin ardından 17 Nisan 1940'ta 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu adıyla kabul edildi²⁹². Ardından da Köy Enstitüleri kuruldu. Nüfusun %80'ini eğitmesi amaçlanan öğretmenler sadece okuma yazma öğretmek durumunda değillerdi. Köylerde kalkınmanın ve modernleşmenin sağlanması için daha nitelikli öğretmenlere ihtiyaç vardı. Bu doğrultuda öğretmenlerin tarım ve çeşitli konularda teknik becerilerle donatılmaları gerekiyordu. Böylece nüfusun büyük bir kısmı kısa süre içinde eğitilmiş olacaktı²⁹³.

Kanun'un uygulanmaya başlanmasıyla birlikte köylerde eğitim açısından olumlu gelişmeler yaşandı. Enstitüler bu dönemde köylerde yaşanan kalkınmanın temel direği haline geldiler. Köy Enstitüleri gerek düşünce biçimi gerek ilgi alanları bakımından millî bir hareket olduğu için kültürün yerel kalmış pek çok yönünün

291 Bu doğrultuda atılan ilk adım Köy Eğitimliği projesidir. Niyazi Altunya, **Köy Enstitüsü Sistemi Toplu Bakış**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2014, s. 22. Köyde yaşayan halka kendi yaşam tarzlarının gerektirdiği pratik bilgiler verebilmek ve şehirlerde yaşayanlarla aradaki kültürel farkı azaltabilmek amacıyla 1932'de bizzat Mustafa Kemal'in önerisiyle Köy Eğitimliği projesi uygulanmaya başlandı. Buna göre askerlik vazifeleri sırasında başarılı olan gençler belli bir süre eğitime tabi oldukta sonra belli bir ücret karşılığında öğretmen olarak köylere gönderildiler. Uygulamadan olumlu sonuçların alınması üzerine bu dönemde İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, yapıları Türkiye'ye benzeyen ülkelerdeki köy eğitimini incelemek üzere görevlendirildi. 1939 yılında yapılan I. Maarif Şûrası'nda Köy Enstitülerinin kurulmasına temel teşkil edecek bazı kararlar alındı. Güven Uluköse, **Hasan Âli Yücel**, Kastaş Yay., İstanbul 2008, s. 110-111.

292 **TBMMZC**, VI. Devre, C 10, İ 41, (17.04.1940), s. 99; **Resmî Gazete**, 22 Nisan 1940, S 4491, s. 13682-13683.

293 Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2013, s. 161.

millileşmesine sebep oldu. Mezun olan öğrenciler öğrendiklerini yaşatmak için faaliyetlerde bulunurken toplumun kalkınmasına katkıda bulundular²⁹⁴.

Bütün olumlu yanlarına rağmen Kanun'un bazı eksiklikleri ve uygulamada yaşanan sıkıntılar bir süre sonra Köy Enstitülerine karşı tepkilerin oluşmasına sebep oldu. Örneğin Kanun'da Enstitülerin kurulması için gerekli olan teknik hususlarda merkezin hiçbir şekilde yardımından bahsedilmiyordu. Yani Kanun'un uygulanması için gerekli olan maddi güç yine köylüler tarafından karşılanacaktı. Savaş yıllarının zor ekonomik şartlarında bu durum köylüye ek bir yük getirdi²⁹⁵.

Kanun'a göre okul binaları ile ek binaların inşası köylüler tarafından gerçekleştirilecekti²⁹⁶. Kendi bölgelerindeki okul inşasının bir an evvel tamamlanmasını isteyen idari amirler köylüye baskı yaptılar. Okul binalarının inşası sırasında yaşlıların zorlandıkları, hamile kadınların düşük yaptıkları hatta bu okullarda okuyacak olan öğrencilerin bile kendilerinden beklenen iş gücünün üstünde çalıştırıldıkları gibi hususlar sıklıkla şikayet konusu oldu. Köy okullarının yapımında bu sıkıntılar yaşanırken şehirlerde okulların devlet tarafından yaptırılması tepkilere sebep oldu²⁹⁷.

Köy Enstitülerine karşı tepkinin oluşmasının önemli sebeplerinden biri de burada yetişen bazı öğretmenlerin köylülerin gelenek, görenek ve inançlarına ters söylem ve davranışlarda bulunmalarıdır. Enstitülerden mezun olan öğrenciler de aldıkları eğitim sonucunda köylü ile kaynaşamadılar²⁹⁸. Bu durum köylünün tepkisine sebep oldu

Çok partili hayata geçiş sürecinde muhalifler tarafından Enstitüler hakkında pek çok eleştiride bulunuldu. CHP bu eleştiriler çerçevesinde Enstitüler ile ilgili birtakım değişiklikler yaptı. Böylece köylüleri kalkındırmak amacıyla kurulmuş olan Köy Enstitüleri, her geçen gün kan kaybederek DP döneminde kapatıldılar.

1.1.2.3. Ticaret Erbabının Sosyo-Ekonomik Durumu

Cumhuriyet Halk Partisinin tek parti dönemindeki en önemli dayanaklarından biri, ticaret ile uğraşan tüccar ve zanaatkârlar idi. Aslında bu durum olduk-

294 Sadık Kartal, "Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri", **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 4, S 1, Haziran 2008, s. 35.

295 Özer, **age.**, s. 102.

296 **Resmî Gazete**, 22 Nisan 1940, S 4491, s. 13683.

297 Osman Akandere, **Millî Şef Dönemi: Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 200-201.

298 Özer, **ay.**

ça normaldi. Çünkü pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de iktidar ekonomiyi yönlendiren bu zümre ile iş birliğine önem vermekteydi. Türkiye’de o dönemde henüz toplumsal sınıflaşma gerçekleşmemişti²⁹⁹. Bu yüzden CHP, varlığını sadece bu zümreye değil sivil-askeri memur ve bürokratların da aralarında bulunduğu orta sınıfa bağlamıştı³⁰⁰. Ancak savaşın ilerleyen yıllarında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ticaret erbabını rahatsız etti.

Fotoğraf 2. Varlık Vergisi borcunu ödeyemeyen bazı mükelleflerin eşyalarının haczedilmesini ve kendilerinin de toplama kampına gönderilmesini konu alan fotoğraf. **Cumhuriyet**, 23 İkincikanun 1943.

Varlık Vergisi ticaret erbabını hedef almaktaydı. Bu zümrenin büyük çoğunluğu gayrimüslim idi. 1945’te Türkiye’de 292.373 gayrimüslim yaşamaktaydı. Genel nüfusa oranı 1.56’dır³⁰¹. Bununla beraber sermayenin önemli bir kısmını

299 Siyasi partilerin oluşumu açısından toplumsal sınıflaşmaya ihtiyaç vardır. Çünkü partiler, sınıfların çıkarlarını savunmak için kurulurlar. Nitekim dünyada siyasi partilerin ortaya çıkışlarına bakıldığında, bu durum net bir şekilde görülür. Bkz. Gökhan Gökçürk, “Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri”, s. 246-249. **Sosyoloji Konferansları**, No 54, 2016/2, 267919 (dergipark.org.tr), (1 Haziran 2022).

300 Bozkurt, *age.*, s. 139.

301 Ayşe Tekin, **Atatürk Sonrası Tek Partili Dönemde (1938-1945) Cumhuriyet Halk Partisinin Ekonomi Politikaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tokat 2010, s. 111.

ellerinde bulundurmaktaydılar. Bu yüzden Varlık Vergisinin hazırlık safhasında gayrimüslimler oldukça tedirgin oldular. Vergi ile doğrudan kendilerinin hedef alındığını düşünüyorlardı³⁰². Kanun'un çıkarılmasının ardından gayrimüslimler, borçlarını ödeyebilmek için mallarını yok pahasına satmaya başladılar. Gayrimenkul fiyatları hızla düştü. Diğer yandan mallarını satamadıkları için borçlarını ödeyemeyen borçluların, mallarına devlet el koyarak icra yoluyla sattı ve bu yolla alacağını tahsil etti. Bu haberler basında geniş yer buldu.

Gayrimüslimlerin icraya çıkarılan malları genellikle Müslüman unsurlar tarafından satın alındı. Gayrimüslimlerin pek çoğu mevcut ortamda ticari faaliyetlerini mecburen azaltmak, bazıları ise sonlandırmak zorunda kaldı³⁰³. Böylece gayrimüslimlerin elinde toplanmış olan sermaye bu dönemde el değiştirerek Müslümanların eline geçti³⁰⁴. Ancak ortaya çıkan yeni durum Müslüman ticaret erbabını da memnun etmedi. Çünkü verginin tahsili sırasında pek çok usulsüzlük yaşandı. Bu usulsüzlükler sadece gayrimüslimler için söz konusu değildi, Müslümanlar için de geçerliydi. Verginin miktarının belirlenmesinde CHP'li olma ya da olmama, Ziraat veya Ticaret Odasının üyesi olma ya da olmama gibi hususlar etkili oldu. Tek parti rejiminin yaşandığı bu dönemde CHP teşkilatlarının verdiği raporların da vergi miktarlarının belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir³⁰⁵. Milletvekilleri kendilerince vergi miktarlarını değiştirmeye çalıştılar. Bunlardan biri CHP Genel Sekreteri ve Adana Milletvekili Hilmi Uran'dır³⁰⁶. Diğer yandan İstanbul Valisi Lütfi Kırdar meslektaşları olan doktorları korudu. Gayrimüslim olan birkaç doktorun dışında diğer doktorlara Müslüman muamelesi yapıldı³⁰⁷. Bu arada verginin hizmet erbabı ve küçük esnaftan sadece gayrimüslimlere uygulanması

302 Verginin Mecliste görüşülmesinden evvel gayrimüslimler, Başbakanlık hükümetin Varlık Vergisi ile toplamayı düşündüğü miktarı kendi aralarında toplayarak vermeyi teklif ettiler. Fakat Başbakan Saraçoğlu "...biz modern bir devletiz..." diyerek bu teklifi kabul edemeyeceklerini ifade etti. Ayhan Aktar, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Özel Kalem Müdürlüğü görevinde bulunmuş olan emekli Büyükelçi Fuat Bayramoğlu ile 17 Nisan 1992 günü yapılan mülakatta Bayramoğlu'nun bu görüşme ile ilgili olarak "Saraçoğlu, bu teklifi kabul etse idi verginin sadece azınlıklardan tahsil edileceğini zımnen itiraf etmiş olacaktı." şeklindeki yorumuna yer vermektedir. Aktar, *age.*, s. 145-146.

303 Serkan Yel, **Varlık Vergisi Karşısında Azınlıkların Tutumu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009, s. 147

304 Bu durum bazı çevrelerce ekonomide "Türkleştirme Politikası" olarak değerlendirildi. Demirel, *age.*, s. 271.

305 Şekip Alpsoy, **Varlık Vergisi ve İçel'deki Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001, s. 121.

306 Ökte, *age.*, s. 134.

307 Ökte, *age.*, s. 84.

azınlıklar tarafından tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine bu gruba ait vergi borçları 17 Eylül 1943'te TBMM'de kabul edilen bir ek kanun ile silindi³⁰⁸. Bu gelişmeler var olan kızgınlığın daha da artmasına sebep oldu.

1942'de çıkarılmış olan Varlık Vergisinin yürürlükte kaldığı süre içinde vergi borçlarını ödemedikleri gerekçesiyle 2057 kişi çalışma kampına alındı. Bunlardan 1400'ü Aşkale'ye gönderildi. Gönderilenlerin %90'ı İstanbullu azınlıklar idi. Bunlardan 21'i Aşkale'de iken hayatını kaybetti³⁰⁹.

Varlık vergisi uygulamasının ardından ticaretle uğraşmaya devam eden Müslüman ve gayrimüslim tüccarların bir kısmı, sermayesini güvende görmediği için CHP'ye karşı tavır aldı. Bu durum DP'nin doğuşunda ve yükselişinde etkili oldu³¹⁰.

1.1.2.4. Memur ve Bürokratların Sosyo-Ekonomik Durumu

CHP'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar en büyük destekçisi memur ve bürokratları. Hatta Mecliste milletvekillerinin çoğu bu sınıfa mensuptu. Bu durum siyaset üzerinde memur-bürokrat kesiminin etkisini artırmaktaydı. Çünkü bu sınıfın çıkardığı kanunlar, yine bu zümreye mensup olan kişiler tarafından uygulanmaktaydı. Tek parti döneminde Bakanlar Kuruluna yapılan 194 atamanın %61'inin sivil ve asker kökenli bürokratlardan oluştuğu görülmektedir³¹¹. Tek başına bu bilgi bile memur-bürokrat kesiminin CHP ve dolayısıyla siyaset üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Tek parti iktidarı döneminde görülen parti-devlet bütünleşmesi bu sınıfın toplumdaki önemini daha da artırdı. Parti-devlet bütünleşmesi alınan kararlarla sona erdirilmeye çalışılsa da memuriyete alımlarda liyakatten ziyade CHP'ye bağlılık ön planda olduğu için memurlar kendilerini CHP'den ayrı görmemişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında görülen ekonomik sıkıntılar memurları oldukça olumsuz etkiledi. Aldıkları maaş enflasyon karşısında eridi³¹². Ancak onları ekonomik sıkıntılar karşısında destekleyebilmek için hükümet, her kurumun kendi memurları için birtakım düzenlemeler yapmasına izin verdi. Bunun üzerine

308 TBMMZC, VII. Devre, C 5, İ 56, (17.09.1943), s. 46-47; Sabiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950**, Ant Yay, İstanbul t.y., s. 263; Ökte, **age.**, s. 262; Uran, **age.**, s. 387.

309 Boratav, **age.**, s. 342.

310 Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi** s. 103.

311 Göküş, **agt.**, s. 99.

312 Fatih Tuğluoğlu, "Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 366.

aynı işi yapan ama farklı kurumlarda çalışan kişilerin maaşları arasında dengesizlik oluştu. Mali sıkıntılar karşısında zor durumda kalan memurlardan bazıları küçük menfaatler edinme kaygısına düşerken bazıları da mevcut ortamdan yararlanıp büyük servetler edindiler³¹³. Ancak bunu yaparken memurlar ticaret erbabı üzerinde bir baskı oluşturdular. Küçük tüccar zor durumda kaldı ve memurlara karşı tepki duymaya başladı. Bu tepki zamanla CHP'ye yöneldi. Baskıdan kurtulmak isteyen ticaret erbabı, yeni bir güç arayışına yöneldi ve demokratik hayata geçerken DP'yi destekledi³¹⁴.

Şükrü Saraçoğlu hükümeti, artan fiyatlar karşısında zor durumda kalan memuru biraz olsun rahatlatmak için birtakım tedbirler aldı. Önce memur maaşlarında düzenleme yapıldı. Daha sonra başta Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük kentlerde yaşayan ve köy ile bağlantısı olmayan memurlara yiyecek, giyecek ve yakıt yardımında bulunulmasına karar verildi³¹⁵. Ardından ucuz iâşe sağlanmaya başlandı. Mesela 22 Aralık 1942'de fiyatı 27 kuruş olan ekmeğin memurlara 17 kuruşa satılması kararı alındı³¹⁶. Bu tedbirler sabit gelirli memur ve bürokratları nispeten rahatlatırken geniş halk kitleleri arasında hoşnutsuzluk oluşturdu. Halkın memur-bürokrat kesimine dolayısıyla onların temsil ettiği devlete ve onunla özdeşleşmiş olan CHP'ye tepki duymasına sebep oldu³¹⁷. 31 Aralık 1946'da çıkarılan 4988 sayılı Kanun ile memur maaşları yeniden düzenlendi. Maaşlar arasında dengesizliğe sebep olan olağanüstü zam ve aynı yardımlar kaldırıldı. Alınan bütün tedbirlere rağmen memurların ekonomik durumlarını düzeltmek mümkün olmadı³¹⁸. DP'nin iktidara gelmesiyle farklı menfaat grupları iktidarda söz sahibi olmaya başladılar. Böylece bu kesimin önemi ve iktidar üzerindeki etkisi azalmaya başladı.

1.1.3. Din ve Vicdan Özgürlüğünün Sınırlandırılmasıyla İlgili Uygulamaların Toplumda Sebep Olduğu Tepkiler

1923-1945 döneminde laiklik, rejimin temel prensiplerinden biri olarak görülüyordu. Bu ilke milliyetçiliğin temel amacı olan çağdaş, millî egemenliğe dayanan, millî bir devlet kurmak için gerekliydi. Milliyetçilerin büyük bir çoğunluğuna göre İslamiyet, Araplar arasında doğmuş ve onların kültürünün özelliklerini taşıyan bir dindi. Dolayısıyla yeni Türk devletinin prensiplerine aykırıydı. Onlara

313 Göküş, agt., s. 92.

314 Cem, *age.*, s. 283.

315 BCA Fon:30-1-0-0, Yer:11- 63-3, Tarih:11.11.1942.

316 Zürcher, *age.*, s. 305.

317 Koçak, *age.*, s. 544; Karpat, *age.*, s. 120.

318 Göküş, agt., s. 84.

göre Osmanlı Devleti'nin milli bir devlet olamamasının en önemli sebeplerinden biri İslamiyet idi³¹⁹.

Atatürk'ün din politikasının temeli laiklik idi, kesinlikle dinsizlik değildi. Yani İslamiyet'i yok etmek amacı taşııyordu. Esasında o, hiçbir zaman dine karşı olmadı. Sadece hurafelere ve taassuba karşıydı. Nitekim 2 Temmuz 1932'de Türk Tarih Kongresi'nin son günlerinde Gazi Mustafa Kemal, tarih öğretmenleriyle Gazi Orman Çiftliği'nde düzenlediği bir toplantıda şöyle demektedir: “... *din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası vardır ki din Tanrı ile kul arasındaki bir bağıdır. Mutaassıp İslamcıların din komisyonculuğuna izin verilmemelidir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. ...*”³²⁰ Görüldüğü gibi o, sadece dinin toplumsal, kültürel ve siyasi konular üzerindeki etkinliğine son vermek istiyordu.

Laiklik alanında yapılan inkılaplarla devleti laik bir yapıya kavuşturmak amaçlanmaktaydı. Nitekim Atatürk döneminde bu alanda önemli çalışmalar yapıldı. Bunların en önemlileri şöyledir: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması (3 Mart 1924), ilk Türkçe Kur'an-ı Kerim mealinin ve tefsirinin yapılması³²¹, Sahih-i Buhari'nin Türkçeye çevrilmesi³²², din adamı yetiştirmek amacıyla İmam-Hatip Okullarının açılması. Ancak bu alanda yapılan inkılapların uygulanması sırasında yaşanan bazı hadiseler, toplum tarafından tepkiyle karşılandı. Bu tepki bazen açıktan ve örgütlü bazen de sessizce gerçekleşti. Tepkilere karşı inkılapların korunması amacıyla alınan tedbirler, tepkiyi daha da artırdı. Bununla beraber İnönü dönemindeki bazı uygulamaların halkı rencide ettiğini ve laiklik ilkesine karşı tepkiyi artırdığı görülmektedir. Mesela köylü kadınların şehir ve kasabalara indiklerinde başörtülerinin zorla başlarından alınması toplumun çoğunluğu tarafından hoş karşılanmadı³²³.

319 Karpat, *age.*, s. 62.

320 Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara ty., s. 54-55.

321 1925 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Kur'an-Kerim tefsir ve mealleri ile Hadis-i Şerif tercümelerinin devlet tarafından yaptırılması amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'na 20.000 lira ödenek konuldu. Mustafa Önder, “Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 17, S 1, 2012, s. 76-77.

322 Ali Güler, **Atatürk ve İslam**, Halk Kitabevi, İstanbul 2016, s. 190-191.

323 Fahri Sakal, “Tek Parti'nin Vatandaşları ve Ötekileştirdikleri”, *History Studies*, C 1, S 1, 2009, s. 137, (**historystudies.net**), (3 Temmuz 2017).

Tek parti döneminde hacca gitmek de zordu. Bunun en önemli sebebi Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardı. Dolayısıyla bu dönemde çok az insan Hac ziyaretini gerçekleştirebildi³²⁴.

1924 Anayasası'nın 75. maddesine göre³²⁵ dini inançlar serbest olmasına rağmen Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi muhafazakâr kesim üzerinde bir baskı oluşturmaktaydı³²⁶. Çünkü her türlü dini toplantı, dini yayın ve bunun gibi dini faaliyetler söz konusu madde ile yasaklanmaktaydı³²⁷. Bununla beraber devletin laiklik politikaları özellikle de halkın inancını ifade ediş şekillerinin bastırılmış olması devlet ile halkın büyük kesimi arasındaki bağı kopardı³²⁸.

1.1.3.1. Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumda Meydana Getirdiği Hoşnutsuzluk

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince, medreseler Maarif Vekâletine bağlandı. Maarif Vekâleti din adamı yetiştirmek amacıyla bazı tedbirler aldı. Bu tedbirlerin en önemlilerinden biri Süleymaniye Medresesinin İlahiyat Fakültesi olarak yeniden yapılandırılmasıdır. Modern eğitim vermeyi amaçlayan fakülte yöneticileri İslam'da modernleşme sorununu incelemek ve bu konuda fikir üretmek amacıyla 1928'de bir komisyon kurdu. Komisyonun üyeleri arasında ilahiyatçı hocalar olduğu gibi psikoloji ve mantık gibi alanlarda çalışan nitelikli hocalar da bulunmaktaydı. Bu durum konuya verilen önemi bir göstergesidir. Komisyonun başkanı Prof. Mehmet Fuad Köprülü idi. Komisyon çalışmaları sonucunda 1928'de Dini İslah Beyannamesi yayınlandı³²⁹. Buna göre dini hususlar ve camiler ıslah edilecekti. İlahiyat Fakültesi Reis Vekili Fuad Köprülü başkanlığındaki heyet dinde millileşmeyi sağlamak amacındaydı. İlahiyatçı, fel-

324 Kemal Güran, "Hac" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac#7-cumhuriyet-donemi>. (12 Haziran 2022).

325 "Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muabeze edilemez. Asayiş, âdabı muaşeretini umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü âyinler serbesttir".

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> 27 Mayıs 2022.

326 Diğer yandan Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri de sınıf temelli siyaseti yasaklamaktaydı. Bkz. Cangül Örnek, "Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 69, S 1, 2014.

327 Zeynep Özcan, **İnönü Dönemi Dinî Hayat**, Dem Yay., İstanbul 2015, s. 274-275.

328 Zürcher, *age.*, s. 304.

329 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 409.

sefeci ve mantıkçılardan oluşan komisyon bu husustaki çalışmaları uygun görmedi. Bu yüzden istenen sonuç alınamadı. Beyannamede belirtilen hususlardan sadece ibadet diliyle ilgili bölüm hayata geçirilebildi³³⁰.

Türkçe ezan ilk defa 30 Ocak 1932’de Fatih Camisi’nden okundu³³¹. Bundan sonra da Türkçe okunmaya başlandı. Bu durum muhafazakâr çevrelerin tepkisine sebep oldu. Laiklik ile ilgili olarak yapılan inkılaplar içinde en fazla tepki çeken husus bu oldu. Nitekim Bursa Ulu Cami’de Türkçe ezan okunması ve kamet getirilmesi üzerine hükûmete karşı valilik önünde gösteriler yapıldı. Gösterilere güvenlik güçleri müdahale etti. Olayın elebaşları tutuklandı ve kusurlu görülen memurlar görevden alındı³³². Bu olay vesilesiyle Mustafa Kemal, bir açıklama yaparak Türkçe ezan ile amaçlarının din değil dil olduğunu belirtti³³³. Diyanet İşleri Başkanlığı 6 Mart 1933’te bir genelge yayınlayarak tekbirin Türkçe okunmasını istedi. Bu teşebbüs Türkçe ibadetin yerleştirilmesi amacıyla atılmış bir adımdır³³⁴.

Hükûmet ezanın Türkçe okunmasını sağlamak amacıyla camideki resmi görevlilerden başkasının ezan okumasına müsaade etmedi. Din görevlilerine gönderilen genelgeler ile hem din görevlilerinin hem de cami cemaatinin inkılaplara aykırı olarak Arapça tekbir getirmemeleri hususunda dikkatli olmaları için uyarıldılar³³⁵.

330 Bu amacın sağlanması için yapılacak değişiklikler dört başlık altında toplanabilir: Bunlardan birincisi; “*ibadet şekli*” ile ilgilidir. Buna göre gardrobları ve oturacak sıraları ile temiz ve düzenli camiler oluşturulmalıdır. İkincisi; “*ibadet dili*” hakkındadır. Bu bölümde ezanın ve ibadetin Türkçe olması gerektiği hususu dile getirilmektedir. Üçüncüsü; “*İbadetin niteliği*” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında ibadetin ruhani bir şekilde yapılması için çözümler aranmaktadır. Bunun için camilerde “*modern ve kutsal enstrümantal müzik ihtiyacı acildir.*” denilmektedir. Dördüncü başlık “*ibadetin düşünce yanı*”dır. Basılı hutbeler yerine felsefi eğitim almış vaizler tarafından hutbe okunması gerektiği belirtilmektedir. Lewis, *age.*, s. 410.

331 Ahmet Demirel, **Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri**, Ufuk Yay., İstanbul 2014, s. 108; Lewis, *age.*, s. 41.

332 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 543.

333 Mustafa Kemal, “... *Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir, ... Türk milletinin millî dili ve millî benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır.*” demiştir. Kocatürk, *age.*, s. 544.

334 Seçil Akgün, “Türkçe Ezan”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 13, S 24, 1980, s. 112.

335 **BCA** Fon:51-0-0-0, Yer:12-102-13, Tarih:17.02.1938.

Ancak bazı çevrelerin Arapça ezan ve ibadet konusunda ısrarcı davrandığı görülmektedir³³⁶.

Dini kuruluşlara ve din adamlarına yönelik uygulamalar İkinci Dünya Savaşı'nın buhranlı yıllarında da devam etti. 2 Haziran 1941'de kabul edilen 4055 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirildi. 6 Haziran 1941 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan Kanun'un 526. maddesinde "... *Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır.*"³³⁷ denilmektedir. Kanun'un yürürlüğe girmesinin ardından din ve vicdan hürriyeti iyice kısıtlanmıştır.

1.1.3.2. Din Eğitimi ve Din Adamı Yetiştirilmesiyle İlgili Sıkıntılar

Atatürk 1923 yılında yaptığı bir konuşmada din eğitimi konusunda düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "... *Nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazımsa dinimizin felsefi gerçeğini tetkik, tetebbu bakımından ilmi ve fenni kudrete sahip olacak güzide ve hakiki ulema yetiştirecek yüksek müesseselere malik olmalıyız...*"³³⁸. Anlaşılabacağı gibi Atatürk ne dine ne de din eğitimine karşıdır. O dinin istismar edilmesine, hurafelere ve cehalete karşıdır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Batılı anlamda pek çok inkılap gerçekleştirilirken Batı kültürünün üstünlükleri ve Türklerin İslamiyet'ten önce nasıl millî ve üstün bir kültür ortaya koydukları sık sık vurgulanmaktaydı. Bu sebeple söz konusu dönemde dini eğitim ihmal edildi³³⁹. Bundaki temel amaç, İslamiyet'in milliyetçiliğin gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak görülmesiydi³⁴⁰.

Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak okunması, öğrenilmesi ve öğretilmesi harf inkılabına muhalefet olduğu gerekçesiyle yasaktı. Bununla beraber halk Kur'an-ı

336 Konya vali vekili, "*Gizli*" ibaresiyle Konya Müftülüğüne gönderdiği yazıda Konya'nın Köprübaşı Mahallesinde, Yanık Cami mescidinin fahri imamı olduğunu söyleyen Mehmet İyibildiren adındaki bir kişinin 27 Haziran 1945 tarihinde adı geçen mescitte Arapça ezan okunduğunun tespit edildiğini belirterek bu gibi hadiseler meydana vermemek için ezanın sadece resmi görevliler tarafından okunmasına dikkat edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Ayrıca Müftülüğten, bu kişi hakkında gerekli işlemin yapılarak sonucunu kendilerine bildirilmesini istediği görülmektedir. **BCA** Fon:51-0-0-0, Yer:12-103-44, Tarih:28.06.1945.

337 **Resmî Gazete**, 6 Haziran 1941, s. 4827, s. 1126.

338 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Semih Ofset, Ankara 1999, s. 144.

339 Karpat, **age.**, s. 67.

340 Karpat, **age.**, s. 69.

Kerim'i Arapça olarak gizliden gizliye okudu, öğrendi ve öğretti. Ancak bu durumun tespit edilmesi halinde ilgili kişiler mahkemeye sevk edilerek yargıldılar³⁴¹.

Medreselerin kapatılmasının ardından din adamı yetiştirmek üzere İstanbul Darülfünununa bağlı olarak İlahiyat Fakültesi kuruldu. Fakültenin öğrenci sayısı 1933'e gelindiğinde 284'ten 20'ye düştü. Yani var olduğu 9 yıl boyunca sürekli mevcudu azaldı. Bunun üzerine 1933'te kapatıldı. Aynı dönemde İmam-Hatip Okullarında da benzer bir düşüş oldu. Dolayısıyla bu okullar da kapatılmaya başlandı. Son iki okul da öğrencisizlik gerekçesiyle³⁴² 1932'de kapatıldı. Böylece resmi olarak dini eğitim ortadan kalktı. Diğer yandan devletin modern "*din rehberleri*" yetiştirme düşüncesi de bu şekilde sona erdi³⁴³.

1.1.3.3. Camilerin Amaçları Dışında Kullanılmasına Tepki Duyulması

Kurtuluş Savaşı sırasında pek çok cami zarar görmüştü. Türkiye yıkıntılarının içinden çıkmış bir ülke olarak ekonomik sıkıntı içindeydi. Buna rağmen savaş sırasında zarar gören pek çok cami onarılarak halkın hizmetine sunulmuştu³⁴⁴. Hatta Mustafa Kemal, bizzat kendisi cami inşa ettirmişti. Mihaliççik Atatürk Camisi buna bir örnektir³⁴⁵. Ancak CHP iktidarının ilerleyen yıllarında cami yaptırılmasının azaldığı görülmektedir. Öyle ki Ankara'da pek çok imar faaliyetinde bulunulmasına rağmen büyük bir cami yaptırılmamıştı. Modern kentteki ilk büyük cami olan Maltepe Camisi, 1950'den sonra DP döneminde inşa edilmiştir³⁴⁶.

Ezanın Türkçe okunmasına tepki duyan halk, camilere gitmemeyi tercih etti. Camiler neredeyse boş kaldı. Bunun üzerine pek çok cami ve arsası kullanılmama-

341 Örneğin; 1937'de Gaziantep'te elli yaşlarında bir kadının evinde gizlice Arap harflerini öğrettiği haber alındı. Eve yapılan baskın sonucu ihbarın doğru olduğu anlaşıldı. Evde bulunan Elif cüzleri, Amme cüzleri, tespih gibi malzemelere el konulduğu gibi söz konusu kadın mahkemeye sevk edildi. Ali Dikici, "Millî Şef İsmet İnönü Döneminde Laiklik Uygulamaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 42, Kasım 2008, s. 164.

342 Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C 5, Eser Matbaası, İstanbul 1976, s. 1742.

343 Lewis, **age.**, s. 410-411.

344 Güler, **age.**, s. 210-211.

345 Güler, **age.**, s. 213.

346 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yay., İstanbul 2007, s. 113.

diği gerekçesiyle satıldı³⁴⁷ ya da dünyevi amaçlarla kullanılmaya başlandı³⁴⁸. Camilerin amaçları dışında kullanılması, buralara duyulan manevi saygıdan dolayı halkı rencide etti. 1935'te çıkarılan 2845 sayılı Kanun ile ihtiyaç fazlası olarak belirlenen³⁴⁹ camilerin başka amaçlarla kullanılmasına karar verildi³⁵⁰.

23 Aralık 1944 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığından Başbakanlığa gönderilen bir belgede bazı cami ve mescitlerin, "Ofis" (Toprak Mahsulleri Ofisi) tarafından kullanılması sebebiyle cemaatle kılınması gereken Cuma ve bayram namazlarının eda edilmesi için yer bulunamadığı belirtilmektedir. Bu durum ile ilgili olarak müftülükler ve vatandaşlar tarafından çekilen telgraflar ve gönderilen yazılarda "sızlandı" ifadesi kullanılmaktadır. Hem ibadethanelerin harap olmaması hem de vatandaşların cemaatle kılınması gereken namazlarda daha fazla zor durumda kalmamaları için cami ve mescitlerin amaçları dışında kullanılmasına son verilmesi istenmektedir³⁵¹.

İnönü döneminde bazı idarecilerin, keyfi tutumları ile vatandaşların dini duygularını baskı altına almaya çalışmaları halk arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu. Yine bu dönemde din adamlarının atama ve tayinlerinin CHP'nin mahalli teşkilatlarından alınan tavsiyeler doğrultusunda yapılması da tepkileri artıran başka bir husustur³⁵².

347 Bkz. **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:62-17-16, Tarih:02.03.1936; **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:68-74-7, Tarih:20.08.1936; **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:69-81-20, Tarih:15.10.1936 **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:71-9-13, Tarih:02.02.1937; **BCA** Fon: 30-18-1-2, Yer:115-99-10, Yer:09.03.1948.

348 Bkz. **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:192-318-25 Tarih:26.07.1943 (Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Başbakanlığa yazılan belgede 400 civarında caminin askeriye tarafından kullanıldığı ve bu camilerin tahrip olması sebebiyle kullanılmaması gerektiği belirtilmektedir.); **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:192-318-5, Tarih:09.10.1940 (Bu belgede Diyarbakır'da askeriye tarafından kullanılan camilerin boşaltılması için vatandaşların başvuruda buldukları belirtilmektedir.); **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:139-998-10, Tarih:28.02.1941 (Antalya Valiliği ile Vakıflar Genel Müdürlüğü arasındaki yazışmalarda Orman Koruma Alayı tarafından caminin izinsiz kullanıldığı görülmektedir.); **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:66-414-7, Tarih:31.07.1950 (Siirt'te askeriye tarafından bazı camilerin kullanıldığı belirtilmektedir.); **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:139-998-9, Tarih:27.03.1941 (Bu belgede de Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Başvekâlet arasındaki yazışmada Sındırgı CHP başkanı Ali Reşat Göksiden ve kardeşinin bir camiye işgal ederek bir süredir tütün deposu olarak kullandıkları belirtilmektedir.).

349 Kanun tasarisının görüşmeleri için bkz. **TBMMZC**, V. Devre, C 6, İ 3, (08.11.1935), s. 19-21.

350 **Resmî Gazete**, 22 Teşrinisani 1935, S 3163, s. 5795.

351 **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:26-151-22, Tarih:23.12.1944.

352 Akandere, **age.**, s. 240.

1.1.4. Üniversitelerin Durumu ve Akademisyenlerin Yürürlükteki Düzene Tepkileri

3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanında pek çok değişiklik yapılmıştı. Ancak henüz yükseköğretim ile ilgili ciddi bir adım atılmamıştı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülkedeki tek yükseköğretim kurumu İstanbul'da bulunan Darülfünun idi. 1919 Nizamnamesi ile "ilmi muhtariyet"³⁵³ kazanan kurum 1924'te "tüzel kişilik" elde etti.

1929 yılından itibaren İstanbul Darülfünunundan beklenen verimin alınmadığı şeklindeki eleştirilerin, bariz bir şekilde arttığı görülmektedir. 1932'ye gelindiğinde kurumun inkılaplara karşı olumsuz tavır takındığı, burada topluma yararlı ve ciddi ilmi çalışmalar yapılmadığı gerekçesiyle islahına karar verildi. Bu amaçla İsviçre'den Profesör Albert Malche³⁵⁴ getirildi. Malche, incelemelerde bulunduğu sonra bir rapor hazırladı. Hükûmete bir rapor sundu³⁵⁵. Hükûmetin bu rapor doğrultusunda hazırladığı kanun tasası Mecliste 31 Mayıs 1933'te kabul edilerek³⁵⁶ yürürlüğe girdi. Kanun ile Darülfünun kapatıldı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul Üniversitesi kuruldu. Darülfünun hocalarının 151'inden sadece 59'u üniversiteye alındı³⁵⁷. Üniversiteye çeşitli bahanelerle alınmayan hocalardan biri de Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucularından Ahmet Ağaoğlu'dur³⁵⁸. Diğer yandan İsmail Hakkı Baltacıoğlu,³⁵⁹ Mehmet Karasan,³⁶⁰ Ali Ekrem Bolayır, Avram Galanti, Mehmet Ali Ayni, Abdülbaki Gölpınarlı gibi dönemin bilinen isimlerinin de üniversite ile ilişkileri kesildi³⁶¹. Öğretim elemanı ihtiyacını karşılamak için iki

353 İlmi muhtariyet (ilmi özerklik): İlmi çalışma, inceleme ve öğretim faaliyetlerinin herhangi bir yönlendirme veya baskıya maruz kalmadan yapılmasıdır. Ali Arslan, **Kısrı Döngü Türkiye'de Üniversite ve Siyaset**, Truva Yay., İstanbul 2004, s. 27-28.

354 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Şimşek, **Albert Malche (1876-1956)**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/>, (23 Mayıs 2022).

355 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, Kültür Koleji Yay., İstanbul 1994, s. 311; Cavit Binbaşıoğlu, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1995, s. 230.

356 **TBMMZC IV**, Devre, C 15, İ 64, (31.05.1933), s. 467.

357 Yetkin, **age.**, s. 76.

358 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 15.

359 Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, (Yay. Haz. Ruşen Sezer), İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 105; Nurşen Mazıcı, "Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu", **Birikim**, S 76, Ağustos 1995, <https://www.birikimdergisi.com>, (18 Ekim 2017).

360 Berkes, **age.**, s. 107.

361 Yusuf Tekin-Çağatay Okutan, **Türk Siyasal Hayatı (Osmanlı'dan Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Kadar)**, 1. Kitap, Orion Kitabevi, Ankara 2011, s. 134.

yola başvuruldu. Birincisi; Batı ülkelerinde okuyup gelenler ki bunlar doktora şartı aranmadan doçent olarak atandılar³⁶². İkincisi ise Nazi baskısından kaçıp Türkiye'ye gelen üniversite hocalarıdır³⁶³.

Darülfünun Tıp, Edebiyat, Hukuk ve Fen Fakültelerinden oluşan bir üniversiteye dönüştürüldü. Böylece Türkiye'nin ilk üniversitesi (İstanbul Üniversitesi) devletçilik anlayışı doğrultusunda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yönetilen bir kurum olarak³⁶⁴ kuruldu.

Darülfünun, reforma kadar Türkiye'deki tek özerk kurumdur. Oysaki o dönemde bütün kurumlar siyasetin içine çekilerek iktidar güçlendirilmeye çalışılmıştı. Üniversite Reformu ile bu kurum da siyasallaştırılmıştır. Nitekim reform çalışmalarına en çok Kadrocular³⁶⁵ destek vermiştir³⁶⁶.

İkinci dünya Savaşı'nın sonlarına doğru görülen siyasi yumuşamadan istifadeyle 11 Nisan 1944'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 36 öğretim elemanı (Fakülte Dekanı Şevket Aziz Kansu, Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi isimler de aralarında bulunmaktadır.) dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e sıkıntılarını ve isteklerini belirten bir yazı sundular³⁶⁷. Fakat o günün şartlarında akademisyenler sonuç alamadılar.

Rejim tarafından sürekli kontrol altında tutulmak, ücretlerinin düşüklüğü, fikirlerini açıkça ifade edememek bilim adamlarını CHP'ye karşı tepkili hale getirdi. Nitekim öğretim üyeleri savaşın sonlarına doğru CHP içinde doğmaya başlayan muhalefete destek vermeye başladılar.

Üniversitelerin içinde bulunduğu duruma basın da ilgi gösterdi. Ahmet Emin Yalman, 20 Ağustos 1945 tarihli Vatan Gazetesinde "*Üniversite'de Fikir Hürriyeti*" başlıklı yazısında bir üniversitenin kendisinden beklenenleri yerine ge-

362 Akyüz, *age.*, s. 311.

363 Binbaşoğlu, *age.*, s. 232; Akyüz, *a.y.*; Yücel Namal; Tunay Karakök, "Atatürk ve Üniversite Reformu 1933", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C 1, S 1, Nisan 2011, s. 33.

364 Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş Tasfiye ve Yeni Kadrolar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 132-133.

365 Kadrocular (Kadro Grubu): Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör gibi yazar ve aydınların oluşturduğu gruptur. Amaçları Türk inkılabına sağlam bir zemin kazandırmaktır. Kadro adlı yayın organı vasıtasıyla fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Heper, *age.*, s. 313.

366 Yetkin, *age.*, s. 77.

367 Mazııcı, *agm.*, s. 63.

tirebilmesi için bazı şartlara sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Yalman'a göre bu şartlar şöyledir:

1. *Mali, idari istiklal.*
2. *Tam fikir hürriyeti,*
3. *Bulunduğu memleketin hayatında(hayatından) tecerrüt etmemek, o hayattan ilham alacak ve ona ilham verecek mevkide bulunmak.*
4. *Hafızaya malûmat bâk etmeğe gaye bilmemek, öğrendiğini kendine mal edip tatbik edecek istirdatta(istidatta) teşebbüs ve seciye sahibi seçmeler yetiştirmeyi hedef diye kabul etmek.*
5. *Profesörle talebe arasında arkadaşlık ve tam iş birliği kurmak.”*

Yalman, üniversitelerde bunların hiçbirinin bulunmadığını iddia etti ve bunların Maarif Vekâletine bağlı birer idari şube gibi çalıştıklarını, profesörlerin ise sıradan memurlardan farksız olduğunu ileri sürdü. Amerika ve İngiltere'deki üniversitelerin böyle olmadığını ilmi ve mali bakımdan özerk olduklarını ifade etti. Kendi kendini idare eden kurumların başlangıçta hatalar yapsalar bile zamanla sahip oldukları sorumluluğun gereklerini yerine getireceklerini belirterek demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki gelişmişliğin sebebinin bu olduğunu savundu³⁶⁸.

1.1.5. Matbuat Kanunu ve İktidarın Basın Üzerindeki Baskısı

Şeyh Sait İsyanının ardından bazı gazetelerin kapatıldığı ve pek çok gazetecinin de yargılandığı daha önce belirtilmişti. 1930 yılına gelindiğinde Yarın, Son Posta gibi gazeteler SCF'nin kuruluşuna destek verdiler³⁶⁹. İktidardaki CHF'yi ise Hâkimiyet-i Millîye, Cumhuriyet, Akşam gibi gazeteler destekliyorlardı. Böylece basın iki gruba ayrılmıştı. Birbirleriyle kıyasıya bir kalem yarışına girişmişlerdi. Bu dönemde yapılan belediye seçimleri ve yolsuzluk iddiaları, SCF'nin feshi, Mene-men Olayı gibi gelişmeler siyasi ortamı karıştırdı. Mecliste son zamanlarda meydana gelen hadiselerle ilgili olarak görüşmeler yapılırken basının, kendisine tanıyan özgürlüğü kötüye kullandığı şeklindeki iddialar gündeme geldi³⁷⁰. Bu gelişme

368 Ahmet Emin Yalman, “Üniversite’de Fikir Hürriyeti”, **Vatan**, 20 Ağustos 1945, s. 1,3.

369 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1922-1944)**, C III, Rey Yay., İstanbul 1970, s. 212-213.

370 Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Tek Parti Dönemi**, Pozitif Yay., İstanbul 2011, s. 143-144.

basın üzerinde baskının artacağına habercisiydi. Nitekim hükûmet, 25 Temmuz 1931'de 1881 sayılı Matbuat Kanunu'nu Mecliste kabul etti³⁷¹.

1931 Matbuat Kanunu 1950'ye kadar yürürlükte kaldı. Bu süre içinde 5 kez (14 Mayıs 1932, 4 Haziran 1932, 8 Haziran 1933, 23 Temmuz 1934, 28 Haziran 1938) değişiklik yapıldı. Bunlardan en önemlisi 1938'deki son değişikliktir. 1931'de yürürlüğe giren Kanun'un ilk haline göre yayın yapmak için sadece beyanname vermek yeterliyken 1938'deki değişiklikle yayın yapmak için bulunulan yerin en büyük mülki idare amirinden izin almak şartı getirildi. Böylece hükûmet çıkacak yayınları kontrol altında tutabilecekti. Kanun'a göre "*Siyasi gazete veya mecmua çıkaracakların, nüfusu 50.000 ve daha aşağı olan yerlerde 500, 50.000'den 100.000'e kadar olan yerlerde 1.000, 100.000'den yukarı olan yerlerde (ise) 500 liralık (ve) millî bir bankanın kefâletini hâvi teminat mektubu vermeleri lazımdı.*"³⁷² Bu husus gazeteleri sadece parası olanların kurabileceği şeklinde algılandı ve tepkiye sebep oldu.

Kanun'a göre gazete ve dergi sahiplerinin Türk vatandaşı, yirmi bir yaşını bitirmiş, en az lise mezunu, yabancı bir devletin hizmetinde ve resmi bir makama karşı yabancı tabiiyeti iddiasında bulunmamış ve Türk Ceza Kanunu'ndaki belirli suçlardan mahkûm olmamış olmaları gerekiyordu. Bu gibi kimselerin kısıtlı olmaları, vatan; Millî Mücadele; rejim ve inkılap aleyhinde bulunmaları sebebiyle herhangi bir mahkeme ve divan tarafından mahkûm olmamış olmaları, fiilen devlet memuru, asker ve ordu mensubu olmamaları, Millî Mücadele'de işgal altında düşman emellerine hizmet edici yönde neşriyat yapmamış olmaları gerekiyordu³⁷³.

1938'de yapılan değişiklikle gazete çıkarma şartlarına "... *sûi şöhret esbabından bulunmamak ...*" hükmü eklendi. Bu kötü şöhret durumunu iktidar belirleyecekti. Ayrıca başyazar ile genel yayın müdürünün yüksek okul mezunu olmaları gerekiyordu. Bu madde üniversite mezununun çok az olduğu bir dönemde gazete ve dergi çıkarmayı iyice zorlaştırdı. Kanun'un 50. maddesi ile hükûmete yayın organını kapatma hakkı veriliyordu. Bu şekilde kapatılan bir gazete veya dergi başka bir isimle yayın yapamazdı. Kanun'da kapatma için "*geçici*" ifadesi kullanılsa da bu tamamen iktidarın keyfine bırakılmıştı.

371 **Resmî Gazete**, 8 Ağustos 1931, S 1867, s. 731-736.

372 **Resmî Gazete**, 15 Temmuz 1938, S 3960, s. 10278-10279; Cemil Koçak, **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 257-258.

373 **Resmî Gazete**, 15 Temmuz 1938, S 3960, s. 10278.

Nisan 1940'ta 1881 sayılı Matbuat Kanunu'nun 30. ve 35. maddeleri değişiklik yapılmak üzere TBMM görüşülmeye başlandı³⁷⁴. Yapılan değişiklik ile yazılan yazılardan dolayı gazetecilere ağır cezalar getirildi.

Savaş döneminde gazeteler dış politika ile ilgili kendilerince destekledikleri ülkelerin haberlerini veriyorlardı. Tan gazetesi Sovyetler Birliği'nin, Cumhuriyet ve Tasvir gazeteleri Almanların, Vatan ve Tanin gazeteleri ise demokratik devletlerin lehinde yayınlar yapıyorlardı³⁷⁵. Gazetelerin dış politikayla ilgili yazılarına göz yumulmasına rağmen zaman zaman bazı gazeteler kapatıldı³⁷⁶. O yıllarda Türkiye'nin Bern Büyükelçisi olan gazeteci Yakup Kadri Karaosmanoğlu gazete kapatmaları ile ilgili olarak anılarında şöyle demektedir:

“... Etrafı çepçevre ateşle sarılmış Türkiye gibi bir ülkede bundan tehlikeli bir idare şekli olamazdı. Böyle durumlarda fikir ve basın hürriyetine en riayetli rejimlerle [rejimlerde] bile devletin dış politikasına aykırı yorumlara ve yayınlara müsaade edildiği hiç görülmemiştir. Kaldı ki bizim o zaman ki [zamanki] rejimimiz bir Millî Şef rejimi idi. Hükümetin elinde gayet ağır bir basın kanunu vardı. Bundan başka, İstanbul'da -batırladığıma göre- Ankara'da yıllardan beri sıkıyönetim idaresi hüküm sürmekte idi. Lakin nedendir bilmiyorum gerek o kanunun gerek bu idarenin hükümleri hep iç politika ile ilgili suçlar üzerinde işliyordu. Bir gazete kapatılıyordu, ama Hitler'i göklere çıkardığı ya da Naziliği savunduğu için değil, filân, Bakanın aleyhinde bulunduğundan, falan devlet memurunun herhangi bir suiistimalinden bahsettiğinden dolayı...”³⁷⁷”

Gazeteci Nadir Nadi ise o yıllarda basının durumunu anılarında şöyle anlatmaktadır:

374 30. madde ile millî duyguları inciten ya da bu amaçla millî tarihi yanlış anlatan yazılar yayımlayanların, 50 liradan 500 liraya kadar cezalandırılacakları hükmü getirildi. Diğer yandan milletvekillerinden, Bakanlar Kurulundan resmi heyetlerden veya devlet memurlarından biri veya birkaçı hakkında isim belirtilmeksizin, suizana sebep olacak şekilde yazı ve resimlere yer verilerek adı geçen kişilerin şeref ve haysiyetleriyle oynanması durumunda 3 aydan 6 aya kadar hapis ve 100 liradan az olmamak üzere ağır para cezası ile cezalandırılması hükmü getirildi. **TBMMZC**, VI. Devre, C 10, İ 45, (29.04.1940), s. 171.

375 Bu dönemdeki büyük gazetelerin neredeyse hepsinin sahipleri CHP milletvekiliydi. Cumhuriyet'te Yunus Nadi, Vakıf'te Asım Us, Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın, Akşam'da Necmettin Sadak gibi.

376 Orhan Koloğlu, **Türk Basını Kuvayı Milliye'den Günümüze**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 81; Karaosmanoğlu, **age.**, s. 169.

377 Karaosmanoğlu, **age.**, s. 170.

“1939 yazında basınımızın durumu şöyle özetlenebilir: Millî Şef’e, hükûmete ve CHP’ye dil uzatmak yasaktı. Hükûmetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkid [tenkit] edilemezdi. Bu itibarla gazeteler daha ziyade dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı... Gazetelerimiz genel tutumlarını hükûmet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idiler. Bizim hükûmet de Batı demokrasilerine oldukça bir yakınlık göstermekle beraber, Ruslara ve faşistlere karşı açıkça cephe almaktan çekiniyordu...”³⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Türkiye’nin demokratik ülkelerle yakınlaşma çabası sonucu hükûmetin daha ılımlı bir politika gütmesi basında hissedildi. Gazeteciler temkinli bir şekilde fikirlerini yazmaya başladılar. Aksi halde gazeteler hemen kapatılıyordu. Niyazi Berkes, dönemin ünlü gazetecileri Zekeriya Sertel ve Ahmet Emin Yalman’dan bahsederken *“... o zamanki dönemde bunların... görüşlerini açık açık yazabilen kişiler olduklarını sanmayın. O zaman için söylüyorum. Bir dozu aştıktan sonra gazeteniz kapatılırdı; lamı cimi olmaksızın...”³⁷⁹* demektedir. Aynı dönemde gazeteciler Cumhuriyet’in kuruluşundan beri var olan ve savaş yıllarında tavan yapan ülke sorunlarını dile getirmeye başladılar. Köşe yazarlarının da çok partili hayata geçmek hususunda yazılar yazmaya başladıkları görülmektedir³⁸⁰.

1944 yılında Ahmet Emin Yalman ve dolayısıyla Vatan gazetesi tek partili yönetim ve CHP aleyhinde sert yazılar kaleme aldı. CHP’nin yayın organı olan Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfki Atay, bu yazılara sert bir dille cevap verdi. Ancak hükûmetin o güne kadar muhalif basına karşı sürekli bir tehdit unsuru olarak kullandığı Matbuat Kanunu’nun kendisine gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesini kullanmadığı görülmektedir. Gazeteci Metin Toker’in o dönemde gazetelerin durumu ile Yalman ve Atay arasındaki çekişmeyi anlattığı şu satırlar dikkate değer:

“1944’ün baharında o kanun da o madde de yürürlükteydi. Fakat tatbikatında bir gevşeme hissediliyordu. Vatan bu gevşemeden faydalanarak adımlarını atıyordu. Yalman bir adım ilerliyordu. Duruyor, sonucu bekliyordu. Tepki yumuşak olursa bir yeni adımı deniyordu. Tekrar duruyor, tekrar bekliyordu. Sopsız cevapları iktidar adına Ulus’un başyazarı F. Rıfki Atay veriyordu. Atay hiç sempatik olmayan bir

378 Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay., İstanbul 1991, s. 24-25.

379 Berkes, **age.**, s. 352.

380 Ahmet Çelik, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde (1939-1945) Muhalif Basın**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011, s. 94.

tonda yazıyordu. Bu yüzden Yalman- Atay polemiklerinde puanları Yalman topluyor hem Atay hem de adına konuştuğu iktidar sevimsizleşiyordu. ³⁸¹

Siyasi alanda görülen yumuşamayla birlikte basın üzerindeki baskılar da nispeten azaldı. Nitekim Necmettin Sadak, Akşam gazetesindeki köşe yazısında şöyle diyordu:

“Hürriyet ve demokrasi yolunda örf ve hayat, kanunları geride bırakmıştır. Basın hürriyeti bilfiil doğmuştur. Gazetelerin kaç zamandır, tenkitlerinde hiçbir şeyi esirgememeleri buna delildir... Siyasi hürriyet muhalefet hakkı çok dan[çoktan] belirmiştir. Mecliste ve bizzat parti içinde sert tenkitler hükûmete şiddetli hücumlar bu ibtiyacın başlıca alametidir.” ³⁸²

1945 yazında Vatan ve Tan gazeteleri etrafında bir muhalefet cephesi oluşmaya başladı. Bu cephe Basın Kanunu, Ceza Kanunu, Cemiyetler Kanunu'nun pek çok maddesi ile Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun 18. maddesinin değiştirilmesi, üniversite muhtariyeti, tek dereceli seçim ve cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılması gibi fikirleri savundu. Bu durum pek çok alanda özellikle siyasette yumuşamaya sebep oldu. Muhalefet tarafından antidemokratik olarak nitelendirilen söz konusu kanunlarda önemli değişiklikler yapıldı. Atılan bu adımlarla çok partili hayata geçiş süreci hızlandı.

1.1.6. Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'na Duyulan Tepkiler

4 Temmuz 1934 tarihinde kabul edilen ve 14 Temmuz 1934'te yürürlüğe giren 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'na ek olarak 7 Nisan 1938'de Polis Vazife ve Salâhiyet Nizamnamesi kabul edildi³⁸³. Kanun'un 18. maddesi polise olağanüstü yetkiler tanımaktaydı. Madde şöyledir:

“Fevkalâde hallerde ve Devletin emniyet ve selâmetini ve içtimai nizamı tehdid [tehdit] ve ihlâl kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyetleri ibdas edeceklerinde veya devamına müessir olacaklarında şüphe edilenleri polis en büyük mülkiye âmirinin emirle [emriyle] nezaret altına alabilir. Bu hal ve vaziyetlerin ve devamının takdiri en büyük mülkiye âmirine aid [ait] olup bu sebeplerden dolayı nezaret altına

381 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 27.

382 Necmettin Sadak, “Türkiye’de Bir Rejim Buhranı Yoktur. Bir İlerleyiş Hareketi Vardır”, **Ayın Tarihi**, Ağustos 1945, S 141, s. 31.

383 **Resmî Gazete**, 25 Nisan 1938, S 3890, s. 9746-9748.

alınacaklar en büyük mülkiye âmirinin takdir ve emrile [emriyle] sebep ortadan kalkıncaya kadar nezaret altında tutulabilir. ³⁸⁴

Aslında Kanun ve Nizamname olağanüstü bir dönemde ve olağanüstü şartlar altında hazırlanmıştı. 1930'lu yılların Türkiye'si göz önüne alındığında rejimi ve inkılapları korumak için böyle bir kanunun çıkarılması gayet doğaldı. Kaldı ki İkinci Dünya Savaşı yıllarında iç güvenliği sağlamak amacıyla pek çok ülkede tedbirler alınırken Türkiye'de bu Kanun'un yürürlükte olması olağan bir durumdu. Ancak ilgili maddenin yetkililer tarafından suistimal edilme ihtimali, ilk günden itibaren 18. maddeye karşı tepki duyulmasına sebep oldu.

Kanun olağanüstü haller için geçerlidir. Ancak böyle bir durumda dahi olsa gözetim altında tutulma vaziyetinin devam edip etmemesi için takdirin en büyük mülki amire bırakılması, beraberinde birtakım suistimalleri getirdi. Rejime muhalif olarak görülen gazeteciler, aydınlar vb. polis tarafından sürekli takip edildi. Bu gazetecilerden biri olan Zekeriya Sertel, o günleri anlatırken “*Polis Devleti*” ifadesini kullanmaktadır. Sertel, anılarında bu konuyla ilgili şöyle demektedir: “*İnönü, cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü artırdı, ‘tek millet, tek parti, tek şef’ diye bir sistem kurdu. Millet o demektir, parti demek o demektir, bunun tek adı faşist diktatörlüğü idi, polis devleti idi. Amansız, insafsız bir polis devleti. Emniyet örgütü kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Nefes almak olanaksızdı.*” ³⁸⁵ Sertel, polis takibinden sadece gazetecilerin değil Celâl Bayar gibi bakanlık ve hatta başbakanlık yapmış bir kişinin bile muzdarip olduğunu iddia etmektedir ³⁸⁶.

Millî Şef döneminde polisten en fazla sıkıntı çeken gruplar solcular, Türkçüler ve muhafazakâr çevreler oldu. Dönemin solcu gazetelerinden olan Tan gazetesinin sahibi Zekeriya Sertel o dönem için “... *Özgürlüğümüzü yitirmiştik. Evlerimizde hizmetçilerimizden, misafirlerimizden bile şüphelenirdik.*” ³⁸⁷ şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Gazeteci Sabiha Sertel ise Tan gazetesine üniversite öğrencilerinin düzenlediği saldırıdan sonraki günlerde evden çıkamadığını, çıktığında ise polislerin sürekli takibi altında olduğunu iddia etmektedir ³⁸⁸. Sertel, Millî Şef dönemindeki polis baskısıyla ilgili olarak da şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

384 **Resmî Gazete**, 25 Nisan 1938, S 3890, s. 9747.

385 Sertel, **Hatırladıklarım**, s. 207-208.

386 Sertel, **age.**, s. 208.

387 Sertel, **age.**, s. 209.

388 Sertel, **Roman Gibi**, s. 350.

“... İsmet İnönü, tek parti, tek şef sisteminin şiddetli yürütücüsü oldu. İlerici fikirlerle, bu fikirlerin tartışılmasına dahi göz yumulmadı. Zaten Atatürk devrinde dahi, şiddet tedbirleri en ziyade İnönü tarafından yürütülmüştü. İsmet Paşa iktidara geldikten sonra Halk Partisi içindeki bürokrat grup kuvvetlendi. Cemiyetler Kanunu ile teşkilatlanma hürriyeti hemen de yok edildi. Mevcut teşkilatlar kontrol altına alındı. Basın şiddetli bir baskı altına girdi. Kanunlar da [Kanunlarda] yapılan değişmelerle 1924 Anayasası'nın sağladığı nisbi hürriyetler dahi yok edildi. Sollara karşı baskı artırıldı...³⁸⁹”

Milliyetçi kesimin söz konusu Kanun'dan muzdarip olması ise 3 Mayıs 1944'te İrkçılık-Turancılık davası gerekçesiyle tutuklamaların başlamasıyla gündeme gelmiştir.

1.1.7. CHP'nin Halktan Uzaklaşması

CHP, bilindiği gibi Mustafa Kemal tarafından kurulmuş bir partidir. Partinin kurulmasıyla birlikte Meclisteki milletvekilleri doğrudan Halk Fırkası üyesi oldular. TCF ve SCF'nin kuruluşlarını saymazsak 1945'e kadar ülkeyi rakipsiz olarak yönetti. Bu süreçte pek çok bürokrat ve aydın CHP'nin üyesiydi. Özellikle 1931 Kurultayı'ndan sonra başlayan parti-devlet bütünleşmesi CHP'yi çok daha önemli hale getirdi. Sahip olunan geniş yetkiler, rakipsizlik, denetimsizlik elbette beraberinde CHP'nin yozlaşmasına sebep oldu. Bu süreçte CHP'li olmak bir ayrıcalık ve giderek de bir üstünlük olarak kabul edildi. Bunda tabii ki o dönemde inkılap taraftarlarının memur, asker ve sivil bürokratlar ile aydınların büyük bir çoğunluğunun CHP üyesi olması etkili oldu. Bu kesim kültürlü, her şeyi anlayan ve bilen olarak kabul edilirken halkın geriye kalan ve çoğunluğunu oluşturan kısmı özellikle de köylüler cahil, anlamaz, bilmez olarak görüldü³⁹⁰. Bu anlayış CHP'nin yozlaşmasında etkili oldu.

Tek parti yönetimi boyunca memur-bürokratların CHP'ye üye olmaları normal karşılandı. Dolayısıyla devletin adamı demek partinin adamı demektir. Parti sayesinde memuriyet elde edenler memuriyetleri boyunca CHP'ye bağlılık ve hizmetkârlık ile minnet borçlarını ödemişler. CHP yararına çalışmayanlar ya da aleyhinde bulunanların ise memuriyetle bağları kesilmekteydi³⁹¹.

389 Sertel, *age.*, s. 212.

390 Sakal, *agm.*, s. 139.

391 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:728-493-1, Tarih:1946.

Valilerin aynı zamanda buldukları şehirde CHP il başkanı oldukları bu dönemde devletin en ücra köşesindeki kurumları bile CHP'ye hizmet için çalıştı. Bunun en iyi örneklerinden biri 1930 belediye seçimlerinde yaşandı. Hasan Rıza Soyak anılarında Mustafa Kemal'e 1930 belediye seçimlerini CHF'nin kazandığını söylediğinde Mustafa Kemal'in seçimleri CHP'nin değil mülki amirlerin ve jandarmanın kazandığını söylediğini nakletmektedir³⁹².

1.2. Çok Partili Hayata Geçilmesinin Dış Sebepleri

1939 yılına gelindiğinde savaş Avrupa'nın kapısını çalmaktaydı. Almanya Wersailles Barış Antlaşması'nı yırtmış, Milletler Cemiyetinden çekilmiş ve Almanların yaşadığı yerleri teker teker ele geçirmeye başlamıştı. Bütün bunları yaparken de Birinci Dünya Savaşı'nda umduğunu bulamadığı için yayılmacı emelleri olan İtalya'nın desteğini almıştı. Bir süre sonra Almanya'nın çok az Almanın yaşadığı Çekoslovakya'yı işgale başlaması ve "Hayat Sahası" prensibine dayanarak topraklarını daha da genişletmeyi amaçlaması Avrupa'da tedirginliğe sebep olmuştu. Türkiye ise bu dönemde henüz Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden Kurtuluş Savaşı'nın yaralarını saramamıştı. Ufukta görünen savaşa girmek istemiyordu. Ancak bulunduğu jeopolitik konum dolayısıyla olası bir savaşta tarafsız olması pek mümkün görünmüyordu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin savaşa girmemek için izlemiş olduğu denge politikası, savaşın ilerleyen zamanlarında üstün gelen taraf ile yakınlaşmaya çalışması, Sovyetler Birliği ile bozulan ilişkiler ve savaşı Müttefiklerin kazanması sonucunda Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kalması Türk iç politikası üzerinde etkili olmuştur. Bu sebeple Türkiye'nin savaş yıllarında izlemiş olduğu dış politika hakkında burada kısaca bilgi vermek gerekli görülmektedir.

1.2.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Genel Seyri ve Türkiye'nin İzlediği Denge Politikası

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Türkiye'nin dış politikadaki temel amacı, Lozan'dan kalan sorunları olabildiğince barışçı yollarla çözmek ve güvenliğini sağlamaktı. Her ne kadar Mustafa

392 Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, anılarında belediye seçimlerinin ardından sonuçlarla ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal'in kendisine hangi partinin kazandığını sorduğunu belirtmektedir. Soyak bu soruya: "Tabii bizim firka paşam." şeklinde cevap verdiğini ve Mustafa Kemal'in kendisine: "Hayır efendim, hiç de öyle değil!... Hangi firkanın kazandığını ben sana söyleyeyim, kazanan idare firkasıdır, çocuk!... Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler... Bunu bilesin ..." dediğini nakletmektedir. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s. 418.

Kemal “Yurtta Sulh Cihanda Sulh”³⁹³ sözünü 1931’de söylemiş olsa da aslında bu sözün pratikte uygulanışı Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar gitmektedir. 1932’ye gelindiğinde Türkiye, Milletler Cemiyetinin daveti üzerine bu teşkilata katıldı³⁹⁴. Aslında Türkiye, Milletler Cemiyetinin çalışmalarını yakından takip ediyor hatta uluslararası sorunların Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözümlenmesi için çaba sarf ediyordu. Ancak aradan geçen zamana rağmen bu teşkilata üye olmamıştı. Bunda bir yandan İngiltere ve Fransa’nın Milletler Cemiyeti üzerindeki baskısından rahatsız olması diğer yandan SSCB’nin, Milletler Cemiyetine Türkiye’nin katılmasını istememesi etkili olmuştu. Türkiye, Milletler Cemiyetine üye olarak Batı ile yakınlaşmış ve uluslararası alanda çok yönlü bir politika izlemeye başlamıştır.

İsmet İnönü, cumhurbaşkanı olduktan sonra uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler doğrultusunda Türk dış politikasında ittifak arayışları başladı³⁹⁵. 7 Nisan 1939’da İtalya’nın Arnavutluk’u işgali Türkiye’yi tedirgin etti. Bunun üzerine Türkiye, Balkanlar ve Akdeniz’deki güvenliğini sağlayabilmek için İngiltere ve Fransa ile yakınlaştı. Bu gelişme Almanya’yı rahatsız etti. Almanya, Türkiye’nin Müttefikler ile yakınlaşmasını engelleyebilmek için deneyimli bir diplomat olan Franz von Papen’i Almanya’nın Ankara Büyükelçiliğine tayin etti³⁹⁶. Bu arada Hatay meselesinin halli üzerine Fransa ile 23 Haziran 1939’da deklarasyon imzalandı. 23 Ağustos’ta ise Almanya ile Sovyetler Birliği arasında dostluk ve saldırmazlık paketi yapıldı. Bu gelişme Türkiye için rahatsızlık verici bir gelişmeydi. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam adlı eserinde Cumhurbaşkanı İnönü’nün Almanya ile Sovyetler Birliği için şöyle bir değerlendirme yaptığını kaydetmektedir:

“Nazi Almanyası ile Sovyet Rusya arasında açık bir çatışma göz önündeydi. İtalya Nazilerle birleşmişti. Ve her ikisi açıktan Sovyetler ve Garp âleminin karşısındaydılar. Bu çatışma iki saf halinde olacaktı. Biz garp âlemi ile beraber olmalıydık. Ve Garp âlemi ben cumhurbaşkanı olduğum zaman, Sovyetlerle yakın bir kader yoluna

393 Atatürk, bu sözü ilk defa 20 Nisan 1931’de seçim dolayısıyla yayınladığı beyanname dile getirdi. **Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006, s. 615.

394 Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul 2019, s. 309-311.

395 Hüner Tuncer, **İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye**, Kaynak Yay., İstanbul 2012, s. 36.

396 Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939): İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013, s. 143.

*bemen bemen girmişlerdi. Biz gelecek harpte bu grupta yakın bulunmalıydık.*³⁹⁷

Türkiye, bir savaş durumunda ya Almanya (ve kısa bir süre önce dostluk antlaşması imzaladığı Sovyetler Birliği) ya da İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alacaktı. Türkiye başlangıçta tavrını İngiltere-Fransa'dan yana koymuş gibi görünmekle beraber aslında ne yapacağı konusunda net bir karar verebilmiş değildi. Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bir oldubitti ile savaşa girmemek ya da bu ihtimali olabildiğince geciktirmek için elinden gelen gayreti sarf etti.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla birlikte İkinci Dünya Savaşı başladı. 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etti. Her geçen gün savaşa katılan ülke sayısı arttı.

Savaş başladığında Refik Saydam hükümeti iş başındaydı. Bu dönemde Türkiye'nin izlediği dış politika şu şekildeydi: Herhangi bir saldırı karşısında savaşa hazırlıklı olmakla beraber savaşa girmemek ve bununla ilgili tedbirleri almak. Saydam, bu politika hakkında Meclisin 11 Eylül 1939 tarihli oturumunda bilgi verdi. Yapılan görüşmeler sonucunda milletvekilleri tarafından söz konusu politika uygun görüldü³⁹⁸. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de aynı fikirde olmakla beraber muhtemel bir savaşta, kıyıları çok geniş olduğu için İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almanın Türkiye'nin lehine olacağı kanaatindeydi³⁹⁹.

Savaş başladığında Türkiye, batı sınırını korumak amacıyla Balkan Pakti'nı güçlendirmeye çalıştı. Ancak Balkanlar'da yayımlacı emeller peşinde olan Almanya, Türkiye'nin bu politikasının İngiliz çıkarlarına hizmet ettiğini iddia ederek Türkiye'yi suçlamaya başladı. Türkiye 12 Mayıs 1939'da İngiltere, 23 Haziran 1939'da ise Fransa ile Karşılıklı Yardım Deklarasyonu imzaladı. İngiltere ve Fransa ile imzalanan bu antlaşmalar özdeş niteliktedir. Bu gelişmeler Almanya'yı rahatsız etti⁴⁰⁰.

397 Aydemir, *age.*, s. 105-106.

398 **TBMMZC**, VI. Devre, C 5, İ 39, (11.09.1939), s. 2-6.

399 Uran, *age.*, s. 355. İnönü, bu çerçevede Amerika ile de yakınlaşmanın gerekliliğine inanıyordu. Nitekim ilk adımı 26 Şubat 1939'da Ankara Radyosundan Amerikan halkına yönelik yaptığı bir konuşmayla attı. İnönü, mesafe olarak uzak olmalarına rağmen Türk halkının kendilerine "... *içtenlikli bir dostluğun güçlü bağlarıyla bağlı...*" olduğunu belirtti. Ardından 1 Nisan 1939'da iki ülke arasında ticaret antlaşması imzalandı. Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013, s. 46-47.

400 Bkz. İsmal Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C1 (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 600-601. Almanya ile yapılan görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine Türk-Alman Ticaret Antlaşması yenilenmedi. Antlaşmanın geçerliliği 1 Eylül 1939'da yani savaşın başladığı gün

Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığındaki bir heyet⁴⁰¹ Moskova'ya gitti. 26 Eylül'de Rus Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov'un başkanlığındaki heyet ile Türk heyeti arasındaki görüşmeler samimi bir havada başladı. Türkiye, Moskova'ya bir Türk-Sovyet Antlaşması yapmak niyetiyle gitmişti. Ancak görüşmeler sırasında bu konulara değinmeyen Molotov, toplantının sonuna doğru Sovyetler Birliği'nin 1936 tarihinde yapılan Montreux Sözleşmesi'nin bazı maddeleri üzerinde yapılmasını istediği değişikliklerden bahsetti. Saraçoğlu, böyle bir konunun gündeme gelmesinin doğru olmadığını belirtti. Ertesi gün toplantıya Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Joseph Vissarionovich Stalin de katıldı. Stalin ilk olarak Türkiye'den İngiltere ve Fransa ile yaptığı Üçlü İttifak'ın 3. maddesinin değiştirilmesini istedi⁴⁰². Stalin ayrıca protokole özel bir hükmün konulmasını teklif etti⁴⁰³. Stalin, son olarak Molotov'un da bahsettiği Montreux Sözleşmesi'nin bazı şartlarının değiştirilmesini istedi. Buna göre SSCB ve Türkiye, savaş ya da savaş çıkması muhtemel durumlarda Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerini boğazlardan geçirip geçirmeyeceklerine birlikte karar vereceklerdi⁴⁰⁴.

Saraçoğlu, Üçlü İttifak Antlaşması'nın ilgili devletler tarafından parafe edildiğini, Montreux Sözleşmesi'nin ise uluslararası bir antlaşma olduğunu hatırlatarak Türkiye'nin bu konularda tek başına karar veremeyeceğini belirtti⁴⁰⁵. Bu sırada Moskova'ya Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop geldi. Almanya ile Sovyetler ara-

sona erdi. Koçak, *age.*, s. 230; Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 138.

401 Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi Birinci Daire Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin ve Özel Kalem Müdürü Zeki Polar'dan oluşmaktaydı. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 140.

402 Bu madde, İngiltere ve Fransa tarafından Yunanistan ve Romanya'ya verilen garanti dolayısıyla Türkiye'yi her iki ülke ile fiili iş birliğine ve bu garanti yüzünden savaşa girmeleri halinde de kendilerine yardımda bulunmaya mecbur etmekteydi. Stalin, yardım taahhüdünün istişareye çevrilmesini istiyordu. Erkin, *age.*, s. 141; Oran, *age.*, 423.

403 Stalin'in istediği ikinci değişiklik iki numaralı protokol ile ilgiliydi. Protokolde: "... Türkiye tarafından alınan taahhütler, bu memleketi Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilafa sürüklemek etki veya sonucunu doğuracak bir harekete zorlamayacaktır." denilmekteydi. Stalin bu maddeye şöyle bir ilavenin yapılmasını istiyordu: "*Bu taahhütler, Büyük Britanya (İngiltere) ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı harbe girmeleri halinde, Türkiye'yi bu devletlere yardımda bulunmaya evleviyetle* (Öncelikle. <https://kelimeler.net/evleviyet-kelimesinin-anlami-nedir> 27 Mayıs 2022.) *zorlamayacaktır. Bu takdirde İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması harbin devamı müddetince etkisiz kalacaktır.*" Erkin, *a.y.*

404 Oran, *age.*, s. 422.

405 Erkin, *age.*, s. 142-143.

sında 28 Eylül'de 23 Ağustos tarihli antlaşmaya birtakım ek antlaşma ve protokoller imzalandı. 1 Ekim'de Stalin'in başkanlığında Rus heyeti ile Türk heyeti arasındaki görüşmeler yeniden başladı. Ancak görüşmelerde Alman etkisini hissetmemek mümkün değildi. Saraçoğlu başkanlığındaki Türk heyeti, 16 Ekim'e kadar Moskova'da kaldı ancak görüşmelerden sonuç alınamadı⁴⁰⁶.

Gelişmeler üzerine Türkiye bu savaşta tarafsız kalmasının mümkün olmadığına kanaat getirerek menfaatleri doğrultusunda İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma gereği duydu. Moskova'daki heyet henüz Ankara'ya gelmeden daha önce görüşülerek parafé edilmiş olan İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki "Üç taraflı Karşılıklı Yardım Antlaşması" 19 Ekim 1939'da imzalandı⁴⁰⁷. Bu antlaşma ile Türkiye, Alman-Sovyet safından uzaklaşarak İngiliz-Fransız cephesine geçmiş oldu⁴⁰⁸. Başka bir deyişle Türkiye, antlaşmayı imzalamakla İngiltere ve Fransa'nın desteğini sağlamış oldu. Diğer yandan Türkiye, 2 numaralı protokoldeki "... *Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır.*"⁴⁰⁹ ifadesi ile Sovyetlere karşı bir savaşa girmek istemediğini, başka bir ifadeyle tarafsızlığını korumak istediğini, açıkça ortaya koymuş oldu. Bu antlaşma, Türkiye-SSCB ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü Türkiye o güne kadar SSCB aleyhinde veya SSCB'nin hoşuna gitmeyecek hiçbir antlaşmayı imzalamamıştı. Fakat Moskova'da yaşananlar Türkiye'nin tepkisine se-

406 Rıfki Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946, s. 98; Bu arada CHP Grubu, 17 Ekim 1939'da Genel Başkan Vekili Hilmi Uran başkanlığında toplandı. Moskova görüşmeleri hakkında bilgi verilerek Moskova'nın yeni istekleri yüzünden antlaşma yapılamadığı milletvekillerine bildirildi. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer: 42-248-6, Tarih:17.10.1939.

407 Antlaşma 9 madde, biri gizli olmak üzere 3 protokol ile bir gizli askeri sözleşme ve gizli özel antlaşmadan oluşmaktadır. Antlaşmaya göre Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecekti. Ayrıca İngiltere ve Fransa ile görüşerek en azından İngiltere ve Fransa'nın lehine tarafsız kalacaktı. Yani antlaşma tecavüze karşı değil, sadece saldırıya karşı koymak üzere yapılmış bulunuyordu. 2 numaralı protokolde ise İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin savaşa girmek zorunda olmadığı hususu yer alıyordu. Antlaşma metni için bkz. Soysal, **age.**, s. 608-617.

408 Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1953, s. 258. Sovyetler Birliği, Üçlü Antlaşmanın imzalanmasından rahatsız oldu. Bunun üzerine tepki olarak Türkiye'ye yaptığı petrol sevkiyatını durdurdu. Burçak, **age.**, s. 105; Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C 1, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 281. Almanya ise Türkiye ile olan ilişkilerinde herhangi bir değişiklik yapmadı. Tuncer, **age.**, s. 61.

409 Soysal, **age.**, s. 611.

bep olmuş ve Türkiye, SSCB'nin taleplerinden endişe duymuştu. Bu gelişmeler Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sürecine tedirgin girmesine sebep oldu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1939'da Mecliste yaptığı yasama yılını açış konuşmasında bu konuyla ilgili olarak; "... *Hiç bir devletin aleyhinde olmayarak hiç olmazsa tesirimizin yetiştigi sabada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek sureti ile kendi emniyetimizi masun tutmak gayesine matuftur... Bugün olduğu gibi yarın da memleketimizi harp muntıkası haricinde bırakmayı, emniyet ve taabbütlerimizi ihlal etmemek şartı ile milletimize karşı vazife icabı olarak cidden arzu ediyoruz...*"⁴¹⁰ dedi. Böylece Türkiye'nin savaşta izlemeyi planladığı temel politikanın barış olduğunu açıklamış oldu.

1.2.1.1. Savaşın Yayılması ve Türk Dış Politikasındaki Gel-Gitler

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Belgrat'ta düzenlenecek olan Balkan Birliği'nin toplantısına giderken "*Bitaraf değiliz, harp hariciyiz.*" şeklindeki bir ifadeyle Türkiye'nin savaştaki durumunu özetledi. Yani Türkiye savaşın içinde değildi ama tarafsız da değildi⁴¹¹. Türkiye, izlediği savaş dışı politikaya rağmen savaşa girme ihtimaline karşı birtakım tedbirler almaktan geri kalmadı⁴¹².

10 Haziran 1940'ta İtalya, İngiltere ve Fransa'ya savaş açtı. Böylece savaşın alanı genişledi. İngiltere ve Fransa Türkiye'den Üçlü Antlaşmanın 2. maddesini yerine getirmesini istediler. Türkiye bu isteği, böyle bir durumun kendisini Sovyetler Birliği ile çatışmaya sürükleyeceği gerekçesiyle reddetti. Birkaç gün sonra Almanya, Fransa'yı işgal etti. Müttefik Devletlere karşı Almanya oldukça üstün bir durumdaydı. Fransa'nın işgali ile zor durumda kalan İngiltere, 13 Haziran'da Türkiye'den savaşa girmesini istedi. Bununla beraber Türkiye'nin askeri malzeme bakımından yetersiz olduğunu bildiği için çok da ısrarcı olmadı. 22 Haziran'da Fransa teslim

410 **TBMMZC**, VI. Devre, C 6, İ 1, (01.11.1939), s. 3.

411 Asım Us, "Bitaraf değiliz, harp hariciyiz.", **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S 75, s. 148-149;

412 Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz: Edirne-Kırklareli arasında Çakmak Müdafaa Hattını kuruldu. Yalman, **age.**, s. 287; Kars'tan Zivin'e kadar olan Erzurum Müdafaa Hattını güçlendirildi. Seferberlik ilan ederek bir milyondan fazla insanı silah altına alındı. Büyük kentlerde pasif korunma önlemleri alınmaya başlandı. Ankara'da Bahçelievler ve Bakanlıklar'da sığınaklar kazılırken, Kızılay'da yeni bir sığınak inşa edildi. Bombalar halka tanıtıldı. Gaz maskelerinin kullanımı anlatıldı. Büyük kentlerde bulunan müze eşyaları daha güvenli görülen kentlere taşındı. Bunların bir kısmı da toprağa gömülerek korunmaya çalışıldı. Kocak, **age.**, s. 265.

oldu. Almanya ile ateşkes imzalandı. Bunun üzerine Türkiye, 26 Haziran'da “savaş dışı” durumunu resmen Müttefikler Devletlere bildirdi⁴¹³.

12 Temmuz 1940'ta Başbakan Refik Saydam, Mecliste dış politika ile ilgili bir konuşma yaptı. Türkiye'nin kimsenin toprağında gözü olmadığını aynı zamanda kimseye verecek bir karış toprağı da olmadığını belirtti. Ayrıca Türkiye'nin yaptığı antlaşmalara sadık olduğunu ifade ederek kendisine saldırılması durumunda silaha sarılarak müdafaaya hazır olduğunu ifade etti⁴¹⁴.

Fransa'nın işgali Türkiye için tam anlamıyla bir hayal kırıklığıydı. Çünkü olası bir saldırı durumunda güvendiği iki müttefikten birini kaybetmiş oldu. Aslında bu gelişme herkes için şaşırtıcıydı. Sovyetler Birliği, Fransa'nın bu kadar çabuk teslim olacağını düşünmüyordu. Almanya ve Fransa arasındaki savaşın uzun süreceği ve her ikisinin de çok yıpranacağını tahmin etmekteydi. Beklemediği bir durum ortaya çıkmasına rağmen Sovyetler Birliği, ani bir plan değişikliğiyle bu durumdan istifade etme yoluna giderek Estonya, Letonya ve Litvanya'yı işgal etti⁴¹⁵.

Fransa'nın beklenmedik bir şekilde Almanya'ya teslim olması Mihver Devletlere karşı Amerika'nın İngiltere'ye yaklaşmasına sebep oldu. Amerika'nın güvenliği büyük ölçüde İngiltere'nin deniz gücüne bağlıydı. Yani Amerika için İngiltere'nin galibiyeti önemliydi. Bu yüzden Amerika, İngiltere'ye yardım etmeye başladı⁴¹⁶.

27 Eylül'de İtalya, Almanya ve Japonya “Üçlü Pakt” imzalayarak daha da güçlendiler. Bu arada Müttefikler Devletlerin zor durumuna rağmen Türkiye'nin henüz savaşa girmemiş olması, İngiltere'de kırıngılığa sebep oldu. İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e 26 Kasım 1940'ta yazdığı mektupta “Türkiye böyle giderse yutulacaktır. O zaman Türkiye'ye yardım etmek bizim için imkânsız olacaktır.”⁴¹⁷ diyerek tepkisini dile getirmiştir.

Savaşın Balkanlar'da yayılmaya başlaması üzerine Türkiye, Trakya'da askeri hazırlıklara girişti⁴¹⁸. Türkiye'nin Trakya'da aldığı tedbirler, Bulgaristan'ı rahatsız etti. Bu hazırlıkların kendisine karşı yapıldığından endişe duyan Bulgaristan'ın is-

413 Tuncer, *age.*, s. 74.

414 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:132-858-1, Tarih:14.07.1940.

415 Tuncer, *age.*, s. 67.

416 Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1990**, İmge Kitabevi, İstanbul 1991, s. 123-124.

417 Turan, *age.*, s. 243.

418 20 Kasım 1940'ta İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'de bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildi. **Aynı Tarihi**, Sontesrin 1940, S 84, s. 29; Tanör, *age.*,

teği üzerine 17 Şubat 1941'de Türkiye, bu ülke ile Türk-Bulgar Deklarasyonu (Saldırmazlık Bildirisi) imzaladı⁴¹⁹. Fakat çok geçmeden 1 Mart 1941'de Bulgaristan, Almanya-İtalya-Japonya ittifakına katıldı. Alman ordusu, Sofya'ya girdi ve buradan hareketle Yugoslavya ve Yunanistan'a karşı saldırıya geçti⁴²⁰. Savaşın sınırlarına dayanması Türkiye'de huzursuzluğa sebep oldu. Diğer yandan yaptıkları işgallerle Mihver Devletlerin Balkanlar'ı nüfuzu altına alması Sovyetler Birliği'ni rahatsız etti. Bunun üzerine Sovyetler, yavaş yavaş Almanya'dan uzaklaşmaya başladı. Almanya'nın Balkanlar'daki ilerleyişi Türkiye'yi de endişelendirmekteydi. Nitekim bu endişenin farkında olan Hitler, Türkiye'nin endişeye kapılarak Müttefiklerin yanında savaşa girmesini engellemek amacıyla 28 Şubat 1941'de İnönü'ye bir mektup gönderdi. Mektupta Almanya'nın Türkiye'ye saldırmaya niyetinin olmadığı belirtiliyordu⁴²¹. Bu gelişme Türkiye'yi biraz rahatlatmıştı. İnönü'de 17 Mart 1941'de Hitler'e cevabi bir mektup gönderdi⁴²². Balkanlar'ın Almanya tarafından işgali ve savaşın sınırlarımıza kadar dayanması Türkiye'nin daha ihtiyatlı bir politika uygulaması gerektiğini ortaya koydu.

Amerika, Mart 1941'de askeri ve mali bakımdan zor durumda olan İngiltere'ye yardım etmek için Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nı çıkardı. Türkiye, bu yasa doğrultusunda yardım alan ilk ülkelerden biri oldu. Bundan sonra Amerika, düzenli olarak İngiltere üzerinden Türkiye'ye malzeme göndermeye başladı⁴²³.

Mihver Devletlerin Balkanlar'da hızla yayılması, 26 Eylül-6 Ekim 1939 tarihlerinde Moskova'da Türk heyeti ile anlaşmaz bir tutum sergileyen Sovyetler'in Türkiye ile yaklaşma ihtiyacı duymasına sebep oldu. 25 Mart 1941'de Türkiye, bu ülke ile ortak bir deklarasyon imzaladı. İmzalanan belgede; *"Eğer Türkiye gerçekten saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak için savaşa girmek zorunda kalırsa*

s. 350; Uran, **age.**, s. 360-361. Meriç Nehri üzerindeki tüm köprüler yıkıldı. Yollar tahrip edildi. Trakya ve İstanbul'daki halk boşaltılmaya başlandı. Koçak, **age.**, s. 548-549.

419 Soysal, **age.**, s. 641.

420 Soysal, **age.**, s. 639.

421 Soysal, **age.**, s. 639; Weisband, **age.**, s. 29; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 637.

422 İnönü, mektupta Türkiye'nin hiçbir devletin isteğine boyun eğmeyeceğini ve nasıl hareket edeceğine ancak kendisinin karar vereceğini, topraklarını her türlü saldırıya karşı korumakta kararlı olduğunu açık bir dille ifade etti. Kısa bir süre sonra Almanya, Türkiye'yi yanına çekmek için yeni bir adım attı. Büyükelçi Franz Von Papen aracılığıyla Batı Trakya'daki bir kısım toprağın ve Ege Denizi'ndeki bazı adaların Türkiye'ye bırakılacağını bildirdi. Ancak Türkiye, bu dönemde toprak kazanmaktan ziyade savaşa girmemeyi tercih ettiği için bu teklifle ilgilenmedi. Uçarol, **age.**, s. 637-638.

423 **Ayın Tarihi**, İlkânun 1941, S 97, s. 37; Sander, **age.**, s. 124.

o zaman Türkiye, Sovyetler Birliği ile arasındaki Saldırmazlık Antlaşmasına dayanarak, Sovyetler Birliğinin en geniş ölçüde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir. ⁴²⁴ denilmekteydi. Bu belge Türkiye'nin savaş dışında kalmasında önemli rol oynadı ⁴²⁵.

12 Temmuz 1941'de Moskova'da İngiltere ile Sovyetler Birliği, 1 Ağustos 1941'de ise Amerika ile Sovyetler Birliği arasında birer antlaşma imzalandı. İmzalanılan antlaşmalar ile bu üç devlet birbirine her konuda yardımda bulunmayı taahhüt ediyordu. Antlaşmalar ile birbirlerinden ayrı olarak düşmanla ateşkes veya barış antlaşması imzalamayacaklarını kabul ettiler ⁴²⁶.

14 Ağustos 1941'de İngiltere ve Amerika arasında Atlantik Bildirisi kabul edildi. 1 Ocak 1942'de de Mihver Devletlere karşı savaşan 27 ülke bu bildiriye imzaladılar. Böylece Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı kabul etmiş oldular ⁴²⁷. Antlaşma'nın amacı, demokratik ülkelerin savaştaki amaçlarının gerçekleşmesine kadar birbirlerine yardım etmek, bütün kaynak ve güçlerini bunu gerçekleştirmek için kullanmaktır ⁴²⁸.

Türkiye bu dönemde bir yandan Müttefikler ile olan dostluğunu devam ettirirken diğer yandan Almanya ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Gelinek noktada savaşın Yakın Doğu ile Orta Doğu'ya yayılıp yayılmayacağı hususunda kilit bir role sahipti. Türkiye'nin öneminin böylesine artması, üzerindeki baskıları artırdı. Çok geçmeden Almanya, Sovyetler Birliği'ne savaş açtı. Bu gelişme Türkiye'yi rahatlatı. Bir yandan başından beri çekindiği Alman-Sovyet ittifakı sona ermiş diğer yandan Sovyetler Birliği, Müttefik Devletler safına geçmişti. Türkiye, böylece Sovyetler'in kendisine saldırma ihtimalinin zayıfladığını düşünerek derin bir nefes aldı.

1.2.1.2. Savaşın Şiddetlenmesi ve Türkiye Üzerindeki Müttefik Baskılarının Artması

1942 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği ağır bir Alman baskısı altındaydı. Baskının azalması için Amerika ve İngiltere'nin bir cephe açmasını istiyordu. Amerika ve İngiltere ise bu hususta acele etmeye gerek olmadığını düşünüyorlardı ⁴²⁹.

424 Soysal, *age.*, s. 644.

425 Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, (Çev. Ali Asker), Bilgi Yayınevi, Ankara 2011 s. 67.

426 Tuncer, *age.*, s. 87.

427 Yetkin, *age.*, s. 226.

428 Us, *age.*, s. 449.

429 Tuncer, *age.*, s. 104.

Şubat 1942'de Cenevre'de yayınlanan Journal de Geneve adlı gazete "*Türkiye ne yapacak?*" başlığı altında bir makale yayınlandı. Makalede savaşın uzamasıyla birlikte tarafların ordularının adeta eridiğini, bunun da savaşa katılmamış ülkelerin önemini artırdığını ileri sürdü. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde bir milyon askerin savaşa katılmış olacağını ve dolayısıyla savaşın gidişatının etkileneceğini savundu. Bu yüzden Türkiye'nin Mihver ve Müttefik Devletler tarafından bazen vaat bazen de tehdit ile baskıya maruz kaldığını ileri sürdü⁴³⁰. Gerçekten gazetede de belirtildiği gibi Türkiye yoğun bir baskı altındaydı. Özellikle yaz aylarında Türkiye üzerindeki Müttefik baskısı arttı.

1943 yılına gelindiğinde Müttefikler, Kuzey Afrika cephesinde üstün duruma geçtiler. Diğer yandan Ruslar, Stalingrad önlerinde Almanları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Savaşı kısa süre içinde bitirmek isteyen Müttefikler, Türkiye üzerinde kurdukları baskıyı artırdılar. Bütün bu gelişmeler üzerine Ocak 1943'te Kazablanka (Casablanca) Konferansı yapıldı⁴³¹. Burada Türkiye'nin savaşa sokulması kararlaştırıldı. Kısa bir süre sonra İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye'ye geldi ve Adana'da 30-31 Ocak 1943'te Cumhurbaşkanlığına ait trende İsmet İnönü ile görüştü. Churchill, buraya geliş sebebinin tamamen Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarını incelemek olduğunu belirtti. İngiltere Kralı ile Amerikan Başkanı Roosevelt'in mesajlarını ilettili⁴³². Churchill, Amerika ve kendi ülkesi adına Türkiye'nin zamanı geldiğinde savaşa girmesini isteyebileceğini bildirdi. Türk heyeti ise Sovyet çekincesinden bahsetti ve Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarının karşılanması halinde gerekirse savaşa katılacağını belirtti⁴³³.

430 **Aydın Tarihi**, Şubat 1942, S 99, s. 45-46.

431 Konferans, İngiltere ve Amerika arasında yapıldı. Stalin'de konferansa ısrarla davet edilmiş olmasına rağmen Almanya ile cephedeki savaşın kızışmış olması sebebiyle katılmayacağını bildirdi. Weisband, **age.**, s. 134.

432 Uran, **age.**, s. 389.

433 Erkin, **age.**, s. 193-194; Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 135-139; Weisband, **age.**, s. 152-156; **Aydın Tarihi**, Şubat 1943, S 111, s. 110-111.

Fotoğraf 3. Adana'da İsmet İnönü ve İngiltere Başbakanı Churchill'in görüşmesini konu alan fotoğraflar. **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1943.

Adana'daki görüşme, Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleşmiş olmasına rağmen İngiliz Başbakanı Churchill, Amerikan Başkanı'ndan henüz ayrılmıştı. Ülkesine gitmeden Türkiye'ye gelmişti. Bu yüzden onun Amerika'yı da temsil ettiği düşünülebilir⁴³⁴. Bu ziyaret iç ve dış basında yankı buldu. Dış basında Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokmak için Adana'ya gittiği şeklinde yorumlar yapıldı⁴³⁵.

Adana görüşmesi Müttefik Devletlerin, Türkiye'ye verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Görüşmenin ardından meydana gelen hadiseler, aslında Churchill'in Adana'ya geliş sebebinin Türkiye'yi savaşa sokmak olduğunu ortaya koydu. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden çekindiği için savaşa girmekten kaçınırken İngiltere, Sovyetler'e karşı kendini daha güvende hissetmesi için Türkiye'nin savaşa

434 Ekrem Uşaklıgil, "Adana'da Tarihin Bir Sayfası Yazıldı", **Aydın Tarihi**, Şubat 1943, S 111, s. 119-121.

435 Daily Telegraph gazetesi ziyaret için "*Harp içinde bir İngiliz Başvekilinin tarihte ilk defa olarak bitaraf bir memlekete yaptığı bir ziyaret.*" ifadesini kullandı. Türk basınında ise bu ziyaret memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirildi. Asım Us, "Adana Mülakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce", **Aydın Tarihi**, Şubat 1943, S 111, s. 130-131.

girmesi gerektiğini savunuyordu⁴³⁶. Türkiye ise savaş sonunda Sovyetler Birliği ya da bir başka devletin saldırısına uğramayacağına, uğradığı takdirde Müttefiklerin kendisine yardım edeceğine dair garanti istiyordu. Bu garantinin verilmemesi sebebiyle savaşa girmekten kaçınıyordu⁴³⁷.

İngiltere, Türkiye'ye yapılan askeri yardımın yetersiz olduğunun farkındaydı ancak daha fazla silah göndermek istemiyordu. Çünkü bu silahların daha sonra kendilerine karşı kullanılmasından endişe duyuyordu. Bu yüzden Türkiye'nin bir an evvel kendi saflarında savaşa girmesini istiyordu⁴³⁸. İngiltere'nin istek ve teşvikiyle hatta baskısıyla Türkiye Şubat 1943'ten itibaren Sovyetler Birliği ile ikili temaslar kurdu. Türkiye bu yakınlaşmayı ortak bir bildiri ile ilan etmek istediğinde Molotov buna karşı çıktı. Molotov, Adana görüşmelerinde alınan kararların hepsine katılmadıklarını ve kendilerinin Türkiye ile İngiliz etkisi dışında bir ilişki kurmak istediklerini belirtti⁴³⁹.

4 Haziran 1943'te Ankara'da CHP'nin 6. Kurultayı yapıldı. İsmet İnönü Genel Başkan sıfatıyla bir açılış konuşması yaptı. Konuşmasında dış siyasetle ilgili olarak şöyle dedi:

“Cihan harbinin bugününde de yurtta sulhü muhafaza etmek hedefini güdüyoruz. Memleketin emniyeti ve müdafası için hazır ve kararlı bulunuyoruz. ... Herhalde bugünkü kan davalarının yatışarak ve unutularak milletlerin müstakil varlıklarıyla yan yana gelip geçinmeleri için çok zaman geçecektir. Bütün bu ihtimalleri hesaba katan iyi niyetli ve siniri kuvvetli milletler, selâmete ereceklerdir. Türk milletinin bu sağlam milletlerden olduğuna kesin gözüyle bakıyoruz.”⁴⁴⁰

Bu sözler, Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasına devam edeceğini ortaya koymaktadır. İngiltere'nin Britanova Ajansı siyasi yazarı İnönü'nün konuşmasını değerlendirirken onun, Türkiye'nin iyi niyetli ülkeler arasında yer aldığına dair teminat verdiğini ve bunun Müttefikler için memnuniyet verici olduğunu ifade etti. İnönü'nün konuşması, Amerika'da da olumlu karşılandı. Reuters Ajansı'nın verdiği bilgiye göre Amerika, Türkiye'nin savaş dışı kalma sebeplerini anlamaktadır

436 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 196.

437 Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C 2, s. 144.

438 Koçak, **a.g.e.**, s. 149.

439 Uçarol, **age.**, s. 645.

440 **Aydın Tarihi**, Haziran 1943, S 115, s. 31-34.

ve Türkiye'nin Orta Doğu'da güveni sağlamasından dolayı Türkiye'ye minnettar-
dır⁴⁴¹.

19-30 Ekim 1943'te Moskova'da Amerika, İngiltere, Çin ve Sovyetler Birli-
ği'nin dışişleri bakanlarının katılımıyla bir konferans toplandı. Konferans sonun-
da katılımcı ülkeler, 1943 yılının sonlarına doğru Türkiye'yi savaşa sokma kararı
aldılar. Bu karar, Türkiye üzerindeki Moskova baskısının artmasında önemli bir
adımdır⁴⁴².

Moskova Konferansı'nda alınan kararlar gereği 5-6 Kasım 1943'te İngilte-
re Dışişleri Bakanı Sir Anthony Eden, Türk mevkidaşı Numan Menemencioğlu
ile Kahire'de bir araya geldi. Görüşme, Moskova Konferansı'nın hemen akabinde
gerçekleştiği için önemlidir. Kahire görüşmelerinde Eden, Menemencioğlu'na bu
hususla Türkiye'nin üzerine düşen vazifelerden bahsetti. Aynı günlerde İngiliz Da-
ily Express gazetesi, "*Boğazların müttefik gemilerine açılması ve Türk hava mey-
danlarının kullanılması harbin akışını kökünden değiştirebilir. Ve bu harbi birkaç
ay kısaltır.*" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır ki İngiliz hükümetinin görü-
şünün de bu yönde olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim Eden, Kahire'de
Türkiye'nin savaşa girmesi ve bu doğrultuda boğazların Müttefiklere açılması,
hava üslerinin kullanılması gibi konularda Türkiye'ye baskı yaptı. Türkiye ise
böyle bir gelişme karşısında Almanya ve Bulgaristan'ın saldırısına uğrayabileceğini
belirtti⁴⁴³. Görüşmeler kesin bir karar alınmadan sona erdi.

İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği 28 Kasım 1943'te Tahran'da bir araya
geldiler. Türkiye'nin savaşa girmesi için daha fazla baskı uygulamaya karar verdiler.
Bu amaçla Müttefik Devletler 4-6 Aralık 1943 günlerinde Kahire'de İnönü ile
görüştü⁴⁴⁴. Görüşmeler sırasında Türkiye'ye savaşa girmesi hususunda çok ağır bir
baskı yapıldı. İnönü, prensipte savaşa girmeyi kabul etti ancak İngiltere'nin Ada-
na görüşmesi sırasında söz verdiği askeri yardımın ancak dörtte birinin Türkiye'ye
gönderildiğini belirterek savaş malzemesine olan ihtiyacını gündeme getirdi. Ame-
rika Türkiye'nin silahlandırıldıktan sonra savaşa katılması fikrini destekledi⁴⁴⁵.

441 **Ayın Tarihi**, Haziran 1943, S 115, s. 90-91.

442 Tuncer, **age.**, s. 133.

443 **Ayın Tarihi**, II. Teşrin 1943, S 120, s. 95-96.

444 Müttefikler, Türkiye'yi savaşa sokarak Ege adalarını ele geçirmeyi, Akdeniz ile
boğazlar ve Karadeniz arasında bağlantı kurmak suretiyle savaş malzemesini Rus limanlarına
ulaştırmayı planlıyorlardı. Erkin, **age.**, s. 213-214.

445 Erkin, **age.**, s. 218-220; Ali Halil, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**,
Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 73; Selma Yel, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz
ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2009, s. 161.

Konferans, bu kararlar ile sona ererken Türkiye hem İngiltere hem de Amerika ile en yüksek düzeyde ilişkiler kurdu. Türkiye ve Amerika başkanları ilk defa bir araya gelmiş oldular. Bu buluşma daha sonra gelişecek olan Türk-Amerikan ilişkilerinin filizlenmesine vesile oldu⁴⁴⁶.

14 Ocak 1944'te Amerika'nın Ankara Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu'na ülkesinin, Türkiye'nin savaşa girmesini istediğini bildirdi. Amerika ilk defa Türkiye'nin savaşa girmesi isteğini net bir şekilde ifade etmiş oluyordu. Amerika'nın bu tavrında Türkiye'nin dış politikadaki tarafsızlık politikasına güven duymayışı etkili olmuştu⁴⁴⁷. Amerika'nın isteğini iletmesinin ardından Ankara'da Türk ve İngiliz heyetleri arasında askeri yardım konusu görüşülmeye başlandı. Ancak 3 Şubat'ta görüşmeler kesildi ve Türk-İngiliz ilişkileri savaş boyunca hiç olmadığı kadar kötü oldu. İngiliz uzmanlar Türkiye'yi terk etti. İki ülkenin diplomatlarına, ülkeleri tarafından Türk hükûmeti ile görüşme yasağı getirildi. Nisan başında hem İngiltere hem de Amerika Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımını kestiler⁴⁴⁸.

Haziran 1944'te İngiltere, boğazlardan geçen bazı Alman gemilerinin savaş gemisi olduğunu iddia etti. Oysaki daha önce Almanya söz konusu gemilerin savaş gemisi olmadığı hususunda taahhütte bulunmuştu. Bu durum, Müttefikler ile Türkiye arasında yeni bir anlaşmazlığa sebep oldu. 5 Haziran'da İngiltere, Alman savaş gemilerinin ticaret gemisi şekline konularak boğazlardan geçirildikleri gerekçesiyle Türkiye'yi protesto etti. Montreux Sözleşmesi'nin 19. maddesine⁴⁴⁹ dayanarak Alman gemilerinin aranmasını ve bunların boğazlardan geçişine izin verilmemesini istedi⁴⁵⁰. Türkiye bunun üzerine Alman gemilerini denetlemeye başladı. Bu durum Türk-Alman ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. Almanya, Türkiye'yi Montreux Sözleşmesi'nin şartlarına uymamakla suçladı ve iddiaları reddetti⁴⁵¹. Sovyetler Birliği duruma tepki gösterdi ve Alman gemilerinin geçişini protesto eden bir notayı Ankara'ya verdi⁴⁵². Bunun üzerine Türkiye, Alman gemilerini durdurarak arama yaptı ve gerçekten savaş malzemesi taşıdıkları anlaşıldı. Dışişleri

446 Erkin, *age.*, s. 218-220.

447 Weisband, *age.*, s. 276.

448 Bununla beraber sivillere yönelik malzeme sevkiyatı devam etti ve Türkiye bunun parasını peşin olarak ödedi. **Ayın Tarihi**, Mayıs 1944, S 126, s. 170-171.

449 Bkz. **Boğazlar Rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 Tarihinde İmza Edilen Mukavelename**, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ankara 1936, s. 12-13.

450 **Ayın Tarihi**, Haziran 1944, S 127, s. 49.

451 Erkin, *age.*, s. 238-239; Uran, *age.*, s. 418.

452 Yel, *age.*, s. 161.

Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etti⁴⁵³. Mihver yanlısı olarak bilinen Menemencioğlu'nun istifası, Müttefikleri memnun etti. Türkiye, bu gelişmeyi Müttefikler ile yeniden yakınlaşmak için bir fırsat olarak değerlendi. Müttefikler de aynı şekilde Türkiye üzerindeki baskılarını yeniden artırdılar. İngiltere ve Amerika Türkiye'nin artık daha net davranması gerektiği düşüncesiyle Türkiye'den Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesini istedi. Türkiye bu isteği olumlu karşıladı⁴⁵⁴. Ancak Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika'nın Almanya karşısında üstün oldukları bir dönemde Türkiye'ye böyle bir teklifte bulunmalarını doğru bulmadığını, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmekte geç kaldığını ileri sürdü⁴⁵⁵. Sovyetler Birliği bu tavrıyla Türkiye ile olan sorunlarını müttefiklerinden ayrı olarak tek başına çözmek istediğini ortaya koymuş oldu⁴⁵⁶.

Türkiye, İngiltere ve Amerika'dan savaş sonrasında yapılacak olan barış konferansında tam bir müttefik olarak muamele göreceğine dair güvence aldıktan sonra 2 Ağustos 1944'te Almanya ile olan ilişkilerini kestiğini açıkladı. Böylece Müttefikler ile askeri iş birliğine başlamış oldu. Aynı dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkiler ise gittikçe gerginleşmekteydi. Sovyetler'in Balkanlar'daki girişimleri, Türkiye'yi endişeye sevk etti. Türk hükûmeti her ihtimali göz önüne alarak bazı tedbirler aldı⁴⁵⁷.

Türkiye'nin savaş boyunca denge politikası izlemekte ısrarcı tavrını sürdürmesinin iki temel sebebi vardı. Birincisi; Müttefiklerin Türkiye'ye verdikleri sözleri yerine getirmeden, Türkiye'yi savaş teçhizatı ile donatmadan yani Türkiye'nin geleceğini önemsemeden savaşa girmesini istemeleridir. İkincisi ise Sovyetler Birliği'nin talepleri konusunda İngiltere ve Amerika'nın net bir tavır takınmamış olmalarıdır.

Savaş sırasında Türk dış politikasında yaşanan bu gelgitler, Türkiye'nin uluslararası alanda giderek yalnızlaşmasına sebep oldu. Bu durum Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den isteklerinin artması ve Türkiye'nin de savaş sonrasında yalnızlıktan kurtulmak için büyük çaba sarf etmesi sonucunu doğurdu. Öyle ki Türkiye iyi bir müttefik olduğunu Batılı ülkelere ispatlamak zorunda kaldı. Türkiye'nin ilerleyen yıllarda NATO'ya girebilmek için Kore'ye asker göndermesi bunun güzel bir örneğidir. Diğer yandan Batılı ülkeler ile yakınlaşma çabaları çerçevesinde çok partili siyasi hayata geçiş sürecinin de ivme kazandığı reddedilemez bir gerçektir.

453 Hasanlı, *age.*, s. 107; Weisband, *age.*, s. 332; *Aydın Tarihi*, Haziran 1944, S 127, s. 6.

454 Erkin, *age.*, s. 243.

455 Weisband, *age.*, s. 279.

456 Uçarol, *age.*, s. 650.

457 39 ilde gece karartmaları yapılmaya başlandı. Jaeschke, *age.*, s. 106.

1.2.1.3. Türkiye'nin Uluslararası Alanda Yalnız Kalması ve Müttefik Devletler ile Yakınlaşma Politikası İzlemesi

4-11 Şubat 1945'te Yalta Konferansı yapıldı. Savaş henüz bitmemiş olmasına rağmen Müttefikler, savaşı kazanacakları inancıyla savaş sonrası dünyaya yön verecek kararları görüştüler. Daha önceki konferanslarda anlaşmaya varılmış temel prensipler, burada yeniden ele alındı. İngiltere, ABD ve Sovyetler'in çıkarları doğrultusunda toprak dağıtımı yapıldı. Toprakların dağıtımı, "geçici yönetim" ve "demokratikleşme" prensipleri ön plana çıkarılarak gerçekleştirildi⁴⁵⁸.

Yalta Konferansı'nda alınan kararlardan Türkiye'yi doğrudan olmamakla birlikte, ilgilendiren bir başka mesele de Balkan uluslarının geleceğiyle ilgiliydi. İngiltere, Konferans'a "Kurtarılan Avrupa Üzerine Deklarasyon" başlığı altında bir belge sundu. Üç Büyüklüklerin imzaladığı bu belgeye göre kurtarılan ülkelerin siyasi ve ekonomik sorunları demokratik yöntemlerle çözülecekti. Ancak İngiltere ve ABD ile Sovyetler'in demokrasi kavramından anladıkları farklı ifadelerdi. O yüzden savaş sonrasında her iki tarafta hâkimiyet bölgelerinde bu kavramı kendi anladıkları şekilde uyguladılar⁴⁵⁹.

Konferans'ta Türkiye iki sebeple gündeme geldi. Bunlardan ilki boğazlar meselesi, ikincisi ise Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na çağrılıp çağrılmayacağı hususuydu.

8 Şubat 1945'te Konferans'ta Sovyetler Birliği adına konuşan Stalin, Türkiye'nin savaş sırasında izlediği dış politikayı eleştirerek savaş boyunca iki taraf arasında gidip geldiğini, galip tarafın çıkarları üzerine spekülasyon yaptığını iddia etti. Churchill, Stalin'in fikirlerini desteklemedi. Türkiye'nin savaşa fiilen katılmamış olmakla beraber, savaş boyunca Müttefikler ile ilişkilerini dostça sürdürdüğünü savundu⁴⁶⁰. Amerika da İngiltere'ye destek verdi. Sovyetler Birliği, bu duruma sıcak bakmamakla beraber konferans sonunda bu isteği kabul etmek zorunda kaldı⁴⁶¹.

Yalta Konferansı'nda boğazlar meselesi, resmi olarak 10 Şubat'taki oturumda gündeme geldi. Stalin, 10 Şubat'taki konuşmasında Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarına uygun olmadığı için değiştirilmesini istedi. Stalin'e göre Montreux Sözleşmesi, Milletler Cemiyetine bağlı olarak yapılmıştı. Ayrıca Sözleşme'nin

458 Necdet Ekinci, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Gece Kitablığı, Ankara 2016, s. 51.

459 Weisband, **age.**, s. 376; Ekinci, **age.**, s. 52-53, Tuncer, **age.**, 158.

460 Hasanlı, **age.**, s. 126.

461 Erkin, **age.**, s. 244.

yapıldığı sırada İngiltere ve Sovyetler'in arası kötüydü ve bu Sözleşme imzalanırken Japonya da taraf idi⁴⁶². İngiltere adına konuşan Churchill, İngiltere'nin antlaşmanın yeniden ele alınmasına sempati ile baktığını ancak bu konuda Moskova'nın kendilerine, daha önce konuşulduğu gibi, görüş ve isteklerini iletmediğini belirtti. Churchill, bu hususta Türkiye'nin bilgilendirilmesinin ve hatta toprak bütünlüğünün garanti edildiğinin belirtilmesinin uygun olacağını ifade etti. Amerikan Başkanı Roosevelt de bu fikirlere katıldığını belirtti⁴⁶³. Amerika'nın bu konudaki temel görüşü yapılacak değişikliğin kesinlikle Montreux Sözleşmesi'nin özüne sadık kalınarak küçük yenilikler ile sınırlı olmasıydı⁴⁶⁴. Amerika'ya göre boğazlar rejimiyle ilgili olarak yapılacak kapsamlı bir değişiklik, buradaki Türk hâkimiyetini büyük ölçüde ihlal ederdi ki bu da Balkanlar ve Yakın Doğu'daki dengeyi ters yönde etkilerdi. Oysaki Amerika'ya göre "*Türkiye, Boğazların iyi bir bekçisidir.*"⁴⁶⁵

Konferans sonunda üç ülke dışişleri bakanları tarafından imzalanan protokolün 14. maddesi, Montreux Sözleşmesi ve boğazlar ile ilgilidir. Bu maddede dışişleri bakanlarının Londra'da yapacakları toplantıda Sovyetler Birliği'nin Montreux Sözleşmesi ile ilgili olarak ileri süreceği teklifleri inceleyerek sonucu hükûmetlerine ve ardından Türkiye'ye bildirecekleri belirtilmekteydi⁴⁶⁶.

Konferans'ta alınan ortak karara göre 1 Mart 1945'e kadar Mihver Devletlere savaş açan ülkeler San Francisco Konferansı'na katılabilecekti. 20 Şubat 1945'te İngiltere, Türkiye'ye bir muhtıra vererek 25 Nisan 1945'te San Francisco'da yapılacak olan konferansa katılmak için 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirdi. Aynı gün İnönü'nün başkanlığında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında mesele görüşülerek Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesine karar verildi. Tatilde olan Meclis olağanüstü toplantıya çağrıldı. 23 Şubat'ta toplanan Meclis, kararı onayladı⁴⁶⁷. Türkiye her iki ülkeye savaş ilan etti⁴⁶⁸. Ardından 27 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzaladı. 5 Mart

462 Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkiler (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 272.

463 Erkin, **age.**, s. 267; Hasanlı, **age.**, s. 129; Karpat, **age.**, s. 283.

464 Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 125.

465 Gürün, **age.**, s. 272.

466 Gürün, **age.**, s. 273.

467 İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C 1, (Yay. Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s. 424.

468 Erkin, **age.**, s. 245; Hasanlı, **age.**, s. 130-131; Karakaş, **age.**, s. 45.

1945'te de San Francisco Konferansı'na davet edildi⁴⁶⁹. Böylece Birleşmiş Milletler Örgütünün kurucu üyesi oldu.

25 Nisan-26 Haziran 1945'te San Francisco Konferansı yapıldı. Hazırlanan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda teşkilata katılabilmek için demokratik bir rejime sahip olunması gerektiğinden bahsediliyordu. Fakat Türkiye'de demokratik bir rejim yoktu. Türkiye burada İngiltere ve Amerika'ya demokratik bir yönetime geçileceğine dair güvence verdi⁴⁷⁰. Böylece yukarıda belirtildiği gibi iç dinamiklerin sebep olduğu çok partili hayat geçiş süreci dış sebeplerle birlikte hızlandı.

San Francisco Konferansı'na katılan Türk dışişleri heyetinde bulunan Feridun Cemal Erkin, 14 Ocak 1974 tarihinde Milliyet gazetesinde yayınlanan bir makalesinde Amerika'ya gitmeden önce İnönü ile yaptığı bir görüşmeyi şu şekilde anlatmaktadır:

*"... San Fransisco [SanFrancisco] Konferansı dolayısıyla İnönü bana şunları söyledi: Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bize sorabilirler. Böyle bir soruya şu cevabı veriniz. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük bir reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur."*⁴⁷¹

Erkin'in naklettiği bu görüşme, Türkiye'nin demokratik ülkelerle yakınlaşma isteğinin, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişte etkili olduğunu göstermesi

469 Erkin, **a.y.**; Uran, **age.**, s. 382.

470 Tuncer, **age.**, s. 163. Potsdam Konferansı sonrasında Üç Büyükler (İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği), yayınladıkları sonuç bildirisinde totaliter bir yapıya sahip olan Franco İspanya'sını Birleşmiş Milletlere kabul etmeyeceklerini açıkça belirtmişlerdir. İkinci, **age.**, s. 293. Fakat 14 Aralık 1955'te, 1932'den beri António de Oliveira Salazar tarafından diktatörlük ile yönetilen Portekiz, BM'ye üye oldu. Salazar döneminde Portekiz'in ABD ve İngiltere ile ilişkileri oldukça iyiydi. Jeremmy Black, **Kısa Portekiz Tarihi**, (Çev. Berna Asuman Uzun), Say Yay., İstanbul 2021, s. 191-215. ABD'nin Portekiz'de ve onun sömürgelerinde pek çok yatırımı vardı. ABD Nisan 1974'te gerçekleşen Karanfil Devrimi'ne kadar da bu ülkede demokrasinin olmayışıyla ilgilenmemişti. Buradan da anlaşılacağı gibi ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Sovyet yayılmacılığına karşı demokrasiyi kullanmıştır. Gil Green, **Portekiz Devrimi**, (Çev. Yusuf Yoğurtçu), Bilim ve Sosyalizm Yay., Ankara 1978, s. 93.

471 Akandere, **age.**, s. 338-339; Feridun Cemal Erkin, "İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler", **Milliyet**, 14 Ocak 1974, s. 2.

bakımından önemlidir. Diğer yandan bu ifadeler, iç ve dış koşulların etkisiyle tek partili bir rejim ortaya çıkmış olmasına rağmen Türkiye’de kuruluşundan itibaren çok partili hayata geçilmek istendiğini de ortaya koymaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi Mustafa Kemal Atatürk döneminde iki kez çok partili siyasi hayata geçiş için teşebbüste bulunulmuş fakat başarılı olunamamıştır.

Mustafa Kemal,1923’te Akhisar’da yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir: *“Bu devletin istinat ettiği esaslar ‘İstiklâli tam’ ve ‘Bilâkaydüşart Hâkimiyeti Millîye’den ibarettir. Millet bu hâkimiyetten bir zerresini feda edemeyecektir; gözünü açmıştır.* ⁴⁷²” Yine 11 Aralık 1924’te Times muhabirine verdiği demeçte ise şunları söylemektedir: *“Hâkimiyet-i Millîye esasına müstenit ve bilhassa Cumhuriyet-i idareye malik bulunan memleketlerde siyasi fırkaların mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyeti’nde de, yekdiğerini mürakip fırkalar tekevvün edeceğine şüphe yoktur.* ⁴⁷³” Bu ifadeler Mustafa Kemal Atatürk’ün çok partili siyasi hayata geçiş hususunda ne kadar istekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de San Francisco Konferansı sürerken 19 Mayıs 1945’te yaptığı konuşmasında, *“Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalkıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha büyük ölçüde hüküm sürecektir.* ⁴⁷⁴” demek suretiyle çok partili siyasi hayata geçileceğinin ipuçlarını vermiştir.

1.2.2. Savaşın Sona Ermesi ve Türkiye’nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları

İnönü’yü savaş boyunca bazı çevreler *“çekingencilik”* veya *“korkaklık”* ile suçlasalar da o, izlediği dış politika sayesinde Türkiye’yi savaş dışı tutmayı başardı. Gazeteci Metin Toker, İnönü’nün bu dönemde takip ettiği politikayı *“orijinal”* olarak nitelemekte ve şöyle demektedir:

“1939’dan 1944 başlarına kadar daima iki kuvvet karşı karşıya kalmıştır. Bunlar müttefikler ile mihver devletleridir. Bu devrede savaşın talihî bazen ona bazen buna gümüşür. Ama her ikisi de Türkiye çapındaki bir memleketi perişan edecek güce

472 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, söylev-orjinal.pdf (atam.gov.tr), (17 Mayıs 2022).

473 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, söylev-orjinal.pdf (atam.gov.tr), (17 Mayıs 2022).

474 **Ayın Tarihi**, Mayıs 1945, S 138, s. 51-53.

*daima sabip olmuşlardır. İki tarafta zaman zaman Türkiye üzerinde, onu kendi kamplarına çekmek amacıyla baskı tecrübelerine girişmişlerdir. Almanya el kesesinden vaatlerde bulunmuştur. İngiltere Başbakanı Churchill ise Adana'ya kadar gelmiş, sonra Roosevelt ile ... İnönü'yü Kabire'ye celb etmiştir.*⁴⁷⁵

Mart 1945'te meydana gelen bir gelişme Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını derinden etkiledi. 19 Mart 1945'te SSCB, Türkiye'nin, savaş sonrası meydana gelen değişikliklere uymadığı gerekçesiyle 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini bildirdi⁴⁷⁶. Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper, Molotov'u ziyaret ederek yeni sözleşmeyle ilgili görüş alışverişinde bulunmak istedi. 7 Haziran 1945 tarihli görüşmede Molotov, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye bırakılmış olan Kars ve Ardahan civarının kendilerine iade edilmesi gerektiğini belirtti⁴⁷⁷. Ayrıca Akdeniz'den Sovyetler Birliği'ne yönelebilecek bir saldırıya karşı boğazlarda kendilerine üs verilmesini istedi. Bu talepler Selim Sarper tarafından geri çevrildi⁴⁷⁸.

Türkiye bu istekler karşısında zor durumda kaldı. Müttefikler, savaşın kazanılmasında Sovyetlerin rolünü takdir ediyorlardı. Türkiye ise kendi menfaatleri için savaş dışı kalmıştı. Başka bir deyişle Müttefiklerin galibiyetinde payı yoktu. Doğal olarak Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında yalnızdı⁴⁷⁹. Bu durumda galip devletlerin desteğini kazanmaktan başka çıkar yol yoktu. Nitekim Türkiye, bundan sonraki süreçte Amerika ve İngiltere'nin desteğini kazanmak için daha fazla çaba sarf etmeye başladı.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde Potsdam Konferansı yapıldı⁴⁸⁰. Türkiye, resmi olarak konferansa katılmamış olmasına rağmen, 22 Temmuz tarihli

475 Toker, *age.*, s. 33.

476 Erkin, *age.*, s. 246; Lewis, *age.*, s. 301; Uran, *age.*, s. 424-425.

477 Feliks Çuyev, **Molotov Anlatıyor Stalin'in Sağkolu ile Yapılan 140 Görüşme**, (Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu- Suna Kabasakal), Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 118.

478 Erkin, *age.*, s. 253; Karpat, *age.*, s. 283; Aslında Sovyet Rusya'nın bu talepleri birdenbire ortaya çıkmamıştı. Ocak 1942'de Politbüro, "Asya ve Avrupa ülkeleri ve Dünya'nın diğer bölgelerinde savaş sonrası devlet düzenlerinin tesisi projesi" ile ilgili çalışacak bir komisyon kurulmasına karar verdi. Komisyon üç çalışma grubundan ibaretti. Komisyonun hazırladığı raporlar doğrultusunda Sovyet Rusya, Türkiye ile olan ilişkilerine yön verecektir. Hasanlı, *age.*, s. 101.

479 Aydemir, *age.*, s. 281; Akşin, *age.*, s. 221; Hasanlı, *age.*, s. 141.

480 Türkiye'nin temsilci bulundurmadığı bu Konferans'ta Amerika'yı Roosevelt'in ölümüyle yerine geçen yardımcısı Harry s. Truman temsil etti. Temmuz sonundan itibaren İngiltere'yi ise Churchill'in yerine Clement Attle temsil etti. Yel, *age.*, s. 172.

oturumda Sovyetler Birliği, boğazlar ile ilgili isteklerini gündeme getirerek konuyu uluslararası alana taşıdı⁴⁸¹. Moskova adına konuşan Molotov, ülkesinin Türkiye'den isteklerini açıkladı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 1921 Moskova Antlaşması ile Sovyet Ermenistan'ı ve Sovyet Gürcistan'ından koparıldığını iddia ettiği toprakların iade edilmesini istedi⁴⁸². Ayrıca Montreux Sözleşmesi'nin⁴⁸³ günün şartlarına göre değiştirilerek boğazları Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin birlikte yönetmesini ve boğazlarda Türk askeri üslerine ilaveten Sovyet askeri üslerinin de kurulmasını talep etti⁴⁸⁴. Truman, kendilerinin Sözleşme'nin tadilinden yana olduğunu belirterek su yollarının ulaşımına tamamen açık olması gerektiğini savundu. Churchill ise savaş ve barış zamanlarında tüm gemilerin boğazlardan serbestçe geçmesi fikrini desteklediklerini ifade etti⁴⁸⁵.

Potsdam'da boğazlar meselesi uzunca bir süre tartışıldı. 2 Ağustos'ta imzalanan bildirimde; üç devletin boğazlarla ilgili olarak Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarına uymadığını, dolayısıyla değişmesi gerektiğini kabul ettikleri belirtilerek sorunun üç devletin Türkiye ile yapacağı görüşmeler sonucunda çözülmesine karar verildiği ifade edilmekteydi⁴⁸⁶.

Türkiye, Potsdam'da gündeme gelen Montreux Sözleşmesi'nde tadilat yapılması fikrini prensip olarak kabul etti. Fakat İngiltere, SSCB ve ABD yaptıkları görüşmelerde ortak noktada buluşamadılar. 25 Eylül'de Amerika'nın Ankara Büyükelçisi, ülkesinin dışişleri bakanlığına gönderdiği bir raporda iki ülke arasındaki sorunun boğazlar meselesi olmadığını, Sovyetlerin asıl amacının Türkiye'deki rejimi değiştirmek olduğunu iddia etti⁴⁸⁷. Bu bilgi Amerika için oldukça rahatsızlık vericiydi.

481 Hasanlı, *age.*, s. 173.

482 Murat Özata, **Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945) Amerikan Belgeleriyle Stratejik Müttefikliğinin Kuruluş Serüveni**, Akademi Titiz Yay., İstanbul 2014, s. 117.

483 Montreux Sözleşmesi'nin metni için bkz. Soysal, *age.*, s. 511-526; **Boğazlar Rejimi Hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 Tarihinde İmza Edilen Mukavelename**.

484 Gürün, *age.*, s. 293-294; Özata, *age.*, s. 117.

485 Gürün, *age.*, s. 295.

486 Gürün, *age.*, s. 297-298; Erkin, *age.*, s. 268-269.

487 R. Melih Aktaş, **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s. 16. Amerika bir nota vererek Montreux Sözleşmesi'nin bugünkü şartlara uygun bir şekilde değiştirilmesi için uluslararası bir konferans düzenlenmesini teklif etti ve davet edilmesi durumunda kendisinin de katılacağını belirtti. **Ayın Tarihi**, Kasım 1945, S 144, s. 78; Gürün, *age.*, s. 300-301; Hasanlı, *age.*, s. 192.

16-26 Aralık 1945'te Amerikan Dışişleri Bakanı, James Byrnes'in girişimle-riyle Moskova'da dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı yapıldı. Moskova Zirvesi olarak adlandırılan bu toplantıda boğazlar konusunda mutabakata varılmadığı gibi taraflar arasındaki görüş ayrılıkları arttı⁴⁸⁸. ABD ve İngiltere'nin boğazlar konusunda nasıl bir karar verecekleri hususu Türkiye'yi endişelendirmekteydi.

Moskova görüşmelerinin yankıları devam ederken 20 Aralık'ta Pravda ve İzvestia gazetelerinde Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki profesöre ait "*Türkiye'den Meşru İsteklerimiz*" başlığını taşıyan bir makale yayınlandı. Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Giresun, Trabzon civarını içine alan bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia ederek Gürcistan halkının bu topraklardan vazgeçmediği ve bu toprakları geri alacağı ileri sürülüyordu⁴⁸⁹. Bu iddialar Türk kamuoyunda tepkiyle karşılandı⁴⁹⁰.

Bundan sonraki süreçte Türkiye, Sovyet tehdidi ve topraklarının bütünlüğünü korumak için Amerika ile yakınlaşmaya daha fazla önem verdi. Amerika ise Türkiye'nin bu tavrına temkinli olmakla beraber olumlu yaklaştı. Sovyet talepleriyle ilgili olarak Amerika'nın yeni başkanı Truman, bir yazısında şöyle demektedir: "*Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar Bölgesini ele geçirmek istediğine artık hiç şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp 'dur!' demezsek yeni bir savaş çıkacak.*"⁴⁹¹ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Ameri-

488 Hasanlı, *age.*, s. 196.

489 Caner Sancaktar, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım", *Bilge Strateji*, c 3, S 5, Güz 2011, s. 51.

490 Bunun üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Ocak 1946'da Basın Kongresi'ne katılan üyelerle yaptığı toplantıda Kars ve Ardahan'ın, Yeşilköy Antlaşması'nda Rusya'nın Osmanlı'dan 1 milyon 410 milyon ruble savaş tazminatı istemesi üzerine tazminat karşılığı olarak bu ülkeye bırakıldığını hatırlattı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından söz konusu topraklarda plebisit yapıldığını belirterek yapılan halk oylamasına 87.048 kişinin katıldığını, bunlardan 85.124'ünün Türkiye lehine, 1924'ünün Türkiye aleyhine oy verdiğini ve oylamada 1883 oyun ise çekimsiz olduğunu belirtti. Saraçoğlu, bu şekilde Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye bırakıldığını ifade etti. Başbakan, konuşmasında Gürcü profesörlerin Karadeniz kıyılarında vaktiyle yaşayan halkın yaklaşık yarısının Gürcü olduğu şeklindeki iddialarına da yer verdi. Bu bölgede Gürcüce konuşmakla beraber kendini Türk kültürüne ve Türk diline sahip sayan insanların olduğunu belirterek bunların Çar ordularından kaçıp Türkiye'ye sığınmış kişiler olduğunu savundu. Ayrıca bu kişilerin mevcudunun Rus basınında iddia edildiği gibi olmadığını, 1935 nüfus sayımına göre söz konusu vatandaşların Türkiye genelindeki sayısının 57.325 olduğunu belirtti. *Aydın Tarihi*, Ocak 1946, S 146, s. 35-36; "Başbakanın Rus isteklerine cevabı", *Akşam*, 7 Ocak 1946, s. 1-2.

491 A. Halûk Ülman, *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1961, s. 69.

ka, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasına karşı Türkiye'yi himaye etme gereği duymaktadır.

İsmet İnönü'nün damadı ve gazeteci Metin Toker, bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu ve İsmet İnönü'nün düşüncelerini şöyle değerlendirmektedir:

“İsmet Paşa için Kremlin'in Türkiye hakkındaki niyetleri, arzuları meçbul değildi. Bunların gerçekleştirilmesini Sovyetler Birliği müttefiklerinden şüphesiz isteyecekti. Mesele öyle davranmaktıki (davranmaktı ki) Anglosaksonlar Türkiye'yi feda edemesinler. Türkiye konusundaki bir tavizi kendi kamuoylarına kabul ettirmesinler. Bunun yolu ise, Alman tehlikesi ortadan kalktığına göre Müttefiklerin safında yer almaktı. Tarafsız bir ülke Anglosaksonlarca daha kolay feda olunabilirdi. Buna mukabil resmen kendi saflarındaki bir ülke Ruslara teslim edilemezdi. Unutmamak lazımdır ki Rusların nüfuz sahasında bırakılan bütün ülkeler, şöyle veya böyle, Hitlerin yanında Müttefiklere silah çekmişlerdi. Türkiye bunlardan ayrı bir durumdaydı.”⁴⁹²

492 Toker, *age.*, s. 33.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

1945 yılında Türkiye için biri iç politikada diğeri dış politikada olmak üzere iki önemli gelişme meydana geldi. Dış politikada Türkiye, Amerika ile ciddi bir yakınlaşma içine girdi. İç politikada ise çok partili hayata geçildi. Bu iki önemli gelişmeyi elbette birbirinden bağımsız olarak değerlendiremeyiz. Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, verdiği bir davette iç ve dış politikanın birbiriyle olan ilişkisi hakkında şöyle demektedir: “*Ben uzun deneyimlerimde şunu görmüşümdür: hiçbir dış sorunu iç sorunlarla karıştırmadan ve hiçbir iç sorunu da dış sorunlarla karıştırmaksızın çözümlendiğimi [çözdüğümü] bilmiyorum. Biri mutlaka diğerini etkiler.*”⁴⁹³ O halde çok partili hayata geçiş sürecini doğru değerlendirebilmek için öncelikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen gelişmeleri incelemek yerinde olacaktır.

2.1. Çok Partili Hayata Geçerken Türkiye'nin İzlediği Dış Politika

İkinci Dünya Savaşı, Müttefiklerin galibiyeti ile sonuçlanmıştı. Ancak savaşın sonlarına doğru Müttefikler, kendi içlerinde birbirleriyle çıkar çatışması içine girmişlerdi. Bir yanda demokrasi cephesi diğer yanda da komünist Rusya bulunuyordu. Her iki taraf da kendi rejimini dünyada yaymak, böylece hâkimiyet alanını genişletmek istiyordu. Özellikle Avrupa'da taraflar arasında ciddi bir rejim kavgası vardı.

Türkiye, savaş yıllarında Sovyet tehdidine karşı İngiltere ve Amerika ile ilişkilerini sıkı tutmaya çalışmıştı. Savaş sonunda demokrasi cephesinin lideri Amerika olmuştu. Türkiye, Amerika için jeopolitik açıdan önemliydi. İşte böyle bir ortamda Türkiye, mevcut durumu fırsata çevirerek Sovyet isteklerine ve tehdidine karşı Amerika'nın desteğini kazanmalıydı. Bunun için atılacak en önemli adım, çok partili hayata geçmek ve bu konuda Batılı devletleri bilgilendirmektir. Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu her fırsatta Türkiye'de demokrasiye geçileceğinden bahsederek Batılı ülkelere mesaj gönderiyorlardı⁴⁹⁴.

493 Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C 2, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001, s. 752.

494 R. Melih Aktaş, **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s. 20.

1946 yılı, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi yönünden oldukça önemli gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmelerin ilki Missouri zırhlısının Türkiye'ye gelmesidir.

Amerika, 1944'te vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün naaşını⁴⁹⁵ Missouri Zırhlısı ile Türkiye'ye gönderilmesine karar verdi. Dahası Missouri, Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'a verdiği önemin bir göstergesi olarak Marmara Denizi'nde bir müddet kalacaktı. İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in "*demir perde*" konuşmasını yaptığı gün yani 5 Mart 1946'da Amerika, Missouri'nin Türkiye'yi ziyaret edeceğini açıkladı⁴⁹⁶. Missouri zırhlısı, 5 Nisan 1946'da İstanbul'a geldi⁴⁹⁷. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den taleplerde bulunduğu, Balkanlar'da demokrasi-komünizm çekişmesinin yaşandığı ve bu doğrultuda Yunanistan'da komünist gerillaların aktif olduğu, İran krizinin sürdüğü bir dönemde Missouri'nin Türkiye'ye gelmesi elbette ki sadece sıradan diplomatik bir ziyaret olarak değerlendirilemezdi. Bu gelişme Amerikan Dışişleri Bakanı Byrnes'in Sovyet yayılmacılığına karşı Amerika'nın büyük bir güç gibi davranması gerektiği şeklindeki fikri ile ifadesini bulmaktadır⁴⁹⁸. Ertegün'ün cenazesini getiren geminin, Missouri olması da elbette ki tesadüf değildir. Missouri zırhlısı, İkinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğu 2 Eylül 1945 tarihli antlaşmanın imzalandığı gemidir. Ayrıca o dönemin en büyük savaş gemisi olma özelliğine sahiptir⁴⁹⁹.

Missouri'nin İstanbul'a gelmesinden bir gün sonra Amerikan Başkanı Harry S. Truman, yaptığı bir konuşmada Yakın Doğu ve Orta Doğu'nun sahip olduğu yer altı kaynakları bakımından önemli bir bölge olduğunu, ancak bölge halkının ülkelerini koruyabilecek güce sahip olmadıklarını ileri sürdü. Bu durumun büyük devletlerin bölgeyi bir rekabet alanı olarak görmelerine sebep olduğunu savundu.

495 11 Kasım 1944'te Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün, görevi başında hayatını kaybetti. Vefat eden elçilerin cenazelerinin zırhlı bir gemiyle ülkelere gönderilmesi diplomatik bir nezakettir. Ancak savaş henüz bitmemişti. Bu yüzden Ertegün'ün naaşı hemen teslim edilemedi. "Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri zırhlısı getirecek", **Akşam**, 7 Mart 1946, s. 1.

496 Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013, s. 231.

497 Missouri, İstanbul'a Providence adlı kruvazör ve Power adlı destroyerin eşliğinde geldi. "Missouri İstanbul'da", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946, s. 1,3.

498 Karakaş, **age.**, s. 231.

499 Karakaş, **age.**, s. 233.

Truman, bu sebeple bölgede her an büyük bir savaşın çıkabileceğini iddia etti⁵⁰⁰. O günün şartlarını göz önüne aldığımızda Truman'ın burada büyük devletlerden kastı, SSCB ve ABD'dir. Nitekim bundan sonraki süreçte ABD, bölgede demokrasiyi yerleştirmek bahanesiyle nüfuz sahibi olmaya çalışırken SSCB de işgal yoluyla ya da komünizmi yayarak hâkimiyet alanını genişletme gayreti içine girdi.

Karikatür 2. Missouri'nin Türkiye'ye gelişinin dünyada oluşturduğu etkiyi konu alan "Geliyor..." başlıklı karikatür. **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1946.

Missouri'nin Türkiye'ye gelişinin dünyada uyandırdığı yankıları konu alan Cumhuriyet gazetesindeki bir karikatürde; bu ziyareti Afrika ve Orta Doğu ülkelerinin şaşkınlıkla, İngiltere ve Fransa'nın memnuniyetle, Sovyetler Birliği ve taraftarı ülkelerin ise tedirginlikle izlediği yansıtılmaktadır. İtalya'yı şapka çıkaran bir adamın, Almanya'yı ise mezara girmek üzere olan bir iskeletin temsil etmesi Mihver Devletlerin, Amerika'nın üstünlüğünü kabul ettiği anlamına gelmektedir. Yunanistan'da seçim sandığının yer alması ile ziyaretin bölgedeki demokratik gelişmelere

500 Murat Özata, **Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945) Amerikan Belgeleriyle Stratejik MüttefikliğİN Kuruluş Serüveni**, Akademi Tıtız Yay., İstanbul 2014.

etkisi vurgulanmaktadır. Türk askerinin boğazlar meselesinin gündemde olduğu bir dönemde nöbette olması ise Türkiye'nin müttefiklerine verdiği bir mesajdır.

Missouri'nin Türkiye'ye geleceği haberi, Türk basınında ve dünya basınında büyük yankı uyandırdı. Asım Us, köşesinde böyle büyük bir geminin gönderilmesinin Amerika'nın Türkiye'ye verdiği önemin bir göstergesi olduğunu ileri sürdü⁵⁰¹.

Missouri, getirdiği misafirler bakımından da büyük öneme sahipti. Amerikan Başkanı Truman'ın özel temsilcisi Alexander Weddel, Amerika'nın Avrupa'daki Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Amiral Hevitt, Akdeniz'deki Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı Tümamiral James gibi önemli isimler geminin yolcuları arasındaydı⁵⁰². Gemide pek çok gazeteci de bulunuyordu. Bunlardan Daily Telegraph gazetesi muhabiri, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile bir röportaj yaptı. Saraçoğlu, Missouri'nin gönderilmesinin, Amerika'nın Balkanlar'da meydana gelen olaylara karşı ilgisiz olmadığını göstermesi bakımından önemli olduğunu savundu. Saraçoğlu, Türk iç siyaseti hakkında da bilgi verdi. Türkiye'de yeni siyasi partilerin kurulmuş olduğunu, demokratik hayat için gerekli kanunların çıkarılacağını ve Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliğin ardından seçimlere gidileceğini belirtti⁵⁰³.

Amerikalı misafirlerden önemli isimler ve gazeteciler, temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gittiler. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Çankaya Köşkü'nde misafirleri kabul etti⁵⁰⁴. Misafirler arasında olan Başkan Harry S. Truman'ın özel temsilcisi Alexander Weddel, gazetecilere verdiği beyanatta İsmet İnönü'ye Truman'dan bir mesaj getirdiğini belirtti. Weddel, Truman'ın Türk halkı ile daha yakın bir dostluk kurmak istediğini ifade etti⁵⁰⁵.

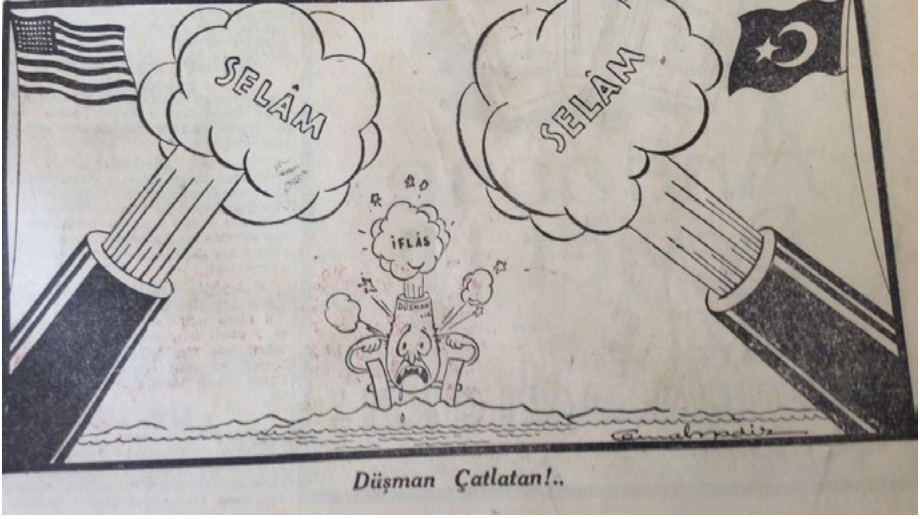
501 Asım Us, "Amerikan filosunun limanlarımızı ziyareti...", **Ayın Tarihi**, Mart 1946, S 148, s. 46-47.

502 **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S 149, s. 52.

503 **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S 149, s. 52.

504 "Şefimiz misafir heyeti kabul etti", **Ulus**, 7 Nisan 1946, s. 1.

505 "Millî şefimiz misafirlerimizi kabul etti", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1946, s. 1.

Karikatür 3. “*Düşman Çatlatan!..*” adlı karikatür. **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946.

Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde gerçekleşen ziyaret, Türk basınında geniş yer buldu. Gazetelerde konuyla ilgili pek çok haber, fotoğraf ve karikatür yer aldı. Cumhuriyet gazetesinde yer alan “*Düşman Çatlatan!..*” adlı karikatürde Türk-Amerikan dostluğunun ortak düşmanların “*iflas*”ına sebep olduğu anlatılmaktadır.

Gazetelerde köşe yazarları da yazılarında Amerika’ya övgüler yağdırdılar. Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesindeki köşesinde Amerika’nın askeri gücünü Birleşmiş Milletler ülküsüne vakfettiğini, bundan dolayı da Missouri sancağının Birleşmiş Milletler sancağının yerini tuttuğunun söylenebileceğini iddia etti. Amerika’nın hür, kanunlara, karşılıklı eşit haklara ve antlaşmalara dayalı barış dolu bir dünya düzeni kurmak istediğini iddia ederek “... böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını görebilir.”⁵⁰⁶ şeklinde bir değerlendirme yaptı. Ziyad Ebüzziya, Türk halkının Missouri’nin ziyaretinden dolayı Amerika’ya minnettar olduğunu savundu⁵⁰⁷. Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi

506 Falih Rıfkı Atay, “Missouri...”, **Ulus**, 5 Nisan 1946, s. 1,3; **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S 149, s. 67-68.

507 Ziyad Ebüzziya, “Türk milleti minnettardır...”, **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S 149, s. 71-72.

ise 5 Nisan'daki köşe yazısında dünyanın en büyük gücü olan Amerika'nın barışı sağlamaya çalıştığını ve Türk halkının Missouri'de bunu gördüğünü ileri sürdü⁵⁰⁸.

Fotoğraf 4. Amerikan basınında Missouri'nin, Türkiye ziyareti ile ilgili çıkan haber ve yorumlara, Türk basınında da yer verildi. **Cumhuriyet**, 11 Mart 1946.

Missouri'nin İstanbul'da olduğu günlerde Amerikan Başkanı Harry S. Truman, Chicago'da "ordu günü" dolayısıyla bir konuşma yaptı. Konuşmasında Amerika'nın dış politikada Orta Doğu ve Yakın Doğu'ya önem verdiğini belirtti. Truman, bu bölgelerde yaşayan ülkelerin toprak bütünlüklerinin kendileri için önemli olduğunu ifade etti. Bununla beraber deniz yollarının serbest ve herkese açık olması gerektiğini savundu⁵⁰⁹. Missouri Zırhlısının Türkiye'de olduğu bir dönemde Truman'ın böyle bir konuşma yapması elbette ki tesadüf değildir. Missou-

508 Nadir Nadi, "Dost Amerika'nın denizcilerini karşılarken...", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946, s. 1,3; **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S 149, s. 68-69.

509 **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S 149, s. 220-225.

ri'nin ziyareti ile Truman'ın ordu günündeki konuşması, Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne karşı daha sert bir politika izleyeceğini göstermektedir⁵¹⁰.

Gazeteci Necmettin Sadak, Truman'ın konuşmasını ele aldığı yazısında; “Eğer bu nutkun, Amerikan donanmasının Boğaz sularında bulunduğu günlere rastlaması bir tesadüf ise, herhalde çok iyi bir tesadüftür.”⁵¹¹ demektedir.

Missouri, 9 Nisan'da Türkiye'den ayrıldı⁵¹². Basında Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde ziyaretin olumlu etki yaptığı şeklinde yorumlar yapıldı. Ancak, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilgili endişeleri sona ermiş değildi. Türkiye, Amerika'dan Sovyetler'e karşı daha net destek bekliyordu.

2.2. Örgütlü Muhalefet Hareketinin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Olaylar

CHP, kuruluşundan itibaren farklı düşüncelere sahip milletvekillerini bir arada bulundurmuştu. Çünkü farklı düşünen insanların yer alabilecekleri başka bir parti yoktu. Her ne kadar II. Meclisten itibaren inkılapçı düşünce yapısına sahip kişilerin milletvekili olmaları için çaba harcansa da Parti içinde homojen düşünce yapısı hiçbir zaman tam anlamıyla sağlanamamıştı. Dolayısıyla bazı konularda zaman zaman sesler yükselmiş ve itirazlar olmuştu. Ancak Parti yöneticileri, muhalif seslere kulak vermek yerine genellikle partililer üzerindeki baskıyı artırmayı tercih etmişlerdi⁵¹³. Bu yüzden Parti içinde çeşitli sebeplerle zaman zaman gruplaşmalar olmuştu⁵¹⁴. Bununla beraber CHP içindeki ilk ciddi muhalefet 1940 yılında Köy Enstitüleri Kanunu'nun görüşmeleri sırasında yaşandı. 17 Nisan 1940'ta kanun tasarısı oylamaya sunuldu. 429 üyeli⁵¹⁵ TBMM'de Kanun tasarısının oylamasına 278 milletvekili katıldı ve katılanların oy birliğiyle tasarı kanunlaştı. 148 milletvekili

510 Nitekim bir süre sonra Sovyetler Birliği işgal etmiş olduğu İran'dan geri çekilmeye başladı. Karakaş, **age.**, s. 237.

511 Necmettin Sadak, “Truman'ın nutku münasebetiyle ve misafirlerimizi uğurlarken...”, **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S 149, s. 73-74.

512 “Missouri bu sabah hareket ediyor.”, **Ulus**, 9 Nisan 1946, s. 1.

513 Samet Ağaoglu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, Arbas Matbaası, Ankara 1947, s. 24-25.

514 Bu hizipleşmelerin mahiyetini hem CHP Arşivinin bilgi vermemesi hem de CHP Meclis Grubu tutanaklarına ulaşılabilmesi sebebiyle tam olarak tespit edilebilir değildir. Ancak Hakkı Uyar, yaptığı araştırmalar neticesinde; 1923-1927, 1927-1931, 1931-1935, 1935-1938, 1938-1945, 1945-1950 yılları arasında hizipleşmelerin olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut, İstanbul 2012, s. 281-344.

515 Ancak 3 sandalye boş olduğundan 426 üye bulunmaktadır.

ise oylamaya katılmadı. Ancak aynı gün görüşülen bir başka kanunun oylamasına 316 milletvekili katıldı ve kanun oybirliğiyle kabul edildi⁵¹⁶. Bu durumda 38 milletvekilinin, Köy Enstitüleri Kanunu'nun oylamasına bilinçli olarak katılmamış olma ihtimali oldukça yüksektir⁵¹⁷.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntılar ve hükûmetin bazı uygulamaları Parti içindeki gruplaşmaları belirgin hale getirdi. Diğer yandan dünyadaki demokratikleşme hareketlerinden Türkiye de etkilenmekteydi. 1942'den itibaren Ankara'daki CHP çevrelerinde bazı gruplaşmalar hissedilmeye başlandı. Nitekim Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisinin görüşmeleri sırasında Mecliste muhalif sesler duyuldu. Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Parti içindeki huzursuzluğun farkına varmış olmalı ki 1943 seçimlerinde çoğunluğunu genç isimlerin oluşturduğu yenilikçi milletvekillerinin TBMM'ye girmelerine imkân verdi. İnönü'nün bu kararında CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın da büyük rolü oldu⁵¹⁸. Bu isimler, CHP politikalarının yumuşamasına ve sağ zihniyetin güçlenmesine vesile oldular⁵¹⁹.

Batılı devletler de Türkiye'de bir değişim istiyorlardı. Sovyet tehditlerine karşı demokrasi cephesinin desteğini kazanmaya çalışan Türkiye, bu yönde ilerleme ihtiyacı hissetmekteydi. Nitekim 1 Kasım 1944'te Meclisin yasama yılı açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü şöyle demektedir: “... *İdaremiz bütün manası ile halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir. Türkiye halk idaresini ameli tedbirlerini bulurken ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız...*”⁵²⁰ Bu gelişmelerden cesaret alan bazı muhalif milletvekiller, Mecliste yavaş yavaş ses çıkarmaya başladılar.

2.2.1. Basında Demokrasi Tartışmaları

CHP içindeki hareketliliğe paralel olarak basında da demokrasi tartışmaları kızışmıştı. Gazeteci Metin Toker'in ifadesiyle “*Rejimin daha fazla hürriyete*

516 TBMMZC, VI. Devre, C 10, İ 41, (17.04.1940), s. 99.

517 Uyar, *age.*, s. 334.

518 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 208-209.

519 Metin Çınar, **Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 211.

520 TBMMZC, VII. Devre, C 14, İ 1, (01.11.1944), s. 8.

*cevaz vermesi isteği ihtiyatlı bir şekilde, adeta el yordamıyla ileri sürülüyordu.*⁵²¹ Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfki Atay, Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'dan Amerikan gazetelerinde, “Türkiye’de demokrasi şimdiye kadar bir kökleşme devri geçirdi. Şimdi bu devir tamamlanmıştır. Tam demokrasi tatbikatına girilecektir. Bu arada yeni yeni partiler kurulabilecek, münakaşalar serbest olacak, mürakabe tam ve tesirli bir seviyeye çıkacaktır.”⁵²² şeklinde köşe yazıları yazmasını istedi. Yalman, köşesinde Atay’ın demokratik olduğumuz için dışarda itibarlı bir ülke olduğumuzu savunduğunu oysaki Amerika’da birlikte buldukları süreçte Türkiye’nin itibarının bittiğini Atay’ın da gördüğünü ve bunun sebebinin tek parti rejimi olduğunu aslında onun da fark ettiğini ileri sürdü. Yalman, Atay’ın Türkiye’de bugüne kadar yapılan seçimlerin tamamen hür olduğunu ve tüm vatan- daşların oyunu serbestçe kullanabileceğini savunduğunu belirtti. Oysa Türkiye’de sadece seçimlerin değil, yıllardır yapılanların şekilden ibaret olduğunu, milletvekili adaylarının parti tarafından tayin edildiğini ve ittifakla seçildiğini, istisnalarının ise son yıllarda yapılan “...mahdut deneme seçimlerinden ibaret...” olduğunu iddia etti⁵²³.

Ahmet Emin Yalman, 3 Eylül’de “Necmettin Sadak’la Bir Münakaşa” adlı yazısında, 31 Ağustos’ta Sadak’ın Akşam gazetesindeki köşesinde ülkede sadece Vatan ve Tan gazetelerinin tek parti yönetimine karşı olduklarını ileri sürdüğünü yazdı. Yalman, makalesinde bu iki gazete dışında bütün gazetelerin ya sahiplerinin ya da başyazarlarının milletvekili olduğunu, olmayanların da başka ideolojilere hizmet ettiklerini savundu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra; “...dışardan esen havanın hakiki demokrasi ruhuna bir an evvel intibakı icap ettirdiğini ileri sürmek millî hâkimiyete bir saygısızlık değildir, aksine olan hassas bir saygının ve endişenin ifadesidir. ...Endişelerimin neticesi olarak ileri sürdüğüm fikir demokrasi sahasında zaten lüzumunda ittifak edilen bir gelişmenin hızlaştırılmasından ibaretse bunun kızılacak tarafı neresidir?”⁵²⁴ dedi. Yalman bir başka yazısında da CHP’yi demokratikleşmek için yeterince çaba göstermemekle suçladı⁵²⁵. 14 Eylül’de köşesinde yazdığı başka bir makalede ise CHP’nin “Memleketi kurtardım, inkılabı ben yarattım. İnkılap benimdir. Memleket benimdir, bana bor bakan vatansızdır.” şeklindeki tavırlarından vazgeçmesi gerektiğini savundu⁵²⁶.

521 Toker, *age.*, s. 26.

522 Falih Rıfki Atay, “Yalan, Düzen ve Curnalcilik Silahı”, **Ulus**, 28 Ağustos 1945, s. 1.

523 Ahmet Emin Yalman, “Falihe bir, iki söz”, **Vatan**, 31 Ağustos 1945, s. 1.

524 Ahmet Emin Yalman, “Necmettin Sadak’la Bir Münakaşa”, **Vatan**, 3 Eylül 1945, s. 1,3.

525 Ahmet Emin Yalman, “Büyük ve Küçük Kıyamet” **Vatan**, 13 Eylül 1945, s. 1,3.

526 Ahmet Emin Yalman, “Falih Rıfki’ya cevap”, **Vatan**, 14 Eylül 1945, s. 1,3.

2.2.2. CHP'de Parti İçi Muhalefet

Cumhuriyet Halk Partisinin yıllardır uygulamış olduğu sosyal, ekonomik, siyasi vb. politikalara savaş dönemi sıkıntılarının eklenmesiyle birlikte Parti içinde ve dışında Partinin yönetim kadrosuna karşı büyük bir muhalefet oluştu. Bu muhalefet köylüye toprak dağıtılması amacıyla Mecliste yapılan görüşmeler sırasında bariz bir şekilde kendini gösterdi.

2.2.2.1. Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısının Görüşülmesi Sırasında Yaşanan Tartışmalar ve Muhalefet Hareketinin Oluşumuna Etkisi

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kırsal kesimde toprak, Osmanlı Dönemi'nden intikal ettiği şekliyle büyük toprak ağalarının elinde toplanmıştı. Bu sorunu çözebilmek için hem Atatürk hem de İnönü döneminde pek çok adım atılmış ancak istenilen sonuca ulaşılamamıştı. Köylü için en önemli sorun topraksızlıktı. Bunun farkında olan CHP, savaş sonrasında köylünün desteğini kazanabilmek için önemli bir adım atarak toprak meselesini gündeme getirdi. İktidar karşıtı söylemlerin arttığı ve Mecliste hükümete karşı ciddi bir muhalefetin olduğu bir dönemde gündeme gelen kanun tasarısının görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmalar, muhalefetin örgütlenmesine yani yeni partilerin kurulmasına imkân verdi.

14 Mayıs 1945'te Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun tasarısı Meclise geldi⁵²⁷. Kanun tasarısı 3 aydan fazla bir sürede 45 toplantı yapılarak hazırlandı. Komisyon, hükümet tasarısı üzerinde yaptığı çalışmaların ardından aslına sadık kalarak bazı değişiklikler yaptı. Ancak hükümetin müdahalesi sonucunda komisyonda hazırlanan tasarının bazı maddeleri, tasarısı Meclise gelmeden önce değiştirildi. Bu durum müzakereler sırasında tepkilere sebep oldu. Tasarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli konularından birini ele aldığı hususunda milletvekilleri hemfikir. Bununla beraber tasarıda yer alan hükümler hususunda farklı fikirler vardı. Tasarı iyi niyetle hazırlanmasına rağmen Türkiye'nin mevcut durumuna uygun değildi. Bu durum muhaliflerin işini kolaylaştırdı. Kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Mecliste ciddi tartışmalar oldu.

527 Kanun tasarısının gerekçesi özetle şöyledir:

- 1) Hiç toprağı olmayan ya da yeterli toprağı olmayan köylüye yeter miktarda toprak vermek,
 - 2) Toprak verilen köylüye ihtiyacı olan canlı ve cansız demirbaş vermek,
 - 3) Araziler üzerinde işletmeler kurmak ve ülke topraklarının sürekli olarak işletilmesini sağlamak,
 - 4) Toprakların aşırı derecede büyümelerini ve haddenden aşağı küçülmelerini engellemek.
- TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 97.

Tasarıyla ilgili olarak 14 Mayıs 1945'te Mecliste gerçekleşen müzakereler sırasında Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu dahil olmak üzere toplam 24 kişi söz aldı. Daha önce Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisinin kabulü sırasında bazı milletvekilleri eleştirilerde bulunmuşlardı. Ancak böylesine şiddetli tartışmalar yaşanmamıştı. Bu durum Mecliste garip karşılanırsa da esasında yeni bir dönemin başladığının ve Türkiye'de hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını habercisiydi. Bu sebeple ana hatlarıyla tasarının görüşülmesi sırasında Mecliste yaşanan tartışmaları ele almanın konunun anlaşılması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Görüşmeler sırasında ilk olarak söz alan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, konuşmasında tasarının önemi ve gerekçesi üzerinde durdu. Daha sonra söz alan Müstakil Grup lideri Ali Rana Tarhan, Türk çiftçisinin topraklandırılması amacıyla gündeme gelen kanun tasarısı dolayısıyla Grup arkadaşlarının duyduğu sevinci dile getirmek için söz aldığını ifade etti. Tarhan, tasarının önemine değinerek şöyle dedi: "... *Temel yasalarımızdan birini teşkil edecek olan bu tasarımı görüşürken gözlerimizin önünde kendi tarlasını kendi emeğiyle ve ileri araçlarla işleyerek çeşitli ziraat yapan ... neşeli yurttaşların kesif kütleleri canlanacak ve hep beraber ülkü yolunda yürümek heyecanını duyacağız.*"⁵²⁸ Hükûmeti eleştirmesi ve böylece ülkedeki kötü gidişata engel olması için kurulmuş olan Müstakil Grubun lideri daha önce olduğu gibi yine hükûmeti destekler bir tavır ortaya koymuştu. Bu tavır ülkedeki muhalefet eksikliğini iyice hissettirdi.

Söz konusu Kanun'un temel amaçlarından biri büyük toprak sahiplerinin nüfuzunu kırmaktı⁵²⁹. Özellikle tasarının 17. maddesi bu amacı gerçekleştirmeye yönelikti. Bu maddeye göre başkalarının topraklarını işletmekte olan ortakçı, yarıcı gibi tarım işçilerine üzerinde çalıştıkları topraklar kamulaştırılarak dağıtılabilecekti. Toprak sahibine, köylülere aile başına dağıtılacak toprağın üç katı kadar toprağı istediği yerden seçme hakkı verilecekti. Böylece topraklarını, topraksız ya da az topraklı köylülere işlettiren büyük toprak sahiplerinin, topraklarının 90 dönümden fazlasının kamulaştırılmasına imkân sağlanacaktı⁵³⁰.

Büyük toprak sahibi milletvekilleri, kanun tasarısına tek parti iktidarı boyunca görülmemiş bir muhalefette bulundular. Bu milletvekillerinden biri Seyhan (Adana) Milletvekili Cavit Oral'dır. Oral konuşmasına başlarken tasarının gündeme gelmesinden duyduğu memnuniyeti ve bir o kadar da tasarının aldığı son şekilden dolayı duyduğu üzüntüyü ifade etti. Çukurova'da büyük toprak sahibi olan Oral, tasarının ülke ekonomisine zarar vereceğini ve sosyal düzeni bozacağını

528 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 65.

529 Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 214.

530 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 97.

iddia etti⁵³¹. Ayrıca hükümetin komisyon çalışmalarına müdahale ederek 17. maddede alelacele kabul ettirmesinin komisyonun çabasını boşa çıkardığını ve tasarının tezatlarla dolu hale gelmesine sebep olduğunu savundu. Oral, tasarısı ile büyük ve orta işletmelerin tamamen ortadan kalktığını ileri sürdü. Türkiye’deki toprakların büyük kısmının orta işletme olduğunu ve binlerce kişinin bu topraklarda çalışarak geçimini sağladığını belirtti. 17. maddenin daha şimdiden yalnız köylüyü değil, her kesimden insanı tedirgin ettiğini ve bu maddenin uygulanması halinde bütün iş hayatının felce uğrayacağını ileri sürdü. Ayrıca 17. madde gereği toprakların parçalanmasıyla beraber 80-100 bin ailenin mağdur olacağını savundu. Toprak rejiminin gerçekleşebilmesi için öncelikle kadastro işlerinin düzene girmesi gerektiğinden bahseden Oral, Türkiye’de bu hususta büyük eksikliklerin olduğunu söyledi. Cavit Oral tasarısının bir başka eksikliğinin de “*ortaklık ve icarcılık*”tan bahsetmemesi olduğunu belirtti. Türkiye’de ve hatta pek çok ülkede uygulanan bu sistemin yok sayılmasının ya da görmezden gelinmesinin doğru olmadığını ileri sürdü. Ayrıca tasarısının 54. maddesindeki arazi verilecek kişinin toprağını 25 yıl süreyle satmasının yasaklanmasının da yanlış olduğunu, parası olan herkesin toprak alabileceğini ancak bunlardan liyakatsiz olanların toprağı ellerinde uzun süre tutmalarının uygun olmadığını belirterek bu sürenin 15 yıla düşürülmesini istedi⁵³².

Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan, söz alarak tasarısının iki amaçla hazırlandığını, bunlardan birincisinin; sosyal adaleti, ikincisinin ise ekonomik refahı sağlamak olduğunu ancak son hususun gerçekleştirilmesi noktasında bu tasarının “*güçük*” kaldığını iddia etti⁵³³.

Refik Koraltan ise konuşmasında kanun tasarısını, “*Bu tasarının ruhu, kim ne dersin desin Ali’nin malını alıp Veli’ye vermektir.*”⁵³⁴ şeklinde değerlendirdi. Koraltan, tasarısının hazırlanma aşamasında komisyonda en fazla tartışmaların iki noktada yoğunlaştığını ifade etti. Bunlardan birincisinin verilecek toprağın, toprak sahiplerinden alınırken ölçünün ne olacağı, ikincisinin ise toprağı kamulaştırırken toprak sahibine ne ödeneceğinin belirsiz olması hususu olduğunu ileri sürdü. Koraltan, Anayasa’nın 74. maddesinin, “*Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz.*” şeklindeki hükmünü hatırlatarak ta-

531 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 65.

532 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 67-68.

533 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 69.

534 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 70.

sarının bu sebeple Anayasa ile çeliştiğini savundu. Koraltan, sözlerinin devamında tasarının bu haliyle halkçılık ilkesine de ters olduğunu iddia etti⁵³⁵.

Kanun hakkında en fazla eleştiride bulunan isimlerden biri Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'tır. Sazak, büyük toprak sahibi olan milletvekillerinden biridir. Aynı zamanda tasarımı hazırlayan komisyonun üyesidir. Sazak, sözlerine başlarken komisyonun çalışma şekli hakkında bilgi verdi. Tasarı ile ilgili olarak komisyonun, hükûmetin verdiği teklifi en zararsız hale getirmek için çok uğraştığını ifade etti⁵³⁶. Sazak, bir toprak sahibi olarak ülke için faydalı olacağına inanmadığı için tasarıya tepkili olduğunu belirtti. İktisadi konuların şakaya gelmeyeceğini belirterek “Şef istedi” diye tasarının bu haliyle kanunlaşmasının doğru olmadığını, yetkili kişilerin yanlışlar hususunda Şef'i uyarmadıklarını iddia etti. Sazak, zorluklarla elde ettiği toprakların elinden alınmak istenmesinden duyduğu üzüntüyü ifade ederek Şef'in isteği ile arazilerin parçalanmasının doğru olmadığını savundu⁵³⁷. Toprak sahibinden toprak alıp işçilere toprak dağıtmanın akıl kârı olmadığını, sulama yapan işçinin tarımın diğer hususlarından anlamayabileceğini belirtti. Toprağın ehil olmayan ellerde heder olacağını bunun da hem iktisadi hayata zarar vereceğini hem de toprakların bölünmesi ile halkın büyük kısmının mağdur olacağını iddia etti⁵³⁸. Emin Sazak, hükûmetin yaptığı işler için minnettar olduğunu ancak son zamanlarda izlediği ekonomik politikadan memnun olmadığını söyledi. Sazak, sözlerini şöyle sonlandırdı: “*Bu gidilen yolda yürünemez. Hükûmet bu yolda devam ederse ben şahsen ona inanmam, itimat edemem.*”⁵³⁹

Seyhan Milletvekili Zamir Damar Arıkoğlu, konuşmasına tasarıya karşı olduğunu belirterek başladı. 16. ve 17. maddelerin birbirleriyle tezat oluşturduğunu ileri sürdü. 17. madde gereği orta işletmenin ortadan kaldırılmasının doğru olmadığını, toprak dağıtımına devletin ve vakıfların elindeki toprakların dağıtılmasıyla başlanması gerektiğini savundu. Kendisinin de bir toprak sahibi olduğunu ve topraksız köylüye toprak dağıtmakla üretimin artırılamayacağını, bu insanlara tarım aleti, tohum gibi ihtiyaçların da temin edilmesi gerektiğini savundu. Ayrıca çiftçiliğin kolay bir iş olmadığını, bu konuda köyde bile yaşayan herkese toprak verilmesi gerektiğini iddia etti. 17. maddenin oldukça muğlak olduğunu ve bunların düzeltilmemesi halinde pek çok karışıklığa sebep olabileceğini belirtti⁵⁴⁰.

535 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 71.

536 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 76.

537 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 80.

538 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 81.

539 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 82.

540 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 54, (14.05.1945), s. 83.

Aydın Milletvekili ve tasarıyı hazırlayan komisyonun sözcüsü olan Adnan Menderes ise konuyla ilgili uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaptı. Hükûmetin teklifinin komisyon tarafından ele alınarak sona yaklaşıldığı bir sırada Başbakan'ın komisyona gelerek bazı hususların değiştirilmesini teklif ettiğini ileri sürdü. Menderes komisyonda iki kez ele alınmış bir hususun İç tüzük gereği üçüncü kez ele alınmasının doğru olmadığını ifade etti. Menderes, bunun sebebinin komisyonun doğal çalışmasının bir sonucu olmadığını hatta kabul edilen bazı hususlarla yeni teklif edilen hususların birbiriyle çeliştiğini ifade etti. Ayrıca komisyonun çalışmalarında sona gelindiği bir sırada, yeni birtakım teklifler getirilmesinin de doğru olmadığı kanaatinde olduğunu belirtti. Menderes, komisyonda üçüncü kez müzakere açılıp birtakım değişikliklerin yapılmasından dolayı bazı maddelere karşı çıktığını ifade etti⁵⁴¹. Türkiye topraklarının %75'inin 500 dönümden küçük işletmeler halinde ve kendi sahipleri tarafından işletildiğini belirtti. 20 milyonu bulan nüfusun bazı bölgelerde yoğunlaştığını bazı yerlerde ise işlenebilecek arazinin boş olduğunu ve nüfus azlığı dolayısıyla işlenemediğini söyledi. Bunun ancak yapılacak bir düzenleme ile çözülebileceğini ifade etti. Ayrıca toprak reformunun üretimi düşüreceğini ileri sürdü⁵⁴². Toprak reformunda izlenmesi uygun görülen yolun doğru olmadığını, nüfusunun üç katı insanı besleyebilecek bir ülkede boş arazilerin tarıma kazandırılması yerine büyük ve orta işletmelerin parçalanmasını doğru bulmadığını ifade etti. Bu sebeple tasarının Başbakanın müdahalesinden önceki halinin kabul edilmesi gerektiğini savundu. Tasarının son halinde orta işletmelerin hiçbir güvenliğinin kalmadığını ve bunun da üretime olumsuz etki edeceğini ileri sürdü⁵⁴³. Türkiye'deki köy ve köylü politikalarını da eleştiren Menderes, Cumhuriyet'in ilanının üzerinden bunca yıl geçmesine rağmen hâlâ tarım alanında ciddi sorunların olduğunu iddia etti. Tasarıda yer alan çiftçi ocakları kurmak ve çiftçiliği meslek haline getirmek şeklindeki anlayışın ileri değil tam tersine geri bir düşünce olduğunu vurgulayarak bu anlayışın nasyonal sosyalist rejimin toprak kanunu olan "*Erbhof [Erbhof] Kanunu*"⁵⁴⁴ndan aynen alınmış düşünceler olduğunu savundu⁵⁴⁵. Menderes, tasarı ile ilgili eleştirilerini şu şekilde özetledi:

541 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 55, (16.05.1945), s. 111-112.

542 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 55, (16.05.1945), s. 112.

543 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 55, (16.05.1945), s. 113.

544 *Erbhof Kanunu*: Almanya'da 1933'te çıkarılmıştır. "Erbhof" ifadesi "kalıtım yoluyla geçen çiftlik" anlamına gelmektedir. Kanunun amacı, istikrarlı bir orta ve zengin toprak sahibi sınıfı meydana getirmektir. Kanuna göre toprakların miktarı en az 15, en fazla 125 hektar olmalıdır. Bu çiftlikler hiç bir şekilde parçalanamaz. Sahibinden sonra bir bütün olarak tek varise intikal eder. Geniş bilgi için bkz. Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, (Çev. Ahmet İnel), Birikim Yay., İstanbul 1980, s. 296-299.

545 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 55, (16.05.1945), s. 116.

“Hükûmetin tasarısının 15 senedir olgunlaştığı Tarım bakanınca ifade olunmasına rağmen iyi bir hazırlık mahsulü değildir. Böyle bir kanunun tatbikini sağlayacak müesseselerin temelleri atılmamış, vasıtaları yaratılmamış, elemanlar yetiştirilmemiş ve gereken teşkilatın kurulması dahi derpiş edilmemiştir.

Hükûmet tasarısının dayandığı mucip sebepler yerinde değildir.

Geçici komisyonun hazırladığı metinle Hükûmet tasarısının birçok hatalı ve zararlı hükümleri tadil edilmiş ve yurttaşa teminat verecek ve tatbikatı kolaylaştıracak birçok yeni hükümler ilave olunmuştur.

İkinci müzakereden sonra bazı maddelerin üçüncü defa müzakeresi usule ve iç tüzüğe aykırı olduğu gibi yapılan tadilatta zararlı olmuştur.

Tarım Bakanlığının Toprak Kanunu muvacebesinde on sene evvelki düşünceleriyle bugün Hükûmetçe huzuruza getirilen tasarı arasında külli fark vardır. Vaktiyle Tarım Bakanlığı namına o raporu yazan Sayın Hatipoğlu, elimizdeki tasarıyı hazırlayan tarım bakanı Hatipoğlu ile tezad halindedir.”

Menderes, söz konusu sebeplerle tasarının üçüncü müzakerede yapılan değişikliklerin düzeltilmesi amacıyla komisyona iadesini talep ederek sözlerine son verdi⁵⁴⁶.

Emin Erişirgil ise tasarının son şeklini savundu. Kamu yararı için değer parası verilmeden yapılacak olan kamulaştırmanın Anayasa’daki mülkiyet hakkına aykırı olmadığını savundu⁵⁴⁷.

Geçici Komisyon üyesi ve Konya Milletvekili Sedat Çumralı konuşmasında, Başbakanın komisyona gelerek yeni birtakım tekliflerde bulunmasının normal olduğunu ancak bu durumun bir usul tartışmasına yol açtığını ifade etti. Çumralı, Sabit Sağıroğlu’nun oylamaya katılmamasına ve Adnan Menderes’in muhalefetine rağmen komisyon üyelerinin Başbakanın tekliflerinin, konuşulmasının Anayasa’ya ve İç tüzüğe aykırı olmadığına hükmettiğini belirtti. Çumralı, Menderes’in tasarısını, Nazi toprak rejimine benzetmesine de karşı çıktı. Tasarıdaki toprak verilen kişinin toprağını 25 yıl boyunca satamayacağı hükmünün çiftçiyi toprağa bağlamak için getirildiğini savundu⁵⁴⁸. Çumralı, “Çiftçiyi topraklandırma tasarısı içtimai bir rahatsızlığın ameliyatla tedavisidir. Cemiyet’in emniyeti selâmeti, refahı bakımından bir kısım uzviyetin ağıri ve sızı duyması yapılan işin büyüklüğü karşısında

546 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 55, (16.05.1945), s. 117.

547 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 55, (16.05.1945), s. 117-119.

548 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 56, (17.05.1945), s. 133.

*tabammül edilebilecek geçici bir sıkıntıdır.*⁵⁴⁹ şeklinde bir değerlendirme yaparak sözlerine son verdi. Çumralı'nın Adnan Menderes'e bu şekilde karşılık vermesi Mecliste tartışmaların hararetini artırdı. Konuşmalar kişisel bir mahiyet almaya başladı. Tasarının lehinde ve aleyhinde olanlar şeklinde gruplaşmalar başladı.

Tasarıya muhalif olan Emin Sazak söz alarak tasarının, ülkenin durumu iyice ele alınmadan hazırlandığını ve bu tasarının kesinlikle topraksız köylünün toprak sahibi olmasına vesile olmayacağını iddia etti. Böyle bir reform için önce köylerin durumunun iyi tetkik edilmesi gerektiğini söyledi. Sazak, konuşmasına şöyle devam etti:

*“... biz çiftçiye yarım kilo süt vermeyen koyunun yerine üç kilo süt veren koyun mu verdik? On kilo süt veren bir inek damızlığı mı verdiniz, köylünün tarlasını selden mi kurtardınız, şu köye gübre mi verdiniz? Ne bileyim, şu köye, senin burada bir ulu dere var, oraya ceviz dik falan mı dedik. Bu sabah geldim Allah göstermesin bir hafta daha yağmur yağmazsa vaziyet fena. Bunu sulayamıyoruz birader... samimi olarak ifade ederim ki bilmemezlik mahsulüdür bu inat.”*⁵⁵⁰

Sazak'ın bu sözleri tam anlamıyla bir muhalefet milletvekilinin söyleyebileceği sözlerdi. O güne kadar Mecliste zaman zaman özellikle savaş yıllarında bazı konularda hükûmet eleştirilmişti. Ancak bu denli sert bir eleştiri yapılmamıştı. Sazak'ın sözleri, nüfusun büyük kısmını oluşturan Türk köylüsünün içinde bulunduğu durumu özetlemektedir.

Daha sonra söz alan Hamdi Şarlan, bir gün önceki konuşmasından dolayı kendisini eleştiren Emin Erişirgil'e cevap verdi. Şarlan, icap ettiğinde hükûmetleri desteklemek gerektiği fikrine katıldığını ancak Meclise gelen hükûmet tasarılarının tartışılmadan kabul edilmesine de karşı olduğunu söyledi⁵⁵¹. Şarlan'ın bahsettiği eleştiri yapılmadan hükûmet tasarılarının kabul edilmesi anlayışı, aslında Millî Şef dönemi boyunca geçerli olmuş bir durumdu. Tasarı sırasındaki tartışmaların aldığı mahiyet, Mecliste muhalif seslerin yükselmesinin bazı milletvekilleri tarafından kabul edilemediğini ortaya koymaktadır.

Görüşmelerin sırasında muhalif milletvekillerinin sık sık tasarıyı Nazi rejimiyle ilişkilendirdikleri görülmektedir. Nazizizm, Faşizm gibi totaliter rejimlere

549 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 56, (17.05.1945), s. 135.

550 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 56, (17.05.1945), s. 136-137.

551 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 56, (17.05.1945), s. 137.

karşı dünyada tepkilerin yükseldiği bir dönemde bu benzetmelerin yapılması elbette ki tesadüf değildir.

Kanun tasarısının Mecliste görüşülmesi sırasında yaşanan tartışmaların geneline bakıldığında tasarıya muhalif milletvekillerinin eleştirilerinin şu hususlarda toplandığı görülmektedir:

*Çiftçiyi topraklandırma çalışmaları yapılırken öncelikle kişilerin değil devletin ve vakıfların elindeki toprakların dağıtımı yapılmalıdır. Aksi takdirde toprakların bölünmesiyle orta ölçekli işletmeler büyük zarar görür⁵⁵².

*Topraklar gerçek anlamda toprağın nasıl işletilmesini bilen kişilere verilmelidir. Aksi takdirde işletilen toprakların oranı ve ürün miktarı azalır.

*Köylünün ekonomik durumu toprağı işlemek için genellikle yeterli değildir. Bu sebeple yalnız toprak dağıtmak yetmez. Bununla birlikte çiftçiye tohum, tarım aletleri vb. verilmelidir. Aksi takdirde köylü elindeki toprağı işleyemez.

*Dağıtım yapılacak olan toprakların veraset hakkının olmaması yeni sorunlara sebep olacaktır.

*1924 Anayasası'nın mülkiyet hakkı ile ilgili maddesi ihlal edilmektedir. Ayrıca toprak dağıtım sırasında kamulaştırılan alan için nasıl bir değer takdir edileceğinin belli olmaması kanuni değildir.

*Bölgeler, sahip olduğu nüfus ve arazi miktarı bakımından benzerlik göstermemesine rağmen hangi bölgede dağıtımın nasıl yapılacağı hususu kesin değildir. Tasarının kanunlaşması halinde kanun yürürlüğe girdiğinde pek çok adaletsizlik yaşanacaktır.

552 1945 öncesinde pek çok Avrupa ülkesinde toprak reformunun yapıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde özellikle Bulgaristan, Yunanistan gibi Balkan ülkeleri dikkat çekmektedir. Ömer Lütfi Barkan, bu ülkeleri örnek göstermek suretiyle toprak reformunun zorluklarına değindiği eserinde, köylüye sadece toprak dağıtılmasının yeterli olmadığını aynı zamanda köylünün toprağı değerlendirmeyi bilmesinin de gerektiğini savunmaktadır. Büyük toprak sahibinden toprak alıp, bu toprakları topraksız köylüye dağıtmanın da olumsuz sonuçları olacağını ileri sürmektedir. Barkan, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan yatırımlarla Türkiye'de çiftçiye toprak dağıtılması için gerekli ortamın hazırlanmış olduğunu belirtmektedir. Ayrıca inkılabın tamamlanması ve köylere kadar yerleşmesi için bunun elzem olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yay., İstanbul 1981, s. 455-467.

*Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun kanun tasarısını görüşen komisyonun çalışmalarına son gün katılarak müdahale etmesi ve bazı değişiklikler yaptırması da milletvekillerinin en çok itiraz ettiği hususlardan biridir. Bu durum bazı milletvekillerinin Meclis çalışmalarına müdahale edilmesinden rahatsız olduklarını ortaya koymaktadır.

Tartışmalarda zaman zaman “*Şef istedi diye...*” başlayan ve yapılan işin doğru olmadığı şeklinde biten cümlelerin kullanılması, var olan düzene ve İnönü'ye karşı bir eleştiri hatta başkaldırı olarak değerlendirilmelidir.

Görüşmeler sonunda 11 Haziran 1945'te oylama yapıldı. Kanun 345 evet oyu ile kabul edildi. Aydın Menderes, Emin Sazak, Refik Koraltan, Celâl Bayar, Fuad Köprülü, Recep Peker gibi isimler oylamaya katılmadılar⁵⁵³.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında CHP'nin bazı uygulamalarına muhalif olan milletvekilleri, söz konusu kanun tasarısının görüşmeleri sırasında sadece tasarıyı değil aynı zamanda CHP'yi ve tek partili rejimi de eleştirdiler. Bu milletvekillerinden biri olan Adnan Menderes üslubuyla ön plana çıktı. Menderes'in hükümetin tasarıya müdahalesine ilişkin tavrını eleştirirken tek parti olarak kaldığı sürece bu halin daha sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini⁵⁵⁴ ileri sürmesi dikkate değerdir. Burada açıkça çok partili hayata geçme isteği ve gerekliliği dile getirilmektedir.

CHP içinde ilk defa böyle bir muhalif grup ortaya çıkmıştı ve ilk defa eleştirinin dozu bu kadar yüksekti. Bundan sonraki süreçte de muhalif isimlerin birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Nitekim bu birliktelik, bir süre sonra Demokrat Partinin kurulmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla söz konusu kanun tasarısı, her ne kadar iktisadi ve sosyal bir mesele olsa da gerek görüşmeleri gerek sonuçları itibarıyla siyasi alanda daha etkili olduğu görülmektedir.

2.2.2.2. Bütçe Görüşmeleri Sırasında Muhalif Milletvekillerinin Tavrı

Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması hakkındaki kanun tasarısı ile ilgili görüşmelerin yapıldığı günlerde 1945 yılı bütçe görüşmelerine de başlandı. Bütçe görüşmelerine, Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Mecliste Aydın

553 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 18, B 72, (11.06.1945), s. 282-285.

554 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 18, B 67, (01.06.1945), s. 37.

Milletvekili Adnan Menderes⁵⁵⁵ öncülüğünde oluşmaya başlayan muhalefet damga vurdu.

Görüşmeler oldukça hararetli geçti. Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur, bütçeyi dolayısıyla hükûmeti sert bir dille eleştirdi. Hükûmetin aldığı hiçbir kararın yerinde ve doğru olmadığını iddia etti⁵⁵⁶. Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Bayur’u destekler mahiyette bir konuşma yaptı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu eleştirilere aynı sertlikte cevap verdi. 29 Mayıs 1945’te bütçe oylaması yapıldı. 368 evet oyuna karşılık 5 muhalif oy çıktı. Bunlar: Celâl Bayar (Manisa), Adnan Menderes (Aydın), Refik Koraltan (İçel), Fuad Köprülü (Kars) ve Emin Sazak (Eskişehir) idi⁵⁵⁷. Oylamanın ardından kürsüye gelen Başbakan Saraçoğlu, güvenoyu istedi. Bütçeye hayır oyu verenlere, Yusuf Hikmet Bayur (Manisa) ve Recep Peker’in (Kütahya) eklenmesiyle hükûmete güvenoyu vermeyenlerin sayısı 7’ye ulaştı⁵⁵⁸. Bunlardan Recep Peker ret oyu verme sebebini şöyle açıkladı; “...*kabinenin bugün devletin içinde bulunduğu iç, dış ve ekonomik güçlerin heyet-i mecmuasını iyi kavrayıp göğüsleyebileceği hakkında içimde iman yoktur.*”⁵⁵⁹ Peker, diğer muhaliflerden farklı bir amaçla hareket etmekteydi. Onun muhalefetinin asıl sebebi kabinede değişiklik olmasını istemesiydi.

2.2.2.3. Dörtlü Takrir (Önerge) ve Türk Siyaseti Açısından Önemi

Mecliste bütçe ve toprak reformu ile ilgili görüşmeler devam ederken 7 Haziran 1945’te CHP Meclis Grubuna “*Dörtlü Takrir*” adı ile bilinen önerge verildi. Bu önerge çok partili hayata geçiş sürecindeki ilk ciddi teşebbüs olması bakımından

555 Adnan Menderes, 1898 Aydın’da doğdu. Mondros Mütarekesi’nin ardından başlayan işgallere karşı kendi Kuva-yı Millîye birliğini kurarak Millî Mücadele’ye destek verdi. SCF’nin kurulmasının ardından Aydın İl Teşkilatını kurdu. SCF’nin kapanmasından sonra Aydın’a gelen Celâl Bayar başkanlığındaki ekibin dikkatini çeken Menderes ve arkadaşları CHP’ye alındılar. Adnan Menderes ve yakın arkadaşı Ethem Menderes, Aydın’da CHP’nin teşkilatını yeni baştan kurdular. O günlerde Aydın’a gelen Gazi Mustafa Kemal, Adnan Menderes ile yakından ilgilendi ve onu “*dikkat çekici*” buldu. Nitekim bu münasebetin ardından onun milletvekili yapılmasını istedi. Böylece CHP Milletvekili olan Menderes, Parti içi çalışmalarda yeteneğini göstererek kısa bir süre sonra CHP Meclis Grubu üyesi oldu. Parti müfettişi olarak da görev almış olan Menderes, İkinci Dünya Savaşı sırasında muhalif seslerin yavaş yavaş çıkmaya başladığı Mecliste, dünyada ve Türkiye’de esen demokrasi rüzgârından istifade ile başlayan muhalefetin öncüsü oldu. Geniş bilgi için bkz. Şerif Demir, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

556 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 65, (29.05.1945), s. 505.

557 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 65, (29.05.1945), s. 510.

558 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 17, B 65, (29.05.1945), s. 513.

559 Toker, **age.**, s. 63.

önemlidir. Belgenin sahipleri; Celâl Bayar (Manisa), Adnan Menderes (Aydın), Refik Koraltan (İçel) ve Fuad Köprülü (Kars) idi. Bu belge ile DP içindeki muhalefet resmîyet kazandı.

Önergede millî egemenliğin sonucu ve dayanağı olan Meclis denetiminin 1924 Anayasası'nın yalnız şekline değil ruhuna da uygun olması için gerekli tedbirlerin alınması, vatandaşların haklarını Anayasa'nın gerektirdiği genişlikte kullanılmasına imkân sağlanması ve bütün Parti çalışmalarının bu çerçevede yürütülmesi istenmekteydi. Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli nutkunda politika ve fikir hayatında demokrasi prensiplerine daha geniş ölçüde yer verileceğine dair sözlerinin, teklifin yersiz ve zamansız olmadığı şeklindeki inançlarını güçlendirdiği belirtilmektedirler⁵⁶⁰.

Önergede istenenler, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs'ta yaptığı konuşmanın ruhuna uygun olmasına rağmen CHP içinde önergeye yönelik tepkiler sert oldu. Bu tepkiler özellikle radikallerden geldi. Onlara göre önerge sahipleri yeni bir parti kurmak istiyorlardı⁵⁶¹. Fakat radikaller, kendilerince bunun için henüz çok erken olduğunu düşünmekteydiler. CHP içinde çoğunlukta olan ve Recep Peker gibi CHP'nin önemli isimlerinin de aralarında olduğu radikallere karşı az sayıdaki ılımlılar gelişmelere daha sıcak bakmaktaydılar.

Önerge, CHP Meclis Grubuna gelmeden önce önerge sahiplerinin yeni bir parti kurmak istedikleri şeklindeki iddialar da gündeme geldi. Bunun üzerine İnönü, önerge sahipleriyle ilgili olarak *"Bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girişsinler."*⁵⁶² dedi. İnönü, bu sözleriyle muhtemelen çok partili hayata geçmek için gerekli olan yeni partinin, CHP içinden çıkacak ve inkılaplar için tehdit oluşturmayacağına inandığı arkadaşları tarafından kurulmasını teşvik etmek istemişti.

Önerge sahipleri, görüşmelerin kamuoyuna yansımaları için önergenin görüşüleceği toplantının açık yapılmasını istediler⁵⁶³. Ancak toplantı gizli yapıldı. Görüşmeler oldukça hararetle geçti. Özellikle Adnan Menderes eleştirilere şiddetle

560 Metin için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:53-315-4, Tarih:07.06.1947; Hilmi Uran, **Hâtıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 432-434.

561 Uran, **age.**, s. 435; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 438; Barutçu, **age.**, s. 740.

562 Sedat Altaş, **Çarıklı Demokrasi: Demokrat Parti'nin İktidar Mücadelesi**, İkinci Adam Yay., İstanbul 2011, s. 30.

563 Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyannameyi Olarak "Dörtlü Takrir'in" Amacı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 9, 2003, s. 16.

karşı çıktı. Toplantı sonunda kürsüye gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu, CHP'nin önergede bahsedildiği gibi demokratik düzenlemelere ihtiyacı olmadığını, zaten Partinin demokratik prensiplere göre yönetildiğini savunarak önerenin geri alınmasını tavsiye etti⁵⁶⁴. Görüşme sonunda yapılan oylamada Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü dışındaki milletvekillerinin oybirliği ile önerge reddedildi⁵⁶⁵. Mecliste elbette ki bu dört isim dışında muhalifler de vardı. Önerge sahipleri onların da kendilerine destek vereceklerini düşünüyorlardı. Ancak onlar siyasi kaygılar yüzünden olumsuz oy verdiler⁵⁶⁶. Daha sonra Refik Koraltan görüşmeleri şöyle değerlendirmektedir: *“Bir diktatör idareye girilen bu insani mücadele milletimizin hayatında ve hele demokratik rejimin milletimizin siyasi ve içtimai bünyesinde husule getireceği büyük tahavvülâtın temelini teşkil edecektir.”*⁵⁶⁷

2.2.2.4. Muhaliflerin CHP ile Yollarının Ayrılması

Önerenin reddinden sonra Adnan Menderes ve Fuad Köprülü 13 Haziran'dan itibaren basında yazılar yazmaya başladılar⁵⁶⁸. Bu durum CHP içinde rahatsızlıklara sebep oldu. Nitekim her iki isim, başlatılan soruşturmanın ardından tüzüğe aykırı hareket ettikleri ve Vatan gazetesinde Partiyi yıpratıcı nitelikte yazılar yazdıkları gerekçesiyle⁵⁶⁹ 21 Eylül 1945'te CHP'den ihraç edildiler⁵⁷⁰. Menderes ve Köprülü'nün Partiden ihraçları muhalifler arasında tepkiyle karşılandı. Celâl Bayar ihraçlara tepki olarak 28 Eylül'de CHP'den istifa etti. Bu gelişmeler Bayar liderliğinde yeni bir parti kurulacağı şeklindeki söylentileri artırdı⁵⁷¹. Ancak o, bu

564 Celâl Bayar anılarında bu teklif üzerine Fuad Köprülü'nün bir ara önergeyi geri almak için yerinden kalkacak gibi olduğunu ancak kendisinin Köprülü'ye; *“Biz verdiğimiz takrirleri geri alacak insanlar değiliz.”* diyerek engel olduğunu belirtmektedir. Celâl Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Der. İsmet Bozdağ), Baha Matbaası, İstanbul, t.y., s. 33-34; Barutçu da aynı bilgiyi vermektedir. Barutçu, **age.**, s. 744.

565 Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 126.

566 Akandere, agm., s. 17.

567 Refik Koraltan, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor**, (Yay. Haz. Kamil Maman), Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 93.

568 Bu dönemde muhalefeti açıkça destekleyen iki gazete vardı. Bunlardan biri liberal kimliği ile tanınan gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın sahibi olduğu Vatan gazetesi idi. Diğeri ise Sovyet taraftarı fikirleriyle tanınan Zekeriya-Sabiha Sertel çiftinin sahibi olduğu Tan gazetesidir.

569 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:572-2277-3, Tarih:06.02.1947.

570 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:5-27-17, Tarih:22.09.1945.

571 Samet Ağaoğlu, Bayar'ın o günlerde yeni bir parti kurmanın mümkün olup olmayacağını anlamak için İstanbul, İzmir, Ankara gibi kentlerdeki dostları arasında bir araştırma yaptırdığını iddia etmektedir. Ona göre Bayar araştırması sonucunda pek çok kişinin yeni

iddiaları reddetti⁵⁷². CHP Çoruh Milletvekili ve Gazeteci Asım Us, Celâl Bayar'ın önergenin reddinden dolayı alınganlık gösterdiği için istifa ettiğini savundu. Us, onun ikinci bir parti kuracağı şeklindeki iddiaların da doğru olamayacağını çünkü böyle bir şey için CHP Meclis Grubunda meselenin görüşülüp karara varılması gerektiğini iddia etti⁵⁷³.

Refik Koraltan, gelişmeler üzerine Vatan gazetesine 2 Ekim'de bir demeç verdi. Demeçte şöyle dedi: “*Ben ve üç arkadaşım, Millî Hâkimiyet [millî hâkimiyet] esaslarını ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değiliz, iki arkadaş hakkında ihraç kararı verenlerdir.*” Sözlerinin devamında Koraltan, İç tüzüğü'nün 112. maddesi gereği milletvekilleri parti prensipleriyle uyuşmayan bir durum içine girdiklerinde önce kendilerinden mevcut duruma son vermeleri için rica edilmesi, durum devam ederse ihtar edilmeleri gerektiğini ve buna rağmen herhangi bir değişiklik olmadığı takdirde CHP Meclis Grubunun oy çokluğuyla Partiden ihraç edilebileceğini ifade etti⁵⁷⁴. Bu demeç üzerine 27 Ekim'de Koraltan'ın savunmasını isteyen CHP Meclis Grubu, yapılan oylama sonucu, savunmanın esas ve usul bakımından yersiz olduğu gerekçesiyle CHP'den ihracına karar verdi⁵⁷⁵.

Aynı günlerde gazetelerde Bayar'ın reddetmesine rağmen yeni bir parti kuracağı şeklinde haber ve yorumlar yer almaya devam etti. CHP'li bazı isimler, bu fikre ılımlı yaklaştı. Onlara göre Türkiye'de bir an evvel çok partili hayata geçmek gerekiyordu. Çünkü Türkiye, dış politikada Rus istekleri karşısında yalnız kalmış ve aradığı nitelikli desteği Batılı devletlerden bulamamıştı⁵⁷⁶. Aynı fikre sahip olmasına rağmen İnönü, hızlı bir değişimden yana değildi. Çok partili hayata geçiş, rejimi tehlikeye sokmamak için aşamalı olarak gerçekleştirilmeliydi. Bunun için önce

bir parti kurulması gerektiğine inandığını görmüştür. Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 83.

572 “C. Bayar'ın Milletvekilliğinden istifası haberi doğru çıktı”, **Vatan**, 29 Eylül 1945, s. 1,3.

573 Asım Us, “Celâl Bayar'ın istifası”, **Aydın Tarihi**, Ekim 1945, S 143, s. 29-30.

574 “Refik Koraltan, parti işlerindeki vaziyetini belli etti”, **Vatan**, 2 Ekim 1945, s. 1.

575 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-28-7, Tarih:22.12.1945; “Refik Koraltan Partiden çıkarıldı.” **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1945, s. 1.

576 Gazeteci Zekeriya Sertel, o günlere ait anılarını anlatırken Dolmabahçe Sarayı'nda İnönü'nün kalabalık bir misafir topluluğu önünde şu şekilde haykırdığını nakletmektedir: “*Yalnızız. Elimizden tutan yok! Türkiye tecrit edilmiş bulunuyor. Ne yapacağımızı bilmiyoruz.*” Sertel, İnönü'nün içinde bulunduğu durumda “*yılana bile sarılmaya razı*” olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği'ne karşı desteğe duyulan ihtiyacın Türkiye'yi Amerika'nın kucağına ittiğini iddia etmektedir. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 220-221.

uygun bir lider bulmak ve politika geliştirmek gerekiyordu. Eski başbakanlardan Celâl Bayar, bunun için en uygun isimdi. Çünkü Bayar, inkılaplara inanmış biriydi. Gerçek bir CHP'li idi. Dolayısıyla eğer ikinci bir parti kurmak gerekliyse bunu Bayar yapabiliirdi. Onun kuracağı parti rejim için ve CHP için tehdit oluşturmazdı. Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, 5 Aralık'ta Tanin gazetesinde çıkan bir yazısında demokrasi için en az iki partiye ihtiyaç olduğunu belirterek burada önemli olanın ikinci partinin nasıl kurulacağı meselesi olduğunu ileri sürdü. Yalçın, "... *Bunun için en iyi çare mevcut fırka içinden bazı zatların ayrılarak, esas programda mütehtebit kalmakla beraber, bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağını söylemiş ve bunun çok faydası görüleceğine inanmıştık. İşte şimdi bu yeni partiyi biz böyle bir kontrol partisi mahiyetinde telakki ediyor ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz. ...*"⁵⁷⁷ demektir.

Yalçın'ın bu sözleri o dönemdeki CHP'lilerin fikirlerini ve niyetini yansıması bakımından önemlidir. CHP gerçek bir demokrasiden değil, 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası örneğinde olduğu gibi göstermelik bir demokrasiden yanadır.

Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur, 17 Aralık 1945'te Mecliste yaptığı bir konuşmada TBMM'nin denetleme görevini yapamadığını bunun en önemli sebebinin ise merkezden aday belirlenmesi olduğunu söyledi. CHP yönetimi, Bayur'un bu sözlerinin, Tüzüğün 27. maddesinde belirtilen seçim esaslarını, çürütme yönelik olduğu gerekçesiyle savunmasının alınmasına karar verdi. Bayur, geri adım atmayarak sözlerinin doğruluğunu savundu. Bunun üzerine CHP'den ihraçına karar verildi⁵⁷⁸.

2.2.2.5. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın Onaylanması Sırasında TBMM'de Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı görüşmek ve onaylamak üzere Meclis, 15 Ağustos 1945'te toplandı. Görüşmeler sırasında söz alan milletvekillerinin çoğu Birleşmiş Milletler Antlaşması ile ilgili genellikle birbirini tamamlayan hatta birbirinin tekrarı niteliğinde konuşmalar yaptılar. Ancak Aydın Milletvekili Adnan Menderes'in söz almasıyla birlikte durum değişti. Menderes, konuşmasında Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda yer alan taahhütlerin bir taraftan uluslararası sorunları savaşa gerek kalmadan çözmeyi amaçladığını diğer taraftan da "*Birleşmiş Milletler topluluğundaki her memlekette demokrasi prensiplerine uygun olarak yurttaşın kişisel özgürlük ve dokunulmazlığı ile siyasi haklarının saklı tutulma-*

577 Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Parti", **Aydın Tarihi**, Aralık 1945, S 145, s. 125-127.

578 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-28-19, Tarih:25.01.1946.

sını gerekli kılmaktadır.” dedi. İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasında Almanya ve İtalya’da diktatör yönetimlerin kurulup ardından da bu ülkelerin kendi yönetim şekillerini başka ülkelere yayma çalışmalarının etkili olduğunu ifade ederek Birleşmiş Milletleri kuran devletlerin bu yüzden diktatör rejimler istemediğini belirtti. Menderes, doğal olarak Türkiye’de de demokratik bir yönetimin kurulması gerektiğini ve bunun, Birleşmiş Milletlerin iç işlerimize müdahalesi olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını savundu. Anayasa’nın ruhunun Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın ruhuna oldukça uygun olduğunu, dolayısıyla bu antlaşmayı kabul etmekle Anayasa’ya aykırı bir taahhüt altına girmiş olmayacağımızı en fazla fiili durum ile 1924 Anayasası arasındaki bazı tutarsızlıkları ortadan kaldırmak gerekebileceğini ifade etti. Menderes bunun da zaten *“Ana kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemâli ile yerine getirilmesi demektir.”*⁵⁷⁹ dedi. Menderes’in konuşmasında Birleşmiş Milletler Antlaşması’nı onaylamanın, çok partili hayata geçmeyi taahhüt etmek anlamına geldiğini savunması, Meclisteki tansiyonu yükseltti.

CHP Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen söz alarak isim vermeden, *“Bir arkadaşımız neden bilmiyorum milletlerarası bir mevzuun mevzubahis olduğu bir zamanda bizim fiili durumumuzun buna uygun olmadığını ileri sürdü.”* diyerek Menderes’i eleştirdi. Türk Anayasası’nın en ileri anayasa olduğunu ve fiili durum bakımından da Türkiye’nin en ileri rejim olduğunu iddia etti⁵⁸⁰. Kars Milletvekili Fuad Köprülü’nün söz alarak Menderes’i savunmaya başlaması üzerine CHP’li milletvekilleri onu susturmaya çalıştılar. Köprülü, TBMM kürsüsünden herkesin istediğini söyleyebileceğini, hiç kimsenin buna müdahale etmeye hakkı olmadığını belirtti. Ökmen, Köprülü’ye cevap olarak SCF olayını hatırlatırcasına, *“On beş senedir nerede idin sen?”* dedi. Köprülü ise görüşmeleri yapılan Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın düşünce özgürlüğünü savunduğunu ve buna inanmayanların en azından antlaşmanın imzalandığı bugün, antlaşmaya saygı duymalarını istedi⁵⁸¹. Yaşanan tartışmalar sırasında dikkati çeken nokta, her iki tarafın da Anayasa’nın demokratik bir yapıya sahip olduğu noktasında hemfikir olmasıydı. Ancak muhalifler ülkede Anayasa’nın uygulanmadığını yani fiili durumun demokratik olmadığını, karşı taraf ise demokratik olduğunu savunuyordu. Görüşmeler sonunda 15 Ağustos 1945’te Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nı onayladı⁵⁸².

579 **TBMMTD**, D.VII, C 19, B 90, (15.08.1945), s. 170-171.

580 **TBMMTD**, D.VII, C 19, B 90, (15.08.1945), s. 174.

581 **TBMMTD**, D.VII, C 19, B 90, (15.08.1945), s. 174-176.

582 **TBMMTD**, D.VII, C 19, B 90, (15.08.1945), s. 178.

2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kurulan İlk Parti: Millî Kalkınma Partisi

1924 Anayasası çok partili hayata geçiş için uygundu. Nitekim daha önce iki kez başka partiler kurulmuştu. Bu yüzden demokratik düzene geçiş sancılı olmadı. Zaten Atatürk'ün ilke ve inkılaplarının ekonomik, sosyal ve siyasi unsurları da bu sürece geçişin alt yapısını oluşturmuştu⁵⁸³. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk siyasetinde ortaya çıkan durum da yeni partilerin kurulmasına fırsat tanıdı. Fakat bu süreç, beklendiği gibi Celâl Bayar ve arkadaşlarının kurduğu bir partiyle değil, iş adamı Nuri Demirağ⁵⁸⁴ tarafından kurulan Millî Kalkınma Partisi (MKP) ile oldu. Kendiliğinden ortaya çıkmış bir muhalefet hareketi olması sebebiyle önemlidir.

6 Eylül 1945'te MKP'nin kurulduğu bizzat Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından açıklandı⁵⁸⁵. MKP çok partili siyasi hayata geçişin ilk partisi olmasına rağmen siyasi çevreler tarafından pek dikkate alınmadı⁵⁸⁶. Bunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün MKP'yi görmezden gelmesi ve MKP kurucularının aktif siyasetin içinde olmayan kişiler olması etkili oldu. Kuruluşunun ardından Parti ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de diğer siyasetçiler de en küçük bir yorum yapmadılar. Siyasi çevrelerin MKP'yi dikkate almadıklarının en önemli göstergesi İnönü'nün 1 Kasım 1945'te TBMM'yi açış konuşmasında hükümet partisi karşısında başka bir parti olmadığını ifade etmesidir⁵⁸⁷.

Dönemin gazetelerinde de söz birliği etmişçesine MKP ve lideri Nuri Demirağ hakkında ciddi haberler yer almıdı⁵⁸⁸. İsmet İnönü'nün damadı ve gazeteci Me-

583 Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002, s. 338.

584 Hayatı için bkz. Fatih M. Dervişoğlu, **Türkiye'nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ**, Ötügen, İstanbul 2014, s. 57-186.

585 9 Temmuz 1945'te Nuri Demirağ, partisini kurmak amacıyla dilekçesini İçişleri Bakanlığına verdi. Ancak bazı belgelerin eksik olması sebebiyle kuruluş süreci uzadı. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:434-1803-3, Tarih:17.05.1946.

586 Gazeteci Yavuz Abadan, köşe yazısında DP'nin kuruluşunun önemine dikkat çekmekte ve başka partilerinde olduğunu ancak Türkiye'de Amerika benzeri iki güçlü partinin "karşılıklı denetlemesi esasına dayanan" bir sistemin kurulması gerektiğini savundu. Ona göre Türk siyaseti aşağı yukarı aynı güce pek çok partinin kurulup devam etmesine imkân sağlayacak durumda değildir. Yavuz Abadan, "Yeni parti kurulurken", **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1946, s. 1,3.

587 Bkz. **TBMMTD**, VII. Dönem, C 20, B 1, (01.11.1945), s. 7.

588 Gazeteci Necmettin Sadak, DP'nin kuruluşuna yer verdiği yazısında "C.H.Partisi'nin karşısına nihayet istenildiği şekilde ciddi bir partinin çıkmak üzere..." olduğunu belirterek dolaylı bir şekilde MKP'nin önemszenmediğini ortaya koymaktadır. Necmettin

tin Toker, basının MKP toplantılarını haber yapmak yerine Demirağ'ın davetlerde misafirlerine kuzu ikram etmesi gibi basit konuları ön plana çıkardıklarını hatta MKP'yi, "kuzu partisi" olarak adlandırdıklarını belirtmektedir⁵⁸⁹.

Partinin kurucuları iş adamı Nuri Demirağ, eski milletvekillerinden Hüseyin Avni Ulaş⁵⁹⁰ ve yazar Cevat Rifat Atilhan⁵⁹¹ idi. Kurucuların ortak özelliği, halkın kurulacak bir siyasi partiye sahip çıkacağına inanmış olmalarıdır. Aralarında kesinlikle bir fikir birliğinin olduğunu söylenemez. Partinin en önemli özelliği kurucularının yönetici-asker sınıfından gelmemesidir⁵⁹².

MKP, sanayiciler ile muhafazakâr ve milliyetçi kesimin partisi olarak ortaya çıktı⁵⁹³. Devletçiliğe karşıydı⁵⁹⁴. Bu politika ile halkın refaha kavuşamayacağına inanan Parti kurucuları liberalizmi savunmaktaydılar⁵⁹⁵. Demirağ, düzenlediği basın toplantısındaki konuşmasında CHP ile iç siyasette farklı görüşlere sahip olmalarına rağmen dış siyasette aynı görüşleri paylaştıklarını ifade etti⁵⁹⁶.

MKP, gerek programı gerek üyelerinin tutum ve davranışları yüzünden halk için tatmin edici olmadı. Partinin kurucuları arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan, kuruluşundan kısa bir süre sonra Partiden ayrıldılar. Onlardan altı ay sonra MKP'den çıkarılan Nuri Demirağ ise hayli çekişmelerin ardından Partiye döndü ve bir süre sonra genel başkan oldu. Ancak iç huzuru ve disiplini bir türlü gerçekleştiremeyen MKP, Nuri Demirağ'ın

Sadak, "Bir iyi haber: Celâl Bayar'ın kurmak üzere olduğu parti...", **Ayin Tarihi**, Aralık 1945, S 145, s. 123-125.

589 Toker, **age.**, s. 45.

590 İlk dönem TBMM'de Erzurum Milletvekili olarak yer almıştır. İkinci grup milletvekilleri arasındadır. MKP kurulduğu sırada İstanbul'da 5. Noter olarak çalışmaktadır. Dervişoğlu, **age.**, s. 154-158.

591 Millî Mücadele sırasında Zonguldak civarında Kuva-yı Millîye saflarında yüzbaşı rütbesiyle mücadele etmiştir. Daha sonra yazarlık yapmıştır. MKP'nin İslamcı kanadını temsil etmektedir. Dervişoğlu, **age.**, s. 158-163.

592 Ağaoğlu, **age.**, s. 45-46.

593 Uyar, **age.**, s. 182.

594 Millî Kalkınma Partisinin programı için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:434-1803-3, Tarih:17.05.1946; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952, s. 639.

595 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:434-1803-3, Tarih:17.05.1946.

596 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:48-285-6, Tarih:00.00.1949(6).

1957'de ölümünün ardından kongresini yapmadığı için 1958'de feshedilmiş kabul edildi⁵⁹⁷.

2.4. Yeni Yasama Yılı'nın Açılışında İsmet İnönü'nün Yaptığı Konuşma ve Kamuoyunda Yankıları

İnönü, 1 Kasım 1945'te Meclisi açış konuşmasında şöyle dedi:

“... Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur.

... Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevgiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.

... Memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz. ... Ülkemizin politik yönetimi Cumhuriyet'le kurulan halk yönetiminin her doğrultuda ilerlemesini ve koşullarıyla gelişmesini sürdürecektir. Savaş günlerinin ihtiyatlı tedbirleri gerektiren darlıkları kalktıkça ülkenin politika ve düşünce yaşamında demokrasi ilkeleri daha geniş ölçüde egemen olacaktır. ... Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispatladığı gerçek, halk yönetiminin ülkeyi serbest düşüncelere ve özgürlük yaşamına alıştırtıp erdirmesi ve geçmişteki otoriter yönetimlerden daha güçlü olarak yurttan anarşiyi ve ayağa düşmesini önlemiş olmasıdır...⁵⁹⁸”

MKP, bu konuşmadan önce kurulmuş olmasına rağmen İnönü'nün konuşmasında sanki bu parti yokmuş gibi *“Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.”* şeklindeki ifadesi, MKP'yi bir muhalefet partisi olarak tanımadığı anlamına gelir. Metin Toker, İnönü'nün muhalefet partisinin başında Celâl Bayar'ı görmek istediğini belirtmektedir⁵⁹⁹. Ancak bu istek MKP'nin varlığını ortadan kaldırmaz. Diğer yandan konuşmanın geneline bakıldığında İnönü'nün, CHP iktidarını sarsmayacak bir muhalefet istediği anlaşılakta-

597 Dervişoğlu, *age.*, s. 172.

598 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 20, B 1, (01.11.1945), s. 7-8.

599 Toker, *age.*, s. 46.

dır⁶⁰⁰. İnönü, çok partili hayata geçme zorunluluğunun doğduğu bir ortamda yaptığı bu konuşmayla muhaliflere olumlu mesaj vermiştir. Nitekim bu konuşmadan kısa bir süre sonra Celâl Bayar, basına verdiği demeçte yeni bir parti kurmak için arkadaşlarıyla hazırlık yaptıklarını açıklamıştır⁶⁰¹.

2.5. Anadolucular Hareketi ve CHP'nin Siyasi Düşüncesindeki Değişimine Etkisi

Anadolucular⁶⁰² olarak adlandırılan hareket, CHP içinde edebiyatçı Memduh Şevket Esendal ile ortaya çıktı. Bilecik Milletvekili Memduh Şevket Esendal, milletvekilliğinin ikinci döneminde 6 Mayıs 1942'de CHP Genel Sekreteri oldu. 1943 seçimlerine giderken CHP milletvekili aday listelerini Genel Başkan İsmet İnönü ve Esendal birlikte hazırladılar. Esendal'ın etkisiyle listede yeni ve genç isimlere yer verildi. Bu isimler CHP içinde farklı bir bakış açısına sahip, daha liberal düşünen kişilerdi. Daha sonra CHP içinde Otuzbeşler adıyla ortaya çıkacak olan hareketin oluşmasına zemin hazırladılar⁶⁰³.

Anadolucular, 1946 seçimlerinde yeni isimlerle daha da güçlenerek Meclise girdiler⁶⁰⁴. Anadolucuların temel hedeflerinden biri komünizm ile mücadeleydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin bozulması ve savaş sonrasında bu ülkenin verdiği notalar, Anadoluculuk fikrinin CHP içinde ve dışında güçlenmesine sebep oldu⁶⁰⁵. Tahsin Banguoğlu, Nihat Erim gibi isimler bu gruptandı.

2.6. Demokrat Partinin Kuruluşu

Celâl Bayar, 3 Aralık 1945'te milletvekilliğinden istifa etti ve parti kurma hazırlıklarına hız verdi. 4 Aralık'ta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Bayar'ı yemeğe

600 Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yay., İstanbul 1996, s. 132.

601 "B. Celâl Bayar'ın kuracağı parti", **Akşam**, 2 Aralık 1945, s. 1; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, C IV, Rey Yay., y.y., t.y., s. 47.

602 İkinci Meşrutiyet yıllarında ülkedeki Türkçü fikirlerle sahip aydınlar bir yol ayrımına geldiler. Turancılar olarak adlandırılan grup, dünyadaki bütün Türkleri bir bayrak altında toplamayı amaçlıyordu. Anadolucular ise Anadolu kültürünü ve insanını esas almaktadır. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İstanbul 1994, s. 478.

603 Çınar, agt., s. 205-206.

604 Çınar, agt., s. 212.

605 Çınar, agt., s. 214.

davet etti⁶⁰⁶. Sonraki günlerde ikili arasındaki görüşmeler devam etti⁶⁰⁷. Bu görüşmeler, İnönü tarafından iç ve dış koşullar göz önüne alınarak mecburen yeni bir partinin kurulmasına izin verileceği ancak İnönü'nün bunu kontrollü bir şekilde gerçekleştirmeyi planladığı şeklinde yorumlanabilir. Tevfik Çavdar, İnönü'nün güdümlü değil, kontrollü bir parti kurulmasını istediğini savunmaktadır. Yani yeni parti belirli bir çerçevede muhalefet yapabilecekti⁶⁰⁸. Anlaşılan o ki ne CHP ne de İnönü başka bir partinin iktidara gelebileceği fikrine hazırdı. Başka bir deyişle iç ve dış koşullar Türkiye'de çok partili hayata geçişi zorunlu kılmıştı, ancak CHP kadroları bunu biçimsel olarak algılamışlardı, henüz içeriğini kavrayamamışlardı. Bu da CHP'nin halktan kopuk, olaylara tepeden bakma alışkanlığının kolay kolay değişmeyeceğini ortaya koymaktadır.

Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946'da Dörtlülük Önerge sahibi olan Adnan Menderes, Celâl Bayar, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından Ankara'da kuruldu. Partinin kuruluşu Türkiye'de gerçek anlamda çok partili hayata geçiş sürecini başlattığı için önemlidir. Bir başka deyişle DP, kuruluş ve faaliyetleriyle Türk İnkılabının yeni bir aşamasına rehberlik etti⁶⁰⁹. DP, CHP içinden çıkmış milletvekilleri tarafından kurulmuş bir partidir. Yani doğrudan bir halk hareketi değildir⁶¹⁰. Ancak kuruluşundan itibaren halkın desteğini kazanmıştır. Daha sonra DP safalarında önemli bir isim haline gelecek olan Samet Ağaoğlu, DP'nin kuruluşu ile ilgili olarak "*Demokrat Parti'yi kuran yönetici kadro ve bürokrasi, kurduran halktır.*" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır⁶¹¹.

DP'nin söyleniş biçimi halk dilindeki ifadeyle "Demir kırat" idi. Parti kurulduğunda ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu yüzden kuruluş döneminde genel merkez olarak CHP Antalya Milletvekili Dr. Cemal Tunca'nın Sümer Sokak'ta bulunan evi kullanıldı⁶¹². Tunca, DP kurulur kurulmaz CHP'den istifa etmiş ve DP'ye katılmıştı. DP'nin programı, CHP'nin programından farklı değil-

606 "Millî Şef dün Celâl Bayar'ı kabul ettiler", **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945, s. 1,3.

607 Fuad Köprülü, "Demokrat Parti'nin Kuruluşu", **Vatan**, 6 Aralık 1957, s. 2,5.

608 Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 410.

609 Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, s. 76.

610 Karpat, **age.**, s. 135.

611 Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, s. 51.

612 Yalman, **age.**, s. 52.

di. Altı ilke aynen benimsenmişti. Diğer yandan DP programını hazırlarken İnönü ile Bayar arasında görüşme yapılmış ve hassas konularda görüş birliği sağlanmıştı⁶¹³.

DP programına göre Partinin temel amacı demokrasidir. Anayasa'nın temel prensipleri arasında yer aldığı için DP, altı ilkeye programında yer vermişti. Program çalışmaları sırasında en fazla devletçilik üzerinde duruldu. Buna göre devlet sadece vatandaşlarının refah ve geçim seviyesini yükseltmek için ekonomik faaliyetlerde bulunmalıdır. Bunun için devlet, özel teşebbüsün güvenle çalışacağı ortam hazırlamalı ve gerekmedikçe ekonomiye müdahale etmemelidir⁶¹⁴. Buradan da anlaşılacağı gibi DP, 1930'dan itibaren Türkiye'de uygulanan devletçilik politikasından uzaklaşarak liberalizme⁶¹⁵ yakın bir politika takip etmeyi uygun görmektedir. Fakat Parti programında "devletçilik" ifadesinin kullanılması Anayasa gereği zorunluydu. Kaynaklarda net bir bilgiye rastlanmamış olmakla birlikte CHP içinde başlangıçtan itibaren ılımlı devletçilikten hatta liberalizmden yana olan Celâl Bayar ve ekibinin, sırf bu sebeple programlarında devletçilik politikasına yer verdikleri düşünülmektedir.

DP'nin kurulduğu gün, Ankara'da Basın Birliği'nin kongresi yapılmaktaydı. Kongre için Ankara'da bulunan gazeteciler, DP Genel Merkezini ziyaret ettiler. Gazeteciler, Celâl Bayar'a DP'nin muvazaa yani iktidarla anlaşmalı olarak kurulduğu şeklinde iddialar olduğunu ve bu hususta ne düşündüğünü sordular. Bayar, daha bir partinin kurulacağı söylentileri ortaya çıkar çıkmaz basında her fırsatta gündeme gelen bu söylentiler için "*Muvazaa hafifliktir. Kimse böyle bir teklifte bulunmamış, kimse de böyle bir teklifi kabul etmemiştir.*"⁶¹⁶ şeklinde cevap verdi. Ertesi gün DP kurucuları toplanarak Celâl Bayar'ı, genel başkan seçtiler. Merkeze çağrılan gazetecilere DP'nin Tüzük ve programı verildi. Gazetecilerin, DP için CHP'nin sağında mı solunda mı olduğu şeklindeki sorularına, Adnan Menderes şu cevabı verdi: "*Belki de Halk Partisi'nden iki parmak daha soldadır.*"⁶¹⁷

613 Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 536.

614 Bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1807-1, Tarih:17.07.1946.

615 Akşam gazetesinde Necmettin Sadak, DP'nin programının CHP'den pek farklı olmadığını ancak ekonomik alanda özel teşebbüsün desteklenmesi ve gerekmedikçe devletin ekonomiye karışmamasının, açıkça liberal ekonomi olduğunu ve Türkiye'nin böyle bir uygulamaya alışık olmadığını ileri sürdü. Necmettin Sadak, "Demokrat Parti'ye 'hoş geldin' deriz...", **Ayın Tarihi**, Ocak 1946, S 146, s. 17-19; **Akşam**, 9 Ocak 1946, s. 1,2.

616 "Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, s. 1,3.

617 Yalman, **age.**, s. 52.

2.6.1. DP'nin Kuruluşunun Basında Yankıları

Basında DP'nin kuruluşu büyük bir ilgiyle karşılandı. Gazeteciler, köşelerinde yeni partinin Celâl Bayar gibi inkılapçı birinin liderliğinde kurulmuş olmasını rejimin güvenliği açısından önemli bir gelişme olarak yorumladılar⁶¹⁸. Kurulduğu günden itibaren DP'ye destek veren iki gazete vardı. Bunlardan biri liberal görüşe sahip olan Vatan gazetesi⁶¹⁹ diğeri ise sol görüşlü Sabiha-Zekeriya Sertel çiftinin sahibi olduğu Tan gazetesiydi. Zekeriya-Sabiha Sertel çifti ile DP arasında ilk günlerde var olan yakınlaşma, CHP'nin eline büyük bir koz verdi. İlerleyen günlerde CHP, buradan yola çıkarak daha da ileri gitti ve DP'yi Moskova yanlısı olmakla hatta komünistlikle suçladı.

618 Falih Rıfkı Atay, "Yeni Parti Kuruldu", **Ulus**, 8 Ocak 1946, s. 1,2.

619 Vatan gazetesi, basında CHP'ye yönelik ilk ciddi eleştirilerin yer aldığı gazete idi. Gazetenin DP ile ortak noktası CHP iktidarına karşı olmasıdır. DP'ye bakışı Amerikan politikası ile paralel idi. DP'nin Amerika ile ilişkilerinin iyi olduğu dönemde Vatan, DP'yi destekledi. DP'nin Amerika ile ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte ise DP'den uzaklaşmaya başladı. Sanem Gök, **Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 25-30.

Karikatür 4. “İLK ÇARPIŞMA!..” adlı karikatür. **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1946.

Cumhuriyet gazetesinde DP'nin kurulduğu ilk günlerde yayınlanan “İLK ÇARPIŞMA!..” adlı karikatür, Türk siyasetindeki durumu ve basın tutumunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Karikatürde dönemin siyasi partileri birer uçak olarak simgelenmektedir. Partilerin birbirleriyle kıyasıya mücadele ettiği karikatürde MKP, yaşadığı parti içi sıkıntılardan dolayı kuyruk kısmı kopmuş bir uçak olarak tasavvur edilmektedir. Dönemin gazetelerinin ise birbirleriyle mücadele halinde olan partilere en şiddetli şekilde hücum ettikleri anlatılmaktadır.

Ahmet Emin Yalman, Vatan'daki köşesinde Londra'da DP'nin kurulmasının Türkiye'ye karşı ilgiye sebep olduğunu belirtti. Yalman, “*En hayırlı propagandamız; tek parti ruhunu gömüp çift parti yoluna girdiğimizi âleme duyurmaktır.*”⁶²⁰ yorumunu yaptı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Amerika ve İngiltere'nin kendi çıkarları doğrultusunda Balkanlar'da demokratik rejimlerin kurulması için çaba sarf ettikleri bir dönemde, Sovyetler Birliği'nin yanı başındaki Türkiye'de yeni bir parti kurulması bu ülkelerde olumlu karşılandı.

620 “DP'nin Kuruluşu Londra'da Alaka Uyandırdı.”, **Vatan**, 19 Ocak 1946, s. 1.

2.6.2. DP'nin Kuruluşuna CHP'den Gelen İlk Tepkiler

12 Şubat 1946'da CHP Genel Sekreterliği tarafından taşra teşkilatlarına bir genelge gönderildi. Genel Sekreter Nafi Atuf Kansu imzasıyla gönderilen genelgede son zamanlarda CHP'nin karşısına yeni partilerin çıktığı ve bunların amacının teşkilatlanıp büyüyerek iktidara gelmek olduğu belirtilmektedir. Genelgede vatandaşların siyasi haklarına ve partilerin faaliyetlerine saygı duymakla beraber, CHP'li olarak herkesin sorumluluklarının olduğu hatırlatılmaktadır. Buna göre evvela sayıca çoğalmak gerektiği ifade edilmektedir. Bu amaçla CHP'ye girmemiş ancak girmeye elverişli olan vatandaşların tespit edilerek üye yapılmaları istenmektedir. Genelgede halk ile sürekli iç içe olan köy muhtarları ve ihtiyar heyetlerinin partililerden seçilmesine özen gösterilmesi, partili olmayanların da en kısa zamanda CHP'ye üye yapılması için çaba sarf edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Çok partili siyasi hayatta partilerin teşkilatlarına böyle genelgeler göndermeleri gayet normaldir. Ancak tek partili dönemde CHP bu tarz belgeleri teşkilatına gönderme ihtiyacı duymamıştı. Şimdi böyle bir teşebbüste bulunması CHP'nin, DP karşısında tedbir alma ihtiyacı duyduğunu ortaya koymaktadır.

Muhafif partilerin kurulmasıyla birlikte CHP'den ayrılan kişilerin sayısında artış olması CHP'yi rahatsız etti. Bu kişilerin başka partilere üye oldukları duyularının alınması tedirginliği daha da artırdı. Bunun üzerine CHP Genel Sekreterliği teşkilatına yönelik olarak 4 Mayıs'ta bir genelge gönderdi. Genel Sekreterlik, daha önce illerde çeşitli partilerin müteşebbis ve idare heyetleriyle ilgili olarak gönderilen raporlara dayanarak şu hususlar hakkında kendilerine bilgi verilmesini istedi:

- CHP'den ayrılanların, ayrılma ve diğer partilere geçme sebepleri,
- Çeşitli partilerin il çevresindeki faaliyetlerinin tespit edilmesi,
- Muhalefet partilerinin kendi teşkilatlarına gönderdiği belgelerin birer örneğinin ele geçirilerek merkeze gönderilmesi,
- İl çapında başka partiler kurulmamış olsa bile bu hususta yapılan girişimler⁶²¹.

CHP Genel Sekreterliği bir başka genelgede de teşkilat üyelerinin sayısı hakkında daha önce olduğu gibi altı aylık raporlarla bilgi verilmesini, ayrıca mümkün olduğu kadar kısa aralıklarla üye sayısındaki değişimlerin kendilerine bildirilmesini istemektedir⁶²².

621 BCA Fon:490-1-0-0, Yer:6-29-6, Tarih:04.05.1946.

622 BCA Fon:490-1-0-0, Yer:6-29-3, Tarih:29.03.1946.

DP'nin kurulmasının ardından pek çok tanınmış CHP'li bu partiye geçmeye başladı. CHP'li eski bakanlar Yusuf Kemal Tengirşenk ile Refik Şevket İnce de DP'ye geçtiler. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında tasarıya en fazla muhalefet edenlerden Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Aydın CHP İl Başkanı Ethem Menderes, 22 Ocak 1946'da CHP'den ihraç edilen Yusuf Hikmet Bayur⁶²³ gibi pek çok önemli isim DP'li oldu. Atatürk döneminde İş Bankası grubundan olup Millî Şef döneminde CHP'de pasifize edilmiş olan bazı isimler de birer birer DP'ye geçtiler.

DP'nin kurulduğu dönemde tek parti zihniyeti idari kadrolarda çok güçlüydü. İnönü'nün yakınındaki pek çok isim DP'nin kurulmuş olmasına tahammül edemiyordu. Bunlar, CHP içinde bir hizip gibi ortaya çıkmış olan DP'nin muvazaa partisi olduğu söylentilerinin yayılmasında etkili oldular. Çünkü CHP içinden çıkan DP'ye teveccüh, beklenenden fazlaydı. Muvazaa söylentileri ile 1930'daki SCF denemesi hatıralarda canlandırılarak DP'nin güçlenmesi, CHP tarafından engellenmeye çalışıldı. Güdümlü bir muhalefet hareketi olan SCF'nin başına gelenler ve sonrasında Parti milletvekillerinin yaşadığı sıkıntılar, hatıralarda canlılığını korumaktaydı. Bu yüzden hem vatandaşlar hem de siyasiler bu partiye girerken tedbirli olmayı tercih ediyorlardı.

2.6.3. DP'nin Teşkilatlanması

DP'nin kurulması, yıllardır tek parti iktidarından bıkmış olan toplumda coşkuyla karşılandı⁶²⁴. İnsanlar DP'ye girmek için adeta birbirleriyle yarıştılar. CHP'liler bir yandan devleti kuran güç olarak halkın kendilerinden vazgeçemeyeceğine inanıyorlar diğer yandan da TCF ve SCF örneğinde olduğu gibi bu partiye beklenenden daha fazla ilgi gösterilmesinden endişe ediyorlardı. Bu yüzden de DP'yi halkın nazarında değersizleştirmek için çeşitli suçlamalarda bulunuyorlardı.

DP teşkilatlanmasının önündeki en büyük engel, CHP idi. Özellikle yurt genelinde teşkilatlanma çalışmaları yapılırken bu açıkça görüldü. Adnan Menderes, konuyla ilgili olarak bir konuşmasında CHP'nin, kendilerine DP kurulduğu ilk günlerde samimi ve ılımlı davrandığını ancak vatandaşların DP'ye ilgi göstermesi üzerine bu tavrın değiştiğini ileri sürdü. DP'nin yurdun dört bir yanında teşkilatlanmaya başladığını gören CHP'nin bu teşkilatları kapatmaya, henüz teşkilatını kuramamış olduğu yerlerde ise teşkilatlanmayı engellemeye çalıştığını iddia etti. Menderes, CHP'nin bu tavır değişikliği ile ilgili olarak şöyle dedi: "... *Anlaşıyor*

623 BCA Fon:490-1-0-0, Yer:6-28-19, Tarih:25.01.1946.

624 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yay., İstanbul, 2015, s. 311.

*ki Halk Partisi'nin ilk kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü hareketi partimizin ... iktidar partisi karşısında bir türlü yerleşemeyeceği, inkişaf edemeyeceği ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden ileri gelmekte imiş.*⁶²⁵

DP Genel Başkanı Celâl Bayar, “Başvekilim Adnan Menderes” adlı eserinde, kendilerinin giderek büyümesinden endişe eden CHP'nin bunu engellemek için birtakım tedbirler aldığını iddia etmektedir. Bayar, CHP'nin ülkeyi 23 bölgeye bölerek her birine birer Parti müfettişi gönderdiğini, bu müfettişlerin başlıca görevlerinin vatandaşların DP'ye kayışını engellemek olduğunu ileri sürmektedir. Bayar, bunlara rağmen DP'nin yurt çapında gelişmeye devam ettiğini, DP genişledikçe CHP'nin baskısının arttığını iddia etmektedir. Parti müfettişlerinin savaşın yeni bittiği ve barışın tam olarak tesis edilmediği bir ortamda ülkede birliğe ihtiyaç olduğu şeklindeki ifadelerle halkın DP'ye olan ilgisini engellemeye çalıştıklarını ileri sürmektedir. Parti müfettişlerinin DP'nin, iktidarın teşvikiyle kurulduğunu ve SCF gibi bir süre sonra kapatılacağını, dolayısıyla bu partiye katılan vatandaşların çok zor durumda kalacağını söylediklerini iddia etmektedir. Bayar, müfettişlerin DP'ye katılmayı neredeyse vatan hainliği ile eş tuttuklarını ileri sürmektedir⁶²⁶.

Gazeteci Ahmet Emin Yalman ise DP'nin herhangi bir yerde il veya ilçe teşkilatı kurmak için bir heyet oluşturması üzerine hemen valiler ya da CHP teşkilatları tarafından türlü baskılara maruz kaldıklarını iddia etmektedir.⁶²⁷ CHP'nin bütün bu çabalarına rağmen Mart 1946'da DP 16 il ve 36 ilçede teşkilatlanmıştı⁶²⁸. Kuruluşundan 6 ay sonra ise 34 il ve 160 ilçede teşkilatlanmasını gerçekleştirmişti⁶²⁹.

DP, taşra teşkilatlanmasına büyük önem verdi. Parti yöneticileri zaman zaman buralara giderek vatandaşlarla bir araya geldiler. Onların dertlerini ve düşüncelerini dinlediler. Aralık 1946'da DP Polatlı İlçe Kongresi'nde halk ile DP yöneticilerinin buluşması bu bakımdan dikkat çekicidir. İki bin kişinin bir araya geldiği kongreye Fuad Köprülü, Emin Sazak, Refik Koraltan ve Osman Bölükbaşı katıldı. Kongrede söz alan Köprülü şöyle dedi:

625 Rıfki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, y.y., 1979, s. 65.

626 Bayar, **age.**, s. 50-51.

627 Yalman, **age.**, s. 52.

628 Hasan Buran, **Türkiye'de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş: 1945-1950**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987, s. 75.

629 Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 20.

“Biz bu parti kurulduğu günler, bu büyük milletin artık kendi kendini idare edebilecek kabiliyette olduğunu söylemiştik. Sözlerimize inanmayanlar ve memleketi kendi vesayet ve işaretleri altında sevk ve idare etmek isteyenler bugün korkunç bir sukutu hayale uğramışlardır. Halbuki bidayette Türk milletinin bu imtihana girebilmek için en az 30-40 senelik bir talim terbiyeye ihtiyacı gösterdiğini söyleyenler, şu anki manzara karşısında kızarmışlar mıdır? Bilmiyoruz.”

Kongrede çiftçi, işçi ve esnaftan pek çok kişi söz alarak hükûmetin özellikle ekonomik politikalarını eleştirdiler. Bir vatandaş; *“Peker bizi kandırdı, her şeyi ucuzlatacağım bolluk içinde kalacaksınız, dedi. Bizde [biz de] inandık. Efendim birde [bir de] baktı ki [baktık ki] her şeye %156 bir zam yapmış...”* dedi. Bir başka vatandaş, Seçim Kanunu’nun kesinlikle değişmesi gerektiğini söyledi. Emin Sazak söz alarak *“Sizi bu davayı benimsemiş görmekle ne kadar sevindiğimi tarifedemem. Türkiye’de halkı efendi olan halkı kalkındırmak için vaki hüsnü niyetle birtakım kararlar aldılar. Fakat aldıkları her karar köylüyü biraz daha batırmaktan başka hiçbir işe yaramadı...”* dedi. Osman Bölükbaşı ise son günlerde CHP’lilerin DP’yi suçlayıcı mahiyetteki konuşmalarına cevap olarak *“Biz milleti zehirlemiyor, zehirlenmiş bir millete panzehir veriyoruz.”* dedi. Partililerin yoğun isteği üzerine Refik Koraltan da söz alarak *“Demokratların [Demokratla] ne istiyor diye soruyorlar, saatlerden beri şu çatı altında devam eden bir sürü vatandaşın söylevini dinleyenler, demokratların ne istediklerini çok iyi anlamışlardır. Burada bir avuç vatandaşın sarf ettiği sözler, inanının ki [inanın ki] koca bir milletin sesi, tarihi... feryadıdır.⁶³⁰”* dedi. DP’nin önde gelen isimlerinin bir ilçe kongresinde görmüş oldukları bu ilgi ve yapılan konuşmalar toplumun önemli bir kesiminin DP’yi kurtarıcı gibi gördüğünü ortaya koymaktadır.

2.6.4. CHP’de İktidarı Kaybetme Korkusu ve Alınan İlk Tedbirler

CHP, DP’nin hızlı bir şekilde genişlemeye başlamasıyla paniğe kapıldı. Bu durum CHP’nin beklemediği bir gelişmeydi. Savaş yıllarında CHP politikalarından mağdur olmuş olan zümreler akın akın DP saflarına geçmekteydiler. Bunun üzerine CHP, halkın memnuniyetini kazanmak en azından toplumun DP’ye olan teveccühünü azaltmak için bir şeyler yapma gereği duydu. Bu çerçevede toplumun geniş bir bölümünü oluşturan işçi ve köylülerin durumlarını iyileştirecek birtakım tedbirler alma yoluna gitti. Savaş yıllarında köylüyü zor durumda bırakmış olan

630 BCA Fon:30-1-0-0, Yer:65-404-10, Tarih:16.12.1946.

Toprak Mahsulleri Vergisini kaldırmaya karar verdi⁶³¹. 23 Ocak 1946'da Mecliste yapılan görüşmelerin ardından Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırıldı⁶³².

İşçi sınıfını memnun edebilmek için Çalışma Bakanlığı kuruldu. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ülkede işçi ve işveren sınıfının artması, işçi sınıfının sorunlarıyla ilgili uluslararası alanda çeşitli çalışmaların yapılması Türkiye'de Çalışma Bakanlığının kurulması sonucunu doğurdu⁶³³. Söz konusu Kanun 28 Ocak 1946'da TBMM'de kabul edilerek⁶³⁴ yürürlüğe girdi. Diğer yandan CHP Meclis Grubu İdare Kurulu 16 Nisan 1946'da 40 üyeden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verdi⁶³⁵. "*Kırklar Divanı*" adı verilen bu komisyon DP'nin kurulması sebebiyle Partinin alacağı yeni şekli belirlemekle görevliydi. Alınan kararlar doğrultusunda hükümet bazı adımlar attı.

CHP Genel Başkanı sıfatıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 27 Nisan 1946'da Partisini 10 Mayıs'ta olağanüstü kurultaya çağırdı⁶³⁶. Belirtilen tarihte CHP Olağanüstü Kurultayı tek parti devri anlayışla TBMM'nin genel kurul salonunda toplandı⁶³⁷. Oysaki bu dönemde Mecliste CHP artık tek parti değildir. Dolayısıyla TBMM binasını, CHP'nin kullanması doğru değildir. Nitekim bu konu daha sonra oldukça eleştirilmiştir.

Kurultay gündeminde şu konular görüşülmüştür: Tek dereceli seçim sistemi, sınıf esasına dayanan örgütlerin kurulması ve Parti Tüzüğü'nde yer alan "*Değişmez Genel Başkan*" maddesinin değiştirilmesi. Gündem maddeleri, muhalefete taviz vermek istemeyen CHP'nin radikallerini endişeye sevk etti⁶³⁸.

İsmet İnönü, kurultayı açış konuşmasında oldukça önemli konulara değindi. Dünyanın durumunun geçen seneden daha belirsiz olduğunu söyleyen İnönü;

631 Verginin kaldırılmasıyla Türk köylüsü, yıllık 100 ile 120 milyon liralık bir vergi yükünden kurtulmuş olacaktı. **TBMMTD**, VII. Dönem, C 21, B 25, (18.01.1946), s. 49.

632 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 21, B 27, (23.01.1946), s. 104.

633 7 Haziran 1945'te Bakanlığın kuruluşunun ardından İşçi Sigortaları Kurumu oluşturuldu. Aralık 1945'te ise İş ve İşçi Bulma Kurumu kuruldu. Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 68.

634 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 21, B 29, (28.01.1946), s. 119-123.

635 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-249-10, Tarih:1946.

636 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-3, Tarih:26.04.1946; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-29-11, Tarih:26.04.1946.

637 Toker, **age.**, s. 103.

638 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 19.

“Bu yolda ne ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz. Gelecek sene, bu ihtimalleri, temsil müddeti bitmiş bir Büyük Millet Meclisi ile karşılamak gibi bir durumda bulunmaktan sakınmak isteriz. Bir seneden beri, memleket içinde de Büyük Millet Meclisi’nin otoritesi üzerinde saygılı olmayan tartışmalar olmuştur.” diyerek Seçim Kanunu’nda yapılacak olan değişikliklerin ardından genel seçimlerin erkene alınması gerektiğini söyledi. CHP’nin yanı sıra diğer partilerin de seçimlere katılmasının önemine vurgu yaptı. Tek dereceli seçim sistemine geçilmesi gerektiğini ifade eden İnönü, seçimlerden sonra muhalefetin başarılı olması durumunda CHP’nin bu durumu olgunlukla karşılayacağını ileri sürdü⁶³⁹. İnönü, ilk genel seçimlerde her türlü tedbiri almış olmak için belediye meclislerinin önceden seçilmesi gerektiğini, bunun da CHP’nin iyi niyetinin bir göstergesi olduğunu savundu⁶⁴⁰.

Kurultay’da İnönü’nün teklifi ile *“değişmez genel başkan”* ifadesindeki *“değişmez”* sözcüğü kaldırıldı. Bunun yerine genel başkanın dört yılda bir yapılacak olan kurultay tarafından seçilmesi hükme bağlandı⁶⁴¹. Ancak ifadenin değiştirilmesi, CHP’deki siyasi zihniyeti elbette ki hemen değiştirmede. CHP’liler için İnönü, uzun yıllar Değişmez Genel Başkan olarak kalacaktır. Kurultay’da yapılan seçimle İsmet İnönü, genel başkan seçildi. Genel Başkan Vekilliğine Şükrü Saraçoğlu, Genel Sekreterliğe Nafi Atuf Kansu getirildi⁶⁴².

Kurultay’da alınan kararlar ile programda bazı değişiklikler yapıldı. Müstakil Grubun, siyasi partilerin kurulması sebebiyle işlevini tamamladığı belirtilerek kaldırıldı. İki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim sisteminin getirilmesi karar verildi. Ayrıca programın cemiyet kurulmasına müsaade etmeyen 22. maddesi kaldırıldı⁶⁴³. Yapılan bu değişiklikler, Türkiye’nin tek partili rejimden ayrılıp çok partili hayata geçmesi açısından önemlidir. Ayrıca CHP, muhalefetin elinde olan ve kendisine yöneltebilecek eleştiri oklarını da bu adım ile yok etmek istemiş olmalıdır.

Kurultay ve burada alınan kararlar basında olumlu karşılandı. Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesindeki köşesinde Kurultay’da tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesinin demokrasinin en önemli kuralı olan millî egemenlik hususunda atılmış önemli bir adım olduğunu savundu⁶⁴⁴.

639 İnönü’nün konuşma metni için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

640 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

641 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

642 Hikmet Bilâ, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 115.

643 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

644 Falih Rıfki Atay, “Fevkalâde Kurultay”, **Ulus**, 10 Mayıs 1946, s. 1,2.

Kurultay'da alınan erken seçim kararı DP tarafından tepkiyle karşılandı. Celâl Bayar, seçimlerin öne alınması için hiçbir sebep olmadığını cumhurbaşkanı'nın partili olduğu sürece serbest seçimlerden söz edilemeyeceğini savundu. Böylece CHP ile DP arasında ilk ciddi gerginlik başladı.

2.7. 1946 Genel Seçimleri Öncesinde Kurulan Diğer Partiler

Çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye'de arka arkaya pek çok parti kuruldu. Bu partiler, genellikle belli bir zümreyi değil, halkın tamamını temsil ettikleri anlayışıyla kuruldu. Aksi şekilde kurulan partiler halkçılık prensibiyle uyuşmadığı gerekçesiyle hoş karşılanmıyorlar ve kısa süre içinde kapatılıyorlardı. Bu yüzden kurulan partiler, genellikle “*orta yolcu partiler*” olmak zorunda kaldılar⁶⁴⁵. Bu partilerden DP dışında hiçbir yönetici kadro tarafından kurulmadı⁶⁴⁶. Bu partilerin hepsi demokratik düzen içinde çok partili sistemi oturtmak amacındadırlar. Genellikle ekonomik konularda devletçilik politikası dışında belli bir görüş ortaya koyamamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinde sosyalist ve komünist partilerin kurulmasına izin verilirken Türkiye'de komünizm ile mücadele kapsamında bu tür partilerin kurulmasına izin verilmedi⁶⁴⁷. Bunun en önemli sebebi; Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istemesi ve boğazlar ile ilgili talepte bulunmasıdır. Hatta komünizm ile mücadele çerçevesinde Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri ağırlaştırılarak Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi gibi partiler kapatıldı. Bu gelişmeler sebebiyle Türkiye'de çok partili hayat sol düşünceye kapalı bir şekilde gelişti.

1946-1950 yılları arasında 23 parti kuruldu. Bunlardan 1946 genel seçimleri öncesinde kurulan siyasi partilerden ilki Sosyal Adalet Partisidir⁶⁴⁸. 28 Şubat 1946'da resmen kuruldu. Parti programına göre Partinin amacı; demokrasi, sosyalizm, adalet ve devletçilik prensiplerinin birleştirilmesidir⁶⁴⁹.

645 Karpat, *age.*, s. 311.

646 Ağaoglu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 46.

647 Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001, s. 222.

648 İstanbul'da dizgici İhsan Temelveren, ev hanımı Ziyneti Temelveren ile dizgici ve yazar Muharrem Zeki Korgünel tarafından kurulmuş bir partidir. İlmli Sosyalist bir partidir. Naki Cevat Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s. 44-45.

649 Tunaya, *age.*, s. 693.

Liberal Demokrat Parti, 11 Mart 1946'da İstanbul'da kuruldu. Parti hiç kongre yapmadı. Herhangi bir yayın organı yoktur. İstanbul dışında Bursa'da bir şube açtı. 1946 genel seçimlerine katılmadı⁶⁵⁰. Teşkilatının olduğu yerlerde belediye seçimlerine katıldı⁶⁵¹. Parti programında yer alan hususlar dikkate alındığında liberal ve sağcı bir partidir⁶⁵². Parti, kurucu sayısının üçten aşağı düşmesi sebebiyle Medeni Kanun'un 70. maddesi gereği kapandı⁶⁵³.

24 Nisan 1946'da Bursa-Mudanya merkez olmak üzere kurulan Çiftçi ve Köylü Partisinin⁶⁵⁴ amacı, Türk çiftçisinin sorunlarını çözmektir. Sosyalist bir partidir. Kuruluş izni için kurucular, İçişleri Bakanlığına başvurular. Ancak Bakanlık, konunun CHP kurultayında görüşülmesine karar verdi⁶⁵⁵. Bu durum, parti-devlet bütünleşmesinin bir örneğidir. Parti teşkilatlanamadı. Mudanya Mahkemesi kararıyla kapatıldı⁶⁵⁶.

Türk Sosyal Demokrat Partisi, 14 Aralık 1945'te İstanbul'da kuruldu. Genel Başkanı Cemil Alpay'dır. Partinin amacı; bütün işçi ve çiftçilerin hayat şartlarının iyileştirilmesi ve geleceklerinin garanti altına alınmasıdır⁶⁵⁷. Partinin Arjantin, Sofya ve Viyana'daki sosyalist partiler ile iş birliği içinde olduğu tespit edilince Cemiyetler Kanunu'nun 34 ve 35. maddeleri gereği faaliyetlerine son verildi. Bunun üzerine Genel Başkan Cemil Alpay, İçişleri Bakanlığına başvuruda bulundu ve amaçlarının sadece vatana hizmet olduğunu belirterek partisinin yeniden faaliyete geçmesine izin verilmesini istedi. 26 Nisan 1946'da tekrar başvuruda bulunan Cemil Alpay'ın sunduğu tüzük incelendi ve Cemiyetler Kanunu'na uygun olduğu görüldü. Bunun üzerine Partinin faaliyetlerine izin verildi⁶⁵⁸.

650 Kurucuları Mimar Kâzım Demirarslan, Mali Müşavir Sabri Manyas, Gazeteci Abdülkadir Aytaç ve M. Suphi Kula'dır. Tunaya, **age.**, s. 694.

651 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-247-2, 20.05.1946.

652 Parti programı için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1806-2, Tarih:24.07.1946.

653 Tunaya, **age.**, s. 694.

654 Kurucuları her üçü de çiftçi olan Sıddık Sumer, İbrahim Öztürk ve Şükrü Tokay'dır. Tunaya, **age.**, s. 695.

655 “(İşçi ve Çiftçi) ve (Köylü, Çiftçi) adları altında yeni partiler kurulmasına kanun değiştirilmedikçe imkân görülüyor”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1946, s. 1,3.

656 Ayhan Hüseyin Ülgenay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler Kurucular ve Semboller 1923-1960**, Üç S Basım, Ankara 2011, s. 218.

657 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-1, Tarih:03.09.1948.

658 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-247-1, Tarih:04.05.1946.

Yayın organı ve teşkilatı olmayan Türk Sosyal Demokrat Partisi sosyalisttir⁶⁵⁹. Kongre yapmadı. Teşkilatı yoktur. Cemil Alpay'ın Bulgar Demokrat Partisine bir mektup gönderdiğinin basında yer alması üzerine, bu davranışın Cemiyetler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle hayli eleştirildi⁶⁶⁰. Genel Başkan Cemil Alpay ölünce kurucu sayısı üçten aşağı düştüğü için Parti kapandı⁶⁶¹.

Türkiye Sosyalist Partisi, 14 Mayıs 1946'da İstanbul'da kuruldu⁶⁶². 1946 seçimlerine katıldı ancak Meclise giremedi. Kuruluşund 4 ay sonra Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla faaliyetten men edildi. 16 Aralık 1946'da Parti, hükûmet tarafından kapatıldı⁶⁶³. Kurucuları ise mahkemeye sevk edildi. Ancak kurucuları 1948'de beraat edince Parti tekrar faaliyete geçti. Yayın organı "Gerçek" gazetesidir⁶⁶⁴. İlimli sosyalist bir partidir⁶⁶⁵.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi kurulduktan sonra kısa süre içinde 17 şube açtı⁶⁶⁶. 1948'den itibaren Parti içinde hızlı bir kalkınma hareketi başladı. Kongre toplandı ve programda esaslı değişiklikler yapıldı. 1950 genel seçimlerine İstanbul'da katıldı, fakat 1946 seçimlerinde olduğu gibi başarısız oldu⁶⁶⁷. Partinin amacı; işçi ve çiftçilerin haklarını korumak, durumlarını iyileştirmektir⁶⁶⁸.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (T.S.E.K.P.)⁶⁶⁹ demokrasiye aykırı olan düzenlemelere son vermek ve işçinin istismar edilmesine engel olmak amacıyla-

659 Akkerman, *age.*, s. 48.

660 "Sosyal Demokrat parti Lideri", *Vatan*, 27 Mart 1946, s. 1734, s. 1,3.

661 Tunaya, *age.*, s. 696; Füzuran Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yay., İstanbul 1965, s. 81.

662 Kurucuları Avukat Esat Âdil Müstecaplıoğlu, Avukat Macit Güçlü, Kaynak Usta-başı İhsan Kabaloğlu, Türk Matbuat Teknisyenleri Birliği Umumi Kâtibi Aziz Uçtay'dır. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-2, Tarih:30.09.1946.

663 Tökin, *age.*, s. 81-82.

664 Tunaya, *age.*, s. 696-697.

665 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1806-3, Tarih:09.07.1946. Parti Örfi İdare Komutanlığı tarafından kapatıldı. Ülgenay, *age.*, s. 223.

666 17 Haziran 1946'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları Avukat Ethem Ruhi Balkan, Marangoz Selahattin Yorulmazoğlu, Emekli Mehmet Şükrü Sekban, Gazeteci Necmettin Deliorman, Makinist İrfan Recep Nayal, Çiftçi Ali Esenkova, Gazeteci İbrahim Tokay'dır. Tunaya, *age.*, s. 702.

667 Tunaya, *age.*, s. 702.

668 Akkerman, *age.*, s. 51.

669 20 Haziran 1946'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları; Dr. Şefik Hüsnu Deymer, Ragıp Vardar (Teknisyen), Fuat Bilego (Ayakkabı ustası), İstefo Papadopulos (Pasta imalatı

la kuruldu⁶⁷⁰. Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946'da kapatıldı⁶⁷¹. Parti Sendika, Ses ve Yiğın adında üç gazete çıkardı⁶⁷².

Yalnız Vatan için Partisinin⁶⁷³ amacı; Kemalizmi ve onun ilkelerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmektir⁶⁷⁴. 1946 genel seçimlerine katılmıştır. 1952 yılında Parti feshedildi⁶⁷⁵.

Ergenokan Köylü ve İşçi Partisi, İstanbul'da kuruldu. Partinin amacı; Atatürk'ün belirlediği millî yemin yolunda ilerleyerek "*kızıl elma*" düşüncesini gerçekleştirmektir. Nasyonal sosyalist eğilimli bir partidir⁶⁷⁶. Balıkesir (Susurluk) ve İzmir'de birer şube açtı⁶⁷⁷.

Arıtma Koruma Partisi (ARK), İslami bir partidir. Teşkilatını kuramadı. 1947'de kurucuları tarafından feshedildi⁶⁷⁸. Bir diğer İslami parti, İslam Koruma Partisidir⁶⁷⁹. Teşkilat kuramadı ve faaliyette bulunamadı. İçişleri Bakanlığının isteği üzerine⁶⁸⁰ Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 12 Eylül 1946'da kapatıldı⁶⁸¹.

2.8. CHP'de Liberalleşme Çabaları

DP'nin kurulmasının ardından vatandaşların bu partiye göstermiş olduğu ilgi üzerine CHP, halkın desteğini kazanmak için çaba sarf etmeye başladı. An-

işçisi), Emin Aydınlatan (Tütün işçisi), Dr. Habil Amato (Diş hekimi), Müntakim Öçmen (Gazeteci), Hayrettin Emin Manoğlu'dur. Tunaya, **age.**, s. 704.

670 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:430-1808-2, Tarih:30.09.1946.

671 Akkerman, **age.**, s. 53; Tunaya, **age.**, s. 705.

672 Sabiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950**, Ant Yay, İstanbul t.y ., s. 355-356.

673 21 Haziran 1946'da İstanbul'da Yaşar Çimen (Gazeteci) ile Âdil Aktaş (Toprak imalatçısı) ve Kaya Mutlu (Tüccar-Terzi) tarafından kuruldu. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-1, Tarih:14.09.1946; Tunaya, **age.**, s. 706.

674 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-1, Tarih:14.09.1946.

675 Tunaya, **age.**, s. 707.

676 Akkerman, **age.**, s. 54.

677 Tunaya, **age.**, s. 707.

678 Akkerman, **age.**, s. 55.

679 Partinin amacı 'Tüzüğü'nde şöyle ifade edilmektedir: "*...her türlü siyaset ve siyasi partilerden uzak olarak sırf İslamların medeniyeti, tesânüdü, menfaati, birbirlerine sevgi, yardım ve birliği yolunda Türkiye Cumhuriyeti Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş bir partisidir.*" **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-3, Tarih:06.01.1947.

680 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-3, Tarih:06.01.1947.

681 Tunaya, **age.**, s. 709.

çak yıllardır ülkeyi rakipsiz bir şekilde yönetmiş olan CHP, neyi nasıl yapacağını başka bir deyişle halkı nasıl memnun edeceğini bilmiyordu. Bu yüzden 1946'dan yani DP'nin kuruluşundan 1950'ye kadar olan dönem, tabiri caiz ise CHP için tam anlamıyla bir bocalama dönemdir. İktidar partisi bu dönemde üst üste tavizler vermek zorunda kaldı. DP'nin her geçen gün güç kazanması bir anlamda CHP politikalarına yön verdi.

Karikatür 5. “Demokrasi faslına hazırlık!..” adlı karikatür. **Cumhuriyet**,
1 Haziran 1946.

CHP, 1946 seçimleri öncesinde hem halkın desteğini kazanmak hem DP'nin hak taleplerini karşılamak ve muhalefetiyle mücadele etmek hem de Batılı ülkeler ile yakınlaşabilmek için birtakım kanunlar çıkarmak zorunda kaldı. Bu kanunlar vasıtasıyla çok partili hayata geçiş için gerekli olan alt yapı da oluşturuldu. Bu dönemde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan “Demokrasi faslına hazırlık!..” adlı karikatürde Türkiye, kanun çalan bir müzisyen olarak tasavvur edilmektedir. Arka tarafta yer alan ve gözünü kulağını Türkiye'ye yöneltmiş olan Dünya resmi, o

dönemde Türkiye’de kanunların yapılışına dolayısıyla demokratik gelişmelere dünya kamuoyunun ilgisini göstermektedir.

2.8.1. Cemiyetler Kanunu’nda Değişiklik Yapılması

Milletvekili Seçim Kanunu’nun kabul edildiği gün, Mecliste Cemiyetler Kanunu’nun görüşmeleri de yapılmaktaydı. Kanun kabul edildiği takdirde siyasi partilerin, sendika ve derneklerin kuruluşu kolaylaşacaktı.

1924 Anayasası yeni siyasi partilerin kuruluşuna izin vermektedir. Bu sebeple Anayasa’da herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek yoktu⁶⁸². Ancak TCK’nın 141, 142 ve 163. maddeleri siyasi parti kurulmasıyla ilgili kısıtlamalar getirmektedir. Diğer yandan 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu da 1924 Anayasası’nın verdiği siyasi parti kurma hakkı ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler içeriyordu⁶⁸³.

1938’de kabul edilmiş olan Cemiyetler Kanunu, 1946’dan sonra antidemokratik olduğu gerekçesiyle değiştirilmesi en çok istenen kanunlardan biriydi. Kanun’a göre siyasi partiler de cemiyet sayılıyordu. Dolayısıyla onlar da diğer cemiyetler gibi İçişleri Bakanlığının izni olmadan açılmıyorlardı⁶⁸⁴. Diğer yandan her türlü cemiyet mülki idare amirlerinin kararıyla kolayca kapatılabiliyordu⁶⁸⁵.

Mecliste tasarının görüşmeleri sırasında DP adına söz alan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, bu tasarının getirdiği başlıca yeniliğin cemiyetlerin gerek kuruluşlarında gerek kendilerini feshetmelerinde izne gerek olmaması olduğunu ifade etti. Menderes, daha önce cemiyetlerin mülki amirler tarafından kapatılabiliyor olmasına rağmen yapılan değişiklikle bu yetkinin mahkemelere verilmesinin demokrasiye gidilen yolda oldukça önemli bir gelişme olduğunu kaydetti. Buna rağmen kanun tasarısının İkinci Meşrutiyet Dönemi’nin Cemiyetler Kanunu’na göre daha geri olduğunu iddia etti. Menderes, konuşmasında siyasi partilerin diğer cemiyetlerden farklı olarak ele alınması gerektiğini savundu. Ayrıca kendilerinin siyasi partilerin kuruluşunda geniş bir serbestliğin olmasını istemelerine rağmen yurt dışındaki siyasi teşekküllere bağlı olan partilerin kanun dışı sayılmasını istediklerini

682 Tanör, *age.*, s. 347.

683 Karpat, *age.*, s. 309.

684 Cemil Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İkinci Parti*, C 1, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 301.

685 Koçak, *age.*, s. 303.

belirtti⁶⁸⁶. Cemiyetler Kanunu, TBMM’de yapılan görüşmelerin ardından 5 Haziran 1946’da kabul edildi⁶⁸⁷.

Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişiklik ile daha önce cemiyet kurmak için İçişleri Bakanlığından izin almak gerekirken artık sadece Bakanlığa haber vermek yeterli olacaktı. Ancak Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 163. maddelerinde herhangi bir değişiklik yapılmadı⁶⁸⁸. Bu durum, Cemiyetler Kanunu ile yapılan değişikliklerin uygulanabilirliğini azaltmaktaydı. Bununla beraber yapılan değişiklik sonucu pek çok sendika kuruldu. Ancak bunların çoğu komünist eğilimli oldukları gerekçesiyle kovuşturmayaya maruz kalarak kapatıldı⁶⁸⁹.

2.8.2. Üniversiteler Kanunu’nda Değişiklik Yapılması ve Üniversitelerin Özerk Hale Gelmesi

İkinci Dünya Savaşı sırasında demokrasi cephesinin savaşta üstün duruma geçmesiyle birlikte Türkiye’de her alanda olduğu gibi üniversitelerde de istek ve şikâyetler gündeme gelmeye başladı. Daha önce Millî Eğitim Bakanlığına bağlanarak özerkliği elinden alınan üniversitedeki öğretim elemanları bu husustaki isteklerini her fırsatta dile getirdiler. 2 Aralık 1944’te Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, İstanbul Üniversitesi hocaları ile yaptığı bir toplantıda üniversitenin özerkliğinin olmamasına rağmen kendisinin bakanlığı döneminde üniversitenin “*fiili bir muhtariyet*” ile yönetildiğini iddia etti⁶⁹⁰.

24 Aralık 1945’te TBMM’de Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken özerklik meselesi gündeme geldi. Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, ülkede üniversitelerde sınırsız bir fikir hürriyetinin olmadığını, kendilerinin “*hürriyetsizlik*” olarak yorumlanan davranış ve tutumlarının aslında fikir hürriyetini sağlamaya yönelik olduğunu iddia etti⁶⁹¹. Bu sözler, üniversite özerkliği ile ilgili tartışmaların hararetini artırdı⁶⁹².

686 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 59, (05.06.1946), s. 49-50.

687 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 59, (05.06.1946), s. 65.

688 Tanör, **age.**, s. 347.

689 Karpat, **age.**, s. 106.

690 Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 4: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 732.

691 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 20, B 17, (24.12.1945), s. 340.

692 Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, VII. Dönem, C 20, B 17, (24.12.1945), s. 310-347.

Karikatür 6. “İSTİKLAL SAVAŞI!” adlı karikatür. **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1946.

TBMM’de üniversite özerkliği ile ilgili olarak yapılan tartışmalar, Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’i bu konuda düzenleme yapılması hususunda harekete geçirdi. Onun isteği üzerine üniversite hocaları tarafından bu konuda yapılacak düzenlemelere ilişkin bir tasarı hazırlandı. Tasarının hazırlanma sürecinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan “İSTİKLAL SAVAŞI!” adlı karikatürde üniversite hocalarının Millî Eğitim Bakanlığına bağlılığının sona ermesi için üniversitelerin özerk olması gerektiği anlatılmaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından üzerinde çalışılan tasarı hükümet tarafından 27 Nisan 1946’da TBMM Başkanlığına sunuldu. Tasarısının görüşmeleri sırasında Mecliste CHP ve DP dışında başka bir parti yoktur. DP programında,

“Üniversiteler ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdır.”⁶⁹³ ifadesi yer almaktaydı. DP’nin bu prensibi üniversite hocalarının DP’ye destek vermelerine sebep olmuştu. CHP, belki de bu desteği ortadan kaldırmak için genel seçimler öncesinde tasarımı Meclise getirmişti. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu 13 Haziran 1946’da kabul edildi⁶⁹⁴. Burada dikkati çeken husus, DP’nin programında üniversite özerkliğine yer verilmesine rağmen DP’lilerin tasarının görüşmelerinde ciddi olarak müdahil olmamalarıdır. DP milletvekilleri ya programa koymalarına rağmen üniversitelerde özerklik istememektelerdir ya da CHP’nin bu konuda vereceği karar ne olursa olsun ona razıdırlar. Kabul edilen Üniversiteler Kanunu ile üniversitelerin bilim ve yönetim özerkliği ile tüzel kişiliğe sahip kurumlar oldukları kabul edildi⁶⁹⁵. Böylece CHP, muhalefetin elinden kendisine yönelebilecek önemli bir kozu almış oldu.

2.8.3. Matbuat Kanunu’nda Değişiklik Yapılması ve Gazete Kapatmanın Zorlaştırılması

Uluslararası alanda meydana gelen demokratik gelişmeler, Türk basınında da etkisini gösterdi. İktidar taraftarı olan bazı gazeteler bile basın ile ilgili yürürlükteki kanunları eleştirmeye başladılar⁶⁹⁶. CHP yazılanları takip etmekteydi. Dörtlü Önergenin ardından Celâl Bayar, Matbuat (Basın) Kanunu’nun 17. ve 50. maddelerinin değiştirilmesini isteyerek yayın organlarını kapatma yetkisinin yargı organlarına bırakılmasını teklif etti. Bayar, teklifin gerekçesinde ülkenin iç ve dış güvenliğini tehlikeye sokacak yayınlar ile mücadele etmek amacıyla zaruri olarak konulmuş olan 50. maddenin değişen şartlar çerçevesinde zaruriyetinin azaldığını belirtmektedir⁶⁹⁷. Ancak herhangi bir sonuç alamadı.

1946 genel seçimlerinden kısa bir süre önce CHP, basının desteğini almak amacıyla bu hususta önemli bir adım attı. Basın Kanunu’nun 50. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı 13 Haziran 1946’da Meclis’te ele alındı⁶⁹⁸. Görüşmeler sırasında CHP’li milletvekilleri konuşmalarında genellikle sınırsız özgürlüğün olamayacağını savundular ve basın özgürlüğünün sakıncaları üzerinde durdular. Devletin güvenliği ve devamı için basın özgürlüğünün sınırlandırılma-

693 **Demokrat Parti Programı 1946**, 200805461_1946.pdf (tbmm.gov.tr), s. 11, (19 Ağustos 2017).

694 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 64, (13.06.1946), s. 289.

695 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**, Kültür Koleji Yay., İstanbul 1994, s. 312.

696 Sertel, **age.**, s. 324.

697 **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:85-563-6, Tarih:15.01.1946.

698 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 64, (13.06.1946), s. 261.

sının önemli olduğunu iddia ettiler. DP adına söz alan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, basın özgürlüğünün önemini anlatarak söz konusu Kanun'un tamamen değiştirilmesi gerektiğini ifade etti⁶⁹⁹. Görüşmelerin ardından Basın Kanunu'nun hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesi değiştirildi. Değişiklik ile bu yetki mahkemelere verildi⁷⁰⁰.

14 Haziran 1946'da Meclis'te Af Kanunu kabul edildi. Kanun'a göre 1881 sayılı Matbuat Kanunu'na muhalefetten dolayı 7 Haziran 1946 tarihine kadar işlenmiş olan suçlardan kovuşturma yapılmayacaktı. Bu suçlar sebebiyle verilen cezalar da ortadan kalkmıştır⁷⁰¹. Alınan bu kararlar ile CHP kendince basın ile uzlaşmaya çalışmıştır.

2.8.4. Milletvekili Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Tek Dereceli Seçim Prensibinin Kabul Edilmesi

1946 yılında Türkiye'de 1942 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu geçerliydi⁷⁰². Mayıs 1946'da Başbakanlıktan TBMM Başkanlığına sunulan Milletvekili Seçim Kanunu tasarısı ele alındı. 31 Mayıs 1946'da tasarı hakkında ilk olarak söz alan İçişleri Bakanı Hilmi Uran, tasarıda iki dereceli seçim sisteminin terk edilerek milletvekillerinin bir günde ve tek dereceli olarak doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi amacıyla hazırlandığını belirtti⁷⁰³.

Tasarının 34. maddesinde siyasi partilerin seçim komisyonlarında temsilci bulundurmalarına izin verilmekteydi⁷⁰⁴. Bu husus, seçimlerin dürüstlüğü açısından önemli olmakla beraber siyasi parti temsilcilerinin yetkilerinden bahsedilmesi büyük bir eksiklikti. Görüşmeler sırasında muhalefet seçimlerde adli kontrol şartı getirilmesini istedi fakat CHP bunu kabul etmedi. Seçimler idari birimler tarafından kontrol edilecekti. Tek parti zihniyetiyle memurların neredeyse tamamının

699 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 64, (13.06.1946), s. 269-271.

700 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 64, (13.06.1946), s. 288.

701 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 65, (14.06.1946), s. 334.

702 Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren yapılan seçimlerde 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi uygulandı. 1943'e kadar yapılan seçimlerde, yapılacak seçimin özellikleri doğrultusunda bu Kanun üzerinde bazı düzenlemeler gerçekleştirildi. Ancak esaslı bir değişiklik yapılmadı. 14 Aralık 1942'de yürürlüğe giren 4320 sayılı Mebus Seçimi Kanunu, önemli bir yenilik getirmemekle beraber Türkiye'de bu anlamda yapılmış ilk kanun olması bakımından önemlidir. Bu Kanun, sadece 1943 seçimlerinde uygulandı. 1946'da yapılan Milletvekili Seçim Kanunu ile tek dereceli seçim sistemine geçildi.

703 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 23, B 57, (31.05.1946), s. 246.

704 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 23, B 57, (31.05.1946), s. 281.

CHP'li oldukları göz önüne alındığında seçimlerin dürüst bir şekilde denetlenemeyeceği açıktır.

5 Haziran 1946'da TBMM'de yapılan oylama ile Milletvekili Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle ilgili tasarı kabul edildi⁷⁰⁵. Kabul edilen Kanun ile bütün eksikliklerine rağmen Türk demokrasi tarihinde çok önemli bir adım gerçekleştirilmiş oldu. İki dereceli seçim sistemi tarihe gömülürken demokratik seçimlerin temel prensiplerinden olan tek dereceli seçim sistemi yürürlüğe girdi.

Kanun'da seçimlerin açık oy-gizli sayım yöntemiyle yapılması öngörülüyordu. Aslında buradaki temel amaç, CHP'nin seçimleri kazanmasını sağlamaktı. Ayrıca ilk defa "çoğunluk sistemi"⁷⁰⁶ uygulanacaktı.

Tek dereceli seçim sisteminin gündeme gelmesi üzerine CHP Milletvekili Nihat Erim, Ulus gazetesindeki köşesinde Avrupa'da bile pek çok ülkede henüz tek dereceli seçim sistemi uygulanmazken Türkiye'de gündeme gelmesinin büyük bir gelişme olduğunu savundu. Erim, makalesinde demokrasi gelişmelerinin son aşamasında uygulanan bu sistemi Türkiye'nin uygulayabilecek olgunluğa eriştiğini iddia etti⁷⁰⁷.

Muhalefet partileri, CHP'nin Seçim Kanunu ile ilgili çalışmalarını, demokrasi adına gerçekçi bulmuyorlardı. Bununla ilgili olarak sık sık basında eleştiriler yer almaktaydı. Bunun üzerine CHP Milletvekili Nihat Erim, Ulus gazetesinde yazdığı bir makalede CHP'nin demokrasi yolundaki adımlarını bilerek ve bu davaya inanarak attığını savundu. Muhalefet partileri inansınlar veya inanmasınlar ama kendilerinin her adımı bir daha geri dönmek üzere attığını iddia etti⁷⁰⁸. Aynı gazetede Falih Rıfki Atay ise iktidarın demokrasiyi geliştirmek için büyük çaba sarf ettiğini, muhalefetin de bu çabayı desteklemesi ve rejim düşmanlarına fırsat vermemesi gerektiğini ileri sürdü⁷⁰⁹.

705 **TBMMTD**, D.VII, C 24, B 59 (05.06.1946), s. 39-48.

706 Çoğunluk sistemi: Bu sisteme göre bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu alan siyasi parti o seçim çevresindeki tüm milletvekilliklerini kazanmaktadır. 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde "Liste Usulü Çoğunluk Sistemi" kullanıldı. Bu seçim sisteminde seçmenlere siyasi parti ve bağımsız adayların isimlerinin bulunduğu bir liste sunulmakta ve seçmen istediği adaya oy kullanabilmektedir. **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, TÜİK, Ankara, 2012.

707 Nihat Erim, "Tek Dereceli Seçim", **Aynın Tarihi**, Haziran 1946, S 151, s. 58-60.

708 Nihat Erim, "Tek dereceli seçim kanunu.", **Aynın Tarihi**, Haziran 1946, S 151, s. 23-24.

709 Falih Rıfki Atay, "Seçim yenileme kararı.", **Aynın Tarihi**, Haziran 1946, S 151, s. 35-36.

2.9. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İlk Seçimleri

Çok partili hayata geçiş sürecinde yapılan belediye seçimi ve genel seçimler ilk olmanın yanı sıra yapılış şekli ve sonuçları nedeniyle Türk siyasetinde büyük bir öneme sahiptir.

Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde yapılan ilk seçim, belediye seçimleridir. 26 Mayıs 1946'da yapılan seçim, Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili ikinci seçimi olma özelliğine sahiptir. Hatırlanacağı gibi 1930 yılında yapılan belediye seçimlerine CHF'nin yanı sıra SCF de katılmıştı. Çok partili ilk belediye seçimleri olan, 1930 seçimleri oldukça şaibeli olmuş ve hatta SCF'nin sonunun gelmesini hızlandıran bir gelişme olarak demokrasi tarihimizde yerini almıştı.

2.9.1. Belediye Seçimleri ve Türk Siyasetindeki Önemi

26 Mayıs 1946 belediye seçimleri, DP kurulduktan kısa bir süre sonra yapıldı. Çok partili siyasi hayata geçme sürecinin ilk seçimleri olması sebebiyle önemlidir. Seçimler, DP'nin Türk siyasetinde kalıcı ve başarılı olması açısından büyük bir öneme sahiptir. DP henüz teşkilatlanmasını tamamlamadan yapılan bu seçimler, baskın seçimlerdir ve CHP'nin belediyeleri elinde tutma gayretinin bir göstergesidir. Fakat aşağıda görüleceği gibi DP'nin akıllıca uyguladığı politikalar CHP'nin bu amacının gerçekleşmesini engelleyecektir.

CHP, belediye seçimleri öncesinde yeni döneme uygun olarak Belediye Kanunu'nda değişiklik yapmaya karar verdi.

2.9.1.1. Belediye Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

26 Nisan 1946'da Başbakanlıktan TBMM Başkanlığına iletilen bir kanun tasarısında Belediye Seçim Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik yapılması teklif edildi⁷¹⁰. Tasarıda belediye seçimlerinin mevcut Belediye Kanunu'na göre çok uzun sürdüğü ve seçimin medeni ülkelerde olduğu gibi bir gün içinde bitirilmesinin, seçimin selameti açısından daha iyi olacağı ifade edilerek bazı maddelerde değişiklik yapılması gerektiği belirtiliyordu⁷¹¹.

Mecliste yapılan görüşmelerin ardından 29 Nisan 1946'da Belediye Kanunu kabul edildi⁷¹². Yapılan değişiklikler ile belediye seçimleri artık bir gün içinde

710 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 22, B 45, (29.04.1946), s. 104.

711 Kanun'un 31, 33, 35, 36, 38, 40, 41, 43, 44 ve 54. maddelerinde değişiklik yapılması isteniyordu. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-3, Tarih: 26.04.1946.

712 **Resmî Gazete**, 30 Nisan 1946, S 6295, s. 10502-10503.

bitirilecekti. Seçimler sırasında seçim komisyonlarında siyasi parti temsilcileri bulunabilecekti. Kanun'a göre seçimin yapılabilmesi için seçim büroları oluşturulacak ve bunların başında da belediye meclisleri tarafından seçilmiş beşer kişilik seçim komisyonları bulunacaktı. Komisyon siyasi partilerin mahalli teşkilatlarından birer kişiyi seçim kurullarına davet edecekti. Seçim dört yılda bir yapılacaktı. Seçmen kütükleri vali ve kaymakamlar tarafından ilan edilecekti. Kütüklere itiraz edilebilecekti. Seçimler serbest ve gizli olacaktı. Seçmen, eğer okuma-yazma bilmiyorsa güvendiği bir kişiye, oyunu verdiği adayın adını yazdırarak oy pusulasını sandığa atabilecekti. Oy pusulaları, beyaz kâğıttan hazırlanacaktı. Seçmenlerin, oy pusulalarına aday sayısının iki katı kadar isim yazmaları gerekiyordu. Pusulalar, renkli kâğıttan yapılmışsa üzerinde herhangi bir işaret veya yazı varsa geçersiz sayılacaktı⁷¹³.

2.9.1.2. Belediye Seçimlerinin Erkene Alınması

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun, Belediye Kanunu'nda değişiklik yapılmasına ilişkin TBMM Başkanlığına başvuruda bulunduğu gün yani 26 Nisan 1946'da CHP Meclis Grubunda yapılan toplantıda belediye seçimlerinin erken bir tarihe alınması ve seçim hazırlıklarına 1 Mayıs'ta başlanılmasıyla ilgili karar kabul edildi⁷¹⁴. Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi isteğinin Meclise iletildiği gün CHP Meclis Grubunun seçimlerin erkene alınmasıyla ilgili karar alması ilginçtir. Bu gelişme tek parti dönemindeki parti-devlet bütünleşmesi anlayışının hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Mecliste artık başka bir parti de vardı ve seçimlerin erkene alınmasıyla ilgili karar TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmeliydi. Bu durum CHP'nin çok partili hayata geçilmiş olmasına rağmen bu gerçeği henüz özümseyemediği şeklinde değerlendirilebilir.

Normalde eylül/ekim aylarında yapılması gereken belediye seçimleri, kabul edilen son Belediye Kanunu'na göre bir defaya mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1946'da yapılacaktı. MKP ve DP seçimlerin erkene alınmasına resmen itiraz etmediler⁷¹⁵. Ancak iktidar partisinin seçimleri alelacele erkene alması muhalefet tarafından şaşkınlıkla karşılandı.

DP, yeni kurulduğu ve teşkilatlanmasını tamamlamadığı için seçimlere katılmama kararı aldı⁷¹⁶. Bu karar, aslında seçimlerin öne alınmasına DP'nin bir tep-

713 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 22, B 45, (29.04.1946), s. 104; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286- 1149-3, Tarih: 26.04.1946.

714 "Yeni Seçimler", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1946, s. 1.

715 Uran, **age.**, s. 439.

716 "Demokrat Parti seçimlere girmeyecek", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946, s. 1; "Demokrat Parti seçime iştirak etmiyor", **Akşam**, 9 Mayıs 1946, s. 1.

kisidir. DP, aldığı karardan dolayı CHP ve iktidarı destekleyen basın tarafından şiddetle eleştirildi. MKP ise DP'nin aksine seçimlere katılacağını açıkladı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, MKP lideri Nuri Demirağ'a bir mesaj göndererek aldıkları karar için kendilerini tebrik etti⁷¹⁷.

Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü DP'nin seçimlere katılmama kararını eleştirdi. İnönü, son zamanlarda muhalefetin Türkiye'yi yabancılar gözünde kötülemek için bu tür yollara başvurduğunu iddia etti. İnönü, muhalefet taraftarı basının da kendisine tanınan özgürlüğü kötüye kullandığını ve bunların amaçlarının CHP'yi yıkmak olduğunu ileri sürdü. Onun bu tepkisi 12 Mayıs tarihli New York Times gazetesinde yer aldı⁷¹⁸. 14 Mayıs'ta aynı gazete TBMM'deki beş muhalif milletvekilinden biri olarak tanıttığı Fuad Köprülü'nün İnönü tarafından geçen ekim ayında verilmiş olan sözlerin yerine getirilmemesi durumunda kendilerinin seçimleri boykot edeceklerini söylediğini iddia etti⁷¹⁹. Burada kullanılan ve Köprülü'ye ait olduğu belirtilen “... geçen Ekim ayında İnönü'nün verdiği sözler...” ifadesi dikkat çekicidir. Bu sözler, SCF olayını hatırlatmaktadır ki bu da DP'nin muvazaa partisi olduğu şeklindeki iddiaları güçlendirmektedir.

2.9.1.3. Partilerin Belediye Seçimlerine Hazırlıkları ve Seçim Kampanyaları

CHP, ilk defa belediye seçimleri dolayısıyla seçim kampanyası yürüttü. Kendi taraftarı olan gazetelere Ulus gazetesinden gazete kâğıdı gönderdi. Bu gazetelerin seçime kadar renkli baskı yapmalarını istedi⁷²⁰. Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü tarafından radyoda seçimi CHP'nin kazanması için propaganda yapılmaya başlandı. Ayrıca CHP Genel Sekreterliği radyoda bir temsil hazırlanmasını istedi. Eserin telif ücretinin CHP tarafından karşılanacağını gerekli birimlere bildirdi. Bununla beraber konferanslar düzenlenmesini istedi. Seçim günü radyo programının, vatanşahları radyo başına bağlamayıp onları sandık başına götürecek nitelikte düzenlenmesine karar verildi⁷²¹.

717 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:48-285-3, Tarih:15.05.1946.

718 By Cable to **The New York Times**. (1946, May 12). Election Boycott Hit By Turkish President. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107741023>, (3 Şubat 2017).

719 By Wireless to **The New York Times**. (1946, May 14). Turkish Democrat Accuses Officials. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107656221>, (3 Şubat 2017).

720 CHP Genel Sekreteri adına Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu tarafından Yeniyol, Halk, Yeni Bergama gazeteleri ile Türk Dili dergisi için istendiği görülmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

721 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

Fotoğraf 5. CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinde halkı seçime katılmaya çağıran ilanının yer aldığı gazete sayfası. **Ulus**, 24 Mayıs 1946.

Seçim hazırlıkları sırasında iktidar taraftarı basın yoğun bir şekilde çalıştı. Akbaba Siyasi Mizah dergisinde Yusuf Ziya Ortaç "*Türk Kadını Sandık Başına*" başlıklı bir yazı hazırlayarak dağıtılması için CHP Genel Sekreterliğine gönderdi. Yazıda Türk kadınına hitap edilerek 25 yılda elde ettiği haklı mevki hatırlatıldı ve onlardan sandık başına gitmeleri istendi⁷²². Ayrıca pek çok afiş bastırıldı. Bu şekilde CHP ciddi bir seçim propagandası gerçekleştirdi. Özellikle CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinde bunu bariz bir şekilde görebilmek mümkündür. Gazete sık sık CHP'nin afişlerine yer verdi⁷²³.

DP seçimlere katılmama kararı almasına rağmen CHP tedirgindi. Nitekim Balıkesir Bölge Müfettişi, Genel Sekreterliğe gönderdiği bir belgede DP'nin seçimlere katılmayacağını ilan etmesine rağmen DP'lilerin toplumda sevilen sayılan kişileri partilerinin yanına çektikleri ve hazırladıkları listelere adlarını yazdıklarının tespit edildiğini, dolayısıyla DP'nin CHP'yi zaafa düşürmek için başka bir listeyle karşılarına çıkabileceğini iddia etti. Ayrıca CHP'lilerin seçim hazırlıklarını en iyi şekilde yürütmeleri için gerekli tedbirlerin alındığını ifade etti⁷²⁴.

722 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

723 Bkz. **Ulus**, 14, 18, 20, 26 Mayıs 1946.

724 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

Belediye seçimlerinin hazırlıkları sürerken MKP, Vatan ve Yeni Sabah gazetelerine bir bildiri gönderdi. Bildiride, İsmet İnönü'nün Eskişehir'deki hitabesinde "Her ne pahasına olursa olsun seçimleri kazanmalıyız." dediğini iddia etti. MKP, bildiride Cumhurbaşkanının ifadelerinin kendilerini endişeye sevk ettiğini belirterek "Her türlü otoriteyi şahsında toplayan Devlet Reisinin bu yoldaki beyanatından, intibabat esnasında kafa kırma göz çıkarma gibi hallerin bin bir çeşit bilelerin ve hercümerçlerin vuku bulmayacağını kim bize temin eder?" dedi. Bildiride devlet başkanının tarafsız olması gerektiğinin altı çizilerek İnönü'nün çıktığı yurt gezisinde tarafsızlığını koruması gerektiği belirtildi. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden bir açıklama yapılarak bunun kesinlikle doğru olmadığı belirtildi⁷²⁵. Bu hadise seçimler başlamadan seçimlerde yolsuzluk yapılacağını ya da en azından yolsuzluk söylentilerinin olacağını göstermektedir. Basında Eskişehir'de CHP ve polisin, muhalefetin seçim faaliyetlerine engel olduğu şeklinde haberler yer alması üzerine MKP, bu şehirde seçime katılmama kararı aldı. DP'li bağımsız adaylar ise seçimlere katıldılar⁷²⁶.

Fotoğraf 6. Belediye seçimlerinde yaşanan olaylar ile ilgili olarak Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haber. **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946.

26 Mayıs 1946'da belediye seçimleri yapıldı⁷²⁷. Belediye Kanunu seçim günü propaganda faaliyetlerinin yapılmasına izin vermemekteydi. Bu sebeple partiler propaganda faaliyetlerine devam ettiler. DP, üyelerini oy kullanmak hususunda özgür bırakmıştı ancak onlardan seçimleri muhakkak kontrol etmelerini istedi. DP, oy

725 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:128-832-2, Tarih:17.05.1946.

726 **Vatan**, 22 Mayıs 1946, s. 1.

727 "Belediye Seçimi Bugün Yapılıyor", **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1946, s. 1

verme işlemi bittikten sonra sayımın yapılması için belediye şubelerindeki seçim kurullarına sandıkların götürülmesinin doğru olmadığını oy verilen yerde sayım yapılması gerektiğini şiddetle savundu. Ancak sonuç alamadı. Oy kullanma işlemi başladıktan kısa bir süre sonra yolsuzluk söylentileri de başladı. Nitekim MKP bir bildiri yayınlayarak seçimlerden çekildiğini ilan etti⁷²⁸.

Bu seçimlerde CHP Genel Merkezi, eskisi gibi aday belirlemedi ve adayları serbest bıraktı⁷²⁹. DP, seçimlere katılmamasına rağmen bazı yerlerde seçimi DP'li bağımsız adaylar kazandı⁷³⁰.

2.9.1.4. Belediye Seçimlerinin Sonuçları ve Yolsuzluk Söylentileri

CHP'nin seçim öncesinde ve seçim günü sandık başına gidilmesi için yaptığı bütün çağrılara rağmen⁷³¹ ülke genelinde seçimlere katılım oranı çok düşük oldu.

Adana Valisi, seçimlere katılım oranını artırabilmek için DP'lilerden yardım istedi. Ankara Mamak'ta seçim sandığından sadece beş oy çıktı. Etimesgut'taki seçim sandığından CHP adaylarından başka kimsenin oyları çıkmadı. Ankara merkezde polis vatandaşları oy kullanmaları için sandık başına gitmeye zorladı⁷³².

İçişleri Bakanlığının Başbakanlığa gönderdiği seçim sonuçlarıyla ilgili belgede seçimlere katılım oranının en düşük olduğu il merkezi %23 ile Bursa, en yüksek il merkezi ise %98 ile Bitlis ve Türkiye genelinde il merkezlerinde %52,7 olarak gösterilmektedir. İl geneli olarak ele alındığında ise yine Bursa'nın seçimlere katılım oranı bakımından %39 ile en düşük il olduğu görülmektedir. Onu %40 ile İzmir ve ardından %44 ile Maraş takip etmektedir. En yüksek il ise %95 ile Bitlis oldu. İkinci sırada %92 ile Kars, üçüncü sırada ise %91 ile Hakkâri gelmektedir. Türkiye genelinde ise %58,1'dir⁷³³.

Seçimlerin ardından pek çok yolsuzluk iddiaları gündeme geldi. Halk nasıl oy kullanacağı hakkında yeterince bilgi sahibi değildi. Seçim günü MKP ve CHP mensupları tarafından seçmenlere bilgi amaçlı seçmen listeleri verilmişti. Halk ne olduğunu anlamadığı bu bildirimleri zarf içine koyarak sandığa atmıştı. Ayrıca İstan-

728 "Belediye Seçiminde Bazı Hâdisler Oldu", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946, s. 1.

729 Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 65.

730 Yalman, **age.**, s. 75.

731 "Reyini CHP adaylarına ver", **Akşam**, 26 Mayıs 1946, s. 1.

732 Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950: Demokrasiye Geçiş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 48.

733 **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:82-540-1, Tarih:14.06.1946.

bul'daki seçimlerde kanun gereği beyaz kâğıttan kesilmiş oy pusulalarının kullanılması gerekirken sandık başındaki görevliler buna dikkat etmemişlerdi⁷³⁴.

Seçimler sırasında oy pusulaları için beyaz kâğıt kullanılacaktı. Okuma-yazma bilmeyenlere kolaylık olsun diye seçmenlerin, oylarını seçim yerlerinde yazmaları zorunluluğu yoktu. Bu durum daha seçimler başlamadan, seçimlerde yolsuzluk yapılacağı söylentilerini gündeme getirmişti. Nitekim seçimler sırasında bir zarftan birden fazla oy çıktığı, partililerin vatandaşlara zorla kendi adaylarına oy vermeleri için matbu oy pusulası dağıttıkları gibi pek çok iddia ortaya atıldı⁷³⁵.

Muhalefet, belediye seçimlerine iktidarın fesat karıştırdığını iddia ederken iktidar da aynı şekilde muhalefeti suçladı⁷³⁶. Gazeteci Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesindeki köşesinde belediye seçimlerinde halkın oy kullanma oranının iyi olduğunu, muhalefetin pek çok yerde seçimleri kazanamayacağını bildiği için vatandaş üzerinde baskı kurup oy kullanmalarını engellediğini iddia etti⁷³⁷.

Manisa bağımsız Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur yolsuzluk söylentileriyle ilgili olarak Meclise bir soru önergesi verdi. Bayur, polis zoruyla yapılan seçimlerde CHP'ye çıkan oyların %16 oranında olmasının tam anlamıyla bir fiyasko olduğunu iddia etti⁷³⁸. Önergeye cevap veren İçişleri Bakanı Hilmi Uran, seçimlerde yolsuzluk yapılmadığını savunarak Belediye Kanunu'nun ilk defa uygulanmasından kaynaklanan bazı aksaklıkların olduğunu belirtti. CHP'nin yanı sıra CHP ve MKP'nin de seçimlerde teşkilatlarının olmadığı yerlerde bile "... canla başla..." faaliyetinde bulduklarını CHP'nin bu seçim sınavını başarıyla verdiğini iddia etti⁷³⁹.

CHP Genel Sekreterliği tarafından belediye seçimleri sonrasında il, ilçe, bucak ve CHP bölge müfettişliklerine gönderilen genelge ile seçim sonuçları değerlendirildi. Genelgede seçim sonuçlarının genel olarak memnunluk verici olduğu ancak sonraki seçimlerde daha iyi sonuçlar alabilmek için belediye seçimlerinde görülen aksaklıkların bir daha tekrarlanmaması gerektiği vurgulandı. Ayrıca bazı yerlerde partililerin gereğinden fazla bir güvenle diğer partilerin seçim çalışmalarını küçümsemediğinin tespit edildiği belirtildi. Sandık başına gitmek isteyen vatandaşların rakip partiler tarafından engellenmeye çalışıldığının belirlendiği ileri sürüldü. Bununla

734 Ziyad Ebüzziya, "Seçimlerin Aksıyan Tarafları", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1946, S 150, s. 70-72.

735 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

736 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:287-1150-2, Tarih:12.01.1948.

737 Falih Rıfki Atay, "Halkı saymak lazımdır", **Ulus**, 4 Haziran 1946, s. 1.

738 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 23, B 57, (31.05.1946), s. 239.

739 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 23, B 57, (31.05.1946), s. 240-243.

beraber bazı yerlerde aday listeleri üzerinde oynamaların olduğu belirtilerek CHP Tüzüğü'nün buna müsaade etmediği vurgulandı. Teşkilatın aday listelerini hazırlarken halk arasında sevilen, sayılan, güvenilir kişilerin listelere yazılmasını istemesine rağmen buna dikkat edilmediği, bunun da o yerlerde halk arasında güvensizlik ve kırıngnlığı sebep olduğu, vatandaşları tatmin etmediği ileri sürüldü. Genelgeye son verilirken genel seçimlerde aynı hataların tekrar edilmemesi için dikkatli olunması istendi⁷⁴⁰.

Belediye seçimlerinde alınan sonuçlar CHP için tam anlamıyla hayal kırıklığına sebep oldu. Bunun en güzel göstergesi, CHP Milletvekili Nihat Erim'in 29 ve 30 Mayıs tarihlerinde Ulus gazetesinde çıkan yazılarıdır. Erim, yazısında şöyle dedi: *"...Ama şu noktayı da belirtmeliyiz ki sosyal bünye de [bünyede] derin rahatsızlıklar belirlediğinden bunun giderilmesi yolu bir müddet için hürriyet ilanının üzerine bir şal örtmekle ve yukarıdan aşağı bir otorite kurmaktır. Siyaset ilmi ve siyaset sanatı üzerinde zihin yormuş, devlet nazariyelerini ortaya atmış olan belli başlı yazarların ortak kanaati budur. ..."*⁷⁴¹

Gazeteci Ahmet Emin Yalman, anılarında bu sözlerinden dolayı Erim'i ağır bir şekilde eleştirmektedir. Yalman, daha önce verdiği konferanslarda demokrasinin nimetlerini öve öve bitiremeyen Erim'in siyasetin etkisiyle bu ifadeleri kullanmış olduğunu ileri sürmektedir⁷⁴². Nihat Erim, CHP içinde sıradan bir milletvekili değildi. Aynı zamanda Anayasa profesörü olan Erim, CHP içinde radikal kanada karşı ılımlı kanadın önde gelen isimlerindendi. Tek parti iktidarının yumuşatılması ve demokrasinin ülkede yerleştirilmesi için mücadele etmiş bir siyasetçi ve ilim adamıydı. Erim, 12 Mayıs'ta aynı gazetede tek dereceli seçimlerle ilgili olarak yazdığı yazısında Türkiye'nin bu uygulama için yeterince olgunlaştığından⁷⁴³ bahsederken belediye seçimlerinde CHP'nin beklemediği bir tablo ile karşılaşması üzerine demokrasinin üzerine şal örtmekten bahsetmesi büyük bir talihsizliktir.

2.9.2. 1946 Genel Seçimleri

Türkiye'de tek parti döneminde 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943'te olmak üzere toplam altı seçim yapıldı. Son seçim hariç, diğerleri İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde uygulanan genel seçim kanununda bazı değişiklikler yapılarak uygulandı. Seçimler iki dereceliydi. Yani önce ikinci seçmenlerin seçimleri, ardından da milletvekillerinin seçimi yapılmaktaydı. Bu dönemde seçimlere zaten tek parti ola-

740 BCA Fon:30-1-0-0, Yer:42-249-9, Tarih:26.05.1946.

741 Nihat Erim, "Demokrasi gaye midir, vasıta mıdır?", **Ulus**, 30 Mayıs 1946, s. 1,2.

742 Yalman, **age.**, s. 72-74.

743 Nihat Erim, "Tek Dereceli Seçim", **Ulus**, 12 Mayıs 1946, s. 1,2.

rak giren CHP'nin amacı, seçimlere katılım oranını artırmak ve seçim kültürünü halka aşılarmaktı.

1931 seçimlerinden itibaren bağımsız aday uygulaması başladı. Ancak, Seçim Kanunu'na göre ikinci seçmenler CHP üyesi olmak zorundaydılar ve tüzüğe göre CHP adaylarına oy vermek zorundaydılar. Bu durumda bağımsız milletvekili adayı olmanın pek bir önemi yoktu. Ama CHP Genel Merkezi isterse bazı bağımsız adayları ikinci seçmenlere seçtirebilmekteydi⁷⁴⁴. Yani tek partili dönemde milletvekili adayı olmak, milletvekili olmakla neredeyse eş anlamlıydı.

Karikatür 7. Yeni Sabah, 28 Şubat 1943.

Cumhuriyet tarihinde derli toplu ilk Seçim Kanunu 14 Aralık 1942'de kabul edilen 4320 sayılı Mebus Seçim Kanunu'dur⁷⁴⁵. Kanun ilk defa 1943 seçimlerinde uygulandı. Tek partili dönemin son genel seçimi olan 1943 seçimlerinde CHP, bazı

744 Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, S 64, Nisan 1999, s. 22-30.

745 **Resmî Gazete**, 17 Kânunuevvel 1942, S 5285, s. 4152-4155.

illerde milletvekili sayısını fazla gösterdi⁷⁴⁶. Toplam otuz sekiz ilde seçimlere katılacak milletvekili aday sayısı, seçilecek olanlardan fazlaydı⁷⁴⁷. Dolayısıyla milletvekili adayları ikinci seçmenler tarafından seçilebilmek için ilk defa sadece onlara yönelik propaganda yaptılar. Seçimlerin yapıldığı gün Yeni Sabah gazetesinde yayımlanan bir karikatür bu durumu yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Karikatürde bir milletvekili adayı, “*Allahım, sen beni müntehibisanilere şirin göster!*” şeklinde ikinci seçmenlerin kendisini seçmesi için dua etmektedir.

2.9.2.1. Genel Seçimlerin Erkene Alınması ve Muhalefetin Tepkisi

DP kurulduktan kısa bir süre sonra erken genel seçim söylentileri başlamıştı. Bunun üzerine DP, “*Parti, Milletvekili seçimine iştirak için tek dereceli intihabı bekleyecek.*” şeklinde bir açıklama yapmıştı⁷⁴⁸. Bundan sonra DP tek dereceli seçim sisteminin kabulüne kadar bu ifadeyi bir slogan gibi kullandı.

Nisan ayı sonlarından itibaren CHP ile DP arasında seçimlerin öne alınması ile ilgili olarak ciddi tartışmalar yaşandı. DP Milletvekili Adnan Menderes, TBMM’de yaptığı konuşmada seçimlerin öne alınmasını gerektirecek ciddi bir sebep göremediklerini belirtti. Menderes, bunun CHP iktidarını güçlendirmek için alınmış bir karar olduğunu iddia etti. CHP’liler iddiaları reddettiler⁷⁴⁹.

29 Nisan 1946’da TBMM’de konuşma yapan İçişleri Bakanı Hilmi Uran, belediye seçimlerinin ardından 1947’de yapılması gereken genel seçimlerin de öne alınma ihtimalinin olduğunu söyledi. Uran buna gerekçe olarak seçimlerin yeni seçilecek belediye heyetlerince yapılmasının daha demokratik olacağını öne sürdü⁷⁵⁰. Söz alan DP Milletvekili Adnan Menderes, Uran’ın sözlerinden sadece belediye seçimlerinin değil genel seçimlerin de erkene alınmaya çalışıldığının anlaşıldığını oysaki genel seçimlerin erkene değil tersine ileriye alınması gerektiğini, en azından kanunun takdir ettiği zamana bırakılması gerektiğini savundu. Menderes, seçimlerin öne alınması için Uran’ın öne sürdüğü gerekçeyi yerinde bulmayarak gerçek se-

746 Kadri Unat, “Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin Seçim Propagandaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 56, Bahar 2015, s. 221-229.

747 Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Gündoğan Yay., Ankara 1992, s. 209.

748 “Parti, Milletvekili seçimine iştirak için tek dereceli intihabı bekleyecek”, **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1946, s. 1.

749 “Demokrat Parti üyelerinin itirazlarına Halk Partisi Milletvekilleri cevaplar verdiler”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, s. 7795, s. 1; **TBMMTD**, VII. Dönem, C 22, B 45, (29.04.01946), s. 216-217.

750 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 22, B 45, (29.04.1946), s. 215-216.

bebin muhalefet partileri teşkilatlanmadan CHP'nin seçimleri kazanmak istemesi olduğunu iddia etti. Demokrasiye doğru ilerlerken izlenen yolun doğru olmadığını belirtti. Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün demokratik hayat ile ilgili olarak verdiği sözleri yerine getirmedeğini iddia etti⁷⁵¹.

8 Mayıs'ta Celâl Bayar, seçimler hakkındaki bildirisini yayımladı. Bildiride seçim 1947'de gerçekleşecek olsaydı, DP'nin kesinlikle genel seçime katılacağını ancak şu anda hükûmetin yasadışı bir şekilde partiler üzerinde bir baskı uyguladığını ve Seçim Kanunu'nda istedikleri demokratik düzenlemelerin yapılmamış olduğunu belirterek bu durumda seçime katılmalarının mümkün görünmediğini ifade etti. DP bildirisinin Amerikan ve İngiliz basınında gündeme gelmesi üzerine Başbakan Saraçoğlu muhalefetin iddialarını kabul etmedi. Ayrıca Seçim Kanunu'nda değişiklikler yapılacağını açıkladı⁷⁵².

10 Mayıs 1946'da toplanan CHP Kurultayı'nda konuşan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, genel seçimlerin öne alınmasını istedi⁷⁵³. 10 Haziran 1946 tarihinde 1947'de yapılacak olan genel seçimlerin erkene alınmasına karar verildi⁷⁵⁴. Daha sonra seçimlerin 21 Temmuz'da yapılacağı basın yoluyla ilan edildi⁷⁵⁵.

Yeni kurulmasına rağmen DP'ye halkın büyük bir teveccüh göstermesi ve DP liderinin yapılan toplantılarda 1947'de yapılacak olan genel seçimlere hazır olduklarını açıklaması CHP'yi endişeye sevk etmişti. Bunun üzerine CHP alelacele seçimleri öne almıştı. Seçimlerin öne alınmasında CHP'nin asıl amacı, Gazeteci Metin Toker'in ifadesiyle "*Hedef, genel seçimleri bir an önce yapmak ve DP devleşmeden bir dört yıllık zaman kazanma...*"⁷⁵⁶ idi. Dönemin CHP Milletvekili Yavuz Abadan'da aynı fikirdedir⁷⁵⁷. Kurultayın ardından CHP, Milletvekili Seçim Kanunu'nda yapılacak değişiklikleri belirlemek üzere çalışmalara başladı.

Yapılacak olan genel seçimlere ilk defa birden fazla parti katılacaktı. Ancak Mecliste milletvekili bulunduran tek muhalefet partisi olan DP, henüz teşkilatlanmasını tamamlayamamıştı. Demokratların istediği tek dereceli seçim sistemi yapılan düzenleme ile gelmişti ama seçim emniyeti yoktu. Bu durum DP'nin ka-

751 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 22, B 45, (29.04.1946), s. 217.

752 **Ayın Tarihi**, Mayıs 1946, S 150, s. 29-32.

753 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

754 **Ayın Tarihi**, Haziran 1946, S 151, s. 3.

755 "Meclis dün seçimi yenileme kararı verdi", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1946, s. 1,3.

756 Toker, **age.**, s. 109.

757 Yavuz Abadan, "Türk Siyasi Partiler Kanunu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 21, S 3, 1966, s. 189.

rar vermesini zorlaştırdı. DP, 16-18 Haziran tarihleri arasında yaptığı toplantıların ardından 19 Haziran'da yayımladığı bildiriyle genel seçimlere katılacağını açıkladı. Bildiride en fazla devlet ve parti başkanlıklarının birleşmiş olması ve bunun sebep olduğu olumsuzluklar üzerinde durulmaktaydı⁷⁵⁸. Bildiride ayrıca “*Bütün menfi âmillere rağmen seçime iştirak*” kararının alındığı belirtilmekteydi⁷⁵⁹. Yani DP arzuladığı demokratik şartlar oluştuğu için değil bir mecburiyet hissettiği için seçimlere katılma kararı almıştı.

DP'nin seçimlere katılma kararı almasında teşkilat üyelerinin ısrarlarının yanı sıra İsmet İnönü ve Nihat Erim'in çok partili hayata geçme teşebbüsünün ertelenebileceği şeklindeki tehditlerinin de etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Mecliste temsil edilebilmek için de seçimlere katılmak gerekiyordu. Bu önemliydi. Çünkü Mecliste temsil edilmeyen bir partinin halk arasında tutulması ve basın tarafından desteklenmesi pek mümkün görünmüyordu⁷⁶⁰. Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, DP'nin seçime katılma kararıyla ilgili olarak DP'nin hem içeriye hem de dışarıya karşı normal bir siyasi parti gibi görünmek için bu kararı aldığını ileri sürdü⁷⁶¹. Hüseyin Cahit Yalçın, bir başka yazısında da DP'nin seçim bildirisinde Partinin seçimlere katılmasının bir fedakârlık olarak değerlendirilmesini şiddetle eleştirdi⁷⁶². CHP Milletvekili ve Gazeteci Asım Us da DP bildirisindeki aynı hususu eleştirerek, DP'nin seçimlere katılmasının bir fedakârlık değil vatani bir vazife olduğunu iddia etti⁷⁶³.

21 Temmuz 1946 genel seçimi, Türkiye'nin ilk çok partili genel seçimi olmasının yanı sıra hem ilk tek dereceli hem de ilk erken genel seçim olması bakımından önemlidir.

2.9.2.2. Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi

Seçim kampanyaları sırasında aday listeleri, Cumhuriyet tarihinde ilk defa gündemi meşgul etti. CHP 18 Temmuz'da aday listesini açıkladı. 152 isim daha

758 Toplantılar için bkz.16-19 Haziran 1946 tarihli **Cumhuriyet**.

759 “Demokrat Parti Dün beyannamesini neşretti”, **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1946, s. 1,4; Yeşil, **age.**, s. 69.

760 Falih Rıfkı Atay, “Seçime katılma kararı”, **Ulus**,18 Haziran 1946, s. 1,2.

761 Hüseyin Cahit Yalçın, “Aydınlatılmağa muhtaç bir nokta”, **Aydın Tarihi**, Haziran 1946, S 151, s. 43-45.

762 Hüseyin Cahit Yalçın, “Demokrat Parti'nin Beyannamesi”, **Aydın Tarihi**, Haziran 1946, S 151, s. 45-47.

763 Asım Us, “Demokrat Parti'nin beyannamesi etrafında”, **Aydın Tarihi**, Haziran 1946, S 151, s. 47-48.

önce de milletvekili olan isimlerdi⁷⁶⁴. Listeye alınmayanlar arasından Suat Hayri Ürgüplü, Selim Sırrı Tarcan, Niyazi İsmet Gözcü, İbrahim Alâeddin Gövsa, Salah Cimcoz gibi tanınmış isimler de vardı. Listede 162 yeni isim yer alıyordu. Fahrettin Altay, Asım Gündüz ve Cemil Cahit Toydemir adında üç orgeneral ilk defa aday gösterilenler arasındaydı⁷⁶⁵. CHP adaylarının büyük çoğunluğu, daha önceki dönemlerde olduğu gibi tanınmış asker-sivil bürokrat kökenliydi⁷⁶⁶. Yaş ortalaması ise DP'li adayların yaş ortalamasından yüksekti. DP'nin aday listesi ise daha çok sivil kesimden çeşitli meslek sahipleri, iş adamları, çiftçi, esnaf ve orta kesim bürokratlarından oluşmaktaydı. Bunların büyük bir çoğunluğu gençti⁷⁶⁷.

DP, seçime katıldığı illerde 273 aday gösterdi. Bu adaylar arasında Millî Mücadele Dönemi'nin önemli isimlerinden ve eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da bulunuyordu. Çakmak, halkın sevdiği bir isimdi. Emekli olduktan sonra CHP defalarca kendisine milletvekilliği için teklif götürmüştü. Ancak Mareşal bu teklifleri geri çevirmişti. Gelinek nokta ise bağımsız aday olarak DP listesinden seçimlere katılmayı kabul etmişti⁷⁶⁸. Onun, DP listesinden bağımsız aday olarak seçimlere katılacak olması pek çok kişinin DP'den milletvekili aday olmak için başvuruda bulunmasına sebep oldu. Mareşal'in, Atatürk'ün yakın arkadaşı ve Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinden olması, dindarlığı gibi sebeplerle halk nezdinde büyük bir saygınlığı vardı⁷⁶⁹.

Fevzi Çakmak'ın DP listesinden aday olması CHP'nin tepkisine sebep oldu⁷⁷⁰. Başbakan Şükrü Saraçoğlu yaptığı açıklamada bizzat kendisinin Çakmak'a en az beş kez milletvekilliği adaylığı için "*müracaat ve ricada*" bulunduğunu, hatta seçimlerin erkene alınmasından sonra da kendisine teklif götürdüğünü ifade etti⁷⁷¹. Asım Us, gazetesindeki köşesinde Çakmak'ın kendisine beş defa teklif gitmesine rağmen CHP'den değil de DP listesinden aday olmasını anlayamadığını yazdı⁷⁷². Bu açıklamalara bakıldığında Çakmak'ın CHP teklifini reddedip DP listesinden

764 "152 Milletvekili açıkta bırakıldı", **Akşam**, 19 Temmuz 1946, s. 2.

765 "Halk Partisi de dün aday listesini ilân etti", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1946, s. 1.

766 "C.H.P. listesinde 162 yeni aday bulunmaktadır", **Ulus**, 19 Temmuz 1946, s. 1.

767 Buran, agt., s. 88.

768 "Mareşal Çakmak, D. Parti listesinden müstakil aday", **Vatan**, 27 Haziran 1946, s. 1

769 Eroğul, **age.**, s. 23.

770 CHP'liler bu durumdan rahatsız olmakla beraber, DP'nin İnönü'ye karşı Mareşal'i kullandığını düşünüyorlardı. Asım Us, **Hatıra Notları**, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi, İstanbul 2012, s. 608.

771 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1946, S 152, s. 17.

772 Asım Us, "Mareşal Çakmak'ın adaylığı", **Ayın Tarihi**, Haziran 1946, S 151, s. 61-62.

aday olmasının CHP’de hayal kırıklığına sebep olduğu anlaşılmaktadır. New York Times gazetesi de Çakmak’ın DP listesinden aday olmasıyla ilgili yaptığı yorumda 25 yıllık CHP’nin bu gelişmeyle birlikte temellerine kadar sallandığını iddia etti⁷⁷³.

2.9.2.3. İktidar ve Muhalefet Partilerinin Seçim Kampanyaları

Çok partili hayata geçildikten sonra yapılan ilk genel seçimlere 6 parti katılma kararı aldı. Bunlar; CHP, DP, MKP, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi idi. Ancak bu partilerden en çok karşı karşıya gelen, yarışan ve yoğun bir seçim propagandası yürütenler; CHP ve DP oldu⁷⁷⁴.

DP’nin seçime katılma kararı almasından sonra bütün yurttta yoğun bir seçim kampanyası başladı. Her iki taraf da birbiri aleyhinde ciddi suçlamalarda bulundu. Falih Rıfıkı Atay, CHP’nin yayın organı olan Ulus gazetesindeki köşesinde, “*Türkiye’de seçim bir siyasi partiler savaşı halinde yapılacaktır.*”⁷⁷⁵ demek suretiyle bir anlamda CHP’nin seçim öncesinde izleyeceği yolu gösterdi.

Belediye seçimlerine katılımın düşük olması muhalefet tarafından halkın CHP’ye karşı tepkisi olarak yorumlanmıştı. Bu yüzden Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, halkın yapılacak olan genel seçimlere katılımını artırabilmek amacıyla yurt gezisine çıktı. Trabzon’da halka seslenen İnönü, vatandaşlardan seçimlerde sandık başına giderek oylarını kullanmalarını istedi⁷⁷⁶. Bir devlet başkanı olarak seçimlerde tarafsızlığını koruması gereken İnönü’nün, Genel Başkanı olduğu Parti için seçim kampanyası yürütmesi Türkiye’nin çok partili hayata geçmek için önemli bir adım atmasına rağmen demokrasinin tesis edilmesi hususunda henüz çok geride olduğunu ortaya koymaktadır.

CHP, seçim çalışmaları doğrultusunda 3 Temmuz’da Halkodaları ve Halkevlerine gönderdiği bir genelgede halkın seçimlere katılım oranını artırabilmek için CHP teşkilatlarıyla iş birliği halinde çalışmalarını istedi. 5 Temmuz’da gönderdiği başka bir genelgede ise kadınların seçim sürecinde ve seçimlerde aktif olmalarının temin edilmesini istedi⁷⁷⁷. Bununla beraber basında, CHP’nin seçimleri

773 By Wireless to **The New York Times**. (1946, Jul 10). Organized Terrorism Is Charged In Turkey’s Electoral Campaign. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107512344>, (3 Şubat 2017).

774 Erol Tuncer, **1946 Seçimleri**, TESAV yay., Ankara 2008, s. 97.

775 Falih Rıfıkı Atay, “Seçime katılma kararı”, **Ulus**, 18 Haziran 1946, s. 1.

776 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1946, S 152, s. 11.

777 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-30-7, Tarih:23.06.1946.

kazanabilmek için yasal olmayan yollara başvurduğu şeklinde haberlerin de yer aldığı görülmektedir. Çubuk kaymakamının köylere dolaşarak CHP'ye muhalif olan köylüleri dövdüğü ve ölümle tehdit ettiği, köylülerin “*yetiştir çektiklerimiz*” diye feriyat ettikleri, Bursa'da DP'lilerin seçim faaliyetlerini engellemek için dövüldükleri ve hatta tutuklandıkları, Çatalca ve Silivri'de ise DP'lilere yönelik baskı uygulandığı haberleri basında yer aldı⁷⁷⁸.

CHP, ilk defa rakip bir parti ile seçime gidiyordu. Bu onu fazlasıyla kaygılandırmış olmalı ki seçim propagandaları sırasında muhalefetin tepkisine sebep olacak bazı kararlar aldığı görülmektedir. 8 Temmuz 1946'da Ulus gazetesinde İçişleri Bakanlığının illere gönderdiği bir genelge yayımlandı. Genelgede, “*İçişleri Bakanlığı köylerde yapılmakta olan zehirleyici propagandaları önlemek üzere partiler adına gönderilen kimselerden hangi parti adına hareket ettiklerini gösterir vesika istenmektedir.*” denilmektedir⁷⁷⁹. Komünizm ile mücadele gerekçesiyle, köylere giden partilerin parti kartlarının kontrolünü idari amirlere bırakınca⁷⁸⁰ DP'liler köylere giremez oldular⁷⁸¹. Bunun üzerine DP 11 Temmuz'da Vatan gazetesinde “*İçişleri Bakanlığı Anayasaya aykırı emir vermiştir*” başlığıyla bir beyanname yayımladı. Bildiride söz konusu karar dolayısıyla köylere propaganda için gitmek isteyenlere idare amirlerinden alınmış izin belgelerinin olup olmadığının sorulduğu ve olmayanların geldikleri yere gönderildikleri belirtildi. İzin belgesi almak isteyenlerin de idari makamlara başvurduktan sonra ancak 48 saat sonra kendilerine cevap verildiği ifade edilerek bundaki amacın milletvekili seçimleri öncesinde muhalif partilerin köylere iletişimini kesmek olduğu iddia edildi. Bildiride “*İçişleri Bakanlığının böyle bir kararı vermeye selâhiyeti yoktur.*” denilerek Anayasa'nın, “*Seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklardan dolayı gerekince alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiçbir kayıt altına alınamaz.*” şeklindeki 78. maddesi hatırlatıldı. Bunların hiçbirinin mevcut olmadığı dolayısıyla köylere gidilmesine engel olunmasının Anayasa'nın seyahat hürriyeti ile ilgili 70. ve 78. maddelerine aykırı olduğu savunuldu. Diğer yandan İçişleri Bakanlığının illere gönderdiği genelgede bahsedilen “*zehirleyici propagandaları önlemek*” bahanesinin de Anayasa'daki fikir ve ifade hürriyeti ile çeliştiği ifade edildi. Bildiride iktidar partisinin jandarma zabıta ve idari makamlar vasıtasıyla halka DP'ye oy vermemeleri için baskı yaptığı ileri sürüldü⁷⁸².

778 “Çatalca ve Silivri'de parti mücadelesi”, **Vatan**, 12 Temmuz 1946, s. 1,5.

779 **Ulus**, 8 Temmuz 1946; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-1, Tarih:11.07.1946.

780 “İç Bakanlığının çıkardığı tebliğ”, **Ulus** 12 Temmuz 1946, s. 1

781 Burçak, **age.**, s. 82.

782 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-1, Tarih:11.07.1946.

CHP her yerde seçime girerken DP, henüz ülke çapında teşkilatlanmasını tamamlayamadığından sadece 53 ilde ve 218 ilçede seçimlere katılacaktı⁷⁸³. 17 Haziran 1946'da CHP Genel Sekreterliği teşkilatına yönelik bir seçim genelgesi yayımladı. Genelgede seçimler sırasında izlenecek yol ve amaçlar şu şekilde belirtildi:

“1) Karşı partilerin bütün bızları ile Milletvekili seçimlerine katılacaklarını hesaba katmalıyız.

2) Belediye seçimlerinden alınan tecrübelerden faydalanarak seçici sayısını mümkün olan en üstün nispete çalışmalıyız [çıkarmalıyız]...

3)Başarımızın ilk şartlarından biri disiplindir. Partice kazanmak veya kaybetmek babis mevzuudur...

...

*7)Bu seçim yine bizim partimizin Türk demokrasini geliştirmek için açtığı yeni yolda tek dereceli seçim yolunda ilk adımız olacaktır. Bundan dolayı arkadaşlarımızdan tam bir şevk ve imanla üstün bir gayret istiyorum.*⁷⁸⁴”

Fotoğraf 7. Ulus gazetesinde yer alan bir CHP seçim afişinin fotoğrafı:
Ulus, 18 Temmuz 1946.

783 Uran, *age.*, s. 449.

784 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-30-7, Tarih:23.06.1946.

1946 genel seçimlerinde CHP ilk kez seçim kampanyası yapma ihtiyacı duydu. Daha önceki genel seçimler, tek partili olduğu için etkili bir seçim kampanyası yapma gereği duymamıştı. CHP'nin seçimlerde kullandığı en etkili yöntem seçim beyannameleri ve broşürler oldu. Parti, seçim beyannamelerini önceki seçimlerde de kullanmıştı. Ancak broşür ilk defa kullanılıyordu⁷⁸⁵. Broşürlerde Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen ekonomi, ilköğretim ve sağlık alanındaki ilerlemeler ile CHP'nin dünya görüşü gibi hususlara yer verilmekteydi⁷⁸⁶. Ayrıca milletin kuratıcısının ve devletin kurucusunun kendileri olduğunu vurgulayan CHP, devletin kuruluşundan itibaren yaptığı icraatları broşür ve afişlerle anlatarak bir anlamda yaptıklarının yapacaklarının teminatı olduğunu ifade etmeye çalıştı. Broşürler basında da yer aldı⁷⁸⁷. CHP seçim afişlerinde yukardaki fotoğrafta da görüldüğü gibi İsmet İnönü'nün yanı sıra Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğraflarını da kullandı.

DP ise İç Anadolu ve Ege Bölgesi'nde ağırlık verdiği seçim çalışmalarında Celâl Bayar'ın Millî Mücadele yıllarında "*Galip Hoca*" takma adıyla yaptığı hizmetleri ve daha sonraki çalışmalarını anlatarak bir anlamda CHP'ye cevap verdi⁷⁸⁸.

İktidar ve muhalefet partileri ilk defa halka vaatlerde bulundular⁷⁸⁹. O güne kadar cahil, bilmez, anlamaz olarak değerlendirilen işçi, köylü gibi toplumun geniş kesimini oluşturan sınıfların istek ve şikâyetleri iktidar partisi tarafından ilk defa dinlendi. Halk, milletvekili adaylarını ilk kez karşısında kendinden oy isterken gördü.

DP, seçim kampanyalarında İkinci Dünya Savaşı sırasında CHP'ye güvenini kaybetmiş dolayısıyla desteğini çekmiş olan toplumsal zümrelerin desteğini almak için çaba gösterdi. Varlık Vergisi ile büyük sıkıntı yaşayan tüccar, esnaf ve sermaye sahiplerinin desteğini almaya çalıştı. CHP'nin bu vergi ile gayrimüslimlere haksızlık yaptığını belirterek onların güvenini kazanmaya çalıştı⁷⁹⁰.

785 Kadri Unat, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2015, s. 210.

786 BCA Fon:490-1-0-0, Yer:6-30-7, Tarih:23.06.1946.

787 Unat, a.g.t, s. 212.

788 Recep Büyüktolu, **Millîvekili Genel Seçimlerinde DP'nin Seçim Propagandaları (1946-1957)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2021, s. 62.

789 Unat, agt., s. 214.

790 Unat, agt., 215-216.

DP, seçim kampanyası çerçevesinde seçim mitingleri düzenledi. Bu, Türkiye’de bir ilkti. Mitinglere katılan muazzam kalabalık, iktidar partisine karşı duyulan hoşnutsuzluğun göstergesi olarak kabul edildi. İktidar çevreleri o güne kadar alışık olmadıkları bu gösterilerden büyük rahatsızlık duydular. Hatta CHP taraftarı bazı gazeteler, bu mitingleri anarşi hareketi hatta muhalefetin halkı iktidara karşı isyana teşvik ettiği şeklinde yorumladılar⁷⁹¹. DP’nin kuruluşu her ne kadar çok partili hayata geçmek ve demokrasinin gerçekleşmesi için tek başına yeterli değilse de seçim kampanyaları sırasında halkın sesine kulak vermesi Türk demokrasisinin gelişimi açısından önemli bir gelişmedir. Bu durum CHP’yi de kitlelerin sesine kulak vermeye mecbur bıraktı. Nitekim CHP bundan sonraki süreçte 1950’ye yani muhalefete geçene kadar prensiplerinden üst üste taviz vererek halkın istediği doğrultuda kararlar almak zorunda kaldı.

13 Temmuz’da İçişleri Bakanlığı valiliklere gönderdiği genelgede CHP aday listelerinin illere gönderildiğini belirtti ve listelerin en kısa zamanda ilçelere ulaştırılmasını istedi. Ayrıca seçim zaferinin CHP’nin, “... *aday listelerini behemehâl...*” kazandırmakla mümkün olacağını bildirdi⁷⁹².

CHP, genel seçimler öncesinde art arda ülke çapında teşkilatına gönderdiği bildirimler ile seçimleri CHP’nin kazanması için gereken her türlü tedbirin alınmasını istedi. Partinin bu dönemdeki en büyük sıkıntılarından biri CHP mensubu olan bazı kişilerin başka partilerden aday olmalarıdır. Bu kişiler, o bölgedeki CHP görevlilerince CHP’ye dönmeleri hususunda ikna edilmeye çalışıldılar. İkna edilemeyenler ise CHP’den ihraç edildiler⁷⁹³.

Seçim günü yaklaştıkça DP’nin başarılı olmasından endişe duyan CHP, teşkilatına gönderdiği bildirimlerle üyelerinden, merkezin hazırlayacağı listeler dışında hiç kimseye oy vermemelerini istedi⁷⁹⁴.

791 Falih Rıfkı Atay, “Demokrat Parti Bir Siyasi Parti Olmaktan Çıkmıştır”, **Ulus**, 4 Temmuz 1946, s. 1,3.

792 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:11-60-13, Tarih:13.07.1946.

793 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-31-4, Tarih:1946; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-31-1, Tarih:1946.

794 “C. Halk Partisi kendi mensublarından merkezin hazırlayacağı listeler haricinde kimseye rey vermemelerini istiyor”, **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1946, s. 1,3.

DP, 28 Haziran'da İçişleri Bakanlığına başvurarak bir kısım idareci ve memurların kanunlara rağmen köy köy dolaşarak CHP için propaganda yaptıklarına dair şikâyette bulundu⁷⁹⁵. Ancak, DP'nin beklediği gibi bir gelişme olmadı.

DP'nin seçim hazırlıkları sırasında teşkilatlanma faaliyetleri de devam etti. Bu duruma pek çok yerde CHP'liler engel olmak istediler ve bunun üzerine taraflar arasında kavgalar çıktı⁷⁹⁶.

Seçim kampanyaları sırasında partilerin birbirlerine karşı hücumları oldukça çirkin bir boyut kazandı. CHP'nin DP'yi karalamak için DP'nin Ruslar'dan para alarak teşkilatını genişlettiği şeklinde iddialar ortaya attı⁷⁹⁷. DP'nin önde gelen isimlerinden Refik Koraltan ise ülkede yapılan güzel işlerin CHP adına tescil ettirilemeyeceğini belirterek ülkede ne yapıldıysa milletin yaptığını ifade etti. Koraltan, *“Zümre saltanatını yaşatmak isteyen bazı gafilleri doğru yola getirmek için yılmadan mücadele edeceğiz.”* diyerek CHP'yi zümre saltanatı kurmakla suçladı⁷⁹⁸.

Gazeteci Abidin Daver, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarını hatırlatarak parti mücadelesinde itidalden ayrılmamak gerektiğini aksi halde bu mücadelenin *“nifak”* haline geleceğini savundu⁷⁹⁹.

CHP, toplumun gözünde eski değerinin olmadığını farkındaydı. Nitekim Çanakkale Milletvekili Sadık Tahsin Ünsal'ın Mudanya'yı ziyareti sırasında bir köylü, *“Milletvekilleri neden şimdiye kadar bizi aramamışlarda [aramamışlarda] şimdi aramaya başlamışlardır. Bu vekilleri ayağımıza getiren Demokrat Parti'dir.”* diyerek CHP'ye duyduğu tepkiyi dile getirdi⁸⁰⁰.

Bu dönemde CHP'nin elinde kalan en büyük koz Millî Mücadele'nin önemli isimlerinden biri olan İsmet İnönü idi. Halkın CHP'den vazgeçebileceğini ama İnönü'den vazgeçemeyeceğini düşünüyorlardı. Belki de bu düşüncenin etkisiy-

795 “H. Partisi ve Demokrat Partinin yeni tedbirleri”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1946, s. 1.

796 “Demokratların şikayetleri”, **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1946, s. 3.

797 Bayar, **age.**, s. 56.

798 “Refik Koraltan'ın nutku:”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1946, s. 3.

799 Abidin Daver, “Memleket hesabına lütfen itidal!”, **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1946, s. 1,3.

800 “Bir Milletvekili ile bir köylünün tartışması” **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1946, s. 1,3.

le İsmet İnönü, 18 Temmuz 1946'da yaptığı seçim konuşmasında CHP'nin seçimi kaybetmesi halinde kendisinin de Cumhurbaşkanlığından çekileceğini açıkladı⁸⁰¹.

DP, 18 Temmuz'da Aydın'da bir miting düzenledi. Mitingde Adnan Menderes, CHP'nin kendilerini önce güler yüzle karşıladığını ancak daha sonra bunun öfke ve şiddete dönüştüğünü iddia etti. Menderes bunun sebebinin kendilerinin CHP'nin, partilerine yaptığı telkinleri kabul etmemeleri olduğunu ileri sürdü⁸⁰².

Seçim günü yaklaştıkça artan şikâyetler üzerine İçişleri Bakanı Hilmi Uran, valilere gönderdiği bir genelde seçim günü vatandaşların oylarını rahatlıkla kullanabilmeleri için gereken tedbirlerin alınmasını istedi⁸⁰³. Buna rağmen muhalefet, seçimlerin güvenli bir ortamda gerçekleşmeyeceğinden endişe duymaktaydı.

2.9.2.4. Seçimlerin Yapılması ve Seçim Sonuçları

21 Temmuz 1946'da Türkiye'nin ilk çok partili genel seçimleri yapıldı. Vatandaşlar ilk defa vekillerini aracısız olarak seçme hakkına sahipti. Ancak Seçim Kanunu'na göre "açık oy gizli sayım" usulünün uygulanacak olması, daha başından seçimlerin şaibeli hale gelmesine sebep oldu.

DP teşkilatlanmasını tamamlayamadığı illerde ve ilçelerde seçimlere katılmadı. Bu durumda DP ülke genelinde seçimlere katılamamış oldu. CHP ise yurt genelinde teşkilatlanmıştı⁸⁰⁴. Bütün bunlar rakip parti olarak CHP'nin işini kolaylaştıran hususlardı.

21 Temmuz genel seçimlerinin yapılış şekli ve sonuçları itibariyle DP tarafından oldukça eleştirildi. DP, seçimler sırasında sandık başındaki gözlemcilerine, DP teşkilatına üye olanlara, oyunu DP'ye vermek isteyen vatandaşlara karşı CHP üyelerinin, memurların, jandarmanın vs. adeta taarruza geçtiğini iddia etti. DP lideri Celâl Bayar, 1946 seçimlerinin nasıl bir ortamda yapıldığını şöyle özetlemektedir:

801 "Halk Partisi Genel Başkanı tenkidlere cevap verdi", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946, s. 1.

802 Burçak, **age.**, s. 65.

803 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1946, S 152, s. 7.

804 "C.H.P. teşkilatı olmayan tek bir ilçe bile kalmadı", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1946, s. 1; 28 Haziran tarihli Cumhuriyet gazetesinde CHP'nin teşkilatının olmadığı tek bir yer bile olmadığı belirtilmektedir. Bu haberin doğruluğuna temkinli yaklaşmakla beraber tek partili dönemin getirdiği şartlar ve parti-devlet bütünleşmesi ile zaten doğrudan olmasa bile CHP'nin her yerde teşkilatının olduğu söylenebilir.

“1) İdare amirlerinin halk üzerindeki taziyeki hemen her tarafta son haddine varmıştır.

2) Bazı yerlerde Demokrat Parti'ye rey vereceklerin şiddetle cezalandırılacakları resmi ağızlardan ifade olunmuştur.

3) Muhtelif yerlerde partimiz mensuplarından birçok zevat tevkif olunmuş, bütün bu hareketlerin memleketin muhtelif yerlerinde aynı şekilde ve aynı zamanda vukua gelmesini bunların bir sistem dahilinde yapıldığını ve aynı kaynağa dayandığını göstermektedir.

4) Bu şartlar altında serbest bir seçim olması babis mevzuu olamazsa da millî iradeye tercüman olması ve millî vazifesini yapmak maksadıyla yukarda arz edilen ağır şartlar altında dahi seçime gireceğiz.⁸⁰⁵”

Seçim sonuçlarının alınmaya başlaması, hatta bazı yerlerde sonuçların bir türlü açıklanmaması sükûnet ortamını bozdu⁸⁰⁶. Bunun en önemli sebebi hem muhalefetin hem de iktidarın hayal kırıklığına uğramasıydı. 23 Temmuz'da 55 ilde ilk seçim sonuçları açıklandı. DP, 465 milletvekiliği için 273 aday göstermişti. Bunlardan 66'sı seçilebilmişti. 23 Temmuz'da gazetelerde açıklanan sonuçlar ve beklentiler çok farklıydı. Diğer yandan gazetelerin haberleri de farklılık gösteriyordu. Örneğin; Akşam gazetesine göre CHP 395, DP 62, bağımsızlar ise 12 sandalye kazanmışlardı⁸⁰⁷. Cumhuriyet gazetesine göre ise CHP 395, DP 66 ve 4 bağımsız aday Meclise girmeye hak kazanmıştı⁸⁰⁸. 24 Temmuz'da yurt genelinde açıklanan ilk sonuçlara göre DP'nin 66 milletvekiline karşı CHP, Mecliste 395 sandalye elde etti⁸⁰⁹.

Bu sonuçların elde edilmesinde DP'nin şehirlerde büyük ölçüde teşkilatlanmış olmasına rağmen kırsal kesimde henüz teşkilatlanmasını tamamlayamamış olması etkili olmuştur. Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran, 1946 seçimlerine giderken DP'nin teşkilatlanmasını tamamlayamadığı hatta teşkilat kurduğu kabul edilen pek çok yerde teşkilat kuracak bir heyet olduğu ve bu heyete Partinin sadece üye kaydetmek için bir defter verdiğini belirtmektedir⁸¹⁰. Dolayısıyla kırsal kesimde pek çok köy ve kasabada hatta bazı illerde bile DP'nin yeterince tanınmadığı mu-

805 Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yay., Ankara 2011, s. 172-173.

806 “Seçimin Umumî Neticesi Meçhul”, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1946, s. 1.

807 “Seçim her tarafta neticelendi”, **Akşam**, 24 Temmuz 1946, s. 1.

808 “Seçimim Umumî Neticesi”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s. 1.

809 “Son seçimde Demokrat Partinin kazandığı yerler ve çıkardığı Milletvekili sayısı”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946, s. 1.

810 Uran, **age.**, s. 445.

hakkaktır. Mülki amirlerin ve memurların da CHP'nin seçimleri kazanması için her türlü yola başvurdukları göz önüne alınırsa DP'nin önemli ve dikkate değer bir başarı elde ettiği görülür. Tabiri caizse “*Seçimleri DP kazanırken, mazbataları CHP almıştı.*”⁸¹¹ İktidar ise her şeye rağmen muhalefetin bu kadar desteğe sahip olmasını hazmedememişti. Çünkü CHP'ye göre kendileri, ülkeyi düşman işgalinden kurtarmıştı, devleti kurmuş ve inkılapları yapmıştı.

Sonuçların kesinleşmesi hayli zaman aldı. İstanbul'da bile seçim sonuçları 3 gün sonra açıklandı. Açıklanan sonuçlara göre 465 milletvekilinden 397'sini CHP, 61'ini DP kazandı. Ancak DP milletvekillerinden iki kişi başka şehirlerden de milletvekili seçilip birini tercih ettikleri için milletvekili sayısı 59'a düştü⁸¹² Bağımsızlardan ise 7 aday Meclise girmeyi başardı⁸¹³.

2.9.2.5. Yolsuzluk İddiaları ve Seçim Sonuçlarına Muhalefetin İtirazları

1946 genel seçimleri sırasında yürürlükte olan sıkıyönetim, idarecilerin keyfi uygulamalarına, hileye ve baskıya müsait bir ortam hazırlamıştı. Nitekim pek çok usulsüzlük yapıldı. Giritlioğlu, bu süreç için şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “*Seçim Kanunu bütün görevi idare cihazına bırakmıştı. Lâkin idare âmir ve memurları, tek parti devrinin otoritesi içinde yetiştikleri ve çalıştıkları için çok partili hayatın gerektirdiği tarafsızlık psikolojisine kolaylıkla bürünemediler. Birçokları millî şefin görüş ve arzularını tespite çalıştılar. Kendilerine göre de tefsire giriştiler. Seçimlerde C.H.P.'nin kazanmasına çalışmayı vatana bir hizmet şeklinde telâkki ettiler.*”⁸¹⁴

DP, seçim sonuçlarına idari makamların müdahale ettiği ve seçim mazbatalarının değiştirildiğini iddia ederek başta İstanbul olmak üzere pek çok yerde gözlemcilerini geri çekti⁸¹⁵. CHP'nin seçimler sırasında yapmış olduğu haksız uygulamalar, bu seçimlerin demokrasi tarihimizde şaibeli seçimler olarak anılmasına sebep oldu. 21 Temmuz seçimleri Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Partisi'nin baskısı altında yapılan 1912 “sopalı seçimleri”ni aratmayacak bir hava içinde

811 Şeyhanlioğlu, **age.**, s. 173 (**Milliyet**, 15 Ocak 1975'ten alıntı).

812 Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul ve Kastamonu'dan seçilince İstanbul'u tercih etti. Refik Koraltan ise İstanbul ve İçel'den seçilince İçel'i tercih etti. Büyüktolu, **age.**, s. 98.

813 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 8.

814 Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 194.

815 “İstanbul'da netice uzadıkça uzuyor”, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1946, s. 1.

gerçekleştirilmişti⁸¹⁶. Nitekim daha ilk günden seçimlerin yapılış şekline ve sonuçların açıklanmaya başlamasıyla birlikte de sonuçlara itirazlar yapılmaya başlandı.

Seçim sonuçlarının açıklandığı 24 Temmuz günü gazetelerde DP'nin seçimin feshedilmesini isteyeceği haberleri yazılmaya başlandı⁸¹⁷. 25 Temmuz'da DP Genel Başkanı Celâl Bayar, Yeni Sabah gazetesine verdiği demeçte muhalif ve bağımsız milletvekili adaylarının durumunun kaymakam ve valilerin elinde "oyuncak" olduğunu iddia etti. Bayar, "... *ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum, seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler milletin hakiki iradesini göstermekten uzaktır.*" dedi. Ayrıca DP'nin, 21 Temmuz seçimlerinde halkın serbest oy hakkının ihmal edilmesinin takipçisi olacağını ifade etti. Bayar sözlerine son verirken "*Her şeye rağmen, Partimiz seçimleri kazanmış demektir.*" dedi⁸¹⁸.

Seçim gününden beri muhalefet taraftarı gazetelerde seçim yolsuzluklarıyla ilgili haberlerin yer alması üzerine Sıkıyönetim Komutanlığı bir açıklama yaparak seçimin sükûnet içinde geçtiğini, buna rağmen bazı gazetelerde halkı endişeye sevk edecek nitelikte haberler yapıldığını belirterek bunun devamına müsaade edilmeyeceğini ve gerekenin yapılacağını bildirdi⁸¹⁹. Bu bir anlamda seçim yolsuzluklarının ortaya çıkmaması için basının tehdit edilmesiydi.

Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından DP, bir beyanname yayınlarak halka, kendilerine gösterdiği ilgiden dolayı teşekkür etti⁸²⁰. CHP İl ve İlçe İdare Kurul Başkanlıklarına gönderilen bir yazıyla seçimlerin kazanılmasında asıl başarının canla başla çalışan partililere ait olduğunu belirterek partililere teşekkür etti⁸²¹.

DP'nin ülke genelinde gösterdiği 273 aday ile 465 sandalyeye sahip Mecliste birinci parti olması zordu⁸²². Ancak kazandığı milletvekili sayısından daha fazla sayıda milletvekili çıkarabilirdi. Seçimden sonra DP'liler pek çok yerde seçim sonuçlarına itiraz ettiler. Bazı yerlerde bu amaçla gösteriler düzenlediler. Bunlardan ilki

816 Tunaya, *age.*, s. 657.

817 "Demokrat Parti seçimin feshedilmesini isteyecek", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s. 1.

818 "Ben iddia ve itham ediyorum, seçime fesat karıştırılmıştır.", **Yeni Sabah**, 25 Temmuz 1946, s. 1.

819 "Sıkıyönetim komutanlığının tebliği", **Akşam**, 25 Temmuz 1946, s. 1; Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay., İstanbul 1991, s. 293.

820 "D.P. Seçimler için bir beyanname hazırlıyor", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946, s. 1.

821 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-30-9, Tarih:01.08.1946.

822 Abadan, *agm.*, s. 190.

40 bin kişinin katılımıyla İzmir’de gerçekleştirildi⁸²³. Ardından Konya, Adana ve Bursa’da büyük mitingler yapıldı⁸²⁴. Mitinglere binlerce kişi katıldı. CHP, olanları öfkeyle ama sessizce izledi. Bu arada yayınlarıyla muhalefete destek veren Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı⁸²⁵. Böylece muhalif basına gözdağı verildi.

Seçim sürecini anlatan gazeteci Ahmet Emin Yalman anılarında seçimden günler önce yurdun dört bir yanına muhabir göndererek ülke genelinde havayı yokladıklarını belirtmektedir. Yalman, Vatan gazetesi adına Ege Bölgesi’ne Faruk Fenik’in gönderildiğini belirterek Fenik’in kendilerine bölgede bir seçim mücadelesi değil, bir ölüm-kalım savaşı yaşandığını, Bursa’da ise olay yerlerine gazetecilerin girmesinin yasaklandığı bilgisini verdiğini ifade etmektedir. Yalman, Fenik’in bölgede bulunduğu sırada idare amirlerinin ve polisin halka, DP’den çekilmeleri ve CHP’ye oy vermeleri için baskı yaptıklarını hatta dayak attıklarını tespit ettiğini iddia etmektedir⁸²⁶.

Seçim sonuçlarına en fazla itiraz edilen yerlerden biri İstanbul idi. İstanbul’daki seçimleri basın, yakından takip etti. Oy oranları açıklandığında DP’nin 23 milletvekilliği kazandığı belliydi. Fakat sonuç DP’nin 18, CHP’nin ise 5 milletvekili çıkardığı şeklinde açıklandı⁸²⁷. Gazeteci Ahmet Emin Yalman, İstanbul’daki seçim sonuçlarıyla ilgili olarak anılarında, Vali Lütfi Kırdar’ın kendisini makamına çağırıldığını ve Valinin kendisine şöyle dediğini anlatmaktadır:

“Size güvenim olduğu için memlekete ait bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul’da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan... Demokrat Partiye ancak on sekiz kişilik yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatıyla nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmesem, İstanbul seçimlerin kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin bu on sekiz kişilik mühim kuvveti elden kaçırmaması ihtimali vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?”

823 “İzmirde muazzam bir miting yapıldı”, **Vatan**, 26 Temmuz 1946, s. 1.

824 Eroğul, **age.**, s. 24.

825 “Kapatılan gazeteler”, **Vatan**, 26 Temmuz 1946, s. 1; Eroğul, **age.**, s. 23-24.

826 Yalman, **age.**, s. 78-79.

827 “Seçim her tarafta neticelendi”, **Akşam**, 24 Temmuz 1946, s. 1.

Yalman, mevcut şartlarda her şeyin olabileceğini düşünerek Vali'ye hak verdiğini belirtmektedir. Nitekim seçim sonuçları Vali'nin belirttiği gibi açıklanmıştır⁸²⁸.

DP ısrarla seçimlerde baskı yapıldığını, sandığa atılan oylar ile sandıktan çıkan oyların aynı olmadığını iddia etti. CHP, eleştirileri redderek seçimlerin ilk defa tek dereceli ve çok partili yapıldığını dolayısıyla bazı aksaklıkların olmasının normal olduğunu savundu⁸²⁹.

2.9.2.6. 1946 Genel Seçimlerinin Basına Yansıması

1946 seçimlerinde iktidar ve muhalefet taraftarı gazeteler tek parti dönemindeki genel seçim dönemlerinden çok farklı şekilde yayın yaptılar. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye'de baskı ve sansürün nispeten azalmasıyla birlikte özellikle Vatan ve Tan gazetelerinin iktidarı eleştiren yazılar yazmaya başladıkları daha önce belirtilmişti. CHP'nin resmi yayın organı olan Ulus ve CHP Milletvekili Necmettin Sadak'a ait olan Akşam gazeteleri ise hükümet taraftarı yazılar yazmaktaydılar. Bütün gazeteler Türkiye'nin demokratik hayata geçmek zorunda olduğundan bahsetmekteydiler. Ancak demokratik hayatı yorumlayış şekilleri farklıydı.

Vatan gazetesi, DP'nin kuruluşundan itibaren Partinin resmi yayın organı gibi faaliyet gösterdi. Gazete, DP'nin kuruluşundan sonra CHP'nin liberalleşebilmek amacıyla gündeme getirdiği Belediye Kanunu, Milletvekili Seçim Kanunu, Üniversiteler Kanunu, Basın Kanunu'nun 50. maddesinin değiştirilmesi gibi konularda DP'yi destekledi. Belediye seçimlerinin erkene alınmasına tepki gösteren Vatan, seçim sırasında ve sonrasında yapılan yolsuzlukları manşetlerine taşıdı. 1946 genel seçimleri öncesinde gazete, büyük bir hassasiyetle Seçim Kanunu'ndan kaynaklanan eksikliklerin seçimler sırasında sebep olabileceği yolsuzlukları ele aldı. Seçim hazırlıkları sırasında mülki amirlerin, memurların ve jandarmanın seçimi CHP'nin kazanmasını sağlayabilmek için gerçekleştirdikleri kanun dışı uygulamaları okuyucularına duyurdu. Gazete, Batılı demokratik ülkelerin Türkiye'deki seçim sürecini dikkatle izlediklerini iddia etti. Demokratik ülkeler arasında yer edinmeye çalışan Türkiye için bu seçimlerin bir nevi sınav olduğu hususunu vurguladı. 1946 genel seçimlerini titizlikle gözlemleyen Vatan gazetesi, seçimden sonra günlerce seçim yolsuzluklarıyla ilgili şikâyetleri yazdı. Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından halkı endişeye sevk ettiği gerekçesiyle seçim yolsuzluklarının yazılmasının engellenmeye çalışılmasına tepki gösterdi⁸³⁰.

828 Yalman, *age.*, s. 80-81.

829 Burçak, *age.*, s. 92.

830 "Seçim propagandası ve seyahat serbestisi", *Vatan*, 25 Temmuz 1946, s. 1.

Ulus ve Akşam gibi CHP taraftarı gazeteler ise ilk tek dereceli seçimlerin bazı küçük aksaklıklara rağmen ileri demokratik ülkelerde bile eşi benzeri görülmemiş bir şekilde uygulandığını savundular. DP'nin seçim yolsuzluklarıyla ilgili iddialarını seçim yenilgisini hazmedememek olarak değerlendirdiler.

2.10. Dış Politikanın Etkisi Altında CHP İktidarının İdeolojilere Bakış Açısının Değişmesi

Çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye, demokratik adımları etkileyecek ideolojilerle mücadeleye önem verdi. Bunlardan biri, İkinci Dünya Savaşı boyunca demokrasi cephesiyle birlikte hareket eden ama savaş sonunda yollarını ayırmış olan Sovyet rejimi yani komünizm, diğeri ise faşizm ve nazizmi çağrıştırdığı düşünülen ırkçılık ile mücadeleydi. Kökü dışarda olan bu siyasi akımların demokratikleşme çabalarından yararlanarak Türkiye'de güçlenmesine engel olmak amacıyla birtakım tedbirler alındı. Şimdi kısaca bu tedbirleri ele alalım.

2.10.1. Komünizmin Tehlike Olarak Görülmesi

Millî Mücadele yıllarında Türkiye'ye büyük destek vermiş olan Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler, 1925'te yapılan Dostluk Antlaşması ile perçinlendi. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu dostluk ortamından yararlanarak Türkiye'de kendi rejimini hâkim kılmaya çalışması başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere o dönemin devlet adamları tarafından engellendi. 1939 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den taleplerde bulunması üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Önceki bölümde savaş yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkilerinden bahsedilmişti. 1945 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler iyice gerilmişti. Savaşın sona yaklaştığı ve üst üste yeni dünya düzenini oluşturmak için yapılan konferanslarda Sovyetler'in Türkiye ile ilgili dostane olmayan taleplerini gündeme getirmesi ve bunun Türk basınına yansımaları, halkın bu ülkeye ve komünizme karşı tepki duymasına sebep oldu⁸³¹. Toplumda Sovyetler Birliği'ne karşı tepkilerin arttığı bir dönemde bu tep-

831 Komünizmin savunucularından olan Tan gazetesi başyazarı Zekeriya Sertel anılarında, Rus isteklerinin gündeme bomba gibi düştüğünü ve o güne kadar Sovyet dostluğunu savunmuş olan kendilerinin çok zor durumda kaldığını belirtmektedir. Sertel, bunun üzerine Tan gazetesinde üst üste iki yazı yazarak, Stalin'in Ermeni ve Gürcü akademisyenlerin yalanlarına inanarak böyle bir karar verdiğini ve kararın yanlışlığını savunduğunu anlatmaktadır. Bu haberlerin kendilerini çok zor durumda bıraktığını belirten Sertel, doğruyu öğrenmek için Ankara'ya giderek Rus Büyükelçisi Vinogradof ile görüştüğünü ve ona Rus isteklerinin ülkede uyandırdığı tepkiyi anlattığını, ancak Büyükelçinin kendisini Rus müsteşara yönlendirdiğini belirtmektedir. Sertel, müsteşarın kendisine Sovyetlerin sınırlarında düzeltme yapmak istediğini, buradaki amacın daha önce kendilerine ait olan toprakları tekrar elde etmek olduğunu ve kesinlikle ülkesinin Türklerin toprağında gözü olmadığını söylediğini belirtmektedir. Sertel, bu açıklamanın halkı yatıştırmak için yeterli

kilerin yansıtıldığı ilk adres, Tan gazetesi oldu. Adeta diğer basın yayın organları tarafından gazete topa tutuldu. Sonunda yakın tarihimizde “*Tan Olayı*” olarak bilinen hadise meydana geldi.

İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar dış politika ağırlıklı yazılar yazan Tan⁸³² gazetesi, bu dönemden itibaren iç politikaya yöneldi. Tek parti rejimini ve hükümetin icraatlarını eleştiren gazete, CHP’nin demokratikleşme çabalarının Amerika’nın desteğini kazanmak için olduğunu ve kesinlikle bu hususta iktidarın samimi olmadığını iddia etti. Özellikle 1945 başlarından itibaren gazetede hükûmete yönelik ciddi eleştiriler yer almaya başladı⁸³³.

Tan gazetesi, Dörtlü Önerge olayından sonra, önerge sahipleriyle yakınlaşmaya başladı. Fakat çok geçmeden önerge sahiplerinin Serteller’den uzaklaştıkları görülmektedir. Taraflar arasında bağları koparan asıl gelişme ise Serteller’in 1 Aralık 1945’te Görüşler adıyla bir dergi yayınlamaları üzerine gerçekleşti. Derginin kapağı ve adının yazılış şekli daha ilk günden tepkilere sebep oldu. Özellikle Cumhuriyet gazetesi, dergiyi komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle şiddetle eleştirdi. Derginin kapağında dergiye yazı verecekler arasında önerge sahiplerinin adı da geçiyordu. Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, anılarında bunun yeni parti için bir “*suikast*” olduğunu düşünerek derhal önerge sahipleriyle temasa geçip kendilerini uyardığını ifade etmektedir⁸³⁴. Nitekim 4 Aralık’ta Celâl Bayar ve Adnan Menderes yaptıkları bir açıklamayla kesinlikle bu dergiyle bir ilgilerinin olmadığını açıkladılar⁸³⁵. Aslında İnönü’nün istediği de buydu. Zaten taraflar ara-

olmadığını ve bu durumun Sovyet düşmanlarının ekmeğine yağ sürdüğünü ileri sürmektedir. Sertel, **Hatırladıklarım**, s. 219-220.

832 İş Bankası tarafından İstanbul’da çıkartılan Tan gazetesi, 15 Temmuz 1936’dan itibaren Ahmet Emin Yalman’a ait olan Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketi tarafından yayımlanmaya başlandı. Gazeteye daha sonra Zekeriya Sertel, Halil Lütfi Dördüncü gibi isimler ortak oldu. Gazetede Sabiha Sertel de zaman zaman yazı yazıyordu. Ancak Sertel’in yazıları Yalman’ın sansüründen geçmek zorundaydı. Bir süre sonra gazetenin ortakları ve yazarları, gazeteyle yollarını ayırdılar. Sorumluluk Zekeriya Sertel’e geçince Sabiha Sertel, gazetede sürekli ve düzenli olarak yazı yazmaya başladı. Gazetenin yayın politikasında, anti-faşizm, Sovyet dostluğu, savaş karşıtlığı ve tek parti iktidarına karşı demokrasi talebinin öne çıktığı görülmektedir. Ayla Acar, “Basında ‘Tan Olayı’ – 4 Aralık 1945”, İstanbul Üniversitesi **İletişim Fakültesi Dergisi**, S 43, 2012/II, s. 4.

833 Ali Ulvi Özdemir, “İkinci Dünya Savaşı yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 49, Bahar 2012, s. 209.

834 Yalman, **age.**, s. 48.

835 Sertel, **Hatırladıklarım**, s. 231; Yalman, **a.y.**

sındaki yakınlaşmadan o ve CHP'nin önemli bir kanadı rahatsız olmuştu⁸³⁶. Sovyet tehdidine karşı Amerika'nın desteğini almak için yeni bir parti kurulmalıydı ama bu partinin Sovyetler ile ilgisinin olmaması gerekiyordu. Aksi bir durum, Batı ile ilişkileri olumsuz etkileyebilirdi. Bu yüzden Bayar'ın açıklamaları İnönü'yü memnun etmiş olmalıdır.

4 Aralık 1945'te ellerinde Türk bayrağı, Atatürk ve İnönü'nün posterleri olan, "*Hiçbir demokrat memlekette bizim memleketimiz kadar bürriyet yoktur.*" şeklinde dövizler taşıyan üniversite, yüksekokul ve lise öğrencilerin oluşturduğu kalabalık bir grup Tan gazetesinin önüne geldi. Gazetenin tabelasını indiren bazı öğrenciler, tabelanın yerine Atatürk'ün posterini astılar. Ardından Tan gazetesine ait matbaayı bir daha kullanılmayacak şekilde tahrip ettiler. La Turquie ve Yeni Dünya gazetelerine baskınlar düzenleyen grup, sol eğilimli yayın yapan Berrak ve ABC yayınevlerini de tahrip etti. Daha sonra CHP'nin il teşkilatına giden grup tezahüratlar yaparak dağıldı. 5 Aralık'ta da İzmir ve Bursa'da gençler komünizm aleyhinde sloganlar atarak bu gazetelere ait büroları bastılar, afiş ve reklamları yırttılar⁸³⁷.

Tan gazetesini basanlardan hiç kimse tutuklanmadı⁸³⁸. Ancak olaydan sonra bir müddet polis tarafından takip edilen Sertel çifti daha sonra tutuklandı. Komünizm propagandası suçlamasıyla yargılanan çift, dört aylık bir tutukluluk döneminin ardından serbest bırakıldı⁸³⁹.

Tan olayı Türk dış politikasında da ses getirdi. Sovyetler Birliği'nde olay, faşistler tarafından Rusya aleyhine yapılan bir gösteri olarak değerlendirildi. Bu duruma Sovyetler Birliği tepki gösterdi. Sovyet istekleri ile gerilen ilişkiler daha da ger-

836 Yakınlaşmadan rahatsız olan bir diğer kesim ise Vatan gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman'dır. Mehmed Kemal, **Celâl Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, Abece Yay., İstanbul 1980. s. 30-31. Yalman ve çevresinin Amerikan taraftarı olduğu göz önüne alınırsa bu yakınlaşmanın onları rahatsız etmesi oldukça normaldir.

837 **Aydın Tarihi**, Aralık 1945, S 145, s. 3-4.

838 Olaylar üzerine İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından bir açıklama yapıldı. Açıklamada 4 Aralık Salı günü İstanbul'da bir kısım üniversite öğrencisi tarafından iki gazete ile birkaç kitabevinin, kendilerine engel olmak isteyen hükümet güçlerine rağmen, basılarak tahrip etme suçu işledikleri belirtildi. Gösterilere katılan kişiler hakkında derhal takibat ve tahkikat başlatıldığı ifade edilerek, bu tür olaylara karşı şiddetle karşı konulacağı ve bu gibi kitlesel hareketlerin yasak olduğu duyuruldu. Sertel, **Roman Gibi**, s. 343; Yalman, **age.**, s. 50; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, y.y. 1983, s. 219-220.

839 Sertel, **age.**, s. 356-380.

ginleşti⁸⁴⁰. 8 Aralık 1945'te Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği tarafından Türk Dışişleri Bakanlığına bir nota gönderildi. Notada 4 Aralık günü İstanbul'da meydana gelen gösteri sırasında Sovyetler Birliği aleyhine sloganlar atıldığı ve Sovyet yayınları satan iki kitabevinin tahrip edilerek söz konusu yayınların yakıldığı öğrenildiği belirtildi. Notada göstericilerin düşmanca tavırları karşısında Türk polisinin herhangi bir tedbir almadığı hatta göstericileri koruduğunun öğrenildiği ileri sürülerek Sovyet hükûmetinin kendisiyle ilgili bu türlü olaylara tepkisiz kalamayacağı belirtildi ve olaylardan Türk hükûmetinin sorumlu tutulduğu vurgulandı. Türk Dışişleri Bakanlığı notaya verdiği cevapta olayın incelendiğini ve tamamen iç politikaya yönelik bir gelişme olduğu belirtilerek Sovyetler Birliği ile kesinlikle ilgisinin olmadığı tespit edildiği bildirildi⁸⁴¹.

Sol düşünce üzerinde baskının artırılması için atılan bir başka adım, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesidir. 1926 yılında kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nda 141 ve 142. maddeleri yoktu. Bu maddeler 1936 yılında eklenmişti. 16 Temmuz 1938'ise her iki maddede değişiklik yapılmıştı⁸⁴². Söz konusu maddelerin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı, 5 Haziran 1946'da Meclise sevk edildi. Tasarısının gerekçesinde şöyle denilmektedir:

*"...Ceza Kanunu'numuza 1938 yılında yapılan değişiklikler neticesinde konulan bazı maddelerin memleketin güvenliğine, bünyesine ve ihtiyacına göre doğru ölçüler dahilinde iyileştirilmesi, partiler teşkiline karşı koyması ihtimali olan hükümlerin değiştirilmesi amacı ile incelemeler yapılmış ve vatandaşların sınıf menfaatleri üzerine parti kurmalarına kanun yolu ile mani olmamak ve kök dışarda yani yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olan cemiyet ve partilere karşı kanun yolu ile karşı koymakta devam etmek şeklinde hulasa edilebilen ölçüler dahilinde bir değişiklik yapılmak üzere bu tasarı meydana getirilmiştir."*⁸⁴³

Tasarının geneline bakıldığında her iki maddenin de aslında komünizmle mücadele için konulduğu açıktır. Cemiyetler Kanunu'nun henüz değiştirilme aşamasında olduğu bir sırada TCK'nın 141 ve 142. maddelerinde değişiklik yapılması ile muhtemel siyasi gelişmeler ve hukuki boşluklar dikkate alınarak gerekli tedbirler alınmış oldu. Yeniden düzenlenen 141 ve 142. maddeler ile cezalar ağırlaştırıldı⁸⁴⁴.

840 Yalman, *age.*, s. 51.

841 **Ayın Tarihi**, Aralık 1945, S 145, s. 154-155.

842 Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar**, C 2, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 447-450.

843 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 64, (13.06.1946), s. 171.

844 **TBMMTD**, VII. Dönem, C 24, B 64, (13.06.1946), s. 171; Koçak, *age.*, s. 451.

2.10.2. Turancılık Fikrinin Tehlike Olarak Görülmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yani Mihver Devletlerin güçlü olduğu dönemde Türkiye'de Turancılık gelişme imkânı buldu. Ancak Müttefik Devletlerin savaşta üstün duruma geçmeleriyle birlikte Türkiye'de bu hususta değişiklikler olmaya başladı. Daha önce Mihver taraftarı haber ve yorumlar yapan gazeteler, bu tutumlarını değiştirerek Müttefiklerin safına kaydılar. Müttefikler savaşta üstün duruma geçmeye başlayınca Türkiye'nin savaşın başından beri izlediği politikayı eleştirmeye başladılar. Demokrasi cephesinde Türkiye'ye karşı oluşan tansiyonu düşürmek için hükümet harekete geçti. Amaç, uluslararası alanda kendisine karşı oluşan Mihver yanlısı başka bir deyişle Turancı (aşırı milliyetçi) bakış açısını değiştirmektir. İrkçılık-Turancılık davasının altında yatan temel sebeplerden biri budur⁸⁴⁵.

Turancılık olayının başlangıcı Nihal Atsız'ın kendi çıkardığı dergide yazdığı bir yazıyla başladı⁸⁴⁶. 26 Nisan 1943'te Ankara'da başlayan dava turancı-komünist fikirlerin çarpışması şeklinde gerçekleşti. Turancılar ile komünistler arasındaki mücadeleye sokaklara taşıdı. 9 Mayıs 1944'te Nihal Atsız üç ay hapis cezası aldı. Cezası ertelendi⁸⁴⁷.

845 Özdemir, agm., s. 209.

846 Edebiyat öğretmeni olan Nihal Atsız'ın 1933'ten itibaren çıkardığı "Orhun" adlı dergi hükümetin iç ve dış siyasetine müdahale gerekçesiyle 1934'te kapatıldı. Atsız, dergiyi 1 Ekim 1943'ten itibaren yeniden çıkarmaya başladı. Almanlar ile Sovyetler'in kıyasıya mücadeleye ettikleri bir dönemde çıkarılmaya başlanan derginin 1 Mart 1944 tarihli 15. sayısında Nihal Atsız "Başbakan Saraçoğlu Şükri'ye Açık Mektup" başlıklı bir yazı yayımladı. Atsız, Saraçoğlu'nun bir konuşmasında "Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve en az o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir." şeklindeki sözlerini hatırlatarak bu sözlerin lafta kaldığını ve ülkenin her yanında solcuların açık ya da gizli propaganda yaparak her geçen gün güçlendiklerini ileri sürdü. Bu konuyla ilgili görüşünü destekleyen örnekler de veren Atsız, 1 Nisan 1944'te "Başbakan Saraçoğlu Şükri'ye İkinci Açık Mektup" adlı yeni bir yazı yazdı. Bu yazısında da devletin temellerinin milliyetçiliğe dayanmasına ve ülkede komünizmin yasak olmasına rağmen komünistlerin CHP'nin, "... çok lastikli olan Altı Ok'undan balkçılığı alarak..." kendilerini halkçı, vatanseverler olarak göstermek suretiyle her türlü faaliyette bulduklarını iddia etti. Fikrini çeşitli örneklerle destekleyen Atsız, yazısının sonunda Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Ahmet Cevat Emre gibi kimseleri görevde tutan Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in görevinden uzaklaşması gerektiğini savundu. Bunun üzerine Hasan Âli Yücel, Atsız'ı Boğaziçi Lisesi'ndeki görevinden aldı. Bu arada Sabahattin Ali de Nihal Atsız hakkında yayın yoluyla hakaretten dolayı dava açtı. Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945: Millî Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 261-263.

847 Goloğlu, age., s. 265.

Dava bitti ancak dava dolayısıyla meydana gelen olayları, anayasal devlet düzenine karşı suç niteliğinde ve İrkçılık-Turancılık amacı ile gizli cemiyet kurmak, hükümet devirmek anlamında değerlendiren makamlar, ilgili kişileri tutuklayıp yargılama kararı verdiler⁸⁴⁸. Bu kararın Mihver Devletlerin üst üste yenilmeye başladığı, bir başka deyişle demokrasi cephesinin savaşta üstün olduğu, bir dönemde alınması elbette ki tesadüf değildir.

Tutuklamalar derhal gerçekleşti ve mahkeme başladı. 19 Mayıs 1944'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yaptığı konuşmada Türk milliyetçisi olmakla beraber ırkçılığın düşmanı olduklarını ifade etti⁸⁴⁹. 7 Eylül 1944'te görüşülmeye başlanan davada 23 sanık yargılandı. Savcı, bu kişileri Almanya'nın yanında savaşa girmeyen hükümeti devirmek için gizli cemiyet kurmakla suçladı. Bir yıl kadar devam eden dava, sanıkların çoğunun onar yıl hapse mahkûm edilmeleriyle sona erdi. Sıkıyönetim Mahkemesi kararı bozdu ve sanıklar serbest bırakılarak yargılandılar. 31 Mart 1945'te sona eren davada sanıkların hepsi, beraat etti⁸⁵⁰.

848 Sertel, *age.*, s. 279.

849 Goloğlu, *age.*, s. 267.

850 Goloğlu, *age.*, s. 272.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 DÖNEMİ TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM

3.1. 1946-1950 Döneminde Gerçekleşen Önemli Siyasi Olaylar

1946 genel seçimlerinin ardından VIII. Dönem TBMM, en yaşlı üye olan Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğena başkanlığında 5 Ağustos 1946'da toplandı. Yeğena, toplantıyı başlatırken yaptığı konuşmada bu Meclisi öncekilerden ayıran iki önemli özelliğinin olduğunu belirtti. Bunlardan birincisinin tek dereceli seçim sonucu, ikincisinin ise iki partiden ve bağımsız olarak seçilen üyelerden oluşmuş olması olduğunu ifade etti⁸⁵¹. Aynı gün Meclis Başkanlığı seçimi yapıldı. Başkanlık için CHP İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir ve DP Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk aday oldular. Yapılan seçim sonucunda, Karabekir 379 oyla Meclis başkanı seçildi⁸⁵².

Anayasa'ya göre genel seçimlerin ardından cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılması gerekiyordu. Ancak bu seçim öncekiler kadar olağan bir şekilde gerçekleşmedi. Ankara Milletvekili İsmet İnönü, İstanbul Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak, Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk cumhurbaşkanlığı için aday oldular. Yapılan oylama sonucunda 451 milletvekilinden İnönü 388, Çakmak 59, Tengirşenk 2 oy aldı. Böylece cumhurbaşkanlığına yeniden İsmet İnönü seçilmiş oldu⁸⁵³. Seçimin ardından İnönü yemin etmek için akşam saatlerinde Meclise gitti. Ancak Meclise giderken her zaman gittiği yolu kullanmadı. Arka yolu kullandı. Çünkü her zaman kullanılan bulvar çok kalabalıktı. Bu olayı Anadolu Ajansı'nın, "*Cumhurbaşkanı Meclise geliplerinde ve gidişlerinde yollar üzerinde toplanmış olan halk tarafından sevgi tezahüratıyla karşılanmışlardır.*" şeklinde verdiğini belirten Gazeteci Metin Toker, muhalefetin ise bir tepkiyle karşılaşılmışından çekinildiği için böyle bir yola başvurulduğunu ileri sürdüğünü ifade etmektedir⁸⁵⁴. İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olarak yemin etmek için Meclis salonuna girdiğinde DP'li milletvekilleri ayağa kalkmadılar. Daha sonra bu tavırlarının sebebi sorulduğunda

851 Tengirşenk 58 oy aldı. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 1, (05.08.1946), s. 1; **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946, S 153, s. 3.

852 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 1, (05.08.1946), s. 1.

853 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 1, (05.08.1946), s. 4; **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946, S 153, s. 3-4; Asım Us, **Hatıra Notları**, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi, İstanbul 2012, s. 612; "Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçildi", **Akşam**, 6 Ağustos 1946, s. 1; "Cumhurbaşkanlığına İnönü seçildi", **Ulus**, 6 Ağustos 1946, s. 1.

854 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 133.

Bayar, milletin gerçek temsilcisi olarak kimsenin ayağına kalkmayı doğru bulmadıkları için böyle davrandıklarını belirtmiştir⁸⁵⁵. Oysaki cumhurbaşkanı devleti temsil eder. Dolayısıyla cumhurbaşkanına saygı, devletin varlığına saygıdır. Bayar gibi usta bir siyasetçinin bu ifadeyi kullanması manidardır.

3.1.1. Recep Peker Hükûmeti Dönemi ve CHP'deki Radikal Kanadın Değişime Ayak Diremesi

5 Ağustos 1946'da Şükrü Saraçoğlu hükûmeti istifa etti. Cumhurbaşkanı yeni hükûmeti kurmakla Recep Peker'i görevlendirdi. İsmet İnönü çok partili hayata geçilirken Recep Peker gibi iş birliği yapmanın zor olduğu bir kimseyi başbakan yapmak istememişti. Bu sebeple hükûmeti kurma teklifini önce, Saraçoğlu hükûmetinde İçişleri Bakanı olarak görev almış olan Hilmi Uran'a götürdü. Ancak Uran, Saraçoğlu hükûmetinden hiç kimsenin yeni kabinede olmaması gerektiğine inandığını ve çok yorgun olduğunu belirterek bu görevi kabul etmedi. Uran anılarında, İnönü'nün bu gelişmelerin ardından başbakanlık görevini Recep Peker'e istemeyerek verdiği iddia etmektedir⁸⁵⁶. Fakat İnönü gibi tecrübeli bir siyasetçinin, sadece Uran'ın iddia ettiği gibi bir sebeple Peker'e başbakanlık görevini verdiğini düşünmek yanlış olur. Gazeteci Metin Toker, İnönü'nün Peker'i yeni dönemde uygulamak istediği "tatlı-sert" politikaya uygun biri olarak gördüğünü ve bu sebeple başbakanlık görevini ona verdiğini iddia etmektedir. Ona göre Peker, uygulanacak olan politikada sert, İnönü ise tatlı rolünü oynayacaktı⁸⁵⁷. Kanaatimizce İnönü, başlangıçta kendisine danışılarak ve hatta onayı alınarak kurulan DP'nin hızla kendi güdümünden çıktığını ve geniş halk kitlelerinin desteğini almaya başladığını görünce muhalefet ile mücadele edecek radikallerden birinin başbakan olmasını uygun görmüştür. Tabii bu anlamda ilk akla gelen radikal isimlerden biri de Recep Peker idi.

Recep Peker hükûmeti⁸⁵⁸ dönemi, CHP'nin tek parti dönemi zihniyetini devam ettirmeye çalıştığı bir dönemdir. Bu sebeple Peker dönemini CHP'nin

855 Toker, *age.*, s. 132.

856 Hilmi Uran, *Hâtıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959, s. 458.

857 Toker, *age.*, s. 133.

858 Yeni kabine şu şekilde teşekkül etmişti: Adalet Bakanı: Mümtaz Ökmen (Ankara), Millî Savunma Bakanı: Cemil Cahit Toydemir (İstanbul), İçişleri Bakanı: Şükrü Sökmenşür (Erzincan), Dışişleri Bakanı: Hasan Saka (Trabzon), Maliye Bakanı: Halit Nazmi Keşmir (Tokat), Millî Eğitim Bakanı: Reşat Şemsettin Sirer (Sivas), Bayındırlık Bakanı: Cevdet Kerim İncedayı (Sinop), Ekonomi Bakanı: Tahsin Bekir Balta (Rize), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Dr. Behçet Uz (Denizli), Gümrük ve Tekel Bakanı: Tahsin Coşkan (Kastamonu), Tarım Bakanı: Faik Kurdoğlu (Manisa), Ulaştırma Bakanı: Şükrü Koçak (Erzurum),

“sert yönetim/iktidar” dönemi olarak nitelendirilebiliriz. Bu dönem tam anlamıyla CHP radikallerinin Parti içindeki değişime ayak diredikleri, karşı çıktıkları ve engel olmaya çalıştıkları bir dönemdir.

Peker’in başbakanlığından önceki dönemde CHP genel başkan vekilliği ile başbakanlık görevleri aynı kişide birleşmekteydi. Ancak yeni dönemde bu konuda önemli bir değişiklik yapıldı. İnönü, Peker’e başbakanlık görevini verirken genel başkan vekilliği görevini Şükrü Saraçoğlu’na verdi⁸⁵⁹. Dolayısıyla Peker, önceki başbakanlar kadar güçlü değildi. Bu dönemde genel sekreterlik görevini ise Nafi Atuf Kansu yürütecekti. Onun, bir süre sonra sağlık problemleri sebebiyle görevinden ayrılması üzerine bu göreve Hilmi Uran getirildi⁸⁶⁰. Böylece CHP’de yıllarca uygulanmış olan bütün güç ve yetkinin tek bir kişinin elinde toplanması yerine görev bölüşümü yapılarak parti içi demokrasi hususunda önemli bir adım atılmış oldu.

3.1.1.1. Hükûmet Programı ve Mecliste Yaşanan İlk Tartışmalar

TBMM’nin 14 Ağustos’ta gerçekleşen oturumunda Başbakan Recep Peker, hükûmetinin programını okudu. Programda önceki CHP hükûmetlerinin programlarında olmayan bazı hususlar dikkat çekmekteydi. Bu hususların en önemlilerinden biri ülkenin refahının ancak demokrasi yolunda ilerlemekle sağlanabileceği, bu yolda ilerlerken karşılaşılabilecek sorunlarla kanun yoluyla mücadele edileceğinin belirtilmesiydi. Ayrıca vatandaşlara dini inanç ve vicdani kanaatleriyle ifade, seyahat ve toplanma hürriyetinin tanınacağına yer verilmekteydi⁸⁶¹. CHP’nin radikal kanadının önde gelen isimlerinden olan Recep Peker hükûmetinin programında söz konusu haklardan bahsedilmesi bütün karşı çıkımlarına rağmen radikallerin de aslında demokratik gelişmelerden etkilendiklerini göstermektedir. Bu bir anlamda değişimin kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır.

Programın okunmasının ardından kürsüye gelen DP Milletvekili Fuad Köprülü, ülkenin iç ve dış meselelerinin yer aldığı program hakkında DP’nin de görüşlerini bildirmeyi bir vatan vazifesi olarak gördüğünü belirterek programın incelemesi için görüşmelerin bir sonraki oturuma yani 16 Ağustos Cuma gününe bırakılmasını istedi. CHP’li milletvekilleri Anayasa’nın 49. maddesi gereği bir hafta içinde hükûmetin güvenoyu alması gerektiğini, görüşmelerin zaman alabileceğini öne sürerek hemen güven oylamasına geçilmesini istediler. DP adına söz alan Refik

Ticaret Bakanı: Atıf İnan (İzmir), Çalışma Bakanı: Sadi Irmak (Konya). **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer: 61-234-7, Tarih:1946; **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 2, (12.08.1946), s. 12.

859 Uran, **age.**, s. 457.

860 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-33-1, Tarih:1946.

861 Program metni için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 3, (14.08.1946), s. 27-37.

Koraltan ise kendilerinin program hakkında fikirlerini ifade etmek istemelerinin doğal bir hak olduğu ve CHP'nin bunu engellemeye çalıştığını iddia ederek Anayasa'nın 49. maddesinin program hakkındaki görüşmelere engel oluşturmadığını savundu. Daha sonra CHP ve DP adına pek çok milletvekili söz aldı. CHP'li milletvekilleri DP'nin program hakkındaki görüşlerini hemen söylemesini isterken, DP'li milletvekilleri bunun aceleye getirilmemesi gerektiğini savundular⁸⁶². Uzun tartışmaların ardından yapılan oylamayla görüşmelerin ertelenmemesine karar verildi. Bunun üzerine güven oylamasına geçildi. Peker hükümeti 53 ret oyuna karşı 378 evet oyu ile güvenoyu aldı⁸⁶³.

3.1.1.2. Seçim Sonuçlarına Yapılan İtirazlar

TBMM açıldıktan sonra partiler arasında en fazla tartışılan konulardan biri, seçim sonuçları ve yolsuzluk iddiaları oldu. Bilhassa DP seçimlerde pek çok yerde yolsuzluk yapıldığını ileri sürdü⁸⁶⁴. DP, 38 ildeki oyların tümü ile İstanbul'da CHP'ye verilen oylara itiraz etti. Ayrıca bazı illerdeki kimi milletvekillerinin mazbatalarının iptalini istedi.

CHP de bazı yerlerde DP'nin seçim öncesi ve sonrasında sonuçları değiştirmek için birtakım faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle itirazda bulundu. Mecliste gerçekleşen tartışmaların ardından itirazları değerlendirmek amacıyla TBMM'de kur'a ile otuz kişilik Seçim Tutanaklarını İnceleme Komisyonu kuruldu⁸⁶⁵.

Haklarında itiraz olmayan milletvekillerinin tutanakları oylanıp kabul edildi ve mazbatalarını aldılar⁸⁶⁶. Haklarında itiraz olan milletvekillerinin durumu ise komisyona havale edildi. Konu Mecliste 26 Ağustos'ta ele alındı. Görüşmeler sırasında iktidar ve muhalefet partili milletvekilleri arasında tartışmalar yaşandı. DP Milletvekili Fuad Köprülü, seçimlerden önce defalarca gündeme gelmesine rağmen Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun seçimlerin adil bir şekilde yapılmasına engel olduğunu savundu. Çünkü söz konusu Kanun gereği mülki amirler ve jandarma

862 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 3, (14.08.1946), s. 37-70.

863 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 3, (14.08.1946), s. 71; **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946, S 153, s. 12; "Meclis 53 oya karşı 378 oyla itimadetti", **Akşam**, 15 Ağustos 1946, s. 1,2.

864 Gazeteci Metin Toker, Meclis açılmadan önce DP'nin, CHP ile bu konu hakkında gizli bir görüşme yaptığını ancak istediği sonuca ulaşamadığını ileri sürmektedir. Toker, Faik Ahmet Barutçu'nun DP'nin, bir seçim bölgesinde seçim sonuçlarını iptal ettirip diğer yerlerde de iptal ettirmeye çalışmak amacıyla olduğunu iddia ettiğini belirtmektedir. Toker, **age.**, s. 136-137.

865 "Meclisin bugünkü içtimal", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1946, s. 1.

866 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 2, (12.08.1946), s. 13-19.

komutanları her türlü yetkiye sahiptiler ve seçim sırasında bu kişiler DP aleyhine çalışmışlardı. Köprülü, seçim öncesinde ve seçim günü yolların kesilerek oy pusulalarının sandık başına ulaşmasının engellendiğini iddia etti. Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun dünyanın hiçbir yerinde örneği görülmemiş sertlikte bir Kanun olduğunu ve Kanun'un verdiği yetkiye dayanarak idari amirlerin pek çok yerde DP üyelerini kanunsuzca tutukladıklarını iddia etti. Köprülü, iktidarın bir yandan Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nu yürürlükte tuttuğunu diğer yandan demokrasinin inkişafını arzuladığını sık sık dile getirdiğini söyleyerek çelişkiye dikkat çekti⁸⁶⁷.

Görüşmeler sırasında DP'lilerin yolsuzluk suçlamalarına karşı, CHP de DP'yi suçladı. CHP Isparta Milletvekili Kemal Turan DP'nin seçim öncesinde halka Arapça ezan okutulacağı vaadinde bulunduğunu iddia etti⁸⁶⁸. Ankara Milletvekili Emin Halim Ergun ise DP'nin yolsuzluklar ile ilgili sunduğu belgelerin doğru bilgi vermediğini iddia ederek seçimlerde asıl muzdarip olan tarafın kendileri olduğunu iddia etti⁸⁶⁹. CHP Seyhan Milletvekili Hilmi Uran ise yaptığı konuşmada genel seçimler sırasında tek dereceli seçim sisteminin ülkede ilk defa uygulanmasından kaynaklanan bazı aksaklıkların olmasının çok normal olduğunu belirterek bazı gazetelerin DP ve CHP arasındaki seçim mücadelesini kızıştırdığını, en ufak olayı bile büyüterek halkı tahrik ettiklerini iddia etti. Bunun dışında seçimlerin oldukça normal bir şekilde yapıldığını savundu⁸⁷⁰.

Komisyonun itirazları incelemesi zaman aldı. Öyle ki özellikle İstanbul DP milletvekillerinden bazılarının mazbatasını 18 Kasım 1946'ya gelindiğinde Meclis tarafından hâlâ kabul edilmiş değildi⁸⁷¹.

Komisyon çalışmalarını tamamladığında DP, istediği sonucu alamadı. İtirazların hiçbirinden sonuç çıkmadı⁸⁷². CHP için sonucun ne olduğu zaten önemli değildi. Çünkü sonuçta seçimlerde amacına ulaşmıştı. Bununla beraber DP'nin milletvekili sayısını azaltmak için yoğun bir gayret sarf etti. Bazı milletvekillerinin, milletvekilliklerini düşürmek amacıyla itirazda bulundu. Nitekim CHP, DP'nin milletvekili sayısını azaltmayı başardı. DP, Meclisteki beş üyesini kaybetti. Bunlar: Abdurrahman Münip Berkan, Zeki Rıza Sporel, Senihi Yürüten, Burhan Cahit

867 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 8, (26.08.1946), s. 119-123.

868 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 8, (26.08.1946), s. 122.

869 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 8, (26.08.1946), s. 125

870 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 8, (26.08.1946), s. 212-217; Uran, **age.**, s. 447-455.

871 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-34-2, Tarih:18.11.1946.

872 Ayrıntılı bilgi için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:358-1500-1, Tarih:23.08.1946.

Morkaya, Salomon Adato idi⁸⁷³. Bu durum partiler arası ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu.

Gazeteci Cihad Baban, 8 Aralık'ta Tasvir gazetesinde mazbataların iptaliyle ilgili bir yazı yazdı. Yazısında kimlerin milletvekili olup olamayacağı konusunun Anayasa'nın 12. maddesinde yer aldığını belirten Baban, Abdurrahman Münip Berkan hakkında verilen karardan sonra çoğunluğu elinde bulunduran partinin istediği milletvekilinin her an milletvekilliğini düşürmemesi için bir sebep kalmadığını ileri sürdü. Baban, tek parti idaresinin, bir tür oligarşiye bir zümrenin istibdadına doğru gittiğini savundu. Ülkede kanuni bir düzene ihtiyaç olduğunu, vatandaşın kanunsuzluğu hissetmesi durumunda bütün düzenin bozulacağını ileri sürdü⁸⁷⁴.

Gazeteci Nadir Nadi ise mazbataların iptalini ele aldığı yazısında, mazbatalar hakkında Mecliste tartışmaların haddini aştığını belirterek mazbataların incelenmesi sırasında sadece Anayasa'nın göz önünde tutulması gerektiğini savundu. Atatürk'ün 1938'de çıkardığı kanun ile eski siyasi ve askeri suçların affedildiğini hatırlatarak, onun bu kararı alırken muhakkak ki milletin menfaatini düşündüğünü, dolayısıyla CHP'nin DP milletvekillerinin mazbataların iptaliyle gereksiz bir iş yaptığını savundu⁸⁷⁵.

Seçimin hemen ardından İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından seçimler hakkında aleyhte haber ve yorum yapılmaması için yasak getirilmişti. Gerek bu gelişme gerek seçim sonuçları ve milletvekili mazbatalarının görüşülmesi sırasında yaşanan tartışmalar, radikal kanadın değişime ayak dirediklerini ortaya koymaktadır.

3.1.1.3. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül Kararları

İkinci Dünya Savaşı boyunca ekonomik durumu her geçen gün kötüye giden Türkiye, seçimler sonrasında bunu daha çok hissetmeye başladı. Zaten toplumun içinde bulunduğu ekonomik zorluklar hükümet programında da yer almıştı ve bozulan ekonomik düzeni yeniden kurmak için gereken tedbirlerin alınacağı belirtilmişti⁸⁷⁶.

873 Rıfki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, y.y. 1979, s. 104.

874 Cihad Baban, "B. Millet Meclisinin hükümlerlik hukuku...", **Ayın Tarihi**, Aralık 1946, S 157, s. 230-232.

875 Nadir Nadi, "Sen mi? Ben mi?.", **Ayın Tarihi**, Aralık 1946, S 157, s. 232-233.

876 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 1, (05.08.1946), s. 31; **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946, S 153, s. 25.

İkinci Dünya Savaşı, sadece Türkiye’de değil tüm dünyada ekonomik sıkıntılara sebep olmuştu. Bu durumu düzeltebilmek için savaş sonrasında uluslararası alanda birtakım tedbirler alındı. Bu tedbirlerin en önemlilerinden biri Bretton-Woods Antlaşması’dır⁸⁷⁷.

Uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler özellikle de Bretton-Woods Antlaşması⁸⁷⁸ gereği Türkiye, parasının değerini düşürmek zorundaydı. İç piyasadaki beklentiler de devalüasyonu zorunlu kılmaktaydı. Bu doğrultuda 7 Eylül 1946’da Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk büyük devalüasyonu yapıldı. 1 dolar karşılığı Türk lirası 1.28’den 2.80’e çıktı. Bu şekilde Türk ekonomisi dünya ekonomisine entegre edilmeye çalışıldı⁸⁷⁹. Hükûmetin bu uygulamayla iki temel amacı vardı. Birincisi; ihracatı artırmak, ikincisi; döviz fiyatlarının artmasıyla devletin elindeki döviz stokundan bütçe gelirini yeni vergilere gerek kalmadan biraz olsun artırmaktı⁸⁸⁰.

DP programının ticaret ile ilgili bölümünde, “...*Paramızın kıymetini, serbest piyasa döviz kıymetleri ile memleketimizin iktisadi ve mali durumuna en uygun şekilde ayarlamak ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarureti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler alınmalıdır.*”⁸⁸¹ denilmek suretiyle belli belirsiz bir devalüasyonun gereğine işaret edilmekteydi. Bununla beraber DP, hükûmetin devalüasyon kararını sert bir dille eleştirdi. Hükûmetin, bu kararı alırken kendileriyle görüş alışverişinde bulunmamasının doğru olmadığını ifade etti. Ayrıca kararın iç ve dış koşullar yeterince değerlendirilmeden alındığını savundu. Fiyatların artacağını iddia etti ve dış ticarete beklentilerin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ileri sürdü⁸⁸².

877 **Ulus**, “Emniyet ve huzur veren kararlar...”, **Ulus**, 11 Eylül 1946, s. 1; Stanford J.-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmancı), C 2, e yayınları, İstanbul 1994, s. 477.

878 Bretton Woods Anlaşması: Temmuz 1944’te Bretton Woods (Amerika’nın New Hampshire eyaletine bağlı) kasabasında toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı’nda imzalanan Uluslararası Para Antlaşması’nın bir diğer adıdır. Bkz. Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul 2019, s. 480.

879 Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 98.

880 Necmettin Sadak, “Milli ekonomi sahasında ilk ehemmiyetli adımlar...”, **Ayın Tarihi**, Eylül 1946, S 154, s. 25-26.

881 **Demokrat Parti Programı 1946**, 200805461_1946.pdf (tbmm.gov.tr), s. 16, (19 Ağustos 2017). Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952, s. 669.

882 “Son iktisadi kararların doğurduğu neticeler”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1946, s. 1,3.

Başbakan Recep Peker, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda yaptığı konuşmada⁸⁸³ dış ticarete büyük aksaklıkların yaşandığını belirterek yabancı müşterilerin mallarımızın pahalılığından ve primli para siteminden şikâyetçi olduklarını söyledi. İçerdeki üreticinin de haklı olarak daha çok para kazanmak istediğini belirten Peker, para ayarlamasını zorunlu kılan Bretton-Woods'a katılmayı millî menfaatler için gerekli gördüklerini ve bu sebeple devalüasyon kararı aldıklarını belirtti. Peker, aksi halde dünya ticaretinde tecrit edilmiş duruma düşebileceğimizi ileri sürdü. Bretton-Woods Antlaşması ile Milletlerarası Para Sandığı'na katıldığımızı ve döviz fiyatlarını artırmamız sayesinde ihracatımızın artacağını, ihraç edilen malların üretici ve tüccarları memnun edeceğini, bunda ülke içinde fiyatları düşüreceğini ve refahı artıracığını beklediklerini söyledi. Pazarlara giren bol miktardaki malın piyasalarda bolluğa dolayısıyla fiyatların düşmesine sebep olacağını belirten Peker, ekonomideki problemleri çözmek için böylesine esaslı bir yola başvurmak zorunda kaldıklarını belirtti⁸⁸⁴.

İktidar taraftarı gazetelerde köşe yazarları alınan kararları övdüler. Hüseyin Cahit Yalçın alınan kararları, "... *iktisâdi inkılap...*"⁸⁸⁵ olarak değerlendirirken, Asım Us, Peker hükûmetinin mali ve iktisadi politikalarıyla ilgili olarak piyasaların beklentisinin olduğunu ancak hiç kimsenin savaş ekonomisinden barış ekonomisine böylesine cesurane kararlar ile geçilebileceğini tahmin etmediğini iddia etti⁸⁸⁶.

İktidar taraftarı gazetelerdeki bu olumlu havaya karşılık, Vatan gazetesi 10 Eylül 1946'da sütunlarında daha çok yaşanan tereddütlere yer verdi. Gazete hükûmetin aldığı kararların piyasalarda endişeli bir bekleyişe sebep olduğunu, çok geçmeden olumlu veya olumsuz sonuçlarının ortaya çıkmasının beklendiğini, bununla beraber ithal malların fiyatlarının yükseleceğinden endişe duyulduğunu yazdı⁸⁸⁷.

Devalüasyon kararıyla ilgili olarak ilk zamanlarda gösterilen olumlu tepkilerin yerini zamanla eleştiriler almaya başladı. Bunun üzerine Akşam gazetesinde

883 "Başbakan'ın nutku", **Ulus**, 29 Ekim 1946, s. 1.

884 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-66-3, Tarih:28.10.1946.

885 Hüseyin Cahit Yalçın, "Son İktisadi Tedbirler", **Ayın Tarihi**, Eylül 1946, S 154, s. 28-29.

886 Asım Us, "Hükûmetin aldığı mali ve iktisadi tedbirler...", **Ayın Tarihi**, Eylül 1946, S 154, s. 32-33.

887 "Son kararların piyasada akisleri", **Vatan**, 10 Eylül 1946, s. 1,3; Ahmet Emin Yalman, "Hükûmetin yeni iktisadi tedbirleri", **Vatan**, 10 Eylül 1946, s. 1,3.

Necmettin Sadak, devalüasyonun sonuçlarını görmek için henüz erken olduğunu yazdı⁸⁸⁸.

Konuyla ilgili asıl tartışmalar 1 Kasım'da Meclisin yeni yasama yılının açılmasından sonra oldu. DP Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz, bir soru önergesi vererek konuyu Meclis gündemine taşıdı. 13 Kasım 1946'da soru önergesine hükümet adına Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir cevap verdi. Keşmir, savaş yıllarındaki ekonomik sıkıntıların Türk lirasının iç ve dış piyasalardaki değerinde düzensizliğe sebep olduğunu, bunun da paranın değerini ayarlama ihtiyacı doğurduğunu savundu. Keşmir, Bretton-Woods Antlaşması'nın da devalüasyon yapılmasını zorunlu kıldığını belirtti⁸⁸⁹. Meclisteki bu soru önergesi ve Maliye Bakanının cevabını Ulus gazetesindeki köşesinde değerlendiren CHP Milletvekili Nihat Erim, bir süredir piyasalarda devalüasyon kararının doğru olup olmadığıyla ilgili tartışmaların olduğunu ve DP'li bir milletvekilinin verdiği soru önergesiyle konunun açıklığa kavuştuğunu belirtti. Erim, şiddetli tenkitlere rağmen hükümetin kendini başarılı bir şekilde savunduğunu ileri sürdü⁸⁹⁰.

Devalüasyonun ardından, hükümet kararın ne kadar doğru olduğunu ispatlamak istercesine üst üste açıklamalar yaptı. Kasım ayında CHP Grubu toplanarak devalüasyonu ele aldı. Toplantıdan çıkan karar hükümete tam destek idi⁸⁹¹.

Piyasalarda devalüasyon ile ilgili ilk beklentiler olumlu idi. İstanbul Ticaret Odası çeşitli meslek teşekküllerinin verdiği raporları değerlendirmek üzere profesörler, tanınmış uzmanlar ile ticaret ve sanayi alanında önde gelen isimler 2 Kasım 1946'da bir araya gelerek devalüasyon kararının piyasalarda doğuracağı etkiler hakkında görüşmeler yaptılar⁸⁹². Devalüasyonun olumlu sonuçlar vereceği kararına vardılar. Çiftçiler de devalüasyon sayesinde ürünlerini kolaylıkla satabileceklerini düşünüyorlardı. İlk aşamada öyle de oldu⁸⁹³. Fakat ilerleyen günlerde işler beklendi-

888 Necmettin Sadak, "Mali, iktisadi tedbirler hakkındaki dolayısıyla...", **Akşam**, 26 Ekim 1946, s. 1.

889 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 2, B 3, (13.11.1946), s. 19-20; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-67-2, Tarih:1946.

890 Nihat Erim, "Sistemin Güzelliği Meydandadır", **Ulus**, 14 Kasım 1946, s. 1.

891 Asım Us, "7 Eylül Kararlarının Neticeleri...", **Ayın Tarihi**, Kasım 1946, S 156, s. 50.

892 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-67-1, Tarih: 03.11.1946.

893 Nitekim Ticaret Bakanı Atif İnan'a Aydınli çiftçiler tarafından çekilen bir telgrafta kendilerinin 7 Eylül kararlarıyla birlikte rahatladıklarını belirtmekte ve bundan dolayı teşekkür etmektedirler. **Ulus**, 20 Kasım 1946, s. 1; Başbakan Recep Peker'e de aynı mahiyette telgrafların geldiğini ve vatandaşlar ile görüşmelerin yapıldığı gazetelerde görülmektedir. "Peker Seçmenlerle Görüştü", **Ulus**, 2 Aralık 1946, s. 1.

ği doğrultuda gitmedi. Fiyatlar birdenbire yükseldi. Tüccarlar her geçen gün daha fazla para kazanmaya başladılar. Halkın durumu ise artan enflasyon ile daha da kötüleşti⁸⁹⁴.

Recep Peker, ekonomide aşırı devletçilik politikasından yanadır. 7 Eylül kararları ise liberal ekonomik sistemin bir gereğidir. Oysaki ona göre liberalizm toplum düzenini bozacak bir sistemdir⁸⁹⁵. Yıllarca devletçilik politikasını savunmuş olan Peker'in aldığı kararlar elbette ki 1946 yılının iç ve dış politikasının bir gereğiydi. Burada Peker'in devletçilik hakkında fikirlerinin değiştiğini söylemek doğru olmaz, ancak fikirlerinde oldukça katı olan Peker'in ekonomide izlediği yol, onun ekonomik görüşlerinin günün şartları çerçevesinde biraz olsun törpülendiğini ortaya koymaktadır⁸⁹⁶.

Peker hükûmetinin aldığı kararlar halkın sıkıntılarını gidermedi. 8 Eylül 1946'da ekmeğe satışlarındaki karne usulünü kaldırdı. Ziraat Bankası altın satışlarına başladı. Ancak bu gibi adımlar vatandaşları ekonomik yönden rahatlatmak için yeterli değildi. İthalat artarken ihracat için müşteri bulunamadı. İthalat-ihracat dengesi giderek bozuldu. Bu durum, Türk lirasının değer kaybetmesine sebep oldu. Hükûmet fiyatları düşürmek için birtakım tedbirler alma yoluna gitti. Ancak mal bol olmadığından fiyatlarda istenen oranda bir düşüş elde edilemedi. Hükûmete güven duyulmaması da piyasalardaki panik havasını körükledi⁸⁹⁷. Devalüasyon kararıyla ülkede yeni zenginler türedi⁸⁹⁸. Enflasyon arttı. Bütün bunların sonucunda halk yine ağır hayat şartları altında ezilmeye devam etti. Bu durum halkın DP'ye olan ilgisini artırdı.

894 Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yay., İstanbul 1996, s. 151-152; Shaw, *age.*, s. 477.

895 Teoman Gül, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 68.

896 Recep Peker döneminde Türkiye, Uluslararası İskân ve Kalkınma Bankası ile Uluslararası Para Fonu'na üye oldu (11 Mart 1947). **Aynın Tarihi**, Mart 1947, S 160, s. 24. Böylece Peker hükûmeti, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni dünya düzeninin ekonomik politikası olan liberalizme bağlandı.

897 Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950: Demokrasiye Geçiş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 113.

898 Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler Ansiklopedisi**, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 730.

3.1.1.4. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün VIII. Dönem TBMM'yi Açış Konuşmasının Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Açısından Önemi

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1946'da yaptığı konuşma ile VIII. Dönem TBMM'nin 2. yasama yılı açıldı. İnönü daha önce hep kendi partisine mensup olan milletvekillerinin huzurunda hem CHP Genel Başkanı hem de Cumhurbaşkanı olarak konuşmuştu. İlk defa CHP'nin yanı sıra DP üyesi milletvekilleri ile bağımsız milletvekillerinin huzurunda konuşacaktı. İnönü'nün konuşması önceki yıllarda olduğu gibi yine merakla beklendi.

İnönü konuşmasında iç ve dış politika hakkında genel görüşlerini açıkladı. Ancak İnönü daha önceki yıllarda yaptığı Meclisi açış konuşmalarından farklı olarak ilk defa konuşmasında parti ile hükûmeti birbirinden ayırdı. İlk kez hükûmet icraatlarına değinmedi. Demokratik gelişmelerden bahseden İnönü, ilk defa hükûmetin serbestçe seçilmiş milletvekillerinden oluştuğunu belirtti. Farklı partilere mensup vatandaşlar arasında düşmanlık olmaması için partilerin de bu hususa dikkat etmeleri gerektiğini söyledi⁸⁹⁹.

Cumhurbaşkanının konuşmasının en önemli özelliği çok partili hayata geçiş ve bununla ilgili uyarılardı. Bu tip geçiş süreçlerinde herkesin ülke menfaati için çalışmayacağını, tanınan haklardan yararlanarak devlete ve millete kötülük yapmak isteyenlerin olabileceğini ve herkesin bu konuda uyanık olması gerektiğini belirtti⁹⁰⁰.

3.1.1.5. Recep Peker Hükûmetinin Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Çabaları Karşısında İstifa Etmesi

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1946'da yapmış olduğu TBMM'yi açış konuşmasında Parti ile hükûmeti birbirinden ayırmış olması ve hükûmet icraatlarına değinmeyerek sadece devlet başkanı sıfatıyla konuşması CHP içinde huzursuzluğa sebep oldu. Bu konuşmadan rahatsız olan isimlerden biri de Recep Peker idi. 12 Temmuz Beyannamesi öncesinde İnönü'nün iktidar ve muhalefet kanadıyla yaptığı görüşmeler sırasında Peker'in hem İnönü hem CHP'nin ılımlı isimleriyle hem de DP ile ilişkilerinin giderek gerildiği görülmektedir.

12 Temmuz Beyannamesinin ardından taraflar arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Çünkü Başbakan Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesinin ila-

899 Konuşma metni için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 2, B 1, (01.11.1946), s. 3-5; **Ayın Tarihi**, Kasım 1946, S 156, s. 12-15.

900 Necmettin Sadak, "Cumhurbaşkanının bu seneki nutkunun başlıca vasfı", **Ayın Tarihi**, Kasım 1946, S 156, s. 27-29.

nından rahatsız olmuştu. Nitekim 4 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaret ederek, kendisine onun yeni politikasını takip edemeyeceğini ve bu yüzden istifa etmek istediğini bildirdi⁹⁰¹.

26 Ağustos 1947'de CHP Meclis Grubu toplandı. İlk olarak Başbakan Recep Peker söz aldı. Peker, Meclisin tatile girmesinden beri ülkedeki iç durum ile ilgili hükûmetin görüşleri ve izlediği politika hakkında bilgi vererek⁹⁰² gruptan güvenoyu istedi. Görüşmeler sonucunda güven oylaması yapıldı. Mevcut olan 337 milletvekilinden 303'ünün oyu ile hükûmet güvenoyu aldı⁹⁰³. Güvensizlik oyu verenlerin sayısı ise 35 idi⁹⁰⁴. Hükûmet güvenoyu almıştı, ama güvensizlik oyu verenlerin sayısı hiç de az değildi. Kaldı ki CHP hükûmetlerinin o güne kadar genellikle oy birliği ile güven oyu aldıkları göz önüne alınırsa bu durum Peker hükûmeti için ciddi bir prestij kaybıydı.

Peker, 4 Eylül 1947'de bazı bakanları değiştirmek için CHP Grubundan izin istedi. Hararetli tartışmalar oldu. Bazı milletvekilleri kabinenin tümünün istifa etmesini istedi. Bazı milletvekillileri 26 Ağustos'ta güvenoyu almış kabinede neden değişiklik yapılmak istendiğini sorguladılar⁹⁰⁵. Yapılan oylamada 47 kişi hayır oyu verdi⁹⁰⁶. Peker, kabinede değişiklik yaptı⁹⁰⁷. 5 Eylül'de yeni kabineyi kurdu. Kabinede yapılan değişikliklerle İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, Ticaret Bakanı Cemil Cahit Toydemir ve Çalışma Bakanı Sadı Irmak kabine dışı kaldılar. Ekonomi Bakanını Tahsin Bekir Balta, Çalışma Bakanlığına atandı⁹⁰⁸.

901 İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C 1, (Yay. Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s. 471.

902 Bkz. **Aydın Tarihi**, Ağustos 1947, S 165, s. 11-25; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-68-6, Tarih:31.12.1946.

903 **Aydın Tarihi**, Ağustos 1947, S 165, s. 9; "Hükûmet Partide itimad reyini aldı", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1947, s. 1; "Peker hükûmeti dün güvenoyu aldı", **Ulus**, 27 Ağustos 1947, s. 1.

904 "C.H.P. Genel Merkezinde dünkü mühim toplantı", **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1947, s. 1.

905 Nihat Erim, Peker'in kısa bir aradan sonra tekrar güven oylamasına gitmesinde İnönü'nün etkisi olduğunu savunmaktadır. Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, C I, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, s. 183.

906 "C.H.P. Grubu dün üç defa toplandı", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1947, s. 1; Erim, **a.y.**

907 Faik Ahmet Barutçu anılarında, Peker'in güvenoyu almış olmasına rağmen hükûmetinde birkaç gün sonra değişiklik yapmak istemesini "Peker'in tertibi" olarak değerlendirmektedir. Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C 2, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001, s. 858.

908 "Kabinede beklenen değişiklik dün yapıldı", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1947, s. 1.

Mecliste ve CHP içinde yaşanan son olaylar Recep Peker'i rahatsız etti. Bunun üzerine Peker, 9 Eylül'de istifa etti⁹⁰⁹. Peker istifa dilekçesinde sağlık problemleri gerekçesiyle istifa etmek istediğini belirtiyordu. Ancak CHP'nin 7. Kurultayında yaptığı konuşmada 12 Temmuz sonrasındaki sürece uyum sağlayamadığını ifade etti. Genel Başkan olan İsmet İnönü'nün partilerüstü konuma geçerek bir hakem gibi davranmasını, kendi partisini ihmal etmesini kabullenemediğini, buna razı olmadığını ve olamayacağını bu yüzden de istifa ettiğini belirtti⁹¹⁰.

Peker'in istifasıyla birlikte Millî Mücadele döneminden kalma son muhatripler de yönetimden çekilmiş oldular⁹¹¹. Bunların yerini genç ve dinamik zihniyete sahip milletvekilleri almaya başladılar. Bu gelişme önemliydi. Çünkü çok partili hayata geçtikten sonra özellikle 12 Temmuz Beyannamesinin ardından DP, her geçen gün ilerlerken CHP gerilemekteydi. CHP'nin gelişmek için taze bir kana ihtiyacı vardı. O halde yıllardır Parti içinde var olan isimlerin yerini yenileri almalıydı. 1943 genel seçimlerinden itibaren CHP içinde sayıları her geçen gün artan genç milletvekilleri, yeni dönemdeki adıyla Otuzbeşler, CHP için gerekli olan taze kan olabiliyordu. Şevket Süreyya Aydemir'e göre İnönü, bu şekilde hem yeni siyasi gelişmelerin sancısız ya da en az sancıyla atlatılabileceğini hem de CHP'nin gerileyiştikten kurtulabileceğini umuyordu⁹¹².

3.1.2. Hasan Saka Hükûmetleri Döneminde Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Süreci

Recep Peker hükûmetinin istifa etmesinin ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, DP lideri Celâl Bayar ve CHP'nin önde gelen isimlerinin fikirlerini aldıktan sonra yeni hükûmeti kurmakla Hasan Saka'yı görevlendirdi. Saka, Peker hükûmetinde dışişleri bakanıydı. Dolayısıyla hükûmet işlerine vâkıf bir isimdi. Ayrıca ağır başlı, temkinli ve uysal bir kişiliğe sahipti. İnönü'ye de eskiden beri bağlı bir isimdi. Dönemin CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, Saka'nın başbakanlığa getirilişini değerlendirirken "... yeni kabine ile ... İnönü'de artık fikir huzuruna kavuşmuş ve işlerin ahenkle yürümesi bu suretle sağlanmış olacaktı. *Nitekim öyle de oldu.*"⁹¹³ demektedir. Çünkü Saka'nın Başbakanlığa getirilmesinden hem muhalefet hem de Otuzbeşler memnundu.

909 "Kabine Dün İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1947, s. 1; "B. Recep Peker sağlık durumu dolayısıyla dün istifa etti", **Ulus**, 10 Eylül 1947, s. 1.

910 Nadir Nadi, "Kurultay sonu notları...", **Aydın Tarihi**, Aralık 1947, S 169, s. 142-143; **Us, age.**, s. 648.

911 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 460.

912 Aydemir, **age.**, s. 461.

913 Uran, **age.**, s. 478.

Saka hükûmetine dışardan dört yeni bakan dâhil oldu. Başbakan yardımcılığına Faik Ahmet Barutçu, Dışişleri Bakanlığına Necmettin Sadak, Bayındırlık Bakanlığına Kasım Gülek ve Ticaret Bakanlığına Nedim Gündüzalp getirildi. İki bakan ise yer değiştirdi. Şevket Adalan Gümrük ve Tekel Bakanlığına, Tahsin Coşkan ise Tarım Bakanlığına getirildi⁹¹⁴. Diğer bakanlar ve başbakan yardımcısı yerlerini korudular.

Saka hükûmetinin göreve başlamasının ardından DP ile CHP arasındaki gergin havanın biraz olsun yumuşadığı görülmektedir. Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yurt gezisine çıktı. Tarafsız olmak adına DP'den de kendisine milletvekillerinin eşlik etmesini istedi. DP yaptığı görüşmelerin ardından Muğla Milletvekili Nuri Özsan'ın katılmasına karar verdi⁹¹⁵. Bu karar DP'nin aşırıları tarafından hoş karşılanmadı. Bunun CHP'nin bir oyunu olduğunu ileri sürdüler. Bu mesele, daha sonra DP'nin 1949 yılında gerçekleştirilen 2. Büyük Kongresi'nde gündeme geldi⁹¹⁶.

Hasan Saka, 13 Ekim'de TBMM'de hükûmet programını okudu. Programdaki çok partili hayata geçiş açısından en önemli bölüm şöyleydi:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanının 19 Mayıs 1945 nutkundan ve 1946 Olağanüstü Parti Kurultayı'ndan sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti ile başlayan ve devlet başkanının 12 Temmuz Beyannamesi'nde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde Hükûmetimizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı Partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya alışmak olacaktır.”

Saka, vatandaşların Anayasa'nın ve CHP programının gerektirdiği bütün haklardan istifade etmesinin Cumhuriyet yönetiminin başlıca vazifesi olduğunu belirtti. CHP için *“Devlet İdare Teşkilatı”* karşısında bütün partilerin eşit muamele görmelerini, *“... girdiğimiz hayatın tabii bir icabı saymaktadır.”* dedi. Konuşmasının bundan sonraki bölümünden ülkenin problemlerini çözmeye yönelik politikalarından bahseden Saka, dış politikada birlik içinde hareket etmeye devam edileceğini ifade etti⁹¹⁷.

914 “Hasan Saka Kabinesi Dün Kuruldu”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1947, s. 1; Emin Erişirgil ise Barutçu'nun yerine Genel Sekreter Yardımcılığına getirildi. Uran, **age.**, s. 478.

915 **Ayın Tarihi**, Eylül 1947, S 166, s. 8.

916 Goloğlu, **age.**, s. 228.

917 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 672-675.

Hükûmet programı hakkında konuşmak üzere ilk olarak İstanbul Milletvekili Adnan Adıvar kürsüye geldi. Yeni hükûmetin üç hafta kadar kısa bir zaman kalmış olmasına rağmen Meclisin olağan toplantısından önce hükûmet programı hakkında bilgi vermek üzere olağanüstü bir toplantıya çağırılmış oldukları ve kendilerinden güvenoyu istendiği için teşekkür etti. Programda, Anayasa hükümlerine uyulacağından belirtilmesinden memnuniyet duyduğunu belirterek idari teşkilatın bütün partilere eşit muamele etmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini savundu⁹¹⁸.

Adnan Menderes, program hakkında konuşmak üzere söz aldı. Yeni hükûmetin programının DP'ye iki gün önce verildiğini belirterek programın CHP Meclis Grubu tarafından geceli gündüzlü üç gün boyunca müzakere edildiği düşünüldüğünde kendilerine tanınan iki günlük sürenin çok az olduğunu ifade etti. Buna rağmen kendilerine programın önceden verilmiş olmasından memnuniyet duyduklarını belirtti. Menderes, Peker hükûmetinin programı okunduğunda DP'nin programı incelemek için bir iki günlük süre istediğini ve CHP'nin böyle bir süreye gerek olmadığını ileri sürerek güven oylamasına geçtiğini hatırlattı. Menderes, bu davranışın CHP'nin muhalefetin konuşmasını istememesinden kaynaklandığını iddia etti⁹¹⁹.

Tek parti iktidarı döneminde eleştirilmeyen hükûmet programlarının ardından ilk olarak Peker hükûmetinin programı eleştirilmiş ve müzakere edilmişti. Ancak Menderes'in dediği gibi muhalefetin konuşması istenmiyormuş gibi muhalefete programı incelemeleri için CHP tarafından süre verilmemişti. Buna rağmen programın eleştirilmesi, daha önce kurulan hükûmetler göz önüne alındığında önemli bir gelişmedir. Saka hükûmeti ise programını iki gün önceden muhalefete vermişti. Her ne kadar DP'liler programı incelemek için bu süreyi az bulsalar da hükûmet, kendisini eleştirmesi için muhalefete şans vermişti. Başka bir deyişle CHP, muhalefetin varlığına alışmaya başlamıştı. Bu gelişme Türk siyasetinde yavaş yavaş demokrasi prensiplerinin yerleşmeye başladığını göstermektedir.

Menderes, konuşmasının devamında hükûmet programının halkın problemlerini çözmekten çok uzak olduğunu, ekonomik anlamda sıkıntıları ortadan kaldırmak için alınacak tedbirlere yer verilmediğini iddia etti. CHP'nin Cumhuriyet Dönemi'nde pek çok inkılap yaptığını belirten Menderes, "*Ancak bunlar, Halk Partisinin memlekette tek başına hüküm sürmek sevdasına zarar vermeyecek sahalarda yapılmıştır.*" dedi. Vatandaşların hükûmet otoritesi karşısındaki hakları Anayasa ile güvence altına alınmış olmasına rağmen fiili olarak bunun gerçekleş-

918 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B.85, (13.10.1947), s. 675-676.

919 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B.85, (13.10.1947), s. 676.

mesi için ülkede hiçbir esaslı yeniliğin yapılmadığını savundu. CHP'nin demokratik ilkelere dayandığı ve “geniş demokrasi kurduğu” iddialarının ne kadar doğru olduğunu anlamak için CHP'nin program ve tüzüğüne bakmak gerektiğini belirtti. Menderes, Anayasa'nın vatandaşa verdiği hakları, “Devlet varlığının çerçevesi içindedir.” diyerek iki kelime ile geri aldığını, bunun da CHP'nin demokratik prensiplere dayanmadığını ispat etmeye kâfi olduğunu savundu. Menderes sözlerinin devamında şöyle dedi:

“... Nizamnamesi bile değişmez genel başkanlık ve şeflik sistemine göredir. Sonra 25 seneden beri Halk Partisi iktidarının değişmemiş olması, Halk Partisinden başka bir partinin siyasi hayatımızda birkaç aydan fazla tutunamaması ve kurulan partilerin Halk Partisi eliyle bertaraf edilmesi gibi fiili vaziyetler de meydandır. Halk Partisinin emir ve tensibiyle kurulmamış olan Demokrat Partinin kuruluşundan beri maruz kaldığı hücumlar ise Halk Partisinin geniş demokrasi rejiminin kurucusu olmak vasfını edinmesine manidir.”⁹²⁰

Menderes, CHP'nin ülkede pek çok iş başardığını ama demokrasinin tesis edilmesini kendilerine mal etmelerinin doğru olmadığını, hükümet programının da CHP'nin en zayıf olduğu noktaları överek başlamasının yersiz olduğunu savundu. Programda 12 Temmuz Beyannamesinin esas alınacağını belirtildiğini ancak programın geneline bakıldığını bunun mümkün olmadığını anlaşıldığını ileri sürdü. Peker hükümetinin varlığını bildiği halde kaldırmadığı antidemokratik kanunların değiştirilmesini, bütün ülkenin sabırsızlıkla beklediği bir dönemde, hükümetin bundan habersiz gibi davranmasının genel teessüfle karşılandığını savundu. Ayrıca vatandaşlar üzerinde baskı kurmak ve gazete kapatmaktan başka bir işe yaramayan sıkıyönetimin kaldırılacağına dair herhangi bir ifadeye yer verilmiş olduğunu hatırlattı. Bunun, “... içte vatandaşlara, dışta dostlara güven telkin etmekte ...” hükümeti kusurlu duruma getirdiğini iddia etti⁹²¹.

Hükümet programında iç sorunların çözümü için ortaya konulan tedbirleri şiddetle eleştiren Menderes, geçmiş savunmak ve yapılan hataların üstünü örtmenin gelecek için açık ve kesin kararlar alınmasını engelleyeceğini ileri sürdü. 25 yıllık bir iktidar devresinin ancak saltanatlarda olacağını belirten Menderes, CHP'nin çok uzun yıllar tek başına iktidarda kaldığı için adeta devletleşerek halktan koptuğunu ve CHP'nin bir çıkmaz içine girdiğini iddia etti. Bundan kurtulması için izlemesi gereken yolun 12 Temmuz Beyannamesinde açık bir şekilde ele alındığını

920 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 677-678.

921 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 678.

belirtti⁹²². Menderes'in bu sözleri 12 Temmuz Beyannamesinin önemini vurgulaması bakımından dikkate değerdir.

Menderes'ten sonra CHP Tunceli Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel söz aldı. Menderes'in eleştirilerini kendince cevaplamaya çalıştı. Menderes'in CHP aleyhindeki sözlerine atıfta bulunarak bir zamanlar Celâl Bayar ve Adnan Menderes'in CHP'nin önemli üyeleri arasında yer aldıklarını hatta yönetimden sorumlu kişiler olduklarını hatırlattı⁹²³.

Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik, daha önceki hükûmet programları gibi Saka hükûmeti programının da eski zihniyetle hazırlandığını ve dolayısıyla vaatlerin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını iddia etti⁹²⁴.

İstanbul Milletvekili Cihad Baban ise Saka hükûmeti programını büyük ümitlerle ve sabırsızlıkla beklediklerini belirtti. Baban, "... *millî bir politika halinde ayakta tuttuğumuz dışişlerimizle, yine millî bir politika olan demokrasimizi sağ, sol diktatörlüklere sürükleyecek ifratçı hareketlerden koruyan bususlar müstesna, diğer noktalar üzerinde kâfi derecede tatmin edilmemiş bulunuyoruz.*"⁹²⁵ dedi. Baban devletçilik politikasını eleştirerek, ülkenin kalkınması için yabancı sermayeye yer verilmesi gerektiğini, bir ülkeye yabancı sermayenin girmesinin arkasından kapitülasyonları getirmesi demek olmadığını savundu. Baban demokrasi konusunda hükûmet programını çok yetersiz bulduğunu ifade etti. Baban sözlerinin devamında, "*Demokrasi hazır elbise değildir. O ancak vatandaş hak ve hürriyetlerinin kayıtsız şartsız ve tam olarak bilfiil vatandaşlar tarafından kullanılmasıyla teessüs eder. ...Türk demokrasisi hükûmet programında ifade edildiği gibi ne Halk Partisininindir ne de Demokrat Partininindir. Türk demokrasisi, siyasi şuura ulaşmış olan büyük Türk milletinin eseridir.*"⁹²⁶ dedi. Hükûmetin idare teşkilatı ile ilgili olarak bütün siyasi partilerin, "... *Devlet İdare Teşkilatı karşısında farklı muamele görmemelerini giriştiğimiz tabii hayatın bir icabı saymaktadır.*" ifadesi yerine, "... *hükûmet olarak haklı muamele götmeye partiler arasında eşit haklar tesis etmeye kendini mecbur sayar demesini beklerdik.*" dedi. Ayrıca kendilerinin Saka hükûmetinin demokrasiyi tesis edecek fiili tedbirler olarak ve antidemokratik kanunları kaldırmak için gerekli hazırlığı yaparak Meclise gelmesini beklediklerini ifade etti. Yeni hükûmetin kimin hükûmeti olduğuna karar vermesi gerektiğini belirterek

922 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 679-681.

923 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 681-686.

924 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 686-689.

925 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 691.

926 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 693.

şöyle dedi: “12 Temmuz 1947[,] Halk Partisinin mi? Yoksa 21 Temmuz 1946’dan sonra iktidara gelerek memleketin bir senesini nabak yere ziyan ettiren, demokrasiye hiç dost olmayan Halk Partisinin mi?”⁹²⁷ Bu sözler DP sıralarından alkışlarla, CHP sıralarından ise itirazlarla karşılık buldu. Tartışmalar sözlü sataşmalara dönüştü. Her iki taraf da 12 Temmuz Beyannamesine sığınıyordu. DP’li milletvekilleri tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak eleştiri yağmuruna tutulmuş olan eski Başbakan Recep Peker, söz alarak hakkındaki iddialara cevap verdi. Peker, muhalefet tarafından antidemokratik bir kişi olarak tanımlanmasına rağmen bunun doğru olmadığını, kendisinin otoriteden yana olduğunu, otoritenin olmadığı yerde düzensizliğin olacağını savundu⁹²⁸. Görüşmenin ilerleyen saatlerinde tekrar söz alan Peker, başbakanlığı döneminde kullandığı bazı hoş olmayan kelimelere DP’lilerin davranışlarına sebep olduğunu iddia etti⁹²⁹. Görüşmelerin ardından güven oylamasına geçildi. Oylamaya katılan 411 milletvekilinden 362’si Saka hükûmetine güvenoyu verdi. 54 milletvekili oyamaya katılmazken 49 kişi de ret oyu verdi⁹³⁰.

3.1.2.1. Yeni Yasama Yılıının Açılışı ve İsmet İnönü’nün Konuşmasının Türk Demokrasininin Gelişimi Açısından Önemi

1 Kasım 1947’de Fikret Sılay’ın başkanlığında toplanan TBMM’nin açılış programına alışılmışın dışında İngiltere Parlamento heyeti, Amerika Birleşik Devletleri Senato ve Kongresi üyelerinden oluşan bir heyet, Ürdün heyeti, Pakistan Genel Vali temsilcisi Firuz Nun Han katıldı. Bunun dışında daha önceki yıllarda olduğu gibi çeşitli ülkelerin büyük ve orta elçileri, maslahatgüzarlar ile elçilik çalışanları katıldı. Ayrıca Genelkurmay Başkanı ile üst dereceli bürokratlar da Mecliste hazır bulundular.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Fikret Sılay’ın daveti üzerine her yıl olduğu gibi Meclisi açılış konuşmasını yapmak üzere kürsüye geldi. İnönü’nün kürsüye geliş sırasında CHP’li milletvekilleri onu ayakta alkışladılar. DP’li milletvekilleri ise daha önce olduğu gibi ayağa kalkmadılar⁹³¹.

Konuşmasında iç ve dış politika konularına değinen İnönü, demokratik gelişmelerle ilgili olarak şöyle dedi:

927 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 693-694.

928 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 729-730.

929 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 733-734.

930 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 85, (13.10.1947), s. 735.

931 **Ayın Tarihi**, Kasım 1947, S 168, s. 2.

“Bizim açık görüşümüze ve kesin kanaatimize göre, vatandaşlarımız siyaset faaliyeti esnasında kanun yolundan ayrılmamak kararındadırlar. Vatandaşlarımızın [vatandaşlarımızın] siyaset mücadelesi yaparken birbirine düşman haline gelmelerini memleketimiz için en büyük tehlike sayıyorum. Bu tehlikeyi önlemek için, iktidar ile muhalefet içindeki, en büyükten en küçüğe kadar, bütün iyi niyetlerin siyasi faaliyetlerimize hâkim kalmalarını temenni ederiz. ...memnuniyetle söyleyebiliriz ki [söyleyebiliriz ki]; demokratik hayatımız, iki ana parti ile şimdiden kurulmuştur. Bundan sonra demokrasi, bu ana partilerin karşılıklı çalışmaları içinde gelişecektir. Şimdi idare mekanizmasının siyasi partilerle münasebetlerini sağlam ve sarsılmaz kanuni temeller üzerine yerleştirmek birinci derecede ehemmiyetlidir. İdare cihazımız vazife yaparken, siyasi partilerden birinin ve herhangi bir siyaset adamının iltizam veya sitemini düşünmeyecek derecede kuvvetli olacaktır. Bunun için, idare adamlarımızın kanuni partilere karşı eşit bir surette tarafsız ve adaletli olmasında ne kadar ısrar etsek yerindedir.”⁹³²

İnönü, konuşmasıyla çok partili hayata devam mesajı vermektedir. Aynı gün Mecliste yapılan oylama ile Kâzım Karabekir, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi. Oylamada Karabekir, 324 oyun 322’sini aldı. Feridun Fikri Düşünsel, Fikter Sılay ve Raif Karadeniz ise başkan vekilliklerine seçildiler⁹³³. Bu sonuç, Peker hükûmetinin istifasının ardından CHP’nin radikal kanadı için ikinci bir darbe oldu.

3.1.2.2. II. Hasan Saka Hükûmeti Dönemi ve Değişim Taraftarlarının Yönetimdeki Rolünün Artması

Başbakan Hasan Saka, 8 Haziran 1948’de istifa etti⁹³⁴. I. Saka hükûmetinin istifası basında farklı şekillerde değerlendirildi. Cumhuriyet gazetesi, muhaliflerin saldırıları yüzünden yıpranmış olan Saka hükûmetinin istifasının beklenmedik bir şekilde gerçekleştiği yorumunu yaptı. Ayrıca yeni hükûmette kimlerin yer alacağı belli olmamasına rağmen Başbakan ile anlaşamayan, Partinin güvenini kaybetmiş ve icraatları beğenilmeyen bakanların tekrar görev almayacaklarının kesin olduğu değerlendirilmesinde bulundu⁹³⁵. Yeni Gazete, Saka hükûmetinin bir süredir iç buh-

932 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 7, B 1, (01.11.1947), s. 2-5.

933 “Gl. Kâzım Karabekir 322 oyla Meclis Başkanlığına seçildi”, **Ulus**, 2 Kasım 1947, s. 1.

934 “Kabine Dün İstifasını Verdi”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1948, s. 1; “Başbakan istifa etti”, **Ulus**, 9 Haziran 1948, s. 1.

935 Cumhuriyet, “Kabine buhranı açısından...”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1948, S 175, s. 23-24.

ran yaşadığını ileri sürdü⁹³⁶. Gazeteci Etem İzzet Benice, hükûmetin istifasını yerinde bulunduğunu ifade ederek Cumhuriyet tarihinde I. Saka hükûmeti kadar aciz ve beceriksiz bir hükûmetin iş başına gelmemiş olduğunu iddia etti⁹³⁷.

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan imzasız bir makalede hükûmetin henüz kesin olarak ilan edilmemesine rağmen Otuzbeşler olarak bilinen gruptan Tahsin Banguoğlu, Cavit Oral, Emin Erişirgil, Nihat Erim, Cemil Sait Barlas gibi isimlerin hükûmette yer alacaklarının beklendiği ifade edilerek bu isimlerin ilk defa bakan olacakları belirtildi. Ayrıca I. Saka hükûmetindeki Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, Çalışma Bakanı Tahsin Bekir Balta ve Şükrü Saraçoğlu hükûmetinin Ekonomi Bakanı olan Fuat Sirmen gibi isimlerin de genç milletvekilleri olduğu ifade edildi. Bu isimlerin, demokrasiyi savunan bunun için çalışan kişiler olduğuna dikkat çekilerek yeni dönemde demokrasinin daha hızlı ilerleyeceğinin umulduğu savunuldu. I. Saka hükûmetinin en büyük eksikliğinin “... kırtasiyecî memur ruhlu bazı bakanların gevşekliği ve cesaretsizliği ...” olduğu ileri sürüldü⁹³⁸. Ulus gazetesi ise I. Saka hükûmetinin bütün eleştirilere rağmen yeni adımlara elverişli ortam hazırlamak için büyük çaba sarf etmiş olduğunu ileri sürdü⁹³⁹.

Saka hükûmetinin istifası planlı olduğu için hükûmeti kurmakla yeniden görevlendirilen Hasan Saka, yeni hükûmet listesini kısa sürede Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye sundu. 11 Haziran’da hükûmet üyeleri Mecliste okundu⁹⁴⁰. Buna göre Başbakan, Başbakan yardımcısı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, Ekonomi Bakanı ve Çalışma Bakanı değişmedi. Bununla birlikte bazı bakanlar arasında görev değişimi yapılmıştı. Dolayısıyla dışardan sadece yeni birkaç tane milletvekili

936 PiPiPi, “Kabine buhranı...”, **Aydın Tarihi**, Haziran 1948, S 175, s. 24-25.

937 Etem İzzet Benice, “İkinci Hasan Saka kabinesi karşısında...”, **Aydın Tarihi**, Haziran 1948, S 175, s. 28-29.

938 Cumhuriyet, “Yeni kabine”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1948, s. 1.

939 **Ulus**, “Yeni kabine”, **Ulus**, 11 Haziran 1948, s. 1.

940 Hükûmet üyeleri şu şekildedir: Devlet Bakanı (Başbakan Yardımcısı): Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, Adalet Bakanı: Rize Milletvekili Fuat Sirmen, Millî Savunma Bakanı: Samsun Milletvekili Hüsni Çakır, İçişleri Bakanı: Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev Göle, Dışişleri Bakanı: Sivas Milletvekili Necmettin Sadak, Maliye Bakanı: İzmir Milletvekili Şevket Adalan, Millî Eğitim Bakanı: Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu, Bayındırlık Bakanı: Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, Ekonomi Bakanı: Diyarbakır Milletvekili Cavit Ekin, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Maraş Milletvekili Dr. Kemal Bayazit, Gümrük ve Tekel Bakanı: Zonguldak Milletvekili Emin Erişirgil, Tarım Bakanı: Seyhan Milletvekili Cavit Oral, Ulaştırma Bakanı: Seyhan Milletvekili Kasım Gülek, Ticaret Bakanı: Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas, Çalışma Bakanı: Rize Milletvekili Tahsin Bekir Balta. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 12, B 70, (11.06.1948), s. 153.

bakan olmuştu. Bir başka deyişle kabine değişikliğinin asıl sebebi bu birkaç kişiyi hükûmet üyesi yapabilmektir⁹⁴¹. Yeni Saka hükûmetinde ilimlilerin çoğunlukla yer alması, Peker grubunun hükûmet içinde etkisinin azalması anlamına geliyordu. Gazeteci M. Faruk Gürtunca köşesinde II. Saka hükûmetinin genç bakanlardan oluştuğunu belirterek bunun sevindirici olduğunu kaydetti. Yaşları 35-40 arasında olan beş bakanın görev aldığını hatırlatarak herkesin tereddüt ettiği bu genç isimler için bu sürecin bir imtihan dönemi olduğunu ileri sürdü⁹⁴².

Hükûmet programı 18 Haziran 1948'de Mecliste okundu⁹⁴³. Program neredeyse bir öncekinin aynısıydı. Programdaki tek farklılık Basın Kanunu ile ilgiliydi. Basın Kanunu ile basına hem çok geniş eleştiri hakkı verilmesi hem de kişilerin “*şeref ve haysiyetlerinin*” korunması gerektiği belirtiliyordu⁹⁴⁴.

DP Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik program hakkında konuşmak için söz aldı. Çevik, “*12 Temmuz Deklârasyonu ile açıldığı va'ad [vaat] olunan yeni devrin esaslarını kanunlaştırarak tek partili Hükûmet sistemi mazinin karanlıklarına gömeceğini açık bir va'ad [vaat] olarak ifade etmişti.*” dedi. Ancak geçen süreye rağmen Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun 18. maddesinin değiştirilmesi dışında antidemokratik kanunların düzenlenmesi hususunda hiçbir ciddi adım atılmadığını savundu⁹⁴⁵.

Programın lehinde ve aleyhinde yapılan konuşmaların en sert belki de Afyon Milletvekili General Sadık Aldoğan'a ait olanıydı. Zihniyette hiçbir değişikliğin olmadığını, daha önce olduğu gibi yine devlet başkanının isteği ile başbakanların istifa ettiklerini iddia etti. Saka hükûmetinin istifasının Anayasa'nın 7. ve 46. maddelerine aykırı olduğunu belirtti. Önceki Saka hükûmetini beceriksizlikle suçladı. Aldoğan bazı kişilerin yeni hükûmette yeniden görev almalarını eleştirdi ve “*... yıllarca tecrübe edilmiş olan insanları tekrar tekrar tecrübeye kalkmak, tecrübelerden ibret almamak demektir ...*”⁹⁴⁶ dedi.

941 Goloğlu, *age.*, s. 298.

942 M. Faruk Gürtunca, “Genç bakanlar, bir imtihanıdasınız”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1948, S 175, s. 25-26.

943 II. Saka Hükûmetinin programı için bkz. **Ayın Tarihi**, Haziran 1948, S 175, s. 17-20; **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 12, B 70, (11.06.1948), s. 223-226.

944 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 12, B 73, (18.06.1948), s. 223-224.

945 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 12, B 73, (18.06.1948), s. 226-228.

946 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 12, B 73, (18.06.1948), s. 253.

Uzun süren tartışmaların ardından Saka hükûmeti, yapılan güven oylaması sonucunda oylamaya katılan 348 milletvekilinden 308'inin desteğini aldı⁹⁴⁷.

1948 yılı sonuna gelindiğinde Hasan Saka hükûmeti yıpranmıştı. Bunda bir yandan her geçen gün kötüye giden ekonomik durum diğer yandan muhalefetin faaliyetleri ve Parti içi mücadele etkili olmuştu⁹⁴⁸. Parti içinde seslerin yükselmesi üzerine hükûmette değişiklik yapma ihtiyacı duyan Başbakan Hasan Saka, 14 Ocak 1949'da Devlet Bakanlığına Mardin Milletvekili Rıza Erten'i getirdi. Fakat aynı gün beklenmedik bir şekilde istifa etti⁹⁴⁹.

Hasan Saka hükûmetini, kendinden önceki Peker hükûmeti dönemiyle karşılaştırdığımızda Saka hükûmetinin Türk siyasi hayatındaki değişime karşı ılımlı bir yaklaşım sergilediği ve bu anlamda çok partili siyasi hayatın güçlenmesine hizmet ettiği görülmektedir.

3.1.3. Şemsettin Günaltay'ın Başbakan Olması ve Behçet Kemal Çağlar'ın İstifası

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 15 Ocak 1949'da yeni hükûmeti kurma görevini Şemsettin Günaltay'a⁹⁵⁰ verdi⁹⁵¹. Günaltay'ın bu göreve getirilmesinde İnönü'nün, ülkede DP'nin güçlenişine karşı onun dindar kimliğinden istifade etmek düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Günaltay'ın 16 Ocak'ta Cumhurbaşkanı'na sunduğu hükûmet listesini oluşturan 15 bakandan 11'inin Hasan Saka hükûmetinde de görev almış olması⁹⁵² bunun bir göstergesidir.

947 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 12, B 73, (18.06.1948), s. 277.

948 Bkz. Uran, **age.**, s. 511-525; Erim, **age.**, s. 313-318.

949 "Hasan Saka Kabinesi dün istifa etti", **Ulus**, 15 Ocak 1949, s. 1.

950 Günaltay'ın hayatı ve fikirleri için bkz. Hüseyin Subhi Erdem, **M. Şemsettin Günaltay: Toplumsal Eleştiri ve Felsefe**, Bilsam Yay., İstanbul 2013.

951 "Şemsettin Günaltay Başbakan Oldu", **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1949, s. 1.

952 Devlet Bakanı (Başbakan Yardımcısı): Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, Devlet Bakanı: Antalya Milletvekili Nurullah Esat Sümer, Adalet Bakanı: Rize Milletvekili Fuat Sirmen, Millî Savunma Bakanı: Samsun Milletvekili Hüsnü Çakır, İçişleri Bakanı, Zonguldak Milletvekili Emin Erişirgil, Dışişleri Bakanı: Sivas Milletvekili Necmettin Sadak, Maliye Bakanı: Kocaeli Milletvekili İsmail Rüştü Aksal, Millî Eğitim Bakanı: Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu, Bayındırlık Bakanı: İzmir Milletvekili Şevket Adalan, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Maraş Milletvekili Dr. Kemali Bayizit, , Gümrük ve Tekel Bakanı: Kocaeli Milletvekili Fazıl Şerafettin Bürge, Tarım Bakanı: Seyhan Milletvekili Cavit Oral, Ulaştırma Bakanı: Seyhan Milletvekili Dr. Kemal Satır, Çalışma Bakan: Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sırer

24 Ocak'ta Mecliste hükümet programı okundu. Program, oldukça yuvarlak ve alışılmış ifadelerden oluşmaktaydı. Programda demokrasinin gelişmesi için hükûmetin gereken bütün adımları atacağı, bu doğrultuda Basın Kanunu gibi demokrasinin gelişmesinde etkili olan bazı kanunların yeniden ele alınacağı, vatandaşların en iyi şekilde hizmet görmeleri amacıyla devlet dairelerinde her türlü tedbirin alınacağı ifade edilmekteydi. Başbakan Şemsettin Günaltay konuşmasında hükûmetinin din ve vicdan hürriyetine önem verdiğini, bu çerçevede okullarda vatandaşların çocuklarına din eğitimi aldirmaları için gerekli olan her türlü tedbirin laiklikten taviz verilmeden gerçekleştirileceğini ifade etti⁹⁵³.

Program hakkında konuşmak üzere Millet Partisi (MP) adına söz alan Osman Nuri Köni, hükûmette görev alan pek çok bakanın önceki hükûmette de görevli olmasından dolayı hükûmeti samimi bulmadığını ve programda pek çok eksikliklerin olduğunu ileri sürdü. Köni, laiklik ile ilgili olarak din adamlarının siyasete karışmalarının uygun olmaması gibi devlet adamlarının da dini işlere karışmalarının doğru olmadığını savundu. Köni, bu sebeple Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumların resmi bir mahiyetinin olmaması gerektiğini, bu kurumların cemaatlerin idaresi altında olmasının daha doğru olacağını ileri sürdü⁹⁵⁴.

DP adına konuşan Adnan Menderes, hükûmet programını güvenilir bulmadığını, CHP hükûmetlerinin girilen demokrasi yolunda halkın kararlılığını anlamadığını ve bu yolda ciddi adımlar atmadıklarını, bu yüzden de halkın hükûmetlere güveninin kalmadığını iddia etti. Menderes, mevcut program ile hükûmetin ekonomik sorunlara çözüm bulmasının mümkün olmadığını savundu⁹⁵⁵.

Müstakil Demokratlar Grubu adına konuşan Hazım Bozca ise iki buçuk yılda dört hükûmet değiştiğini, bunların hiçbirinin gerçek istifa sebebini açıklamadığını, programlar arasında da ciddi bir değişikliğin olmadığını hatta çoğu bakanın da aynı olduğunu ileri sürdü. Hükûmete halkın güvenini yitirdiğini ve programda halkın geçim zorluğu ile ilgili ne gibi tedbirler alınacağını yer almamış olmasının büyük bir eksiklik olduğunu iddia etti⁹⁵⁶.

Bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 33, (17.01.1949), s. 142; "B. Günaltay dün Kabinesini kurdu", **Ulus**, 17 Ocak 1949, s. 1; **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:14-81-9, Tarih:17.01.1949.

953 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 36, (24.01.1949), s. 162-164.

954 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 36, (24.01.1949), s. 164-165.

955 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 36, (24.01.1949), s. 165-169.

956 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 36, (24.01.1949), s. 169-171.

Daha sonra söz alan Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar, CHP’li olmasına rağmen CHP hükûmetlerini ciddi bir şekilde eleştirdi. Hepsinin iyi niyetli olduğuna inandığını ancak zihniyetteki isabetsizlik yüzünden başarılı olamadıklarını ileri sürdü. Hükûmetlerin değişmesine rağmen bakanların pek çoğunun yerini korumasını da eleştiren Çağlar, “*Aynı bakanlar nasıl oldu da iki gecede tersine döndüler? Açıklanmayan bu mucizeye inanmıyorum.*” dedi. Demokratik gelişme için ilk yapılması gerekenin “*ibtılal*” havasında bir Anayasa değişikliği olduğunu savunan Çağlar, hükûmetlerin gün geçtikçe altı ilkeden uzaklaştıklarını ileri sürerek son hükûmet programında sadece laiklik ile ilgili güvence verilmiş olmasını eleştirdi. Bunun sebebinin laiklik ile ilgili endişelerin hissedilmesinden kaynaklandığını savunan Çağlar, aynı endişelerin diğer ilkeler için de olduğunu savunarak onlar için de güvence verilmesi gerektiğini belirtti. Sözlerine son verirken şöyle dedi:

“... Kaleyi içinden fethetmek için Kurultaydan bugüne kadar bütün imkânları kullandım ve kapalı kutu faaliyetinin faydasızlığını esfle gördüm Bu kürsüden, bütün memleket aydınlarını gündelik kayguların, mütelevvin⁹⁵⁷ siyasetlerin üstüne çıkmaya, Atatürk’ün yaşadığı günlerde de tatbikatı kendilerince tatmin edici görünmese bile bu memleket için kurtarıcı olduğu muhakkak olan Atatürk prensiplerini kanun dairesinde yılmadan, yorulmadan, şuurla, sabırla savunmaya çalışıyorum. Bu mücadelenin en iyi yerlerinden birinin bu kürsü olduğunu bilmez değilim. Fakat saflarından ayrılıp külfetlerinden sıyrıldığım bir kütlenin nimetlerinden faydalanmakta devam etmeye benim vicdanım ve ahlakım müsait değildir. Cumhuriyet Halk Partisinin namzedi olmak sayesinde kazandığım Milletvekilliğinden istifa kâğıdımı işte şimdi Reisliğe veriyorum. Bu kadro içinde gönlümün istediği kadar faydalı olamadığım Büyük Türk Milletinden ve cefakeş Erzincan halkından alenen özür dilerim.⁹⁵⁸”

Daha sonra istifa dilekçesini Meclis başkanına veren Çağlar,⁹⁵⁹ Meclisi terk etti. Çağlar’ın bu davranışı CHP’li milletvekilleri tarafından şaşkınlıkla izlendi. Çağlar’ın istifası radikal kanadın CHP içindeki değişime ve bunun bir göstergesi olarak dindar kimliğiyle tanınan Şemsettin Günaltay’ın başbakan olmasına karşı bir tepkidir.

957 Mütelevvin: Renkten renge giren, bir halde durmayan, sebatsız, kararsız. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneçal), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993, s. 774.

958 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 33, (24.01.1949), s. 172-175.

959 “Behçet Kemal’in istifası türlü akisler uyandırdı”, **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1949, s. 1.

CHP'li ve muhalefet milletvekilleri arasında tartışmalar yaşandı. Oturum başkanının uzun süren atışmalara müdahale etmesiyle oylamaya geçildi. 465 üyeli Mecliste 391 milletvekili oylamaya katıldı. 42 ret oyuna karşı 349 kabul oyu ile hükûmet güvenoyu aldı⁹⁶⁰.

Şemsettin Günaltay hükûmetinin programı ve bu dönemde gerçekleştirilen icraatlar aslında CHP'nin 7. Kurultayı'nda alınan kararların hayata geçirilmesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle laiklik ile ilgili gelişmeler muhafazakâr çevreler tarafından memnuniyetle karşılandı⁹⁶¹.

Günaltay hükûmeti, 1946-1950 yılları arasında kurulan diğer hükûmetler ile karşılaştırıldığında muhalefete karşı uzlaşmacı bir yönetim tarzı izlediği görülmektedir. Muhalefet ile çatışmak yerine muhalefetin görüşlerini dikkate alarak pek çok icraatta bulundu. Nitekim dönemin CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, hatıralarında Günaltay hükûmetinin iş yapmaktan ziyade muhalefeti memnun etme kaygısı içinde olduğunu hatta bu amaçla DP'nin hükûmet aleyhindeki bitmek tükenmek bilmeyen şikâyetlerine Günaltay'ın sık sık basın toplantıları düzenlemek suretiyle cevap verdiğini belirtmektedir⁹⁶². Bütün eleştirilere rağmen yapılan kanuni düzenlemeler ile Günaltay hükûmetinin, Peker ve Saka hükûmetlerine göre önemli demokratik adımlar attığı görülmektedir. Özellikle Seçim Kanunu'nda yapılan düzenlemeler oldukça dikkate değerdir.

3.2. Dış Politikadaki Gelişmelerin Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Etkisi

Bu dönemde uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin hem iç hem de dış siyaseti üzerinde oldukça etkili bir unsur oldu. Dolayısıyla söz konusu dönemde uluslararası alanda ve Türk dış politikasında meydana gelen gelişmelere değinmek, Türk iç politikasındaki değişiklikleri anlamak açısından oldukça önemlidir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı bir politika izlediğinin ve uluslararası alandaki karmaşayı bu amaçla kendi lehine kullanmak istediğinin farkındaydı. Özellikle Türkiye, Yunanistan ve İran'ı ele geçirmek niyetinde olduğunu biliyordu. Bunun gerçekleşmesi durumunda Sovyetler Birliği tek başına bir güç haline gelirdi ki bu İngiliz menfaatleri açısından bir riskti. Ancak savaştan oldukça yıpranmış bir şekilde çıkan İngiltere'nin Sovyet yayılma-

960 **TBMMD**, VIII. Dönem, C 15, B 33, (24.01.1949), s. 203.

961 Karpat, **age.**, s. 193.

962 Uran, **age.**, s. 542.

cılığına karşı Türkiye ve Yunanistan'ı koruması pek mümkün görünmüyordu. Bu yüzden Sovyet yayılmacılığına karşı öncelikle bu ülkeleri koruma işini bir başka devlete bırakmak istiyordu. İngiltere Başbakanı Churchill'e göre bu işi en iyi yapabilecek ülke Amerika idi⁹⁶³. Sovyetler Birliği'nin savaştan hemen sonra Türkiye'den toprak ve boğazlarda üs istemesi Churchill'in haklılığını gösteriyordu. Amerika da kendilerinin Orta Doğu politikası için Türkiye'nin kilit bir ülke olduğunun farkına varmaya başlamıştı. Bütün bunlar 1946 yılının özellikle ikinci yarısında meydana gelen gelişmeler Amerika'yı Sovyetlere karşı Türkiye ve Yunanistan'ın korunmasında baş aktör yapacaktır.

3.2.1. Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerginleşmesi

8 Ağustos 1946 tarihinde yani Recep Peker hükümetinin daha ilk günlerinde Sovyetler Birliği maslahatgüzarı Türk Dışişleri Bakanlığına boğazlar hakkında bir nota verdi. Nota Montreux Sözleşmesi'nin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğini sağlayamadığı iddiasıyla hazırlanmıştı. İddiaya göre sözleşme düşman devletlerin Sovyetler Birliği ve Müttefik Devletlere karşı askeri amaçlarla kullanılmasını engelleyememişti. Notaya göre bu görüş, Potsdam'da da ele alınmış ve Müttefik Devletler, yeni bir boğazlar rejimi kurmak hususunda Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında ikili görüşmeler yapılmasını uygun görmüşlerdi. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye şu prensipler çerçevesinde yeni boğazlar rejimini teklif ediyordu:

- 1) Boğazların bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık olması,
- 2) Boğazların her zaman Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine açık tutulması,
- 3) Özellikle belirtilen hususların dışında Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazlardan geçişin yasaklanması,
- 4) Boğazlardan geçiş rejiminin belirlenmesi yetkisi özellikle Türkiye ve Karadeniz devletlerine ait olduğunun kabul edilmesi,
- 5) Boğazların Karadeniz devletlerinin düşmanca amaçlarla kullanılmasına engel olmak için Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ortak savunma düzenlenmesi⁹⁶⁴.

963 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 666.

964 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:101-625-13, Tarih:1946; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 295-296; Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaş Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**,

Türkiye hemen cevabi bir nota hazırladı ve nota metninin birer örneğini Amerikan, İngiliz ve Fransız elçilerine gönderdi. Türkiye bu notada Sovyetler Birliği'nin notasında yer alan Türkiye'nin savaş sırasında düşman devletlerin gemilerini geçirdiği şeklindeki iddialarını ve boğazların ortak savunulması isteğini reddetti. Bununla beraber Türk hükûmeti Montreux'un günün şartlarına uymayan teknik kısımlarının değiştirilmesini kabul etti⁹⁶⁵.

20 Ağustos'ta Amerikan ve İngiliz hükûmetleri Sovyetler Birliği'ne vereceğimiz cevap ile ilgili olarak bizimle aynı fikirde olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine 22 Ağustos'ta Moskova'ya cevabımızı bildirdik⁹⁶⁶. Türk notası iç ve dış basında büyük yankıya sebep oldu. Rus Pravda gazetesi notanın İngiliz-Amerikan kökenli olduğunu ima ederek, "... *aslının bir kopyasından başka bir şey değildir.*" şeklinde alaycı bir ifade kullandı⁹⁶⁷. Fransa, İngiltere ve Amerika basını ise Türk notasını takdir ettiler⁹⁶⁸.

24/25 Eylül 1946'da Sovyetler Birliği, Türkiye'ye ikinci bir nota verdi⁹⁶⁹. Nota yine Türkiye'nin Müttefik Devletler aleyhine Mihver Devletlere boğazları kullandığı suçlamasıyla başlamaktaydı. Boğazlarda ticari dolaşımın güvenliğinin ancak Türkiye ve Sovyetler Birliğinin iş birliğiyle sağlanabileceği savunuluyordu. Ayrıca bu iş birliğinin Karadeniz'e kıyısı olan bütün ülkeler için önemli olduğu belirtilmekteydi. Notanın son kısmında Sovyetler Birliği, boğazlar meselesinin uluslararası toplantıdan önce Türkiye ile üç müttefik devlet arasında doğrudan doğruya görüşmeler yapılmasını istemektedir⁹⁷⁰.

2 Ekim 1946'da Amerika Dışişleri Bakanı Dean Acheson, boğazlar meselesinin dünya barışı için önemli olduğunu, Potsdam'da alınan kararların Sovyetler Birliği'ne Türkiye ile görüşerek Montreux Sözleşmesi'nde değişiklikler yapma yetkisi vermediğini, sadece iki ülkenin görüşebileceğini belirtti⁹⁷¹. Ardından Ame-

(Çev. Ali Asker), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s. 315; Ayrıntı için bkz. **Aynın Tarihi**, Ağustos 1946, S 153, s. 65.

965 Erkin, **age.**, s. 299-300.

966 Erkin, **age.**, s. 297.

967 Erkin, **age.**, s. 302.

968 Erkin, **age.**, s. 301.

969 "Rusya Cevâbi Notamıza Karşılık Verdi", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1946, s. 1,4.

970 Erkin, **age.**, s. 303-304.

971 "Boğazlara dair Amerikan görüşü", **Akşam**, 3 Ekim 1946, s. 1.

rika'da Sovyetler Birliği'ne bir nota vererek Sovyetlerin boğazlara saldırısı halinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyini harekete geçireceklerini bildirdi⁹⁷².

15 Ekim 1946'da Daily Telegraph gazetesi muhabiri C. Buckley ile görüşen Başbakan Recep Peker, Sovyet notasındaki isteklerin Türkiye tarafından kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtti. Peker, Montreux Sözleşmesi'nde değişiklikler yapmak üzere uluslararası bir konferansın toplanması halinde Türkiye'nin, bu konferansta Amerika'yı da görmek istediğini ifade etti. Peker, Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin büyük bir orduyu her an savaşa hazır bir şekilde beslemek zorunda olduğunu ve bunun da büyük bir maddi külfete sebep olduğunu belirtti. Bu yüzden devletin savaş sonrasında ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için yatırımda bulunamadığını ifade etti⁹⁷³.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin notasına cevaben Sovyet delillerini çürüten ve isteklerinin geçersizliğini ispatlayan uzun bir nota metnini büyük bir titizlikle hazırladı. 18 Ekim'de nota Sovyetler Birliği'ne verildi⁹⁷⁴. 21 Kasım'da Amerika Akdeniz'deki varlığını Sovyetler Birliği'ne hatırlatmak istercesine filosunu İzmir'e gönderdi⁹⁷⁵. Filonun Türk-Sovyet notalarının gelip gittiği bir dönemde Akdeniz'e gelmesi elbette ki Amerika'nın Türkiye'ye verdiği desteğin bir göstergesiydi.

30 Kasım 1946 tarihinde İngiltere'de yayınlanan Manchester Guardian gazetesinde Başbakan Recep Peker ile yapılan bir röportaj yayımlandı. Peker, Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapılmasıyla ilgili olarak bunun ancak söz konusu sözleşmenin ana prensipleri çerçevesinde toprak bütünlüğümüz ve millî hükümlerimize riayet edilmesi şartıyla yapılabileceğini belirtti⁹⁷⁶.

1946 sonunda Güney Azerbaycan'daki millî direniş hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyetler Birliği'nin desteği ile başlamış olan bu hareketin başarısızlığı, onun bu topraklardan çekilmesi anlamına geliyordu. Soğuk Savaşın ilk yenilgisi

972 "Amerkan Notasının Metni Neşredildi", **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1946, s. 1.

973 Peker, röportajın sonunda Türkiye'nin siyasetinin dayandığı beş temel unsuru şu şekilde sıraladı.

- 1) Türk milletinin ve hükümetinin haklarını ve Türk vatanının bütünlüğünü korumak,
- 2) Türkiye'nin müttefik ve dostlarına karşılıklı güven ve sadakat duymak,
- 3) Birleşmiş Milletler Kuruluna karşı samimi bağlılık,
- 4) Bu esaslar dâhilinde bütün komşular ile samimi dostluk ilişkileri kurmak
- 5) Dünyanın bütün ülkeleri ile normal ve karşılıklı ticari ilişkiler kurmak. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:132-855-2, Tarih:15.10.1946.

974 "Ruslara notamız dün verildi", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1946, s. 1.

975 "Dost Amerikan filosu bu sabah izmire varıyor", **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1946, s. 1.

976 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-67-3, Tarih:15.11.1946.

Sovyetler Birliği'nin olmuştur. Dolayısıyla Orta Doğu üzerindeki Sovyet nüfuzu azalacaktı. Bu durum, Türkiye'yi de etkileyecekti. Nitekim Türkiye'nin, üzerinde hissettiği Sovyet baskısı ilerleyen günlerde nispeten azaldı. Ardından Yunanistan'da komünist gerillaların, Amerika ve İngiltere desteğine sahip Yunan hükûmetine karşı verdiği mücadeleyi kaybetmesi bu ülkelerin zaferiydi⁹⁷⁷. Bu gelişmeler Türkiye'yi memnun etti. Çünkü Yunan hükûmetinin kazandığı başarı, Türkiye'nin hem batı hem de doğu sınırlarında güvenliğin sağlanması açısından önemliydi.

1947 yılı sonlarından itibaren Balkan ülkeleri arasında karşılıklı yardım antlaşmalarının imzalanması Türkiye'yi tedirgin etti. Çünkü Türkiye, bu antlaşmaların Sovyetlerin etkisiyle yapıldığını düşünmekteydi⁹⁷⁸. Diğer yandan Balkan ülkelerinde yaşayan Türk ve Müslüman azınlığa karşı büyük bir baskı politikası yürütülmeye başlandı. Bunun üzerine Türkiye, Amerika ve İngiltere'den baskıların sona erdirilmesi için yardım istedi⁹⁷⁹. Ancak o günün şartlarında yapılabilecek pek bir şey yoktu. Kaldı ki bu ülkeler için önemli olan da azınlıkların sorunları değil kendi çıkarlarını korumaktı.

1948 yılına gelindiğinde Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan bölgede Sovyet etkisi altına girmemiş iki ülke vardı. Bunlardan biri Finlandiya, diğeri Türkiye idi. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısı artmakta ve Türkiye'ye karşı Sovyetler Birliği, psikolojik savaş yürütmekteydi. Türkiye'deki bütün gelişmeler Sovyetler Birliği tarafından takip edilmekteydi. Moskova Radyosu sürekli olarak Türkiye ile ilgili haber ve yorumlar yayınlamaktaydı. Bazen Türkçe yaptığı bu yayınlarda sık sık Türkiye'nin artık ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan bağımsız olmadığını, Amerika'nın denetimine girdiğini iddia ediyordu. Hatta bu iddialarını uluslararası kurumlarda bile dile getirmekteydi⁹⁸⁰.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler her geçen gün gerginleşti. Bunda genel anlaşmazlıkların yanı sıra Türk iç siyasetindeki gelişmelerin de etkisinin olduğu söylenebilir. Örneğin CHP'nin 7. Kurultayı'ndan sonra Türkiye'de laiklik alanında tavizler verilmeye başlanması Sovyetler Birliği'nde memnuniyetsizlikle karşılandı. Çünkü Sovyetler'e göre Türkiye komünizmin yayılmasını engellemek için bu tavizleri vermekteydi. Diğer yandan bazı Sovyet vatandaşlarının Türkiye'den siyasi sığınma talebinde bulunması da iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmekteydi. Bu arada Sovyetler Birliği'nin başta Azerbaycan olmak üzere

977 Hasanlı, **age.**, s. 385-386.

978 Hasanlı, **age.**, s. 420.

979 Hasanlı, **age.**, s. 422.

980 Hasanlı, **age.**, s. 414.

ülkesindeki Türklere yönelik uyguladığı Türkçülük karşıtı baskılar da önemli bir sorun olarak gündemdeki yerini almıştı. Türkiye bu durumdan rahatsızlık duymasına rağmen mevcut şartlarda yapabileceği hiçbir şey yoktu⁹⁸¹.

3.2.2. Türk-Amerikan İlişkilerinde Yakınlaşma

Savaş yıllarında Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımları olmuştu. Ancak ABD Başkanı Harry S. Truman'ın 8 Mayıs 1945'te Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nı sona erdirmeye kararı almasıyla birlikte Türkiye'ye yapılan yardımların da sonu gelmişti. Bununla beraber Türkiye, Sovyet tehdidine karşı askeri yardıma ihtiyaç duymaktaydı. Türkiye savaş sonrasında ekonomik sıkıntılarını çözmek amacıyla Amerika'dan kredi talebinde bulunmuş ve uzun görüşmeler ardından 50 milyon dolarlık kredi isteğinin sadece 21 milyon doları gerçeğe dönüşmüştü⁹⁸². Ancak Sovyetler Birliği'ne karşı askeri durumunu güçlü tutmak isteyen Türkiye'nin sürekli yardıma ihtiyacı vardı. Nitekim Amerika'nın Yakın Doğu ve Afrika İşleri Bürosu Başkanı Loy W. Henderson, 21 Ekim 1946 tarihli bir memorandumda Türkiye'nin Sovyet nüfuzu altına girmemesi için bu ülkeye yönelik Amerikan yardımının devam etmesi gerektiğine işaret etmekteydi⁹⁸³. Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik, Türkiye ve ABD'yi birbirine yaklaştırdı.

3.2.2.1. Truman Doktrini

21 Şubat 1947'de İngiltere, Amerika'ya Sovyet tehdidi altında bulunan Türkiye'ye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardımda bulunamayacağını bildirdi⁹⁸⁴. Bildiride Yunanistan ve Türkiye'nin bağımsızlıklarının çok önemli olmasına rağmen muhtemel bir Sovyet saldırısı karşısında her iki ülkenin de ekonomik ve askeri olarak karşı koyabilecek durumda olmadıklarını ve 31 Mart 1947'den itibaren bu ülkelere yapılan askeri ve ekonomik yardımın sona erdirileceğini belirtti⁹⁸⁵. İngiltere'nin verdiği bildiri üzerine Amerika, geleneksel dış politikasında radikal bir şekilde değişiklik yaptı.

ABD, savaş sonrasında SSCB yayılmacılığına karşı Batı Avrupa'nın güvenliğini ve istikrarını sağlamaya çalışırken bölgenin hemen yanı başında Yunanistan'da

981 Hasanlı, *age.*, s. 437-444.

982 Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013, s. 248.

983 Karakaş, *age.*, s. 247.

984 Uçarol, *age.*, s. 666.

985 Karakaş, *age.*, s. 253; Hasanlı, *age.*, s. 390; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Kitap 3, (Çev. Babür Kuzucu), Belge Yay., İstanbul 1992, s. 161.

iç savaşın olması ABD'yi tedirgin etmekteydi. Çünkü Yugoslavya, komünizme yönelmişti. Başta İtalya olmak üzere diğer Batı Avrupa ülkelerindeki komünist hareketler de ABD için rahatsız ediciydi. Dolayısıyla Yunanistan'da komünistlerin hâkim olmaması için bu ülkenin desteklenmesi gerekiyordu. Böylece Batı Avrupa'nın güvenliği sağlanmış olacaktı. Diğer yandan Türkiye de Sovyetler'in tehdidiyle karşı karşıya idi. Türkiye, ABD çıkarları açısından jeopolitik konumu itibariyle Sovyet nüfuzu altına girmemeliydi. O halde öncelik Yunanistan olmak üzere bu iki ülkeye destek verilmeliydi⁹⁸⁶.

Amerikan Başkanı Harry S. Truman, 12 Mart 1947'de Kongrede yaptığı konuşmada ilk defa dünyanın iki ideoloji çerçevesinde bölünmenin eşğine geldiğini ifade etti. Konuşmasında ağırlıklı olarak Yunanistan'ın savaş sırasında uğradığı yıkım ve aldığı zarardan bahseden Truman, bu ülkenin özgür kalabilmesi için ABD'den yardım istediğini ifade etti. Buradaki iç savaşa da dikkat çeken Truman, Yunanistan'ın varlığının komünistlerce tehdit edildiğini ileri sürdü. Yunanistan'ın özgür ve demokratik olabilmesi için bu ülkeye acilen yardım yapılması gerektiğini ifade etti. Konuşmasının sonuna doğru Türkiye'nin de ABD ve Batı dünyası için büyük öneme sahip olduğunu vurguladı. İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye savaş zamanında da yardımda bulunduğunu belirtti. Türkiye'nin hâlâ yardıma ihtiyacı olduğuna dikkat çeken Truman, İngiltere'nin kendilerine bundan böyle Türkiye'ye yardımda bulunamayacağını bildirdiğini, dolayısıyla ABD'nin bu ülkeye de yardımda bulunması gerektiğini savundu⁹⁸⁷.

Bu konuşma, tarihe Truman Doktrini olarak geçti. Kongrede bazı üyeler Türkiye'ye yardım fikrine, Türkiye'nin insan hak ve özgürlüklerine değer vermeyen askeri bir diktatorya ile yönetilen bir ülke olduğu gerekçesiyle karşı çıktılar. Ancak Kongrede var olan Sovyet korkusu, Türkiye'ye yardım için izin çıkmasını sağladı. Sovyetler Birliği karara tepki göstererek Türkiye'nin ABD'nin kontrolü altına girdiğini, askeri bağımsızlığını kaybettiğini ve yabancı sermayeye kapılarını açtığını iddia etti⁹⁸⁸. Ardından bu kararın dünya barışını tehdit ettiği gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine başvurdu. Tabii ki bu başvurudan beklediği sonucu alamadı⁹⁸⁹.

986 Oran, *age.*, s. 530-531.

987 Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 152-157.

988 R. Melih Aktaş, **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s. 25-26.

989 Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 308.

Truman Doktrini, dünya siyaseti açısından büyük bir öneme sahiptir. Amerika bu kararla Sovyetler Birliği'nin taşkınlıklarını yatıştırma politikasından vazgeçerek onunla mücadeleye girdiğini ilan etmiş oldu. Nitekim Doktrin, dünyada büyük yankı buldu. Sovyet basını geri adım atarak kimsenin Türkiye'yi tehdit etmediği gibi haberler yayınlamaya başladı⁹⁹⁰. İngiltere Başbakanı Churchill, "Son zamanlarda atılan adımlardan hiçbiri dünya barışını ve dünya serbestliğini idame imkânını bu derece arttırmamıştır."⁹⁹¹ dedi.

Truman Doktrini Türkiye'de memnuniyetle karşılandı. Başbakan Recep Peker, "Başkanın görüşleri, bütün milletlere, millî hudutları içinde müstakil, rahat ve şerefli insanlar olarak yaşamak teminatını telkin edecektir."⁹⁹² dedi. Türk basını da Truman Doktrinini büyük bir övgüyle karşıladı. Gazeteci Necmettin Sadak, Doktrin için "Dünya siyasetinde yüzyılın en ehemmiyetli dönüm noktası"⁹⁹³ ifadesini kullanırken, Nihat Erim, "Amerika'nın kararlı durumu..." başlıklı makalesinde Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'a destek vermemesi durumunda yeni bir felaketin uzak olmayacağını iddia etti⁹⁹⁴. Falih Rıfkı Atay ise aynı konuyu ele aldığı makalesi için "Barış kurucu Amerika..."⁹⁹⁵ başlığını kullandı. Asım Us, 23 Mart tarihli köşe yazısında Truman Doktrininin tarifinin, "Komünizmin istilacı hareketlerine karşı batı [Batı] demokrasisinin müdafası..."⁹⁹⁶ şeklinde yapılabileceğini ileri sürdü.

Amerika'nın Truman Doktrini ile Türkiye'ye askeri yardım yapmaya başlaması, Türkiye'de çok partili hayatın devamı hususunda oldukça önemli hatta zorlayıcı bir etken oldu. Bu desteği kaybetmek istemeyen Türkiye, bu alanda ilerlemeye devam etti. Başbakan Recep Peker ile Amerikan Dışişleri Bakanlığı Haberler ve Kültürel İşler Dairesi Başkanı Mr. Harold Dwight Lasswell arasında gerçekleşen bir görüşme sırasında Mr. Lasswell, Peker'e Türkiye'de basın hürriyeti alanındaki gelişmeleri memnuniyetle izlediklerinin belirtti. Savaş sonrasında Amerikan üniversitelerinde doluluk olmasına rağmen Türk öğrencilere sempati ile bakıldığını ifade etti. Ayrıca Amerikalı turistlerin Türkiye'ye gelmesini arzu ettiklerini bunun iki

990 Hasanlı, **age.**, s. 394.

991 "Rus basını Truman'a karşı hücumla geçti", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1947, s. 1.

992 "Başbakanın beyanati", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1947, s. 1.

993 Necmettin Sadak, "Dünya siyasetinde yüzyılın en ehemmiyetli dönüm noktası", **Akşam**, 14 Mart 1947, s. 1-2.

994 "Amerika'nın kararlı durumu...", **Ulus**, 13 Mart 1947, s. 1.

995 Falih Rıfkı Atay, "Barış kurucu Amerika", **Ulus**, 15 Mart 1947, s. 1.

996 Asım Us, "Truman Doktrininin tarifi ve Monroe Kaidesinde yeni tekâmül...", **Ayın Tarihi**, Mart 1947, S 160, s. 158-159.

ülke arasında iyi ilişkilerin doğmasına sebep olacağını ileri sürdü⁹⁹⁷. Bu da göstermektedir ki iki ülke arasında gelişmeye başlayan askeri ve ekonomik ilişkiler giderek kültürel alanda da etkili olmaktadır.

22 Mayıs 1947'de Truman'ın onaylamasıyla birlikte Yunanistan'a 300, Türkiye'ye 100 milyon dolarlık yardım yapılması kabul edildi⁹⁹⁸.

3.2.2.2. Marshall Planı

Truman Doktrininin kabul edilmesiyle birlikte dünyadaki iki kutupluluk belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Fakat Sovyetler Birliği'ne karşı sadece Türkiye ve Yunanistan'a destek vermek yeterli değildi. Batı Avrupa ülkeleri de çok büyük ekonomik sıkıntı içindeydiler. İşte bu soruna çözüm bulabilmek amacıyla Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947'de ortaya attığı plan benimsendi. Marshall Planı adıyla bilinen bu plan doğrultusunda Amerika, Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik alanda gelişmeleri için yardımda bulunacaktı. Ancak bunun için öncelikle kendi aralarında ekonomik iş birliğine gitmeleri ve birbirlerinin eksiklerini tamamlamaları gerekiyordu.

Türkiye'de plandan yararlanmak istedi. Fakat Amerikalı uzmanlar Türkiye'nin Marshall Planından yararlanmasına önceleri sıcak bakmadılar. Onlara göre bu plan bir ulusal kalkınma planı değildir. Amacı, savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa ülkelerinin yeniden kalkınmasını sağlamaktı⁹⁹⁹. Türkiye fiilen savaşa girmediği için zarar görmemişti, dolayısıyla yardım planının amacı dışındaydı¹⁰⁰⁰. Bu arada Türkiye dış borç arayışına çıktı. New York Times gazetesi Türkiye'nin Dünya Bankasından 400 milyon dolar borç istemeye hazırlandığını belirterek Amerikalı uzmanlara göre bunun gerçekleşmesi için Türkiye'nin ekonomik olmayan endüstri yatırımlarından vaz geçmesi gerektiğini savundu¹⁰⁰¹.

997 BCA Fon:30-1-0-0, Yer:11-65-5, Tarih:05.09.1946.

998 "Yardım tasarısı", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1947, s. 1.

999 Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 148; Oran, **age.**, s. 539-540.

1000 Amerika 1946 yılının ilk yarısında Türkiye'ye bir heyet gönderdi. Heyet, Türkiye'nin ekonomik ve askeri durumuyla ilgili olarak incelemeler yaptı. Bunun sonucunda Türkiye'nin altın ve döviz stoklarının on beş yıllık bir süre için yeterli gördüğünden yardıma ihtiyacı olmadığı sonucuna vardı. Türk hükümeti ABD makamlarına başvurarak Türkiye'nin durumunun yeniden gözden geçirilmesini istedi. Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Kaynak Yay., İstanbul 2012, s. 182.

1001 Special to **The New York Times**. (1947, Sep 04). U.S. Starts Flow Of Aid To Turkey. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/>

12 Temmuz 1947'de Paris'te İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç bir araya gelerek Ekonomik İşbirliği Konferansı düzenlediler. Konferansta savaş sonrası kalkınma planları ve bunun için ihtiyaçları olan maddi yardımları görüştüler. Türkiye 16 milyon dolarlık bir yardıma ihtiyacı olduğunu belirtti. Konferans sonucunda katılımcı devletler, Amerika'ya sunulmak üzere Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı adı verilen bir rapor hazırladılar¹⁰⁰². ABD kendisine iletilen bu rapor doğrultusunda 2 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu'nu kabul etti. Türkiye ve Yunanistan'da bu yardım kapsamına alındı. 16 Nisan 1948'de 16 Avrupa devleti bir araya gelerek Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurdular (OECE)¹⁰⁰³.

Amerikalı uzmanlar başlangıçta Türkiye'nin plana dahil edilmesine karşı çıktılar. Fakat Türkiye'nin Amerika'nın şartlarını kabul etmesi üzerine Türkiye plana dahil edildi. Taraflar arasında 4 Temmuz 1948'de Ekonomik İşbirliği Antlaşması yapıldı. Yapılan antlaşmaya göre Türkiye yardımları sadece belirtilen alanlarda kullanacaktı. Yardımların amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı kurulacak olan Ekonomik İşbirliği İdaresi tarafından kontrol edilecekti. Antlaşmaya göre Türkiye, verilecek yardımları tarım ve madencilik alanında gelişmek için kullanacaktı. Bunun için ihtiyacı olan her türlü malzeme, yardım olarak Amerika'dan gelecekti. Türkiye böylece tarım ürünleri üreterek Avrupa için gıda ve hammadde deposu olacaktı. Değerli madenleri çıkararak Amerika ve Avrupa sanayisinin ihtiyacını karşılayacaktı¹⁰⁰⁴. Bu yönüyle Türkiye, Marshall Planından yararlanan değil Avrupa'nın kalkınmasına katkıda bulunan bir ülke konumundadır. Bundan sonra Türkiye'de ekonomi alanında izlenecek yol, sanayileşmek değil, zirai üretimin artırılması ve fiziki alt yapı sorunlarının çözülmesiydi. Bu politika 1950'li yıllarda da devam edecektir¹⁰⁰⁵.

Marshall yardımının %60'ı tarım alanında kullanıldı. Türkiye bir tarım ülkesi olmakla beraber kuruluşundan itibaren sanayide kalkınmaya önem vermişti. Yeni dönemde bu plandan uzaklaştı ve iyi bir tarım ülkesi haline dönüşmeye başla-

docview/108095957, (15 Mart 2017).

1002 Tuncer, *age.*, s. 183.

1003 Mustafa Balcıoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, s. 466.

1004 Oran, *age.*, s. 540.

1005 Tefrik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 337.

dı. Tarımda kullanılan aletler, Amerika'dan geldiği için bir süre sonra yedek parça vb. için yine Amerika'ya başvurmak zorunda kaldı¹⁰⁰⁶.

Türkiye, kuruluşundan beri demiryolları yapımına önem vermişti. Amerika'nın isteği doğrultusunda demiryolu yapımı bir kenara bırakılarak kara yolu yapımına ağırlık verildi. Böylece taşımacılıkta trenlerin yerini motorlu taşıtlar aldı. Türkiye bu taşıtları Marshall yardımıyla Amerika'dan satın aldı. Motorlu taşıt kullanımının artması petrole olan ihtiyacı da artırdı¹⁰⁰⁷.

Amerika, Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda Avrupa ülkeleri ile yakınlaşıp büyük bir ittifak cephesi kurarken Sovyetler Birliği ile savaş yıllarında var olan ve savaşın sonlarından itibaren gerilmeye başlayan ilişkiler özellikle 1947'den sonra daha da gerildi. Sovyetler Birliği, Amerika'dan ekonomik yardım gören ülkelere ve bunlar arasında Türkiye olduğu için Türkiye'ye de cephe aldı¹⁰⁰⁸.

3.2.2.3. Türk-Amerikan Yardım Antlaşması

Truman Doktrininin ardından Türkiye'ye yapılacak olan askeri yardım programını belirleyebilmek amacıyla iki ülke yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir antlaşma metni hazırlandı. 12 Temmuz'da Ankara'da imzalanan antlaşma,¹⁰⁰⁹ 1 Eylül 1947'de TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu antlaşma Amerika'nın savaş sonrasındaki askeri amaçlı ilk yardım antlaşması olması bakımından önemlidir¹⁰¹⁰.

Antlaşmanın getirdiği en önemli yenilik, Truman Doktrininde açıklığa kavuşmamış olan yardımın akıbetinin takip edilmesi hususu oldu. İlgi maddeye göre Türkiye ABD'den gelen tüm basın mensuplarına yardımın kullanıldığı alanlar ile ilgili olarak bilgi vermek zorundaydı¹⁰¹¹.

Türkiye'ye gönderilen silahların büyük bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılmış yani savaş artığı silahlardı. Bununla beraber bu silah ve malzeme Türk

1006 Karakaş, *age.*, s. 336.

1007 Oran, *age.*, s. 541.

1008 Gürün, *age.*, s. 308.

1009 Bu antlaşmanın, 11 Temmuz 1947'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Türkiye'de çok partili hayatın güvenli bir şekilde ilerlemesi açısından oldukça önemli bir dönüm noktası olan ve kamuoyunda 12 Temmuz Beyannamesi olarak bilinen, belgenin ilanından sonra imzalanmış olması dikkate değerdir.

1010 Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s. 139.

1011 Oran, *age.*, s. 533.

ordusunun elindekilerden daha modern di. Dolayısıyla ordunun modernizasyonu açısından bu yardımın faydalı olduğu söylenebilir. Ancak malzemenin bakım ve onarımı için yedek parçaya duyulan ihtiyaç, Türkiye'yi ABD'ye bağımlı hale getirdi. Öyle ki Türkiye bir süre sonra savaş artığı malzemenin bakımı için gerekli olan yedek parçayı satın alabilmek amacıyla dış borçlanmaya gitti. Böylece Türkiye'nin askeri ve ekonomik olarak Truman Doktrini ile başlayan dışa bağımlılığı bu antlaşma ile daha da arttı¹⁰¹².

Fotoğraf 8. 12 Temmuz 1947'de imzalanan Türk-Amerikan Yardım Antlaşmasını konu alan bir haber. **Ulus**, 13 Temmuz 1947.

Türk-Amerikan Yardım Antlaşması Türk basınında heyecanla karşılandı. Ulus gazetesi bu antlaşma ile iki ülke arasında “yeni ve mesut bir devir” açıldığını iddia etti. Antlaşma haberi New York Times gazetesinde de geniş yer aldı. Gazetede Meclisteki görüşmeler sırasında Antlaşma'nın konuşmacılar tarafından övüldüğü belirtilerek siyasi kulislere Türkiye'nin Amerikan yardımı almaması durumunda yaklaşan ekonomik krizle baş etmesinin mümkün olmadığı şeklinde söylentilerin bulunduğu belirtildi. Türkiye'nin borç arayışı içinde olduğu belirtilerek Türkiye'ye yapılacak yardımın askeri nitelikte olduğu ve ekonomik krize çözüm olama-

1012 Oran, *age.*, s. 534-535.

yacağı ileri sürüldü. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin sürekli olarak Türkiye'yi tehdit edici davranması sebebiyle Türkiye'nin savaş ihtimaline karşı bir milyon askeri hazır tuttuğu, bunun da ülke ekonomisi için ciddi bir tehdit oluşturduğu savunuldu. Gazetede, Sovyetlerin amacının da zaten bu olduğu ileri sürüldü. Bütün bu tartışmaların ardından Türkiye'ye yardım yapılmaya başlandı. Amerikan Dışişleri Bakan vekili Robert A. Lovett, basına verdiği demeçte yardımın Akdeniz bölgesinde Amerika'ya ait olan ve askeri nitelik taşımayan Amerikan kara ve deniz kuvvetlerine ait ihtiyaç fazlası araçların verilmesi şeklinde olduğunu söyledi. Bu araçların yol yapımı, liman geliştirme, toprak taşıma ve genel taşıma araçlarından oluştuğunu belirtti¹⁰¹³.

3.2.3. Türkiye'nin Avrupa Konseyine Girmesi

İngiltere ve Fransa arasında 4 Mart 1947'de Batı Avrupa'da bir savunma hattı oluşturulması hususunda yapılan iş birliği antlaşması, kısa bir süre sonra Amerika'nın desteği ile 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından Brüksel Antlaşması'nın imzalanmasına sebep oldu. Böylece Batı Birliğinin oluşturulması için ilk ciddi adım atıldı. Antlaşma sosyal, ekonomik ve kültürel nitelikte görünmesine rağmen aslında imzacı devletler arasında askeri bir iş birliği sağlamayı amaçlamaktaydı¹⁰¹⁴. Türkiye, bu gelişmeden memnun oldu. Amerika'nın öncülüğünde gerçekleşen bu girişime başlangıçta Türkiye ve Yunanistan dâhil değildi. Türkiye, Batı Birliğine katılmak için girişimlerde bulundu. Ancak her seferinde geri çevrildi¹⁰¹⁵.

Brüksel Antlaşması'nı imzalayan 5 ülkeyle beraber Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç 5 Mayıs 1949'da Londra'da bir antlaşma imzalayarak Avrupa Konseyini kurduklarını ilan ettiler. 8 Ağustos 1949'da Konsey, aldığı kararla Türkiye, Yunanistan ve İzlanda'yı örgüte davet etti. Türkiye'nin Avrupa Konseyine alınması Türkiye ve Amerika arasındaki ekonomik bağları güçlendirdi¹⁰¹⁶.

Türkiye'nin bir yandan Batılı ülkeler ile yaptığı antlaşmalar diğer yandan Amerika ve İngiltere'nin isteği doğrultusunda Orta Doğu ülkeleriyle yakınlaşması Sovyetler Birliği'ni rahatsız etti. Sovyetler Birliği'nin bu rahatsızlığı Türkiye'ye hissettirmesi, Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmak için daha fazla çaba sarf etmesine sebep

1013 Special to **The New York Times**. (1947, Sep 04). U.S. Starts Flow Of Aid To Turkey. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108095957>, (15 Mart 2017).

1014 Karakaş, **age.**, s. 341.

1015 Karakaş, **age.**, s. 344.

1016 Shaw, **age.**, s. 473.

oldu. Bu çabalar Türkiye’de çok partili hayatın yerleşmesine ve eskiye göre daha demokratik kanunların çıkarılmasına vesile oldu.

3.2.4. NATO’nun Kuruluşu ve Türk Dış Politikasına Etkileri

18 Mart 1949’da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütünün kuruluş esasları açıklandı¹⁰¹⁷ ve 4 Nisan 1949’da Washington’da yapılan imza töreni ile Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kuruldu. Antlaşma’yı imzalayan devletlerden birine yapılacak olası bir saldırının, hepsine yapılmış sayılacağı prensibi Türk basınında heyecanla karşılandı. Sovyet tehdidine karşı kurulmuş olan bu örgüt içinde Türkiye’nin yer almaması Türk siyasi çevrelerinde büyük bir kaygıya sebep oldu. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Amerika’ya giderek NATO’ya üye olmak için girişimde bulundu. Ancak sonuç alamadı. Bununla beraber yurda döndüğünde konuyla ilgili olarak TBMM’de bilgi verdi. Sadak, bölgesel nitelikli olduğu için Türkiye’nin NATO içinde yer almasının söz konusu olmadığını belirtti. Aynı günlerde Amerika ve İngiltere, NATO’nun kurulmasının kesinlikle Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemeyeceğini açıkladılar. Bu açıklamaya rağmen kapalı kapılar ardında Türk hükümeti, Türkiye’nin NATO içinde yer almamış olmasından rahatsızdı¹⁰¹⁸.

Bu dönemde Sovyet yayılcılığına karşı Akdeniz Savunma Paketi’ni gerçekleştirilmeye çalışan Türkiye bu hususta başarılı olamadı. Bunda bir yandan Türkiye’nin Batılı devletlerden beklediği desteği alamaması diğer yandan Arap ülkelerinin İsrail’i tanıdığı için Türkiye’ye kızgın olmaları etkili oldu. Bu durumda Türkiye’nin Sovyetler Birliğine karşı NATO’ya girmesi şarttı. Kısa bir süre sonra bir Akdeniz ülkesi olmasına rağmen İtalya’nın NATO’ya kabul edilmesi, Türkiye’de konuyla ilgili huzursuzluğu artırdı. Muhalefet, bu konuyla yakından ilgilendi. Böylece 1950 genel seçimlerine gidilirken NATO meselesi seçim kampanyalarının ana konusu oldu¹⁰¹⁹. CHP, muhalefetin bu konudaki propagandasından rahatsız oldu ve 11 Mayıs 1950’de yani seçimlerden sadece birkaç gün önce NATO’ya üyelik için başvuruda bulundu. Ancak Kanada ve Batı Avrupa ülkelerinin muhalefeti sebebiyle istenen sonuç elde edilemedi¹⁰²⁰.

1017 “Kuzey Atlantik Paktının metni açıklandı”, **Ulus**, 19 Mart 1949, s. 1.

1018 Hasanlı, **age.**, s. 433-444; Dönemin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, anılarında Türkiye’nin NATO’ya üyeliği için kendisinin yaptığı görüşmeleri ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bkz. Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, II. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992, s. 83-85, 93-102.

1019 Yusuf Sarıınay, **Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO’ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 84.

1020 Sarıınay, **age.**, s. 85.

3.3. İktidar-Muhalefet İlişkileri

1946-1950 döneminde CHP ve DP arasında kamuoyuna yansıyan gelişmelerin dışında her zaman kapalı kapılar ardında diyalog oldu. Bu diyalogu CHP adına Faik Ahmet Barutçu ile Nihat Erim, DP adına ise Fuad Köprülü ve Adnan Menderes yürüttü. Böylece çok partili hayata geçiş süreci mümkün olan en az sancıyla atlatılmaya çalışıldı.

Recep Peker döneminde DP ile oldukça gergin olan ilişkiler, ılımlı kanadın temsilcilerinden olan Hasan Saka'nın başbakan olmasıyla beraber gevşemeye başladı¹⁰²¹. Saka dönemi, DP'de bölünmenin yaşandığı ve yeni partilerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde muhalefet partileri de birbirlerini sık sık eleştirdiler. 12 Temmuz Beyannamesinin ardından CHP ve DP liderleri arasındaki görüşmelerin artması, DP içindeki muhaliflerin kendi partileri için muvazaa ithamlarında bulunmalarına sebep oldu. Nitekim muhalifler DP'den ayrıldıktan sonra da bu ithamlarına devam ettiler¹⁰²².

Şemsettin Günaltay hükûmeti dönemi ise iki parti arasında ilişkilerin oldukça iyi olduğu bir dönemdir. Günaltay sık sık Bayar ile çeşitli konular hakkında görüştü. MP, bu görüşmelerin DP'nin muvazaa partisi olduğu ve CHP'nin iktidarının devamını kabul ettiği anlamına geldiğini iddia etti¹⁰²³.

Bu dönemde ilişkileri yönlendiren başlıca olayları şu şekilde ele alabiliriz:

3.3.1. Sıkıyönetim (Örfi İdare) Kararının Uzatılması

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 1940'ta İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'de örfi idareler kuruldu yani sıkıyönetim ilan edildi. Belli aralıklarla uzatıldı. Savaş bittikten sonra hükûmet hemen sıkıyönetimi kaldırmak istemedi. Önceleri aylık olarak uzatılan örfi idare yönetimleri daha sonra TBMM'nin 1199 ve 1209 sayılı kararları ile üç ayda bir ve 12 Aralık 1941'de kabul edilen 1249 sayılı karar ile de altı ayda bir uzatılmasına karar verildi. Bundan sonra her altı ayda bir TBMM gündemine gelen sıkıyönetim uzatma isteği itiraz olmadan kabul edildi. Bu durum 1946 yılına kadar devam etti.

1021 Zaten Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de ılımlı fikirleriyle tanınan Saka'yı muhalefet partisi güvenli bir ortamda hareket edebilsin diye başbakan yapmıştı. Metin Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 172.

1022 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yay., İstanbul 2007, s. 136.

1023 Karpat, **age.**, s. 194-195.

4 Aralık 1946'da sıkıyönetimin süresinin uzatılması teklifi Meclis gündemine geldi. Görüşmelerin başlamasıyla birlikte Başbakan Recep Peker, söz alarak sıkıyönetimin bir kez daha uzatılmasını istedi. Peker, kararın gerekçesiyle ilgili olarak sıkıyönetimin uzatılması için gerekli olan şartların hâlâ devam etmekte olduğunu iddia etti¹⁰²⁴. Ancak bu sefer alışılmışın aksine uzatma isteğine “hayır” sesleri yükseldi. DP, iktidarın muhalefete baskı yapmak için sıkıyönetimi uzatmak istediğini düşünüyordu.

DP ve CHP'den pek çok milletvekili konuyla ilgili olarak konuşmak üzere söz aldı. DP milletvekilleri Anayasa'nın 86. maddesi gereği sıkıyönetimin ülkede bir savaş ya da ihtilal olması durumunda ilan edilebileceğini savundular. CHP'nin muhalif basını pasifize etmek ve özellikle seçim zamanında muhalif gazete ve gazetecileri susturmak amacıyla sıkıyönetimin süresinin uzatılmasını istediğini iddia ettiler ve 21 Temmuz seçimleri sonrasında muhalif gazete ve gazetecilere yapılan muameleyi örnek olarak gösterdiler. CHP'li milletvekilleri ise İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine rağmen komşularımızda savaşın bitmediğini, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye tehditkâr notalar gönderdiğini hatırlatarak sıkıyönetimin uzatılması gerektiğini savundular. Ayrıca hükûmetin muhalif basına sıkıyönetimi kullanarak baskı yaptığı iddialarını reddettiler. Görüşmeler bir süre sonra DP ve CHP'li milletvekilleri arasında karşılıklı tartışmalara dönüştü. Ardından yapılan oylamayla Sıkıyönetim Kanunu 23 Aralık 1946 tarihinden geçerli olmak üzere altı ay uzatıldı¹⁰²⁵.

Konu, 28 Mayıs 1947'de tekrar gündeme geldi. 23 Haziran'dan itibaren geçerli olacak olan sıkıyönetimin uzatılmasıyla ilgili teklifin görüşülmesi sırasında, daha önce olduğu gibi yine harareti tartışmalar oldu. DP'li milletvekilleri ile bağımsızlar sıkıyönetimin uzatılmasına karşı çıkarken CHP'li milletvekilleri sıkıyönetimin uzatılması fikrini desteklediler¹⁰²⁶. Görüşmeler sırasında söz alan DP Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan, sıkıyönetimin hâlâ uzatılıyor olmasının ülke için utanç duyulacak bir olay olduğunu savundu. Anayasa'da sıkıyönetimin nasıl tarif edildiğini belirttiikten sonra “... *bu tarife nazaran sıkıyönetim mutlakiyet idaresine bile rahmet okutacak zalimane bir idare tarzıdır.*” dedi. Bunun üzerine CHP'li milletvekilleri Aldoğan'dan kürsüden inmesini istediler. Aldoğan, millet adına konuştuğunu belirterek inmedi. Oturum başkanı İç tüzüğü kendisine verdiği yet-

1024 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 12, (04.12.1946), s. 13.

1025 Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 12, (04.12.1946), s. 13-27.

1026 Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 5, B 65, (28.05.1947), s. 227-239.

kiye dayanarak Aldoğan'ı kürsüden indirdiğini açıkladı¹⁰²⁷. Ardından İç tüzüğün 188 ve 189. maddelerine dayanarak Aldoğan'a kınama ve geçici olarak (15 gün) TBMM'den çıkarılma cezası verdi. Yapılan oylamayla ceza kabul edildi¹⁰²⁸. Görüşmeler tekrar başladı. Ancak yaşanan Aldoğan olayı sebebiyle görüşmelerin harareti biraz daha arttı. Başbakan Recep Peker¹⁰²⁹ ve daha sonra Celâl Bayar -ki yedi yıldan beri ilk defa¹⁰³⁰ söz alarak Meclis kürsüsünden konuştu. Bayar, sıkıyönetimin iç politikada bir baskı aracı olarak kullanıldığını bu yüzden uzatılmasını istemediklerini belirtti¹⁰³¹. 20 konuşmacının söz aldığı müzakereler sonucunda CHP'li milletvekillerinin oylarıyla sıkıyönetim 6 ay daha uzatıldı¹⁰³².

9 Haziran 1947'de CHP Genel Sekreterliği, Peker'in Mecliste sıkıyönetimin uzatılmasının iç ve dış sebeplerine yer verdiği konuşmasından bazı bölümleri olarak hazırladığı broşürü taşra teşkilatının bütün birimlerine gönderdi. Genel sekreterlik, teşkilat yöneticilerinden, bu broşürlerin bütün vatandaşlar tarafından okunmasının ve anlaşılmasının sağlanmasını istedi¹⁰³³.

23 Aralık 1947'de yürürlüğe giren ve muhalefetin her fırsatta rahatsızlığını dile getirdiği sıkıyönetimin süresi 6 ay sonra dolmaktaydı. Ancak sıkıyönetimin uzatılması konusu, Meclis gündemine bir daha gelmedi. Bunun sebebini net olarak söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak bunda muhalefetin itirazlarının etkili olduğu bir gerçektir. Diğer yandan CHP'nin demokratik ülkelere verilmeye çalışılan, antidemokratik uygulamaların kaldırılmaya çalışıldığı şeklindeki çabaların zarar görmesine izin vermek istememesinin de etkili olduğu görülmektedir.

1027 Oturum başkanı, “*Sadık Aldoğan* hükûmetin kanuni bir müessesesine Büyük Meclise müstenit olan bir hükûmetin icraatı ile yerini dolduran kanuni bir müesseseye hakaret ettiğinizden ve bunu Anayasa'ya muhalif bir şekilde ifade ettiğinizden dolayı sizi iç tüzük gereğince haiz olduğum salâhiyete binaen kürsüden indiriyorum.” dedi. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 5, B 65, (28.05.1947), s. 240.

1028 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 5, B 65, (28.05.1947), s. 241; “Mecliste Dünkü Fırtınalı Toplantı”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1947, s. 1,3.

1029 Konuşma metni için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-71-3, Tarih:28.07.1947; **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 5, B 65, (28.05.1947), s. 249-253.

1030 “Mecliste Dünkü Fırtınalı Toplantı”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1947, s. 1,3.

1031 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 5, B 65, (28.05.1947), s. 253-256.

1032 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 5, B 65, (28.05.1947), s. 256.

1033 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-38-8, Tarih:09.06.1947.

3.3.2. Bütçe Görüşmeleri ve DP'nin Meclisi Terk Etmesi

Genel seçimlerdeki yolsuzluklar çözülmeyen İl Genel Meclisi seçimlerinde de pek çok yolsuzluk yapıldığı iddiaları Meclise taşındı. Bir yandan ülkenin iç ve dış sorunlarıyla uğraşmak zorunda olan hükümet diğer yandan da muhalefetin eleştirilerine cevap vermek zorundaydı. Mecliste bazı karar ve kanunların görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmalar da eklenince 1946 yılı sonunda taraflar arasında ipler iyice gerildi. Nihayet Mecliste 1947 yılı bütçe görüşmeleri yapılırken siyasi kriz doruk noktasına ulaştı.

18 Aralık 1946'da Başbakan Recep Peker'in konuşmasıyla bütçe görüşmeleri başladı¹⁰³⁴. Daha sonra söz alan Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir bütçe hakkında bilgi verdi. DP Milletvekili Adnan Menderes söz alarak bütçeyi sert sözlerle eleştirdi. Bütçenin gerçekçi olmadığını hükümetin problemlerin temeline inemediği için ekonomik sıkıntıların hâlâ devam ettiğini iddia etti¹⁰³⁵.

Menderes'in ardından eleştirilere cevap vermek üzere Başbakan yeniden kürsüye geldi. Peker konuşmasında; "... Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde... şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik." dedi. Peker'in konuşmaları sırasında DP sıralarından itirazlar gelirken CHP sıralarından "bravo" sesleri ve alkışlar geldi. Bunun üzerine DP'nin Genel Başkanı olarak Celâl Bayar, arkadaşlarına dönerek "Kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim." dedi ve DP milletvekilleri salonu topluca terk etmek için ayağa kalktılar. Bu sırada Fuad Köprülü, "Bir başbakan böyle söylemez." dedi. Hâlâ kürsüde olan Peker, DP milletvekillerinin toplantı salonunun terk etmelerini eleştirerek "Demokrat Partili arkadaşların dayandığı davanın temelsizliği anlatılmalıdır ve bu hakikati millet anlamalıdır." dedi. DP'lilerin yaptıklarının demokrasiyle bağdaşmadığını savundu. Konuşmasının devamında, DP'lilerin kuruldukları günden beri halkı isyana teşvik eder bir dil kullandığını iddia etti. Ayrıca DP'nin demokrasinin ilerlemesine katkıda bulunamayacağını çünkü DP'lilerin "hodgam" bir zihniyete sahip olduğunu ileri sürdü¹⁰³⁷.

1034 Konuşma metni için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 18, (18.12.1946), s. 3-4.

1035 Konuşma metni için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 18, (18.12.1946), s. 15-23.

1036 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 18, (18.12.1946), s. 23-24.

1037 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 18, (18.12.1946), s. 24-27.

İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, usul hakkında konuşmak için söz aldı. Adnan Menderes sözlerinde tamamen haksız olsa bile Peker'in sözlerinin ve tavrının doğru olmadığını söyledi. Tanrıöver, Peker için “*Onun başta müdahalesi ve son derece sinirli olarak müdahalesi ve sözleri arasında mariz ve psikopat kelimesini kullanması, ... onun haiz olduğu makamın bilhassa bizzat tatbik ettiği müdafaa ettiği usulün, lüzum gösterdiği büyük esaslar haricindedir.*” dedi. TBMM'nin hataları ne olursa olsun DP, Mecliste yerini aldıktan sonra tamamlandığını belirterek “... *ondan evvel bir özenişten ibaretti. Nakıstı, vazifesini tamam yapamamıştı.*” dedi. Tanrıöver'in sözleri CHP'li milletvekilleri tarafından hoş karşılanmadı¹⁰³⁸. Peker söz alarak Tanrıöver'in eleştirilerine cevap verdi; “*mariz*” kelimesinin Türkçede kötü bir anlama gelmediğini savunan Peker, “*Psikopat, mariz, kötümser, karamsar... bunların ifade ettiği manaları bir yığın halinde, diğer taraftan burada okunan muhaliflerin tenkit yazısında kullanılan ifadeleri birbirlerine ekleyerek benim tarifimle karşılaştırırsanız, hakikati aksettirmiş olduğum meydana çıkar.*”¹⁰³⁹ dedi. Görüldüğü gibi Peker, yılların tecrübesine sahip bir politikacıya yakışmayacak derecede büyük bir gaf yapmıştı. Özür dilemesi gerekirken kendini haklı göstermek için sarf ettiği sözlerle yeni bir gaf daha yapmıştı. Bu yaşananlarda elbette ki çok partili hayata yeni geçilmiş ve muhalefet partisinin varlığına henüz alışılmamış olması etkili bir unsurdur. Ancak düşüncesizce sarf edilen bir iki kelime partiler arasında büyük bir siyasi krize sebep oldu.

Meclisi terk eden DP'lileri genel kurula çağırarak üzere giden Şükrü Saraçoğlu, DP milletvekillerine yaptıklarının doğru olmadığını ve salona dönmeleri gerektiğini ifade etti. Ancak DP milletvekilleri salona dönmediler. DP, 19 Aralık'ta da görüşmelere katılmadı. Şükrü Saraçoğlu ve Adnan Adıvar, iki parti arasında arabuluculuk yapmaya başladılar¹⁰⁴⁰. Aynı gün DP sekiz saat süren bir toplantı yaparak Meclise dönüp dönmeme meselesini görüştü¹⁰⁴¹. Bu arada DP'nin teşkilatı alınan karardan dolayı memnundu¹⁰⁴². Ülkenin her yerinden gelen destek telgrafları DP'nin Meclise dönme kararı almasını zorlaştırdı. Sonunda DP, teşkilatının isteği doğrultusunda hareket etmeye karar verdi¹⁰⁴³. 22 Aralık'ta İnönü DP Genel Başkanı Celâl Bayar ile DP'nin Meclis Grup Başkanı Fuad Köprülü'yü Çankaya Köşkü'ne çağırarak olaylar hakkında kendilerinden bilgi aldı. İnönü aynı günün

1038 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 18, (18.12.1946), s. 28.

1039 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 18, (18.12.1946), s. 28-29.

1040 Erim, **age.**, s. 77.

1041 “Demokrat Parti bugün bir beyanname neşrecek”, **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1946, s. 1.

1042 “Demokratların içtimaları dün de devam etti”, **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1946, s. 1.

1043 “Demokratlar dün de karar veremediler”, **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1946, s. 1,3.

akşamı Nihat Erim, Şükrü Saraçoğlu, Mümtaz Ökmen, Şemsettin Günaltay, Faik Ahmet Barutçu'yu Köşk'e davet etti. Kendileriyle görüştüktan sonra Köşk'e Fuad Köprülü geldi. İnönü taraflar ile görüştü. Aynı gece Peker ile de görüşen İnönü, tarafları uzlaştırmak amacıyla bir metin hazırladı¹⁰⁴⁴.

25 Aralık'ta İnönü, Bayar ile tekrar görüştü. Bayar, Meclisteki çirkin olayın tekrar etmeyeceğine dair teminat istedi¹⁰⁴⁵. İnönü, Bayar'ın istediği teminatı verdi¹⁰⁴⁶. Ayrıca uzlaşma metni üzerinde son düzeltmeler yapıldı. 26 Aralık'ta İnönü, söz konusu uzlaşma metnini Anadolu Ajansı vasıtasıyla radyoda yayınladı. Metin şu şekildedir:

*“Cumburbaşkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar ve Meclis Grubu Başkanvekili Fuat [Fuad] Köprülü'yü davet ederek Büyük Millet Meclisi'ndeki hadise hakkında kendilerinden malumat istemiştir. Parti başkanları, gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir. Cumburbaşkanı, taraflardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak, bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücudüne, her iki tarafla yakın temasından dolayı katıyen emin olduğunu bildiren Cumburbaşkanı, şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini ve Mecliste normal çalışmanın temin olunmasını Başkanlardan rica etmiştir.”*¹⁰⁴⁷

İktidar ve muhalefet taraftarı olan gazetelerde olay farklı yorumlandı. Ulus'ta CHP Milletvekili Nihat Erim, ne olursa olsun DP'nin Meclisi terk etmemesi gerektiğini savunarak bu davranışın vazifeden kaçmaktan başka bir şey olmadığını iddia etti. Erim, çok partili hayata yeni geçilmiş olduğunu unutmuşçasına Meclisin daha önce böyle bir davranışla karşılaşmadığını ileri sürdü. Demokrasi tarihimizde bu olayın örneğini bulmak için Meşrutiyet Dönemi meclislerinde Ermeni ve Rum milletvekillerinin malum amaçları için giriştikleri harekete kadar gitmek gerektiğini belirterek ağır bir suçlamada bulundu¹⁰⁴⁸. Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi ise 460 üyeli Mecliste 60 milletvekilinden oluşan muhalefet grubunu hırpalamanın doğru olmadığını ama bununla beraber Meclisi terk etmeninde yanlış olduğunu sa-

1044 Erim, **age.**, s. 78-79.

1045 “İnönü ile Celâl Bayar Tekrar Görüştüler”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1946, s. 1.

1046 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 99.

1047 “Kararda İsmet İnönünün tavassutu âmil oldu”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946, s. 1.

1048 Nihat Erim, “Meclisi terk etmek vazifeden kaçmaktır...”, **Aydın Tarihi**, Aralık 1946, S 157, s. 239-241.

vundu. Nadi, Peker'in sözleri karşısında DP'nin Meclisi terk etmek yerine kürsüye çıkıp "*Nevropat sensin*" demesinin daha doğru olacağını ileri sürdü¹⁰⁴⁹. DP Milletvekili Fuad Köprülü de Kudret gazetesindeki köşesinde, Peker'in DP'nin eleştirilerine cevap veremeyeceğini anladığı için siyasi bir buhran çıkararak işin içinden sıyrılmaya çalıştığını ileri sürdü. Köprülü, CHP'nin, DP'yi Müstakil Grup gibi değerlendirdiğini ancak DP'nin eleştirilerde bulunarak Müstakil Gruptan farklı olduğunu ispatladığını ifade etti. Bu gelişmeler üzerine CHP'nin paniğe kapıldığını ileri sürdü. Yaşanan bu olay için "*...galeyana kapılan tek parti zihniyetinin yarattığı mutaassıp bir parti mücadelesidir.*" şeklinde bir değerlendirmede bulundu. Ayrıca DP'nin Anayasa'nın verdiği haklara dayanarak ve tehditlere aldırmayarak yoluna devam edeceğini belirtti¹⁰⁵⁰.

Gazeteci Necmettin Sadak, köşesinde iktidar partisinin eleştirilere açık olması, muhalefet partisinin ise bulunduğu yerde seçmenini temsil ettiği bilinciyle hareket etmesi gerektiğini savundu. Meclisin CHP'nin evi olmadığını belirterek "*Ev sahibinden istiskal gördüm.*" demek suretiyle muhalefetin dışarı çıkmasını doğru bulmadığını ifade etti. Bu davranışın seçmenin kendilerine yüklediği vazifeyi hiçe saymak anlamına geleceğini iddia etti. Sadak da Nadir Nadi gibi muhalefetin Meclisi terk etmek yerine DP'nin kürsüye çıkıp cevap vermesi yani mücadele etmesi gerektiğini savundu¹⁰⁵¹.

DP'nin Meclisi terk etmesinin doğru olmadığı şeklindeki eleştirel mahiyet-teki yazılar üzerine DP Milletvekili Fuad Köprülü, gazetede köşesinde DP'nin üzerine düşen vazifeyi her zaman yaptığını iddia etti¹⁰⁵². Köprülü 26 Aralık'ta yazdığı başka bir köşe yazısında ise İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde artık halkın güvenini kaybetmiş, yıpranmış olan CHP'ye hatalarını anlatmak için kendisi gibi CHP üyesi olan arkadaşlarıyla birlikte bir önerge hazırladıklarını, ancak CHP'nin oy birliğiyle önergeyi reddettiğini belirtti. Sonrasında DP'nin kurulduğunu ve CHP'nin hep önlerine engeller çıkardığını ileri sürdü. Köprülü CHP'nin demokrasi için üzerine düşeni yapmadığını hatta ülkenin bugün içinde bulundu-

1049 Nadir Nadi, "Demokrasiye Veda mı?", **Ayın Tarihi**, Aralık 1946, S 157, s. 241-242.

1050 Fuad Köprülü, "Kuru Tehditlerden Vazgeçiniz!", **Demokrasi Yolunda Fuad Köprülü**, (Der. T. Halası Kun), The Hague, London-Paris 1964, s. 137-139.

1051 Necmettin Sadak, "Bir Demokrat Parti düşüncesiyle dahi...", **Ayın Tarihi**, Aralık 1946, S 157, s. 244-245.

1052 Fuad Köprülü, "Demokrat Parti Muhalefet Vazifesini Yapmadı mı?", **Demokrasi Yolunda**, s. 142-144.

ğu siyasi bunalımın da CHP'nin izlediği yanlış politikadan kaynaklandığını iddia etti¹⁰⁵³.

27 Aralık'ta DP Meclis Grubu toplantısında ittifakla alınan karar doğrultusunda DP Meclise döndü¹⁰⁵⁴. Böylece 9 gün süren siyasi bunalım çözüldü. Bu sorunun çözümünde İsmet İnönü'nün, Peker ve CHP'ye rağmen tarafsız tavır izlemesi oldukça etkili oldu. İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmanın yanı sıra Partisinin Genel Başkanı olduğu gerçeğini bir tarafa bırakarak görüşmeleri idare etmesi ve tarafları uzlaştırması, onun demokrasiye geçiş hususundaki kararlılığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

İki parti arasındaki sorunun çözülüp DP'nin Meclise dönmesinin ardından Nadir Nadi, DP'nin Meclise dönmesiyle henüz çok genç olan demokrasinin gelişme imkânına kavuştuğunu savundu¹⁰⁵⁵.

3.3.3. 12 Temmuz Beyannamesinin İlanı

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra gittikçe gerilen iktidar-muhalefet ilişkileri, “psikopat” olayı ile doruğa tırmanmış ve İnönü'nün arabuluculuğuyla çözülmüştü. Hürriyet Misakı ipleri biraz germiş olmakla beraber Amerika'nın demokratik gelişmeleri memnuniyetle karşılaması CHP'nin tansiyonunu düşürmüştü. Ancak o dönemde iktidar ve muhalefet taraftarı gazetelerde yer alan haber ve yorumlar zihinlerde tazeliğini korumaktaydı. Buna rağmen kısa bir süre sakin seyretmiş olan ilişkiler, muhtar seçimleriyle birlikte yeniden gerilmeye başladı. Seçimler sırasında pek çok yolsuzluk yapılmıştı. DP pek çok yerde sonuçlara itiraz etmiş ama sonuç alamamıştı. Celâl Bayar, gazetelere verdiği demeçte ülkede seçim güvenliğinin sağlanmadığını ve vatandaşlara siyasi haklarını kullanma hakkı verilmediğini ileri sürdü. CHP iddiaları kabul etmedi. Bayar, gazetecilere verdiği demeçte muhtar seçimlerindeki yolsuzluklarla ilgili ellerinde belgeler olduğunu söyledi. İşte böyle bir ortamda Başbakan Recep Peker'in İzmir gezisi sırasında muhalefet aleyhinde tehdide varan sözler sarf etmesi, DP'nin tepkisine sebep oldu. Peker'in ardından İzmir'i ziyaret eden Bayar'ı karşılayan DP'liler polis engeliyle karşılaştılar. Yaşanan olaylar ilişkilerin daha da gerilmesine sebep oldu. 6 Nisan 1947'de ara seçimler yapıldı. DP ara seçimlere katılmadı. CHP, DP'yi muhalefet vazifesini yapmamakla muhalefet ise iktidarı seçim emniyetini sağlamamakla suçladı. DP seçimlerin millet iradesini gerçekleştirmek için değil, CHP'yi kazandırmak için yapıldığını iddia etti.

1053 Fuad Köprülü, “İktidar Partisi Demokrasi Uğrunda Vazifesini Yaptı mı?”, **Demokrasi Yolunda**, s. 144-146.

1054 “Demokrat Parti Bugün Meclise Dönüyor”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946, s. 1.

1055 Nadir Nadi, “Kriz Bitti”, **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1946, s. 1.

21 Nisan'da DP Kütahya Milletvekili Adnan Menderes İzmir'de halka hitap etti. Menderes konuşmasında, halk ile her buluşmalarında vali, polis müdürü, bucağın müdürü, jandarma vs. kendilerine bir şekilde engel olmaya çalıştığını iddia etti. Bazen birkaç CHP'li tarafından yuhalandıklarını, bazen elektriklerin kesildiğini, bazen silahların ateşlendiğini ama DP'nin her şeye rağmen vatandaş ile kucaklaştığını belirtti. CHP'nin bütün çabalarına rağmen DP'nin her geçen gün çığ gibi büyüdüğünü savundu¹⁰⁵⁶.

İki parti arasında giderek gerginliğin tırmanması üzerine, sorunları çözmek amacıyla DP Genel Başkanı Celâl Bayar ve Başbakan Recep Peker arasında bir görüşme gerçekleşti. Ancak bir sonuç alınmadı. Bayar, daha sonra katıldığı Sivas İl Kongresi'nde bu görüşmeye yer vererek idari mekanizmanın DP'ye karşı tarafsız olmadığından şikâyetçi olduğunu ama Peker'in bu iddiaları kabul etmediğini ileri sürdü. Bayar, DP'lilere yapılan baskının Cumhurbaşkanının müdahalesiyle çözülebileceğini savundu. Daha sonra İnönü ile görüşerek sıkıntılarını dile getirdiğini söyleyen Bayar, İnönü'nün hükümet ile görüşeceğini söylediğini ifade etti. Bayar'ın bu konuşması Peker tarafından şiddetle karşılık buldu. Peker, Bayar ile görüşmesinde idari mekanizmanın kendilerine farklı davranmadığını söylediğini ancak Bayar'ın fikrinde ısrar ettiğini belirterek Bayar için “... *Belli söz sahiplerinin devamlı demeçleriyle yurt içinde huzursuzluk yaratan ve yurttaş kitleleri arasında devamlı nefret duyguları yaşatan bir Partinin Başkanı...*”¹⁰⁵⁷ ifadesini kullandı. Bayar ve Peker arasındaki atışmalar sonraki günlerde de devam etti. İpler iyice gerildi.

Bayar'ın Sivas nutku CHP'liler arasında tepkiyle karşılandı. CHP İzmir Milletvekili ve Bölge Müfettişi Dr. Kâmrân Örs, İzmir ve çevresiyle ilgili hazırladığı bir raporda Bayar'ın Sivas'taki konuşmasında iki parti arasındaki anlaşmazlıkların İnönü'nün arabuluculuğu ile çözülebileceği şeklindeki sözlerinin tepkiyle karşılandığını ileri sürdü. Ardından toplumda çıkan cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılacağı şeklindeki söylentilerin CHP'lileri daha da rahatsız ettiğini iddia etti. CHP'lilerin kendisine, “*İnönü hakikaten bizi bırakıyor mu? Basmıza kim geçecek?*”, “*Demokratlar, İnönü postu kurtarmak için sizi yarı yolda bırakıyor, diyorlar bu doğru mu?*” gibi sorular sorduklarını ifade etti. Örs'ün “*Öksüz çocuklar gibi üzülmenize, kötümserliğe kapılmanıza lüzum yoktur...*” şeklindeki ifadesi CHP içindeki İnönü'nün ayrılma ihtimaline karşı oluşmuş olan psikolojik havayı yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Ona göre İnönü'nün CHP Genel

1056 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-5, Tarih:21.04.1947.

1057 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:165-658-1, Tarih:30.07.1947.

Başkanlığından çekilmesi durumunda teşkilatta büyük bir kriz yaşanacak, hatta ilk zamanlarda Partiden kopuşlar olacak ve bir bocalama dönemine girilecektir¹⁰⁵⁸.

Cumhurbaşkanı İnönü iktidar-muhalefet ilişkilerini yumuşatmak için “*psikopat*” olayında olduğu gibi devreye girdi ve taraflar ile görüştü. Görüşmelerin yapılmasında İngiltere’ye Türk parlamentosundan giden heyette yer alan Nihat Erim ve Fuad Köprülü arasında başlayan yakınlık ve konunun ele alınması etkili oldu. Bununla beraber iş adamı Vehbi Koç ile Üzeyir Avunduk’un girişimlerinin yanı sıra eski Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Mentеше’nin basında yer alan ve İnönü’ye sorunun çözümü için yaptığı daveti de etkili oldu¹⁰⁵⁹.

İnönü’nün DP ve CHP temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde iktidar, muhalefeti halkı ayaklanmaya teşvik etmekle suçladı. Muhalefet ise iktidarı, seçimlerde kanun dışı yollara başvurmak ve idari mekanizmayı kendi aleyhlerine kullanmakla suçladı. İnönü, adeta bir düğüm haline gelmiş olan sorunu çözebilmek için iki taraf ile yoğun bir görüşme trafiği yaşadı¹⁰⁶⁰. Sonunda hem Bayar’ın hem Peker’in onayını alarak bir beyanname hazırladı. 11 Temmuz’da beyannameyi ilan etti. Ancak kamuoyu, gazetelerde 12 Temmuz’da yayınlandığı için beyannameyi, 12 Temmuz Beyannamesi olarak adlandırdı.

3.3.3.1. 12 Temmuz Beyannamesinin İçeriği

12 Temmuz Beyannamesi oldukça nazik bir üslupla hazırlanmıştı. İnönü, sorunun çözümü için liderler ile yaptığı görüşmelerde neler konuşulduğunu kısaca özetlemiş ve yıllardır birlikte çalıştığı Peker ve grubunu rahatsız etmeyi göze alarak DP’nin ruhunu okşayıcı mahiyette ifadeler kullanmıştı. Nitekim DP, bundan sonra adeta beyannameyi bir cankurtaran simidi gibi görecekti ve başı her sıkıştığında bu belgeye sarılacaktır.

1058 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:165-658-1, Tarih:1947.

1059 Ahmet Yeşil, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988 Ankara, s. 94.

1060 Görüşmeler için bkz. İnönü, **age.**, s. 454-467.

Fotoğraf 9. 12 Temmuz Beyannamesi ile ilgili olarak Ulus gazetesinde yer alan haber. **Ulus**, 12 Temmuz 1947.

İnönü'nün 11 Temmuz'da ilan ettiği beyanname, 12 Temmuz'da gazetelerde yer aldı. Pek çok gazete gibi Ulus gazetesi de haberi, ilk sayfadan ve manşetten verdi. Gazete, 12 Temmuz Beyannamesinde geçen ifadelere dayanarak İsmet İnönü'nün iki parti arasında ilişkilerin düzelmesi için temel şartın karşılıklı güvenin yerleşmesi olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir. İnönü, bundan böyle muhalefetin kendini güven içinde hissedeceğini ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığını rahatlığını yaşayacağını, iktidarın ise muhalefetin kanuni haklarından başka bir şey düşünmediğinin bilinciyle rahat olacağını belirtmektedir.

Beyannamenin ilan edilmesi her iki partinin aşırıları tarafından hoş karşılanmadı. Çünkü her iki partinin aşırıları da sert mücadeleden yanaydılar. CHP'de radikaller, karşı oldukları 12 Temmuz Beyannamesinin ruhuna aykırı olarak birtakım düzenlemeler yaptılar ve 22 Temmuz'da İnönü'ye sundular. Fakat sonuç alamadılar. Beyannamenin ilanı Peker'in İnönü ile arasını açtı. Bu durum hem Peker hükümetinin kısa bir süre sonra istifasına hem de CHP içindeki gruplaşmanın daha da artmasına sebep oldu.

DP Genel İdare Kurulu, aldığı kararla beyannameyi onayladı. Ancak DP'nin aşırıları olarak bilinen Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı gibi isimler “Millî Şef” olan birinin demokrasiyi gerçekleştiremeyeceğini iddia ederek beyannamenin gerçekçi olmadığını iddia ettiler. Hatta İnönü'nün beyannameyi hazırlarken DP'ye danışmasının arkasında muhakkak bir art niyetin olduğunu ileri sürdüler¹⁰⁶¹.

12 Temmuz Beyannamesi ile ilgili olarak CHP İzmir Bölge Müfettişi ve İzmir Milletvekili Dr. Kâmran Örs seçim bölgesinde yaptığı gözlemler sonucunda CHP Genel Sekreterliğini bilgilendirmek üzere bir rapor hazırladı. Raporda seçim bölgesindeki DP'lilerin beyannamenin ilanından çok memnun olduklarını, CHP'lilerin ise ilk günlerde var olan endişelerinin yerini, İnönü'nün partilerüstü bir rol üstlenmiş olmasından dolayı duydukları memnuniyetin aldığını iddia etmektedir. Örs, bundan sonraki süreçte eğer İnönü CHP Genel Başkanlığından ayrılacaksa bunun sebeplerinin partililere anlatılması gerektiğini savunmaktadır. Raporda Örs'ün, *“Demokrat Parti İnönü'yü 'harp dışı' telakki ederek yani ona dokunulmayacağı neticesine varınca bütün kin ve husumetlerini bir taraftan C.H.P.'ye [CHP'ye] diğer taraftan Recep Peker Hükûmetine [hükûmetine] yöneltmişlerdir. Nitekim yüksek kademelerden ocak toplantılarına gelenlerin gizli gizli söyledikleri Demokrat Partinin neşriyatından daha serttir. ...”* şeklindeki yorumu dikkat çekicidir. Ayrıca DP'nin amacının sadece Peker hükûmetini zayıflatmak olmadığını, Seçim Kanunu ile Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nda değişiklikler yapılmadığı sürece bütün CHP hükûmetlerinin aynı duruma maruz kalacaklarını ileri sürmektedir. Bu isteklerini gerçekleştirdikleri takdirde DP'lilerin Meclisin yenilenmesini isteyeceklerini dolayısıyla CHP ile DP arasındaki gerginliğin devam edeceğini iddia etmektedir¹⁰⁶².

3.3.3.2. 12 Temmuz Beyannamesinin Önemi ve Sonuçları

12 Temmuz Beyannamesi, Türkiye'de çok partili hayatın temellerini atan en önemli belgedir. Bu belgeyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, muhalefetin varlığını desteklediğini açıkça ortaya koymuştur. Beyanname bir anlamda tek partili hayatın Türkiye'de tamamen sona erdiğinin ilanıdır. Dolayısıyla beyannamenin hazırlanması, İnönü'nün Türk demokrasisine yaptığı en önemli hizmetlerden biridir.

Bütün iyi niyetine ve çabasına rağmen çeşitli sebeplerle Atatürk'ün gerçekleştiremediği çok partili hayata geçiş ve iktidarın halkoyu ile değişmesi arzusu, İnönü'nün zamanında müdahalesi ve iktidar-muhalefet ilişkileri üzerindeki dengele-

1061 Celâl Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Der. İsmet Bozdağ), Baha Matbaası, İstanbul t.y., s. 85-86.

1062 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:165-658-1, Tarih:1947.

yici tavrı ile gerçeğe dönüştü¹⁰⁶³. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran hatıralarında beyannameyi şöyle değerlendirmektedir:

“... Bunun taşıdığı değer sadece demokrasinin bizde teessüs ederken iç huzurumuzu zedeleyecek ve hatta çok daha korkunç akıbetlere yol açacak kadar geçirdiği şiddetli sarsıntıları çok belîğ bir şekilde tasvir etmekte oluşunda ve İnönü'nün iç huzurumuzu bu sarsıntılardan korumak ve demokrasinin teessüs sancılarını hafifletmek için hükümetle muhalefet partisi arasındaki görüş ve anlayış ibtilaflarına müdahaleyi göze almış olmasındandır.¹⁰⁶⁴”

DP Milletvekili Adnan Menderes, 12 Temmuz Beyannamesini; “... memlekette nizam ve kanun fikrinin hâkim olacağını ve partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkânlarının temin olunacağını ifade eden bir vesika ...” olarak nitelendirmektedir¹⁰⁶⁵.

12 Temmuz Beyannamesi, CHP ve DP'de iki önemli olaya sebep oldu. CHP cephesinde Recep Peker hükümeti kısa bir süre sonra istifa etti. DP cephesinde ise Parti bölündü ve ayrılanlar Millet Partisi adıyla yeni bir parti kurdular.

DP, 22 Temmuz 1947'de, 12 Temmuz Beyannamesi ile ilgili olarak görüş alışverişinde bulunmak üzere Küçük Kongre (İstişari Kongre) yaptı. Genel merkez üyeleriyle birlikte kongreye yaklaşık 150 kişi katıldı. Görüşmeler basına kapalı olarak yani gizli yapıldı¹⁰⁶⁶. Üç gün sürdü. Kongrede kabul edilen kararlar “*Fiili Neticelere İntizar*” adlı belgede toplandı ve oy birliğiyle kabul edildi. Kongre sonunda bir bildiri yayınlandı. Şekli bir muhalefetin, yürütmenin mevcut düzenini zayıflatmayacağı hatta aksine güçlendireceği belirtildi¹⁰⁶⁷.

CHP Milletvekili Nihat Erim, Ulus gazetesindeki yazısında son günlerde demokrasiyi tehdit eden “*kör döğüşü*”nün İnönü'nün girişimiyle sona erdiğini sa-

1063 Cezmi Eraslan, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 6, S 22, 1998, s. 148.

1064 Uran, **age.**, s. 470.

1065 Şükrü Esirci, **Menderes Diyor ki**, Birinci Kitap, Demokrasi Yay., İstanbul, 1967, s. 103-104.

1066 “Demokrat Partinin Ankaradaki toplantısı”, **Akşam**, 23 Temmuz 1947, s. 1.

1067 “Demokrat Partinin Dün Yayınladığı Tebliğ”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1947, s. 1.

vunurken¹⁰⁶⁸ Son Saat gazetesinde Bahadır Dülger bir buçuk yıldır ölüm-kalım savaşı veren demokrasinin önünün açıldığını ve partiler arası mücadelenin normal seyrine girdiğini ileri sürdü¹⁰⁶⁹. DP Milletvekili ve görüşmelerin başlamasından etkili olan isimlerden Fuad Köprülü ise İnönü'nün tarafsız, hoş görülü bir devlet başkanı olarak hareket ettiğini belirterek beyannamesi; "*Demokratik inkişafımız tarihinde yeni ve mesut bir devrin açıldığını müjdeleyen bu çok mühim siyasi vesika...*" olarak değerlendirdi. Köprülü DP adına şu iki hususun beyannameden çıkarılabileceğini savundu:

- DP kanun ve meşruiyet çerçevesinde çalışıyor.
- DP'nin şikâyetçi olduğu idari baskı bugüne kadar olmuşsa da bundan sonra olmayacak.

Köprülü yazısında beyannameden şu hususların anlaşılması gerektiğini ileri sürdü:

- İktidar ve muhalefet eşit şartlarda çalışmalıdır.
- İdare mekanizması her iki partiye eşit davranmalıdır.
- Devlet başkanı her iki partiye karşı eşit mesafede olmalıdır¹⁰⁷⁰.

Görüldüğü gibi CHP ve DP'nin radikalleri dışındaki milletvekilleri ile iktidar ve muhalefet taraftarı gazeteciler, 12 Temmuz Beyannamesinin ilanından memnundurlar. Beyannamesi sadece siyasi havayı yumuşatan bir belge olarak değil aynı zamanda Türk demokrasisinin yol haritası olarak değerlendirmektedirler.

3.4. CHP 7. Kurultayı ve DP Kongreleri

CHP ve DP'nin Türk siyasetinde yaşanan değişim sürecinde değişimin iki önemli unsuru olduğu daha önce belirtilmişti. Her iki partinin aldığı kararlar ve gerçekleştirdikleri faaliyetler değişimin niteliğini ve hızını belirlemiştir. Bu sebeple her iki partinin kurultay ve kongrelerinde aldıkları kararları incelemek değişim sürecine katkılarını tespit etmek açısından önemlidir.

1068 Nihat Erim, "Cumhurbaşkanı İnönü'nün beyannamesi...", **Ulus**, 12 Temmuz 1947, s. 1,3.

1069 Bahadır Dülger, "Demokrasimiz yeni bir devreye girerken...", **Aydın Tarihi**, Temmuz 1947, S 164, s. 33-34.

1070 Fuad Köprülü, "Son tebliğin büyük manası...", **Aydın Tarihi**, Temmuz 1947, S 164, s. 35-36.

3.4.1. CHP 7. Kurultayı ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi

1947 yılı sonlarında yapılan 7. Kurultay için aylar öncesinden hazırlıklara başlandı. Genel Sekreter Hilmi Uran imzasıyla 20 Kasım 1946'da CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına bir genelge gönderildi. Genelgede, kurultay çalışmaları sırasında CHP'nin çalışma tarzını belirleyen tüzükte bazı değişikliklerin yapılacağı belirtildi. Ayrıca "... geçirmiş olduğumuz tecrübeler ve teşkilat üzerinde alınması icabeden [icap eden] tedbirler göz önünde tutularak bütün nizamname maddeleri ve hükümleri üzerinde ne gibi değişiklikler yapılması gerektiğinin mucip sebepleriyle birlikte bildirilmesini rica ederim." denildi. Genelgede teşkilat üyeleriyle yapılacak olan görüş alışverişi sonucunda ortaya çıkacak olan değişiklik teklifinin 20 Aralık 1946'ya kadar merkeze gönderilmesi istendi¹⁰⁷¹. Bu genelge aslında başlı başına büyük öneme sahiptir. CHP'nin iktidarı ya da kendi üyelerini kaybetme korkusuyla da olsa teşkilat mensuplarından tüzükte yapılacak değişiklikler ile ilgili görüş bildirmelerini istemesi CHP'nin çok partili hayata geçerken parti içi demokrasi hususunda da ilerlediğini göstermektedir.

Genelge doğrultusunda genel sekreterliğe, CHP teşkilatından yapılması istenen pek çok değişiklik teklifi geldi¹⁰⁷². Genel merkezde gelen teklifler doğrultusunda tüzük ve program tasarısını hazırlayacak olan bir komisyon oluşturuldu.

Kurultay tarihi yaklaştıkça basında sık sık kurultay ile ilgili haberler yer almaya başladı¹⁰⁷³. Bu kurultay çok önemliydi. Çünkü çok partili hayata geçtikten sonra yapılacak olan ilk CHP kurultayıdır. Dolayısıyla CHP, tüzük ve programında değişiklikler yaparak tek parti sisteminden çıkarılıp çok partili sisteme uyarlanacaktı. CHP içinde var olan gruplar, program ve tüzük tasarısının hazırlanması sırasında etkili olmaya çalıştılar. Amaçları tüzük ve programı istedikleri şekilde kurultayda kabul ettirebilmektir¹⁰⁷⁴.

CHP, yapılan görüşmeler sonunda 109 maddeden oluşan program ve 154 maddeden oluşan tüzük tasarısını hazırladı. En çok merak edilen konu genel başkanlık meselesi idi. Tüzük tasarısının yayınlanmasıyla birlikte bu soru cevabını buldu. İlgili madde şöyledir: "*Parti genel başkanı, Cumhurbaşkanı olduğu veya başbakanlık veya bir bakanlığı kabul ettiği takdirde, bu vazifeler üzerinde kaldığı*

1071 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-34-3, Tarih:20.11.1946.

1072 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:226-892-1, Tarih:18.03.1947; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:53-209-3, Tarih:20.01.1948.

1073 "C.H.P. Kurultayında ele alınacak meseleler", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1947, s. 1.

1074 "C.H.P. Kurultayı bir ay sonra toplanıyor", **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1947, s. 1.

*müddetçe partinin kat'ı, fiili idaresi tamamen [tamamen] Genel Başkan Vekiline aittir.*¹⁰⁷⁵”

Yayınlanan program tasarısını inceleyen Fuad Köprülü, pek fazla bir yenilik olmadığını, bazı yerlerde parça parça DP programının etkisinin görüldüğünü belirterek her şeye rağmen eski programa göre tasarının nispeten bir adım önde olduğunu ileri sürdü¹⁰⁷⁶. Gazeteci Nazım Poroy, Köprülü'nün tenkitlerini haksız bulduğunu, böyle olsa bile Köprülü'nün DP adına bundan memnuniyet duyması gerektiğini savundu¹⁰⁷⁷. Milletvekili ve Gazeteci Cihad Baban ise Tasvir'deki köşesinde CHP'nin kurultayda görüşeceği program ve tüzük tasarılarını basına vermesinin çok doğru bir davranış olduğunu belirterek tasarılar bakınca CHP'nin demokratik bir ilerleme yolunda olduğunu anlaşıldığını yazdı. Bunun birinci delilinin kurultayda seçimlerin gizli yapılmasına karar verilmesi olduğunu ileri sürdü. CHP'nin bütün sorumluluğu kırk kişiden oluşan Parti Divanına verdiğini belirten Baban, Divan üyelerinin gizli oyla belirlenecek olmasına dikkat çekti. Genel başkan ve genel başkan vekilinin gizli oyla kurultay tarafından, genel sekreterin ise idare heyeti üyeleri arasından seçileceğini hatırlattı. Daha önce genel başkanın, başkan vekili ile genel sekreteri kendisinin seçtiğini hatırlatan Baban, bu makamda bulunanların başbakanın nüfuzunu güçlendirmekten başka bir işe yaramadıklarını savundu. Ayrıca tüzük tasarısına göre genel başkan vekili ile genel sekreterin hükümet üyesi olamayacaklarının belirtilmesinin doğru bir karar olduğunu ileri sürdü¹⁰⁷⁸. Asım Us, kurultayın en önemli amacının İnönü'nün genel başkan bulunduğu süre içinde fiilen genel başkanlık vazifesini yapmak istememesiyle ilgili düzenlemeleri gerçekleştirmek olduğunu iddia etti¹⁰⁷⁹. Kurultayın toplandığı gün Ulus gazetesinde yayınlanan isimsiz bir makalede kurultayın iki amacının olduğu ifade edildi. Bunlardan birincisinin çok partili hayatın şartlarına göre devlet mekanizmasını düzenlemek için gerekli tedbirleri almak, ikincisinin ise ülkede birden fazla parti bulunduğu göz önüne alınarak CHP'nin teşkilatında gerekli değişiklikleri yapmak olduğu belirtildi¹⁰⁸⁰. Ulus gazetesinde yer alan bu ifadeler kurultayın amacını ve önemini ortaya koymaktadır.

1075 “C.H.P. nin Yeni Program ve Tüzüğü”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1947, s. 1.

1076 “Halk Partisinin yeni programı ve D.P.”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1947, s. 1.

1077 Nazım Poroy, “C.H.P. nin programı ve tüzük tasarıları...”, **Aydın Tarihi**, Ekim 1947, S 167, s. 45-46.

1078 Cihad Baban, “Yeni tüzük ve program...”, **Aydın Tarihi**, Ekim 1947, S 167, s. 43-44.

1079 Asım Us, “C.H.P. Kurultayı toplanırken...”, **Aydın Tarihi**, Kasım 1947, S 168, s. 71.

1080 **Ulus**, “Partimizin Yedinci Kurultayı açılırken...”, **Aydın Tarihi**, Kasım 1947, S 168, s. 73.

Anadolu gazetesinde “Anadolu” imzasıyla çıkan bir makalede ise şöyle bir yorum yapıldı: “*Adeta sağ eğe kemiğinden yeni bir parti yaratarak demokrasinin karşı duvarının temelini attığı halde C.H.P. kendi bünyesini bugünkü icaplara, bugünün ihtiyacı ve ifadelerine henüz uyduramamıştı. Çünkü Kurultay toplanmamıştı...*”. İnkılap döneminde mecburen tek parti sisteminin uygulandığını ve CHP’nin zamanı geldiğinde görülmemiş bir şekilde kendi içinden kopanların ayrı bir parti kurmasına müsaade ederek ve çok partili hayata geçmeyi başardığı ifade edildi¹⁰⁸¹.

CHP 7. Olağan Kurultayı, 17 Kasım 1947’de Ankara Halkevi’nde toplandı. Kurultay, Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun yoklama yaptırmasıyla başladı. Kurultayda başkan vekillikleri, kâtipler ve komisyon üyelerinin seçiminin gizli ya da açık oyla yapılması hususunda pek çok üye söz alarak konuştu. Sonuçta bütün oylamaların gizli, görüşmelerin açık yapılmasına karar verildi¹⁰⁸². Yapılan oylama sonucunda Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay, kurultay başkanlığına seçildi. Daha sonra Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun daveti üzerine Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü açış konuşmasını yapmak üzere kürsüye geldi. İç ve dış politikaya dair çeşitli konulara değinen İnönü şöyle dedi:

*“Harp sonu hayati ve karşı parti mücadelesi içinde geçen iki senelik tecrübe ise benim şahsi durumuma hususi bir mana verdi. Demokratik rejimin bu yeni şartlar içinde gelişmesi devrinde haklı ve ya [veya] haksız benim bir parti lehine veya aleyhine tesirim mübalağalı olarak görülmüştür. Partiler arasında çetin mücadelelere karşarak hükümler vermeme zaruri oldu. Vatandaşın beni partilere karşı müsavî durumda görmeyi bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddette kurultayın seçeceği bir zatın bütün yetkileriyle Parti Genel Başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır.”*¹⁰⁸³

İsmet İnönü daha önce kendi isteğiyle Milli Şeflik ve değişmez genel başkanlık prensiplerini kaldırmıştı. Şimdi de genel başkanlıktan vaz geçiyordu. Fakat bu karar tümüyle kabul edilmeyecek ve partiye bir genel başkan vekilinin seçilmesine karar verilecektir¹⁰⁸⁴. İnönü’nün konuşmasında belirttiği hususlar doğrultusunda kurultay çalışmalarına başladı. Ancak çalışmalar sırasında radikaller ile ılımlılar arasındaki anlaşmazlık iyice gün yüzüne çıktı. “*Müfritler*” olarak adlandırılan Recep

1081 Anadolu, “Tarihi Gün: C.H.P. Kurultayı toplanıyor...”, **Ayın Tarihi**, Kasım 1947, S 168, s. 76-77.

1082 “Toplantı elektirikli bir hava içinde geçti”, **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1947, s. 1.

1083 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı**, Ulus Basımevi, Ankara 1948, s. 20; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:220-869-1, Tarih:1947.

1084 Hikmet Bilâ, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 126.

Peker, Behçet Kemal Çağlar gibi radikal kanadın önde gelen isimleri, CHP'nin kesinlikle prensiplerinden taviz vermemesi gerektiğini savunurken “*Mutediller*” olarak adlandırılan ılımlılar ise DP'ye karşı daha sıcak bakılması gerektiğini savunular. Tüzük ve program maddelerinin görüşülmesi sırasında parti adeta iki gruba bölündü. Taraflar arasında hararetle tartışmalar oldu.

3.4.1.1. Tüzük ve Programda Yapılan Değişiklikler

Kurultayda tüzük, program, hesap ve Halkevleri komisyonlarının üyeleri seçimle belirlenerek çalışmalarına başladılar. Daha önceki yıllarda yapılan kurultaylarda hazırlanan tüzük, bütün sınıfları memnun etmek amacıyla hazırlanmıştı. Fakat başarılı olamamıştı. 1947'ye gelindiğinde ise artık ihtiyacı karşılamıyordu. CHP'nin karşısında yeni bir parti vardı ve gerek uyguladığı yöntem gerek savunduğu prensipler bakımından CHP'den çok daha fazla siyasi bir parti özelliği taşı-maktaydı¹⁰⁸⁵.

Tüzükte yapılan değişiklikle genel başkan, cumhurbaşkanı seçildiği takdirde bu görevde bulunduğu sürece genel başkanın bütün yetki ve sorumlulukları genel başkan vekiline aitti¹⁰⁸⁶. 1 Aralık'ta Ulus'ta çıkan imzasız bir makede İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu müddetçe yetkilerini genel başkan vekiline bırakmasının CHP için büyük bir fedakârlık olduğu ileri sürülerek zaten İnönü'nün fiili olarak uzun zamandır genel başkanlık yetkilerini kullanmadığı savunuldu¹⁰⁸⁷.

Yapılan değişiklikle genel başkan ve genel başkan vekili seçilmek için millet-vekili olmaya gerek yoktu. Her ikisi de iki yıllık bir müddet için kurultay tarafından seçilecekti¹⁰⁸⁸. Genel başkan, genel başkan vekili ve Parti Divan üyeleri her kurultay-da yeniden seçileceklerdi. Yapılacak olan iki kurultay arasında Partinin sevk ve idaresini yapacak olan Parti Divanı, Parti ile hükümet arasındaki ilişkiyi de sağlayacaktı. Parti teşkilatı en alt kademelere kadar hükümetin daha başarılı olması için yardımcı olacaktı¹⁰⁸⁹. Kurultayda alınan kararlarla Parti Divanı, CHP'nin en yüksek idare

1085 Karpat, *age.*, s. 174.

1086 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

1087 **Ulus**, “Devlet Reisliği, Parti Başkanlığı...”, **Ayın Tarihi**, Aralık 1947, S 169, s. 138-139.

1088 Tunaya, *age.*, s. 576.

1089 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

organı olarak ortaya çıktı¹⁰⁹⁰. Milletvekili adaylarının %70'i il teşkilatları tarafından seçilecekti¹⁰⁹¹. Böylece il teşkilatları, seçim işlerinde daha aktif hale getirildi.

Ulus gazetesinde yayınlanan imzasız bir makalede tüzükte yapılan değişiklikler sıralanarak bu şartlarla yönetilen bir partinin elbette ki demokratik olacağı vurgulandı¹⁰⁹².

Kurultayda alınan kararlar ve uygulanan yöntem ile Parti üyelerinin her hususta seçim haklarını kullanmalarına izin verilmektedir. Bu gelişme parti içi demokrasinin gelişmesi açısından önemlidir.

Kurultayın ele aldığı en önemli meselelerden biri, altı ilke idi. Rejimin temel prensipleri olan bu ilkelere Anayasa gereği DP de programında yer vermişti. Ancak ilkeler demokratik bir şekilde yorumlanmıştı. Mesela din hürriyeti, temel insan haklarından biri olarak ele alınmaktaydı. Bununla beraber dinin siyasi amaçlarla kullanılması reddedilmekteydi¹⁰⁹³. Yeni dönemde iktidarını korumak isteyen CHP, rejimin esaslarından taviz vermeden programını yumuşatmak zorundaydı.

1947 Kurultayı'nda kabul edilmiş olan program, CHP'yi Anayasa'daki altı ilke üzerine temellendirdi. Sadece eski programa göre ilkeler daha farklı yorumlandı. Özellikle laiklik, devletçilik ve halkçılık ile ilgili değişiklikler oldu. Bunun dışında cumhuriyetçilik, demokrasi ile aynı doğrultuda tanımlandı. İnkılapçılık radikal devrimcilikten evrimciliğe doğru bir değişim gösterdi¹⁰⁹⁴. Başka bir deyişle inkılapçılık, Türkiye'yi geri kalmışlıktan kurtarıp millî değerlere dayanan çağdaş ve büyük

1090 Yapılan seçim ile Divan üyeleri belirlendi. **Ulus**, 4 Aralık 1947, s. 1; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-71-8, Tarih:03.12.1947.

1091 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

1092 -Partinin idare kaynağı kurultaydır. Diğer bütün Parti organları ve bütün kademeler kurultay kararlarına uyacaklardır.

-İl kongrelerine seçilecek üye sayısı iki yerine dörde çıkarılacaktır.

-Kurultay eskisi gibi dört yılda bir değil iki yılda bir toplanacaktır. İhtiyaç hâsıl olunca daha erkende fevkalade toplantılar yapılabilecektir.

-Kurultayda Parti çalışmaları hakkında izahat verilecek ve kurultay bu husustaki düşüncesini bir kararla belirtecektir.

-Partiyi genel başkan ve onun başkan vekili değil, Divan sevk ve idare edecektir.

-Divan üyeleri kurultay üyeleri tarafından seçilecektir. **Ulus**, "Partimizin Yeni Tüzüğü", **Ayın Tarihi**, Kasım 1947, S 168, s. 90-91.

1093 **Demokrat Parti Programı 1946**, 200805461_1946.pdf (tbmm.gov.tr), s. 4, (19 Ağustos 2017).

1094 Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002, s. 342.

bir devlet haline getirmeyi amaçlayan bir ilke oldu¹⁰⁹⁵. Milliyetçilik ise daha çok komünizme karşı bir tedbir olarak değerlendirildi¹⁰⁹⁶.

CHP, programında halkçılığı sosyal ve siyasi faaliyetlerinde en büyük amaç olarak görmüştü. Halk kavramı herhangi bir sınıfa mal edilmediği gibi dışardan gelip Türk uyruğunu ve kültürünü kabul eden herkese açıktı. 1927 Kurultayı'ndan itibaren her kurultayda anlamı daha da zenginleşen halkçılık, CHP'nin temel prensiplerinden biriydi¹⁰⁹⁷. Ancak CHP'nin aldığı kararların ve yaptığı icraatların çoğu, zaman içinde halka rağmen halkçılık şekline dönüştü. Yani halka danışılmadan, halkın istekleri göz önüne alınmadan, iktidarın istekleri yapılmaktaydı. DP ise halkın ihtiyaç ve isteklerini çok iyi tespit etmiş ve bunu programına yansıtmişti. Mesela idari baskının ve jandarma baskısının kalkacağı hususunun DP tarafından ele alınmış olması, çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan vatandaşların bu partiye destek vermelerine sebep olmuştu¹⁰⁹⁸.

Halkçılık anlayışına göre Türkiye'de sosyal sınıflar yoktur. Bu yüzden başka partilere ihtiyaç da yoktur. Ancak 1945'ten itibaren CHP dışında partilerin kurulması halkçılık ilkesinin anlamının da zorunlu olarak değiştiğini göstermektedir¹⁰⁹⁹. Nitekim 1947 Kurultayı'nda halkçılık ilkesi yeniden ele alınarak yorumlandı. Halktan olmak, halka hizmet etmek, halkın menfaatlerini her şeyin üstünde tutmak şeklinde halkçılık kavramı genelleştirildi. Önceki programlarda çıkarları birbiriyle çatışmayan meslek gruplarından oluştuğu kabul edilen halk, yeni programda "*sosyal gruplar*" şeklinde tanımlandı. Halkın çoğunluğunu oluşturan köylülerin yaşam düzeyini yükseltecek tedbirler almayı amaçladığını belirtmesi halkçı bir yaklaşım olarak değerlendirildi¹¹⁰⁰.

Program komisyonu, ana prensiplerle ilgili olarak CHP'nin köylü sınıfının yanı sıra küçük esnaf ve işçi sınıfına da dayandığını kabul etti. Gazeteci Alâettin Tiritioğlu, Ulus gazetesinde bu kararın kesinlikle CHP'nin sınıf esasına dayanan bir parti olduğu anlamına gelmeyeceğini çünkü dünyada sadece sosyalist partilerin dayandıkları sınıfı ilan ettiklerini ileri sürdü. Tiritioğlu diğer partilerin ise dayan-

1095 Karpat, *age.*, s. 272.

1096 Bkz. Murat Kılıç, "Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin Yedinci Büyük Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C XII, S 24, 2012/Bahar, s. 189-202.

1097 Bkz. Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumssati Yay., İstanbul 2003, s. 144-146.

1098 Ahmad, *age.*, s. 128.

1099 Karpat, *age.*, s. 252.

1100 Eraslan, *age.*, s. 146-147.

dıkları sınıfı, programları içinde sakladıklarını savundu. Ona göre Türkiye’de nüfusun %80’ini köylünün oluşturduğu göz önüne alınırsa CHP’nin bu kararı normaldir¹¹⁰¹. Yapılan değişiklikle CHP, DP’nin sanayicilerin ve toprak zenginlerinin partisi olduğu, kendisinin ise köylünün; memurun; işçinin partisi olduğu şeklinde bir intiba vermeyi amaçlamıştı¹¹⁰².

Kurultayda laiklik ile ilgili olarak yapılan görüşmeler sırasında konuşmacıların, laiklik ilkesinin önemi ve faydaları hakkında aynı fikirde oldukları görülmektedir. Ancak konuşmacılardan bazıları, laiklik uygulamalarının din karşıtı nitelik taşıdığını vurguladılar. Din üzerindeki baskının toplumda manevi bir gerginliğe sebep olduğunu belirterek din eğitimi konusunda taviz verilmesi gerektiğini savundular. Din konusunun kişi ile Allah arasında olduğu gerekçesiyle bir kenara bırakılmasının doğru olmayacağını ileri sürdüler. Bu fikre sahip olanların önde gelen isimlerinden biri Hamdullah Suphi Tanrıöver’dir. Tanrıöver, din adamı yetiştirmek için okulların olması gerektiğini ifade etti. Ayrıca evliya ve sultanların türbelerinin ziyarete açılmasının önemli olduğunu savundu¹¹⁰³. Görüşmeler sırasında gündeme gelen öneriler Kurultaydan kısa bir süre sonra yavaş yavaş hayata geçmeye başladı¹¹⁰⁴. CHP, böylece geleneksel laiklik politikasının dışına çıktı.

Ulus gazetesinde 3 Aralık 1947’de yayınlanan “*Lâyiklik prensibi korunacaktır...*”, başlıklı imzasız makalede laikliği ülkeye kendilerinin soktuğu ve bunun, Türk milletine CHP’nin yaptığı hizmetlerin en hayırlısı olduğu savunuldu. Makalede Türkiye’nin yüzyıllarca cahil ve dini kendi menfaatlerine alet etmiş olan din adamlarından neler çekmiş olduğunu bilenlerin, CHP’nin bu hizmetinin kıymetini takdir edecekleri belirtildi. “*Din esnafı*” olarak isimlendirilen zümrenin geçmişte yok edilmeyip devam etmesine müsaade edilmiş olsaydı inkılapların bugünkü başarısına ulaşamamış olacağı iddia edildi. Laiklik prensibinin sadece devletin dini olamayacağını savunduğu, kesinlikle vatandaşların din ve vicdan hürriyetine müdahale etmediği ileri sürüldü. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak Kurultayda bazı tartış-

1101 Alâettin Tiritoglu, “C. H. Partisi ve köylü”, **Ulus**, 25 Kasım 1947, s. 2.

1102 Ahmad, **age.**, s. 129.

1103 Karpat, **age.**, s. 230.

1104 1948’de İmam-Hatip kursları açıldı. Hacca gitmek isteyenlere ilk defa döviz verildi. 1949’da ilkokullarda seçmeli din dersi konuldu. 4 Mart 1950’de ise Türk büyüklerine ait olan ve sanatsal değer taşıyan türbelerin açılmasına karar verildi. Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XII, S 25, 2012-Güz, s. 130.

maların yaşandığı fakat yanlış anlamadan kaynaklandığı için kısa süre içinde fikir birliğinin sağlandığı ifade edildi¹¹⁰⁵.

Kurultayda devletçilik ilkesiyle ilgili önemli değişiklikler yapıldı. 1930'lu yıllardan itibaren CHP hükümetleri tarafından ciddi bir şekilde uygulanmaya başlayan devletçilik, ekonomik sorunlara çözüm bulamamıştı. 1947'ye gelindiğinde devletçilik hem içerde hem de dışarda özellikle Amerika tarafından eleştirilmekteydi. DP ise iç politikada adeta bu eleştirilerin sözcüsü olmuştu¹¹⁰⁶. DP'ye göre özel teşebbüse her alanda fırsat tanınmalı, onun yapamadığı işleri devlet yapmalıydı¹¹⁰⁷.

Ocak 1947'de bir grup iş adamı tarafından İstanbul Tüccar Derneği kuruldu. Hükümet denetiminde olmayan ilk topluluktu. Ekonomik alanda özellikle devletçilik ile ilgili fikirleri DP ile örtüşüyordu. Türkiye özellikle Amerikan desteğini alabilmek için yıllardır izlediği ekonomi politikalarında değişiklik yapmalıydı. 1947'de İstanbullu iş adamları ve DP'nin ekonomik fikirleri doğrultusunda hazırlanmış olan Türk Kalkınma Planı, CHP'nin 1947 Kurultayı'nda ele alındı ve kabul edildi. Bu plan ile Türkiye'de yatırımda öncelikli olan alanlar değişti. Bundan böyle tarıma dayalı sanayinin gelişmesi ön planda olacaktı. Alınan bu kararlar ile CHP ve DP'nin programları ekonomik konularda birbirlerine benzer hale geldi¹¹⁰⁸.

Kurultayda alınan karara göre Yüksek İktisat Meclisi kurulacaktı. Uzmanlardan oluşacak olan Meclis halkın yapamayacağı mali ve iktisadi konuları bir programa bağlamak için plan hazırlayacaktı¹¹⁰⁹. Devlet ağır sanayi, madenler ve elektrik santrallerinin işletilmesi, millî savunma, ulaşım gibi konularda devlet faaliyetlerine devam edecekti¹¹¹⁰. Bunların dışındaki alanlarda ise özel teşebbüs lehine geri çekilecekti. Herhangi bir aksaklık yaşanması halinde devlet bu alanlara müdahale edebilecekti¹¹¹¹. Kurultayda alınan bu kararlar, CHP'nin devletçilik anlayışındaki büyük değişimi ortaya koymaktadır.

1105 “Lâyiklik prensibi korunacaktır...”, **Ulus**, 3 Aralık 1947, s. 1.

1106 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yay., İstanbul, 2015, s. 315.

1107 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1807-1, Tarih:17.07.1946.

1108 Zürcher, **age.**, s. 316.

1109 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

1110 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:1456-40-5, Tarih:1947; Volkan Payaslı, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 7, S 13, Bahar 2011, s. 134.

1111 Karpat, **age.**, s. 246.

İsmet İnönü'nün isteği üzerine 7. Kurultay'da Halkevleri meselesi de ele alındı. Çünkü DP, Halkevlerinin CHP'nin elinde olmasından sık sık şikâyetçi olmaktadır¹¹¹². Halkevlerinin durumunu görüşmek üzere oluşturulan komisyon, çalışmaları sonucunda inkılapların yerleşmesinde büyük katkıları olmuş olan Halkevlerinin, her iki parti gençliğini bir araya getirerek eşit bir şekilde çalışmalarını sağlayacak kurumlar haline dönüştürülmesine karar verdi. Komisyon Halkevleri ile ilgili olarak özetle şu kararları aldı:

- 1) *Tesisin Halk Partisine bağlı kalmasını sağlayacak şartlar ve hükümler tesis senedinde yer almış bulunmalıdır.*
- 2) *Yapılacak tesisin menafi-i Umumiye'ye [umumiye] hadim müesseseler için devletçe kabul edilmiş olan hak ve menfaatlerden faydalanmasını sağlayacak gereken kanuni tedbirler alınmalıdır.*
- 3) *Medeni Kanun'daki hükümler uyarınca tesisin fesih ve ya [veya] infisalı halinde tesise konulmuş olan menkul ve gayrimenkul malların ve kıymetlerin Cumburiyet Halk Partisi'ni temin edecek hükümlerin tesis senedinde yer alması şarttır.*¹¹¹³

Böylece Halkevlerinin siyasi faaliyetlerine son verilmesi amaçlandı. Artık sadece herkesin yararlanabileceği kültür kuruluşları olacaklardı¹¹¹⁴. Kurultayın ardından Parti Divanı bu kararları hayata geçirebilmek için çalışmalara başladı. Halkevlerinin alınan kararlara göre birer tesis haline getirilebilmesi için hukuken mali kaynaklarının gösterilmesi gerekiyordu, ama Halkevlerinin böyle bir kaynağı yoktu. Dolayısıyla Halkevleri ile ilgili alınan kararların uygulanması mümkün olmadı.

3.4.1.2. 7. Kurultay'ın Önemi ve Sonuçları

Daha önceki kurultayların sessizliğine karşın 7. Kurultay oldukça hareketli geçti. Tüzük ve programda yapılan değişiklikler, CHP'ye yeni bir kimlik kazandırdı¹¹¹⁵. Bu değişiklikler, CHP'yi devrimci olmaktan çıkarıp ılımlı bir parti haline getirdi¹¹¹⁶. CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, İl İdare Kurul Başkanlıklarına 5 Aralık'ta gönderdiği bir genelgede 7. Kurultay'ın önkilerden en önemli farkının bütün ülke sorunları hakkında CHP'nin çalışma şekliyle ilgili olarak samimiyet ve titizlikle kararlar almak olduğunu iddia etti¹¹¹⁷.

1112 Uran, *age.*, s. 481.

1113 Uran, *age.*, s. 482.

1114 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

1115 Uran, *age.*, s. 481.

1116 Karpat, *age.*, s. 176.

1117 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-23, Tarih:1947.

Kurultayda yapılan oylamayla İsmet İnönü, CHP Genel Başkanı seçildi. Ancak alınan karar gereği bir genel başkan vekili seçilecek ve İnönü, Cumhurbaşkanı olduğu müddetçe Partiyi tam yetki ile yönetecekti. İnönü'nün açış konuşmasında da gündeme gelen ve çok tartışılan bu konu, tüzükte yapılan değişiklik doğrultusunda gerçeğe dönüştürüldü. Yapılan oylamayla Hilmi Uran, genel başkan vekili olarak seçildi¹¹¹⁸. Kurultayın ardından Parti Divanı toplanarak tüzük gereği gizli oy ile Fikret Sılay'ı genel sekreter seçti¹¹¹⁹.

Kurultayda alınan karar ile CHP, yalnızca kanunlara dayanan hiçbir olay ve etki altında kalmadan tarafsız bir hükümet idaresi ile millet egemenliğine dayanan rejimin temel prensibi olarak kabul edildi¹¹²⁰.

Kurultaydan sonra Türkiye'de yaşanan değişim daha hızlı gerçekleşti. Muhalif basının varlığı kabul edilmeye başlandı. İktidarı eleştirmek artık vatan hainliği olarak değerlendirilmiyordu¹¹²¹. Ancak halkın sosyal ve ekonomik sorunları hâlâ çözülmeyi bekliyordu.

7. Kurultay'dan sonra halkın oyu partiler için en önemli unsur haline geldi. Bundan böyle yapılacak her icraatta halkın rızası düşünülmeye başlandı¹¹²². Halk oyunun önem kazanmasıyla birlikte tek parti döneminde var olan "elit" tabakanın her şeyi bildiği, halk adına en iyi kararı vereceği şeklindeki anlayış değişmeye başladı¹¹²³.

Bu kurultay, aldığı kararlar ve sonuçları bakımından bazı çevreler tarafından, "*demokratikleşme kurultayı*" olarak nitelendirilmektedir. Parti-devlet bütünleşmesini tamamen sona erdirmek için gerekli altyapı oluşturuldu. Parti yönetimi ilk defa diktatörlükle suçlandı¹¹²⁴.

Kurultay kararları gereği Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun çok tartışılan ve CHP'nin oy kaybetmesine sebep olan 17. maddesi kaldırıldı. Köy Enstitülerindeki uygulamalı dersler geri plana atılarak kültür dersleri ön plana çıkarıldı¹¹²⁵.

1118 "Kurultayda seçim", **Akşam**, 4 Aralık 1947, s. 1; Uran, **age.**, s. 484.

1119 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-17, Tarih:05.12.1947.

1120 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

1121 Karpat, **age.**, s. 177.

1122 Karpat, **age.**, s. 178.

1123 Karpat, **age.**, s. 270.

1124 Bilâ, **age.**, 126.

1125 Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 81; Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cum-**

7. Kurultay'ın ardından CHP'de yapılan değişiklikler ve hükümet programlarında yer alan hususlar sonucunda zamanla CHP ve DP birbirlerine öylesine benzediler ki Türk siyaseti adeta “*ikiz partiler demokrasisi*” görünümüne büründü¹¹²⁶.

3.4.2. DP Kongreleri ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi

Muhalefet yıllarında DP iki büyük kongre yaptı. Bu kongrelerde kabul ettiği Hürriyet Misakı ve Husumet Andı Türk siyasi hayatındaki değişim açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü her iki belge de aldıkları kararlarla Türk siyasetindeki değişimin zorlayıcı unsuru olmuşlardır.

3.4.2.1. DP'nin 1. Büyük Kongresi ve Hürriyet Misakı Bildirisinin Kabulü

DP, 1. Büyük Kongresi'ni kuruluşunun birinci yıldönümünde Ankara'da yaptı. Kongrenin yapılabilmesi için yer bulmakta güçlük çekildi. CHP, kurultaylarını Meclis binasında yaptığı için DP de önce burada yapmak istedi. Ancak CHP buna izin vermedi. Bunun üzerine Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasında yapmak istedi. Buna da izin verilmedi. Bayar o günleri anlatırken “*Hangi salon sahibine başvursak önce kabul ediyor, ertesi gün bin dereden su getirip salonu veremeyeceğini söylüyordu. Otellerde (Oteller de) aynı durumdaydı.*”¹¹²⁷ demektedir. Belli ki kuruluşunun üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen CHP hâlâ DP'nin varlığına alışamamıştı. Sonunda Ulus Meydanı'ndaki Yeni Sinema, kongrenin yapılması için ayarlandı¹¹²⁸.

7 Ocak 1947'de kongre çalışmalarına başladı. Kongreye 906 delege katıldı. Ankara dışından gelen 800 kadar delege, Partinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar yüzünden masraflarını kendileri karşıladılar¹¹²⁹. Kongrede başkanlığa İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, başkan vekilliklerine ise Manisa İl Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile İstanbul Milletvekili olarak seçilmiş ama daha sonra mazbatasını Mecliste reddedilmiş olan Abdurrahman Münip Berkan seçildi¹¹³⁰.

huriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 541; Karpat, **age.**, s. 176.

1126 Timur, **age.**, s. 82.

1127 Bayar, **age.**, s. 67.

1128 Goloğlu, **age.**, s. 183; Toker, **age.**, s. 161.

1129 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-5, Tarih:09.01.1947.

1130 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948; Orhan Mete, **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin 1. Büyük Kongresi**, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947; Burçak, **age.**, s. 106-107.

Kongrenin açış konuşmasını Genel Başkan Celâl Bayar yaptı. Bayar, konuşmasında DP'nin kuruluş süreci ve kuruluşunun ülke içinde ve dışındaki yankılarından bahsetti. Ardından DP'nin kat ettiği aşamaları ve karşılaştığı engelleri anlattı. *“Demokrat parti kimsenin emri ve müsamahası ile [müsamahası ile] kurulmuş değildir. Demokrat parti bizzat milletin kurduğu ilk parti olmak şerefine haizdir.”* dedi. Bayar konuşmasında DP'nin Mecliste iktidar partisi ile münasebetlerinden bahsetti ve CHP'nin Sıkıyönetim Komutanlığını kendilerine karşı bir baskı aracı olarak tuttuğunu iddia etti. Daha sonra milletin refah ve emniyetinin her şeyin üzerinde olduğunu belirten, Bayar, konuşmasının sonunda ivedilikle yapılması gereken kanuni değişiklikleri şu şekilde özetledi:

- “1) Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eden nitelikte ve anayasamızın metnine ve ruhuna uymayan kanun bükümlerinin kaldırılması*
- 2) Vatandaş oyunun emniyet ve masuniyetini sağlamak ve millî hakimiyet prensibini teminat altına almak maksadıyla seçim kanununda değişiklik yapılması*
- 3) Devlet başkanlığı ile fiili parti başkanlığının bir kişi üzerinde birleşmemesi esasının kabulü.* ^{1131”}

Celal Bayâr'ın konuşmasını bitirmesinin ardından Ege Bölgesi delegeleri, kongre başkanlığına önemli bir önerge verdiler. Önergenin en önemli hususları şöyledir:

- Anayasaya aykırı kanunların tamamen kaldırılması,
- İdare cihazının partiler dışında çalışması,
- Seçim Kanunu'nun milletin arzusuna uyularak esaslı bir şekilde değiştirilmesi,
- Devlet başkanlığının partilerüstü olması.

Önergede bu konuların oluşturulacak olan özel bir komisyonda ele alınması istenmekteydi. Önerge oylamaya konuldu ve oybirliğiyle kabul edildi. Önergenin görüşülmesi için Adnan Menderes'in başkanlığında Ana Davalar Komisyonu adıyla bir komisyon kuruldu. Komisyon basına kapalı olarak çalıştı¹¹³².

1131 Konuşma metni için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948.

1132 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948.

DP Kongresi, oldukça demokratik bir havada gerçekleşti¹¹³³. Delegeler geceli gündüzlü çalıştı. Tam bir hürriyet havası hâkimdi. Söz isteyen herkes istediği gibi ve istediği kadar konuştu. Hararetli konuşmalar yapıldı. CHP'nin yıllardır ülkeyi tek başına yönetmiş olması ve uyguladığı politikalar şiddetle eleştirildi. Konuşmacılar antidemokratik kanunların derhal değiştirilmesini aksi takdirde DP'nin etkili çözümlere başvurması gerektiğini savundular.

Kongrede yapılan seçimler sonucunda 548 delegeden 541'inin oyunu alan İstanbul Milletvekili Celâl Bayar, DP Genel Başkanı seçildi¹¹³⁴.

Kongrenin yoğun çalışma programında sona yaklaşılırken 11 Ocak günü sabaha karşı Ana Davalar Komisyonunun raporu ele alındı. Raporla Bayar'ın konuşmasında önemle üzerinde durduğu antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, yeni, demokratik ve emniyetli bir seçim kanununun yapılması, parti başkanlığı ile devlet başkanlığının birbirinden ayrılması, idarenin tarafsızlığının sağlanması gibi konulara yer verildi. Raporun belki de en önemli bölümü,

*“Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesi, yerine demokratik kanunların konmasını istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından verilecek tahrir kabul edilmediği takdirde meclis grubunu Meclisten çekilerek milletin sinesine dönmek kararını vermeğe genel merkezi selahiyetli kılıyoruz. Bu takdirde CHP [yi] kendi kader ve mesuliyetleriyle baş başa ve büyük hâkim millet ile karşı karşıya bırakıyoruz.”*¹¹³⁵

şeklindeki ifadelerin yer aldığı bölümdü. Çünkü burada CHP istenilen şartları yerine getirmediği takdirde DP'nin sine-i millete döneceği belirtiliyordu. Başka bir deyişle CHP tehdit ediliyordu. Rapor oylanarak kabul edildi. Kongre tarafından rapora “*Hürriyet Misakı*” adı verildi. Ardından yapılan tezahüratlar eşliğinde Adnan Menderes söz alarak “*Arkadaşlar tarihi kararınızı verdiniz, bu kararın muarrızlarınız tarafından çok iyi anlaşılması ve milletimizin hayrına olmasını yürekten dilerim. Arkadaşlar polis kılıcı kuşanmış ve devlet arabasına binmiş gövdesi olmıyan [olmayan] bir parti ile karşı karşıyayız. Bilirsiniz ki çürük ceviz daha*

1133 Oğuz Kaan, “İktidar ve Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti'nin Birinci Kongresi”, **Akademik Hassasiyetler**, C 8, S 15, 2021, s. 173

1134 Genel Yönetin Kurulu üyeliklerine ise Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koralan, Fuad Köprülü, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Enis Akaygen, Samet Ağaoğlu, Cemal Ramazanoğlu, ve Hasan Dinçer seçildiler. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948; Mete, **age.**, s. 49.

1135 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948; Mete, **age.**, s. 48.

kolay kırılır...” dedi. Menderes’in ardından Sadık Aldoğan ayağa kalkarak kongrenin vermiş olduğu kararın Türk’ün insan haklarına verdiği değerin ifadesi olduğunu belirtti. CHP’nin kör, sağır ve üyelerinin de her şeye rağmen “*pişkin insanlar*” olduklarını iddia etti¹¹³⁶.

Kongre başladığı gibi yine coşkulu bir havayla 11 Ocak’ta sona erdi. Hürriyet Misakı, Türk demokrasi tarihinde önemli bir belgedir. Bu belge ile şeklen de olsa Türk halkı siyasi yönetim sahnesine çıkarılmıştır¹¹³⁷. Kongreden sonra partiler arasındaki siyasi gerginlik artarken demokrasi hareketlerinin hızlanmış olması dikkate değerdir¹¹³⁸.

DP Kongresi başlarken CHP’nin heyecanlı bir bekleyiş içinde olduğu görülmektedir. Nitekim kongredeki bütün gelişmeler CHP mensuplar tarafından dikkatle takip edilmiştir.

Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, kongrenin ilk günü Bayar’ın yaptığı açış konuşmasından çok rahatsız olmuştu. Eleştiriye alışık olmayan İnönü, konuşmanın kendisini hedef aldığını düşünerek DP liderinin ve DP’lilerin yine kendisiyle uğraştıklarını iddia etmiş ve çok partili hayat için atılan adımların boşa gideceği endişesine kapılmıştı¹¹³⁹. Aslında normal şartlarda Bayar’ın konuşması bir muhalefet partisi liderinin konuşması niteliğindedir ve İnönü’yü rahatsız edecek herhangi bir durum yoktur. Ancak İnönü, kuruluş sürecinde Bayar ile görüşüp bazı hususlarda teminat alınca DP’nin bir muvazaa partisi olmaktan öteye gidemeyeceğine inanmış olmalı ki Bayar’ın konuşması karşısında rahatsız olmuş ve endişeye kapılmıştır.

Nihat Erim’in Günlükler’indeki notlardan anlaşıldığına göre sadece İnönü değil Peker gibi radikaller de DP’nin kongresinde Bayar’ın yaptığı konuşmadan ve Hürriyet Misakından rahatsız olmuşlardı. CHP belki tek parti zihniyetiyle hareket edip yine DP’ye baskı uygulayacaktı. Ancak yine Nihat Erim’in Günlükler’inden anladığımıza göre dış ilişkiler özellikle de Amerika ile olan ilişkilerin gidişatı CHP’ye engel olmuştur. Nitekim Erim, 9 Ocak’ta Başbakanın suaresinde Amerikan elçisiyle karşılaştığını, elçinin kendisine son günlerde Türkiye’de meydana gelen gelişmeleri yakından takip ettiklerini ve bu gelişmelerden memnuniyet duyduklarını söylediğini iddia etmektedir. Ayrıca elçinin bu süreçte özellikle İnönü’nün

1136 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948; Mete, **a.y.**

1137 Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 36.

1138 Karpat, **age.**, s. 159.

1139 Erim, **age.**, s. 83.

bu işin gerçekleşmesinde baş unsur olduğunu vurguladığını eklemektedir. Aynı gece Çekoslavakya ve Hollanda elçileriyle de görüştüğünü ve onların da son günlerdeki gelişmelerden hayranlıkla bahsettiklerini belirtmektedir. Erim, suareden sonra Çankaya Köşkü'ne giderek duyduklarını İnönü'ye anlattığını ve İnönü'nün duyduklarından çok memnun olduğunu hatta şampanya getirterek bunu kutladıklarını anlatmaktadır¹¹⁴⁰.

Kongre sonunda kabul edilen Hürriyet Misakını CHP, “... *küçük bir azlığın büyük bir çokluğa tahakkümünü hedef alan...*” antidemokratik bir propaganda aracı ve Anayasa'nın millî egemenlik prensibine aykırı bir belge olarak değerlendirdi¹¹⁴¹.

Kongrenin sona ermesinden kısa bir süre sonra CHP Büyük Divanı, Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında 16, 18, 21, 24 ve 27 Ocak tarihlerinde toplandı. Her ne kadar Erim, divanın toplanmasının iki ay önce teklif edilmiş olduğunu iddia etse de¹¹⁴² konunun ele alınma zamanı anlamlıdır. Kaldı ki toplantıların basına kapalı yapılması da dikkat çekicidir. Şiddetli eleştirilerle dolu bir muhalefet kongresi yeni sona ermişti. Kongreye halkın gösterdiği ilgi ve partililerin yöneticilerine duydukları güven CHP'yi tedirgin etmiş olmalı ki CHP alelacele Parti Divanı toplantısı düzenlemişti. Muhtemelen CHP, kongrede alınan kararları ve bu doğrultuda ne gibi tedbirler alınacağını görüşmek amacıyla bu toplantıları gerçekleştirdi. Nitekim toplantılarla ilgili olarak yapılan açıklamalarda, gelecek kurultayın incelemesine ve onayına sunulacak program ve tüzük konuları görüşülerek yapılması düşünülen değişikliklerle ilgili üyelerin fikirlerinin alındığı belirtildi. Ayrıca Parti teşkilatının kuruluş ve işleyiş şekli ile basın yayın işleri, sosyal kuruluşlar ve hizmetler, kültür ve gençlik hareketleri, ekonomi tedbirleri ve laikliğin uygulanma şekli görüşüldü¹¹⁴³. Büyük Divan toplantısı kararları 27 Ocak 1947'de açıklandı¹¹⁴⁴.

DP 1. Büyük Kongresi basında da dikkatle takip edildi. Kongrenin başladığı gün CHP Milletvekili Nihat Erim, Ulus gazetesindeki köşesinde bu kongrenin, Cumhuriyet tarihinin en önemli olaylarından biri olduğunu ileri sürdü. Erim, bu kongrenin toplanmasının demokrasinin devam edeceğinin belirtisi olduğunu sa-

1140 Erim, *age.*, s. 85-86.

1141 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih:19.02.1947.

1142 Erim, *age.*, s. 87.

1143 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih: 19.02.1947; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:453-1867-2, Tarih:20.03.1948.

1144 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih: 19.02.1947; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:453-1867-2; Tarih:20.03.1948; “C.H.Partisi Büyük Divanının Kararları”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1947, s. 1,2.

vundu. Siyasi fikri ne olursa olsun bütün vatandaşların kongrenin toplanmasını iftihar ve sevinçle karşılaması gerektiğini ileri sürdü¹¹⁴⁵. Fakat CHP'nin radikalleri Erim ile aynı fikirde değillerdi. Nitekim Erim, Günlükler'inde yazdığı bu yazıdan CHP içindeki radikallerin rahatsız olduğunu belirtmektedir¹¹⁴⁶. Aynı gün bir başka CHP Milletvekili Asım Us, Vakit gazetesindeki köşesinde DP'nin daha önce bir programının olduğunu hatta CHP'nin programına çok benzediğini ama bu programın kongre tarafından onaylanmamış olması sebebiyle fazla bir öneminin olmadığını ileri sürdü. Kongrede alınacak kararlar ile ilgili olarak "... *mubaliflerin şimdiye kadar gösterdikleri taşkınlıkları normal bir yola çevirebilirse [çevrilebilirse] memlekette ancak o zaman gerçek bir demokrasi hayatı kurulmuş olur.*"¹¹⁴⁷ şeklinde bir değerlendirme yaptı.

8 Ocak'ta Ulus gazetesinde Bayar'ın kongreyi açış konuşması yayınlandı. Tabi eleştirilerde beraberinde geldi. Ertesi gün Ulus'ta İzmirli CHP'li ve DP'li gençlerden geldiği iddia edilen bir telgraf metni yayınlandı. Metinde Osman Bölükbaşı'nın kongrede, "... *yirmi senelik Cumhuriyet devrinde Türk millet[i] taşsız ve tahtsız sultanlarla idare edilmiştir.*" şeklindeki sözlerine gençlerin tepki gösterdikleri ve bu sözlerin Atatürk'ü inkâr etmek anlamına geldiği iddia edilmekteydi. 27 süreçte Mareşal Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Celâl Bayar gibi değerli isimlerin millete rehberlik ettiği belirtilmekteydi¹¹⁴⁸.

Ulus gazetesi, kongre ile ilgili haberleri İnönü'nün emriyle günü gününe sayfalarına taşıdı. Köşe yazarlarının istedikleri gibi yazabileceklerini ama Erim'in sert yazması halinde adını kullanmamasını istedi. İnönü bu süreçte kendilerinin olabildiğince dostane görünmesini istiyordu. Erim, Günlükler'inde İnönü'nün kendisinden kongre bittikten sonra kendilerinin dostluk, DP'lilerin ise düşmanlık telkin ettiklerini yazmasını istediğini iddia etmektedir¹¹⁴⁹.

Gazeteci Necmettin Sadak ise köşesinde yılın en önemli olayının bu kongre olduğunu belirterek Bayar'ın konuşmasını değerlendirdi. İktidar partisine yönelttiği bütün eleştiri ve suçlamalara rağmen takdir edilmesi gereken bir konuşma olduğunu çünkü muhalefet liderinin kendi partisini geliştirmek için iktidarı kötülmesinin doğal olduğunu ileri sürdü. Bununla beraber Sadak, yazısının devamında

1145 Nihat Erim, "Demokrat Parti Kurultayı", **Ulus**, 7 Ocak 1947, s. 1,3.

1146 Erim, **age.**, s. 82.

1147 Asım Us, "Demokrat Parti'nin Genel Kongresi...", **Aydın Tarihi**, Ocak 1947, S 158, s. 28-29.

1148 "Demokrat Kongresi Celâl Bayar'ın nutkiyle açıldı", **Ulus**, 8 Ocak 1947, s. 4,5.

1149 Erim, **age.**, s. 84.

Bayar'ın şikâyetçi olduğu antidemokratik kanunlar yapılırken kendisinin iş başında olduğunu unutmuş gibi davrandığını¹¹⁵⁰ da imalı bir şekilde belirtti.

Kongrenin başladığı gün yazdığı köşe yazısıyla CHP'lilerin büyük bir kısmının tepkisine neden olan Nihat Erim, kongre bittikten sonra yazdığı yazıyla dikkatleri yine üzerine çekti. Erim bu sefer DP'yi ve kongreyi sert bir dille eleştirdi. Kongrede CHP ve devlet başkanının eleştirilmesinin doğru olmadığını savundu. Erim, Hürriyet Misakında yer alan devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması gerektiği eleştirisine yer vererek İnönü'nün zaten fiilen parti başkanlığı yapmadığını, bu vazifenin genel başkan vekili tarafından yapıldığını belirtti. Erim, Celâl Bayar'ın genel başkan seçilmesini demokrasinin devamı için bir teminat olarak görmekle beraber Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner gibi aşırı fikirlere sahip kişilerin demokrasinin gidişini olumsuz etkileyebileceğini iddia etti¹¹⁵¹.

3.4.2.2. DP'nin 2. Büyük Kongresi ve Husumet Andının Kabulü

DP'nin 2. Büyük Kongresi 20 Haziran 1949'da Ankara Devlet Sergi Salonu'nda gerçekleştirildi¹¹⁵². Kongrede 1. Büyük Kongre'de olduğu gibi demokratik bir havada gerçekleşti. Pek çok kişi söz alarak fikirlerini ifade etti¹¹⁵³. DP'nin takip ettiği politikalar gözden geçirilerek geleceğe yönelik amaçları belirlendi.

Kongre 25 Haziran 1949'da sona erdi. Kongre sonunda alınan kararlar, siyasi tarihimizde "*Millî Ant*" olarak adlandırıldı. Bu belgeyle DP siyasetteki çizgilerini ve amacını kesin ve net bir biçimde ortaya koydu. Dolayısıyla çok partili hayatın Türkiye'de yerleşmesi açısından DP'nin bu kongresi ve burada kabul edilen Millî Ant son derece önemlidir. Millî Ant, Sıtkı Yırcalı ve arkadaşları tarafından hazırlandı. Metin başlangıçta "*Millî Tesanüt Andı*" adını taşıyordu. Bir uyarı havası taşıyan metin Yırcalı tarafından, pek çok delegeye gösterilmek suretiyle onların onayları alınarak hazırlanmıştı. Daha sonra metin, Yırcalı tarafından kongreye sunuldu. Bazı delegeler tarafından "*tesanüt*" ifadesinin doğru olmadığı dile getirildi. Bunun üzerine metin "*Millî Ant*" ya da "*Millî Teminat Andı*" olarak kabul edildi. Ancak metinde 1946 seçimlerinde yaşananların tekrar yaşanması halinde adil seçim yapama-

1150 Necmettin Sadak, "Celâl Bayar'ın nutku ve eski inhiraflar devri...", **Ayın Tarihi**, Ocak 1947, S 158, s. 37-39.

1151 Nihat Erim, "Demokrat Parti Kurultayı dağıldıktan sonra...", **Ayın Tarihi**, Ocak 1947, S 158, s. 45-48.

1152 "D.P. İkinci Büyük Kongresi Toplandı", **Ulus**, 21 Haziran 1949, s. 1,5.

1153 Albayrak, **age.**, s. 138.

yanların milletin husumeti ile karşılaşacaklarının¹¹⁵⁴ belirtilmesi, metnin CHP'liler tarafından "*Millî Husumet Andı*" olarak adlandırılmasına sebep oldu¹¹⁵⁵.

DP, mücadelesini Kurtuluş Savaşı'nın bir devamı olarak görmektedir. Bir "*hürriyet*" mücadelesi verdiğini savunmaktadır. 1. Kongre'de kabul ettiği kararların Misak-ı Millînin tamamlayıcısı olduğu düşüncesiyle "*Hürriyet Misakı*" olarak adlandırmıştı¹¹⁵⁶. 2. Kongre'de kabul edilen Millî Andı ise Hürriyet Misakını tamamladığı anlayışıyla hazırlamıştı.

Millî Andın kabulü iktidar ve muhalefet arasında gergin bir havanın oluşmasına sebep oldu. Hükûmet bir tebliğ yayınlayarak Millî Husumet Andını kınadı. Tebliğde Andın hukuk ve düzen devleti anlayışıyla uyuşmadığı, "*muğlak*" bir ifade ile yazıldığı ve vatandaşlar arasında düşmanlık duygularını körüklediği iddia edildi.

DP Genel Başkanı Celâl Bayar, gazetecilere bir demec vererek hükûmetin iddialarını reddetti. Bütün çabalarına rağmen 1946 genel seçimlerinden beri geçen süre içinde hükûmetin kendilerinin istek ve şikâyetlerini dikkate almadığını, seçimler sırasında gerçekleştirilen kanunsuzluklarla ilgili hiçbir işlem yapılmadığını, suçluların cezalandırılmadığını belirterek söz konusu Andın bir daha böyle olayların tekrarlanmaması için kabul edildiğini ifade etti¹¹⁵⁷.

Millî Andın kabul edilmesi üzerine iktidar cephesinde DP'nin feshedilmesi gerektiği şeklinde fikirler ortaya atılmaya başlandı. Özellikle Adliye (Adalet) Bakanı Fuat Sirmen buna taraftardı. Fakat Başbakan Günaltay ve Parti Genel Başkan Vekili Hilmi Uran bu fikre karşı çıkanlardandı. İnönü ise 12 Temmuz Beyannamesinin taraftarlarından Celâl Bayar'ın böyle bir belgenin kabulüne izin vermiş olmasını, hayal kırıklığıyla karşıladı¹¹⁵⁸.

Millî Andın kabulünün ardından DP teşkilatında alınan kararlar hakkında bilgi verilmesi ve 1946 seçimlerinde yapılan haksızlıkları kınamak amacıyla pek çok

1154 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:40-241-16, Tarih:28.06.1949.

1155 Albayrak, **age.**, s. 143; M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul t.y., s. 72.

1156 Timur, **age.**, s. 39.

1157 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:40-241-16, Tarih:28.06.1949.

1158 Uran, **age.**, s. 508-509.

yerde toplantılar yapıldı¹¹⁵⁹. CHP, bu toplantılara engel olmak için çaba sarfetti¹¹⁶⁰. Fakat CHP bu konudaki suçlamaları hiçbir şekilde kabul etmedi¹¹⁶¹.

Millî Ant ile MP'nin, DP'nin muvazaa partisi olduğu ve CHP'nin her isteğini kabul ettiği şeklindeki iddiaları çürümüş oldu. Mecliste DP'nin nüfuzu eskiye ve aynı milletvekili sayısına sahip olmalarına rağmen MP'ye oranla arttı¹¹⁶². 2. Kongre'ye kadar savunma durumunda olan DP, bundan böyle saldırı durumuna geçti¹¹⁶³.

3.5. Köy Enstitüleri ile İlgili Değişiklik Yapılması

Millî Mücadele yıllarından itibaren Gazi Mustafa Kemal eğitime büyük bir önem vermişti. Ülkede okuma yazma oranı çok düşüktü. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretimde birlik sağlandı. 2 Mart 1926'da kabul edilen Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile ilkokullar parasız ve zorunlu hale getirildi. 1928'de yeni Türk Alfabesi kabul edildi. 1 Ocak 1929'da yeni Türk Alfabesini halka öğretmek amacıyla Millet Mektepleri açıldı. Böylece Cumhuriyet'in ilanından Gazi Mustafa Kemal'in hayatını kaybetmesine kadar geçen dönemde

1159 Bilecik, Ankara, Bursa bunlardan bazılarıdır. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-11, Tarih:21.07.1949.

1160 Bu doğrultuda DP Diyarbakır İl Teşkilatında da toplantı yapıldığı görülmektedir. İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun 9. ve Cemiyetler Kanunu'nun 31. maddesi gereğince bu gibi genel toplantılarda hükümet gerekli görürse mülkiye veya adliyeden bir memur tayin edebileceği belirtilmektedir. Ancak Diyarbakır İl İdare Kurulu Başkanlığının, İçişleri Bakanlığına yazdığı bir şikâyet dilekçesinde Diyarbakır'da gerçekleştirilen toplantının yapıldığı il binasına emniyet müdür vekili, bir emniyet amiri, bir komiser yardımcısı ve sivil polisin geldiği belirtilmektedir. Dilekçede bunun dışında binanın pek çok polis memuru ve bekçiler tarafından sarıldığı ifade edilmektedir. Bunun üzerine emniyet müdürü ve beraberindekilere yapılan işin hukuksuzluğu anlatılmasına rağmen emniyet müdürü "*Hiçbirimiz ayrılmayacağız ve burada kalacağız, isterseniz vaziyeti zabıtla tasvip edip toplantınızı dağıtınız.*" demek suretiyle amacını açıklaması üzerine İl İdare Kurulu bir toplantı yaparak toplantının sona erdirilmesine ve durumun İç İşleri Bakanlığına bildirilmesine karar vermiştir. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-9, Tarih:21.07.1949.

1161 Diyarbakır'da yaşananları Ulus gazetesi, 24 Temmuz 1949'da 1. sayfadan "*Peki buna ne buyrulur?*" başlığı altında verdi. Haberde 21 Temmuz seçimlerini protesto etmek için DP'nin il merkezi binasının önünde 60-70 kişinin toplanarak miting yapmak istediğini, Diyarbakır İl Emniyet Müdür Vekilinin toplantıda bulunmak istemesi üzerine DP İl İdare Kurulunun toplantıyı yarıda kestiği belirtilmektedir. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-72-3, Tarih:24.07.1949.

1162 Karpat, *age.*, s. 197.

1163 Samet Ağaoğlu, **Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, (Yay. Haz. Cemil Koçak), İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 339.

eğitim alanında önemli adımlar atılmış oldu. Bu adımların sayısal göstergeleri şöyledir: 1923-1938 arasında Türkiye nüfusu %38 oranında artarken, ilköğretimdeki öğretmen sayısı %154'lik bir artış gösterdi. Diğer taraftan yeni açılan ilkokul sayısı %137, ortaokul sayısı %194 ve lise sayısı %296 oranında arttı¹¹⁶⁴.

İşte böyle bir ortamda köylerin öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu kabul edildi (22 Nisan 1940). 1942'de Köy Okullarını ve Enstitülerini Teşkilatlandırma Kanunu yasalaştı. Köylerin öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek, köy halkını cehaletten kurtarabilmek amacıyla kurulmuş olan Köy Enstitüleri başlangıçta toplumda olumlu karşılandı. Ancak Genel Müdür İsmail Hakkı Tonguç tarafından bu okullarda sol düşüncenin egemen hale getirilmeye çalışıldığının iddia edilmesi bu kurumlara karşı kamuoyunda tepkinin oluşmasına neden oldu. 1946 seçimlerinin ardından Millî Eğitim Bakanlığına Köy Enstitülerinin mimarlarından olan Hasan Âli Yücel yerine, Reşat Şemsettin Sırer getirildi. Sırer'den Köy Enstitüleri ile ilgili olumsuz kanaati ortadan kaldıracak düzenlemeler yapması beklenmekteydi¹¹⁶⁵. Nitekim Sırer, göreve geldikten sonra bu kurumların milliyetçi bir yapıya bürünmesi amacıyla bazı tedbirler aldı.

Peker hükûmetinin programında Enstitüler ile ilgili olarak “*Köy Enstitülerinden çıkan gençlerin kendülerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgi ve tam bir millî duygu içinde yetişmelerine dikkat edilecektir.*”¹¹⁶⁶ denilmekteydi. Bu ifadeler çok tartışıldı. Köy Enstitülerindeki eğitim yeterince millî değil miydi? İlerleyen günlerde bunu Millî Eğitim Bakanı Sırer'in Köy Enstitülerine karşı olumsuz tavırları izledi. Enstitüler ile ilgili olarak teftişler, soruşturmalar, tayinler, nakiller, sürgünler vs. birbiri ardı sıra geldi¹¹⁶⁷.

Köy Enstitüleriyle ilgili ilk ciddi tartışmalar, 23 Aralık 1946'da TBMM'de 1947 Millî Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yaşandı. Eğitimci ve milletvekili olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Köy Enstitüleri hakkında “... *Fikir iyidir, realisttir, yerlidir, görüş parlaktır. Fakat hedefte biraz isabetsizlik vardır...*” dedi. Bunun en önemli sebebinin ise öğrencilere pratikten çok teorik bilgilerin verilmesi olduğunu savundu¹¹⁶⁸. 14 Aralık'ta devam eden görüşmelerde söz alan Balıkesir Milletvekili Eminittin Çeliköz ise Köy Enstitülerinin seçimler sırasında

1164 Bahattin Demirtaş, “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, **Gazi Akademik Bakış**, C 1, S 2, Yaz 2008, s. 166.

1165 Goloğlu, **age.**, s. 221-222.

1166 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 3, (14.08.1946), s. 34.

1167 Aydemir, **age.**, s. 381.

1168 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 21, (23.12.1946), s. 391-392.

siyasete alet olduğunu iddia etti¹¹⁶⁹. Enstitülerin kendilerinden beklenen faydayı sağlamadığı gibi köylerde köylülerin okul binalarını yapmak zorunda olmalarının bu okullara karşı olumsuz bir tepkinin oluşmasına sebep olduğunu ileri sürdü¹¹⁷⁰.

Enstitüler aleyhinde en şiddetli konuşmayı Maraş Milletvekili Emin Soysal yaptı. Soysal, konuşmasında “*Köy Enstitülerinin bugünkü arzuları ve birçok masraflara ve emeklere rağmen ıslaha muhtaç tarafları bulunması, acelecilikten ileri gelmiştir.*” dedi. Ayrıca bu kurumlarda pratikten çok teorik derslere ağırlık verilmesini eleştirdi¹¹⁷¹. Soysal, bu kurumlarda komünistliğin her geçen gün yayıldığını, komünizm ile ilgili yayınların rahatlıkla okunabildiğini iddia etti¹¹⁷².

TBMM’deki bu tartışmalar bir süre sonra söz konusu kurumlarda bazı değişiklikler yapılmasını gerekli kılacaktır. Nitekim 29 Nisan 1947’de Köy Enstitüleri için yeni bir yönetmelik hazırlandı. Kız ve erkek öğrencilerin kaldıkları yerler birbirinden ayrıldı. Ardından serbest okuma etkinliklerine kısıtlama getirildi¹¹⁷³. Fakat Enstitülerle ilgili tartışmalar bitmedi. Maraş Milletvekili Emin Soysal, 22 Ağustos 1947’de Meclise Millî Eğitim Bakanının sözlü açıklamada bulunması talebiyle Köy Enstitüleri ile ilgili bir soru önergesi verdi. Önergede bu kurumlarda kız ve erkek öğrencilerin eğitimiyle ilgili gayri ahlaki iddiaların doğru olup olmadığı, Enstitülerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda köylülerin kullanılıp kullanılmadığı, sol düşüncüyü savunan eserlerin okutulup okutulmadığı, öğretmenlik yapabilecek niteliklere sahip olmayan kişilerin ders verip vermediği, öğretmenlerin maaşlarının ödenip ödenmediği gibi hususlara yer verilmişti¹¹⁷⁴. Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, 29 Ağustos’taki TBMM oturumunda önergeye cevap verdi. Sirer, iddiaları reddetti¹¹⁷⁵.

1169 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 22, (24.12.1946), s. 441.

1170 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 22, (24.12.1946), s. 443-444.

1171 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 22, (24.12.1946), s. 449-451.

1172 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 22, (24.12.1946), s. 457.

1173 Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2013, s. 557.

1174 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:53-316-2, Yer:22.08.1947; **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 78, (29.08.1947), s. 537.

1175 Sirer, kuruluşundan beri Enstitülere 21.963 öğrenci alındığını ve 16.783 öğrencinin hâlâ eğitimlerine devam ettiklerini ifade etti. Sirer, var olan 20 Köy Enstitüsünde 465 kültür, 67 sanat ve 38 tarım dersi öğretmeninin görev yaptığını, 1946’dan beri de bu kurumlara 180 yükseköğrenim görmüş öğretmen gönderdiklerini kaydetti ve bu kurumlar hakkındaki olumsuz iddiaları reddetti. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 6, B 78, (29.08.1947), s. 538-542.

Köy Enstitülerinde ahlak dışı olayların yaşandığı, öğrencilere komünizmin aşılmasına çalışıldığı gibi iddialar, Türk siyasi tarihinde Öner-Yücel davası olarak bilinen davanın da konusu oldu. DP'den Kenan Öner, Hasan Âli Yücel'i bu kurumlarda komünizmin yayılmasına vesile olduğu gerekçesiyle suçladı. Bunun üzerine Hasan Âli Yücel, Öner'e dava açtı. Bu gelişme Köy Enstitüleri aleyhinde var olan görüşlerin daha da güçlenmesine sebep oldu. Günlerce kamuoyunu meşgul eden davayı Yücel kaybetti. Karara itiraz etti. Yargıtay usul bakımından davayı bozdu ancak mahkeme kararındaki gerekçelere dokunmadı. Bu arada Kenan Öner hayatını kaybetti. Dava sonucunda Yargıtay, Kenan Öner'i suçlu buldu¹¹⁷⁶.

3.6. Laiklik Uygulamalarında Değişim

Laiklik ilkesini ülkede hâkim kılmak için büyük mücadele vermiş olan CHP, her zaman bütün inkılaplarda olduğu gibi laiklik ile ilgili inkılapların da koruyucusu olmuştu. Hatta tek parti döneminde altı ilke içinde özellikle laikliğe büyük bir önem vermişti. Ülkede elbette laiklik ile ilgili uygulamalardan hoşnut olmayanlar da vardı. Buna rağmen tek parti döneminde laiklik prensibine sıkı sıkıya bağlı kılındı. 1943 yılında bir ilk yaşandı ve Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi görüşülürken “*Dini eserleri satın alma, yazdırma, tercüme ve bastırma ücret ve masrafları*” için 10.000 lira ödenek ayrıldı. Aynı yıl orduda moral dairelerinde çalışmak üzere sivil memurlar alındı¹¹⁷⁷. Fakat bu konudaki asıl gelişme 1945'ten yani çok partili hayata geçildikten sonra gerçekleşti.

Çok partili hayata geçiş çabaları başladığında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celâl Bayar'dan laiklik ve dış politika konularında fikir birliği içinde hareket edilmesini istedi. Bir başka deyişle şart koştu. 7 Ocak 1946'da kurulan DP programında laiklik ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“Madde 14- Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı sekindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. Gerek

1176 Kenan Öner, hayatını kaybettiği için TCK'nın 96. maddesi gereği aleyhindeki dava düştü. Yeni Sabah Gazetesi Sahibi ve Yayın Müdürü Cemaleddin Saraçoğlu'na TCK'nın 480. maddesinin 2. fıkrası ve Basın Kanunu'nun 27. maddesi gereğince ceza verildi. Bkz. Nurettin Gülmez; Arife Cibil Yıldırım, “Hasan Âli Yücel-Kenan Öner Davasının Türk Basınına Yansımaları”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C 8, S 4, Kış 2021, s. 1449.

1177 Tekin Şeker, **Demokrat Parti Döneminde Din Politikaları (1946-1954)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2006, s. 55.

*dini tedarisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehasıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Millî Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına yurddaşlar [yurttaşlar] arasında sevgi ve tesânüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.*¹¹⁷⁸

Görüldüğü gibi DP, laiklikten taviz vermeden dini eğitim yapılmasını savunuyordu. DP'ye göre din hürriyeti temel insan haklarından biriydi¹¹⁷⁹. Eğitimin amacı, yeni nesillerin sadece bilimsel ve teknik bilgiyle değil, millî ve insani değerler ile donatılmasıdır¹¹⁸⁰.

DP'nin laiklik konusunu yeniden yorumlayışı CHP'yi endişelendirdi. Kaldı ki seçimler sırasında bazı milletvekili adaylarının dini konularda vatandaşlara çeşitli sözler verdikleri şeklinde dedikodular dolaşmaktaydı. CHP gelişmelerden laiklik adına tedirgin oldu. Bununla beraber bundan sonraki süreçte oy alabilmek için pek çok alanda olduğu gibi laiklik konusunda da taviz verdi. O dönemde büyükelçi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, anılarında DP'li ve CHP'li pek çok milletvekilinin oy için halkın dini duygularını kullandığını ileri sürerek CHP için; *"Bu görüş ve telakki 1946 seçim mücadelesinden sonra yukarıdan aşağıya bütün parti teşkilatını sarmış, bunun üzerine laik ve devrimci geçinen Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri de geminin dümenini soldan sağa çevirmeye başlamıştı.*¹¹⁸¹" demektedir. Karaosmanoğlu, CHP'nin oy alabilmek için tarikatlarla bile iş birliği yapmaktan çekinmediğini iddia etmektedir¹¹⁸².

O yıllarda bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de komünizm büyük bir tehdit olarak görülüyordu. Din ise adeta komünizme karşı bir ilahtı. Kaldı ki savaş yıllarının verdiği ekonomik sıkıntıları, halkın moral bozukluğunu giderecek bir unsura ihtiyaç vardı. İnsanları meşgul edecek, hatta mutlu edecek en iyi yol din olarak

1178 **Demokrat Parti Programı 1946**, 200805461_1946.pdf (tbmm.gov.tr), s. 4, (19 Ağustos 2017)

1179 Karpat, **age.**, s. 229.

1180 İsmail Kaplan, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yay., İstanbul 1999, s. 201.

1181 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 178.

1182 Karaosmanoğlu, **a.y.**

görölmekteydi. Türkiye’de çok partili hayata geçiş yıllarının getirdiği gelişmelere dış etkenler de eklenince din alanındaki gelişmeler kaçınılmaz oldu¹¹⁸³.

DP, 1946 genel seçimlerine giderken teşkilatından laiklik ile ilgili konulardan kesinlikle bahsedilmemesini istemişti¹¹⁸⁴. Ancak iç ve dış gelişmeler adeta bu alandaki gelişmelerin gerçekleşmesini olağan hale getirdi. Kurultayın ardından CHP’nin değişen politikası gereği Millî Eğitim Bakanlığı 1947 yılında okul dışı din eğitimi için bazı yeni temel ilkeleri kabul etti. 29 Mayıs 1947’de Bakanlar Kurulu, İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine Diyanet İşleri Başkanının mabetler dışında ruhani elbise giymesine izin verdi¹¹⁸⁵. MP kurulduktan sonra bu konudaki tartışmalar arttı. Çünkü MP dine daha fazla önem verilmesini istiyordu. CHP içindeki ılımlıların da bu konudaki tartışmalara katılmasıyla birlikte İnönü de tartışmaların içine çekildi.

3.6.1. Din Eğitimi ile İlgili Gelişmeler

1927 yılında köy ilkokulları dışında bütün okulların müfredat programından din dersleri çıkarıldı. Bu okullarda ise 1939 yılına kadar haftada bir saat olmak üzere din dersleri okutulmaya devam etti¹¹⁸⁶. 1942’de Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, yaptığı bir konuşmada köy çocuklarının din eğitiminden mahrum kalması gerektiğini belirterek din eğitiminin okullarda yeniden konulmasını İsmet İnönü’den rica etti. Kütahya Milletvekili Besim Atalay ise bu konuda hazırladığı bir teklifi Meclise sundu. Sivas Milletvekili Abdurrahman Naci Demirağ, teklife destek verdi. Ancak TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, oturum için gerekli çoğunluğun olmadığı gerekçesiyle oturumu kapattı. Daha sonra CHP Grup Başkan Vekili Hilmi Uran devreye girdi ve Rasih Kaplan ile görüşerek teklifin geri alınmasını sağladı¹¹⁸⁷.

1183 Murat Karataş, “Bir Medcezir Manzarası: Türkiye’de Laiklik (1928-1948)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 42, Kasım 2008, s. 292; Levent Cantek, **Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)**, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 273.

1184 Bkz. Celâl Bayar’ın **Söylev ve Demeçleri 1946-1950 Demokrat Partinin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar**, (Toplayan: Özel Şahingiray), Doğuş Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s. 433-434.

1185 **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:113-37-4, Tarih:1947.

1186 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**, Kültür Koleji Yay., İstanbul 1994, s. 303.

1187 Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C 1, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001, s. 569; Esmâ Torun, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 147.

1946 yılı sonunda yapılan 1947 bütçe görüşmeleri sırasında din eğitimi konusu Mecliste ele alındı. Millî Eğitim Bakanlığının bütçesi görüşülürken söz alan CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, eğitim sistemimizin gençleri millî; dini duygular ile tarih şuurundan mahrum yetişmelerine sebep olduğunu, bunun da Türkiye için büyük bir tehdit oluşturduğunu iddia etti. Tanrıöver, komünizmin ülkede yayılışının ancak dini eğitime önem verilerek engellenebileceğini savundu. CHP Milletvekili Muhittin Baha Pars da Tanrıöver’i destekleyici mahiyette konuştu. Daha sonra Tanrıöver ve Pars, komünizme karşı din öğretiminin yeniden yapılmaya başlanmasını teklif ettiler. DP teklifi destekledi. Ancak Başbakan Recep Peker, bunun “*dini propagandaya kapı açmak*” anlamına geleceği bahanesiyle teklife karşı çıktı. Peker konuşmasında şöyle dedi: “... *Din Türkiye’de en asil manasını almıştır. Türkiye’de din, birçok yerlerde hâlâ mevcut olduğu gibi cemiyeti tabrip edici mahiyetten temizlenerek cemiyet için zarar verici halden çıkararak dünyevi sefil hesaplara alet olmaktan çıkmış ulvi ve semavi mevkiini almıştır. Ve vatandaşın, kendi vicdani duygusu, imanı ve akidesi pürüzsüz bir hürriyet içinde en kutsi bir dereceyi bulmuştur...*”. Peker sözlerinin devamında Türkiye’de bütün vatandaşların dini inançlarını hiçbir engelle karşılaşmadan yaptıklarını savunarak bütün ibadet yerlerinin devletin koruması altında olduğunu iddia etti¹¹⁸⁸.

16-27 Ocak 1947’de toplanan CHP Büyük Divanında laiklik ve din eğitimi ile ilgili konular da görüşüldü¹¹⁸⁹. Nihat Erim toplantıdaki görüşmeleri değerlendirirken “... *Güya divan partiyi ıslah çarelerini aramak için toplandı. Halbuki dönüp dolaşıp din meselesine geliyorlar. Şaşacak iş. Her şeyi din ile halletmek istiyorlar.*”¹¹⁹⁰ yorumunda bulunmaktadır.

Yıllarca laiklik prensibini en katı şekilde uygulamaya çalışmış olan CHP’nin Büyük Divan toplantısında din eğitimiyle ilgili konuların da görüşülmesi, CHP’nin bir bocalama sürecine girdiğini göstermektedir. 1946 genel seçimleri ve sonrasında gelişmeler DP’nin her geçen gün güç kazandığını ortaya koymaktaydı. CHP, DP’nin taşradaki bazı mensuplarının halkın desteğini kazanmak için laiklik ile ilgili uygulamaların gevşetileceği sözünü verdiklerini biliyordu¹¹⁹¹. Muhalefetin elinden bu silahı almak isteyen CHP, iktidarı kaybetmemek için en önemli prensiplerinden biriyle ilgili tavizler vermek zorunda kalacaktı. İlginç olan ise İnönü’nün bizzat din eğitimi konusunu ele almasıdır. İnönü, Çankaya Köşkü’ndeki bir toplantı sırasında

1188 Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 3, B 22, (24.12.1946), s. 440-445.

1189 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih:19.02.1947.

1190 Erim, **age.**, s. 91.

1191 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948.

da, *“Laiklik prensipleri katıyyen zedelenmemek üzere cemiyetin sosyal realitesine arkamızı çevirmek doğru olamaz.”* dedi. İnönü, 25 yıllık bir sürecin geçtiğini ve şeriatın geri gelmesinin mümkün olmadığını belirterek *“Çocuklara din terbiyesi vermek isteyen ana babalar, devlete şunu söyleyeceklerdir: Ya bize bırakın yahut icabını siz yapın! Türk olmayan anasıra tanınan bu en tabii vicdan hakkının icaplarını yerine getirmekten Türkleri mahrum etmek hangi hakka istinat ettirilebilir?”* ifadesini kullandı. Konuşmasının devamında demokraside kör bağnazlığa yer olmadığını belirterek *“... moral ihtiyaçlara cevap verecek bir duruma bir an evvel gelmek, ülkede geniş bir ferahlık ve sempati havası estirecektir. Bunu bu hükümet kaçırmamalıdır. Muhalefetinde [Muhalefetin de] sinsî bir silahını daha elinden düşürmüş olacağız.”* dedi. İnönü, konunun CHP Grubunda görüşülmesi ve orada alınacak bir kararın ardından bu hususta açıklama yapmanın doğru olacağını belirtti¹¹⁹².

Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, gelişmelerin etkisiyle din eğitimi alanında ilk adımı attı. Özel Din Öğretimi Ana Hatları adıyla bir düzenleme yapıldı. Düzenlemeye göre her Türk vatandaşı İslam dininin esaslarını ve gereklilerini öğretmek amacıyla bakanlıktan izin alarak Din Bilgileri Dersanesi açabilecekti. Dersanelerde öğretim yeni Türk harfleriyle yapılacaktı. Dersanelere öğretmen ya da imam-hatip yetiştirmek amacıyla Din Seminerleri açılabilirdi. Buradaki eğitim ortaokul mezunları için 5, lise mezunları için 3 yıl olacaktı. Bu karar ılımlılar tarafından yeterli bulunmadı. Onlara göre din eğitimi okullarda ve devletin gözetiminde verilmeliydi. Mesleki din okulları da Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak açılmalıydı¹¹⁹³.

1948 yılına gelindiğinde ilkokullardaki din eğitimi sorununu çözmek amacıyla CHP, Tahsin Banguoğlu başkanlığında bir komisyon oluşturdu. Komisyon 15 Şubat 1948’de ilkokulların 4. ve 5. sınıflarıyla köy okullarının 3. sınıfında program dışı ve isteğe bağlı olarak din derslerinin konulmasına karar verdi. Çalışmalar sonucunda Millî Eğitim Bakanlığı bir genelge yayınladı. 15 Şubat 1949’dan itibaren yürürlüğe girecek olan genelgeye göre ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında isteğe bağlı olarak din dersleri okutulacaktı. Sınıf geçme sorunu olmayacaktı. Haftada en fazla iki saat okutulabilecekti. Bu dersleri sınıf öğretmenleri verecekti¹¹⁹⁴.

1192 Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C 2, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001, s. 880.

1193 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 177.

1194 “İlkokullarda din dersleri onbeş gün sonra başlıyor”, **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1949, s. 1,3.

Tarihçi Feroz Ahmad'ın din eğitimi konusunu değerlendirirken *“Allah'ın adını asla nedensiz yere anmayan kararlı bir laisist olarak bilinen İnönü, buna rağmen okullara din dersi verilmesine karar verdi.”*¹¹⁹⁵ şeklindeki ifadesi Türk siyasetinin en önemli isimlerinden biri olan İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçiş sürecinde gösterdiği değişimi ortaya koymaktadır.

1947 yılının ilk günlerinde İlahiyat Fakültesi ile İmam-Hatip Okullarının açılması için CHP Milletvekili İbrahim Arvas (Van) kanun teklifinde bulundu¹¹⁹⁶. Kanun teklifinin gerekçesinde şöyle denilmektedir:

“... köylerimizin birçoğu imam ve hatipsiz kaldığı ve köylerde imamsızlık yüzünden cenazelerin sıra beklediği ve yazın bu yüzden cenazelerin koktuğu görülmektedir. Kasabalarımızda dahi imam ve hatipler azalmış bulunmaktadır. Hatta doğduğum Başkale kasabasında çocukluğum da yirmiyi muayez [müteviz] hoca bulunduğu halde şimdi doğru namaz kıldırarak bir imamı bile yoktur. Bu durumun devamı halinde bugünkü imam, hatip ve vaiz mevcudunun büyük şehirlerimizde dahi az bir zaman zarfında kalmayacağı muhakkaktır.”

Gerekçenin devamında CHP programının 15. maddesinde bütün Müslüman vatandaşların *“serbestçe ve rahatça”* ibadetlerini yapabileceklerinin belirtildiği, dolayısıyla bu amaca yönelik yeterli sayıda din görevlisinin yetiştirilmesi gerektiğini savundu. Arvas, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na göre din adamı yetiştirmek için Millî Eğitim Bakanlığının Darülfünuna bağlı bir İlahiyat Fakültesi açması gerektiğini ancak ilgili bakanlığın bu yetkisini kullanmadığını ifade etmektedir. Din eğitimine önem verilerek ülkede solcu fikirlerin önüne geçilmiş olacağını ileri süren Arvas, açılacak olan İlahiyat Fakültesinden mezun olacakların, üniversite mezunlarıyla aynı haklara sahip olmaları gerektiğini savundu¹¹⁹⁷. Ardından Milletvekilleri Fatin Gökmen (Konya) ve Hamdi Şarlan (Ordu) aynı mahiyette teklifte bulundular. Ancak üç teklifte hasıraltı edildi ve uzunca bir süre gündeme getirilmedi¹¹⁹⁸.

19 Şubat 1948'de dini eğitim konusu CHP Meclis Grubunda ele alındı. Ardından bir komisyon oluşturuldu¹¹⁹⁹. Komisyon çalışmaları sonucunda bir rapor hazırladı. Raporda ilkokullarda ve Köy Enstitülerinde yapılacak olan dini eğitimin

1195 Ahmad, *age.*, s. 131.

1196 İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, Biyografi Net, İstanbul 2007, s. 109.

1197 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:453-1867-2, Tarih:20.03.1948.

1198 Arvas, *age.*, s. 109.

1199 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:267-1065-1, Tarih:04.08.1949.

çerçevesinin belirlenmesi, din adamlarının yetiştirilmesi, din eğitimi yapan okulların açılması gibi konulara yer verildi. Uzun tartışmaların ardından rapor kabul edildi¹²⁰⁰. Rapora göre velilerinin izni olmak şartıyla okulda ders zamanı dışında din dersleri verilebilecekti. Bu dersleri okutacak kişiler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından seçilecek ve bunların ücretleri devlet tarafından karşılanacaktı¹²⁰¹. Okutulacak kitaplar ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanacaktı. Köy okullarında din dersleri verilebilmesi için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıflarına din dersi konulacaktı. Ayrıca ilkokulu bitirmek şartıyla on altı yaşına kadar çocukların bu derslere devamına izin verilecekti. Üç yıllık ilkokulların son sınıflarında ise isteğe bağlı olarak din dersleri okutulacaktı. Raporda imam ve hatip yetiştirmek için gerekli eğitim kurumlarının açılmasının laiklik prensibine aykırı olmadığı da belirtilmekteydi¹²⁰².

3 Ocak 1949'da CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın verdiği soru önergesi¹²⁰³ ile okullardaki din eğitimi meselesi Mecliste yeniden gündeme geldi ve ciddi tartışmalar yaşandı. Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlükte olduğunu hatırlatarak, İlahiyat Fakültesi için bütçede pay ayrılmamış olduğunu belirtti. Ayrıca ilkokullarda okutulacak olan din dersleri için de bir zaman belirlenmediğini ifade etti¹²⁰⁴. Arvas, söz alarak daha önce Banguoğlu'nun 6 ilde Kuran kurslarının açılacağına dair söz vermiş olmasına rağmen bu sayıya ulaşılmadığını ileri sürdü. Arvas, din görevlilerinin çok düşük ücret almalarının söz konusu kurslara olan ilgiyi azalttığını savundu. Kendisinin daha önce 22 arkadaşıyla birlikte bu kurslar hakkında bir önerge vermiş olduğunu ancak önergenin hâlâ komisyonda bekletildiğini iddia etti. Arvas, sözlerinin devamında şöyle dedi:

1200 Recep Bilginer, **Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı**, Doğan Kitap, İstanbul 2005, s. 86.

1201 Okullarda görevli genç öğretmenler, dini eğitim almadıkları ve dini konulara uzak olarak yetiştirildikleri için dini eğitim verebilecek bilgiye sahip değillerdi. Bu yüzden Millî Eğitim Bakanlığı bu dersleri vermek için dışardan kimselere ihtiyaç duydu. Erol Güngör, **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, Ötügen, İstanbul 1990, s. 88.

1202 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-251-17, Tarih:31.05.1948.

1203 Önerge metni şu şekildedir: "1- İlga edilmeyen ve tadil görmeyen 430 numaralı Tevhidi Tedrisat Kanununun tatbik edilmemesinin sebebi nedir? 2- Açılması takarrür eden Türk İslâm ilahiyat Fakültesi için bütçeye 80 bin lira konmuştu. 1949 senesi Bütçesinde ise hiçbir para konulmamıştır. Sebebi nedir. Ve Teşkilât Kanunu ne zaman getirilecektir. 3- İlk mekteplerde tedrisi tabii karara alınan din derslerinin yalnız cumartesi günü tatilden sonra bu mübim işe kâfi gelecek midir?" **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 26, (03.01.1949), s. 7.

1204 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 26, (03.01.1949), s. 7-8.

“... Şimdi %98’i Müslüman olan necip Türk milleti, her vesileyle ... kemali şiddetle, kurultaylarında, kongrelerinde, mebusların gezilerinde millet bunu arzu ediyor, din talimi nerede, din mektepleri nerede diye soruyor. Maalesef buna karar verileli on ay olduğu halde, dâba Bakanlık din derslerini ilk mekteplere koyamadı. Huzurunuzda zamanını dâbi tâyin edemiyor. Bu ne demektir arkadaşlar? Bu adam bu işi benimsemiyor. Bu zat, bu adam bu işi yapmak istemiyor. Konuşmalarıyla bana ve arkadaşlarıma verdiği kanaat budur.”

Arvas, daha önce Banguoğlu ile bir konuşmasında Banguoğlu’nun dini eğitim kurumları için “*skolastik*” ifadesini kullandığını iddia etti. Amerika ve Avrupa ülkelerinin de laik olduğunu hatırlatarak söz konusu ülkelerde de dini eğitim kurumlarının bulunduğunu ancak hiçbirinde bu kurumlar için böyle bir ifadenin kullanılmadığını savundu. Dini eğitim kurumlarının Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nda yer aldığını ama zamanla hepsinin çeşitli sebeplerle kapandığını ifade etti. Demokratik bir ülke olarak Türkiye’de insanların inançları gereği camiye gidip arkasında namaz kılacak din görevlisi bulma hakkına sahip olduğunu ama bulamadığını ileri sürdü¹²⁰⁵. Banguoğlu söz alarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği geçmişte imam hatip okullarının ve bir İlahiyat Fakültesinin açılmış olduğunu ancak öğrencisizlikten yani okullara rağbet olmadığı için kapandıklarını belirtti. Banguoğlu, son zamanlarda açılmaları yeniden gündeme gelen bu kurumlar için kitap yazıldığını ve bunun zaman aldığını ifade etti. Arvas, Banguoğlu’nun imam hatip okullarını medreseler ile aynı kefeye koyduğunu ama bu ikisinin aynı şey olmadığını belirtti¹²⁰⁶.

Ocak 1949’dan itibaren imam hatip kursları açılmaya başladı¹²⁰⁷. Meclisteki görüşmelerin ardından 4 Haziran 1949’da kabul edilen Kanun ile Ankara İlahiyat Fakültesi kuruldu ve 21 Kasım 1949’da eğitim-öğretime başladı.

3.6.2. Toplumsal Hayatta Laiklik Uygulamalarıyla İlgili Değişiklikler

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte toplumsal alanda laiklik uygulamalarıyla ilgili bir gevşeme yaşandı. Özellikle 7. Kurultayda laiklik ilkesinin yeniden yorumlanması bu alanda ilk ciddi tavizlerin verilmesine sebep oldu. Yaşanan bu gelişmeler sırasında 8 Kasım tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haber dikkat çekmektedir. Haberde, “... *Atatürk’ün hemşiresi Bayan Makbule (Atadan) tarafın-*

1205 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 26, (03.01.1949), s. 8-9.

1206 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 15, B 26, (03.01.1949), s. 10-11.

1207 “İmam-Hatib kursları dün açıldı”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1949, s. 1,3.

dan Bayezid camiinde ... ilk defa olarak Atatürk'ün ruhuna bir mevlid [mevlut]..." okutulacağı belirtilmekteydi¹²⁰⁸. Gazetenin haberde "ilk defa" ifadesini kullanması muhtemelen mevludun umuma açık olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Hafız Yaşar Okur, Atatürk ile anılarını anlattığı kitabında Mustafa Kemal'in her yıl Çanakkale şehitleri için kendisine mevlut okutturduğunu ifade etmektedir¹²⁰⁹.

Bu dönemde ekonomik sebeplerle Hac ziyaretine izin verilmemektedir. Ancak meydana gelen gelişmeler doğrultusunda hac ziyareti için adımlar atılmaya başlandı. 17 Ekim 1947'de alınan karar gereğince "hacca gitmek isteyenlere" izin verilmesiyle ilgili olarak alınan kararın, "sıhhi ve mali" sebeplerle bu yıl erteleneceği açıklandı¹²¹⁰. 1948'de ise hacca gideceklere hükümet döviz izni verdi¹²¹¹.

Gündemi meşgul eden en önemli hususlardan biri de Türkçe ezan meselesiydi. İlk Türkçe ezan, 30 Ocak 1932'de Hafız Rifat Bey tarafından Fatih Camisi'nde okundu¹²¹². 3 Şubat 1932 tarihine denk gelen Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camisi'nde Türkçe Kur'an-ı Kerim, tekbir ve kamet okundu¹²¹³. 7 Şubat 1933'te Evkaf Müdüriyetinin tebliği ile ezan ve kamet İstanbul'da Türkçe okunmaya başlandı¹²¹⁴. 18 Temmuz 1932'de ise Diyanet İşleri Başkanlığı ezanın Türkçe olarak okunmasına karar verdi¹²¹⁵.

Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde en fazla gündeme gelen konulardan biri ezan meselesidir. 4 Şubat 1949'da Meclisteki görüşmeler sırasında alt kat locada oturan izleyicilerden biri ayağa kalkarak ezan okumaya başladı. Ezan okuyan 30-35 yaşlarındaki adama Meclis zabıtası müdahale etti. Bunun üzerine birlikte oldukları

1208 "Atatürk'ün Rûhuna Mevlîd", **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1947, s. 1.

1209 Hafız Yaşar Okur, **Atatürk'le Onbeş Yıl Dini Hatıralar**, Sabah Yay., İstanbul 1962, s. 36.

1210 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:60-370-8, Tarih:17.10.1947.

1211 Şeker, agt., s. 90; Karataş, agm., s. 297.

1212 **Cumhuriyet**, "Bugün Fatih Camiinde İkinci Ezanı Türkçe Okunacak", 30 Kanunnsani 1932 (30 Ocak 1932), s. 1.

1213 "Yetmişbin Kişinin İştirak Ettiği Dinî Merasim", **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1932, s. 1; Seçil Akgün, "Türkçe Ezan", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 13, S 24, 1980, s. 111.

1214 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 544.

1215 Halis Ayhan, Mustafa İsmet Uzun, Ezan- **TDV İslâm Ansiklopedisi** (islamansiklopedisi.org.tr), (12 Haziran 2022).

anlaşılan bir başka kişi ezana devam etti. Zabıtalara bu kişiyi de yakalayarak karakola götürdüler¹²¹⁶.

Mecliste yaşanan bu olay basında yeni bir tartışmanın başlamasına sebep oldu. İki Atatürkçü isim Falih Rıfkı Atay ve Hikmet Bayur arasında ezan ve din konularında zıt fikirler ortaya atıldı. Atay, 6 Şubat'ta Ulus gazetesinde “*Ezanın Türkçeye çevrilmesinde Atatürk bizzat çalışmıştı.*” derken Bayur, “*Türkçe ezan ile Atatürk'ün alakası yok.*”¹²¹⁷ dedi. İkili arasındaki tartışma basın yoluyla bir süre daha devam etti. Yavuz Abadan, Eşref Edip gibi isimler de tartışmaya katıldılar. Bayur, CHP'yi dini siyasete alet etmekle suçladı¹²¹⁸. CHP'nin iki önemli ismini karşı karşıya getiren bu sorun DP iktidarına kadar çözülemedi.

23 Şubat 1949 tarihinde Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi görüşüldü. Görüşmeler sırasında laiklik meselesiyle ilgili tartışmalar oldu. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in, Türkçe ya da Arapça okunması noktasındaki tartışmalar dikkat çekicidir. Görüşmeler sırasında söz alan milletvekillerinin hemen hepsi irtica meselesine değindiler. Bunların büyük bir çoğunluğu, irticanın artık Türkiye Cumhuriyeti için bir tehlike oluşturmadığını savundular. Bu milletvekillerinin din ve vicdan hürriyetine saygı gösterilmesi gerektiği hususunda da hemfikir olması¹²¹⁹ dikkate değerdir.

1948'de dini yayın hususunda önemli bir adım atıldı. Dini yayın yapan Sebilürreşad adlı derginin yayınlanmasına izin verildi¹²²⁰. Ancak henüz devlet tarafından yayınlanan bir dini yayının bulunmamaktaydı.

1949 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin Meclisteki görüşmeleri sırasında Ordu Milletvekili Hamdi Şarlan, Diyanet İşleri Başkanlığının bir dergi çıkarmasını teklif etti. Şarlan, çıkarılacak dergi vasıtasıyla vatandaşların doğru dini bilgilere ulaşabileceğini ve bu şekilde hurafelerden korunacaklarını ileri sürdü. Hatta bu derginin camilere ücretsiz olarak gönderilmesi gerektiğini savundu¹²²¹. Ancak

1216 “İki meczub dün Mecliste arabca ezan okudular”, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1949, s. 1,4.

1217 Hikmet Bayur, “Kamutayda Ezan”, **Kudret**, 7 Şubat 1949.

1218 Bkz. “Bayur- Atay münakaşası”, **Vatan**, 10 Şubat 1949, s. 1,3.

1219 Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 16, B 50, (23.02.1949), s. 448-453.

1220 Emine Demirci, **Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinde CHP'de İdeolojik Arayışlar (1945-1950)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 147.

1221 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 16, B 50, (23.02.1949), s. 446-447.

Şarlan'ın teklifi Mecliste kabul edilmedi. Bununla beraber ilk defa dini yayınlar meselesi ve devlet eliyle dini yayın yapan bir derginin çıkarılması fikrinin gündeme gelmiş olması önemli bir gelişmedir.

Hamdullah Suphi Tanrıöver, CHP 7. Kurultayı'nda milliyetçilik duygusunun geliştirilmesi için Türk büyüklerine ait türbelerin açılması gerektiğini savundu¹²²². Muhafazakâr basın, konuya büyük ilgi gösterdi. O sırada inşaatı devam eden Anıtkabir ve Etnografya Müzesi'nde bulunan Atatürk'ün geçici mezarının da bir türbe olduğu dolayısıyla gündemdeki Kanun'a göre buraları ziyaret edenlerinde cezalandırılmaları gerektiğini savundu¹²²³.

21 Ocak 1950'de Başbakan Şemsettin Günaltay, ilgili Kanun'da değişiklik yapılması için Meclise başvuruda bulundu. Mecliste ele alınan kanun tasarısının 1. Maddesinde şöyle denilmekteydi: "*Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla sanat değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığınca umumi ziyarete açılabilir ve buralara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilebilirler. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur.*"¹²²⁴ Mecliste türbelerin açılmasıyla ilgili tasarının kabul edilmesinin ardından ilk olarak 12 Mart 1950'de İstanbul'da bulunan Koca Mustafa Reşit Paşa Türbesi açıldı. Açılışı, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay törenle gerçekleştirdi¹²²⁵.

Türbelerin açılması laik kesim tarafından şiddetle eleştirildi. Bunun üzerine Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu bir açıklama yaparak türbelerin hiçbir zaman "*...mum dikilen, iplik bağlanan hurafe kaynakları*"na dönüştürülmesine izin vermeyeceklerini ifade etti¹²²⁶.

3.6.3. Basında Laiklik Tartışmaları

7. Kurultay'ın ardından Ulus gazetesinde çıkan isimsiz bir makalede devletin irticai olaylara fırsat vermemek için dini ibadeti denetlemesi ve bu hususta uyanık olunması gerektiği savunuldu¹²²⁷. Gazeteci ve Milletvekili Cihad Baban ise konu ile ilgili olarak Tasvir gazetesindeki yazısına Van Milletvekili İbrahim Arvas ve

1222 Cemil Koçak, **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, Timaş yay., İstanbul 2013, s. 325.

1223 Şeker, **agt.**, s. 104.

1224 **Resmî Gazete**, 4 Mart 1950, S 7448, s. 18010.

1225 **Ayın Tarihi**, Mart 1950, S 196, s. 13.

1226 Turan, **age.**, s. 186.

1227 **Ulus**, "Layiklik Prensibi Korunacaktır", **Ulus**, 3 Aralık 1947, s. 1,6.

Konya Milletvekili Fatin Gökmen ile arkadaşları tarafından imam hatip okulları ve İlahiyat Fakültesinin açılması konusunda Meclise verdikleri teklifleri hatırlatarak başladı. Din ve devlet işlerinin ayrı ayrı görüşülmesinin şart olduğunu ve kesinlikle dinin politika konusu olamayacağını ifade eden Baban, dinin tek başına devlet işi ya da fert işi olmadığını “*cemaat*” işi olduğunu ileri sürdü. Laikliğin, İslamı Türkiye’den silmek için getirilmediğini savunarak dini eğitiminin gerekli olduğunu ifade etti¹²²⁸.

Yeni Asır gazetesinden M. Tuncer, dinin devlet işlerine karışmasından milletin çok zarar gördüğünü belirterek din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması gerektiğini ileri sürdü. Tuncer, bununla beraber laiklik ilkesi gereği gerçekleştirilen uygulamalar sonucu ülkede büyük bir boşluk oluştuğunu iddia ederek bu boşluğu ancak bilgili ve vatansever din adamlarının doldurabileceğini, bu yüzden böyle din adamlarının yetiştirilmesi gerektiğini savundu. Laiklik prensibini yorumlayan Tuncer, bu prensibin sadece devlet için değil din için de geçerli olduğunu belirterek her ikisinin de birbirinin işlerine karışmaması gerektiğini, bu yüzden de din adamlarının devlet eliyle yetiştirilmesinin doğru olmadığını ileri sürdü. Ona göre Türklerdeki vakıf sisteminin yeniden ihya edilmesiyle din adamı yetiştirmek mümkün olabilir. Ayrıca devletin, “*eski zihniyetin hortlamasından korkarak*” din derslerinin okullarda okutulmasına izin vermemiş olduğunu ancak artık böyle bir tehlikenin kalmadığını savundu¹²²⁹.

17 Şubat’ta Ulus’ta çıkan imzasız bir makalede de laiklik tartışmaları ile ilgili olarak laikliğin dinsizlik demek olmadığı, bunun vicdan hürriyeti için çok önemli olduğu belirtildi. Devletin evlerdeki eğitime karışmadığının iddia edildiği makalede, okullarda din dersi konulması işinin aceleyle getirilmemesi gerektiği savunuldu ve CHP Meclis Grubu tarafından oluşturulan komisyonun bu meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele aldığı ifade edildi¹²³⁰. Görüldüğü gibi daha önceki yıllarda laiklik ilkesine sıkı sıkıya bağlı olan Ulus gazetesi bile bu süreçte söylemlerini yumuşatmış, din eğitimine doğrudan doğruya karşı çıkmak yerine bu iş için acele edilmemesi gerektiğini savunmakla yetinmiştir.

Muhalefet cephesinden Mümtaz Faik Fenik, aynı konuyu ele aldığı yazısında “... *korkunç olan din değil, taassuptur.*” ifadesini kullandı. Dinin temel prensip-

1228 Cihad Baban, “Din Mevzuunda...”, **Ayın Tarihi**, Ocak 1948, S 170, s. 85; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-251-17, Tarih:31.05.1948.

1229 M. Tuncer, “Din ve devletin ayrılığı dokunulmaz bir esastır...”, **Ayın Tarihi**, Şubat 1948, S 171, s. 48-50.

1230 **Ulus**, “Lâyetlik prensibi ve din dersleri...”, **Ayın Tarihi**, Şubat 1948, S 171, s. 72-73.

lerinden birinin hoşgörü olduğunu ifade eden Fenik, irticaya dinin değil taassubun sebep olduğunu savundu. Din yıkılınca yerine hangi müessesenin konulacağını soran Fenik, dini eğitimin ehil eller tarafından yapılması gerektiğini ileri sürdü. Sağlam bir dini eğitim alınmadığı için dinin irticaya sebep olduğunu savundu¹²³¹.

Daha önceki yıllarda eleştirilemeyen laiklik prensibinin bu süreçte basında bu kadar rahat bir şekilde tartışılması, Türkiye’de kısa sürede yaşanan değişimi ortaya koymaktadır.

3.7. Türk Siyasetindeki Zihniyet Değişimi ve Partiler Üzerindeki Etkisi

Türk siyasetinde 1946-1950 döneminde büyük bir zihniyet değişimi yaşandı. Bu değişim, toplumu etkilediği gibi partilerin yapısını ve siyasetçilerin olaylara bakış açısını da derinden etkiledi. Yaşanan değişim süreci özellikle CHP üzerinde etkili oldu. Daha önce CHP içinde büyük öneme sahip olan ve CHP’nin prensiplerine derinden bağlı olan önemli isimler, CHP’den uzaklaşırken onların yerini liberal fikirlere sahip daha ılımlı düşünen ve Türkiye’de yaşanan değişimi destekleyen isimler aldı.

DP esasında CHP’nin değişim isteyen isimleri tarafından kurulmuştu. Ancak Parti içinde uzlaşmadan değil çatışmadan yana olan isimler de vardı. Parti’de yaşanan tartışma ve sürtüşmeler sonucunda DP’yi izlediği uzlaşmacı yoldan ayrılmayacağını anlayan isimler DP ile yollarını ayırdılar.

Bu süreçte CHP ve DP içinde meydana gelen olayları şu şekilde incelemek mümkündür:

3.7.1. CHP İçinde Yaşanan Tartışmalar ve Gruplaşma

Recep Peker’in 1946’da başbakan olduğu ilk günden itibaren CHP içinde bir grup milletvekili arkadaşının eleştirileriyle karşı karşıya kaldığı yukarıda anlatılmıştı. Böylece daha ilk günden Parti içinde gruplaşma başlamıştı. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra ise CHP içinde üç farklı gruptan söz edebiliriz. Bunlar Peker taraftarları, Faik Ahmet Barutçu taraftarları ve ılımlılar ya da Otuzbeşler olarak bilinen gruptur. Bu gruplardan Türk siyasi hayatı açısından en önemlisi Otuzbeşler idi¹²³².

1231 M. Faik Fenik, “Din ve irtica...”, **Aydın Tarihi**, Şubat 1948, S 171, s. 76-78.

1232 Kadri Unat, “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 48, Güz 2011, s. 852.

3.7.1.1. Otuzbeşler Grubunun Ortaya Çıkışı

12 Temmuz Beyannamesinin ardından Başbakan Recep Peker güven oylamasına gitti. Oylama sırasında Mecliste hazır bulunan 34 milletvekili güvensizlik oyu verdi. Son anda oylamaya katılan ve CHP içinde Anadolucular olarak bilinen grubun temsilcisi Memduh Şevket Esendal da güvensizlik oyu verince sayı 35 oldu¹²³³. Bundan sonra hemen her konuda birlikte hareket edecek olan bu grup, Türk siyasi hayatında “*Otuzbeşler*” olarak adlandırılacaktır¹²³⁴.

Otuzbeşler grubunun ortaya çıkmasında İnönü'nün etkisinin olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Dönemin CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, anırlarında Peker'in Parti içinde İnönü'nün yürüttüğü politikardan rahatsız olduğu için ona karşı bir grup kurmak istediğini iddia etmektedir. Uran, bunun anlaşılması üzerine İnönü'nün de karşı atağa geçerek CHP içinde Otuzbeşler olarak adlandırılan grubu oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu grubun büyük çoğunluğu Memduh Şevket Esendal'ın öncülüğünde 1943 seçimlerinden itibaren Meclise girmeye başlamış ve Anadolucular olarak bilinen genç milletvekillerinden oluşuyordu¹²³⁵.

Nihat Erim, Günlükler adlı eserinde Otuzbeşler'in ortaya çıkmasıyla ilgili olarak her herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak Uran, söz konusu grubun ortaya çıkmasından sonra İnönü için Erim'in istisnai bir önem ve güven kazandığından bahsetmektedir ki bu da Otuzbeşler'in ortaya çıkması ve faaliyetleriyle İnönü'nün ilgili olduğu anlamına gelir. Uran, söz konusu grup hakkında; “*Kanaatımca Otuzbeşler hizbi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidar partisi olarak muhalefet karşısında, kendi elimizle yaratılmış, bir zaafî olmuştur.*”¹²³⁶ yorumunu yapmaktadır.

İnönü, muhtemelen değişen dünya şartlarını bilen ve bunları özümsemiş bir kadro ile çalışmanın Türkiye'nin yaşadığı süreci kolaylaştıracağını düşündüğü

1233 “Hükümet Partide itimad reyî aldı”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1947, s. 1.

1234 Otuzbeşler olarak adlandırılan grubun üyeleri şöyledir: Hasan Şükrü Adal, Kasım Gülek, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Nihat Erim, Vedat Dicleli, Cavit Oral, Ali Kemal Yigitoğlu, Tahsin Banguoğlu, Fahri Kurtuluş, İsmail Rüştü Aksal, Nazif Ergin, Mahmut Neditim Gündüzalp, Said Odyak, Muhtar Ertan, Sinan Tekelioğlu, Tezer Taşkiran, Celal Sait Siren, A. Fuat Cebesoy, Kasım Ener, Avni Refik Berkman, Muhsin Adil Binal, Şevket Raşit Hatiboğlu, İhsan Hamit Tiğrel, Cevat Dursunoğlu, Sedat Çumralı, Suud Kemal Yetkin, Hilmi Öztarhan, Raşit Börekçi, Abdurrahman Melek, Hilmi Hakkıoğlu, Osman Agan, Kamil Kitapçı, Bekir Kaleli, Vehbi Sarıdal ve Memduh Şevket Esendal'dır. Tunaya, **age.**, s. 563-564.

1235 Uran, **age.**, s. 476-477.

1236 Uran, **age.**, s. 477.

için Otuzbeşler grubunu desteklemiştir¹²³⁷. Nitekim bu grup Türk siyasetindeki düşünce değişiminin pek çok konuda öncüsü olmuştur.

3.7.1.2. Falih Rıfkı Atay'ın Ulus Gazetesinden İstifası ve CHP 7. Kurultayı'nda İlimli (Otuzbeşler)-Radikal Çekişmesi

CHP içinde radikal grupta yer alan CHP'nin yayın organı Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay'ın gazeteden ayrılacağı daha 7. Kurultay toplanmadan önce konuşulmaya başlanmıştı. Atay'ın Meclisteki Peker taraftarlarını desteklemesi, Nihat Erim ve arkadaşlarına karşı açıktan tavır alması, 12 Temmuz Beyannamesinin ruhuna karşı olması sebebiyle İnönü ile arası açılmıştı. İşte bütün bunlar üzerine Atay, 5 Kasım 1947'de Ulus gazetesindeki görevinden istifa etti ve istifası kabul edildi¹²³⁸. Atay, daha önce de birkaç kez istifa etmiş ancak hiçbiri kabul edilmemişti. Belki de son istifa dilekçesini yine kabul edilmez beklentisi ile yazmıştı. Ama bu sefer kabul edilmişti. Onun istifası kurultayda radikallerin gücünün kırılmasında etkili oldu¹²³⁹.

İnönü, 17 Kasım 1947'de CHP 7. Kurultayı'nın açış konuşmasında partilerüstü konumda kalacağını açıkça ifade etti. Bu ifade radikalleri kızdırdı. Milletvekilleri arasında karşılıklı tartışmalar oldu. Recep Peker'in kurultayda yaptığı konuşma taraflar arasındaki tartışmayı artırdı. Peker, konuşmasında İnönü'nün partiler arasında hakem rolü üstlenmesi başta olmak üzere 12 Temmuz sonrası süreci eleştirdi. Bu eleştiri bir yandan İnönü ile Peker arasındaki anlaşmazlığın ne kadar derin olduğunu ortaya koyarken diğer yandan CHP içinde Peker'e karşı hücumların artmasına sebep oldu.

4 Aralık'ta Nihat Erim, Ulus gazetesindeki yazısıyla Recep Peker'in kurultaydaki konuşmasına cevap verdi. Erim, İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ile partiler arasında ortaya çıkmaya başlayan düşmanlığa engel olduğunu savundu. Bu gelişmeden rahatsız olan Peker'in zaten kısa bir süre sonra istifa ettiğini belirtti. Peker'in 26 Ağustos'ta yapılan grup toplantısında İnönü ile aralarında hiçbir anlaşmazlık olmadığını, olsa bile İnönü'nün düşüncesinin doğru olduğunu, bütün grubun güvenini alsa dahi görevden çekileceğini ifade ettiğini ileri sürdü. Peker'in grubun ısrarına rağmen bir kere bile genel görüşme yapmadığını hatta 6 bakanı Meclis tatile girdikten sonra değiştirme kararı aldığını hatırlattı. Parti Divanı, tüzük tasarısı görüşülürken Peker'in genel başkan vekilliği ile başbakanlık görevlerinin aynı kişide birleşmesi gerektiği şeklinde ısrar ettiğini; bunu kabul ettiremeyince

1237 Aydemir, *age.*, s. 461.

1238 Yalman, *age.*, s. 123.

1239 Us, *age.*, s. 645-646.

de istifa ettiğini ileri sürdü. Peker'in "... *demokrasiyle telifi güç olan politikasını ve zihniyetini yürütmek için...*" Cumhurbaşkanı, aralarında hiçbir anlaşmazlık olmadığını söyleyerek Partiyeye karşı, Partiyeyi de Cumhurbaşkanı'na karşı kullanmak istediğini ileri sürdü. 12 Temmuz Beyannamesi hazırlanırken sadece Peker'in itiraz ettiğini, istediği değişiklikler büyük oranda yapılmasına rağmen Cumhurbaşkanı'na "*Ben sizin bu politikanızı güdemem.*" diyerek istifa ettiğini hatırlattı. Bu beyannameyi ülkenin hayrına bir tek Peker gibi "*totaliter*" zihniyete sahip olanların görmediğini savundu¹²⁴⁰. Erim, Günlükler adlı eserinde gazetelerde yazdığı yazıları İnönü ile gözden geçirip ekleme ve çıkarmalar yaptığını belirtmektedir¹²⁴¹. Başka bir deyişle Erim'in Peker hakkındaki görüşleri aynı zamanda İnönü'nün de görüşleridir. Erim'in makalesi CHP içindeki kavganın hem açığa çıkmasına hem de şiddetlenmesine sebep oldu.

Kurultayda yaşanan tartışmalar üzerine Peker ve arkadaşlarının CHP'den ayrılarak yeni bir parti kuracakları şeklinde söylentiler dolaşmaya başladı. Otuzbeşler de Peker ve arkadaşlarının CHP'den istifa etmesini istedi¹²⁴². Bu gelişmeler üzerine Bayar, "*Bugün karşıımızdakiler iki gruba bölünmüşlerdir.*"¹²⁴³ dedi. Bu sözler İnönü'yü rahatsız etti. İnönü, sağ kolu olarak nitelendirilen Erim ile bir görüşme yaptı. Görüşme sonucunda ikili DP'ye karşı daha dikkatli olunması kararını aldı¹²⁴⁴.

Kurultayda beklediğini bulamayan Peker, arkadaşlarının onu genel başkan vekilliği için önerdikleri bir sırada kurultayı terk ederek Ankara'dan ayrıldı. Aslında bu Peker'in yenilgiyi kabul ettiği anlamına gelmekteydi. Yapılan oylama sonucu Hilmi Uran, genel başkan vekili seçildi¹²⁴⁵.

Nihat Erim'in Ulus gazetesinde Peker'i eleştiren yazılar yazması üzerine Peker bu yazılara cevap verdi. Peker, Cumhuriyet gazetesinde kendi cephesinden gelişmeleri anlattı ve Erim'in iddialarını reddetti¹²⁴⁶. Basında taraflar arasında gerçekleşen yazışmalar bir süre devam etti. Sonuçta bu mücadeleyi Peker kaybetti. Yeni durum hem ılımlıları hem de DP'lileri memnun etti. Bununla beraber DP temkinli davranıyordu. DP sözcüsü Fuad Köprülü, 9 Aralık'ta yazdığı makalesinde Peker-

1240 Nihat Erim, "Recep Peker ve Meselesi", **Ulus**, 4-7 Aralık 1947, s. 1.

1241 Erim, **age.**, s. 231-237.

1242 "Peker'in iç siyasetine dair Ulus'un yeni ifşaatı", **Akşam**, 5 Aralık 1947, s. 1.

1243 "Bugün karşıımızdakiler iki gruba bölünmüşlerdir.", **Vatan**, 8 Aralık 1947, s. 1.

1244 Erim, **age.**, s. 233.

1245 "İnönü Genel Başkan, Hilmi Uran Başkan vekili oldu", **Akşam**, 4 Aralık 1947, s. 1.

1246 Recep Peker, "B. Peker B. Nihat Erim'in yazılarına cevap veriyor", **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1947, s. 1,2.

cilik olarak nitelendirilen zihniyetin ortadan kalktığına inanabilmek için fiili sonuçlar görmek istediklerini yazdı. CHP'nin devlet bütçesinden beslenmeye devam etmesi, idarecilerin tarafsız olmaması, radyo ve Anadolu Ajansı'nın CHP tekelinde olması devam ettikçe ve antidemokratik kanunlarda değişiklik yapılmadığı sürece iktidar partisinde bir zihniyet değişikliğinden bahsedilemeyeceğini savundu¹²⁴⁷.

3.7.2. DP'de Bölünme

Kurulduktan kısa bir süre sonra DP içinde de CHP'dekine benzer bir gruplaşma ortaya çıktı. CHP'den ayrılarak gelenler, ılımlı grubu oluşturuyorlardı. Aşırıların ise çoğunluğunu dışardan gelenler oluşturmaktaydı. DP içindeki çekişmede kişilerin karakterlerinin de etkisi vardı. Bayar, ne kadar ılımlı ve sabırlı ise İstanbul İl Başkanı Kenan Öner o kadar fevri idi. İlımlılar, parti disiplinine alışkın olmalarına rağmen aşırıları dışardan geldikleri için alışkın değillerdi. Her iki grubun ortak noktası CHP ve özellikle İsmet İnönü'ye karşı beslenen düşmanlıktı¹²⁴⁸.

DP içindeki bunalımda aşırıları, DP'yi kuranların CHP içinden gelme tek parti döneminin rahatlığına alışmış ve bu zihniyeti taşıyan kişiler olduklarına dolayısıyla mücadeleden kaçmak için CHP ile anlaşmalı hareket ettiklerini yani muvazaa yaptıklarını iddia ediyorlardı¹²⁴⁹.

12 Temmuz Beyannamesi, iktidar ve muhalefet arasında bir ateşkes gibiydi. Ama barış henüz yapılmamıştı. Bunun için DP antidemokratik kanunların değiştirilmesini bekliyordu. Bu yüzden gözler, CHP 7. Kurultayı'na çevrildi. Çünkü burada alınacak kararlar doğrultusunda kanunlarda değişiklik yapılacaktı. Kurultayda alınan kararlar ümit verici olmasına rağmen siyasi havanın yumuşaması DP içindeki aşırıların hoşuna gitmedi. Diğer yandan iktidarın muhalefet üzerindeki baskısının azalması DP içindeki aşırıların, bağımsız hareket etme arzusuna düşmelerine sebep oldu. Bu durum muhalefet içinde parçalanmaya yol açtı. Böylece 12 Temmuz Beyannamesi sadece CHP içinde değil DP içinde de bölünmeye sebep oldu¹²⁵⁰.

İktidar ve muhalefet partileri arasındaki münasebetler de DP'nin bölünmesinde etkili oldu. DP'nin, CHP içinde Peker ve grubunu istemediği gibi CHP'ye hâkim olan ılımlılar da Sadık Aldoğan gibi aşırıların DP'de olmasını istemiyorlardı.

1247 Fuad Köprülü, "C.H.P. sinde Bir Zihniyet Değişikliği olacak mıdır?", **Demokrasi Yolunda**, s. 681-683.

1248 Toker, **age.**, s. 210-211.

1249 Nadir Nadi, "Muvazene...", **Ayın Tarihi**, Şubat 1948, S 171, s. 39-40.

1250 Eroğul, **age.**, s. 49-50.

Her iki parti de diğer partinin isteklerine kulak vererek aşırıları partiden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Hatta bu hususta birbirlerini memnun etmeye çalıştıklarını bile söylemek mümkündür.

DP'nin kuruluşundan itibaren teşkilat içinde yer alan avukat Kenan Öner, 1946'da DP milletvekili olarak Meclise girdi. Ardından DP İstanbul İl Başkanı seçildi. Öner, kısa süre içinde DP içindeki muhaliflerin önde gelen isimlerinden biri haline geldi. Öner'in muhalefeti, onunla sık sık muhatap olmak zorunda kalan Fuad Köprülü ile anılmaya başlandı. Böylece DP içindeki gerginlik Öner-Köprülü anlaşmazlığı şeklinde algılanmaya başlandı. Öner'in konuşmaları sadece DP içinde değil CHP ve İnönü tarafından da hoş karşılanmamaktaydı¹²⁵¹.

Kenan Öner, DP içinde kendisine karşı hoşnutsuzlukların artması ve deyim yerindeyse istenmeyen adam ilan edilmesi üzerine 15 Ocak 1948'de İstanbul İl Başkanlığından, ertesi günde DP'den istifa etti. 17 Ocak'ta DP İstanbul İl Kongresi toplandı. Kongrede Öner taraftarları, DP yöneticilerine şiddetli hücumlarda bulundular. Hatta onları İnönü taraftarı olmakla suçladılar. Bu suçlamaların gölgesinde iki gün süren kongre sonunda yapılan oylamayla Abdurrahman Münip Berkan, İstanbul İl Başkanı seçildi¹²⁵².

Fuad Köprülü, 8 Mart'ta yazdığı bir makalede DP'yi yok etmek için hazırlanmış olan "*suikast hareketine*" katılanların, amaçlarının anlaşılması üzerine kendilerini savunabilmek için söz konusu olay ve davranışları "*münferit*" olaylar olarak göstermeye çalıştıklarını ileri sürdü. Bu kişilerin, kongreden beri Akın gazetesinde imzalı ve imzasız DP aleyhinde pek çok yazı yazdıklarını belirtti. DP aleyhinde gerçekleştirilen bütün faaliyetlerin, hepsinin aynı "*fesat ocağına*" dayandığını iddia etti. Köprülü, "*İstanbul'daki mâlum*" istifa şeklinde nitelendirdiği Kenan Öner'in istifasının bu amacın bir halkası olduğunu savunarak ağır bir suçlamada bulundu¹²⁵³.

12 Temmuz Beyannamesi sonrasında DP ve CHP arasında ilişkilerin düzelmeye başlaması, bundan rahatsız olan DP'nin aşırılarının DP yöneticilerini muvazaa yapmakla suçlamalarına sebep oldu.

1251 Nihat Erim, Günlükler'de Fuad Köprülü ile 17 Aralık akşamı görüştüğünü, ertesi gün Genel İdare Kurulunda Sadık Aldoğan'a hesap sorulacağını söylediğini ve sorunun çözüleceğine dair Köprülü'nün kendisine teminat verdiğini ifade etmektedir. Erim, **age.**, s. 236.

1252 Goloğlu, **age.**, s. 293.

1253 Fuad Köprülü, "İflas Etmiş Bir Oyun Karşısında", **Demokrasi Yolunda**, s. 784-786.

Fuad Köprülü, 9 Şubat'ta Kudret gazetesinde “*Demokrat Partiyi Yıkma İmkân Yoktur!*” başlıklı bir makale yayınladı. Kuruluşundan itibaren DP'yi yıpratmak için SCF gibi “*muvaazaa partisi*” olduğu şeklinde aleyhte propaganda yapıldığını ancak geçen zaman içinde bunun doğru olmadığını anlaşıldığını savundu. Köprülü, Hürriyet Misakının gerçekleşme yoluna girdiği bir sırada içten ve dıştan DP'yi yıkmak isteyenlerin yeniden “*muvaazaa partisi*” söylentisini çıkardıklarını ileri sürdü¹²⁵⁴. Fuad Köprülü, 13 Şubat'taki bir başka yazısında ise son günlerde gazetelerde DP'li bazı isimlerin Parti hakkında olumsuz beyanlarda bulduklarını belirterek onların bundaki amaçlarının Partinin başına geçmek eğer bu olmuyorsa Partiyi ortadan kaldırmak olduğunu ileri sürdü¹²⁵⁵.

Yaşanan olaylar, DP içindeki gerginliğin artmasına sebep oldu. Genel İdare Kurulu ile Meclis Grubu arasında yapılan görüşmeler sonucunda seçimler yenilendi. Ancak Köprülü yine seçilemedi. DP içinde iplerin gerilmesi üzerine Bayar, genel başkanlıktan istifa etti¹²⁵⁶. Bayar'ın istifası milletvekillerinin büyük bir kısmını rahatsız etti. Hatta DP'den yapılması düşünülen ihraçlar için ilk işaret olarak değerlendirildi¹²⁵⁷.

12 Temmuz Beyannamesi ile başlayan süreç ve ardından CHP 7. Kurultayı'ndaki gelişmeler sonucu her iki partide meydana gelen kopmalar, en fazla DP'yi etkiledi. CHP içindeki bölünme İnönü'nün otoritesi ile fazla uzamadı. Çünkü CHP'de İnönü'nün otoritesini hem ılımlılar hem de radikaller kabul etmişti. DP'de ise henüz böyle bir otorite oluşmamıştı. Bir yandan Bayar, diğer yanda Kenan Öner, Mareşal Fevzi Çakmak hatta Sadık Aldoğan ayrı birer otorite olmak niyetindeydiler. Bu sebeple DP'den ayrılanlar CHP'den ayrılan radikaller gibi pasifize olmadılar. Yeni siyasi oluşumlar için harekete geçtiler. Bu süreçte DP'den ayrılan milletvekilleri tarafından Müstakil Demokratlar Grubu ve Millet Partisi kuruldu.

1254 Fuad Köprülü, “Demokrat Partiyi Yıkma İmkân Yoktur!”, **Kudret**, 9 Şubat 1948, s. 1.

1255 Fuad Köprülü, “İbret Verici Vesikalar Karşısında”, **Demokrasi Yolunda**, s. 782-784.

1256 “D.P.de buhran dün yeniden patlak verdi”, **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1948, s. 1; Goloğlu, **age.**, s. 294.

1257 “Celâl Bayar'ın istifası parti grubunu şaşırtdı”, **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1948, s. 1; DP'den gerçekleştirilecek olan ihraçları idare edenler Köprülü-Menderes ikilisiydi. Bu ikili daha sonra Bayar'ı da yanlarına çekerek Parti içinde güçlerini artırdılar. 1948'deki ihraçlar ile bu gücü kabul edenler Partide kalırken kabul etmeyenler ayrıldılar. Böylece Köprülü-Menderes-Bayar üçlüsü iktidar yıllarının sonuna kadar gücü ellerinde tuttular. Toker, **age.**, s. 223.

3.7.2.1. Müstakil Demokratlar Grubunun Kurulması

DP Haysiyet Divanı, 11 Mart 1948'de beş ismin DP'den ihracına karar verdi¹²⁵⁸. İhraç kararına tepki olarak Partinin Genel İdare Kurulundan 6 kişi istifa etti¹²⁵⁹. Dolayısıyla Parti içinde huzuru sağlamak için alınmış olan ihraç kararı amacına ulaşamadı. Bu gelişmeler üzerine DP basına bir açıklama yaparak, DP'deki muhaliflerin yeni bir parti kurmayı amaçladıklarını duyurdu¹²⁶⁰. 25 Mart'ta DP'den ihraç edilenlerin sayısı 12'ye ulaştı¹²⁶¹.

DP'den ayrılan isimlerden bazıları 10 Mayıs'ta Müstakil Demokratlar Grubunu kurdular¹²⁶². 18 Mayıs'ta Grup ilk tebliğini yayınladı. Tebliğde “... *Demokrasinin sür'atle gelişmesi ve bütün icaplarıyla gerçekleşmesi yolunda samimi ve muvazaasız çalışmak maksadıyla Büyük Millet Meclisi'nde Müstakil Demokratlar Grubu'nu teşkil etmişlerdir.*”¹²⁶³ denildi. Gruba başkan seçilmedi. Alfabetik sırayla herkesin toplantılara başkanlık etmesi kararlaştırıldı¹²⁶⁴.

3.7.2.2. Millet Partisinin Kurulması

DP'den ihraç edilen isimlerin, herhangi bir partiyle resmi bağı olmayan bazı milletvekilleriyle görüştükleri ve yeni bir parti kurmayı düşündükleri haberleri kamuoyunda heyecanla karşılandı. Gazeteci Şükrü Baban, bu haberlerle ilgili olarak CHP'den TCF'nin ve DP'nin çıktığını dolayısıyla DP içinden yeni bir partinin çıkmasının da çok doğal bir olay olduğunu savundu. Bu tip gelişmelerin demokrasinin yerleşmesi için gerekli olduğunu ve dünyanın hiçbir yerinde demokrasilerin kolayca yerleşmediğine dikkat çekti¹²⁶⁵. Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan imzasız bir makede ise yeni partinin genel başkanlığına Mareşal Fevzi Çakmak'ın getirileceğinin

1258 İhraç edilen bu beş isim şöyledir: Sadık Aldoğan, Kemal Silivri, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni'dir. “D.P. Grubu ihraç kararlarını tanımıyor”, **Cumhuriyet**, 12 Mart 1948, s. 1.

1259 Bunlar: Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz ve Hasan Dinmez'dir. Us, **age.**, s. 656.

1260 “Demokrat Parti, buhranın içyüzünü açıkladı”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1948, s. 1.

1261 “(D.P.) den çıkarılan 12 Milletvekili ne yapacak?”, **Cumhuriyet**, 26 Mart 1948, s. 1.

1262 “Mecliste ‘Müstakil Demokratlar Grubu’” **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1948, s. 1.

1263 Bu tebliğ, milletvekillerinden Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Hazım Bazca, Hasan Dinçer, Necati Erdem, Ahmet Oğuz, Midhat Sakaroğlu, Ahmet Kemal Silivri, Ahmet Tahtakılıç, Yusuf Kemal Tengirşenk, Mehmet Aşkar, Asım Gürçal, Ali Rıza Kırseven, Şahin Lâçin, Bahattin Öğütmen ve Mehmet Öktem tarafından verildi. Tunaya, **age.**, s. 684.

1264 Tunaya, **age.**, s. 684.

1265 Şükrü Baban, “Yeni yeni partiler...”, **Ayın Tarihi**, Mayıs 1948, S 174, s. 29-30.

konuşulmasına rağmen aslında fiili liderin, Kenan Öner olduğu iddia edildi. Bunun sebebi olarak yeni bir partinin kurulacağı söylentilerinin, onun DP'den istifasıyla birlikte başlaması olduğu belirtildi. Öner'in partiye, "*Millet Partisi*" adını vermek istediği belirtilerek bütün partilerin milletin olduğu ve yeni partinin diğer partilere karşı şiddetli bir mücadeleye girişmesinin olağan olduğu kaydedildi¹²⁶⁶.

DP'den ayrılanlar ya da DP ile yakınlığı olup da DP'den umduğunu bula mamış olanlar 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi (MP) adıyla yeni bir parti kur dular. İstanbul Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner (Avukat), Prof. Yusuf Hikmet Bayur (Tarihçi ve Gazeteci), Osman Nuri Köni (İstanbul Milletve kili), Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli (Çiftçi), Sadık Aldoğan (Afyonkarahisar Milletvekili) ve Enis Akaygen (İstanbul Milletvekili) tarafından kuruldu¹²⁶⁷. Mare şal'in MP'ye katılmasında ve genel başkan olmasında iki sebebin etkili olduğu söy lenebilir. Bunlardan birincisi; Mareşal'in Celâl Bayar ile yaşadığı süreçte DP Genel Başkanlığına gelemeyeceğini düşünmüş olması ve ikincisi de 12 Temmuz Beyan namesinin ardından DP'nin izlemeye başladığı yoldan memnun olmamasıdır¹²⁶⁸.

MP'ye Meclisteki Müstakil Demokratlar Grubu ve Afyon'da kurulmuş olan Öz Demokratlar Partisi¹²⁶⁹ de katıldı¹²⁷⁰. Böylece DP'nin muhalifleri tek bir çatı altında toplanmış oldular.

MP, kurulduktan sonra sadece CHP'ye değil DP'ye karşı da oldukça şiddetli bir muhalefette bulundu. MP, DP'yi yıpratmak için taşra teşkilatını ele geçirmeye çalıştı¹²⁷¹. Kudret ve Yeni Sabah gazetelerinde CHP ve DP'ye yönelik ciddi saldırılarda bulundu¹²⁷². 21 Temmuz 1948'de Yeni Sabah gazetesinde, MP'nin fahri başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak bir beyanname yayınladı. Beyanname de; "*Son hadiseler dolayısıyla, şimdiye kadar bağımlı kalmak hususunda ihtiyar ettiğim hareket hattının artık maksadı temin edemediğine ve daba şümmüllü çalışmanın lazım geldiğine kanaat getirmiş bulunuyorum...*" dedi. Mareşal mevcut gidişatın ülkeyi

1266 Cumhuriyet, "Üçüncü Parti Doğarken...", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1948, S 174, s. 30-31.

1267 Tunaya, **age.**, s. 712.

1268 Eroğul, **age.**, s. 54.

1269 Öz demokratlar Partisinin Program ve Tüzüğü için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-3, Tarih:02.11.1948.

1270 Tunaya, **age.**, s. 713.

1271 Us, **age.**, s. 659.

1272 Erim, **age.**, s. 281.

uçuruma sürüklediğini iddia etti. MP'yi halka takdim eden Mareşal, ilkeleri doğrultusunda kendileriyle çalışmak isteyen herkesi partisine davet etti¹²⁷³.

MP yöneticilerinin ve milletvekillerinin DP ve CHP hakkındaki suçlamaları, ilerleyen günlerde de devam etti. DP'nin CHP ile anlaşarak milleti sattığı gibi çirkin ithamlarda bulundular. DP Genel Başkanı Celâl Bayar ve Adnan Menderes, MP'ye sert bir şekilde cevap verdiler¹²⁷⁴. Ancak suçlamalar devam etti.

MP, CHP ve DP'ye karşı izlediği ortak muhalefet ile bu iki partinin bazı konularda birbirlerine yaklaşmasına sebep oldu. Özellikle devletin temel prensipleri gibi hususlarda DP ve CHP birlikte hareket ettiler. Örneğin; cumhuriyetçilik rejimi MP tarafından tartışılmak istendi. Ancak CHP ve DP rejim tartışmalarına girmediler¹²⁷⁵. Bu partinin Türk siyasetine en büyük katkısı, CHP'nin daha da liberalleşmesini ve DP programının kesinlik kazanmasını sağlamış olmasıdır¹²⁷⁶.

MP'nin programı dini ve millî felsefe üzerine kurulmuştu. Muhafazakâr sağ kesim tarafından desteklendi¹²⁷⁷. Laiklik ile ilgili tartışmalara katıldı ve dine daha fazla saygı gösterilmesini isteyerek tartışmaları alevlendirdi¹²⁷⁸. Devletçilik ile ilgili olarak ise devlet kapitalizminin sona ermesini ve özel teşebbüsün güçlenmesini savundu¹²⁷⁹. Gazeteci Selim Ragıp Emeç, MP programı incelendiğinde Partinin tamamen küskünler tarafından kurulmuş bir *"öfke partisi"* olduğunun anlaşıldığını iddia etmektedir¹²⁸⁰.

MP'nin kurulmasının ardından basında kurucular hakkında pek çok eleştiri yer aldı. Nadir Nadi, köşesinde MP'yi kuranların yaşlı başlı, ağzına geleni söyleyen, bu yaşına kadar politikayla ilgisi olmadığı halde son yıllarda birkaç parti değiştiren ve bunu yaparken *"barikulâde karakterlerinin bükülmezliği"*¹²⁸¹ ile övünmüş kişiler olduğunu iddia etti. Nadi bir başka yazısında ise Cumhuriyet Dönemi'ni baştanbaşa eleştiren MP kurucularının, bir zamanlar kendilerinin çok önemli görev-

1273 BCA Fon:490-1-0-0, Yer:436-1811-3, Tarih:21.08.1948.

1274 Eroğul, *age.*, s. 54-55.

1275 Karpat, *age.*, s. 208.

1276 Shaw, *age.*, s. 478.

1277 Bahri Savcı, "Partilerimizde Tabaklaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 13, S 1, 1958, s. 73.

1278 Turan, *age.*, s. 181.

1279 Shaw, *age.*, s. 478.

1280 Selim Ragıp Emeç, "Millet Partisi'nin Beyannamesi...", *Ayın Tarihi*, Temmuz 1948, S 176, s. 73-74.

1281 Nadir Nadi, "Millet Partisi", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1948, s. 1,3.

lerde olduklarını her halde hatırlamadıklarını ileri sürdü. Ayrıca adı geçen kişilerin mecbur kalmaları belki de sahip oldukları makamlardan hiç ayrılmayacaklarını iddia etti¹²⁸².

Kendisini muhafazakâr ve liberal olarak tanıtmış olan MP'nin yayınladığı bildirimler göz önüne alındığında sert bir muhalefet yapacağını açık olduğu CHP'nin teşkilat yazışmalarında vurgulanmaktadır. Bu yazışmalarda MP'nin sadece kendilerini değil DP'yi de hedef alacağını anlaşıldığı belirtilerek MP'nin faaliyetlerinin en çok DP'ye zarar vereceğinin düşünüldüğü ifade edilmektedir¹²⁸³.

3.8. Komünizm ve İrtica ile Mücadele

1946-1950 yılları arasında CHP hükümetleri rejim için büyük bir tehlike olarak gördükleri komünizm ve irtica ile mücadele ettiler. Ancak irtica ile mücadelede komünizme göre yetersiz kalındı. Bunun en önemli sebebi oy kaygısıydı. Bu alanda atılmış en önemli adım TCK'nın 163. maddesinin değiştirilmesidir. Komünizm ile mücadele için ise aynı dönemde TCK'nın 141 ve 142. maddelerinde değişiklik yapıldı.

3.8.1. TCK'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması

1949 yılı başlarında rejimi koruyabilmek, aşırı sağ ve sol akımlarla mücadele edebilmek amacıyla TCK'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi gündeme geldi. Komünizm ile mücadele için 141 ve 142. maddeler ağırlaştırılırken bir anlamda aşırı sağ ve aşırı sol akımlara karşı mesafeli durabilmek ve aynı zamanda inkılapları koruyabilmek için 163. maddede de değişiklik yapılmasına karar verildi. Meclisteki görüşmeler, 8 Haziran 1949'da başladı. Müzakereler özellikle 163. maddenin görüşülmesi sırasında sertleşti. Bu konuda en sert konuşmalardan birini MP Milletvekili Osman Nuri Köni yaptı. Köni, konuşmasına laikliğin tanımını yaparak başladı ve şöyle devam etti:

“Lâyiklik [Laiklik] şu suretle izah olunabilir; dini siyasete âlet yapmamak. Herkesi din hürriyetinde serbest bırakmak, istediği dini ihtiyar etmek, din işlerine karışmamak, vicdan hürriyetine sadık kalmak lâyikliğin [laikliğin] hakiki mânası budur... Anayasanın istediği lâyikliğin [laikliğin] hakiki mânası budur... Anayasanın istediği lâyiklik [laiklik] yalnız din hususunda değil, dinsizlik hususuna da şâmilidir. Anayasa dinsizi de serbest bırakmaktadır, tıpkı mütedeyyini serbest bıraktığı gibi.

1282 Nadir Nadi, “Birkaç nokta...”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1948, s. 1,3.

1283 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-252-6, Tarih:14.08.1948.

*Onun vicdanı üzerinde, ister Müslüman olsun ister musevi ister isevi olsun, isterse putperest bulunsun onun vicdanından siyaseten istifade cibetine gitmemek, siyasete dini alet yapmamak Anayasanın kabul ettiği esastır...*¹²⁸⁴

Köni, Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin Meclise gelmesinin ve dini eğitime Millî Eğitim Bakanlığının karışmasının doğru olmadığını, gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi hükûmetin Müslümanların din ve vicdan işlerine müdahil olmaması gerektiğini savundu. Köni, 163. maddenin dinsizliğe prim verdiğini çünkü dini propaganda yapılması yasaklanırken dinsizlik propagandası hakkında hiçbir hüküm olmadığını ifade etti. Köni, sözlerinin devamında dini propagandaya izin verilmemesine rağmen dinsizlik propagandasının yapılması hususunda sessiz kaldığını ileri sürdü. Din ve vicdan hürriyetinin tam olmadığı bir yerde demokrasi bahsedilemeyeceğini savundu¹²⁸⁵. Daha sonra söz alan MP Afyonkarahisar Milletvekili Hasan Dinçer ise yaptığı konuşmada kanun tasarısının 11 maddenin değişimini içerdiğini ancak dört amacı olduğunu belirtti ve bu amaçları şu şekilde sıraladı:

“Birisi Türk Ceza Kanunundaki para ve hapis cezalarının asgari ve âzami hadleri üzerinde yükseltme yapılmasına dairdir. Diğeri komünizmle mücadele için konmuş olan 141 ve 142 nci [142.] maddelerin cezalarını artırmak ve ferdi faaliyetleri cezalandırabilmek için de «cemiyet» tâbirini değiştirmeye matuf bir taddir. Üçüncüsü; sağcılıkla mücadeleyi, başka bir tâbirle dincilik cereyanı ile mücadeleyi istihdaf eden müstakil bir maddedir. Dördüncü nokta da silâh tâbir ve mefhumunu genişleten ve gerek üzerinde taşman [taşınan] gerekse evlerde hıfzedilen silâhları toplamak, müsadere etmek imkânını bahşeden taddilattan ibarettir.^{1286”}

Dinçer, komünizm ile mücadele için sadece cezaların artırılmasının yeterli olmadığını, komünizmi doğuran sebeplerin bulunup ortaya çıkarılması ve yok edilmesi gerektiğini savundu. Dinçer, 163. maddenin ise milletin vicdanında kanayan bir yara olduğunu ileri sürdü. Ülkede taassubun hâkim olduğu bir dönemde pek çok inkılabın yapıldığını, aradan hayli zaman geçtiğini ve inkılapların artık yerleşmiş olduğunu savunan Dinçer, bunca gelişmenin ardından laiklik tehlikede imiş gibi bir havanın oluşturulmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi¹²⁸⁷.

1284 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 20, B 104, (08.06.1949), s. 572.

1285 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 20, B 104, (08.06.1949), s. 573-574.

1286 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 20, B 104, (08.06.1949), s. 576.

1287 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 20, B 104, (08.06.1949), s. 576-577.

Görüşmeler sırasında pek çok milletvekili söz aldı. Milletvekilleri, çoğunlukla komünizm ile mücadeleyi içeren 141 ve 142. maddelerde belirtilen cezaların artırılmasını desteklerken 163. maddenin hükümleriyle ilgili ciddi tartışmalar yaşandı. İktidar partisi milletvekilleri, irticanın bir tehlike olduğunu ve bu yüzden söz konusu madde gereği verilecek cezaların artırılması gerektiğini savunurken muhalefet milletvekilleri, bunun din ve vicdan hürriyetini kısıtlayacağını savundular¹²⁸⁸. Türk siyasetinde yıllarca komünizm büyük bir tehlike olarak görülmemişti. Ancak gelinen noktada ülke için en büyük tehdidin komünizm olduğunun vurgulanması dikkate değer bir husustur. 10 Haziran'da ilgili maddelerde yapılan değişiklikler kabul edildi¹²⁸⁹.

3.8.2. İnsan Hakları Cemiyetinin Kuruluşu ve Kapatılışı

Türkiye'de çok partili hayata geçiyor olması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istemesi ve Türkiye'deki sol gruplara destek vermesi ülkedeki solculuk/komünizm faaliyetlerini artırmıştı. Bunların amacı, mevcut iktidarı ortadan kaldırarak kendi yönetim biçimlerini gerçekleştirmektir. Bu amaçla komünistlerin, bütün ülkelerde muhalefet ile iş birliği yaparak hareket ettikleri görülmektedir. Nitekim Türkiye'de de böyle oldu. Sol basının temsilcileri olan Zekeriya Sertel ile Cami Baykurt¹²⁹⁰ DP'yi kuruluş sürecinde desteklemişlerdi. Partiyi kendi emellerini gerçekleştirmek için kullanmak istemişlerdi. Ancak bunda başarılı olamamışlardı. Bunun üzerine toplumda saygınlığı olan İstanbul bağımsız Milletvekili Mareşal

1288 Bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 20, B 104, (08.06.1949), s. 578-598.

1289 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 20, B 106, (10.06.1949), s. 257; **Resmî Gazete**, 16 Haziran 1949, S 7234, s. 16381-16382.

1290 1877 yılında İstanbul'da doğdu. 1897'de Harp Okulu'nu bitirerek orduya katıldı. Yüzbaşı iken İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine askerlikten istifa etti. Libya'nın Fizan şehrinde Meclis-i Mebusana seçildi. İttihat ve Terakki Fırkasının Hizb-i Terakki adlı sol kanadının kurucularından biri oldu. Meclis-i Mebusan birinci ve ikinci dönemlerinde Fizan mebusluğu yaptı. Osmanlı Meclis-i Mebusanının son döneminde Aydın Mebusu olarak 1918'e kadar görev yaptı. Anadolu hareketinin temsil edildiği Felah-ı Vatan grubunun başkanlığını yaptı. 16 Mart 1920'de İngilizler Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı işgal edince Ankara'ya geçti. I. Meclise yine Aydın Mebusu olarak girdi. 3 Mayıs - 13 Temmuz 1920 tarihleri arasında kısa bir süre İçişleri Bakanlığı yaptı. 4 Eylül 1920'de BMM temsilcisi olarak Roma'ya gönderildi, geri dönmeyince istifa etmiş sayıldı. Atatürk'ün vefatından sonra yurda döndü. Bazı gazetelerde köşe yazarlığı yaptı. 1945'ten itibaren yazıları Dikmen ve Görüşler dergisi ile Tan gazetesinde yayınlandı. Yayınladığı Yeni Dünya gazetesi 5 sayı çıktı. 1948 yılında Mareşal Fevzi Çakmak, Zekeriya Sertel ve Tevfik Rüştü Aras gibi önemli isimler ile İnsan Hakları Cemiyetini kurdu. 4 Kasım 1949 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetti. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Sarı, **Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihi'nde Cami (Baykurt) Bey**, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2015.

Fevzi Çakmak¹²⁹¹ ile yakınlaşmaya başladılar. Onların bu davranışında Mareşal'in DP yöneticilerinden uzaklaşmaya başlaması etkili olmuştur¹²⁹².

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından demokrasi cephesiyle yakınlaşmak isteyen ülkelerde insan haklarıyla ilgili cemiyetler kurulmaya başlanmıştır. Bu akım Türkiye'de de etkili oldu. İlk olarak Ali Fuat Başgil tarafından böyle bir dernek kurma teşebbüsünde bulunuldu.

17 Ekim 1946'da ise İnsan Hakları Cemiyeti kuruldu. Derneğin kurucuları arasında Mareşal Fevzi Çakmak, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, DP Milletvekili Sadık Aldoğan, eski Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Cami Baykurt, eski elçilerden Hamdi Artak, eski Dışişleri Bakanı Tefrik Rüşti Aras, Zekeriya Sertel gibi isimler bulunuyordu¹²⁹³. Kuruculara dikkat edilirse farklı siyasi görüşlere sahip oldukları hemen dikkati çekmektedir. Sabiha Sertel anılarında İnsan Hakları Cemiyetini kurma ve başına Mareşal'i getirme fikrinin Cami Baykurt'tan çıktığını belirtmektedir¹²⁹⁴. Zekeriya Sertel'de anılarında Mareşal'i aralarına almalarıyla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

*“Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in halkın özlediği özgürlük ve demokrasiyi kuramayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneği'ni bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarıyla sonuçlanması için Genelkurmay başkanlığından [Başkanlığından] çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı aramıza almaya karar verdik.”*¹²⁹⁵

Cemiyet kurulur kurulmaz basında solculuk ile suçlanmaya başladı. 18 Ekim günü kurucularından Kenan Öner, basına yaptığı açıklamada kesinlikle siyasi bir amaçlarının olmadığını, kanuni yollarla insan haklarını korumayı amaçladıklarını ifade etti¹²⁹⁶. Mareşal Fevzi Çakmak ise gazetecilerin kendisine komünistlerle bir dernek kurduğu şeklinde sorular yöneltmesi üzerine, tamamen “bayır” amaçlı bir cemiyet kurduklarını ve kesinlikle cemiyetin siyasi bir amacının olmadığını, si-

1291 Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 235-236.

1292 Goloğlu, **age.**, s. 155-156.

1293 Mustafa Çufalı, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil, Ankara, 2004, s. 89; Goloğlu, **age.**, s. 156-157.

1294 Sabiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950**, Ant Yay, İstanbul t.y ., s. 383.

1295 Sertel, **Hatırladıklarım**, s. 235-236.

1296 “Mareşalla arkadaşlarının kurdukları cemiyet”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1946, 1.

yasi amaç güden üyelerin de derhal cemiyet ile bağlarının kesileceğini belirtti¹²⁹⁷. Bu açıklamalar sırasında ve sonrasında basında cemiyet ile ilgili aleyhte pek çok haber ve yorum yer aldı. 21 Ekim’de Falih Rıfkı Atay, *Ulus* gazetesinde Mareşal’i şiddetle eleştiren bir yazı yazdı¹²⁹⁸. Mareşal, açıklamalarına¹²⁹⁹ rağmen komünistlikle suçlanması üzerine cemiyet ile ilgisini kestiğini duyurdu. Onu Kenan Öner takip etti¹³⁰⁰.

Kuruluşundan itibaren CHP tarafından Sovyet taraftarı olmakla suçlanan DP, kendi içinden bazı isimlerin Cemiyetin kurucuları arasında yer almasından son derece rahatsız oldu. Mareşal ve Öner’in Cemiyetten ayrılmalarıyla biraz olsun rahatladı. Gazeteci Ahmet Emin Yalman, anılarında İnsan Hakları Cemiyetinin kuruluşunu DP’ye karşı bir “*suikast*” olarak değerlendirmektedir¹³⁰¹. Bütün bu gelişmelerin ardından Cemiyet birkaç hafta içinde kendiliğinden dağıldı¹³⁰².

İnsan Hakları Cemiyetinin kuruluşu ve Mareşal Fevzi Çakmak’ın toplumda komünizm yanlısı düşünceleriyle tanınan Cami Baykurt, Zekeriya Sertel gibi kişiler ile olan münasebetleri, CHP tarafından DP aleyhinde propaganda aracı olarak kullanıldı. Hatta bizzat CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, milletvekillerinden Meclisin tatil dönemlerinde seçim bölgelerine giderek bu konularda halkı bilgilendirmelerini başka bir deyişle DP aleyhinde propaganda yapmalarını istedi¹³⁰³.

3.8.3. Sol Görüşlü Siyasi Partilerin, Sendikaların ve Yayın Organlarının Kapatılması

Sıkıyönetim Komutanlığı, 16 Aralık 1946’da bir bildiri yayınlayarak aşırı sol akımların faaliyetlerine son verdi. Yayınlanan bildiriyle Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi kapatıldı. Bunların bazı yöneticileri tutuklandı¹³⁰⁴. Aslında her iki parti de 1946’da kabul edilen Cemiyetler Kanunu’nun sınıf esasına dayalı partiler kurulmasına imkân veren hükümlerine dayanarak ku-

1297 “Müstakil Milletvekilleri”, *Akşam*, 22 Ekim 1946, s. 2.

1298 Falih Rıfkı Atay, “Hak mı imtiyaz mı?”, *Ulus*, 22 Ekim 1946, s. 1.

1299 “İnsan hakları cemiyeti”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1946, s. 1.

1300 “İnsan hakları cemiyeti”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1946, s. 1; Sertel, *Roman Gibi*, s. 383.

1301 Yalman, istifalar ile DP’yi ve Mareşal’i “... *solculukla bulaşık diye göstermek yolundaki suikast derhal bozguna uğradı.*” demektedir. Yalman, *age.*, s. 87.

1302 Melih Tinal, “Türkiye’de Bir Sivil Toplum Örgütü: İnsan Hakları Derneği (1946)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 9-10, 2000, s. 121.

1303 *BCA* Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih:19.02.1947.

1304 Sertel, *age.*, s. 355; “Müfrit solcu partilerin yurt içindeki şubeleri de kapatıldı”, *Akşam*, 18 Aralık 1946, s. 1.

rulmuşlardı. Ancak, Sovyet tehdidinin büyümesi ve çok partili hayata geçiş sürecinde rejimin zarar görmemesi için hükûmet bu kararları almak zorunda kalmıştı. Diğer yandan CHP'de kendi ideolojisinden başka ideolojilere tahammül edecek olgunluğa henüz erişmemişti. Sol görüşlü siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili olarak Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında, her iki partinin de merkezinin dışarda olduğunu ve ülkenin asayiş ve huzuru için tehdit oluşturduklarını ileri sürdü¹³⁰⁵. Aynı konuyu Akşam gazetesinden Necmettin Sadak da köşesine taşıdı. Sadak bu iki parti için “... ne yapmak istiyorlardı ki İstanbul Sıkıyönetim komutanlığı tarafından *kapatılmışlardır?*” dedikten sonra her iki partinin de sosyalist adı altında kurulup siyasi faaliyette bulduklarını, fakat gerçek amaçlarının Türkiye'deki rejimi yıkarak Sovyet rejimi kurmak ve Türkiye'yi Bulgaristan'a benzetmek olduğunu iddia etti¹³⁰⁶.

İşçi Sendikaları Birliği ile İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verildi. Ayrıca bu partilerin düşüncelerini yayan Sendika, Ses, Nor-Or, Gün, Yığın, Dost adlı gazete ve dergiler kapatıldı. Yarın gazetesi ve matbaası ise ülkenin siyasi ve hukuki düzenini bozmaya yönelik propaganda yaptığı gerekçesiyle dört ay süreyle kapatıldı¹³⁰⁷. DP, bu kararlar karşısında itiraz etmedi. Ancak DP taraftarı Başkent gazetesi komünizme karşı olmakla birlikte “*Fikir, fikirle ezilmelidir, zor ve baskı ile değil...*” şeklinde yorumda bulundu¹³⁰⁸.

3.8.4. Sol Görüşlü Hocaların Üniversiteden Uzaklaştırılmaları

1946'dan itibaren, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bazı hocaların komünizm propagandası yaptıkları şeklindeki iddialar yoğunlaşmıştı. Nitekim 6 Mart 1947'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde sol görüşlü Pertev Naili Boratav tarafından verilecek olan konferans milliyetçi gençler tarafından protesto edildi. Boratav konferansa katılmadı. Salondaki milliyetçi gençler daha sonra Ulus meydanına çıkarak burada bazı sol yayınları yaktılar¹³⁰⁹. Sol görüşlü hocalara karşı milliyetçi gençlerin sessiz kalmadıkları bir dönem başlamıştı. Nitekim aynı günlerde milliyet-

1305 Nadir Nadi, “Yabancı ideolojilere karşı...”, **Ayın Tarihi**, Aralık 1946, S 157, s. 236-237.

1306 Necmettin Sadak, “Ne yapmak istiyorlardı?”, **Ayın Tarihi**, Aralık 1946, S 157, s. 237-238.

1307 Goloğlu, **age.**, s. 159; Cemil Koçak, **Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi**, C 3, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 247-248.

1308 Goloğlu, **age.**, s. 159.

1309 Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, (Yay. Haz. Ruşen Sezer), İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 399-400.

çi gençler tarafından İzmir’de Mehmet Ali Aybar’ın Zincirli Hürriyet adlı gazetesi, düzenlenen bir mitingle protesto edildi¹³¹⁰.

İstanbul’da sıkıyönetimin kaldırılması üzerine İstanbul Üniversitesi Millî Talebe Birliği komünizm ile mücadele kararı aldı. Gazetelerde bu karar bazı temkinli yaklaşımlara rağmen olumlu karşılandı. Gazeteci ve Milletvekili Cihad Baban, Birliğin yayınladığı bildiriye, yerinde bir karar olarak değerlendirdi¹³¹¹. Ulus gazetesi 14 Aralık’ta yayınladığı “*Türk Gençliğinin uyanıklılığı...*” başlıklı yazıda milliyetçi gençliğin kendiliğinden komünizm tehlikesini görüp harekete geçtiğini belirterek komünizme karşı gençliğin gösterdiği hassasiyetten duyulan memnuniyet ifade edildi. Nadir Nadi, Cumhuriyet’te komünizme karşı savaşırken Türk gençliğinin, komünizmin, “... *soysuzlaşmış bir ihtirasın mahiyeti...*” olduğunu hatırdan çıkarmaması gerektiğini ve bu bilinçle mücadele etmesinin daha doğru olacağını savundu¹³¹². Cihad Baban ise komünizmin Türkiye için yalnızca bir ideoloji olmadığını, ciddi bir tehdit olduğunu ileri sürdü. Bu düşüncenin amacının Sovyet emperyalizmini genişletmek olduğunu savundu. Ankara Üniversitesindeki olaylara da değinen Baban, söz konusu hocaları ima edercesine Rus ajanlarına karşı dikkatli davranılması gerektiğini iddia etti¹³¹³. Basından gelen destek, milliyetçi gençlerin heyecanını artırdı. Nitekim 23 Aralık 1947’de Ulus’taki Millî Eğitim Bakanlığına ait olan binanın yanması üzerine, yangını komünistlerin çıkardığı gerekçesiyle milliyetçi üniversite gençliği komünizmi protesto etmek için bir gösteri düzenledi. Rektörlük binasına giren göstericiler, rektörden istifasını istediler ve onu hırpaldılar¹³¹⁴. Olayların basında ve Mecliste milliyetçi söylemlerle birlikte ele alınması heyecanı daha da artırdı. İddiaların artması üzerine Üniversite Senatosu duruma el koydu. 11 Ocak 1948’de bazı üniversite hocalarının görevden uzaklaştırılmalarına karar verildi. Karar, Üniversitelerarası Kurula gitti. Burada Ankara Üniversitesinin 8 üyesine karşı, İstanbul Üniversitesinin 12 üyesinin oyu ile Senato kararı kaldırıldı. Ankara Üniversitesi, hocaların görevlerine dönmesi yönündeki Üniversitelerarası Kurul kararını uygulamadı¹³¹⁵. Sorun çözülemeyince Meclise taşındı. Aslında Üniversitelerarası Kurulun aldığı karar Mecliste hoş karşılanmamıştı. Nitekim uzun

1310 Koçak, **age.**, s. 327; Goloğlu, **age.**, s. 279.

1311 Cihad Baban, “Milliyetçi Türk Gençliğine muvaffakiyetler dileriz...”, **Aydın Tarihi**, Aralık 1947, S 169, s. 151-152.

1312 Nadir Nadi, “Komünizmle savaşırken ...”, **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1947, s. 1.

1313 Cihad Baban, “Ankara Üniversitesindeki solculuk meselesi...”, **Aydın Tarihi**, Aralık 1947, S 169, s. 162-163.

1314 O dönemde “*solcu hocalar*” olarak adlandırılan hocalardan biri olan Niyazi Berkes, bütün bunların Millî Eğitim Bakanı Şemsettin Sırer’in komünizme karşı açtığı savaşın bir oyunu olduğunu iddia etmektedir. Berkes, **age.**, s. 402.

1315 Goloğlu, **age.**, s. 283.

tartışmaların ardından adı geçen hocalar yani Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in Ankara Üniversitesi ile ilişkileri kesildi.

Hocaların üniversiteden tasfiye edilmeleri sürecinde sağ ve sol görüşlü öğrenciler gazetelerde bildiriler yayınlayarak görüşlerini açıkladılar. Bu durum zıt fikirli öğrenciler arasında gerilimi artırdı. Gelişmelerin Mecliste ve gazetelerde yer alması üzerine bu haberleri ihbar kabul eden Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı adı geçen hocalar için komünizm propagandası yapmak suçuyla dava açtı. Mayıs 1948'de başlayan duruşma pek çok öğrenci ve hocanın dinlenmesinin ardından 10 Mayıs 1950'de sona erdi. Behice Boran ve Niyazi Berkes üçer ay hapis cezası aldılar. Pertev Naili Boratav ise delil yetersizliğinden beraat etti¹³¹⁶. Boran ve Berkes için verilen karar, temyizde bozuldu. Böylece her ikisi de beraat etti. Bu arada Mecliste alınan kararlar Ankara Üniversitesinde bu hocalara ait dersler ve kürsüler kaldırıldı¹³¹⁷.

3.9. Antidemokratik Kanunlar ile İlgili Düzenlemeler

Türkiye'de çok partili hayata hızlı bir şekilde geçilmişti. Bu yüzden çok partili hayat için gerekli olan yapısal reformlar gerçekleştirilmemişti. Dolayısıyla muhalefet partileri kurulduktan sonra ciddi sorunlar yaşanmaya başlandı. Bu durumda muhalefet partileri antidemokratik olarak nitelendirdikleri kanunlarda değişiklik yapılmasını istemeye başladılar. Çünkü söz konusu kanunlar tek parti rejiminin dayandığı unsurlardı ve bunlarla ilgili gerekli düzenlemeler yapılmadığı sürece çok partili hayata geçmek hele de demokrasiden bahsetmek mümkün değildi. Reform niteliğindeki bu değişiklikler yapılmadığı sürece muhalefet partilerinin güvenli bir şekilde çalışabilmesinin imkânı yoktu. Muhalefet için güvenli bir ortam ancak yapılacak değişiklikler ile oluşturulabilecekti.

Muhalefet partilerinin ve özellikle DP'nin düzeltilmesini istediği bu kanunlar zaman içinde gündeme geldi ve bazı değişiklikler yapıldı. Ancak bu değişiklikler çok da bilinçli ve planlı değildi. Değişiklikler, genellikle muhalefetin talepleri göz önüne alınarak yapıldığı için beklentileri karşılamaktan maalesef uzak kaldı. Bununla beraber yapılan değişiklikler sonucunda 1948 yılı ortalarına gelindiğinde iç siyasette dengeler yavaş yavaş kurulmaya başlandı. Çünkü DP'nin CHP'den Hürriyet Misakı ile istediği yasal düzenlemeler ya gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi yolunda adım atılmıştı. Bu dönemde antidemokratik kanunlar ile ilgili olarak şu şekilde değişiklikler yapıldı:

1316 Goloğlu, *age.*, s. 285.

1317 Sertel, *age.*, s. 394; Goloğlu, *age.*, s. 283.

3.9.1. Matbuat Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

Matbuat (Basın) Kanunu'nun uzunca bir müddet gündemi meşgul etmiş ve sonunda sadece 50. maddesi değiştirilmişti. 1946 genel seçimlerinin ardından CHP'li milletvekilleri tarafından hazırlanan kanun tasarısı 26 Ağustos 1946'da Meclise sunuldu¹³¹⁸. Daha önce basınla ilgili ciddi bir adım atmamış olan CHP'nin seçimin hemen ardından böyle bir kanun tasarısını Meclise sunması elbette ki tesadüf değildi. Seçimler sırasında CHP'nin yaptığı yolsuzluklar gazete sayfalarında bolca yer almakta ve CHP eleştirilmekteydi. Belki seçimi CHP kazanmıştı ama basının ve dolayısıyla vatandaşın gözünde mağdur durumunda olan DP idi.

13 Eylül'de Mecliste görüşülmeye başlanan tasarının gerekçesinde basın ve yayının Anayasa'ya göre düşünce özgürlüğünün alanı içine girmesine rağmen Anayasa'daki bu hususun basın ve yayın organları tarafından keyfi bir şekilde kullanılmayacağı, kişiler gibi basının özgürlüğünün de başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde biteceği ifade edilmekteydi. Kanun'da bu anlamda boşluklarının olduğu belirtilerek basının vatandaşların özgürlüğüne saygılı, millet ve devlet yararına hizmet eder bir yapıya kavuşturulacağı ileri sürülmekteydi¹³¹⁹.

Tasarının Mecliste görüşülmesi için hazırlıklar yapılırken İstanbul Milletvekili Cihad Baban, Meclise 26 Temmuz'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Yeni Sabah ve Gerçek gazetelerinin kapatılmasıyla ilgili bir soru önergesi verdi. Baban her iki gazetenin kapatılmasının üzerinden bir buçuk aylık bir zaman geçmesine rağmen hâlâ gazetelerin açılmasına izin verilmediğini belirterek bu iki gazetenin hangi sebepten dolayı kapatıldığının hükümet tarafından açıklanmasını istedi¹³²⁰. Başbakan Recep Peker, bu soruya Basın Kanunu'nun Mecliste görüşüldüğü gün yani 13 Eylül'de cevap verdi. Peker, 25 Temmuz'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının basına yönelik yayınladığı tebliğde seçimin meşruiyetinin tartışıldığı haber ve yorumlara yer verilmesinin yasaklandığını hatırlatarak buna rağmen her iki gazetenin bu yöndeki yayınlarına devam ettiklerini ve ardından da kapatıldıklarını belirtti¹³²¹. Cihad Baban, söz alarak 50. maddenin değiştirilmesiyle güya basına özgürlük verildiğini ancak hükümetin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı vasıtasıyla basını sıkı bir denetim altında tuttuğunu iddia etti. Baban, sözlerine son verirken kapatılan gazetelerin tekrar açılmasını istedi. Peker ise İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının aldığı kararın doğru olduğunu savundu. Peker, gazetelerin

1318 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 49.

1319 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 49.

1320 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 271; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-65-6, Tarih:13.09.1946.

1321 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 271-272.

sadece seçim hakkındaki haberleri dolayısıyla kapatılmadıklarını belirterek aksi takdirde 26 Temmuz'da DP Genel Başkanı Celâl Bayar'ın demecini yayınlayan Tanin gazetesinin de kapatılmış olması gerektiğini ancak kapatılmadığını belirtti¹³²².

Mecliste kanun tasarısının görüşülmesi sırasında ilk olarak söz alan İstanbul Milletvekili Adnan Adıvar, İspanya Salamanca Üniversitesi Rektörünün otuz yıllık bir aradan sonra kürsüsüne döndüğünde “*Nerede kalmıştık?*” diyerek derse başladığını belirtti. Adıvar, 22 yıl sonra Meclis kürsüsüne çıkarken aynı şeyi kendisinin de sorup soramayacağını sorguladığını ve soramayacağına kanaat getirdiğini ifade etti. Adıvar, Türkiye’de büyük bir değişimin yaşandığını dolayısıyla aynı soruyu sormanın mümkün olmadığını belirtti. Son yıllarda demokrasi hususunda hafif kıpırdanmaların olduğunu özellikle de 1946’da büyük değişikliklerin gerçekleştiğini ifade etti. Bundan dolayı büyük bir memnuniyet duyduğunu belirten Adıvar, demokrasinin temel unsurlarından birinin söz ve yazı özgürlüğü olduğunu ileri sürerek bu yüzden Basın Kanunu’nun çok önemli olduğunu iddia etti. Adıvar, basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemenin yolunun kesinlikle hukuk olduğuna inandığını belirtti. Gazetelerin susturulması halinde dedikodu gazetesinin etkin olacağını, bunun da çok tehlikeli olduğunu savundu¹³²³.

İstanbul Milletvekili Cihad Baban söz alarak 1938 Basın Kanunu’nun zaten Anayasa’ya aykırı olduğunu, şimdi yapılmak istenen değişiklikle Kanun’un daha da kötüye götürüleceğini savundu¹³²⁴. DP Milletvekili Cavit Oral (Seyhan) ise yapılması gerekenin kanun değişikliği değil yeni baştan bir Basın Kanunu hazırlamak olduğunu iddia etti¹³²⁵. DP Meclis sözcüsü Adnan Menderes (Kütahya), bir yıla yakın bir süredir demokrasiye doğru gidilirken söz konusu Kanun ile geri adım atıldığını savundu. Bir meclis seçmek hatta bu mecliste muhalefetin olmasının demokratik yönetim anlamına gelmeyeceğini, demokrasinin “*teminatlar rejimi*” olduğunu söyledi. Menderes, Anayasa’nın vatandaşlara verdiği hak ve özgürlükler teminat altına alınmadan demokrasiden bahsedilemeyeceğini ifade etti. Vatandaşların hak ve özgürlüklerinden olan basın özgürlüğüne aykırı olarak yöneltilen bu tasarının geri alınmasını istedi¹³²⁶. Görüşmeler sırasında söz alan Başbakan Recep Peker tasarımı savundu. Tasarının günün şartlarının bir gereği olduğunu ve devleti korumak

1322 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 273.

1323 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 279-280.

1324 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 284-288.

1325 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 289-290.

1326 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 14, (13.09.1946), s. 291-295.

için bu kararın alındığını belirtti. Yapılan oylamanın ardından tasarı kabul edilerek 20 Eylül 1946'da (4955 sayılı Kanun) kanunlaştı¹³²⁷.

Yeni kabul edilen Basın Kanunu ile gazete ve dergi yayınlamak için en büyük mülki amire beyanname vermek gazete veya dergi çıkarmak için yeterliydi. Böylece yeni yayın çıkarmak kolaylaştırılmış oldu¹³²⁸.

Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, kanun tasarısının Mecliste görüşüldüğü günlerde Tanin gazetesindeki köşesinde bu konuyla ilgili düşüncelerini yazdı. Yalçın, Türkiye'de tek parti döneminde bile basın hürriyeti olduğunu savunarak şimdi basın hürriyeti için telaşa kapılanların o günlerin hakkını vermediklerini iddia etti. Yalçın, bugüne kadar hükûmete yönelik tenkitlerden dolayı hiç kimsenin zarar görmediğini savundu. Ancak tenkitin “*tabkir ve tecavüz*” halini alması durumunda karşılıklarına Basın Kanunu'nun çıkacağını ifade etti¹³²⁹. Falih Rıfki Atay da birkaç güne kadar Basın Kanunu'nun yürürlüğe gireceğini ve gazete okuyan vatandaşların hükûmetin basına hiçbir kısıtlama koymadığını göreceklere savundu. O zaman vatandaşların, “*Basın hürriyeti elden gidiyor*” diye feryat edenlerin samimiyetsizliğini anlayacağını ileri süren Atay, rejimin kişilerin ve kurumların şeref ve haysiyetinin bundan böyle Türk adliyesi tarafından sağlanacağını ifade etti¹³³⁰.

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi Basın Kanunu'na karşı olan gazetecilerdendi. Kanun'a hâkim olan zihniyetin Meclise de hâkim olduğunu dolayısıyla başka türlü bir sonuç beklemenin doğru olmadığını savundu. Son bir yılda CHP'nin demokrasi prensiplerini hayata geçirmek için verdiği uğraş ile Basın Kanunu'nun bağdaşmadığını ve CHP'nin kendisiyle çeliştiğini yazdı¹³³¹. Ziyad Ebüzziya, Tasvir gazetesindeki yazısında Türkiye'de basının, Basın Kanunu'nun baskısı altına sokulduğunu iddia etti. Yürürlükteki Basın Kanunu ile gazetecilik yapmayı ateşle oynamaya benzeten Ebuzziya, yeni Kanun ile hükûmetin her isteğine boyun eğmek gerekeceğini ileri sürdü¹³³². Ebuzziya, bir başka yazısında da hayatlarında gizlenecek hususlar olanlar, millet önünde bütün yaptıklarının hesabını vermekten çekinenler ve memleket işlerini istedikleri gibi yürütmek isteyenlerin özgür bir bası-

1327 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 1, B 18, (20.09.1946), s. 441.

1328 **Resmî Gazete**, 24 Eylül 1946, s. 6416, s. 11241-11243.

1329 Hüseyin Cahit Yalçın, “Matbuat hürriyeti davası...”, **Ayın Tarihi**, Eylül 1946, S 154, s. 34-36.

1330 Falih Rıfki Atay, “Maddeler yürürlüğe girerken...”, **Ayın Tarihi**, Eylül 1946, S 154, s. 39-40.

1331 Nadir Nadi, “Millet sağ olsun!”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1946, s. 1,3.

1332 Ziyad Ebüzziya, “Yanlış Yola Gidiyoruz”, **Tasvir**, 7 Eylül 1946, s. 1.

na tahammül edemeyeceğini iddia etti¹³³³. Ebüzziya bu sözleriyle CHP'ye karşı ağır bir suçlamada bulunmuştur.

Cihad Baban, Tasvir gazetesinde 24-26 Eylül tarihlerinde yazdığı bir yazı dizisiyle Basın Kanunu'nu eleştirdi. Kanun'un günün ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğunu ileri sürdü¹³³⁴. Nihat Erim Ulus'ta amaçlarının kendi menfaatleri için basın özgürlüğünü gasp etmek isteyenlerin elinden basını kurtarmak olduğunu savundu¹³³⁵. Fuad Köprülü ise "*Tek Parti Zihniyetinin Değiştiğine Nasıl İnanabiliriz?*" başlıklı yazısında CHP'yi tek partili zihniyetini devam ettirmekle suçladı. Ayrıca Basın Kanunu'nun İkinci Meşrutiyet Dönemi'ndeki Basın Kanunu'ndan daha geri olduğunu iddia etti¹³³⁶.

Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle gazete çıkarmak kolaylaştırılmış olmasına rağmen özgürlük adına kısıtlamaların getirilmesi, CHP'nin muhalif basını kontrol altında tutmayı amaçladığını göstermektedir.

3.9.2. Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve "Gizli Oy-Açık Sayım" Prensibinin Kabul Edilmesi

DP kurulduğunda Türkiye'de 1942 Seçim Kanunu geçerliydi. Kanun, 1946'da yeniden ele alınarak bazı değişiklikler yapıldı. Ancak, DP ilk günden itibaren kanuna yönelik ciddi eleştirilerde bulundu. DP, seçimlerde adli teminat, açık oy-gizli sayım yerine gizli oy-açık sayım, seçim sandıkları başındaki siyasi parti görevlilerinin sandık kurullarına üye olması gibi değişikliklerin kanunda yer almasını istiyordu.

Muhalefetin ısrarları üzerine Ocak 1948'de CHP Meclis Grubu, Seçim Kanunu'nu ele alarak bununla ilgili değişiklikler yapılmasına karar verdi. CHP hazırladığı kanun tasarısını Meclise sundu. Tasarının Meclis komisyonunda incelendiği günlerde DP de kendi taleplerinin yer aldığı teklifi TBMM'ye verdi¹³³⁷. Tasarıyla ilgili kurulmuş olan Meclis komisyonu, DP'nin teklifini inceledi. Teklifte DP, seçim kurullarına hâkimlerin başkanlık etmesini ısrarla istiyordu. Kanun Mecliste görüşülürken Adalet Komisyonu sözcüsü Milletvekili Emin Halim Ergun, söz alarak

1333 Ziyad Ebuzziya, "Zihniyet Yine O Zihniyet", **Tasvir**, 14 Eylül 1946, s. 1.

1334 Cihad Baban, "Matbuat Kanunu Hakkında Tenkitler", **Tasvir**, 24-26 Eylül 1946, s. 1.

1335 Nihat Erim, "Düşünceyi Yayma Hürriyeti", **Ulus**, 11 Eylül 1946, s. 1.

1336 Fuad Köprülü, "Tek Parti Zihniyetinin Değiştiğine Nasıl İnanabiliriz", **Demokrasi Yolunda**, s. 132-134.

1337 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 11, B 48, (16.04.1948), s. 41.

komisyonun bu konuda kararını açıkladı. Hâkimlerin sandık kurullarına başkanlık etmesi usulünün en ileri demokrasilerde bile bulunmadığını savundu. Ergun, bu usulün kısmi seçim sisteminin geçerli olduğu ülkelerde uygulandığını, Türkiye gibi çoğunluk sisteminin uygulandığı ülkelerde hâkimlerin seçim kurullarına başkanlık etmelerinin doğru olmadığını iddia ederek teklifin komisyon tarafından uygun bulunmadığını söyledi¹³³⁸.

Kanun tasarısının 2 Temmuz 1948'deki görüşmeleri sırasında muhalefet adına Adnan Menderes söz alarak görüşlerini dile getirdi. Özellikle seçimlerde adli teminat ve gizli oy-açık sayım usulü üzerinde durdu. Menderes, 1946 seçimlerindeki üzücü olayları ve hayal kırıklığını hatırlatarak tekrar böyle olayların yaşanmaması için siyasi parti temsilcilerine seçimlerdeki yolsuzluklara el koyma yetkisinin verilmesi gerektiğini savundu¹³³⁹.

Mecliste tartışmaların çirkinleşmesi ve CHP'nin geri adım atmaması üzerine DP, Meclisten çekildi¹³⁴⁰. Kendi aralarında toplantı yapan DP'liler ara seçimlere katılmamaya ve o günü matem günü olarak ilan etmeye karar verdiler¹³⁴¹. Bunun üzerine İstanbul gazetelerine bağlı gazeteciler aralarında toplanarak hükûmete bir telgraf çektiler. Gazeteciler, siyasi parti temsilcilerinin seçim komisyonlarında yer almamasını doğru bulmadıklarını ve doğacak sonuçlardan CHP'nin sorumlu olduğunu bildirdiler¹³⁴². Hasan Saka ve Hilmi Uran, gazetecilerin ortak telgrafına verdikleri cevapta seçim komisyonlarına hâkimlerin başkanlık etmesinin doğru olmadığını hatta bazı muhalefet milletvekillerinin (DP'den ayrılanlar kastedilmektedir.) bunun Anayasa'ya aykırı olduğunu iddia ettiklerini belirttiler. Ayrıca muhalefet partilerinin seçim emniyeti için komisyonlarda üye buldurmak yerine gözlemci buldurmayı tercih ettiklerini ifade ederek ülkenin coğrafi ve sosyal şartları göz önüne alındığında Seçim Kanunu'nun seçim emniyeti ve adil bir mücadeleye imkân veren bir eser olduğunu savundular¹³⁴³.

1338 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 12, B 80, (02.07.1948), s. 591-592.

1339 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 12, B 80, (02.07.1948), s. 597-602.

1340 "Mecliste dünkü görüşmeler", **Ulus**, 8 Temmuz 1948, s. 1.

1341 Yalman, **age.**, s. 145.

1342 Yalman, **ay.**; Asım Us, "Seçim işlerinde partilerin kontrol hakkı...", **Ayın Tarihi**, Temmuz 1948, S 176, s. 55-56.

1343 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-252-28, Tarih:1948; Saka ve Uran'a ortak telgraf çeken gazetecilerden biri olan Ahmet Emin Yalman anılarını anlattığı eserinde Başbakan Hasan Saka ve CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'dan gelen cevapların kendisini tatmin etmediğini ifade etmektedir. Yalman, **age.**, s. 145.

9 Temmuz 1948'de Kanun tasarısının müzakereleri tamamlandı¹³⁴⁴. 5258 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu 14 Temmuz 1948'de Resmî Gazete'de yayınlandı. Kanunda en önemli değişiklik 24. ve 27. maddede yapıldı. Yapılan değişiklikle seçmenler oylarını kapalı yerlerde kullanacaklardı ve sayım işlemi açık olarak yapılacaktı¹³⁴⁵. Böylece muhalefet gizli oy- açık sayım prensibinin Kanun'da yer almasını sağlamıştı. Ancak seçimlerde adli teminat prensibinin olmamasından dolayı Kanun'u yeterli bulmadılar¹³⁴⁶.

Mecliste Seçim Kanunu tasarısı ile ilgili hararetli tartışmaların yapıldığı günlerde Gazeteci Nadir Nadi, köşesinde CHP'li milletvekillerinin tavırlarını eleştirdi. DP'nin hâkimlerin seçim komisyonlarına katılmalarının iyi bir fikir olduğunu savunarak sayıları son zamanlarda 30 civarına düşen DP'lilere çoğunluğa sahip olan CHP'nin şiddetle yüklenmesini eleştirdi. Nadi, 1946 seçimlerinin şaibeli olduğunu ima ederek aslında CHP'nin de muhalefetin sayıca daha fazla olması gerektiğinin bilincinde olduğunu ve bunu hazmedemediğini, Meclisteki olumsuz tavırların sebebinin de bu olduğunu ileri sürdü. Nadi, CHP için "... *samimi olarak elbirliği ile çalışmalıdır. Aksi takdirde patlak verecek tatsız vaziyetlerin sorumluluğu, hakikati bir türlü görmek istemeyen Halk Partisine ait olacaktır.*"¹³⁴⁷ dedi.

Kanun için Mecliste görüşmeler başlarken muhalefet umutluymdu. Ancak son şekli verildiğinde Kanun, beklentileri karşılamadı. Bu konu ile ilgili olarak Nadir Nadi, Cumhuriyet'teki köşesinde 1946 Seçim Kanunu ile yeni kabul edilen Seçim Kanunu arasında pek bir fark olmadığını, muhalefetin ısrarla istediği seçim teminatı adına kanunda "*gölgeden başka bir şey*" bulunmadığını savundu. Nadi, eski kanunun, seçim yerlerinde birikmiş olan tutanakları merkezin istediği şekilde ayarlayıp gönderme anlayışla hazırlanmış olduğunu, yeni kanunda bunun biraz daha

1344 New York Times gazetesi bu gelişmeyi okuyucularına duyurdu. Bu, Amerikan kamuoyunun Türkiye'deki demokratik gelişmelere duyduğu ilgiyi ortaya koymaktadır. Turkey Gets New Election Law. (1948, Jul 11). **New York Times** (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108136171>, (26 Şubat 2017).

1345 **Resmî Gazete**, 14 Temmuz 1948, S 6957, s. 14408-14410.

1346 İlçe merkezlerinde seçimleri idare etmek üzere yedi kişilik komisyonlar oluşturulacaktı. Vali ve kaymakamların tebliğiyle oluşacak olan bu komisyonlar; belediye başkanı, ilçe belediye meclis üyeleri arasından kur'a ile belirlenecek bir, ilçe genel meclis üyeleri arasından kur'a ile belirlenecek bir, ilçe mahalle muhtarları arasından kur'a ile belirlenecek bir, varsa kanunda belirtilen meslek kuruluşlarının yönetim kurulu üyeleri arasından kur'a ile belirlenecek bir, ilçe merkezinde teşkilatı olan ve seçime katılacak olan siyasi partilerden kur'a ile belirlenecek iki partiden, her ikisinin de belirleyeceği birer üyeden oluşacaktı. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:356-1494-2, Tarih:14.07.1948. Muhalefet, belediye başkanları ve meclis üyelerinin CHP'li olmaları sebebiyle bu maddeye karşı çıkmıştır.

1347 Nadir Nadi, "Tekrar ediyoruz...", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1948, s. 1,3.

zorlaştığını ama imkânsızlaşmadığını belirtti. Özellikle seçim kurullarına asayişin bozulacağı gerekçesiyle dışardan üye kabul edilmemesinin tutanakların istenildiği gibi düzenlenmesine fırsat tanıyacağını iddia etti¹³⁴⁸.

Asım Us, Yeni Gazete'deki yazısında Seçim Kanunu tasarısıyla ilgili görüşmelerinin çetin geçeceğini tahmin ettiklerini nitekim öyle de olduğunu belirtti. Us, bunun sebebinin Seçim Kanunu'nun iktidar partisinin yerini koruması, muhalefetin ise iktidara gelmesi açısından önemli olması olduğunu savundu. Görüşmeler sırasında Müstakil Demokratlar Grubunun tavrına dikkat çeken Us, bu tavrın CHP'yi memnun ederken DP tarafından hoş karşılanmadığını belirtti. Özellikle DP'nin seçim kurullarına hâkimlerin de katılması gerektiği şeklindeki isteklerine Müstakillerden Osman Nuri Köni, Adnan Adıvar ve Necati Erdem'in DP'yi şiddetle eleştirerek bunun Anayasa'ya aykırı olduğunu savunduklarını belirtti¹³⁴⁹. Hürriyet gazetesi de basındaki tartışmalara isimsiz bir makale ile katıldı. Makalede CHP'nin serbest ve emniyetli bir seçime gitmeyeceğini zaten tahmin etmiş olduklarını, nitekim Meclisteki görüşme sürecinin de bunu açıkça ortaya koyduğunu ileri sürdü. Mecliste Milletvekili Fahri Kurtuluş'un konuşmasına atıfta bulunarak seçim zamanı vatandaşlar sandık başına davet edilirken "*Korkma vatandaş istediğine reyini ver ve bu sandığa attığın pusula hiçbir oyuna tabi olmayacaktır!*" denebilmesi gerektiğini yani vatandaşların Seçim Kanunu ile tatmin edilmeleri gerektiğini savundu. Vatandaşların tatmin edilmemeleri durumunda sandığa gitmek istemeyeceklerini ileri sürdü¹³⁵⁰.

Gazeteci Nadir Nadi, Mecliste büyük ümitlerle başlanan Seçim Kanunu tasarısı görüşmelerinin hayal kırıklığıyla sonuçlandığına dikkat çektiği 9 Temmuz'daki köşe yazısında bunun en önemli sebebinin muhalefet cephesinde son aylarda meydana gelen gelişmeler olduğunu iddia etti. CHP'nin iktidarı bırakmak istemediğini bu yüzden üç yıldır bir oyalama politikası takip ettiğini belirterek "*Vatandaş haklarına saygı isteyen temel hürriyetler prensibini temsil eden muhalefet cephesini jandarma zoru ile alt edemeyeceğini anladığı zaman bugün ki iktidar bazı fedakârlıklara katlanarak boyun eğmek lüzumu duydu.*" dedi. Bu sırada vatandaşlara seçim emniyeti vaadinde bulunarak gerilimli havayı yumuşatmış olan CHP'nin muhalefetteki iç çekişmelerden güç aldığını, bununla beraber söz verdiği için Seçim Kanunu'nun yeniden ele alınmasından geri adım da atmadığını savundu. Nadi, oysaki "*okuması yok*" dedikleri vatandaşların her şeyin farkında olduğu-

1348 Nadir Nadi, "Bu da atlandı...", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1948, s. 1,3.

1349 Asım Us, "Mecliste Müstakillerin Rolü...", **Aydın Tarihi**, Temmuz 1948, S 176, s. 48-49.

1350 Hürriyet, "Millet tatmin edilmelidir...", **Aydın Tarihi**, Temmuz 1948, S 176, s. 52-53.

nu ileri sürdü¹³⁵¹. Nadi'nin son ifadesi, onun da mensubu olduğu ve elit olarak nitelendirilen tabakanın topluma karşı bakış açısının değişmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Ara seçimlerin ardından genel seçimlerin erkene alınmasıyla ilgili olarak basında birtakım yazılar kaleme alındı. Bazı gazeteciler, seçimlerin erkene alınmasının MP'nin teşkilatlanmasına izin vermemek ve DP ile CHP'nin ittifakı olarak yorumlanacağını savunurken Asım Us gibi iktidar taraftarı bazı gazeteciler de Seçim Kanunu'nun gözden geçirilmesi gerektiğini savundular. Us, söz konusu Kanun'un yeniden ele alınarak bazı seçim bölgelerinin değiştirilmesi, ayrıca çoğunluk sistemi yerine nisbi seçim sistemi taleplerinin değerlendirilmesi gerektiğini savundu¹³⁵².

Seçim Kanunu ile ilgili olarak muhalefetin isteklerinin ve şikâyetlerinin devam etmesi ve mevcut Kanun'un seçim emniyetini sağlamaktan uzak olması sebebiyle Şemsettin Günaltay hükûmeti döneminde söz konusu Kanun, yeniden gündeme geldi. Günaltay, basına yaptığı açıklamada kurulacak bir komisyonun Seçim Kanunu'nu yeniden ele alacağını ve muhalefetin de tatmin edileceği bir düzenleme yapılacağını duyurdu¹³⁵³.

Kanun tasarısını hazırlamak amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Komisyon üniversitelerden, barolardan, Yargıtay ve Danıştay üyeleri ile uzmanlardan oluşmaktaydı. Seçim Kanunu ile ilgili bütün malzemeyi içeren bir kitap hazırlandı. "Pembe Kitap¹³⁵⁴" adı verilen bu kitap üyelere dağıtıldı. Çalışmalar bu kitaptaki bilgiler esas alınarak yürütülecekti. Komisyon çalışmalarının sonucunda kanun tasarısının metni yayınlandı. Amaç tasarı hakkında her kesimin görüş ve yorumlarını almakti. Nitekim tasarı yayınlanır yayınlanmaz iktidar ve muhalefet yanlısı gazeteler tasarıyla ilgili kendi bakış açıları doğrultusunda haber ve yorumlar yaptılar¹³⁵⁵. Yapılan yorumlar doğrultusunda 14 Eylül 1949'da yeniden çalışmaya başlayan ko-

1351 Nadir Nadi, "Bu da atlandı...", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1948, s. 1,3.

1352 Asım Us, "Yeni çalışma yılına girerken Meclis'in durumu...", **Aynı Tarihi**, Kasım 1948, S 180, s. 90-91.

1353 "Başbakan yapılmakta olan işleri açıkladı", **Ulus**, 22 Nisan 1949, s. 1,3.

1354 Kitap dünyada bazı ülkelerde uygulanan seçim kanunlarına yer vermekteydi. Ağa-oğlu, **age.**, s. 330; DP taşra teşkilatları yaptıkları toplantılarda hazırlanan Seçim Kanunu tasarısı için başka ülkelerden seçim kanunlarının incelenmek üzere getirilmesine karşı çıktı. Hazırlanacak olan bir seçim kanununun ülkenin ihtiyaçları ve milletin istekleri doğrultusunda hazırlanması gerektiğini savundular. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-8, Tarih:21.07.1949.

1355 Naim Sönmez, "Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 6, S 2, s. 440.

misyon¹³⁵⁶ 2,5 aylık bir çalışmanın¹³⁵⁷ ardından hazırladığı metni 2 Aralık 1949'da Başbakanlığa sundu¹³⁵⁸.

Seçim Kanunu tasarısı hazırlandıktan sonra birer sureti görüşleri alınmak üzere DP ve MP'ye gönderildi¹³⁵⁹. Tasarı 7 Şubat'ta TBMM görüşülmeye başlandı. Geçici komisyon sözcüsü Sait Azmi Feyzioğlu (Kayseri); "*Tasarı Anayasamıza istinat eder ve Anayasa'nın ruhuna ve metnine tamamen uygundur ve Anayasa'nın emrettiği seçim emniyet ve serbestisini temin gayesiyle hazırlanmış bir tasarıdır.*"¹³⁶⁰ dedi. Feyzioğlu tasarının çok partili hayata geçtikten sonra yapılan seçimlerdeki tecrübelerle dayanarak ve başka milletlerin¹³⁶¹ seçim kanunları incelenerek hazırlandığını belirtti. Bu haliyle hükûmetin seçimlere müdahale etmesinin söz konusu olamayacağını savundu¹³⁶².

Tasarı hakkında söz alan MP Meclis Grup Başkanı Osman Nuri Köni tasarının güvenilir bulmadıklarını ve tasarının Anayasa'ya, insan haklarına ve demokrasiye aykırı olduğunu iddia etti¹³⁶³. DP Grup Başkan Vekili Fuat Hulusi Demirelli eksik ve hatalı tarafları olmasına rağmen kendilerinin tasarının önceki seçim kanunları ele alındığında ileri bir adım olarak gördüklerini belirtti¹³⁶⁴.

Hükûmet adına Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim söz aldı. Tasarının hazırlanması sırasındaki çabalara değinen Erim, o güne kadar yapılmış olan seçim kanunlarının gelişiminden söz etti. Hazırlanan son tasarının "*adli te-*

1356 Komisyon çalışmaya başlamadan önce CHP'nin Seçim Kanunu hakkındaki düşüncelerini resmi yazı ile sorarak öğrenmiştir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:9-49-3, Tarih:25.09.1949.

1357 Kanun tasarısının hazırlık çalışmaları için bkz. A. Halûk Ülman, "Seçim Sistemi-miz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 12, S 2, Şubat 1957, s. 48-52.

1358 "Hükûmetin Hazırladığı Seçim Kanunu Tasarısı", **Zafer**, 18 Aralık 1949, s. 1.

1359 Millî Kalkınma Partisi, görüşleri alınmak üzere tasarı metninin kendilerine gönderilmemesinden rahatsız oldu. Genel Başkan Nuri Demirağ, 3 Ağustos 1949'da Başbakan Şemsettin Günaltay'a yazılı olarak başvurmak suretiyle tasarının kendilerine de gönderilmesini istedi. Bu isteğe cevap alınamaması üzerine Demirağ, 6 Eylül 1949'da ikinci kez başvuruda bulundu. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:48-285-5, Tarih:03.08.1949.

1360 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 24, B 40, (07.02.1950), s. 149.

1361 Belçika, İtalya, Yunanistan, Romanya, Fransa, İsviçre, Sovyetler Birliği, İngiltere, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Avusturalya, Çekoslovakya ve Cenevre Kantonu. Uran **age.**, s. 550.

1362 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 24, B 40, (07.02.1950), s. 149.

1363 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 24, B 40, (07.02.1950), s. 151.

1364 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 24, B 40, (07.02.1950), s. 159.

minat” getirdiğini, bununla beraber milletvekili seçim tutanakları hakkında son kararın Meclise ait olduğunu ifade belirtti¹³⁶⁵. MP Milletvekili Ahmet Tahtakılıç ise söz alarak geniş kapsamlı bir konuşma yaptı. Milletvekili seçim tutanaklarına da hâkimler tarafından karar verilmesi gerektiğini savundu¹³⁶⁶. Yapılan görüşmelerin ardından 16 Şubat 1950’de kabul edilen¹³⁶⁷ Seçim Kanunu’nun 1. maddesinde şöyle denilmektedir: “*Milletvekilleri, tek dereceli seçimle ve ekseriyet usulüne göre genel, gizli ve eşit oyla seçilirler.*” Seçimler sırasında oy verme işleminin başlamasından oyların sayılıp ilan edilmesine kadar bütün partiler sandık başlarında temsilci bulundurabileceklerdi. Seçim tutanakları komisyon görevlileri tarafından istekte buldukları takdirde parti temsilcilerine veya adaylara imza karşılığında verilecekti. Ayrıca sonuçlar, sayım işlemi biter bitmez asılmak suretiyle halka ilan edilecekti¹³⁶⁸.

Kanun’da belirtilen hükümler ile seçim güvenliği, yönetim ve denetimi kurallara bağlandı. Seçim süresince bütün işlemler seçim kurulları tarafından idare edilecek ve yargı denetimi altında olacaktı. Böylece DP’nin çok ısrar ettiği yargı denetimi sorunu çözüldü¹³⁶⁹

Görüşmeler sırasında DP, seçimlerde nisbi temsil yönteminin CHP ise çoğunluk sisteminin uygulanmasını istiyordu¹³⁷⁰. Nitekim iktidar partisinin isteği,

1365 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 24, B 40, (07.02.1950), s. 160-164.

1366 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 24, B 40, (07.02.1950), s. 165-171.

1367 Kanun tasarısı, ortamın gerginliğine rağmen nispeten kavgasız gürültüsüz bir şekilde 16 Şubat 1950’de 336 kabul, 10 ret oyuna karşı iktidar ve muhalefet milletvekillerinin oylarıyla kabul edildi. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 24, B 48, (16.02.1950), s. 750; “B. Millet Meclisi, yeni Seçim Kanununu kabul etti” **Ulus**, 17 Şubat 1950, s. 1.

1368 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:62-236-4, Tarih:21.02.1950.

1369 Tekin İdem, “Seçim Kanunları ve Uygulamaları Üzerinden 1946 ve 1950 Seçimleri ne Bakış”, **Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 12, S 3, Eylül 2022, s. 1382_2514789 (dergipark.org.tr) (21 Aralık 2022).

1370 CHP Genel İdare Kurulu seçim sistemleri hakkında yaptığı araştırmaların ardından çoğunluk sisteminin, Türkiye şartları için daha uygun olduğu kanaatine vardı. Bunun başlıca sebepleri şöyledir: Birincisi; nisbi temsil sisteminde Meclise birden çok parti girer. Hatta muhaliflerin sayısı iktidar partisi üyelerinin sayısını aşabilir. Bu durumda sırf muhalefet yapmak için muhalif partiler iktidar partisine karşı iş birliği yapıp iktidar partisini çalıştırmayabilirler ki bu da hükümet bunalımının ortaya çıkmasına sebep olur. İkincisi; seçim emniyeti ve samimiyet açısından çoğunluk sistemini daha açık ve net olmalıdır. Muhalefetin sadece kendilerinin iktidara gelmesi ile seçim emniyetinin sağlanacağı iddiasında bulunduğu bir dönemde karışık ve “*münever kitlenin*” bile anlamakta zorluk çekeceği bir sistemden uzak durmak yerinde olacaktır. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:30-134-1, Tarih:09.04.1949.

yeni Seçim Kanunu'nda yer aldı. Buna göre bir şehirde hangi parti çok oy alırsa o şehrin bütün milletvekilliklerini o parti kazanmış olacaktır.

1950 yılında kabul edilen Seçim Kanunu dönemin başbakanı Şemsettin Günaltay tarafından Türkiye'nin millî şerefini yükselten bir kanun olarak değerlendirildi¹³⁷¹.

3.9.3. Sendikalar Kanunu ve İşçilere Toplu Sözleşme Hakkı Verilmesi

Sendikalar Kanunu'nun çıkarılması ve sendikaların kurulmasında işçilerden gelen talep ve Batı ile olan ilişkiler etkili oldu. Cemiyetler Kanunu'nda yapılmış olan değişiklikler, işçilerin çeşitli isimler altında örgütlenerek hak talep etmelerine ve sorunlarını dile getirmelerine imkân verdi. Hükûmet, söz konusu örgütler üzerinde denetim sağlamak zorlandı. Bunun üzerine işçileri kontrol edebilmek için Sendikalar Kanun tasarısını hazırlamaya karar verdi. Milletvekillerinden ve İngiliz uzmanlardan oluşan bir komisyon oluşturuldu. Hazırlanan kanun tasarısı, Meclise sunuldu¹³⁷². Bu süreçte özellikle Amerikan İşçi Örgütü AFL'nin temsilcilerinin sık sık Türkiye'yi ziyaret etmeleri Türk-İş'in kuruluş çalışmalarının başlamasına sebep oldu¹³⁷³.

20 Şubat 1947'de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun tasarısı¹³⁷⁴ Mecliste görüşülmeye başlandı. Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli tasarı hakkında şöyle konuştu: "... madem ki, endüstride çalışan vatandaşlara sınıf esasları üzerine sendika kurmak hakkının tanımış bulunuyoruz; O halde işçilerin ve işverenlerin de kendi aralarında yardımlaşarak ve ortak menfaatleri kurmak [korumak] amacıyla sendika kurmalarına imkân vermek zorundayız, işte bu tasarı bu imkânı sağlayarak ve yarının endüstrileşmiş Türkiye'sinde iş hayatını ve topluluk menfaatini düzen altına alacaktır." ¹³⁷⁵

İşçileri Bakanı Sadi İrmak, yaptığı konuşmada söz konusu kanun tasarısının iki sebeple gündeme geldiğini söyledi. İlk olarak Cemiyetler Kanunu'nda yapılan

1371 1950 Seçim Kanunu metni için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:62-236-4, Tarih:21.02.1950; Mesut İnan, Fatih Kandemir, Ömer Aslan, **Bir Din Aydını Profili: M. Şemsettin Günaltay**, Rağbet Yay., İstanbul 2016, s. 408.

1372 Adnan Mahiroğlu, **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İşçi Sendikacılığı**, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 58.

1373 Timur, **age.**, s. 104.

1374 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 4, B 47, (20.02.1947), s. 88.

1375 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 4, B 47, (20.02.1947), s. 297.

değişikliklerin ardından sınıf esasına dayalı sendikaların kurulmasına imkân tanıdığını ve nitekim yüz civarında sendika veya başka isimler altında işçi kuruluşlarının ortaya çıktığını ifade etti. Ancak bunlardan bazılarının bölücü mahiyette olduğunu ileri sürerek sendikaları bu bölücü nitelikten çıkarmak amacıyla kanuni bir düzenlemeye ihtiyaç duyduklarını belirtti. İkincisi ise Türkiye'nin kabul ettiği Birleşmiş Milletler Antlaşması gereği sendikaların kurulması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtti. İrmak, devletin temel niteliklerinden biri olan devletçilik gereği grev hakkının yasada verilmemiş olduğunu ifade etti¹³⁷⁶. Tasarı hakkında konuşmak için söz alan Fuad Köprülü, tasarının pek çok eksikliğinin olduğunu iddia ederek en önemli eksikliğinin de grev hakkının verilmemesi olduğunu savundu. Köprülü tasarının geri alınması ve yeniden hazırlanması gerektiğini belirtti. Köprülü'nün tasarının göz boyamak için gelişigüzel hazırlanmış olduğu şeklindeki¹³⁷⁷ sözleri, Çalışma Bakanı Sadi İrmak ile atışmalara sebep oldu¹³⁷⁸. Söz alan diğer milletvekilleri de bu atışmanın bir parçası oldular. Tartışmaların geneline baktığımızda¹³⁷⁹ DP'nin bütün liberal söylemlerine rağmen devletçi anlayıştan tam anlamıyla sıyrılmadığı görülmektedir.

Tasarı 20 Şubat 1947'de görüşmeler sonunda kabul edildi¹³⁸⁰. Kanun'da toplu sözleşme hakkının yer alması sendikalara güç verdi. Bununla beraber Kanun, grev ve lokavt hakkı vermediği için işçi haklarını savunan kesimin beklediği sonuç elde edilemedi. İşçilere sendikalı olma zorunluluğu getirilmediği için işveren sendikasız işçi çalıştırmayı tercih etti. Bu durum işçilerin sendikalaşmasına olumsuz etki etti. Kaldı ki sendikaların siyaset ile uğraşmaları halinde esaslı bir incelemeye bile gerek duyulmadan kapatılabilmeleri sendikaların yaygınlaşmasını engelledi¹³⁸¹.

Sıkıyönetimin hâlâ yürürlükte olduğu bir dönemde CHP'nin Sendikalar Kanunu'nu çıkarmasının temel sebeplerinden biri desteğini kaybettiği işçi sınıfını yeniden yanına çekmekti. Ancak grev ve lokavt hakkının olmaması, işçiler ile ilgili hükümetin yanlış politikalar izlemesi gibi sebeplerle işçiler her geçen gün DP saflarına kaydılar¹³⁸².

1376 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 4, B 47, (20.02.1947), s. 300-304.

1377 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 4, B 47, (20.02.1947), s. 305.

1378 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 4, B 47, (20.02.1947), s. 307.

1379 Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 4, B 47, (20.02.1947), s. 295-324.

1380 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 4, B 47, (20.02.1947), s. 324.

1381 Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 219; Aydemir, **age.**, s. 362

1382 Timur, **age.**, s. 102-103.

3.9.4. Toprak Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

11 Haziran 1945'te kabul edilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun uygulanabilmesi için gerekli olan tüzük, 25 Mayıs 1947 tarihinde, 3-5842 sayılı Bakanlar Kurulunun kararıyla yürürlüğe girdi. Fakat çok partili hayata geçiş sürecinin başlaması ile CHP'nin kırsal kesimdeki toprak sahiplerinin desteğini kazanmak istemesi¹³⁸³ ve dış politikada Sovyetler Birliği ile olan sorunlar CHP'yi bu Kanunu uygulamak noktasında yavaşlattı. Bunun üzerine konuyla ilgili yeni bir düzenleme yapılması gündeme geldi. Bu düşünce ilk defa CHP 7. Kurultayı'nda görüşüldü. Buna göre Kanun'un ana prensipleri korunarak mülkiyet güvenliği, toprak sahiplerine bırakılacak ancak azami miktar ve kamulaştırma değeri yönlerinden Kanun yeniden ele alınacaktı. Kurultayda alınan karar gereği hükûmete gerektiğinde küçük çiftlikleri bile kamulaştırma yetkisi veren Toprak Kanunu'nun 17. maddesi kaldırıldı¹³⁸⁴. Bu adım, çok partili hayata geçiş sürecinde CHP'deki "zorunlu" zihniyet değişikliğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Şemsettin Günaltay hükûmeti döneminde 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce 14 Mart 1950'de Toprak Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili tasarı Meclise verildi. Görüşmeler sonunda 22 Mart 1950'de kabul edilen yeni Toprak Kanunu ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesinde yer alan 50 dönümden büyük arazilerin devlet tarafından kamulaştırılması hükmü kaldırıldı¹³⁸⁵.

3.9.5. Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun 18. Maddesinin Kaldırılması

Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun tepkilere sebep olan 18. maddesi, olağanüstü haller gerekçe gösterilerek sadece "şüphe" üzerine en büyük mahalli amir tarafından vatandaşların gözaltına alınabilmesine imkân tanımaktadır. Tek parti döneminde halkın en fazla muzdarip olduğu kanunlardan biriydi. Bu yüzden DP, Recep Peker hükûmeti döneminde Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun 18. maddesinin değiştirilmesi için Meclise bir önerge vermiş ancak Peker hükûmeti, muhafete taviz verilmiş olacağı gerekçesiyle değişikliğe yanaşmamıştı.

1948 yılına gelindiğinde İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, söz konusu Kanun'un 18. maddesinin değiştirilmesi için TBMM'ye teklif verdi. Tasarının gö-

1383 Sabrina Kayıkçı, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar", **Türk İdare Dergisi**, S 448, 2005, s. 75.

1384 Karpat, **age.**, s. 176.

1385 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 25, B 70, (22.03.1950), s. 711-712.

rüşmeleri sırasında ilk olarak DP Milletvekili (Afyonkarahisar) Hasan Dinçer söz aldı. DP'nin ilgili maddenin değişmesi için Nisan 1947'de teklif vermiş olduğunu hatırlatan Dinçer, Anayasa'nın 70. maddesinde belirtilen vatandaş hak ve hürriyetlerinin bir kısmının söz konusu madde ile kısıtlandığını belirterek bu maddenin Anayasa'ya aykırı olduğunu savundu. Dinçer, bu sebeple ilgili maddenin kaldırılması gerektiğini ifade etti¹³⁸⁶. CHP Milletvekili Nazım Poroy ise sözlerine “*Demokrat Partinin kendi propagandasına kuvvetli bir mesnet ittihaz ettiği bir maddenin lağvına doğru gidiyoruz.*” diyerek başladı. Poroy, Hasan Dinçer'in konuşmasında Kanun için Anayasa'ya aykırı demesinden rahatsız olduğunu çünkü bu kanunların inkılapların yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemde zorunluluktan dolayı konulmuş olduğunu ifade etti¹³⁸⁷.

CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, konuşmasında görüşülen değişiklik hususunun hem iktidar hem de muhalefetin istediğini belirtti. Erim; “*Cumhuriyet rejimi devrinde, büyük inkılâpların, esaslı inkılâpların başarıldığı devirlerde, bazı fevkalâde tedbirler alınmıştır. Bugün mevcut olan Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununun 18. maddesi bu fevkalâde tedbirlerdendir. Lâyiha Yüksek Meclisin kararına iktiran ederse, kalkacak olan bu madde ile Türkiye’de vatandaş hürriyeti bakımından tam ve kâmil, normal bir rejime girmiş olacaktır.*”¹³⁸⁸ dedi. Görüşmelerin ardından yapılan oylama ile 4 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun 18. maddesi kaldırıldı¹³⁸⁹. Böylece vatandaşlar her ne sebeple olursa olsun adli makamlar dışında hiçbir makam tarafından tutuklanamayacaktı.

Cumhuriyet gazetesi bu haberi, okuyucularına manşetten, “*Hükümetin Demokrat Partiye Yaptığı Hoş Sürpriz*”¹³⁹⁰ başlığıyla duyurdu. Ulus gazetesi ise hükümetin teklifini CHP’li milletvekilleri kadar DP’li milletvekillerinin de desteklediğini yazdı¹³⁹¹. Gazeteci Feridun Osman Menteşeoğlu, Ulus gazetesindeki köşesinde yaptığı değerlendirmede kişi egemenliğinin yıkılıp millet egemenliğinin kurulduğu ve güçlendirilmeye çalışıldığı bir düzende Anayasa ile vatandaşların haklarının kısıtlanmasının doğru olmadığını belirterek bu amaca hizmet eden 18. maddenin kaldırılması noktasında iktidar ve muhalefetin aynı fikirde olmasının heyecan veri-

1386 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 10, B 45, (20.02.1948), s. 260-261.

1387 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 10, B 45, (20.02.1948), s. 261-264.

1388 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 10, B 45, (20.02.1948), s. 266.

1389 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 10, B 45, (20.02.1948), s. 273.

1390 “Hükümetin Demokrat Partiye Yaptığı Hoş Sürpriz”, **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1948, s. 1.

1391 “18 inci madde Polis Vazife Salâhiyet kanununun çıkarıldı”, **Ulus**, 21 Şubat 1948, s. 1.

ci olduğunu savundu¹³⁹². 18. maddenin kaldırılması DP'nin başından beri istediği antidemokratik kanunların değiştirilmesi yolunda önemli bir adımdır.

3.9.6. İstiklâl Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanunun Kabulü

İlk defa 11 Eylül 1920'de kurulmuş¹³⁹³ olan İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele yıllarında isyanların bastırılması ve asayişin sağlanması gibi hususlarda rol oynamışlardı. Meclis'te yapılan görüşmeler sonucunda, İstiklâl Mahkemeleri Kanunu, yapılan değişikliklerle 31 Temmuz 1922'de kabul edilmişti (31 Temmuz 1338 tarih ve 249 sayılı İstiklâl Mehâkimi Kanunu)¹³⁹⁴.

Millî Mücadele'nin savaş aşaması bittikten sonra da İstiklâl Mahkemeleri, inkılapların yerleşmesi ve rejimin güçlenmesi hususunda önemli çalışmalar gerçekleştirdiler. Fakat bu süreçte muhalefeti sindirmek amacıyla da faaliyette bulundular¹³⁹⁵.

İstiklâl Mahkemeleri, 7 Mart 1927'de kaldırıldılar. 31 Temmuz 1922 tarihli İstiklâl Mahkemeleri Kanunu ise yürürlükte kalmaya devam etti. Bununla beraber ihtiyaç duyulabileceği göz önüne alınarak Tahrir-i Sükûn Kanunu da 1929 yılına kadar yürürlükte kaldı. Daha sonraki süreçte yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen İstiklâl Mahkemeleri yeniden kurulmadı.

1949'a gelindiğine 31 Temmuz 1922 tarihli İstiklâl Mahkemeleri Kanunu işlerliğini tamamen kaybetmişti. İstanbul Milletvekili Cihad Baban ile Adnan Adıvar, söz konusu Kanun ile ilgili değişiklik ve eklerinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun teklifinde bulundular¹³⁹⁶. Mecliste yapılan görüşmelerin ardından Recep Peker'in başbakanlığı sırasında CHP'nin, DP'ye karşı bir tehdit unsuru olarak kullandığı söz konusu Kanun, 4 Mayıs 1949'da yürürlükten kaldırıldı¹³⁹⁷. Böylece çok partili hayata geçişin önündeki önemli bir engel ortadan kalktı.

1392 Feridun Osman Menteşeoglu, "Düzenlenen Bir Kanun", **Ulus**, 21 Şubat 1948, s. 2.

1393 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C I-II, İleri Kitabevi, İzmir 1995, s. 40-41.

1394 Aybars, **age.**, s. 127.

1395 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 54.

1396 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 19, B 80, (04.05.1949), s. 91.

1397 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 19, B 80, (04.05.1949), s. 94.

3.10. Seçimler ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi

21 Temmuz 1946 seçimlerinden 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar geçen süreçte yerel seçimler ve ara seçimler yapıldı. Bu seçimlerden ilki 1 Eylül 1946'da yapılan İl Genel Meclisi seçimleridir. Daha sonra 16 Şubat 1947'de kırsal kesimde muhtar seçimleri yapıldı. Belediye alanlarındaki muhtar seçimleri ise 30 Mayıs 1947'de gerçekleştirildi.

Bu dönemde üç ayrı ara seçim yapıldı. 1947, 1948 ve 1949'da yapılan ara seçimler ile iktidar ve muhalefet partileri karşı karşıya geldiler. Söz konusu seçimler, Türk siyasetindeki değişim açısından önemlidir.

3.10.1. İl Genel Meclisi Seçimleri

Kabul edilmiş olan son Seçim Kanunu gereği 1 Eylül 1946'da İl Genel Meclisi seçimleri yapıldı. DP, 21 Temmuz seçimlerinde yapılan yolsuzluklar sebebiyle bazı yerlerde seçimlere katılmadı¹³⁹⁸. Seçime katıldığı 56 ilçede ise seçimlere hile karıştırıldığı gerekçesiyle seçimlerden çekildi¹³⁹⁹. Bu şartlar altında yapılan seçimleri CHP kazandı¹⁴⁰⁰. Seçim sonrasında DP seçimler sırasında usulsüzlük yapıldığını iddia etti. Mecliste bu konuyla ilgili iddialar ele alındı¹⁴⁰¹. TBMM'nin 13 Kasım 1946 tarihindeki oturumunda DP Kayseri Milletvekili Fikri Apaydın'ın, seçimler sırasında idare amirlerinin, memurların ve jandarmanın halka "*cebîr ve tazyik*" uyguladığı gerekçesiyle İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in cevaplaması amacıyla vermiş olduğu soru önergesi ele alındı. Sökmensüer, Apaydın'ın iddialarını kabul etmedi¹⁴⁰².

1946 genel seçimi sonuçlarına yapılan itirazlarda olduğu gibi İl Genel Meclisi seçim sonuçlarına yapılan itirazlardan da DP sonuç alamadı.

3.10.2. Muhtar Seçimleri

31 Ocak 1947'de İçişleri Bakanlığı yaptığı bir açıklamayla bundan sonra belediye sınırları içindeki muhtar seçimlerinin iki yılda bir 15 Mayıs'ta, köylerde muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinin ise 20-28 Şubat tarihleri arasında yapılacağını

1398 "Demokrat parti tazyik yapıldığından bahisle bazı yerlerde seçimlere girmede", **Akşam**, 2 Eylül 1946, s. 1.

1399 "Demokratlar, tazyik yapıyor diye pek çok yerlerde seçimden çekildiler", **Vatan**, 2 Eylül 1946, 1.

1400 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:61-234-7, Tarih:1946.

1401 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-66-1, Tarih:20.10.1946.

1402 **TBMMTD**, VIII. Dönem, C 2, B 3, (13.11.1946), s. 42-51.

ilan etti. Seçimlere 18 yaşını bitirmiş her Türk vatandaşı katılacaktı¹⁴⁰³. CHP, 21 Temmuz seçim sonuçlarının haklılığını ispat etmek istercesine muhtar seçimlerine büyük önem verdi¹⁴⁰⁴.

Seçimler 16 Şubat 1947'de yapıldı. Gergin bir havada gerçekleşen seçimlere katılım oranı düşüktü. Halk ya CHP'li idarecilerin baskılarından çekindiğinden ya da iktidarı protesto etmek için seçimlere katılmadı. Seçimler sırasında maalesef çirkin olaylar da yaşandı. Bazı yerlerde valiler seçimleri sırf CHP'li adaylara kazandırmak için tekrar tekrar yaptırdılar. Tutuklanan ve yaralanan pek çok vatandaş oldu. Toplum devlet ile karşı karşıya getirildi¹⁴⁰⁵.

İdare ve jandarma baskısı altında gerçekleşen seçimleri doğal olarak CHP'li adaylar kazandılar¹⁴⁰⁶. Celâl Bayar, basına verdiği demeçte CHP'nin jandarma ve idareciler vasıtasıyla muhtar seçimlerine yaptığı müdahale ve kanunsuzlukların asıl amacının köy teşkilatını zayıflatmak ve yok etmek olduğunu iddia etti¹⁴⁰⁷. Başbakan Recep Peker, bu iddiaları kabul etmeyerek her yerde seçimlerin usulüne uygun yapıldığını savundu¹⁴⁰⁸. Bunun üzerine Bayar, muhtarlık seçimlerindeki yolsuzluklarla ilgili ellerinde pek çok belge olduğunu ifade etti¹⁴⁰⁹. Ancak yapılan itirazlardan sonuç alınmadı. Yolsuzluk iddiaları gündemi uzunca bir süre meşgul etti.

30 Mayıs'ta belediye sınırları içindeki muhtarlıklar için yapılacak olan seçimlere DP girmeme kararı aldı¹⁴¹⁰. Halkın seçimlere katılımı %41 oranında oldu. Seçimleri CHP'li adaylar kazandı¹⁴¹¹.

1403 “Muhtar seçimi 15 Mayıs'ta yapılacak”, **Ulus**, 31 Ocak 1947, s. 1.

1404 CHP Genel Sekreterliği, milletvekillerinden seçim bölgelerine giderek seçimlerin kazanılması için çalışmalarını istedi. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-19, Tarih:13.02.1947.

1405 Arslanköy olayı bu konuda en iyi örneklerden biridir. Geniş bilgi için bkz. Burçak, **age.**, s. 255-259.

1406 Bu durum CHP'de büyük bir memnuniyetle karşılandı. Hatta CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, taşra teşkilatına gönderdiği bir genelgeyle partilileri başarılarından dolayı tebrik etti. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-23, Tarih:01.03.1947.

1407 “Demokrat Parti Genel Başkanının İzmir basınına mühim demeci”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1947, s. 1.

1408 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-69-10, Tarih:01.04.1947; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-69-4, Tarih:08.03.1947; **Ulus**, “Peker'in cevabı”, 8 Mart 1947, s. 1.

1409 “Celâl Bayar, Başbakana dün cevap verdi”, **Cumhuriyet**, 9 Mart 1947, s. 1.

1410 “Demokratlar muhtar seçimlerine girmiyorlar”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1947, s. 1.

1411 “Muhtar seçimleri dün yapıldı”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1947, s. 1.

3.10.3. Ara seçimler

Bu dönemde 1947, 1948 ve 1949'da olmak üzere üç ara seçim yapıldı. 1947'de İstanbul, Balıkesir, Kastamonu ve Tekirdağ'da toplam 9 milletvekilliği için ara seçimler yapılacaktı¹⁴¹². CHP, DP'nin seçimlere katılmasını istiyordu. DP'nin katılıp katılmayacağı belli değildi. Başbakan Recep Peker, 1 Nisan'da İzmir'de halka hitap ederken DP'nin bu seçimlere muhakkak katılması gerektiğini, bunun muhalefetin vazifesi olduğunu ileri sürdü. Peker, aksi halde olabileceklerden bahsederken İstiklâl Mahkemelerinin henüz kaldırılmadığını hatırlatarak bir anlamda DP'yi tehdit etti¹⁴¹³.

27 Mart'ta Cumhuriyet gazetesinde DP'nin seçimlere katılacağı hatta adaylarını bile belirlediği şeklinde haberler yer alırken DP teşkilatıyla yaptığı görüş alışverişi sonucunda seçimlere katılmama kararı aldı. Bu karar CHP ve İnönü'yü çok kızdırdı. 3 Nisan'da DP Genel Başkanı Celâl Bayar bir bildiri yayınladı. Bildiride; *"Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare mekanizmasının tarafsızlığına imkân bırakmayan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç sayıyoruz. ... Millet hakkını serbest kullanırsa en aşağı %80 çoğunlukla iktidarı ele alırız, isterlerse tecrübe etsinler."*¹⁴¹⁴ dedi. Bu bildirin ardından taraflar arasındaki ilişkiler daha da gerildi.

CHP ara seçimlere muhalefetsiz gitmesine rağmen halkın seçime katılmayacağı endişesine sahipti. Bu yüzden halkın sandık başına gitmesini ve kendilerine oy vermesini sağlamak temel amaçtı. İşte bu noktada bazı milletvekillerinin din konusunda *"halkın ihtiyaçlarını karşılamak"* adı altında bir geriye dönüş eğilimi içine girdiler. DP ise seçimlere girmemekle beraber, yurt çapında geziler düzenledi. Her ne kadar İnönü'ye laiklikten taviz verilmeyeceği şeklinde verilen söz unutulmamışsa da halkın en fazla eksiklik hissettiği bu konuda propaganda yapmaktan geri durmadılar¹⁴¹⁵.

6 Nisan 1947'de yapılan ara seçimleri, seçime tek başına giren CHP'nin adayları kazandı. Ancak seçimlere katılım oranı çok düşük oldu. İstanbul'da bazı yerlerde CHP seçimlere katılım oranının %60, DP ise %10 civarında olduğunu ilan etti¹⁴¹⁶.

1412 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-69-10, Tarih:01.04.1947.

1413 "Başbakanın İzmir'deki konuşması", **Ulus**, 2 Nisan 1947, s. 1; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-70-1, Tarih:02.04.1947.

1414 "D.P. Beklenen Beyannamesini yayınladı", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1947, s. 1.

1415 Toker, **age.**, s. 169-170.

1416 "Dört ilimizde dün yapılan seçim", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1947, s. 1.

17 Ekim 1948'de 13 ilde¹⁴¹⁷ ara seçimler yapılacaktı. DP 9 Temmuz 1948'de seçimlere katılmama kararı aldı. Celâl Bayar bir açıklama yaparak mevcut şartlar altında seçimlere girmeyi doğru bulmadıklarını açıkladı. Ardından bir bildiri yayınlayan DP, 21 Temmuz seçimlerinden beri yaşananları hatırlatarak seçimlere girmemelerinin sebeplerini anlattı¹⁴¹⁸. Aslında bu karar, Seçim Kanunu tasarısında DP isteklerinin dikkate alınmamasına açıkça bir tepkiydi.

DP'nin seçimlere katılmama kararı basında tartışmalara sebep oldu. Ulus gazetesinde CHP Çoruh Milletvekili Ali Rıza Erem, DP'nin seçimlere girmemesinin asıl sebebinin; daha önce yapılmış olan seçimlerde ne kadar güçsüz olduğunu gördüğünü ve bu yüzden seçimlere katılmak istemediğini iddia etti¹⁴¹⁹. Cihad Baban, DP'nin seçimlere girmeme kararını desteklediğini açıkladı. Baban, ilerde Mecliste aşırı fikirlere sahip insanların olmaması için Seçim Kanunu'nda istenen değişikliklerin yapılması gerektiğini savundu¹⁴²⁰.

Yeni kabul edilen Seçim Kanunu ilk defa ara seçimlerde uygulanacaktı. Seçimlere CHP tek başına katıldığı için seçim komisyonlarında CHP dışında başka bir partiden gözlemci bulunmayacaktı. 7. Kurultay'da alınan karar gereğince milletvekili adayı olmanın şartları değişmişti. Dolayısıyla CHP ilk defa ara seçimler vesilesiyle kurultay kararları gereğince milletvekili adaylarını belirledi¹⁴²¹.

Ara seçimler 17 Ekim'de 13 ilde yapıldı¹⁴²². Sadece CHP ve bağımsız adayların katıldıkları seçimleri CHP adayları kazandı¹⁴²³. Muhalefetin katılmadığı seçim-

1417 Bu iller; Ankara, Aydın, Bolu, Erzincan, Erzurum, Giresun, İstanbul, Kastamonu, Mardin, Malatya, Ordu, Tokat ve Yozgat idi. Burçak, **age.**, s. 162.

1418 "D.P.nin seçime dair millete beyannamesi", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1948, s. 1.

1419 Ali Rıza Erem, "D. Partinin kısmi seçimlere girmemek kararı münasebetile", **Ulus**, 27 Temmuz 1948, s. 3.

1420 Cihad Baban, "Demokrat Parti'nin verdiği karar millete hayırlı olsun..." **Ayın Tarihi**, Temmuz 1948, S 176, s. 20-21.

1421 16 Nisan 1948'de CHP Genel Sekreterliği, İl İdare Kurulu Başkanlıklarına bir yazı göndererek kurultayda alınan karar doğrultusunda, milletvekili adaylarının seçimleri sırasında uygulanacak olan yoklama yönetmeliğine göre kimlerin CHP'den aday olabileceklerini bildirdi. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-43-13, Tarih:16.04.1948.

1422 Burçak, **age.**, s. 162.

1423 "Seçimleri 13 ilde de C.H.P. kazandı", **Ulus**, 19 Ekim 1948, s. 1.; CHP, DP'nin seçimlere katılmamasının gerçek sebebinin bünyesindeki bölünme olduğunu, MP'nin ise henüz teşkilatlanmasını gerçekleştiremediği için seçimlere katılmadığını ileri sürdü. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-252-6, Tarih:14.08.1948; Bununla beraber muhalefet partileri CHP aleyhinde propaganda yapmaktan geri kalmadı. Bu durum CHP yönetimini endişelendirdi. Nitekim CHP Genel Sekreteri Fikret Silay'ı 31 Ekim 1948'de Genel Başkan Vekili

lere halkın ilgisi az oldu. İstanbul'da seçimlere katılım oranı %20'yi bile bulmadı. CHP halkın seçimlere katılım oranının %50 civarında olduğunu iddia etti¹⁴²⁴. Katılımın bu kadar az olması CHP'lilerin iddia ettiği gibi halkın cehaletinden değil, iktidar partisine karşı duyulan bezginlikten kaynaklanıyordu¹⁴²⁵. Nitekim aynı okuma-yazma bilmez halk, 1950'de muhalefetin katıldığı seçimlere %89,3 oranında

Hilmi Uran tarafından gönderilen bir yazıda "... *adet ve rey çoğunluğuna dayanan bu rejimde şuurlu ve yüksek kaliteli Partililer kadar adette bol Partililerin de değeri ve lüzumu belirmektedir.*" denilmektedir. Uran, genel seçimlerin ardından Partiye üye kaydedilmesine önem verilmesini ocak teşkilatlarından istemelerine rağmen bu konuda istenilen çabanın gösterilmediğinin tespit edildiğini, oysaki rakip partinin bu hususta oldukça iyi çalıştığını belirterek partiye üye kaydına önem verilmesini istedi. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:53-209-4, Tarih:31.10.1948.

1424 "Tasnif bitti ve neticeler dün belli oldu", **Ulus**, 18 Ekim 1948, s. 1.; CHP İl İdare Kurulu Başkanlığının CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği raporda Ankara genelinde seçimlere katılım oranının %47,46 olduğu ve katılanların %91,7'sinin CHP adaylarına oy verdikleri belirtilmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:360-1512-1, Tarih:22.10.1948; DP ise %10'nun altında olduğunu ileri sürdü. Ahmad, Ahmad, **age.**, s. 47; New York Times gazetesi de İstanbul'da kalabalıkların sokakları doldurduğunu ancak seçimlere itibar etmediklerini kaydetti. Bunda muhalefet partilerinin seçimleri boykot etmeleri ve Celâl Bayar'ın "...*hükümetin egoist mantalitesinde bir değişiklik olduğuna inanmadıklarını dünyaya göstermek için...*" seçimleri protesto etme çağrısının etkili olduğunu yazdı. Special to **The New York Times**. (1948, Oct 18). By-elections In Turkey Boycotted by Opposition. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108289363>. (24 Şubat 2017).

1425 CHP Divan Üyesi ve Çoruh Milletvekili Dr. Cemal Kazancıoğlu, 6 Nisan 1948'de CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a ara seçimler öncesinde Partinin genel durumu ve alınması gereken tedbirler ile ilgili düşüncelerini paylaştığı bir rapor/mektup gönderdi. Raporda "... *son kurultaydan bu günlere kadar ki az sayılma zamanı içinde Partimizce ve hükümetimizce icra ve hizmet sahasında kaydedilen ilerlemelerin milletçe verilen cevabı olacaktır.*" denilmektedir. Bir an evvel alınması gereken tedbirlerin yer aldığı raporda halkın "*büyük programlara*" ilgi göstermek yerine günün hayat şartları doğrultusunda kendisine verilen/verilmeyen imkânlara göre hükümeti ve CHP'yi değerlendirerek oy vereceği göz önüne alındığında vatandaşların pek çok eksikliğinin olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda CHP'yi endişeye sevk edecek hususların az olmadığı savunulmaktadır. Hayat pahalılığının devam etmesi, halk ile memurlar arasındaki iletişimin gerektiği gibi sağlanamaması, okul yapımından halkın muaf tutulmasına rağmen daha önce okullar için bina yapımına destek olmak zorunda kalmış olanların kızgınlıklarının sürmesi, orman işlerindeki sıkıntılar, ihracatçılar ile üreticileri tatmin edecek tedbirlerin hâlâ alınmamış olması, konut sıkıntısı çekilmesi, toprak kanununda gerekli değişikliklerin yapılmaması, komünistlikle mücadele için gerekli tedbirlerin yeterince alınmaması, Karadeniz Bölgesi'ndeki ekmeçlik sıkıntısına çözüm bulunamaması, idare işleri ve idarecilerle ilgili var olan sorunların vatandaşları tatmin edecek şekilde çözümlenememiş olmasının muhalefete CHP'yi karalamak için fazlasıyla fırsat verdiği iddia edilmektedir. Kazancıoğlu, CHP'nin de kendi içinde pek çok probleminin olduğuna değinerek bunların da derhal halledilmesi gerektiğini belirtmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:454-1868-1, Tarih:14.04.1948.

katılacaktır¹⁴²⁶. Bununla beraber CHP'nin halkın seçimlere katılımının az olmasının gerçek sebebini görmezden gelerek farklı bahaneler bulmaya çalıştığı görülmektedir¹⁴²⁷.

16 Ekim 1949'da 12 ilde ara seçim yapıldı. DP, seçim sistemindeki değişikliklerin gecikmesi sebebiyle seçimleri boykot etti. Dolayısıyla CHP seçimlere yine tek başına katıldı. Bağımsız aday olarak Türk siyasi hayatının önemli isimlerinden biri olan Hüseyin Rauf Orbay da seçime katıldı. Ancak Orbay'ın seçimlere son anda katılması dolayısıyla seçim hazırlıklarını yapamamış olması CHP'nin işini kolaylaştırdı¹⁴²⁸. Bununla beraber seçim öncesinde muhalefet CHP'yi yıpratmak için yoğun bir propaganda yaptı. Nitekim halkın seçimlere katılım oranı çok düşük oldu¹⁴²⁹.

3.10.4. 1950 Genel Seçimleri

1950 genel seçimleri, o güne kadar yapılmış olan genel seçimlerden çok farklı bir havada ve yöntemle gerçekleştirildi. Yaklaşan genel seçimler için henüz, seçim tarihi bile belli olmamasına rağmen partilerin hazırlıkları 1949 ortalarından

1426 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, TÜİK, Ankara 2012, s. 5.

1427 Aydın CHP İl Başkanlığının, Genel Sekreterliğe gönderdiği raporda seçimlere katılımın az olmasının sebepleri şöyle sıralanmıştır;

- Seçim hasat zamanına rastladığı için vatandaşların bağ ve bahçe işleri ile ilgilendikleri ve bu yüzden sandık başına gidemedikleri,

- Seçimim bayram sonuna denk gelmesi sebebiyle vatandaşların "gencar" denilen toplantılarda olmaları,

- Oy kullanma saatlerinin uygun olmadığı, oy verme işleminin daha erken başlayıp saat 21.00'a kadar devam etmesi gerektiği,

- Ölenlerin, başka yerlere göç edenlerin seçim defterlerinden çıkarılmadıkları, diğer yandan oy kullanma hakkı kazananların defterlere yazılmadıkları için katılımın az görüldüğü,

- 15 Ekim'de Aydın'da miting yapan DP'nin halkı seçimlerde oy kullanmamaya davet etmiş olması,

- DP'li gençlerin, mahalle ve köylerde ev ev dolaşarak halkı seçimlere katılmamaları için ikna etmeye çalışmaları, hatta tehdit etmeleri,

- Bu gibi olayları tespit edip rapor tutması gereken CHP üyelerinin de işlerini yapmamaları için baskıya maruz kalmaları.

Raporda Millet Partisinin seçimlere katılmamakla beraber olumlu veya olumsuz hiçbir faaliyette bulunmadığı belirtilmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:361-1515-1, Tarih:1948.

1428 Special to **The New York Times**. (1949, Oct 16). One Contest In Turkey. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/105919170>, (20 Şubat 2017.)

1429 İstanbul'da halkın seçimlere katılım oranı %16 civarında iken Kars'ta %9 civarında oldu. "Halk ara seçimlerine hiç alâka göstermedi ve reye iştirâk edenler az oldu", **Zafer**, 17 Ekim 1949, s. 1.

itibaren başladı. CHP Genel Sekreterliği, taşra teşkilatına gönderdiği bir genelgeyle 1950 seçimlerini kazanabilmek için alınacak tedbirler hakkında raporlar hazırlanıp kendilerine gönderilmesini istedi. Bunun üzerine CHP İl Başkanlıkları tarafından o ilin sorunları ve CHP'nin oy alabilmek için hangi yollara başvurması gerektiği hakkında raporlar gönderildi¹⁴³⁰. Bu raporları incelediğimizde tek parti dönemi zihniyetinin, merkezde değişmeye başlamasına rağmen taşrada hâlâ devam ettiği görülmektedir. Kendileri aleyhinde olan memurlar için gerekli işlemlerin yapılması ve işlerine derhal son verilmesinin istenmesi bunun güzel bir örneğidir. Raporlarda dikkatimizi çeken bir başka husus, muhalefet partilerini ve onları destekleyen halkın küçük görülmesidir. Denizli'den gönderilen raporda “*muhalefetin, ... kültürsüz ve şuursuz insan sürüleri halini andıran durumu...*” ifadesinin kullanılması tek parti dönemindeki üstünlük zihniyetinin devam ettiğini göstermektedir¹⁴³¹. Bazı

1430 Raporlar özetle şöyledir: İl İdare Kurulu üyelerinin köy köy dolaşarak köylülerin sorunlarını dinlemesi, mahkemeler ve diğer devlet dairelerindeki işlerin hızlandırılması gerekir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:381-1608-2, Tarih:10.08.1949; Memurların halka iyi muamele etmeleri elzemdir. Ayrıca alınacak ekonomik tedbirlere halkın menfaati çerçevesinde karar verilmelidir. **BCA** Fon.490-1-0-0, Yer:367-1543-1, Tarih:04.08.1949. Başka bir raporda da şu hususlara dikkat çekilmektedir:

- İdare amirleri vatandaşlar ile daha sıkı ilişkiler kurmalıdır. Memurlar arasında CHP'yi ve hükûmeti eleştirenler Genel Merkeze bildirilmeli ve merkez tarafından bu memurlar hakkında gerekli işlemler yapılmalıdır.

- Adalet bakanlığı bünyesinde çalışanların CHP aleyhinde tavır almamaları çok önemlidir. Bu konuya dikkat edilmeli ve burada çalışanların CHP aleyhinde faaliyet göstermeleri engellenmelidir.

- Millî Husumet Andı ile muhalefet tarafından halk üzerinde ciddi bir tesir bırakılarak büyük bir korku oluşturulmasına rağmen hükûmetin bildiri ile muhalefetin halk üzerindeki tesiri kırılmıştır. Ancak vatandaşlar seçim günü sandık başına gitmeleri ve korkusuzca oy kullanmaları için cesaretlendirilmelidirler.

- Parti teşkilatının bütün birimleri birbiriyle sıkı temas halinde olmalıdır. Sağlanacak vasıtalar (otomobil) ile köy ve kasabalar dolaşılmalıdır.

- Vatandaşların dilek ve şikâyetlerine hızlı bir şekilde cevap verilmelidir.

- Milletvekilleri Parti teşkilatı ile sıkı iş birliği yapmak suretiyle köylere kadar bütün seçim bölgelerini ziyaret etmelidir.

- Çeşitli konularda konferanslar düzenlenmelidir. Konuşmacılar halkın bildiği, kendi sahalarında ün sahibi kişiler olmalıdır.

- Gazetelerin büyük kısmı muhalefeti desteklemektedir. Yeni gazete çıkarmak çok zordur. Ancak bazı gazetelerde çeşitli yollarla CHP lehine yazılar yazdırılmalıdır.

- Nüfusun büyük bir kısmını kırsal kesimde yaşayan vatandaşlar oluşturmaktadır. O sebeple bölge bölge köylünün istek ve ihtiyaçları göz önüne alınarak gerekenler yapılmalıdır.

BCA Fon:490-1-0-0, Yer:374-1578-1, Tarih:01.08.1949; Başka bir raporda da aynı kişilerin milletvekilliği için aday gösterilmelerinden vazgeçilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca adayların toplum tarafından sevilen herkesin oy verebileceği kişiler olmasına önem verilmesine dikkat edilmesi istenmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:365-1534-2, Tarih:23.07.1949.

1431 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer.365-1534-2, Tarih:23.07.1949.

raporlarda daha da ileri gidilerek CHP'ye muhalefet edenlerin kanuni çerçevede cezalandırılmalarının istenmesi dikkat çekicidir¹⁴³².

Seçim Kanunu'nun Mecliste görüşmeleri devam ederken CHP ve DP, genel seçim için çoktan hazırlıklara başlamıştı. DP, Küçük Kongre topladı. Oluşturulan komisyonlar arasında seçim komisyonu da vardı. Komisyon gelecek seçimler için para sağlanması ve propaganda faaliyetlerinin ne şekilde yapılacağı hakkında çalışmalar yaptı¹⁴³³.

CHP, seçim hazırlıkları için yerleşim birimlerinde propaganda komiteleri oluşturdu. CHP Genel Sekreterliği, Partinin İl İdare Kurulu Başkanlıklarına 22 Şubat 1950'de seçim propagandası için yapılacak olan hazırlıklarla ilgili bir genelge gönderdi. Bu şekilde propaganda yöntemleri ve izlenecek yol hakkında iş birliğinin sağlanmaya çalışıldı¹⁴³⁴.

Seçim Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından ülkede bir süredir iktidar ve muhalefet partileri tarafından takip edilen propaganda faaliyetleri hızlandı. 24 Mart'ta TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından genel seçimlerin yenilenmesine karar verildi. DP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren iklimi göz önüne alarak seçim işlerinin selameti için seçimlerin haziran ayı başında yapılmasını istedi¹⁴³⁵. Ancak CHP'nin oy çokluğu neticesinde seçimlerin 14 Mayıs Pazar günü yapılmasına karar verildi¹⁴³⁶.

3.10.4.1. Partilerin Seçim Bildirileri ve Propaganda Faaliyetleri

1950 seçim kampanyaları çok heyecanlı ve hareketli geçti. Çok partili hayata geçildikten sonra 21 Temmuz 1946'da genel seçimler yapılmıştı. Ancak 21 Temmuz seçimleri alelacele ve acemice gerçekleştirilmişti. Gerçek anlamda çok partili ilk seçim 14 Mayıs 1950 seçimleri oldu. İlk defa serbest bir seçim kampanyası yürütülmeye çalışıldı.

DP'nin 2. Büyük Kongresi sonunda ilan edilen Husumet Andı ile CHP ve DP arasında başlayan gerginlik seçim propagandasına damgasını vurdu. Bu tar-

1432 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:163-649-3, Tarih:17.09.1949.

1433 Hakkı Uyar, **Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri**, Anka-ha Yay., Ankara 2014, s. 81.

1434 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:10-52-3, Tarih:22.02.1950; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:10-55-1, Tarih:11.04.1950.

1435 Burçak, **age.**, s. 202; Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, s. 40.

1436 **Ayın Tarihi**, Mart 1950, S 196, s. 19.

tışma ve sürtüşmenin artması üzerine Başbakan Şemsettin Günaltay bir açıklama yaptı. Açıklamada hükûmet olarak ülkede hiçbir zaman huzursuzluk ve anarşiyeye meydan vermeyeceklerini ifade etti¹⁴³⁷. Ancak propaganda faaliyetleri sırasındaki gelişmeler, Günaltay'ın açıklamasının havada kaldığını göstermektedir.

Seçimlere MP¹⁴³⁸ ve MKP de katılma kararı aldı. MP 22 şehirde¹⁴³⁹, MKP ise Çanakkale; İstanbul ve Tekirdağ'da Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, İşçi Çiftçi Partisi ise yalnızca İstanbul'da seçimlere katılacaklardı¹⁴⁴⁰. Ancak bu partiler hem kendi içlerindeki sarsıntılar hem de yurt çapında teşkilatlanmasını tamamlayamadıkları için seçim çekişmesi CHP ve DP arasında gerçekleşti. Her iki partinin seçim çalışmaları ocak ayı sonlarında DP Genel Başkanı Celâl Bayar ve CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın il kongrelerine katılmak amacıyla Ege Bölgesi'ne gitmeleriyle birlikte başladı. CHP muhalefetin özellikle de DP'nin propaganda faaliyetlerini yakından izledi.

Seçim kampanyaları sırasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 12 Temmuz Beyannamesinden beri sürdürdüğü partilerüstü tavrına son vererek CHP lehine mitingler düzenledi. Ayrıca propaganda amacıyla yurt gezilerine çıktı¹⁴⁴¹. Halkın kendisine olan sevgi ve saygısına çok güvenen İsmet İnönü, halktan oylarını CHP'ye vermelerini istedi. CHP'nin seçimi kaybetmesi halinde kendisinin, partiyle birlikte iktidardan çekileceğini ifade etti¹⁴⁴².

CHP, 27 Nisan'da yayınladığı seçim beyannamesinde iktidara geldiği takdirde Anayasa'nın temel prensiplerini Batı ülkelerindeki gibi değiştireceği, devlet başkanının görev ve yetkilerini yeniden düzenleyeceği vaadinde bulundu. Beyannamede sağlık, bayındırlık, adalet, işsizlik gibi konularda da vaatlere yer verildi. Devletçilik anlayışı farklı bir şekilde yorumlanarak devletin ağır sanayi, ulaşım, enerji,

1437 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-72-10, Tarih:06.11.1949.

1438 MP, kısa bir süre önce onursal başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı kaybetmişti. Partinin kurucularından ve önde gelen isimlerinden olan Kenan Öner de vefat etmişti. Yine MP'nin kurucularından olan emekli General Sadık Aldoğan'ın 24 Mart 1950'de milletvekilliği dokunulmazlığı kaldırılmış ve ertesi gün tutuklanmıştı. Bütün bu sıkıntılar içinde MP, seçimlere hazırlıksız yakalandı.

1439 Bu şehirler: Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Burdur, Çankırı, Çoruh, Edirne, Eskişehir, İçel, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Kütahya, Niğde, Samsun, Seyhan, Sinop ve Trabzon. Albayrak, **age.**, s. 170.

1440 Albayrak, **a.y.**

1441 Bkz. <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonunun-1924-1973-ara-si-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri/> (26 Aralık 2021).

1442 Uran, **age.**, s. 574.

savunma gibi büyük girişimlerde bulunacağı, özel sermaye girişiminin geliştirileceği ve yabancı sermayeye Türkiye'nin kapılarının açılacağı belirtildi¹⁴⁴³. Beyanname-
medeki özellikle yabancı sermaye ile ilgili kısım dikkat çekmektedir. Çünkü CHP,
tek partili dönemde Türkiye'deki yabancılara ait tesisleri millileştirmek için büyük
çaba sarf etmişti.

DP ise 8 Mayıs'ta yayınladığı seçim beyanname-sinde CHP'nin beyanname-sini eleştirdi. İktidara geldiklerinde CHP beyanname-sinde yer alan hayali vaatler yerine, öncelikle ekonomik yapıyı düzeltecekleri, bu çerçevede işçi ve köylülerin yaşam standardını yükseltilecekleri vaadinde bulundu¹⁴⁴⁴.

DP ve CHP'nin seçim beyannameleri arasında çok büyük farklar yoktu. Her ikisi de kalkınma ve refah vaat ediyordu. Fakat DP, orta sınıfı değerli olduğuna inandırmış, en ücra köşelere kadar en üst düzey yöneticilerini göndermişti. Toplumda CHP zenginlerin ve bürokratların partisi, DP ise halkın partisi şeklinde bir algı oluşmuştu. İşte bu algı DP'nin seçimleri kazanmasında etkili olacaktı.

Seçim hazırlıkları sırasında dikkat çeken hususlardan biri de afiş ve broşür kullanılmasına önem verilmiş olmasıdır. DP seçimlerde “*Yeter! Söz milletindir.*” sloganını kullandı. Seçim kampanyalarında birbirlerine karşı sürekli üstünlük sağlama çabası içinde olan DP ve CHP Atatürk ve Atatürkçülük konularında da kıyasıya mücadele ettiler. CHP “*Atatürk'ün Partisi*” sloganıyla hareket ederken, DP de asıl Atatürkçülerin kendileri olduğunu iddia etti¹⁴⁴⁵.

Her iki parti de kapalı ve açık alanlarda toplantı ve mitingler düzenlediler. Buralarda yapılan konuşmalar, bazen amacını aşarak tehdit boyutuna ulaştı ki bu durum partiler arasındaki gerginliği artırdı. Örneğin Nihat Erim'in, Aydın seyahatindeki konuşması sırasında “*Ordu ve paranın kendi ellerinde olduğunu söyleyerek seçimlerin kazanılacağından...*” bahsettiği şeklindeki söylentiler DP'de büyük bir huzursuzluğa yol açtı. Bu haber dolayısıyla Samet Ağaoğlu'nun Zafer gazetesinde yayınlanmak üzere bir makale yazdığının öğrenilmesi CHP'yi tedirgin etti. Bunun üzerine CHP Aydın İl İdare Kurulu ve Belediye Başkanı Ulus, Zafer, Cumhuriyet, Hürriyet, Son Telgraf, Yeni Menderes gazetelerine çektikleri telgraf ile söylentilerin asılsız olduğunu Erim'in hiçbir zaman böyle bir konuşma yapmadığını iddia ettiler¹⁴⁴⁶.

1443 “C.H.P.'nin seçime ait beyanname-si”, **Zafer**, 28 Nisan 1950, s. 1,6.

1444 “D. Parti beyanname-si”, **Yeni Sabah**, 9 Mayıs 1950, s. 1.

1445 Hilal İşçi Yiğit, **İnönü Döneminde Atatürk İmajı (1938-1950)**, Yeditepe Yay., İstanbul 2015, s. 183.

1446 **BCA** Fon:490-1-0-0; Yer:729-498-1, Tarih:13.11.1949.

14 Mayıs seçimlerindeki önemli yeniliklerden biri de milletvekili adaylarının seçim bölgelerinde en uzak köylere kadar gitmeleriydi. Bu sayede pek çok milletvekili adayı, köy hayatını ve köylülerin yaşam koşullarını yakından gördü. Aslında milletvekili adayları, 1946 seçimlerinde de nispeten köylüler ve diğer vatandaşlar ile görüşmüşlerdi. Ancak vatandaşların sıkıntılarıyla bu kadar yakından ilgilenmişlerdi.

Seçim günü yaklaşırken yurdun dört bir yanından idarecilerin ve jandarmanın vatandaşlara yönelik baskılarıyla ilgili şikâyet mektupları¹⁴⁴⁷ DP Genel Merkezine gelmeye devam etmekteydi¹⁴⁴⁸. Bu mektuplara bakıldığında Türk siya-

1447 DP'lilerin gönderdikleri şikâyet mektuplarında en çok şikâyet edilen konular şöyledir: Kaymakamlar DP'li vatandaşların işlerini yapmayıp onları CHP'li olmaya zorlamaktadırlar. Köylerde teşkilat kurmak isteyen DP'li vatandaşlar kaymakamlar tarafından hükümet aleyhine propaganda yaptıkları gerekçesiyle tutuklatılmaktadır. Muhtar seçimlerinde seçimi kazanan DP'li muhtar ve ihtiyar meclisi üyelerine kaymakamlar görev belgesi vererek onları istifaya zorlamaktadırlar. DP'li köylüler, sık sık jandarma tarafından merkeze çağrılarak kendilerine baskı yapılmaktadır. İdare amirleri DP'li vatandaşları partilerinden vazgeçirmek için hükümetin DP'lileri kurşuna dizeceği şeklinde söylentiler çıkararak vatandaşları korkutmaktadırlar. Baskıca kaymakamlar ile ilgili bir üst makama şikâyetçi olduğunda şikâyetçiler tutuklanarak baskı ve şiddet görmektedirler. Bazı yerlerde (örneğin Bartın) kaymakam ve jandarma tarafından DP'nin güçlenmesini engellemek amacıyla DP'li vatandaşlar hakkında sahte zabıtlar düzenlenerek tutuklanmaktadır. Karakollarda jandarma tarafından baskı ve şiddete maruz kalmaktadırlar. Gazetelere yansıyan herhangi bir şikâyet olduğunda DP'lilerin ticaret yapmalarının engellenmesi amacıyla ticarethaneleri jandarma tarafından zabıta tarafından kuşatılmaktadır. Suçluların aranması sırasında suçlu kişi bulununcaya kadar yerleşim birimindeki vatandaşlar jandarma tarafından şiddete maruz kalmaktadırlar. Hatta bağ, bahçe ve tarlaları talan edilmektedir. Muhtar ve köylüler dövülmektedir. Vatandaşların ağızlarına toprak doldurularak öldürülmek istendikleri, şiddetli bir şekilde sopalandıkları hatta bazen dövülen vatandaşların kulaklarının sağır olması gibi kalıcı hasarlar aldıkları belirtilmektedir. Vatandaşlar hükümet adına memurlar tarafından fişlenmek istenmektedirler. Bazı yerlerde DP'liler av tüfeği ruhsatı alamamakta, Sümerbank'tan alışveriş yapmalarına izin verilmemektedir. İdare amirleri DP'lilerin inkılaplara karşı söylemlerde bulunduğu, hükümeti devirmek istedikleri şeklinde asılsız dedikodular çıkarıp bu bahane ile vatandaşlar üzerinde korku oluşturmaya çalışmaktadırlar. Mahkemelerde savcılar DP'li vatandaşlar ile CHP'liler arasındaki davalarda haksız da olsa CHP'lileri haklı bulmaktadırlar. İdare heyeti seçimlerinde pek çok yerde idare amirleri seçimi kazanan DP'lilere istifa etmeleri için baskı yapmaktadırlar. **BCA Fon:30-1-0-0, Yer:66-412-2, Tarih:30.06.1949.**

1448 13 Mayıs 1950 tarihli The New York Times gazetesi, DP'lilere yönelik baskılara yer verdiği haberinde DP yönetiminin diğer yerlerdeki üyelerinin moralini bozmamak için bu olayları büyütmeden halletmeye çalıştığı yorumunu yapmaktadır. Special to **The New York Times**. (1950, May 13). Turkey Calm On Eve Of National Election. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111336671>, (28 Mart 2017).

setindeki değişimin henüz taşrada algılanmadığı anlaşılmaktadır. Atılan adımlara rağmen taşrada hâlâ parti-devlet bütünleşmesinin devam ettiği ve idari amirlerin, jandarmanın birer devlet görevlisi gibi değil CHP üyesi gibi davrandıkları görülmektedir. Ancak söz konusu değişimin CHP'nin radikalleri tarafından da henüz algılanmadığı ya da algılanmak istenmediği söylenebilir. Nitekim eski bakanlardan ve CHP radikallerinden Cevdet Kerim İncedayı'nın 1949'da Aydın'da yaptığı bir konuşmada *“Doğu'da jandarmayla tedbir almazsak, halk reyini Hasso'ya ve Memo'ya verir...”* şeklindeki sözleri bunun bir göstergesidir¹⁴⁴⁹.

3.10.4.2. Partilerin Milletvekili Aday Listeleri

14 Mayıs genel seçimlerinde nüfus artışı dolayısıyla, 21 Temmuz seçimlerine göre 22 milletvekili daha seçilecekti. Yani toplam 487 milletvekili, Mecliste yer alacaktı. 63 il, nüfusuyla orantılı olarak milletvekili seçecekti¹⁴⁵⁰. En fazla nüfusa sahip olan İstanbul, Meclise 27 milletvekili gönderirken en az nüfusa sahip olan Hakkâri sadece 1 milletvekili gönderecekti. Buna göre Mecliste her 1 milletvekili 40 bin kişiyi temsil edecekti¹⁴⁵¹.

CHP milletvekili adaylarının %70'i 7. Kurultay'da alınan kararlar doğrultusunda teşkilatlar tarafından belirlendi¹⁴⁵². CHP milletvekili aday listesini¹⁴⁵³ 24 Nisan'da açıkladı¹⁴⁵⁴. CHP'nin aday listesinde eski milletvekillere 169'unun adı yoktu¹⁴⁵⁵. CHP 1949 yılı ortalarından itibaren başlayan seçim hazırlıklarında eski milletvekillerinin vatandaşlardan uzak kaldığı, seçim bölgelerini ihmal ettikleri gerekçesiyle adaylar arasında yeni isimlere yer vermeye karar vermişti. Bu gelişme hem CHP içinde hem de yeni dönemde TBMM'de eski milletvekillerine göre daha farklı düşünen milletvekillerinin görev alacağı anlamına gelmekteydi.

1449 Yalman, *age.*, s. 166.

1450 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 8-9.

1451 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:62-236-4, Tarih:21.02.1950.

1452 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:350-1468-2, Tarih:28.09.1949; Adayların hangi usullere göre belirleneceği hakkında teşkilata genelge gönderildi. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:10-53-6, Tarih:30.03.1950.

1453 CHP aday listesinde 54 avukat, 36 yargıç, 44 doktor, 13 eczacı, 4 dişiçi, 16 yüksek mühendis, 14 ziraat uzmanı, 46 bankacı, 51 idareci, 18 belediyeçi, 41 tüccar, 59 çiftçi, 40 eğitimci, 25 gazeteci, 6 fabrikatör, 3 işçi, 14 general, 13 subay, 3 hariciyeçi ve 4 ilahiyatçı bulunuyordu. **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1950, s. 1.

1454 **Ayın Tarihi**, Nisan 1950, S 197, s. 13.

1455 Bunların neredeyse tamamı CHP'nin radikalleriydi. Böylece CHP, içindeki radikalleri tasfiye etti. Yalman, *age.*, s. 213.

DP de milletvekili aday listesini 24 Nisan'da açıkladı¹⁴⁵⁶. DP ve CHP'nin listeleri karşılaştırıldığında DP'nin adaylarının daha çok orta kesimden olduğu görülmektedir. CHP'nin aday listesini önceki seçimlerle kıyasladığımızda üst düzey memur ve bürokratların yanı sıra orta kesimden adaylara daha fazla yer verildiği dikkat çekmektedir.

CHP'den İsmet İnönü Malatya ve Ankara'dan, Başbakan Şemsettin Günaltay ise Sivas ve Erzincan'dan milletvekili adayı oldular. Onlardan başka hiç kimse iki yerden birden aday olmadı. CHP, iki ilden gösterdiği adayların sayısını artırarak Meclisteki milletvekili sayısını azaltmak istemiyordu¹⁴⁵⁷.

3.10.4.3. Seçimlerin Yapılması ve Seçim Sonuçları

14 Mayıs 1950 sabahı seçmenler oy kullanabilmek için erken saatlerden itibaren sandık mahallerinde uzun kuyruklar oluşturdular. Hastalar hatta yatalak olanlar bile oy kullanmaya getirilmişlerdi. Seçimlere katılım oranı %89,3 oldu¹⁴⁵⁸. Türkiye Cumhuriyeti'nin seçim geçmişinde ilk defa seçimlere bu kadar yüksek bir katılım oranı gerçekleşti. Oy verme işleminin bitmesiyle birlikte bu kez oyların sayım işlemi takip etmek isteyen vatandaşlar sandık başlarını doldurdular.

14 Mayıs akşamı açık sayım yöntemiyle oylar sayıldı. Sonuçlar saat 21.00 civarında alınmaya başlandı. Seçim sonuçları alındıkça CHP büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Çünkü seçim sonuçları DP lehineydi. Devletin bütün imkânlarını kullandığı halde¹⁴⁵⁹ yıllardır tek başına iktidara sahip olan CHP hezimete uğramıştı. Türkiye'nin ilk dürüst seçimlerinde iş başındaki Şemsettin Günaltay hükûmetinden sadece Günaltay seçimleri kazandı. Seçimler sonucunda DP 416, CHP 69, MP 1 ve bağımsızlar ise 9 milletvekili çıkardılar¹⁴⁶⁰. Kayıtlı seçmenlerin %89,3'ü sandık başına gitti. DP 4.391.964 oy ile oyların %55,2'sini, CHP ise 3.148.626 oy

1456 DP'nin milletvekili aday listesinde 88 avukat, 69 memur; idareci ve adliyecisi, 56 çiftçi, serbest meslek 55, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 19 eğitimci, 18 gazeteci-yazar, 12 iktisatçı-bankacı-maliyeci, eczacı 5, 12 eski milletvekili, 4 fabrikatör, 3 işçi, 2 din adamı, 1 kimyager, 1 veteriner, 1 şair yer alıyordu. "Demokrat Partinin Aday Listesi", **Zafer**, 25 Nisan 1950, s. 1,2.

1457 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 215.

1458 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 5; Rıfık Salim Burçak, **Türk Devrim Tarihi: Ders Notları**, Fon Matbaası, Ankara 1974, s. 135.

1459 Ahmet Hamdi Başar, 14 Mayıs seçimlerinde devlet ile DP'nin çarpıştığını iddia etmektedir. Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz?** Başar Yay., İstanbul 1959, s. 18-19.

1460 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 9.

ile oyların %39,6'sını aldı¹⁴⁶¹. Aldıkları oy açısından her iki parti arasında büyük bir fark olmamasına rağmen Mecliste elde ettikleri sandalye sayısı arasında büyük fark vardı. Bu farkın en önemli sebebi, 1950 Seçim Kanunu'nda CHP'nin ısrarla savunduğu çoğunluk sistemidir. Eğer seçim DP'nin savunduğu nisbi sisteme göre yapılmış olsaydı, DP 261, CHP 195, MP 15 ve bağımsızlar 16 sandalye kazanacaklardı¹⁴⁶².

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri çoğunlukla bürokrat kökenli milletvekillerini ağırlamış olan TBMM, bu sınıfın seçimleri kaybetmesiyle halkın içinden çıkmış “*gerçek milletvekilleri*”nden oluştu¹⁴⁶³.

14 Mayıs seçimlerinde DP en fazla oyu Türkiye'nin en gelişmiş bölgeleri olan Marmara ve Ege'den aldı. CHP ise en fazla oyu Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden aldı. 63 ilin 44'ünün tamamını DP, 8 ili CHP kazandı. 10 ilde her iki parti, milletvekilliklerini paylaştı. Kırşehir'de ise MP, DP ve CHP kazandı¹⁴⁶⁴. Seçimde İnönü ise Ankara ve Malatya'dan aday olmuştu. Ankara'da seçilememişti. Bu onu çok üzdü. İnönü Malatya Milletvekili olarak Meclise girebildi¹⁴⁶⁵.

DP, 14 Mayıs seçimlerindeki başarısını halkın, CHP'ye karşı olan hoşnutsuzluğuna borçludur. Yılların birikmiş kırgınlıkları, küskünlükleri, ekonomik ve sosyal sıkıntılar seçimlerde DP'nin başarılı olmasını sağladı. Tek parti döneminde öne çıkmış, sivrilmiş fakat CHP içinde yer edinememiş gençler DP'yi desteklediler. Yine aynı dönemde siyasetin dışında tutulan köylüler, DP ile siyasete yakınlaşmış ve bu süreçte köylüye yön veren sözcüler ortaya çıkmıştı. Böylece köylü siyasete ilgi duymaya başlamış ve bu süreçte yanında DP'yi görmüştü. Diğer yandan inkılaplara karşı olanlar da DP'yi desteklemişlerdi¹⁴⁶⁶.

CHP, yıllarca köylerde az toprağı olan ya da hiç toprağı olmayan köylülerle şehirlerdeki küçük esnaf ve zanaatkârın, henüz sayıları az da olsa işçilerin desteğine sahip olduğunu düşünüyordu. Çoğunluğu oluşturan bu sınıflar sayesinde iktidarda kalabileceğini zannediyordu. Oysaki CHP, tek parti döneminde bu zümreleri genellikle hakir görmüş ve onlarla sağlıklı bir bağ kuramamıştı. CHP yöneticileri genellikle şehirlerdeki büyük memur ailelerine mensuptu. Diğer yandan köylerde

1461 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 25.

1462 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 26.

1463 Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C 1, İnkılap, İstanbul 2014, s. 109.

1464 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 9.

1465 Albayrak, **age.**, s. 171.

1466 Aydemir, **age.**, s. 477.

CHP büyük toprak sahipleriyle sıkı ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler vasıtasıyla bir anlamda onları yönetici kadro içine almıştı. Bu durum onlara tepki duyan köylünün CHP'den uzaklaşmasına sebep olmuştu¹⁴⁶⁷. 27 yıl boyunca halka rağmen halkı yönetmiş olan CHP, genel seçimleri Şemsettin Günaltay hükümetinden önce yapsaydı muhtemelen bu oyu da alamayacaktı. Ancak Günaltay hükümetinin icraatları ve izlenen ılımlı politika CHP'nin halk nezdinde itibarını biraz olsun artırmıştı¹⁴⁶⁸.

Türkiye'de ilk defa 14 Mayıs seçimleriyle siyaset, halka mal edildi ve gerçek anlamda egemenlik millete ait oldu. Çünkü ilk defa halk kendi yöneticilerini özgür iradesiyle kendisi seçti. Tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş, barışçı bir yolla oldu. Bu yüzden 14 Mayıs seçimleri “*Beyaz İhtilal*”, “*Ak Devrim*”, “*Kansız İhtilal*”, “*Genel Oy Devrimi*” olarak adlandırıldı. Bu adlandırmalara Hüseyin Cahit Yalçın 29 Kasım 1950'de Ulus gazetesinde yazdığı bir makale ile cevap verdi. Yalçın, 14 Mayıs'ta CHP'nin demokratik bir rejimin gereği olarak iktidarı “*rakibine*” bıraktığını ve bunun bir asırlık sürecin son aşaması olduğunu savundu. Yalçın, “*Bunun neresinde bir ihtilal mahiyeti var?*” demek suretiyle bu adlandırmalara karşı çıktı. Ancak CHP'li Şevket Süreyya Aydemir, 14 Mayıs seçimleriyle Türkiye'de değişenin yalnızca bir partinin iktidarı olmadığını savunarak “*Değişen; bir rejim, hatta bir hatıra idi.*”¹⁴⁶⁹ ifadesini kullanmaktadır.

14 Mayıs seçim sonuçları halk tarafından coşkuyla karşılandı. Ankara'da Taceddin Camisi'nde bir vaiz CHP'den kurtuldukları için Allah'a şükretti. Bir zamanlar İnönü'nün posterlerinin süslediği duvarlarda artık yırtık pırtık kâğıtlar vardı. Ülkede büyük bir demokrasi sevinci vardı. Ancak demokrasinin ne demek olduğu halk tarafından pek anlaşılamamış olmalı ki bazı yerlerde ilginç olaylar yaşandı. İstanbul'da bazı şoförler “*Şimdi demokrasi var.*” diyerek polislerin emirlerine uymadılar. Bursa civarında bazı köylüler büyük toprakları kendi aralarında paylaşmaya başladılar¹⁴⁷⁰.

14 Mayıs'ta demokratik bir seçim yapılması Amerikan Senatosunda da memnuniyet ve hayranlıkla karşılandı. Senatoda söz alan senatör Demokrat Fulbright ve Cumhuriyetçi Karl Mundt seçimler dolayısıyla Türkiye'den büyük bir övgüyle söz ettiler¹⁴⁷¹. Amerikan Dışişleri Bakanlığı da yaptığı açıklamada “*14 Mayıs'ta Türkiye'de yapılan seçimler demokrasi için cesaret verici bir zafer teşkil*

1467 Savcı, agm., s. 68-69.

1468 Karpat, *age.*, s. 202.

1469 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 27.

1470 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 317.

1471 Erkin, *age.*, s. 148.

etmektedir. ¹⁴⁷² dedi. ABD Başkanı Harry S. Truman 31 Mayıs'ta Celâl Bayar'a bir kutlama telgrafı gönderdi¹⁴⁷³. Amerikan Dışişleri Bakanlığında James E. Webb bir basın toplantısı sırasında Türkiye'deki seçimlerle ilgili olarak seçim sonuçlarının Türkiye'nin dış politikasını ve Amerika ile olan ilişkilerini değiştirmeyeceğini ifade etti. Ayrıca alınan sonuçların Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerine kurulmuş olan Türkiye'de demokrasinin geliştiğinin göstergesi olduğunu belirtti¹⁴⁷⁴.

3.10.4.4. Dış Basında 1950 Genel Seçimleri

Seçim sonuçları dünyada büyük bir ilgiyle takip edildi. Amerikan'ın The New York Times gazetesi haberi, okuyucularına yıllardır ülkeyi yöneten CHP'nin yenildiği şeklinde duyurdu. Gazete, Ankara'daki United Press muhabirinin verdiği bilgiye dayanarak DP'nin Mecliste çoğunluğu elde ettiğini yazdı. CHP'nin herhangi bir açıklama yapmadığını, DP'den önde gelen bir ismin 350 milletvekili çıkardıklarını söylediğini ileri sürdü. Gazete, henüz resmi rakamların açıklanmadığını belirterek Ankara Radyosunun seçimlere dair bilgi vermek yerine hafif müzik yayını yaptığını, kabinedeki bakanlardan çoğunun milletvekili seçilemediğini yazdı. Gazete, seçim kampanyalarında dış politikanın rolü olmadığını, seçimi kim kazanırsa kazansın Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı tutumunun ve Batı ile iş birliğinin devam edeceğinin beklendiğini yazdı¹⁴⁷⁵.

Hollanda'nın sağ eğilimli Trow Gazetesi 14 Mayıs seçimleri için *"Türkiye Dünya'yı şaşırtmıştır. Bu demokrasinin muhteşem bir misalidir."* yorumunu yaptı. Yunanistan'da Ethnos gazetesi, *"Türk seçimlerinin neticeleri Kemal Atatürk'ün inkılabıyla mukayese edilebilecek önemdedir. İlk defadır ki Türk milleti arzusunun serbestçe izhar ediyor."* ifadesini kullandı. Fransız Le Figaro Gazetesi CHP'nin başarısızlığını uzun süre iktidarda olduğu için yıpranmaktan kaynaklandığını iddia etti. Fransız Le Monde gazetesi ise 1950 genel seçimlerinin Türkiye'nin en önemli olaylarından biri olduğunu ve Türkiye'de demokrasinin ilk defa başarılı bir şekilde uygulandığını iddia etti¹⁴⁷⁶. İngiliz Daily Mail gazetesi seçim sonuçlarını şaşırtıcı ve demokrasi adına ümit verici olarak yorumlarken İsveç'in liberal eğilimli gazete-

1472 **Ayın Tarihi**, Mayıs 1950, S 198, s. 124.

1473 Toket, **age.**, s. 35.

1474 Special to **The New York Times**. (1950, May 20). Turkish Stand Held Firm. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111561810>, (20 Şubat 2017).

1475 Upset In Turkey In Election Seen. (1950, May 15). **New York Times** (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111339271>, (28 Mart 2017).

1476 "Türkiye'de yapılan seçimlere hayranlık", **Vatan**, 20 Mayıs 1950, s. 4.

si Expressen seçim sonucunun Türkiye'yi Atatürk'ün belirlediği hedefe bir adım daha yaklaştırdığı yorumunu yaptı¹⁴⁷⁷.

Washington Post gazetesi Türkiye'nin siyasi hayatındaki bu gelişmede Soğuk Savaş döneminde Amerika ile olan ilişkileri ve Türkiye'nin ekonomik ve askeri yardımıyla Amerika'ya "sıkıca" bağlı olmasının etkili olduğu yorumunda bulundu. Washington Daily News gazetesinde Ludwell Denny, köşesinde "Stalin Türkiye'ye Göz Dikiyor" başlıklı bir makale yazdı. Denny, Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliğinin Rusya'yı rahatsız ettiğini ve Stalin'in bu stratejik topraklarda hâkimiyet kurabilmek için Türkiye üzerinde baskılarını artırabileceğini ileri sürdü. Denny, Amerika'nın yardım ettiği ülkeler arasında verdiği paranın azlığına rağmen Türkiye'de her ülkeden çok daha yararlı olduğu yorumunda bulundu¹⁴⁷⁸.

3.10.4.5. 1950 Genel Seçimlerinin Partiler Üzerindeki Etkisi

Seçim sonuçları DP için sürpriz,¹⁴⁷⁹ CHP için şok etkisi yaptı¹⁴⁸⁰. Her iki parti de böyle bir sonuç beklemiyordu¹⁴⁸¹. CHP kendince yaptığı araştırmalardan DP'nin 150 milletvekili çıkaracağını hesaplamıştı. İnönü de partisinin başarılı olacağından emindi¹⁴⁸². İnönü'nün sağ kolu olan Nihat Erim, hiç kimsenin CHP'nin

1477 **Ayın Tarihi**, Mayıs 1950, S 198, s. 112-114.

1478 **Ayın Tarihi**, Mayıs 1950, S 198, s. 114-116.

1479 Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay., İstanbul 1991, s. 275-276; Nimet Arzık, **Bitmeyen Kavgâ: İsmet İnönü**, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1966, s. 13.

1480 Erim, **age.**, s. 448.

1481 Uran, **age.**, s. 569-570; İ. Hakkı Birsnel anılarında İstanbul'da toplanacak Dünya Gençlik Birliği Konseyi için ödenek konusunu görüşmek üzere Başbakan Şemsettin Günaltay ile görüştüğünü, Günaltay'ın kendilerine seçimden sonra istedikleri miktarı vereceğini hatta gerekirse Meclisten ek ödenek kanunu geçireceği sözünü verdiğini iddia etmektedir. Şengün Kılıç Hriditis-Ersel Eryüz, **İsmail Hakkı Birsnel'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946-1952**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 26.

1482 Karaosmanoğlu, **age.**, s. 183; Karaosmanoğlu anılarında, 1950 seçimleri sonrasında İnönü ile ilk görüşmelerini şöyle anlatmaktadır: "Beni köşkünün sokak kapısında karşılayan İsmet Paşa'nın bir vakitler Millî Şef unvanını taşıyan eski Cumhurbaşkanı olduğuna bin şahit isterdi. Öylesine hazin ve perişan bir hali vardı ki -güya kırk yıldan beri özlemine çektiği bir dostuna kavuşmuş gibi boynuma sarılırken- adeta ağlamaklı olmuştum. ... İsmet Paşa neşeli görünmek isteyişlerine rağmen kaygılı durumunu bir türlü gizleyemiyordu." Karaosmanoğlu, İsmet Paşa ile biraz sohbet ettiklerini belirterek "İsmet Paşa'nın hep soru şeklindeki hitaplarından anlıyorum ki orda çoktandır evine kapanıp kalmış bir kimsenin dışarıda olup bitenlerden haber almak suretiyle yalnızlığını gidermek isteyişi gibi bir hal vardı. Evet İsmet Paşa pek yalnızdı. Neredeyse iki saatten beri baş başa oturduğumuz salondan, bir kerecik olsun ne bir telefon çingırağının ne bir kapı zilinin sesini işitmişim." Karaosmanoğlu, İnönü'nün kendisini yemeğe kalması için ısrar ettiğini, ısrarlara dayanmadığı

seçimleri kazanma oranını %60'tan aşağı olacağına ihtimal vermediğini belirtmektedir¹⁴⁸³. Erim, Günlükler adlı eserinde seçim sonuçlarının alınmaya başlamasıyla birlikte şaşkınlığa uğradıklarını kendileri için bunun sürpriz olduğunu ifade etmektedir. İnönü'nün ise belli etmemeye çalışmakla birlikte çok sınırlı olduğunu ileri sürmektedir¹⁴⁸⁴.

CHP üyeleri yaşadıkları şokla paniğe kapıldılar. CHP içinde herkes kendince hezimetin nedenini sorguluyordu. Partililerden bir kısmı yenilginin sebebini halkın heyecanına bir kısmı ise dış politikaya bağlıyordu. İnönü ise iç politikada inkılapların tam olarak yerleşmemiş olmasını muhalefetin çok iyi kullandığını, dış politikada ise Rusların CHP aleyhinde propaganda yaptıkları için seçimi kazanmadıklarını düşünüyordu¹⁴⁸⁵.

Seçimlerin ardından CHP'liler ve CHP taşra teşkilatlarından İnönü'ye gönderilen destek niteliğindeki telgraflar Ulus gazetesinde yayınlandı¹⁴⁸⁶. Bunun üzerine 17 Ekim 1950'de CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Parti teşkilatına bir yazı gönderdi. Belgede şöyle denilmektedir: *"1950 seçimini ve iktidarı kaybetmiş olmamıza rağmen partimizin iktidar dışında ve ondan müstakil bir hüviyet içinde sapasağlam bir siyasi teşkilat olarak memleket hizmetine koyulduğu bu devrede muhalefet safındaki çalışmalarımız hakkında sizin kıymetli fikir ve mütalaalarınızdan ... faydalanmak bizim için büyük bir kazanç olacaktır."* Gülek, bundan sonraki süreçte Partinin maddi ve manevi olarak fedakârlıklara ihtiyacının olduğunu belirtti¹⁴⁸⁷.

CHP'nin önde gelen isimleri, DP'nin ülkeyi yönetemeyeceğini¹⁴⁸⁸ özellikle de dış politikada İnönü olmaksızın bir politikanın yürütülemeyeceğini iddia ettiler.

için teklifi kabul ettiğini belirtmektedir. İnönü'nün yemekten sonra kendisi için bir bridge partisi tertip etmek istediğini ancak oyunun diğer iki oyuncusunu bulmak için oğlu Ömer'e Nihat Erim ve Kemal Satır'ı geleceklerinden tam da emin olmayarak çağırmasını söylediğini ifade etmektedir. Karaosmanoğlu, Ankara'da kaldığı süre içinde İnönü'yü sık sık ziyaret ederek yalnızlığını gidermeye çalıştığını ve bunu da *"derin bir vicdan rahatlığı duyarak"* hatırladığını yazmaktadır. Karaosmanoğlu, **age.**, s. 184-187.

1483 Erim, **age.**, s. 447.

1484 Erim, **age.**, s. 448.

1485 Barutçu, **age.**, s. 993.

1486 **BCA Fon:**490-1-0-0, Yer:10-55-21, Tarih:24.05.1950; **BCA Fon:**490-1-0-0, Yer:11-57-17 Tarih:17.10.1950.

1487 **BCA Fon:**490-1-0-0, Yer:11-57-17, Tarih:17.10.1950.

1488 Barutçu, anılarında 14 Mayıs akşamını anlatırken seçim sonuçlarını öğrenen Şemsettin Günaltay'ın DP'lilerin 6 ay bile dayanamayacaklarını ileri sürdüğünü belirtmektedir. Barutçu, **age.**, c.2, s. 1001.

Hilmi Uran, DP'nin kendilerine koalisyon teklifi getireceğini ileri sürdü. Önü böyle bir teklif geldiği takdirde bunu kabul etmelerinin doğru olmayacağını savundu¹⁴⁸⁹. CHP'liler kısa bir süre sonra milletin pişman olacağına inanıyorlardı. Onlara göre millet yaptığı hatayı anlayacaktı¹⁴⁹⁰. Barutçu, CHP'nin hezimetini anlatırken Lloyd George'un "*Ulusların minnettarlıkları tez çürüyen meyvalara benzer!*"¹⁴⁹¹ sözünü naklederek CHP'nin seçilmemesine sitem etmektedir. Seçim yenilgisi çok ağır gelmiş olmalı ki CHP önde gelenleri Önü başkanlığında topluca istifa etme fikrini gündeme getirdiler. Fakat Şemsettin Günaltay gibi bazı isimler bunun, milleti protesto etmek anlamına geleceğini ve DP'nin kendilerini sertlik yanlısı olmakla suçlamasına sebep olacağını belirterek bu fikre karşı çıktılar¹⁴⁹².

14 Mayıs seçimlerinde millet, sert muhalefet yapan MP yerine DP'ye ilgi göstermişti. MP'nin aldığı oy oranı (%3,1) bir anlamda milletin ülkede kavga değil huzur istediğini ortaya koymaktaydı.

Seçimlerde kazanılan başarıyı DP Genel Başkanı Celâl Bayar bile beklemiyordu¹⁴⁹³. DP'nin önde gelenleri 250 milletvekili çıkarabileceklerini tahmin ediyorlardı¹⁴⁹⁴. DP'li Cihad Baban'a ait olan Tasvir gazetesi, seçimlerin hemen öncesinde yurt genelinde yaptığı araştırmalara dayanarak DP'nin 298 milletvekili çıkaracağını yazmıştı¹⁴⁹⁵. Ama sonuç beklenenden çok fazla oldu. Seçim sonuçlarının alınmasının ardından yurdun dört bir yanından vatandaşlar akın akın Bayar'ı tebrik etmek için Ankara'ya geldiler. Gelemeyenler ise tebrik telgrafları çektiler¹⁴⁹⁶.

1489 Barutçu, **age.**, s. 1001-1002.

1490 Barutçu, **age.**, s. 995.

1491 Barutçu, **age.**, s. 996.

1492 Barutçu, **age.**, s. 1012.

1493 İktidara gelmenin partileri için hayal olduğuna inanan DP'nin önde gelen isimleri, seçimler öncesinde CHP'ye bir teklif götürdüler. DP teklifinde, her iki partinin de seçimlerde bazı yerlerde aday göstermemesini ve hükümette muhalefetten de birkaç kişinin bakan olarak görev almasıyla koalisyon hükümetinin kurulmasını önerdi. Ancak CHP bu teklifi kabul etmedi. Uran, **age.**, s. 556-558; Erim, **age.**, s. 418-424; Barutçu, **age.**, s. 959.

1494 Nadi, **age.**, s. 356.

1495 Bu haber hem CHP hem de DP saflarında heyecana sebep oldu. Gazetenin sahibi Cihad Baban, bu haber üzerine hem CHP'den Nihat Erim'in hem de DP'den Celâl Bayar'ın arayarak kendisine haberin kaynağını sorduklarını ileri sürmektedir. Baban he ikisine de vilayetlerdeki durumu gözden geçirerek bu sonuca vardıklarını söylediğini ifade etmektedir. Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 41.

1496 Nadi, **age.**, s. 363.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM

14 Mayıs seçimlerinde DP'nin ezici bir çoğunlukla seçimleri kazandığının anlaşılması üzerine, daha seçim sonuçları kesinleşmeden hatta bazı illerden sonuçlar tam olarak gelmemiş olmasına rağmen 15 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olarak İsmet İnönü DP Genel Başkanı Celâl Bayar'ı Çankaya Köşkü'ne davet etti. İnönü, Bayar'a iktidarı hemen devredebileceklerini bildirdi. DP, yeni hükümet üyelerinin belirlenebilmesi için zamana ihtiyaçlarının olduğunu ayrıca daha önce Meclisin toplanma tarihi olarak 22 Mayıs'ın belirlendiğini hatırlatarak teklifi geri çevirdi¹⁴⁹⁷.

22 Mayıs 1950 Pazartesi günü IX. Dönem TBMM en yaşlı üye Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın başkanlığında toplandı. Bu toplantı Türk demokrasi tarihi açısından son derece önemlidir. Çünkü 14 Mayıs seçimleri sonucunda değişen iktidar-muhalefet rolleri ilk defa Meclise yansıdı. 27 yıldır aralıksız bir şekilde devleti yönetmiş olan CHP rol değiştirerek muhalefetteki yerini alırken, Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişinde büyük payı olan DP, muhalefetteki rolünü bırakarak resmen iktidarı devraldı.

IX. Dönem TBMM toplandıktan sonra milletvekillerinin ant içme töreni yapıldı. Ardından Meclis Başkanlığı seçimine geçildi. Meclis Başkanlığı için CHP aday göstermedi ve oylamaya katılmadı. DP adayı Refik Koraltan Meclis başkanı seçildi¹⁴⁹⁸.

1497 “D.P. den Hükümetin derhal teşkili istendi”, **Zafer**, 17 Mayıs 1950, s. 1; Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemin Anımsarken (1933-1951)**, (Yay. Haz. Cemil Koçak), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, s. 259; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C 2, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001, s. 998.

1498 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 1, (22.05.1950), s. 5.

Fotoğraf 10. DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı adaylığını konu alan Ulus gazetesindeki haber. **Ulus**, 21 Mayıs 1950.

Ulus gazetesinde 21 Mayıs'ta yani cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmadan önce ilk sayfadan verilen haberde Bayar'ın adaylığı "*Demokrat Parti Başkanı Cumhurbaşkanlığı oluyor*" başlığıyla verildi. Seçim yapılmadan önce kullanılan bu ifade cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili önceki alışkanlıkların devam ettiğini göstermektedir.

Mecliste cumhurbaşkanlığı seçimi 22 Mayıs'ta yapıldı. Adaylardan Celâl Bayar, kullanılan 453 oydan 387'sini alarak cumhurbaşkanı seçildi. Diğer adaylardan İsmet İnönü 64, İzmir Milletvekili Halil Özyörük ise sadece 1 oy aldı¹⁴⁹⁹. CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesi önceki yıllarda yapılan cumhurbaşkanı seçimlerini ayrıntılı bir şekilde haber yaparken, Celâl Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesini yüzeysel bir şekilde verdi. DP taraftarı gazetelerde ise habere ayrıntılı olarak yer verildi. Yeni Sabah gazetesi, haberi okuyucularına "*D.P. iktidarı fiilen ele alarak Bayarı Cumhurbaşkanlığı seçti*" başlığıyla ilk sayfadan duyurdu¹⁵⁰⁰. Zafer gazetesi ise haberi, "*C. Bayar Cumhurbaşkanlığı*" şeklinde manşetten verdi. Gazete cumhurbaşkanlığı seçimini geniş bir şekilde ele aldığı haberde Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Meclis salonunda milletvekilleri tarafından dakikalarca ayakta alkışlandığı bilgisine yer verdi¹⁵⁰¹. Son Posta gazetesi de haberi, "*Celâl Bayar 387 reyyle Türkiye'nin 3 üncü [üçüncü] cumhurbaşkanı seçildi*" şeklinde verdi. Gazete, DP'nin ik-

1499 1 oyda çekimserdi. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 1, (22.05.1950), s. 7.

1500 "D.P. iktidarı fiilen ele alarak Bayarı Cumhurbaşkanlığı seçti", **Yeni Sabah**, 23 Mayıs 1950, s. 1.

1501 "C. Bayar Cumhurbaşkanlığı", **Zafer**, 23 Mayıs 1950, s. 1,4.

tidara gelmesini ve Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesini vatandaşların sevinç gösterileriyle kutladığını, büyük şehirlerde binaların bayraklarla donatıldığını yazdı¹⁵⁰².

Bayar, yemin etmek için Meclis salonuna girdiğinde DP'liler 1946'da yaptıkları gibi ayağa kalkmadılar. Fakat Bayar'ı şiddetle alkışladılar. CHP'li milletvekilleri ise “*Devlet başkanına borçlu olduklarına inandıkları hürmet nişanesini göstermek için...*”¹⁵⁰³ hep beraber ayağa kalktılar¹⁵⁰⁴. CHP'li milletvekillerinin bu tutumu oldukça önemlidir. Yıllardır ülkeyi tek başına yönetmiş olan CHP'nin milletvekilleri, kavgasız gürültüsüz bir şekilde iktidarı devrediyorlar ve yeni Cumhurbaşkanını selamlamak için ayağa kalkıyorlardı¹⁵⁰⁵. Yıllardır devletin bütün güçlerine sahip olan CHP'lilerin, iktidarı kaybetme uğruna da olsa böyle olgun bir tavır sergilemesi Türkiye'de demokratik hayatın gelişimi açısından takdire şayandır. CHP'nin bu tavrında İnönü'nün büyük rolü olduğu muhakkaktır.

Celâl Bayar, ilk sivil Cumhurbaşkanıdır. Cumhurbaşkanı adayı olmasının ardından¹⁵⁰⁶ yıllardır itiraz ettiği parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının aynı kişide olması geleneğine son vererek DP Genel Başkanlığından istifa etti¹⁵⁰⁷. Böylece Türk siyasetinde cumhurbaşkanının tarafsızlığı ilkesi DP yönetimiyle birlikte resmen başlamış oldu¹⁵⁰⁸. Bu gelişme Türk siyasetinde demokrasinin yerleşmesi yolunda atılmış önemli bir adımdır.

4.1. Hükûmetler ve Önemli Siyasi Gelişmeler

DP iktidarı döneminde hükûmetleri Adnan Menderes kurdu. 1950-1954 yılları arasında Menderes, iki hükûmet kurdu.

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinin sonuçları aşağı yukarı belli olmaya başlayınca hükûmet üyelerinin kimlerden oluşacağını görüşmek amacıyla DP önde

1502 “Celâl Bayar 387 reyile Türkiye'nin 3 üncü cumhurbaşkanı seçildi”, **Son Posta**, 23 Mayıs 1950, s. 1.

1503 Hüseyin Cahit Yalçın, “Yeni Devir”, **Ulus**, 23 Mayıs 1950, s. 1,3.

1504 Barutçu, **age.**, s. 1009.

1505 Aynı günlerde DP ileri gelenleri, ordunun İnönü'nün ağırlığına dayanarak CHP'nin iktidarda kalması için bir darbe yapmasından endişe etmekteydiler. Turan Akıncı, **Demokrat Parti 1946-1960**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2021, s. 111.

1506 DP Meclis Grubu, 20 Mayıs'ta toplanarak Celâl Bayar'ı DP'nin cumhurbaşkanı adayı olarak belirledi. Toplantıya katılan 379 milletvekilinden 345'i Celâl Bayar'ı aday olarak kabul etti. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 28.

1507 “D. Partinin mühim kararları”, **Akşam**, 20 Mayıs 1950, s. 1.

1508 Sedat Altaş, **Çarıklı Demokrasi**, İkinci Adam Yay., İstanbul 2011, s. 59.

gelenleri toplantılar yapmaya başladılar. Aslında DP, 14 Mayıs seçimlerinden böyle büyük bir başarı ile çıkacağını düşünmüyordu¹⁵⁰⁹. Bu yüzden iktidara hazır değil-di¹⁵¹⁰. Dolayısıyla kurulacak bir hükûmette kimlerin olacağına dair net bir düşünce yoktu. Nitekim Bayar, Başvekilim Adnan Menderes adlı eserinde iktidara geldiklerinde neler yapacaklarını bildiğini ancak kimin cumhurbaşkanı olacağını, hükûmet üyelerinin kimlerden oluşacağını hiç düşünmediğini ifade etmektedir¹⁵¹¹. CHP karşısında en güçlü parti olmasına rağmen DP liderinin böyle bir ifade kullanması DP adına önemli bir eksikliktir.

4.1.1. I. Menderes Hükûmeti Dönemi

Celâl Bayar, göreve başlar başlamaz yeni hükûmeti kurmakla Adnan Menderes'i görevlendirdi. Seçimlerin kazanılmasından sonra herkes özellikle de Partiye büyük hizmetleri geçmiş olanlar, hükûmet içinde yer alabilmeyi umuyorlardı¹⁵¹². Ancak böyle olmadı. Tersine hükûmet üyelerinin çoğu DP'nin önde gelen isimleri değildi. Bu konuda küskünler grubundan olan Mükerrerem Sarol, Bilinmeyen Menderes adlı eserinde, Menderes'in kendisini davet ederek şöyle dediğini ifade etmektedir: “... birçok teknokrat, bilim adamı, ihtisas adamı bize gelmedi... Bizim onlara ihtiyacımız var... Onların cesaret edip partimizin kapısını çalmaları için ilk kabineye, son anda Demokrat Parti'ye girmiş bazı bürokratları koymamız gerekli idi.¹⁵¹³” Bu ifadeden anlaşıldığı üzere DP, hükûmet üyelerini belirlerken bir sonraki seçimlerde alanında uzman kişileri Partiye çekebilmek düşüncesiyle hareket etmiştir.

Menderes, 22 Mayıs günü yeni hükûmetin üyelerini Mecliste okudu¹⁵¹⁴. Yeni hükûmet üyelerinin ilanı aslında son derece önemliydi. Çünkü Türk mille-

1509 Bayar, “İktidarı düşünüyorduk, ancak bu kadar büyük bir çoğunluk beklemiyorduk... Zaferin böyle büyük olacağını hayal edememiştim doğrusu...” demiştir. Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 103 (Tercüman, 15 Mayıs 1976'dan alıntı).

1510 Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C 1, İnkılap, İstanbul 2014, s. 108.

1511 Celâl Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Der. İsmet Bozdağ), Baha Matbaası, İstanbul t.y., s. 106.

1512 Sarol, **age.**, s. 118-120.

1513 Sarol, **age.**, s. 121.

1514 Hükûmet üyeleri şu kişilerden oluşmaktaydı. Adalet Bakanı: Halil Özyörük (İzmir), Millî Savunma Bakanı: Refik Şevket İnce (Manisa), İçişleri Bakanı: Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne), Dışişleri Bakanı: Fuad Köprülü (İstanbul), Maliye Bakanı: Halil Ayan (Bursa), Millî Eğitim Bakanı: Avni Başman (İzmir), Bayındırlık Bakanı: Fahri Belen (Bolu), Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Zühtü Velibeşa (İzmir), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Nihat Reşat Belger (İstanbul), Gümrük ve Tekel Bakanı: Nuri Özsan (Muğla), Tarım Bakanı: Nihat İyriboz (Çanakkale), Ulaştırma Bakanı: Tevfik İleri (Samsun), Çalışma Bakanı: Hasan

ti, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa gerçekten kendi seçtiği kişiler tarafından yönetilecekti. Diğer yandan hükûmet üyelerinin nitelikleri de önceki dönemlerden farklıydı. CHP hükûmetlerinde genellikle bürokratlar görev almışlardı. Bunların önemli bir kısmı Millî Mücadele'nin önde gelen generalleri ya da savaş sırasında sivrilip öne çıkmış isimlerdi. DP hükûmetinde ise farklı sınıflardan özellikle de orta sınıftan gelen insanlar yer alıyordu. Bu kişiler kendi bölgelerinde tanınan, sevilen kişiler olmalarına rağmen toplumun geneli tarafından tanınmamaktaydılar¹⁵¹⁵. Bu gelişme yeni bir dönemin başladığını göstermektedir¹⁵¹⁶.

9 Haziran'da Başbakan Adnan Menderes, Partinin Genel İdare Kurulu tarafından genel başkan seçildi¹⁵¹⁷. Böylece siyasi güç parti başkanı ile başbakan arasında bölünmeden kullanılacaktı. Bu durum Menderes'in otoritesini artırdı. Ancak Adnan Menderes'in hem Başbakan hem de DP Genel Başkanı olması üzerine CHP Milletvekili ve Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, bu konuyla ilgili bir makale yazdı. Makalesinde her iki görevin aynı kişide birleşmesinin partinin hükûmet işleri üzerinde etkili olmasına sebep olacağını ileri sürdü. Ayrıca başbakanın parti işleri ile ilgilenen için sık sık genel merkeze gitmesi gerektiğini belirterek bu durumun başbakanın ülke işleriyle ilgilenmesine engel olacağını iddia etti¹⁵¹⁸.

29 Mayıs'ta Başbakan Adnan Menderes, hükûmet programını okudu. Programda özetle şu noktalar üzerinde duruldu: Savunma da dâhil olmak üzere her

Polatkan (Eskişehir), İşletmeler Bakanı: Muhlis Ete (Ankara). **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 1, (22.05.1950), s. 9; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:128-829-4, Tarih:24.05.1950.

1515 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 32.

1516 10 Temmuz 1950'de DP'nin önemli isimlerinden biri olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, devlet başkanlığına getirildi. **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1950, s. 1; II. Menderes hükûmeti kuruluncaya kadar zaman zaman hükûmet üyelerinde bazı değişiklikler yapıldı. Halil Ayan, 14 Aralık 1950'de istifa etti. Yerine Hasan Polatkan getirildi. 2 Ağustos'ta Millî Eğitim Bakanı Avni Başman sağlık sebeplerinden dolayı istifa etti. Yerine vekâleten Nuri Özsan, daha sonra 11 Ağustos 1950'de Tevfik İleri atandı. 28 Kasım 1950'de Fahri Belen'in istifası üzerine Bayındırlık Bakanlığına Hasan Polatkan vekâlet etti. 22 Aralık 1950'de bu göreve Kemal Zeytinioğlu getirildi. Nihat Reşat Belger'in 19 Eylül'de istifası üzerine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına Ekrem Hayri Üstündağ getirildi. **Dünden Bugüne BAŞBAKANLIK 1920-2004**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004, s. 242.

1517 Adnan Menderes, başbakanlık için Fuad Köprülü'yü, genel başkanlık için de Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nu desteklemişti. Ancak Bayar her iki görev içinde Menderes'i uygun gördü. Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nuru Matbaacılık, Ankara 1998, s. 51; Fuad Köprülü'de başbakanlık bekledi. Ancak dışişleri bakanı oldu. DP'ye kırgınlığı devam eden Köprülü, Menderes ile bir tartışmanın ardından istifa etti. Recep Bilginer, **Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı**, Doğan Kitap, İstanbul 2005, s. 185.

1518 H. Cahit Yalçın, "Parti ve Hükûmet Başkanlıkları...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S 201, s. 54-55.

alandaki maddi olarak tasarrufa gidilecekti. Uygulanacak olan ekonomi politikaları ile bütün ürünlerin maliyet fiyatları azaltılacak böylece hayat pahalılığı önlenecekti. Ordu yeni silahlarla modernize edilecekti. Tarım alanında ilerlemek için bazı özel tedbirler alınacaktı. Yol yapımına büyük önem verilecekti. Endüstri alanında devletin faaliyetleri kısıtlanacak, özel teşebbüse daha çok imkân ve fırsat verilecekti. Ülkeye yabancı sermaye getirilecekti. Bazı sınırlamalarla işçilere grev hakkı verilecekti. Basın hürriyetini garanti altına almak için yeni bir basın kanunu ve af kanunu çıkarılacaktı. Eğitim-öğretimde manevi değerlere önem verilecekti. Dış politikada değişiklik olmayacaktı. Aşırı sağ ve aşırı sol akımlarla mücadeleye devam edilecekti¹⁵¹⁹.

TBMM'de programın okunmasının ardından CHP adına söz alan CHP Grup Başkan Vekili Faik Ahmet Barutçu, programı incelemek için kendilerine süre verilmesini istedi¹⁵²⁰. Bunun üzerine DP Milletvekili Samet Ağaoğlu, kendilerinin bunu düşünerek program hakkındaki görüşmelerin 31 Mayıs gününe ertelenmesine ilişkin bir önergeyi Meclis Başkanlığına sunduklarını belirtti. Önergenin oylanıp kabul edilmesinin ardından program hakkındaki görüşmelerin 31 Mayıs'ta yapılmasına karar verildi¹⁵²¹.

Hatırlanacağı üzere CHP iktidarı sırasında DP, hükümet programlarını incelemek için süre verilmesini istemişti. Aşamalı olarak bu isteğini elde etmişti. Yeni dönemde süre talep eden CHP idi. Ancak DP muhalefette iken mücadelesini verdiği bu hususta CHP'den önce davranarak muhalefete gerekli süreyi vermişti. Nitekim 31 Mayıs'ta I. Menderes hükümetinin programı tartışıldı. Barutçu CHP adına söz alarak hükümetin daha ilk günden önceki hükümetleri eleştirerek kendi başarısızlığına dayanak bulmaya çalıştığını iddia etti¹⁵²².

MP'nin Meclisteki tek milletvekili olan Osman Bölükbaşı, partisi adına programı eleştirdi. Bölükbaşı hükümet programı için şöyle dedi: "...*Hükümet programını incelediğimiz zaman görüyoruz ki, bu program hastası için katî teşhis koyamamış, tedavi usullerini tâyin edememiş bir doktorun muvakkat mahiyetteki reçetesine benzemektedir.*"¹⁵²³ Bölükbaşı geçmiş iktidarın hatalarının ortaya çıkarılması gerekirken bunun böyle olmadığını iddia etti ve şöyle dedi:

"Hükümet mazide olup bitenleri bata, israf ve ifrat kelimelerinin, omuzlarına yük-

1519 Bkz. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 24-32.

1520 Barutçu, **age.**, s. 1013.

1521 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 33.

1522 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 4, (31.05.1950), s. 43-54.

1523 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 4, (31.05.1950), s. 54.

*lemeye çalışmakta ve hakiki duruma temastan itina ile kaçınmaktadır...
Demokrasi inkılâbını gerçekleştirmek için bundan sonra da birçok işlerimiz olduğu
aşıkârdır. Biz senelerden beri iktidarda bulunan adamların değil, iktidara hâkim
olan vaziyetin değişmesi için mücadele ediyoruz. Bu itibarla demokrasiyi tarsin için
birtakım tedbirler almak mecburiyetindeyiz. Bu mevzuda program vuzuh ve katiyet-
ten âri bulunmaktadır.*¹⁵²⁴

Görüşmeler sırasında söz alan DP Milletvekili Sinan Tekelioğlu, milletin iradesiyle seçilmiş bir Meclis huzurunda konuştuğu için Allah'a şükrettiğini ifade etti. Tekelioğlu, Millî Mücadele'den sonra CHP'nin yönetimi istila ettiğini, dolayısıyla şu anda mevcut olan Meclisin dokuzuncu değil birinci Meclis olduğunu ileri sürdü. CHP'lilerin Tekelioğlu'nun bu sözlerine karşı çıkması üzerine Mecliste tartışmalar yaşandı. Tekelioğlu CHP'lilere “*Şimdi fırsat bende, eskiden bizim safta 60 kişi vardı, istediğiniz kadar güürültü ediyordunuz, şimdi 416 kişi vardır.*”¹⁵²⁵ şeklinde karşılık verdi.

Görüşmeler 2 Haziran'da DP ve CHP milletvekillerinin hükûmet programı hakkındaki konuşmalarıyla devam etti. Daha sonra Menderes eleştirilere cevap verdi. Bazı milletvekilleri Meclis başkanından konuşmak için söz istediler. Meclis başkanının bu isteği reddetmesi üzerine CHP milletvekilleri ile MP Milletvekili Osman Bölükbaşı, Meclisi terk ettiler. Yapılan oylamada 282 oy ile I. Menderes hükûmeti güvenoyu aldı¹⁵²⁶. Ancak yaşanan bu tatsız olay, yeni dönemin gergin başlamasına sebep oldu. CHP Meclis Grubu bir bildiri yayınlayarak Menderes'in kendilerine karşı sözlü tacizde bulunduğunu ileri sürdü. Menderes, gazetecilere yaptığı açıklamada bu iddiaları kabul etmedi¹⁵²⁷.

Gazeteci ve CHP Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, Meclisteki tatsız olayı köşesinde “*Tek Parti Tahakkümü*” başlığıyla ele aldı ve Mecliste tek parti tahakkümünü görmüş olmaktan dolayı büyük üzüntü duyduğunu yazdı¹⁵²⁸. Yalçın, bu gerginliği tek parti döneminde Mecliste yaşanan olaylara benzetmekte ve yeni dönem için büyük bir talihsizlik olduğunu ifade etmektedir. Muhalefetteyken iktidar milletvekillerini eleştiren DP'lilerin şimdi aynı şeyi kendilerinin yaptığını, bunun da demokrasi için şanssızlık olduğunu belirtmektedir. Yalçın, yaşanan gerginliği

1524 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 4, (31.05.1950), s. 55-57.

1525 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 4, (31.05.1950), s. 64-70.

1526 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 5, (02.06.1950), s. 143; “Zayıf bir güvenoyu ile iş başına geldi”, **Ulus**, 3 Haziran 1950, s. 1.

1527 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

1528 Hüseyin Cahit Yalçın, “Tek Parti Tahakkümü”, **Ulus**, 6 Haziran 1950, s. 1.

eleştirirken aslında tek parti dönemini de eleştirmektedir. Ayrıca bu ifadesiyle söz konusu dönemin bir tahakküm yani baskı dönemi olduğunu da kabul etmiş olmaktadır. Makalenin geneline bakıldığında Yalçın'ın yeni dönemde tahakkümün sona ermesini umut ettiği ancak DP'nin sert tavrı karşısında hayal kırıklığına uğradığı görülmektedir.

Gazeteci Feridun Osman Mentешеoğlu da aynı gazetede ki köşe yazısında hükümet programı hakkında yazdığı makalesinde, DP önde gelenlerinin devr-i sabık yaratmak istemediklerini söylemesine rağmen hükümet programında yer alan suçlamaların devr-i sabıktan başka bir şey olmadığını ileri sürdü¹⁵²⁹.

DP hükümetleri döneminde ortaya konulmuş olan prensiplerin daha sonra iktidara geçen hemen bütün sağ partiler tarafından esas alındı¹⁵³⁰. Bu yönüyle DP Türk siyasi tarihinde farklı bir öneme sahiptir.

8 Mart 1951'de Başbakan Adnan Menderes “... *bugünkü şartlara göre bir kabine teşekkülüne imkân hazırlamak...*” gerekçesiyle istifa etti¹⁵³¹. Aslında istifanın en önemli sebebi, DP'nin iktidara geldikten sonra kendi içinde yaşadığı sıkıntılar yüzünden hükümetin yıpranmış olmasıydı. I. Menderes hükümeti dönemi DP'nin hem iktidara alışıma süreci olduğundan hem de DP içindeki mücadeleler yüzünden çok başarılı bir dönem değildir.

Hükümetin istifası basında çeşitli şekillerde yorumlandı. Mümtaz Faik Fenik, bütçe görüşmeleri sırasında bazı bakanlık bütçelerinin DP'liler tarafından bile sert sözlerle eleştirilmesi¹⁵³² üzerine Menderes'in kabinesi için güven tazeleme ihtiyacı duyduğunu ileri sürdü. Fenik, önceki dönemlerde başbakanların her halükârda güvenoyu alacağı düşüncesiyle hareket ettiğini belirterek yeni dönemde bu

1529 Feridun Osman Mentешеoğlu, “Bir Devri Sabıka Gidiyoruz”, **Ulus**, 11 Haziran 1950, s. 2.

1530 Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 30.

1531 “Adnan Menderes Kabinesi İstifa Etti”, **Cumhuriyet**, 9 Mart 1951, s. 1.

1532 Fenik, Menderes'in bazı bakanlıkların bütçe görüşmeleri öncesinde ve görüşmeler sırasında milletvekillerinin yaptığı eleştirilere çok fazla önem verdiğini ileri sürmektedir. Örneğin, Tarım Bakanının demokratik usullere göre Meclisin eğilimini ve bazı bakanlıkların fikirlerini göz önüne alarak icraatta bulunması gerektiğini ancak böyle davranmadığı için eleştirildiğini belirtmektedir. Fenik, Menderes'in yalnız kendisine duyulan güvenle yetinip “*Meclis bana nasıl olsa güvenoyu vermiştir. Bundan sonrası benim bileceğim şeydir.*” deyip işin içinden çıkmadığını, eleştiriler doğrultusunda hükümet değişikliğine gittiğini savunmaktadır. Mümtaz Faik Fenik, “Bu istifanın sebebi neydi...”, **Ayın Tarihi**, Mart 1951, S 208, s. 39-40

durumun değiştiğini ve hükûmetin eleştirilmesi üzerine Menderes'in istifa ettiğini savundu¹⁵³³.

4.1.2. II. Menderes Hükûmeti Dönemi

26 Mart'ta Menderes yeni kabinesini kurdu¹⁵³⁴. 30 Mart'ta ise Başbakan Adnan Menderes, Mecliste hükûmet programını okudu¹⁵³⁵. Program, I. Menderes hükûmetinin programıyla neredeyse aynıydı. Bakanlardan da sadece 3 kişi değişmişti. Nitekim 2 Nisan'da Mecliste hükûmet programının müzakeresi yapılırken CHP'li konuşmacılar bu iki noktanın üzerinde durarak hükûmet değişikliğinin asıl sebebini öğrenmek istediler¹⁵³⁶. Menderes, hükûmet programı hakkındaki aleyhte konuşmalar karşısında söz alarak DP'nin hükûmet programlarının seçim beyannameğine uygun olduğunu belirtti. Menderes, bu beyannameye vatandaşlara vaatlerinin yer aldığını hatırlattı. Muhalefetin, antidemokratik kanunların kaldırılmasının seçim vaatleri arasında yer aldığı ama kaldırılmadığı şeklindeki eleştirilerine de cevap veren Menderes, söz konusu kanunların DP tarafından hazırlanan bir komisyon tarafından belirlenmeye çalışıldığını ifade etti. Bununla beraber asıl önemli olanın zihniyetlerin değişmesi olduğunu savundu. Programı sırf eleştirmiş olmak için yapılan yorumların çok çirkin olduğunu ve partiler arası ilişkilere zarar vereceğini iddia etti¹⁵³⁷.

CHP'nin dile getirdiği bu husus basında çok konuşuldu. Menderes, Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan ile yaptığı görüşmede 3 bakanın hükûmette yer almaması ve 6 bakanın görevlerinin değiştirilmesinin kendisine göre bir hükû-

1533 Mümtaz Faik Fenik, a.y.

1534 Yeni hükûmetin üyeleri şöyledir: Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Samet Ağaoğlu (Manisa), Devlet Bakanı: Refik Şevket İnce (Manisa), Adalet Bakanı: Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne), Milli Savunma Bakanı: Hulusi Köymen (Bursa), İçişleri Bakanı: Halil Özyörük (İzmir) Dışişleri Bakanı: Fuad Köprülü (İstanbul), Maliye Bakanı: Hasan Polatkan (Eskişehir), Millî Eğitim Bakanı: Tefik İleri (Samsun), Bayındırlık Bakanı: Kemal Zeytinioğlu (Eskişehir), Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Muhlis Ete (Ankara), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Ekrem Hayri Üstündağ (İzmir), Gümrük ve Tekel Bakanı: Rıfki Salim Burçak (Erzurum), Tarım Bakan: Nedim Ökmen (Maraş), Ulaştırma Bakanı: Seyfi Kurtbek (Ankara), Çalışma Bakanı: Nuri Özsan (Muğla), İşletmeler Bakanı: Hakkı Gedik (Kütahya). **TBMMTD**, IX. Dönem, C 6, B 56, (26.03.1951), s. 28-29.

1535 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 6, B 58, (30.03.1951), s. 60-66; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

1536 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:578-2299-6, Tarih:02.04.1951; Bkz. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 6, B 59, (02.04.1951), s. 78-122.

1537 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:578-2299-6, Tarih:02.04.1951.

met değişikliğini gerekli kıldığını belirtti. Önceki hükûmetin başarılı bir hükûmet olduğunu, çok çalıştığını dolayısıyla büyük değişiklikler yapmaya gerek olmadığını savundu¹⁵³⁸.

4.2. Dış Politikadaki Önemli Gelişmeler ve Türkiye'nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları

14 Mayıs seçimlerinin ardından DP önde gelenleri yaptıkları açıklamalarda Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir değişiklik olmayacağını dile getirmişlerdi. Nitekim DP iktidarı, CHP döneminde çizilmiş olan dış politika çizgisini hemen hemen takip etti. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Bloku ile yakınlaşma hatta bütünleşme gayretleri devam etti.

Menderes hükûmetinin ilk günlerinden itibaren Sovyet basınında Montreux Sözleşmesi'nin, Sovyetler Birliği'nin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğuna dair haber ve yorumların çıkması, bunların da Türk basınına yansması¹⁵³⁹ Türkiye'de bu ülkeye karşı olan tedirginliği artırdı. Aynı günlerde Sovyet güdümündeki Bulgaristan, Türkiye'ye bir nota verdi. Bulgaristan'ın bu notayı Sovyetler Birliği'nin isteğiyle verdiği çok açıktı. Anadolu gazetesi, Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararına misilleme olarak Türkiye'yi zor durumda bırakmak için Bulgaristan'ın nota verdiğini ve 250 bin Türkü sınır dışı ettiğini ileri sürdü¹⁵⁴⁰. Böylece zaten iyi olmayan ilişkiler daha da gerginleşti. Bulgaristan'ın ülkesinde bulunan Türkleri bir anda Türkiye sınırına yığması ve geride kalanlara da baskılarını artırması Türkiye'yi Batının desteğini almaya daha da mecbur bıraktı. Türkiye bu durumda bir an evvel NATO'ya girmeliydi.

4.2.1. Kore'ye Asker Gönderilmesi ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi

1949'da Washington'da kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO: North Atlantic Treaty Organization), katılımcı ülkeler arasında geniş bir iş birliği öngörmekteydi. Antlaşma saldırıyı önlemeyi, herhangi bir saldırı olursa bunu püskürtmeyi amaçlamış olan askeri bir ittifak antlaşması olmakla beraber üye ülkeler arasında sosyal, ekonomik siyasi iş birliğini öngörmekteydi. Antlaşmanın en önemli maddelerinden biri, *"Taraflar içlerinden birine ya da birkaçına karşı Avrupa'da ya da Amerika'da girişilecek silahlı bir saldırının bütün taraflara yö-*

1538 BCA Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951; BCA Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

1539 **Ayın Tarihi**, Nisan 1950, S 197, s. 20.

1540 Anadolu, "Bulgar notası ve hükûmete tavsiyemiz...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S 201, s. 64-66.

neltilmiş bir saldırı sayılması...” idi. Antlaşmaya göre böyle bir durumda saldırıya uğrayan ülke ya da ülkeler tek başlarına veya diğer ülkelerin desteğini alarak gerekli savunma önlemlerini alacaklardı¹⁵⁴¹. Dolayısıyla bu antlaşma Sovyet yayılcılığına karşı kurulmuş olan en geniş kapsamlı antlaşmaydı. Bu yüzden Türkiye kurulduğundan itibaren bu örgüte üye olmak için çaba sarf etti¹⁵⁴².

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın iki bloka ayrılmaya başladığı bir dönemde çıkan Kore Savaşı, hem blokların kesin bir hal almasında hem de Türkiye'nin dış politikasında önemli gelişmelere sebep oldu¹⁵⁴³. 27 Haziran 1950'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, üye devletlere birer telgraf göndererek onları Kore'ye her türlü yardımda bulunmaya davet etti. Türkiye davete olumlu cevap verdi¹⁵⁴⁴.

Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü konuyla ilgili Mecliste açıklama yaptı. Türkiye'nin “*açık ve dürüst siyaset*” takip ettiğini, bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin çağrısına olumlu cevap verdiklerini ifade etti¹⁵⁴⁵. Ardından DP Milletvekili Ekrem Hayri Üstündağ ve arkadaşları, “*Cumhuriyet Hükümetinin, Birleşmiş Milletler esprisi dabilindeki sulh anlayışını tasvip ettiğimizi bildiren ve*

1541 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları**, C II (1945-1990), Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 410.

1542 Bayar, 14 Mayıs seçimlerinin ardından Çankaya Köşkü'nde İnönü'yü ziyarete gittiğinde yıllardır ülkenin iç ve dış politikasına hâkim bir devlet adamı olarak gördüğü İnönü ile arasında bu konuda geçen bir diyalogu anlatmaktadır. Bayar İnönü'ye: -“NATO'ya niçin girmediniz?” şeklinde bir soru yöneltmiş. İnönü biraz alıngan bir tavırla net bir cevap vermiş:

- “Onlar istediler de biz mi girmedik, Celal Bey?” Bayar, **age.**, s. 127.

1543 1910 yılında Japonya tarafından işgal edilen Kore, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın yenilmesi üzerine Amerika ve Sovyetler Birliği tarafından 38. Enlem sınır olmak üzere işgal edildi. Uluslararası alanda tarafların görüşmeleriyle sorun çözülmeye çalışıldı. Ancak sorun çözülemedi. 1948 yılında Kore'nin güneyinde Birleşmiş Milletler denetiminde ve kuzeyinde Sovyetler Birliği'nin desteklediği iki ayrı devlet kuruldu. 38. Enlem boyunca zaman zaman görülen silahlı olaylar, 25 Haziran 1950'de Güney Kore askerlerinin sınırı geçtiklerini iddia ederek Kuzey Kore'nin saldırısıyla savaşa dönüştü. 27 Haziran'da Birleşmiş Milletler, Kuzey Kore'ye derhal 38. Enlemin kuzeyine geçmesi çağrısında bulundu. Kuzey Kore çağrıya aldırmaz etmedi. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üye ülkelerden Kore'ye askeri yardım göndermelerini istedi. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 670-672.

1544 “Kore cephesine asker gönderiyoruz”, **Ulus**, 26 Temmuz 1950, s. 1; **Ayin Tarihi**, Haziran 1950, S 199, s. 122-125.

1545 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 15, (30.06.1950), s. 310-312.

aynı zamanda ruznameye geçilmesini tazammun eden...” şeklinde nitelenen bir önergeyi Meclise sundular. Önerge oylanarak kabul edildi¹⁵⁴⁶.

Türkiye, Kore Savaşı'nı Sovyetler Birliği'nin yayılcılığının bir parçası olarak görmekteydi. Bu yüzden Sovyetlerin Türkiye'ye saldırması halinde yalnız kalmamak için Kore'ye asker göndermenin gerekli olduğuna inanıyordu. Kaldı ki Birleşmiş Milletler Antlaşması da üye ülke olarak Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesini gerekli kılmaktaydı. Ayrıca dönemin devlet adamlarına göre Türkiye'nin saldırıya uğradığı takdirde başka ülkelerden yardım isteyebilmesi için önce saldırıya uğramış ülkelere yardım etmesi gerekirdi¹⁵⁴⁷. Diğer yandan Kore'de en büyük yükü taşıyacak olan Amerika'ya yapılacak yardım sayesinde Türkiye hem Amerika'nın güvenini kazanabilir hem de NATO'ya girmek hususunda bu ülkenin desteğini alabilirdi¹⁵⁴⁸.

Türk Hükûmeti konuyu görüşmek üzere Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ile Birleşmiş Milletlerdeki baş delegesi Selim Sarper'i Türkiye'ye çağırdı. Yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi kesinleşti¹⁵⁴⁹.

Bakanlar Kurulu 18 Temmuz'da Kore'ye asker gönderme kararı aldı ve karar Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine çekilen bir telgrafla bildirildi. Hükûmetin aldığı bu karar hükûmet ile muhalefet arasında tartışmalara sebep oldu. CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesi manşetten “*Hükûmet son kararı ile Anayasayı ihlal etmiştir.*”¹⁵⁵⁰ diyerek hükûmeti eleştirdi. Muhalefet, Kore'ye asker gönderilmesine değil bu kararın alınması sırasında kendilerine danışılmamasına kızmıştı. CHP ve MP birer bildiri yayınlayarak hükûmetin tavrını eleştirdiler¹⁵⁵¹.

26 Temmuz 1950'de gazetelerde 4500 kişilik bir Türk Tugayının Kore'ye gitmek amacıyla hazırlıklara başladığı haberleri yer aldı¹⁵⁵². Kore'ye asker gönder-

1546 **TBMMTD**, IX. dönem, C 1, B 15, (30.06.1950), s. 312-313.

1547 Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, II. Cilt I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992, s. 153; Burçak, **age.**, s. 67.

1548 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 410-411; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1945-1971)**, C IV, Rey Yay., y.y., t.y., s. 22.

1549 Bkz. Erkin, **age.**, s. 152-154.

1550 “Hükûmet son kararı ile Anayasayı ihlal etmiştir”, **Ulus**, 28 Temmuz 1950, s. 1.

1551 Mustafa Ekincikli, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Berikan, Ankara 2002, s. 196; **Aynı Tarihi**, Temmuz 1950, S 200, s. 106-108.

1552 “4500 kişilik savaş birliği gidecek”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1946, s. 1.

me kararının alınmasından sonra bazı gazetelerde ve muhalif partiler tarafından yapılan eleştirilerin artması üzerine Başbakan Adnan Menderes, bir basın toplantısı düzenledi. Menderes, kendilerinin savaş için değil barışı korumak için Kore'ye asker gönderdiğini ifade etti. Hükûmeti bu konuda eleştiren CHP'ye de yüklenen Menderes, DP'nin muhalefette olduğu dönemde dış politikada her zaman hükûmeti desteklediğini belirtti. Menderes, CHP'nin Kore'ye asker gönderme kararı almasıyla ilgili usul hakkındaki eleştirilerine de cevap verdi. Hükûmetin bu kararı almak için Meclisi toplantıya çağırmasının Anayasa'nın gereği olmadığını savundu. TBMM'nin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı onaylamış olduğunu bu onayın sonuçlarını ve bundan doğacak sorumlulukları yerine getirme gerekliliğinin TBMM tarafından hükûmetlere emredilmiş olduğunu ileri sürdü. Kaldı ki konuyla ilgili gelişmeler hakkında 30 Haziran'da Meclisin bilgilendirildiğini belirtti. Bütün bunların ışığında hükûmetin bu kararı, Meclisin bilgisi ve onayı olmadan aldığı şeklindeki iddiaların doğru olmadığını ifade etti¹⁵⁵³. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ise hükûmetin bu kararından Meclisin habersiz olduğunu, 4500 kişilik bir kuvvetin yurt dışına gönderilmesiyle Türkiye'nin herhangi bir saldırı ihtimaline karşı kendi güvenliğini tehlikeye attığını savundu¹⁵⁵⁴.

Gazeteci Ahmet Emin Yalman, MP'nin CHP ile hareket etmesini eleştirerek MP'nin kendisini CHP ile aynı seviyeye düşürdüğünü iddia etti¹⁵⁵⁵. Mümtaz Faik Fenik ise köşe yazısında CHP'nin tavrını yanlış bulduğunu ifade etti. Dış politikada iktidarı desteklediklerini söylemesine rağmen Kore'ye asker gönderme meselesini usul bakımından eleştiren CHP'nin bundaki amacının, iç politikada güç kazanmak olduğunu iddia etti. CHP'nin dış politikadaki böylesine önemli bir meseleyi iç politika malzemesi yapmasının doğru olmadığını, CHP'nin bu tavrıyla kendisiyle çeliştiğini savundu¹⁵⁵⁶. Nihat Erim, DP'nin Kore'ye asker gönderme kararı alırken muhalif partilerle konunun görüşülmesi ve Meclisten onay alınması gerektiği hususunda CHP'nin yaptığı eleştirilere DP'nin tepki göstermesinin yanlış olduğunu ileri sürdü. Demokrasilerde karşılıklı görüş alışverişi ve eleştirinin olması gerektiğini belirten Erim, DP'nin buna alışması gerektiğini belirtti. DP'nin, muhalefetin

1553 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950; "Adnan Menderes kararı müdafaa etti", **Ulus**, 29 Temmuz 1950, s. 1.

1554 "C.H.P. nin Başbakan'a verdiği cevap", **Ulus**, 30 Temmuz 1950, s. 1.

1555 Ahmet Emin Yalman, "22 oyunbazın peşinde...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S 201, s. 52-54.

1556 Mümtaz Faik Fenik, "Muhalefetten serahat isteriz...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S 201, s. 49-50.

eleştirilerine tahammül edememesini ve kendilerini bozgunculukla suçlamasının kabul edilemez olduğunu savundu¹⁵⁵⁷.

Tuğgeneral Tahsin Yazıcı emrindeki Türk Tugayı 25 Eylül 1950'de yola çıktı¹⁵⁵⁸. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri ilk defa yurt dışına asker göndermekteydi. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin o güne kadar eleştirilemeyen dış politikaları da ilk defa bu vesileyle Mecliste tartışılmaktaydı¹⁵⁵⁹. 17 Ekim'de Türk Tugayı Kore'ye vardı. Kore'ye giden Türk Tugayı 1950 yılı sonunda Kunuri'de Kuzey Kore'yi destekleyen Çinlilere karşı büyük bir zafer kazandı. Dünya basını günlerce bu başarıdan övgüyle söz etti. Başta Amerika¹⁵⁶⁰ ve İngiltere basınında Türkiye'nin iyi bir müttefik olduğu ve NATO'ya alınması gerektiği hususunda haber ve yorumlar yer almaya başladı. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, International News Service'de yayınlanan bir makalesinde dünyanın iki düşman bloka ayrıldığını ve bu ortamda tarafsız bir politika gütmenin mümkün olmadığını, Amerika'nın Kore olayından sonra Türkiye'nin bölgedeki önemini daha iyi anlayacağını ümit ettiğini yazdı¹⁵⁶¹. 1953'te Kore Savaşı'nı bitiren antlaşma imzalanıncaya kadar Türk Tugayı Kore'de kaldı. Buradaki Türk askeri sayısı, 4500 rakamından hiçbir zaman aşağı düşmedi. Hatta bazen bu sayı 6000'i buldu¹⁵⁶².

Türkiye Kore Savaşı'na katılmasının meyvelerini kısa süre sonra toplamaya başladı. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermiş olması Amerikan kamuoyunda Türkiye'ye karşı olan ilgiyi artırdı. Savaş ilerledikçe Amerikan basınında Türkiye'nin NATO'ya üye olması için var olan destek arttı¹⁵⁶³. Amerikan hükümeti de Türkiye'nin kendisi için önemli olduğunu fark etmeye başladı. Diğer yandan Türkiye Orta Doğu ülkeleri ile bağ kurulması için de uygun bir koridoru¹⁵⁶⁴. Ayrıca Amerika'nın muhtemel bir savaş öncesinde Avrupa'nın ve Orta Doğu'nun savunulması için Türk topraklarında üs kurmaya ihtiyacı vardı. Amerika, üs kurma isteğini

1557 Nihat Erim, "Serbest münakaşa faydaları ve zararları...", **Ulus**, 1 Ağustos 1950, s. 1.

1558 Uçarol, **age.**, s. 728.

1559 Hüner Tuncer, **Menderes'in Dış Politikası: Batı'nın Güdümündeki Türkiye**, Kaynak Yay., İstanbul 2013, s. 34.

1560 Bkz. Erkin, **age.**, s. 213.

1561 **Ayın Tarihi**, Aralık 1950, S 205, s. 92.

1562 Türkiye Kore'ye ayak bastığı ilk günden savaşı bitiren antlaşmanın imzalandığı güne kadar 14.936 askerini bu ülkeye gönderdi. Toplam 721 askerimiz şehit düştü. Ali Denizli, **Kore Harbi'nde Türk Tugayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 184.

1563 Yusuf Sarınoy, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 89.

1564 Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1979, s. 60.

Türkiye'ye ilettili. Başbakan Adnan Menderes üs kurmaya izin verilmesi için NATO üyeliğini şart koştı¹⁵⁶⁵.

Türkiye Kore'ye asker gönderme kararı almasıyla birlikte Batılı ülkelerin kendisine bakış açısının değıştiğini düşündü. Bundan güç alarak 3 Ağustos'ta NATO'ya üyelik için ikinci kez başvuruda bulundu. Ancak reddedildi¹⁵⁶⁶. Türkiye'nin üyeliğine Danimarka, Norveç gibi ülkeler karşı çıkmıştı. Onlara göre NATO Akdeniz'e kadar genişlememeliydi. Aksi takdirde bölgede savaş çıkması durumunda kendileriyle ilgisi olmadığı halde bu savaşa katılmak zorunda kalacaklardı¹⁵⁶⁷. Aslında ilk zamanlar İngiltere de Türkiye'nin NATO'ya girmesine karşıydı. Ona göre NATO, Avrupa medeniyetini savunmak için kurulmuş bir örgüttü¹⁵⁶⁸. Türkiye kurulacak bir Akdeniz Savunma Pakti'nda yer almalıydı¹⁵⁶⁹. Ancak sözü edilen pakt kurulamadı. Diğer yandan Orta Doğu'da siyasi hava giderek bulanmaya başladı¹⁵⁷⁰. Bunun üzerine İngiltere'nin bu konudaki kararı değışti. İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girişine itiraz etmedi. 18 Temmuz 1951'de İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, İngiliz hükümetinin yaptığı incelemeler sonucunda Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasına destek vereceklerini açıkladı¹⁵⁷¹. Bunun üzerine 16-21 Eylül 1951'de NATO Bakanlar Konseyinin Ottawa'da yapılan toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın üyelik için davet edilmesine karar verildi¹⁵⁷².

MP, bir tebliğ yayınlarak Türkiye'nin NATO'ya üyeliği hakkındaki fikirlerini açıkladı. MP, tebliğde Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 6. maddesi gereği Türkiye'nin sadece Avrupa kıtasındaki topraklarının Pakta katılacağını iddia etti.

1565 Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013, s. 380.

1566 Albayrak, **age.**, s. 410-414.

1567 Mim Kemal Öke-Erol Mütercimler, **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti'nin Dış Politikası**, Demokratlar Kulübü Yay., Ankara 2000, s. 79.

1568 Bayar, **age.**, s. 128.

1569 Türkiye CHP döneminde, bir yandan NATO'ya girmeye çalışırken diğer yandan da Akdeniz bölgesinde Kuzey Atlantik Pakti'nin ortaya koyduğu güvenlik sistemine bağlanacak bir Akdeniz savunma sisteminin kurulması için çaba sarf etti. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:60-372-3, Tarih:05.06.1950.

1570 Öke-Mütercimler, **age.**, s. 81.

1571 Mehmet Gönübol-A. Halük Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 21, S 1, Ocak 1966, s. 159; Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, (Çev. Ali Asker), Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 457.

1572 Ekincikli, **age.**, s. 217; Menderes, dış basına verdiği demeçte karardan duydukları memnuniyeti ifade etti. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes, Anadolu Ajansı'na bir demeç verdi. MP'nin iddiasının “*gülünç fakat zihinleri karıştırıcı*” bir ifade olduğunu ve kamuoyunda endişeye mahal verdiğini ileri sürdü. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 6. maddesinde Türkiye için bir değişiklik yapılacağını ve Türkiye'nin bütün top- raklarının Pakta dâhil olacağını ifade etti. Ayrıca Türkiye'nin Pakta üye olan diğer ülkeler ile eşit ve aynı haklara sahip olacağını belirtti¹⁵⁷³.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise Türkiye'nin NATO'dan sadece siyasi konularda faydalanabileceği ve askeri bakımdan hiçbir faydasının olmayacağı şeklinde değerlendirmelerde bulundu. Bunun üzerine Başbakan Menderes, Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada iddiaları reddetti ve bu gibi yorumların kamuoyunda endişeye sebep olduğunu ileri sürdü¹⁵⁷⁴.

17 Ekim 1951'de NATO Bakanlar Konseyi Yunanistan ve Türkiye'nin ör- güte üyeliğini kabul etti. 22 Ekim'de ise Türkiye ile NATO üyeleri arasında bir protokol imzalandı. Bu protokol ile Türkiye NATO üyesi oldu. 18 Şubat 1952'de TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından muhalefet ve iktidar milletvekillerinin oylarıyla Türkiye'nin NATO'ya girişi onaylandı¹⁵⁷⁵. Bu gelişmeyi köşesinde de- ğerlendiren Mümtaz Faik Fenik, Türkiye'nin NATO'ya girişinin Menderes hükû- metinin büyük zaferi olduğunu iddia etti¹⁵⁷⁶. Fenik, bu gelişmenin çok önemli ol- duğunu, çünkü Türkiye'nin kaderini, bundan böyle büyük devletlerin kaderine bağlamış olduğunu savundu¹⁵⁷⁷.

NATO kurulduğu günden itibaren Türkiye'de iç politika malzemesi olmuş- tu. Dolayısıyla DP, NATO'ya üye olarak aynı zamanda iç politikadaki durumunu güçlendirmek istiyordu¹⁵⁷⁸. Nitekim Türkiye'nin NATO'ya üyeliği DP için büyük bir prestij sağladı.

Türkiye'nin NATO'ya girmesini başından itibaren Sovyetler Birliği engel- lemeye çalıştı. NATO'nun Türkiye'yi davet etmesi üzerine Sovyetler Birliği Tür-

1573 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

1574 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

1575 Oylamaya katılan 410 Milletvekilinden 409'u kabul oyu verirken Seyhan Milletve- kili Cezmi Türk çekimser oy kullandı. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 13, B 41, (18.02.1952), s. 343-346.

1576 Mümtaz Faik Fenik, “Yepyeni bir devreye giriyoruz...”, **Aydın Tarihi**, Şubat 1952, S 219, s. 189-190.

1577 Mümtaz Faik Fenik, “Menderes Hükûmetinin büyük eseri...”, **Aydın Tarihi**, Şubat 1952, S 219, s. 188-189.

1578 Ekincikli, **age.**, s. 204.

kiye'yi çirkin bir şekilde tehdit etmeye başladı. Arka arkaya notalar verilerek Türkiye'nin NATO'ya girmekten vazgeçmesini sağlamaya çalıştı. Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün güvenliğini bu örgüte bağladı. Bu yüzden NATO'ya ve Amerika'ya Türkiye'de Sovyet yayılmacılığına karşı üsler ve askeri tesisler kurma ayrıca askeri ve sivil personel bulundurma hakkı verdi. Bu durum Sovyetler Birliği'ni daha da rahatsız etti. 3 Kasım 1951'de Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota verdi. Notada NATO'nun Türkiye'de üsler kurmasının kendilerine karşı düşmanca bir hareket olarak değerlendirildiği ve bunun Türkiye için iyi sonuçlar doğurmayacağı ifade edilmekteydi. Ayrıca Türkiye, topraklarını emperyalist güçlere kullandırmakla suçlanmaktaydı. Türkiye Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir niyetinin olmadığını defalarca bildirmesine rağmen 24 Kasım'da Sovyetler Birliği yeni bir nota verdi. Aynı nota Amerika, İngiltere ve Fransa'ya da verildi. Notada Sovyetler Birliği'nin sınırları yakınında bir Orta Doğu Komutanlığı kurulmak istenmesinden duyulan rahatsızlık dile getirildi. Türkiye 19 Aralık'ta suçlamaları, verdiği cevapla reddetti¹⁵⁷⁹.

Sovyetler Birliği notalarla istediği sonucu elde edemeyince Sovyet radyo ve basını vasıtasıyla Türkiye aleyhinde propagandaya başladı. Amaç, Türk halkının moralini bozmaktı. Bu durum Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümüne kadar devam etti¹⁵⁸⁰. Stalin'in ölümünün ardından onun yerine geçen Nikita Kruşçev döneminde Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerinde kısmi bir yumuşama yaşandı¹⁵⁸¹. 30 Mayıs 1953'te Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı Molotov, yazılı bir açıklama yaparak ülkesinin Türkiye'den herhangi bir toprak talebinin bulunmadığını ifade etti¹⁵⁸². Ancak açıklamada Montreux Sözleşmesi'nden bahsedilmemesi, toprak talebinin haksız bir talep olduğunun kabul edilmemiş olması Türkiye'nin bu açıklamaya soğuk bakmasına sebep oldu. 18 Temmuz'da Türk tarafı bu açıklamaya verdiği cevabı Moskova'ya gönderdi. Metinde Türkiye'nin söz konusu açıklamadan duyduğu memnuniyet belirtildi. Ayrıca Türkiye'nin kendileriyle iyi komşuluk ilişkileri ve barışın devamından yana olduğu belirtildi. Boğazlar hususunda Montreux Sözleşmesi'nin geçerli olduğu hatırlatıldı¹⁵⁸³. Bundan sonraki süreçte Sovyetler Birliği Türkiye'den boğazlar ve sınırların değiştirilmesiyle ilgili talepte bu-

1579 Hasanlı, *age.*, s. 459-460.

1580 Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 136-139.

1581 Saray, *age.*, s. 140.

1582 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1953, S 236, s. 73; Hasanlı, *age.*, s. 461.

1583 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1953, S 236, s. 73; Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 310-311.

lunmadı. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan olaylar, iki ülke arasında uzun yıllar soğukluğa ve karşılıklı güvensizliğe sebep oldu.

Türkiye, NATO'ya üyelik sürecinde 1950'den önce 3, 1950-1960 arasında 31 ve 1960-1965 arasında 20 olmak üzere toplam 54 antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaların bazı maddelerinde NATO'ya Osmanlı kapitülasyonlarını hatırlatan ayrıcalıklar tanındı. Bu antlaşmalardan bazıları NATO ile Türkiye arasında yapılan üyelik sözleşmesine göre uygulama antlaşmaları oldukları gerekçesiyle TBMM'nin onayından geçirilmeden yürürlüğe konuldu. 17 Mayıs 1957'de Amerikan Büyükelçisinin bir konuşmasında söz konusu antlaşmalar için "*karışık*" ifadesini kullanması bir anlamda bu antlaşmalar hakkında itiraf niteliğindedir¹⁵⁸⁴. Antlaşmalar doğrultusunda Türkiye'de kurulmuş olan üslerin silah ve bomba stoku, uçuş faaliyetleri ve diğer çalışmaları hakkında Türkiye'nin bilgisinin olmaması sonraki süreçte bazı uluslararası sorunlara yol açtı. 23 Kasım 1963'te Amerikan Hava Kuvvetlerinin yaptığı açıklamaya göre Türkiye'de 101 Amerikan üs ve tesisi bulunmaktadır¹⁵⁸⁵. Bu rakam dikkate alındığında Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kalmamak için ne kadar büyük tavizler vermiş olduğu görülmektedir.

4.2.2. Bölgesel İttifaklar Kurulması ve Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyada Öneminin Artması

NATO'ya üye olmasının ardından Türkiye, Batı Bloğunun Balkanlar ve Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ni bölgesel ittifaklarla kuşatma politikasının kilit ismi haline geldi. Nitekim Türkiye, başta Amerika olmak üzere Batı Bloğunun isteği doğrultusunda bölgesel ittifaklar kurmak için harekete geçti. Bu durum Türkiye'nin hem bulunduğu bölgede hem de dünyada önemini artırdı. Bununla beraber Türkiye'nin artan önemi Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tavrının daha da sertleşmesine sebep oldu. Dolayısıyla Türkiye, Batı Blokuna daha fazla yaklaştı. Onların istekleri doğrultusunda Türk siyasi hayatında daha hızlı bir değişim yaşandı. Kaldı ki bölgesel ittifaklar kurulması başlı başına Türk dış siyasetindeki önemli bir değişimdir.

1584 Türkaya Ataöv, **Amerika NATO ve Türkiye**, Aydınlik Yayınevi, Ankara 1969, s. 217.

1585 Ataöv, **age.**, s. 218 (23 Kasım 1963 tarihli -A.F.M 87-3- Amerikan Hava Kuvvetleri rehberinden); Bu tesislerden, hangilerinin ya da kaç tanesinin NATO'ya ait olduğu bilgisi net değildir. Çünkü uygulamalara bakıldığında Amerika'nın Askeri Tesisler Antlaşması'na dayanarak bütün tesisleri kullandığı görülmektedir. Selin M. Bölme, **İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 285.

4.2.2.1. Balkan Paktı'nın Kurulması

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girişinin ardından NATO ülkeleri Balkanlar'da bir pakt yapılmasını istediler¹⁵⁸⁶. Amaçları Yugoslavya'yı kendilerine bağlamaktı. Ayrıca Türkiye-Yunanistan ve İtalya arasında NATO'nun güney kandaında karasal bir kopukluk vardı. Yugoslavya'nın Balkan Paktı'na dâhil edilmesiyle bu iki ülkenin İtalya ile bağlantısı sağlanmış olacaktı¹⁵⁸⁷. Yugoslavya'nın 1948'de Sovyetler Birliği ile arası açılmıştı. Bu durum Balkan Paktı'nın gerçekleştirilmesine zemin hazırladı.

Yapılan görüşmeler sonucunda Ankara'da 28 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı. Antlaşma metnine göre üye ülkelerden biri saldırıya uğrarsa diğerleri bu saldırıyı kendilerine yapılmış sayacaklar ve birlikte hareket edeceklerdi. Ayrıca aralarında çıkacak sorunları barışçı yollarla çözeceklerdi¹⁵⁸⁸. Bu adım Amerika'da memnuniyetle karşılandı¹⁵⁸⁹. 9 Ağustos 1954'te ise üç devlet aralarındaki iş birliğini resmi bir ittifak haline getirmek üzere Yugoslavya'nın Bled şehrinde "İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzaladılar¹⁵⁹⁰. Böylece 28 Şubat 1953 tarihli antlaşma resmiyete dökülmüş oldu¹⁵⁹¹.

Amerika ve İngiltere Balkan Paktı'nın yapılmasından büyük bir memnuniyet duydu. Ancak o günlerde Yugoslavya ile ilişkilerini düzeltmeye çalışan Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa devletleri bu gelişmeden oldukça rahatsız oldular¹⁵⁹².

Paktın gerçekleşmesinde Türkiye öncü oldu. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, antlaşmanın gerçekleşmesi için büyük çaba sarf etti. Paktın yapılmasıyla Türkiye, çevresini saran komünizm tehdidine karşı kendini biraz daha güvenceye almış oldu. Diğer yandan bölgede önemi arttı. NATO ülkeleri yıllardır pasif bir dış politika izleyen Türkiye'nin kendileri için iyi bir müttefik olabileceğini fark ettiler.

1586 Saray, *age.*, s. 144.

1587 Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1983, s. 353.

1588 Antlaşma metni için bkz. Soysal, *age.*, s. 475-477.

1589 Erkin, *age.*, s. 413.

1590 Uçarol, *age.*, s. 733.

1591 Antlaşma metni için bkz. Soysal, *age.*, s. 481-485.

1592 Tuncer, *age.*, s. 84.

4.2.2.2. Bağdat Paktı'nın (CENTO) Kurulmasına Doğru

Türkiye, henüz NATO'ya üye olmadan önce Amerika'nın teşvikiyle bölgede bir Akdeniz Savunma Paktı kurulması için çaba sarf etmiş, ancak sonuç alamamıştı. NATO'ya üye olduktan sonra Akdeniz ve Orta Doğu'da Sovyet yayılmacılığını engellemek için Amerika, Türkiye'den Balkanlar gibi Orta Doğu'da da etkin bir iş birliği antlaşması yapmasını istedi¹⁵⁹³. Balkan Paktı ile NATO'nun güney cephesi İtalya ile birleştirilmişti. NATO, bu cepheyi doğuya doğru devam ettirerek Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO) ile birleştirmek istiyordu. Dolayısıyla Pakta İran ve Pakistan'da dâhil olmalıydı¹⁵⁹⁴.

Türkiye'nin bu çabası Balkanlar'daki kadar kolay olmadı. Çünkü Türkiye bu dönemde izlediği dış politikanın etkisiyle 1948 yılında Filistin topraklarında kurulan İsrail'i tanımış ve diplomatik ilişkiler kurmuştu. Bu durum Arap ülkelerinin Türkiye'ye karşı zaten pek de dostane olmayan bakış açılarını daha da sertleştirmelerine sebep olmuştu. Hem bu sebeple hem de Amerika ile Pakistan arasındaki yakınlaşmadan dolayı Amerika için Pakistan ve Türkiye'nin iş birliği büyük öneme sahipti. Nitekim Senatör Mr. Smith beraberindeki bir heyetle Uzak Doğu'ya yaptığı seyahat sonrasında edindiği izlenimleri 2 Şubat 1954'te Senatoda paylaşırken Türkiye ve Pakistan'ın İslam dünyasının iki önemli gücü olduğunu belirterek bu iki ülkenin iş birliği yapmaları halinde gerçek bir savunma paktının oluşabileceğine dikkat çekti¹⁵⁹⁵. Orta Doğu'nun¹⁵⁹⁶ Arap olmayan bu iki ülkesi arasında geçmişten gelen iyi dostluk ilişkilerinin olması Amerika'ya göre paktın kurulması için büyük avantajdı. Nitekim Türkiye'nin Orta Doğu'da savunma amaçlı bir teşkilat kurulması yolundaki çalışmalarına destek veren ilk ülke Pakistan oldu. 28 Aralık 1953'te Pakistan ile Amerika arasında Teknik ve Ekonomik Yardım Antlaşması imzalandı. Çok geçmeden Amerika'nın desteğiyle 19 Şubat 1954'te Türkiye ve Pakistan ortak bir bildiri yayınlarak siyasi, kültürel ve ekonomik konularda daha sıkı bir iş birli-

1593 Ömer Osman Umar, **Bağdat Paktı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013, s. 20; Saray, **age.**, s. 144.

1594 Gürün, **age.**, s. 354.

1595 Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/doc-view/t19.d20.cr-1954-0209>, (27 Ağustos 2017).

1596 Orta Doğu (Middle East) ifadesi Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlandı. İngiltere tarafından resmi yazışmalarda da kullanıldı. Bu dönemde Atlas Okyanusu'ndan Pakistan'a kadar olan bölgeye Orta Doğu adı verildi. Sübjektif bir kavramdır. Bkz. Geniş bilgi için bkz. Davut Dursun, "Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi", **F.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Birinci Ortadoğu Semineri**, Elâzığ, 29-31 Mayıs 2003, birinci-ortadogu-semineri.pdf (firat.edu.tr), (1 Haziran 2022).

ği gerçekleştirmek için görüş birliğine vardıklarını açıkladılar. Karar hem Amerika hem de İngiltere’de memnuniyetle karşılandı. Bu iki ülkenin dışişleri çevrelerince yapılan açıklamalarda bu ittifakın, başka ülkelerin katılımına açık olduğu ve NATO’nun güneydoğusunu destekleyeceği belirtildi¹⁵⁹⁷.

Türkiye ile Pakistan arasındaki iş birliği SSCB’yi rahatsız etti. Çünkü Türkiye’nin bu şekilde Amerika’nın kendisine karşı yürüttüğü çevreleme politikasının bir parçası haline geldiğinin farkındaydı. SSCB, Türkiye-Pakistan yakınlaşması hususundaki tepkisini 18 Mart 1954 tarihli notasıyla ortaya koydu. Türkiye ve Pakistan arasındaki iş birliğinin kendi güvenliğini tehlikeye attığını ve ABD yayılcılığı karşısında bölge güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürdü. Türkiye verdiği cevapta iddiaları reddetti ve söz konusu girişimin barış amaçlı olduğunu savundu¹⁵⁹⁸. Bu arada 2 Nisan’da iki ülke bu iş birliğini Karaçi Antlaşması ile resmîyete döktüler. Antlaşma kesinlikle askeri nitelik taşııyordu¹⁵⁹⁹.

Bu dönemde İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş Krizi, İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki Filistin sorunu her geçen gün artarak devam ediyordu. Türkiye’nin İsrail’in kuruluşuna verdiği desteğe ve bundan dolayı Arap ülkelerinin Türkiye’ye ön yargıyla bakmalarına rağmen Türkiye ve Irak arasında bir yakınlaşma başladı. Bu yakınlaşmanın sonucunda 24 Şubat 1955’te iki ülke arasında karşılıklı iş birliği antlaşması imzalandı¹⁶⁰⁰.

Gerek Balkan Paktı gerek Bağdat Paktı, ABD’nin Balkanlar ve Orta Doğu’da SSCB’nin yayılcı politikasına karşı kurulmuşlardı. Yani her ikisi de Batılı ülkelerin çıkarlarına hizmet ediyordu. Ancak çevreleme politikası doğrultusunda gerçekleştirilen her iki girişim de başarılı olmadı. Bunda Balkanlar’da Yugoslavya’nın SSCB ile yakınlaşması ve Orta Doğu’da Türkiye’ye duyulan tepki etkili olmuştur. Fakat söz konusu girişimler Türkiye’nin Batılı ülkeler için iyi bir müttefik olduğunu ortaya koydu.

1597 **Ayın Tarihi**, Şubat 1954, S 243, s. 72-73; Tuncer, **age.**, s. 94.

1598 Baskın Oran (Ed.) **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul 2019, s. 514.

1599 Tuncer, **age.**, s. 95.

1600 1955’te İngiltere, Pakistan ve İran ittifaka katıldı. Uçarol, **age.**, s. 734-737. Böylece Amerika’nın da gözlemci olarak yer aldığı Bağdat Paktı (CENTO: Central Treaty Organization; Merkezi Antlaşma Teşkilatı kurulmuş) kurulmuş oldu.

4.2.3. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Amerika'ya Ziyareti

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD ile gelişmeye başlayan ilişkiler DP iktidar döneminde Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla birlikte stratejik bir ortaklığa dönüştü. Bu çerçevede NATO Başkomutanı General Dwight D. Eisenhower 3 Mart 1952'de Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında Bayar'ı ABD'ye davet etti. Bayar, daveti kabul etti. Olumlu geçen görüşmelerin ardından 5 Mart 1952'de Eisenhower, Yunanistan'a gitmek üzere Türkiye'den ayrıldı¹⁶⁰¹. İki ülke arasında artan bu dostluk ve her iki tarafın birbiri için olan önemi Celâl Bayar'ın 1954'te gerçekleştirdiği Amerika seyahatinde belirgin bir şekilde ortaya konuldu.

28 Ocak 1954'te Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, eşi ve beraberindeki devlet adamları ile gazetecilerden oluşan heyet Amerika'ya ziyaret etti. Bayar ve beraberindeki heyet Amerika'ya vardıklarında görkemli bir törenle karşılandılar. Bayar'ın Amerikan Kongresinde yaptığı konuşma¹⁶⁰² Amerikan kamuoyu tarafından memnuniyetle karşılandı. Amerikan basını Türkiye'yi övücü ve tanıtıcı nitelikte yayınlar yaptı¹⁶⁰³.

İlk defa bir Türkiye Cumhurbaşkanı Amerika'ya ziyaret ediyordu. Dünya kamuoyu tarafından da takip edilen bu seyahat bir ilk olması sebebiyle önemliydi. Bayar ve beraberindeki heyet ABD'de kaldıkları süre içinde gittikleri her yerde halkın yoğun ilgisiyle karşılaştılar. Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman, geziyi değerlendirdiği yazısında Türkiye'nin ABD'de bu kadar sevilmesinde Kore Savaşı'nda, ABD'ye en fazla destek veren ülke olmasının büyük payı olduğunu savundu. Ona göre bu vesileyle Amerika Türkiye'nin dost bir ülke olduğunu anlamıştı¹⁶⁰⁴. Bayar'ın ziyaretiyle zirveye ulaşan Türkiye ve ABD arasındaki dostane ilişkiler DP iktidarı boyunca devam etti¹⁶⁰⁵.

1601 **Milliyet**, "General Eisenhower Dün Yurdumuzdan Ayrıldı", 6 Mart 1952, s. 7.

1602 Bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1933-1955 Dış Politika**, (Toplayan: Özel Şahingiray), Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s. 117-121.

1603 Toker, **age.**, s. 262

1604 Ahmet Emin Yalman, "Amerikadaki mevkîimizi nasıl ele geçirdik?", **Ayın Tarihi**, Şubat 1954, S 243, s. 78-80.

1605 Türkiye ve ABD arasındaki bu dostluk DP döneminde zaman zaman zarar görsede tolere edildi. Ancak 1962'de yaşanan Küba krizi sonrası, ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmesi ilk ciddi kırgınlıktır. Bu gelişme Türkiye'de millî çıkarların büyük devletlerin çıkarlarına feda edildiği düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul 2019, s. 675; 1964 yılında yaşanan Kıbrıs krizi ve bu kriz içinde yer alan Johnson mektubu ile Türkiye ve ABD arasında var olan dostluk

4.2.4. Amerikan Yardımları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Müttefik Devletler safında savaşa girmesi için Amerika'nın askeri yardımda bulunduğu Türkiye'nin savaş sonrasında komünizm tehdidine karşı bu ülke ile yakınlaşma ihtiyacı duyduğu yukarıda belirtilmişti. Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda yapılan yardımlar Amerika'da çok tartışıldı. Zaman zaman Amerikan basınında ve kongresinde gündemi meşgul etti. Tartışmanın temel niteliği şöyleydi: Türkiye'ye yardım yapılmalı mıdır ve yapılan yardımlar amacına uygun olarak mı kullanılmaktadır? Marshall Planının Türkiye'yi kapsayıp kapsamaması konusu da planın uygulanmaya başladığı ilk zamanlarda oldukça tartışılmıştı. Sonrasında da Amerikan kamuoyunun yapılan yardımları takip ettiği ve bu konunun zaman zaman gündeme geldiği görülmektedir. 3 Nisan 1950'de Temsilciler Meclisinde söz alan Mr. Mansfield, Marshall Planı doğrultusunda Türkiye'ye yapılan yardımların amacına uygun olarak yani kalkınma için kullanılmadığını iddia etti ve bu yardımların nereye kullanıldığının takip edilmesini istedi¹⁶⁰⁶.

20 Eylül 1950'de Senatör Lyndon B. Johnson Senatoda yaptığı konuşmada Türkiye, Hindistan, Yugoslavya, İran ve Batı Avrupa ülkeleri gibi ülkelerin önünde iki seçenek olduğunu iddia etti. Bunlardan birincisinin Amerikan liderliği, diğerrinin Sovyet nüfuzu olduğunu belirterek Amerika'nın bu bilinçle hareket etmesi gerektiğini ileri sürdü¹⁶⁰⁷.

7 Aralık 1950'de Arkansas Senatörü James William Fulbright ise Amerikan kamuoyunda zaman zaman gündeme gelmekte olan Türkiye'ye yardım konusunda Washington Evening Star'da L. Edgar Prina'nın "Tough Turkey Middle East-Watch Dog" adlı makalesine atıfta bulunarak Türkiye'nin Amerika için önemine dikkat çekti. Türkiye'nin Kore'ye gönderdiği 4500 kişilik tugayın kendilerini oldukça rahatlattığını ifade etti. Fulbright, ihtiyaç halinde yani bir savaş durumunda Türkiye'nin iki milyon asker çıkarabilecek potansiyele sahip olduğunu ileri sürdü. Böyle bir ülkenin Amerika tarafından desteklenmesinin kesinlikle Amerika'nın yararına olduğunu savundu. Bu yüzden Türkiye'ye yapılan yardımların yerinde olduğunu

ciddi anlamda zarar gördü. Fahir Armaoğlu, **Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997**, Kronik, İstanbul 2017, s. 16.

1606 Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/doc-view/t19.d20.cr-1950-0403>, (27 Ağustos 2017).

1607 Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/doc-view/t19.d20.cr-1950-0920>, (27 Ağustos 2017).

ve Amerikan vatandaşlarının bu konuda en ufak bir tereddüde düşmemeleri gerektiğini belirtti¹⁶⁰⁸.

12 Aralık 1950'de Senatör Mr. Richards, Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet tehdidi altında olduğunu belirterek her iki ülkenin de yoğun bir propagandaya maruz kaldığını iddia etti. Stalin'in elindeki Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın Yakın Doğu¹⁶⁰⁹ için büyük bir tehdit oluşturacağını belirterek bu yüzden Amerika'nın bu ülkelere yardım etmesi gerektiğini savundu. Aksi halde bu ülkelerin Sovyetler'e boyun eğmek zorunda kalacaklarını belirtti. Mr. Richards, Yugoslavya'nın durumuna dikkat çekti. Kuraklık sebebiyle kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan ve bu yüzden Amerika'dan yardım istemiş olan Yugoslavya'ya yardım yapılmadığı takdirde bu ülkedeki hükümetin düşebileceğini ve komünizmin güçleneceğini iddia etti¹⁶¹⁰.

3 Ağustos 1953'te Senato'da konuşan Senatör Alexander Wiley, Türkiye'nin Orta Doğu petrollerine yakın olması sebebiyle önemli bir konuma sahip olduğunu ifade etti. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu petrollerine ulaşmasını engelleyebileceğini belirten Mr. Wiley bu sebeple Türkiye'nin yapılacak askeri ve ekonomik yardımlarla desteklenmesi gerektiğini savundu. Senatör Dewey Short ve Overton Brooks, Wiley'i desteklediler. Nitekim bu görüşmenin ardından savunma amaçlı olarak Türkiye'ye iki denizaltı verilmesi Amerikan Kongresinde kabul edildi¹⁶¹¹.

Canadian Association of Broadcaster muhabiri Lawrence Henderson'un Menderes ile yaptığı röportajda Menderes'e Amerikan yardımlarının niteliği ve miktarı hakkında bir soru sordu. Bunun üzerine Menderes, söz konusu yardımların ekonomik ve askeri amaçlarla yapıldığını belirtti. Türkiye'nin gelişmemiş bir ülke olmasına rağmen yıllardan beri güvenliğini sağlamak için büyük bir ordu beslemek zorunda olduğunu ifade etti. Menderes, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında maruz kalınan Sovyet tehdidinin de etkisiyle bütçenin yarısından fazlasının savunmaya ay-

1608 Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/doc-view/t19.d20.cr-1950-1207>, (27 Ağustos 2017).

1609 Senatör Mr. Richards'ın konuşmasında "Yakın Doğu" ifadesini kullandığı görülmektedir. Ancak "Yakın Doğu" ve "Orta Doğu" ifadelerinin neresi olduğu hususunun subjektif olması sebebiyle Mr. Richards, muhtemelen "Yakın Doğu" ifadesini "Orta Doğu" ifadeyle aynı anlamda kullanmıştır. "Yakın Doğu" ve "Orta Doğu" ifadeleri için bkz. Dursun, agm. s. 22-23.

1610 Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/doc-view/t19.d20.cr-1950-1212>, (27 Ağustos 2017).

1611 Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/doc-view/t19.d20.cr-1953-0803>, 27 Ağustos 2017.

rıldığını belirtti. Türk milletinin bağımsızlığına düşkün bir millet olduğunu ancak bunu sağlayabilmek için mevcut şartlar altında daha fazla Amerikan yardımına ihtiyaç duyduğunu ifade etti. Amerikan yardımı alan ülkeler arasında Türkiye'nin bu yardımdan sadece %2,2 oranında bir pay aldığını belirterek daha fazla pay almanın Türkiye'yi diğer ülkeler yanında ayrıcalıklı yapmayacağını savundu¹⁶¹².

4.3. Türk Siyasetindeki Değişim Sürecinde Parti İçi Muhalefet Hareketleri

Türk siyasetinde 1946-1950 döneminde hem CHP hem de DP içinde çeşitli sebeplerle zaman zaman muhalif hareketler ortaya çıktı. Bunlardan bazıları partilerinden ayrılarak yeni partiler kurarken bazıları da parti içinde muhalefet etmeye devam ettiler. CHP içindeki muhalefet hareketleri daha çok Partiyi kendi görüşleri doğrultusunda yenilemek şeklinde gerçekleşti. DP'de ise bazı muhalifler, Parti içinde uzun yıllar mücadele vermeyi tercih ederken bazıları da DP'den ayrılıp yeni parti kurmayı tercih ettiler.

4.3.1. DP'nin 3. Büyük Kongresi ve Parti İçi Muhalefetin Güçlenmesi

I. Menderes hükûmetinde kendine yer bulamadığı için memnuniyetsiz olan bir kısım milletvekili, hükûmetin kuruluşundan beri Parti içi muhalif bir grup oluşturmuşlardı¹⁶¹³. Bu muhalif grubun içinde Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi önemli bir isim de vardı. Ankara Palas'ta sık sık toplanan bu muhalif grubun varlığı, CHP'yi memnun etmekteydi. DP kurucularından Refik Koraltan'a göre CHP bu grubun destekçisiydi. Zaman içinde bakanlık koltuğu elde edenler, Ankara Palas'taki kulis faaliyetlerini bırakmaktaydılar. Ama bunların yerini yenileri almaktaydı¹⁶¹⁴. Diğer yandan milletvekillerinin seçmenlerin sıkıntılarına çözüm bulmakta zorlanmaları da parti içi muhalefeti artırmaktaydı. Toplum yıllardır bittiği fakirlikten kurtulmak ve rahat bir yaşam sürmek istiyordu. Ancak her şeyi birdenbire düzeltmek mümkün değildi. Bu durumda vatandaş ile milletvekilleri karşı karşıya kalıyordu. Vatandaşın derdine deva olamamış milletvekilleri bir de sahip

1612 Canadian Association of Broadcaster muhabiri Lawrence Henderson'un Menderes ile yaptığı röportaj için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:132-855-7, Tarih:15.10.1946; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

1613 Mükerrerem Sarol, zaman zaman kendisinin de aralarında olduğu bu muhalif grubun "Yaylacılar" olarak adlandırıldığını ve Mecliste arka sıralarda hep beraber oturduklarını kaydetmektedir. Sarol, **age.**, s. 118-119.

1614 Refik Koraltan, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor**, (Yay. Haz. Kamil Maman), Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 177.

olduğu konuma rağmen bürokraside takılıp kalınca DP'nin iktidarı ele geçirmesine rağmen devlet idaresine hâkim olamadığını ileri sürüyorlardı. Yıllardır yapılan bazı yanlışları kendi partilerinin yapmaya devam ettiğini iddia ediyorlardı. İşte bütün bu sıkıntıların sonucunda Parti içinde muhalif bir grup oluşmaya başladı¹⁶¹⁵.

Parti içindeki bu durum, bazı görüşmeler sırasında Meclise de yansdı. 1 Ağustos 1950'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu görüşülürken söz alan DP Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, başbakan ve başbakan yardımcılarını Meclis çalışmalarına katılmadıkları gerekçesiyle eleştirdi. Türk: "... kendilerine balisane tavsiye etmek isterim Meclisten ayrı kalmak milletten ayrı kalmak demektir. Millet ve Meclisle daima alâkadar olan idareciler onun nabzını ve onun sesini dinlemeli millî murakabecilerin temiz tenkidi havası içinde teneffüs etmelidirler. Onların icraatında en büyük ilham kaynağı bu olmalıdır." ¹⁶¹⁶ dedi.

Parti içindeki muhalefet sorununa çözüm bulabilmek amacıyla 20 Ekim 1950'de DP, Küçük Kongre düzenledi. Kongrede yapılan görüşmeler sonucunda teşkilatın, merkezin bazı tavırlarından rahatsız olduğu gün yüzüne çıktı. Görüşmelerden muhalifleri tatmin edecek bir sonuç alınamadı. Mart 1951'de I. Menderes hükûmeti istifa etti ve II. Menderes hükûmeti kuruldu. II. Menderes hükûmetinde bakan olmayı beklediği halde görev alamamış bazı isimler de muhalefete katıldı. İşte böyle bir ortamda II. Menderes hükûmeti DP Meclis Grubunda güven oylamasına gitti. 61 milletvekili ret oyu kullandı. Bu yaşananların sonucunda DP içinde bazı çevreler tarafından "*Altmışbirler Hareketi*" olarak adlandırılan bir muhalif grup ortaya çıktı¹⁶¹⁷. Bu mesele hükûmeti de Partiyi de derinden etkiledi.

1952 yılına gelindiğinde DP içindeki huzursuzluk iyice büyümüştü. Bunun sonucunda Haziran 1952'de DP Grubu, hükûmeti denetleyebilmek için tüzükte değişiklik yapılmasını önerdi. Ancak hükûmet buna karşı çıktı. Yapılan tartışmaların ardından tüzük, hükûmetin istediği gibi kaldı. Bu durum DP'nin ağır toplarından olan ve daha önce I. Menderes hükûmetinde Millî Savunma Bakanlığı, II. Menderes hükûmetinde Devlet Bakanlığı yapmış ve daha sonra DP Grup Başkanı olmuş olan Refik Şevket İnce'nin görevinden istifa etmesine sebep oldu. Bu gelişme, DP içinde yeni bir tartışma başlattı¹⁶¹⁸. Gazetelere yansıyan istifa mektubunda İnce'nin Menderes'e yönelik; "... itirafa mecburum ki tarafınızdan gruba karşı gösterilen lakaydi ve şabsıma karşı takınılan tavır benim için her zaman bir teessür

1615 Burçak, *age.*, s. 79-80.

1616 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 9, B 107, (01.08.1951), s. 457.

1617 Burçak, *age.*, s. 82.

1618 Sarol, *age.*, s. 159.

kaynağı oldu.” şeklindeki sözleri, Parti içinde çok tartışıldı ve yeni anlaşmazlıklara yol açtı¹⁶¹⁹.

4.3.1.1. DP'nin 3. Büyük Kongresi

DP'nin iktidara geldikten sonra düzenlediği ilk kongre olduğu için önemlidir. Kongre art arda gelen seçim zaferlerinin ardından yapıldı. Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya üye olma sürecinde gerçekleşti. Bütün bunlar kongrenin bir bayram havasında gerçekleşmesine vesile oldu.

Kongre 15 Ekim 1951'de Ankara'da Büyük Sinema'da 1160 delegenin katılımıyla gerçekleşti. Önceki kongrelere Celâl Bayar liderlik yaparken bu kongrede Adnan Menderes liderlik yaptı. Menderes kongreyi açış konuşmasında DP'nin kuruluşundan itibaren kat ettiği yolu özetledi. CHP'den 3 milletvekili (Zihni Betil, Cavit Oral, Cemil Sait Barlas) misafir olarak kongre çalışmalarına katıldı¹⁶²⁰. Bu ilk defa gerçekleşen bir durum olduğu için önemlidir.

Kongrede önemli kararlar alınmadı. Aksine programın aynen kalması kararlaştırıldı. Başbakan ve DP Genel Başkanı olan Menderes söz alarak ihtiyaç olmadığı için programda değişiklik yapılmadığını belirtti¹⁶²¹. Tüzükte yapılan değişikliklerle milletvekillerinin örgütte görev almamaları kararlaştırıldı. Mason derneklerinin kapatılması, okullarda din derslerinin konulması, emir erlerinin kaldırılması gibi bazı kararlar alındı¹⁶²².

4.3.1.2. Türkiye Köylü Partisinin Kurulması

Mayıs 1951'de yapılan Adana İl Kongresi'ne Meclis Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu ve Adnan Menderes katıldı. Kongre sert bir havada gerçekleşti. Adana Belediye Başkanı Daniş Arıkoğlu ile DP'li 3 milletvekili (Remzi Oğuz Arık, Cezmi Türk ve Yusuf Ziya Eker) Partiden istifa etti¹⁶²³. Bu milletvekilleri daha sonra Türkiye Köylü Partisini kurdular (19 Mayıs 1952). Fahri Başkan Ethem Menemencioğlu (hukukçu), Genel Başkan Remzi Oğuz Arık,¹⁶²⁴ Genel Sekreter Tahsin Demiray (yayıncı) idi. Parti 1. Büyük

1619 Burçak, *age.*, s. 118-119.

1620 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 103.

1621 *Aydın Tarihi*, Ekim 1951, S 215, s. 59; Eroğul, *age.*, s. 104.

1622 Eroğul, *a.y.*

1623 Burçak, *age.*, s. 85.

1624 1899'da doğdu. Sorbonne Üniversitesinde sanat tarihi, Louvre Arkeoloji Enstitüsünde arkeoloji öğrenimi gördü. 1942-44 yılları arasında Hüseyin Avni Gökçürk ile Millet

Kongre'sini 26 Ekim 1952'de yaptı. Kongreye İsmet İnönü de katıldı¹⁶²⁵. Partinin amacı programında; "... köylüler başta olmak üzere bütün çalışan vatandaşları ve ailelerini kültürde, teknikte, refahta ileri bir yeni hayata kavuşturup söz ve mevki sahibi yaparak milletimizi dışardan, içerden gelecek her türlü teblike ve taarruzlara karşı koyabilen, sağlam bünyeli bir millet birliği haline getirmek ve böylece umumî emniyet ve refahı sağlamak maksadıyla kurulmuştur."¹⁶²⁶ şeklinde belirtilmektedir. Parti gelişme imkânı bulamadı¹⁶²⁷. Remzi Oğuz Arık'ın 1954'te Adana'da uçak kazasında vefat etmesinin ardından daha da pasifleşti. 16 Kasım 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile birleşti¹⁶²⁸.

DP içindeki muhalifler 1954 seçimlerinden sonra da faaliyetlerine devam ettiler. Bunlardan bazıları zaman içinde Partiden ihraç edildiler, bazıları ise istifa ettiler. Daha sonra bu milletvekilleri Hürriyet Partisini kuracaklardır.

4.3.2. Muhalefet Yıllarında CHP Kurultayları ve Kurultayların CHP'deki Değişime Etkisi

14 Mayıs seçimleri sonucunda, CHP içinde adeta bir panik havası yaşandı. Öyle ki Parti içi mücadelelerle ilgilenmek zorunda kalan CHP, Meclis çalışmalarında bile pek bir etkinlik gösteremedi¹⁶²⁹.

Seçim yenilgisi Parti içindeki ılımlılar ile radikaller arasındaki çekişmeyi artırdı. Partiyi bir arada tutmaya çalışan İnönü-Erim ikilisi parti üzerinde büyük bir baskı kurmak zorunda kaldılar¹⁶³⁰. Bazı parti üyeleri Partide değişiklik ve düzenlemeler yapmaktan bazıları ise yeni bir parti kurmaktan bahsediyorlardı. Hatta İnönü'nün Partinin başından uzaklaştırılması ve yerine gençlerin getirilmesi gerektiğini savunanalar bile vardı. CHP bu süreçte dağılma tehlikesi geçirdi¹⁶³¹. Bununla

dergisini çıkardı. Türk milliyetçiliğinin Anadolu'da var olan dil, din, soy ve kültür birliğine dayanması gerektiğini savundu. Metin Heper, **Türkiye Sözlüğü Siyaset, Toplum ve Kültür**, Doğubatı Yay., İstanbul 2002, s. 140-141.

1625 Burçak, **age.**, s. 87.

1626 Türkiye Köylü Partisi **Gaye-Prensipier Tüzük Program Beyanname**, Türkiye Basımevi, İstanbul 1952, s. 3, <https://www.tbmm.gov.tr>, (16 Ağustos 2017).

1627 Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 484.

1628 Ayhan Hüseyin Ülgenay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler Kurucular ve Amblemler 1923-1960**, Üç S Basım, Ankara 2011, s. 402.

1629 Hikmet Bilâ, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 143.

1630 Çavdar, **age.**, s. 45.

1631 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 193.

beraber CHP içinde bir yenileşme belirtisi de baş gösterdi. Bunun en güzel örneği de yapılan kurultaylarda görüldü.

4.3.2.1. CHP 8. Kurultayı ve Kasım Gülek'in İnönü'ye Rağmen Genel Sekreter Seçilmesi

CHP'nin 8. Kurultayı, 29 Haziran 1950'de Ankara Halkevi'nde başladı. CHP muhalefetteyken yapılan ilk kurultaydır. Seçim yenilgisinin hemen ardından yapıldı. Kurultayın amacı, CHP'nin islahı idi¹⁶³². Kurultay, Partinin gençleştirilmesini isteyenler ve eskilerin kalmasını savunanalar arasındaki tartışmalar ile geçti.

Kurultayda üzerinde en fazla durulan konu seçimlerde yaşanan başarısızlığın sebepleri ve Partinin gençleştirilmesi oldu. Hatta bazı katılımcılar İnönü'nün Partiye çok büyük hizmetleri geçmesine rağmen artık köşesine çekilmesi ve yerini gençlere bırakması şeklindeki düşüncelerini dile getirdiler. İnönü taraftarları ise İnönü için “... *Halk Partisinin güneşidir.*”¹⁶³³ ifadesini kullandılar. 2 Temmuz'da yapılan oylamada İsmet İnönü, CHP Genel Başkanı seçildi. Aynı gün genel sekreterlik seçimi de yapıldı. Kongrede bir ilk yaşandı. Daha önceki kurultaylarda Parti Grubu tarafından genel sekreter seçilirken bu kez kurultay tarafından seçilecekti. İnönü, Nihat Erim'i destekliyordu. Kasım Gülek¹⁶³⁴ ise kendiliğinden aday olmuştu¹⁶³⁵. Gülek, anılarını anlatırken İnönü'nün bundan böyle genel sekreteri kurultay üyelerinin seçeceğini ilan ettiği an, aday olmaya karar verdiğini ifade etmektedir. Gülek seçimden önce kongre salonunun önünde durup delegelere üzerinde kendi isminin yazılı olduğu birer kâğıt dağıtarak, “*Halk partisini halkın partisi yapacağı*” vaadinde bulundu. Diğer adaylar kuliste oturup delegelerin kendilerine oy veremelerinin beklerken Gülek, sıra dışı bir politikacı örneği göstererek delegelerle tek tek

1632 27 Haziran'da CHP milletvekillerinden 16 kişi bir islahat programı hazırladılar. “*Tasfiyeciler*” olarak adlandırılan bu grup eski isimlerin Partiden çıkarılmasını istiyorlardı. Bilâ, *age.*, s. 140.

1633 “Kurultay çalışmalarına başladı”, *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1950, s. 1,4.

1634 Paris Üniversitesinde siyaset bilimi okudu. Columbia Üniversitesinde ekonomi alanında doktora yaptı. Ardından ikinci doktora derecesini hukuk alanında Berlin Üniversitesinden aldı. 1939'da milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 1947-1949 yılları arasında Bayındırlık, Ulaştırma ve Devlet Bakanı olarak görev aldı. Kasım Gülek, 1950 seçimlerinde CHP'den Seyhan Milletvekili adayı oldu ancak Meclise giremedi. Gülek, 1950'de CHP genel sekreteri seçildi. Bu görevi 1959'a kadar sürdürdü. Kasım Gülek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meral Balcı, **Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, Yeditepe Yay., İstanbul 2015, s. 119.

1635 Diğer adaylar, Şemsettin Günaltay, Cemil Sait Barlas ve Avni Doğan'dır. Birinci turda yeterli oy alamayan Nihat Erim ve Avni Doğan adaylıktan çekildi. İkinci tur seçimleri Barlas, Gülek ve Günaltay arasında oldu. Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, C I, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, s. 462.

sohbet etti. Onun delegelere yakın ilgi göstermesi, değişik vaatlerde bulunması, mesafesiz davranışları delegelerin desteğini kazanmasına vesile oldu¹⁶³⁶. Gülek'in yapılan genel sekreterlik seçimleri¹⁶³⁷ sonucunda başarılı olması¹⁶³⁸ CHP içinde bir değişim yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. Oysaki önceki dönemlerde İnönü, genel sekreterlik için kimi uygun görmüşse o seçilirdi ve kimse de itiraz etmezdi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Gülek'in genel sekreter seçilmesiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

“... ‘Paşa mutlaka Erim’in seçilmesini istiyor’ şeklinde delegelere yapılan baskı karşısında delegeler, ‘Paşa’nın arzuları, Paşa’nın emirleriyle hareket ede ede ne hallere geldiğimiz işte ortada! İllerimizde ilçelerimizde balkın yüzüne bakamaz olduk, artık yeter’; sözleri aldı yürüdü. Ve işte tam o sırada emirsiz baskısız bir aday ortaya çıkınca oylarımızı ona vermek suretiyle Şeflik rejimine tepkimizi göstermiş olduk.”¹⁶³⁹

Kurultayda İnönü’ye rağmen Gülek’in seçilmesi, İnönü’nün, siyasi ortamın değiştiğini göremediğini dolayısıyla buna göre politika üretmediğini göstermektedir.

Kurultayda seçim başarısızlığının sebepleri üzerinde de duruldu. Ancak kurultay notlarına¹⁶⁴⁰ baktığımızda CHP’nin özeleştirisi yapmadığı görülmektedir. Onlara göre halk cahildir, kandırılmıştır, din istismar edilmiştir ve halk çok geçmeden gerçekleri görecektir. Hatta İnönü taraftarlarına göre halk, kısa bir süre sonra İnönü’yü ekibiyle birlikte göreve çağıracaktır. Çünkü Bayar ve ekibi iç ve dış politikada başarılı olamayacak, ülkeyi iç ve dış felakete sürükleyeceklerdir. İşte kurultayda bu bakış açısıyla, CHP’nin ıslahı meselesi ele alındı. Dolayısıyla üretilen politikalar da uygulamada başarılı olmadı.

1636 Gülek, daha sonra CHP 8. Kurultayı’ndaki genel sekreterlik seçimlerini değerlendiren CHP’de ilk defa tabana dönük propagandayı başlatan kişi olduğunu iddia etmiştir. Balcı, *age.*, s. 119.

1637 Nihat Erim, Kasım Gülek’in adaylığı ve seçimleri kazanmasıyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Kasım’ın kendisini böyle bir maceraya atması cesaret idi. Çünkü Kasım, arkadaşları olmayan yalnız bir insandır. Mücadelede ileri gitmeyecek kadar hesaplıdır...” Erim, *age.*, s. 463.

1638 Seçim sonucunda Kasım Gülek 224, Şemsettin Günaltay 214, Cemil Barlas 35 oy aldı. Yapılan oylama sonucu için Erim, “Günaltay, Barlas yere serildiler. Kimsenin ummadığı Kasım kazandı.” ifadesini kullanmaktadır. “Kasım Gülek C.H.P. Genel sekreteri oldu”, *Ulus*, 4 Temmuz 1950, s. 3; Erim, *age.*, s. 462.

1639 Karaosmanoğlu, *age.*, s. 191-192.

1640 “C.H.P. Büyük Kurultayı heyecanla devam ediyor”, *Ulus*, 2 Temmuz 1950, s. 1,8; “C.H.P. Kurultayı bugün sona eriyor”, *Ulus*, 3 Temmuz 1950, s. 1,5.

4.3.2.2. CHP 9. Kurultayı: Kadın ve Gençlik Kollarının Kurulması

1951 yılı, CHP için oldukça zor bir yıldır. Bazı milletvekilleri Partiden ayrılmıştı. 14 Mayıs seçimlerinden sonra yapılan mahalli seçimlerde CHP yine yenilmişti. Bu yenilgiler Parti içindeki muhalefeti artırmaktaydı. Başarısızlıktan İnönü'yu sorumlu tutanlar onun genel başkanlıktan çekilmesini istediler. İnönü'nün çekilmeyeceğini anlayınca Partide ikinci başkanlık kurulmasını teklif ettiler. İsmail Rüştü Aksal, Reşat Şemsettin Sırer, Şemsettin Günaltay gibi önemli isimler bu fikrin savunucularıydı. İnönü bu fikre karşı çıktı. Partinin muhalefetteyken genel başkanın fiilen vazifesini yapabileceğini dolayısıyla ikinci başkanlığa gerek olmadığını savundu. Bir divan toplantısında Aksal'ın konuyu gündeme getirmesi üzerine İnönü Aksal'a: *"Teklifinizin manasını anlıyorum. Başkan olarak benim vazifemi yapmadığımı bunu bir ikinci başkan ihdası suretiyle telafi etmek fikrinde olduğunuzu görüyorum. İkinci başkan ihdasına lüzum yoktur. Eğer başkan şu veya bu sebepten vazifesini yapamıyorsa yapılacak iş başkanlığa başka birini getirmektir."*¹⁶⁴¹ dedi.

9. Kurultay işte bu şartlar altında 26-29 Kasım 1951 tarihleri arasında yapıldı. CHP'nin muhalefetteyken yaptığı 2. kurultaydır. Kurultay, İnönü'nün açış konuşmasıyla başladı. İnönü, konuşmasında CHP'nin parçalanmadığını ve muhalefet görevini yerine getirdiğini iddia etti. Hükûmetin icraatlarını eleştiren İnönü inkılapların tehlikede olduğunu, irticanın ilerlediğini ve CHP'ye karşı yıllardır inkılap karşıtlarının sürdürdüğü düşmanlık duygularının canlandırıldığını ileri sürdü¹⁶⁴².

Yapılan konuşmalar birbirinin tekrarı niteliğindedir. Muhalefette geçen 1,5 yıllık süreye rağmen iktidara gelmek için doğru dürüst hiçbir politika üretilmemişti. Hatta seçim yenilgilerinin sebepleriyle ilgili öz eleştiri hâlâ yapılmamıştı. Bu durumun farkına varan Hıfzı Oğuz Bekata, konuşmasında durumu şu sözlerle özetlemiştir: *"Başımız kumda gömülü bir vaziyette... Bir türlü etrafımızı göremiyoruz."*¹⁶⁴³

Kurultaya Kasım Gülek propagandası damgasını vurdu. İnönü'nün muhalefetine rağmen yapılan seçimler sonucunda Kasım Gülek, yine Genel Sekreter seçildi. İnönü ise genel başkan seçildi¹⁶⁴⁴. İnönü-Gülek anlaşmazlığı bilinmesine ve İnönü'nün çabalarına rağmen Gülek'in tekrar seçilmesi, delegelerin hem İnönü'den hem de Gülek'ten vazgeçemediğini ortaya koymaktadır. Parti içi demokrasi

1641 Erim, *age.*, s. 515.

1642 **BCA** Fon:490-1-0-0, Ter:224-882-2, Tarih:30.11.1951.

1643 Aydemir, *age.*, s. 95.

1644 Bilâ, *age.*, s. 146.

açısından bu önemli bir gelişmedir. Gülek'in yeniden Genel Sekreter olması İsmet İnönü için tam bir hayal kırıklığı olmalıdır.

Programda herhangi bir değişiklik yapılmadı ancak kurultay sonunda bir beyanname yayılandı¹⁶⁴⁵. Beyanname; CHP'nin bir muhalefet partisi olmayı kabullendiğini, iktidarın muhalefeti ezmeye yönelik bir politika uygulamasına rağmen CHP'nin asıl ilgilenmesi gereken konunun demokrasinin işlenmesi olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Kurultayda Partinin altı ilkeye bağlı programına önem verilmesine¹⁶⁴⁶ ayrıca tüzükte yapılan değişikliklerle de gençlik ve kadın kolları kurulmasına karar verildi. Tüzüğe göre kadınlar Partinin idari makamlarında görev alabileceklerdi¹⁶⁴⁷.

4.3.2.3. CHP 10. Kurultayı ve Parti İçi Demokrasinin Gelişimi

Genel Sekreter Yardımcısı Cemil Sait Barlas'ın istifa etmesiyle Parti içi mücadelenin arttığı CHP'de arka arkaya istifalar yaşandı. Barlas, Son Havadis adlı bir gazete çıkararak CHP Genel Merkezine yönelik eleştirilerde bulunmaya başladı. Bu durum Parti içindeki huzursuzluğu artırdı. Bu dönemde CHP içindeki huzursuzluğun artmasına rağmen iktidar-muhalefet ilişkilerinin nispeten düzeldiği görülmektedir. CHP 10. Kurultayı işte böyle bir ortamda gerçekleşti. 22 Haziran 1953'te toplanan kurultaya Başbakan Menderes, kısa bir mesaj göndererek kurultay çalışmalarında üyelere başarılar diledi¹⁶⁴⁸. Aynı gün Çanakkale'de yaptığı konuşmada ülkede artık kavga döneminin bittiğini ve partiler arası demokrasi havasının estiğini söyledi¹⁶⁴⁹.

Kurultayın açış konuşmasını yapan İnönü, konuşmasında son altı aydır iktidar-muhalefet ilişkilerindeki yumuşamadan söz etti. İnönü, vali ve kaymakam gibi idarecilerin yeni yönetime yaranmak istercesine CHP döneminin kalıntılarını yok etmeye çalıştığını ileri sürdü. Hükûmetin bunun önüne geçmesi gerektiğini savundu¹⁶⁵⁰.

1645 **C.H.P. Dokuzuncu Kurultay Beyanname ve Rapor**, Ulus Matbaası, Ankara 1951.

1646 Ahmad, Ahmad, **age.**, s. 91; "C.H.P. Tüzüğü görüşülmeye başlandı", **Ulus**, 30 Kasım 1951, s. 3,4.

1647 Bilâ, **age.**, s. 146.

1648 "Kurultaydan Notlar", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1953, s. 1.

1649 **Ayın Tarihi**, Haziran 1953, S 235, s. 24-25; Aydemir, **age.**, s. 99.

1650 "İnönü'nün Kurultayı açış nutku", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1953, s. 1.

İnönü, 8. Kurultay'da kurultaya verilmiş olan genel sekreter seçme yetkisinin yönetim kuruluna verilmesi için bir teklifte bulundu. Ayrıca yönetim kurulu üye sayısının 15'ten 25'e çıkarılmasını, bunun içinde 9 kişilik bir yürütme kurulu seçilmesini teklif etti¹⁶⁵¹. İnönü'nün Gülek'i eleştirmesi üzerine söz alan Gülek, kurultaya verilen bir hakkı geri almanın kolay olmadığını ifade etti. Nitekim Gülek'in dediği gibi oldu ve verilen hak geri alınmadı. İnönü-Gülek çekişmesinin bariz bir şekilde yaşandığı kurultayda yapılan seçimler sonucunda 860 delegeden 709'unun oyunu alan Gülek yeniden Genel Sekreter seçildi¹⁶⁵².

Sık sık yurt gezilerine çıktığı için Kasım Gülek'e arkadaşları tarafından "*Meteor*"¹⁶⁵³ denilmekteydi. Gülek, yurt dışında eğitim görmüş, çift doktora yapmış, Batı dillerine ve Batı medeniyetine vakıf bir isimdi. Diğer yandan Adana'da geniş topraklara sahipti. Bu sebeple "*Çarıklı Politikacı*"¹⁶⁵⁴ lakabıyla da anılmaktaydı. O, CHP'yi halka yaklaştıran isim olmuştur. Türk siyasetine seçmenlerle Amerikan tarzı el sıkışma âdetini getirmiştir. Politikacı-seçmen ilişkilerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. CHP'yi iktidara taşıma çabası sonuçsuz kalsa da arayış içindeki Partiyeye bir müddet soluk aldırıştır.

Kurultayda seçimlerde adayların tamamının teşkilat tarafından belirlenmesi kararı alındı. Genel merkez ayrıca aday göstermeyecekti. Genel başkanlık için yapılan seçimi İnönü'nün kazandığı kurultay, 26 Haziran'da sona erdi¹⁶⁵⁵.

Kurultay programında ilk defa işçilere grev hakkı verilmesinden bahsedildi. Özel teşebbüse daha fazla ayrıcalık verilmesi hatta kömür, petrol gibi alanda devletin özel teşebbüs ile iş birliği yapması programda yer alan bir başka yenilikti¹⁶⁵⁶. Bu yenilikler CHP'nin liberalleşme çabalarını ortaya koymaktadır.

4.4. Laiklik ile İlgili Uygulamalarda Değişim

CHP döneminde laiklik alanında pek çok inkılap yapılmıştı. İnönü dönemindeki sert uygulamalarla halk laikliği din düşmanlığı gibi algılamaya başlamıştı¹⁶⁵⁷. Çok partili hayata geçiş sürecinde CHP hükümetleri bu alanda geri adım

1651 Bilâ, *age.*, s. 151.

1652 Bilâ, *age.*, s. 152.

1653 Balcı, *age.*, s. 170.

1654 Balcı, *a.y.*

1655 **Cumhuriyet**, "C.H.P. Kurultayı Dün Çalışmasını Bitirdi", 27 Haziran 1953, s. 1.

1656 Bilâ, *age.*, s. 132-133.

1657 İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1970, s. 289.

atmak zorunda kalmıştı. Ancak halk bu adımları yeterli bulmuyordu. Nitekim halkın DP'yi iktidara getirmesinin en önemli sebeplerinden biri laiklik alanında daha fazla değişim istemesiydi. DP programında laiklik,¹⁶⁵⁸ vatandaşların din ve vicdan hususunda kesinlikle baskıya maruz kalmamaları, bu hususta herhangi bir baskı ya da engel varsa buna karşı çıkılması gerektiği şeklinde değerlendirilmektedir.¹⁶⁵⁹ I. Menderes hükûmetinin programında da laiklik ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“İrticai tabrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakikî lâyikliğin [laikliğin] manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarabaten ifade edildiği gibi, hakikî lâyikliği [laikliği] dinin Devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden [icap eden] tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.¹⁶⁶⁰”

Aynı programda “... seçim beyannamemizde yazıldığı üzere, millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız.¹⁶⁶¹” ifadesi yer almaktaydı. Bu ifade sonraki günlerde çok tartışıldı. Millete mal olmuş inkılapları korumak ne demekti? İnkılaplar millete mal olmuş olanlar ve olmayanlar olarak ikiye mi ayrılıyordu? Demek ki DP, halka mal olduğunu düşündüğü bazı inkılapları korurken halka mal olmadığını düşündüğü inkılapları korumayacaktı. 1952’de Başbakan Menderes konunun tekrar gündeme gelmesi üzerine, “*İnkılap kanunları halk tarafından benimsenmemiş ise jandarma zoruna dayanacaksa, millî vicdanın hilafına olan bu kanunları kaldırmak demokratik idarenin başta gelen vazifesi olmak icap eder.*¹⁶⁶²” dedi. DP’nin bu tavrı inkılap karşıtlarının Partiyeye olan desteğinin artmasına sebep oldu.

II. Menderes hükûmetinin programında da din ve vicdan hürriyeti ile ilgili olarak yer alan şu ifadeler dikkat çekmektedir:

“Din ile dünya işlerini birbirinden ayır tutmayı ve vicdan hürriyetini baskı altında

1658 **Demokrat Parti Programı 1946**, 200805461_1946.pdf (tbmm.gov.tr), s. 4, (19 Ağustos 2017).

1659 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-79-1, Tarih:18.01.1953.

1660 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 31.

1661 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 30.

1662 Cem, **age.**, s. 290.

*bulundurmamayı demokrasinin ana prensiplerinden addetmekteyiz. Bu hususta Parti programımızla Türk Milletine karşı taahhüt etmiş bulunduğumuz esastan hiçbir tabrik bizi inhiraf ettirmeyecektir. Ne dindarların ne de kendini dinle alâkalı görmeyenlerin birbirlerini karşılıklı olarak baskı altına almalarına ve bu suretle vatandaşların zümreleşip iki karargâh haline gelmelerine asla müsaade etmemek icabeder [icap eder]. Gayrimesul şahısların veya zümrelerin, vicdan hürriyeti sahasında kendilerini vazifeli ve bir nevi vasi telâkki ederek harekete geçmelerini ve kanunları ihlâl etmelerini yine kanunlara dayanarak mutlak surette önleyeceğiz.*¹⁶⁶³

22 Şubat 1951'de Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi görüşülürken laiklik ile ilgili ciddi tartışmalar yaşandı. İlk olarak söz alan DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekeliğolu, laik bir devletin bütçesinde Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesinin yer almasının antidemokratik olduğunu ileri sürdü. Tekeliğolu konuşmasına şöyle devam etti:

“Lâyık [Laik] demek, dünya işiyle ahiret işini ayırmak, yani dini tamamen siyasetten ayırmak olduğu gibi, siyaseti de dinden ayırmak demektir. Lâyikliğin [laikliğin] ikinci şartı da ülke dâbilinde mevcut olan dinlerden hiçbirine imtiyaz vermemektir. Şimdi acaba Diyanet İşlerini Devlet Bütçesi içine almakla bu lâyiklik [laiklik] esasına riayet etmiş oluyor muyuz, olmuyor muyuz? Eğer lâyiklik [laiklik] esasına uyacaksak, bu memlekette İslâmiyet'ten gayri iki din daha var: İsevilik ve Musevilik. Binaenaleyh şayet bu dinler Devlet bütçesinden tahsisat vermek lâzım geliyorsa onları da aynı şeraite tâbi tutarak, aynı kategoriye ithal etmek lâzım gelir. Bununla beraber onların da elindeki vâkıflarını alarak Evkaf İdaresine mal etmek lâzım gelir. Şu hale göre bir dine imtiyaz veriliyor mu? Evet. Birisine imtiyaz verilince diğerine de vermek icabeder [icap eder]. Hani dini Devlet işlerine karıştırmıyacaktık [karıştırmıyacaktık]? Mademki birini serbest bırakmışız, bunları da serbest bırakmak lâzım gelmez mi? Bu suretle birisi için tatbik ettiğimizi diğerine de tatbik etmek gerekir. Yani onların da vâkıflarını almak, diğerlerine ilâve etmek icabeder [icap eder]. Ben bu fikrimi bundan 10 sene evvel Halk Partisi kongresinde ileri sürmüş ve bir de tahrir vermiştim, fakat reddolundu. Şimdi Demokrat Parti iktidara gelmiş ve Anayasaya aykırı bütün kanunları kaldırmayı da programına koymuştur. İşte bunları bir esasa bağlamak zamanı gelmiş demektir. Çünkü biliyoruz ki bundan evvel diktatörlük idaresi vardı. İsteddiği gibi hareket ederdi. Elimizde Anayasa var, lâikliğin manasının ne olduğunu biliyoruz. Binaenaleyh Diyanet İşleri Bütçesinin Devlet bütçesi meyanında Büyük Millet Meclisinde müzakere edilmesi

biçbir zaman doğru olmaz.... Habambanenin besaplarını tetkik etmiyorsak, Diyanet İşleri Riyasetinin bütçesini de tetkik etmemeliyiz. Onu Evkafa bağlamalı ve kendi haline bırakmalıyız. ... Binaenaleyh Diyanet İşlerini evkafa raptetmek suretiyle, diğer dinlerde olduğu gibi, bunu da serbest bırakalım. İcabederse [icap ederse] Devlet onun üzerinde murakabesini yapabilir ...¹⁶⁶⁴

DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, 14 Mayıs öncesinde Diyanet İşleri Başkanlığının ihmal edildiğini ve onun mensuplarının çok çirkin sözlerle hakaretlere maruz kaldığını hatta “...*vicdan denen din akidelerinin nasıl ıstırap ve taziyik altında...*” bırakıldığını herkesçe bildiğini ileri sürdü. Din ve vicdan hürriyetini güvence altına alan Anayasa’nın böylelikle önceki iktidar döneminde çiğnendiğini iddia etti. Gürkan, seçimlerden önce kendisinin ve pek çok arkadaşının vatandaşlara, onların maddi ve manevi ızdıraplarını bildiklerini, iktidara geldikleri takdirde bunlara çözüm bulacaklarına, herkesin inancı doğrultusunda istediği yerde istediği dilde istediği şekilde ibadet edebileceğine dair söz verdiklerini ifade etti. Diyanet İşleri Başkanlığının layıkıyla çalışabilmesi için yıllar önce kurulmuş olan vakıfların bu kuruma bağlanması ve DP programının 14. maddesi gereğince kurumun özerk hale getirilmesi gerektiğini savundu. Gürkan, dünya milletlerinin komünizmle mücadele için din mefhumunu kullandıklarını ifade etti. 1938’de Finlandiya, İsveç, Norveç’in bir araya gelerek komünizmle mücadele için çare aradıklarını ve sonunda İslam dininin komünizm ile mücadele için bir unsur olduğu kararına vardıklarını ileri sürdü¹⁶⁶⁵. Yeredoğ Kışioğlu (Kocaeli), CHP iktidarının Anayasa’da var olan laiklik ilkesini dinsizlik manasında değerlendirerek tam anlamıyla “*manevi bir fetret devri*” yaşattığını iddia etti¹⁶⁶⁶.

Feyzi Boztepe (Ordu) ise DP’nin icraatlarıyla laikliğin gerçek anlamını bulmasına vesile olduğunu savundu. Diyanet İşleri Başkanlığının özerk bir müessese haline getirilmesini önerdi ve bunun gerçekleşmesi durumunda laikliğin tam anlamıyla gerçekleşmiş olacağını savundu. Ayrıca hükümetin din görevlilerinin yaşam seviyesini yükselterek din adamı yetiştirmeye ve sayılarını artırmaya önem vermesinin de laiklik gereği olduğunu ileri sürdü¹⁶⁶⁷.

CHP adına en etkili konuşmayı Ordu Milletvekili Hamdi Şarlan yaptı. Şarlan, kimsenin kimseye dindar veya dinsiz deme hakkının olmadığını, bunun sadece laiklik açısından değil İslam dini açısından da böyle olduğunu ifade etti. Şarlan “..

1664 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 427.

1665 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 427-428.

1666 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 431.

1667 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 439.

nasıl ki dinler dünya işlerine karışmazsa, cemiyetler ve siyasi teşekküller ve devletler de bu işlere müdahale ettiği zaman ve onu istismar ettikleri zaman islâmiyetin en korktuğu ve çekindiği münafıklık vaziyeti ortaya çıkar.” demek suretiyle önemli bir noktaya dikkat çekti. Şarlan, önemli olanın herkesin kendi inancı doğrultusunda yaşayabilmesi olduğunu savundu¹⁶⁶⁸.

MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, TCK'nın 526. maddesinde yapılan değişiklikle Arapça ezan okuma yasağının kaldırılmasının din hürriyeti için yeterli olmadığını savundu. Laikliğin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için ülkede din işlerinin bir cemaat işi olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etti. Bölükbaşı, Diyanet İşleri Başkanının aynı zamanda bir devlet memuru olduğunu, dolayısıyla görevini devletin denetiminde yaptığını belirtti. Bu durumda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmadığını ileri sürdü¹⁶⁶⁹. Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes, Bölükbaşı'nın cemaat teşkilatı kurulmadığı takdirde dinin ne gibi bir baskı altında olacağını açıklamasını istedi¹⁶⁷⁰. Bölükbaşı söz alarak “*Diyanet İşleri teşkilâtı Devlet teşkilâtı içinde yer aldığı müddetçe bu işin lâikliğe aykırı olacağına, vicdan ve din hürriyetinin tam bir şekilde temin edilemeyeceğine kaniim [kaniyim].*”¹⁶⁷¹ dedi. Bunun üzerine Menderes, ülkedeki asıl unsurun Müslüman olduğu göz önüne alınırca cemaat sistemi kurmaya gerek olmadığını anlaşılabileceğini belirtti. Diyanet İşleri Başkanının devlet memuru olmasından dolayı kendisine herhangi bir baskının olmadığını da belirten Menderes, din hürriyeti hususunda görülen eksiklikler varsa bunların konuşulması gerektiğini ve kendilerinin derhal bu eksiklikleri gidereceğini belirtti¹⁶⁷². Görüşmeler sonucunda Diyanet İşleri Başkanlığının durumuyla ilgili bir değişiklik gerçekleşmedi. Ancak bu tartışmaların yapılması bile laiklik konusunda varılan düşünce değişimini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu dönemde camilerin sayısını artırmak için ciddi oranda kaynak ayrıldı. Dini bayramların kutlanması teşvik edildi¹⁶⁷³. Laiklikten verilen tavizler sonucunda

1668 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 451.

1669 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 440.

1670 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 440; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-2, Tarih:15.07.1951.

1671 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 440.

1672 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 441.

1673 Stanford J.- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmancı), C 2, e yayınları, İstanbul 1994, s. 481.

pek çok tarikat ortaya çıktı. Bir kısım Türk aydını bu gelişmeleri mistisizm adına savunmaya başladı. Böylece İslamcı aydınlar diyebileceğimiz bir kesim ortaya çıktı¹⁶⁷⁴.

4.4.1. Laiklik ile İlgili Sosyal Hayattaki Değişim

DP, iktidara geldikten sonra halkın dini konulardaki taleplerini laiklik ilkesine ters düşmeden yerine getirmek için büyük bir çaba sarf etti. Muhalefet partisi olan CHP, bu süreçte yapılan değişikliklere önemli bir itirazda bulunmadı. Yapılan değişiklikler halkın büyük bir çoğunluğunu memnun etti. Bu alandaki taleplerin karşılanmasında çok partili hayata geçilmiş olması ve dolayısıyla oy kaygısının etkili olduğu muhakkaktır.

DP'nin laiklik alanındaki ilk icraatı Arapça ezan okunmasına izin verilmesi oldu. Halkın büyük bir çoğunluğunun rahatsız olduğu Türkçe ezan meselesi 1950 seçim kampanyalarında gündeme gelmişti. DP'nin bazı milletvekili adayları halka, iktidara geldikleri takdirde ezanın Arapça okunacağına dair vaatlerde bulunmuşlardı. Nihayet DP seçimi kazanmıştı ve Arapça ezan yasağının kaldırılması DP için millî iradeye karşı bir borç olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Diğer yandan yukarıda da belirtildiği gibi I. Menderes hükûmetinin programında inkılaplar, milletçe benimsenmiş olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmıştı¹⁶⁷⁵. Türkçe ezan halkın çoğunluğunun benimsemediği bir inkılaptı. O halde program gereği Arapça ezan yasağının kaldırılması gerekiyordu.

4 Haziran 1950'de Menderes, Zafer gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik'in konuyla ilgili sorusuna verdiği cevapta ezanın Türkçe okunmasının laiklik prensibi ile ilgisinin olmadığını savundu¹⁶⁷⁶. Konu basında tartışılmaya başlandı. Gazeteci Yavuz Abadan köşesinde Menderes'in Zafer gazetesine verdiği beyanattaki bu sözlerini hayretle ve üzüntüyle okuduğunu belirterek hükûmet programında ve seçim vaatleri arasında yer almamasına rağmen hükûmetin söz konusu yasağı kaldırmak istemesini anlayamadığını yazdı¹⁶⁷⁷. Ulus gazetesi aynı gün Menderes'in Arapça ezan okuma yasağının kaldırılmasıyla ilgili sözlerinin gençler ve aydınlar arasında üzüntüye sebep olduğu, bunun inkılaplarda derin bir gedik açacağını düşündükle-

1674 H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 67.

1675 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 30; Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay., İstanbul 1991, s. 364.

1676 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950; "Arapça ezana müsaade ediliyor", **Zafer**, 5 Haziran 1950, s. 1.

1677 Yavuz Abadan, "İnkıplarımızın Korunması", **Ulus**, 6 Haziran 1950, s. 2.

rini yazdı¹⁶⁷⁸. Bu arada Başbakanın Zafer gazetesine verdiği beyanatın ardından bazı yerlerde yasak devam etmesine rağmen ezan, Arapça olarak okunmaya başlandı. Bunun üzerine DP, konuyu gündemine alarak Meclise taşıdı¹⁶⁷⁹.

Adnan Menderes ve diğer DP yöneticileri seçim kampanyası sırasında halktan kendilerine en fazla Arapça ezan okunması hususunda talep geldiğini bunun, Türkçe ezan okunmasının halk tarafından benimsenmemiş bir inkılap olduğunu gösterdiği gerekçesiyle 13 Haziran 1950'de DP Grubunun bu konuyu görüşmesini istedi. Grup aynı gün konuyu ele aldı. TCK'nın Arapça ezan yasağı ile ilgili 526. maddesinde değişiklik yapılması için milletvekillerinin getirecekleri kanun değişikliği tekliflerinin kabul edilmesine karar verildi¹⁶⁸⁰. Buna gerekçe olarak müezzinlerin cami içinde "Allahuekber" demeleri suç değilken caminin bir parçası olan minarede "Allahuekber" demelerinin suç sayılmasının anlamsızlığı gösterildi¹⁶⁸¹. İlerleyen günlerde Arapça ezan okunmasıyla ilgili olarak bir grup DP milletvekili bir kanun tasarısı hazırlayarak Meclise sundu. Bu arada Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar başkanlığında konuyu görüştü. Bayar bu değişikliği başlangıçta desteklemedi. Ona göre ezanın Türkçe okunması Atatürk'ün dil alanındaki inkılaplarının bir parçasıydı ve değişiklik yapılması bu sebeple doğru değildi. Ancak arkadaşlarının ısrarları karşısında değişiklik isteğini kabul etti¹⁶⁸². 14 Haziran'da Bakanlar Kurulu, kanun tasarısı hakkındaki gerekçesini Meclise sundu¹⁶⁸³.

1678 "Arapça ezan meselesi", **Ulus**, 6 Haziran 1950, s. 1.

1679 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

1680 Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yay., Ankara 2011, s. 198; "Arapça ezan tasarısı bugün meclise geliyor", **Akşam**, 14 Haziran 1950, s. 1.

1681 Bayar, **age.**, s. 111.

1682 Nadir Nadi, Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger'e dayanarak Bakanlar Kurulunda bütün milletvekillerinin ve Adnan Menderes'in yasağın kalkması hususunda ısrar etmeleri üzerine Celâl Bayar'ın, "Arkadaşlar, kararınızla Atatürk'ün ruhu muazzez olmaz mı?" şeklinde bir soru yönelttiğini ve bunun üzerine Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger'in "Büyük zaferimiz üzerine Atatürk'ün ruhu o kadarlık kusuru bize başlıklar efendim." dediğini nakletmektedir. Nadi, **age.**, s. 366-367; Bayar, **age.**, s. 110.

1683 TCK'nın 526. maddesinin değiştirilmesi hakkında Adalet Komisyonunun raporu şu şekildedir:

"... Anayasanın Türk vatandaşı için tabii hak saydığı vicdan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete lâyık görülmesi gerektiğine ve bunun tabii bir icabı olan din serbestisinin her türlü müdahaleden azade kalmak iktiza ederken ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve vicdan hürriyetinden vatandaşı herhangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum ederek kanuni ceza kayıtları altında bulundurmanın doğru olmadığı, böyle bir kayıtlamanın Türkiye Devletinin esas vasıflarını gösteren Anayasanın 2 nci [2.] maddesindeki lâiklik esasına da uygun düşmeyeceği din ile devletin ayrılması ve devletin din işleri-

16 Haziran 1950'de konu Mecliste ele alındı. Kanun tasarısının Mecliste görüşülmesi sırasında DP milletvekilleri tasarının lehinde konuştu. CHP milletvekilleri ise millî şuurun bu meseleyi kendiliğinden halledeceğine inandıklarını belirttiler. Nitekim yapılan oylama sonucunda kanun değişikliği gerçekleşti¹⁶⁸⁴. Yıllarca inkilapların savunucusu olan CHP'nin oylama sırasındaki tavrı dikkate değerdir.

Kanunda yapılan değişiklikle ezanın Arapça okunmasına verilecek ceza kaldırıldı. 17 Haziran'da Başbakanlık, kabul edilen Kanunu valiliklere bildirdi¹⁶⁸⁵. Buna göre artık Arapça ezan okumak yasak değildi. Yani ezan hem Arapça hem de Türkçe okunabilecekti¹⁶⁸⁶. Yasak kalkar kalkmaz Türkiye'deki bütün camilerde ezan Arapça okunmaya başlandı. Bu gelişme muhafazakâr kesimde büyük bir memnuniyetle karşılandı.

ne karışmaması ve devletle dinin birbirlerine karşı tamamen bitaraf kalmaları şeklindeki telâkkilerin ifadesi olan lâikliğin, ibadetin icra şekline taalluk eden herhangi bir faaliyet veya faaliyet sabasında tadilini tazammun eder tarzda müdahalede bulunmamasını zaruri kılan bir ana hüküm olarak muhafaza ve idame edilmesinin icap etmekte olduğu Arapça lisanının eski zihniyet ve ananelere bağlayan tesirinden balkı kurtarmak gayesinin takibedildiğine [takip edildiğine] taalluk eden görüşte de bugün için bir isabet mülâhaza etmenin caiz olamadığı kaldı ki Kanununun tadilinden beri geçen uzun zaman içinde o zamanki telâkki ve düşünüş şeklini değiştirecek mühim tebeddüller ve ilerlemeler husule geldiği ve bugün eski zihniyetin sadece bu gibi kanun müeyyideleriyle teminat altına alınabilmesini de mülâhazanın yerinde olmadığı esasen, maddedeki cezai hükmün, ezan ve kametin yalnız Arapça okunamayacağı ve fakat bunun dışında herhangi bir lisanla okunabilmesindeki cevazı tazammun eden ifade şeklinin de bir garabet arz ettiği anlaşılmuştur.

Bütün bu mülâhaza ve sebeplerden başka, Müslüman Türklere sebepsiz yere manevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir devlet nizamı içinde yer alabilmesinin doğru olmadığı ve fıkranın tayyinin Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı vereceğinin anlaşıldığı binaenaleyh, Müslüman vatandaş çoğunluğunu rahata erdirmek ve Anayasa'ya sadakat göstermiş olmak ve vicdan ve din serbestisini herhangi bir zorlama altında bulundurmamak amacı ile Türk Ceza Kanununun [Türk Ceza Kanunu'nun] 526 ncı [526.] maddesinin tadili hakkındaki Hükümet tasarısı komisyonumuzca aynen kabul edilmiştir." **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 9, (16.06.1950), s. 3.

1684 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 9, (16.06.1950), s. 186-187.

1685 **Ayın Tarihi**, Haziran 1950, S 199, s. 7; 17 Haziran 1950'den itibaren ezan ve kametin Arapça okunmasının serbest bırakıldığı, Başbakanlıktan valiliklere gönderilen telgraf ile bildirildi. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:51-306-2 (16.06.1950).

1686 30 Haziran 1950'de Diyanet İşleri Başkanlığının müftülöklere gönderdiği bir yazıda, ezan ve kametin Arapça olarak okunmasının "ilmi ve dini bir hakikat" olduğu belirtilerek ezan ve kameti Arapça okumayı bilmeyen müezzinlerin öğrenmeleri için ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesi istenmektedir. **BCA** Fon:51-0-0-0, Yer:4-31-12, Tarih:30 Haziran 1950.

Laiklik ile ilgili olarak bu dönemde atılan en önemli adımlardan biri de dini yayın yasağı meselesidir. 5 Temmuz 1950'de alınan kararla radyodan dini yayın yapma yasağı kaldırıldı. 6 Temmuz'dan itibaren İstanbul ve Ankara radyolarında Arapça Kur'an-Kerim okunmaya başlandı¹⁶⁸⁷. Sonrasında ise haftanın belirli günlerinde düzenli olarak Kur'an-ı Kerim okunmaya devam etti. 10 Aralık 1950'de Kore şehitleri için Süleymaniye Camisi'nde okunan mevlit radyodan yayımlandı. Böylece her geçen gün radyodan yapılan dini yayınların süresi ve çeşitliliği arttı.

Dini bilgiler içeren gazete ve dergilerin de yayınlanmasına izin verildi. Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesinden bu yayınlar için pay ayrıldı. Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Afyonkarahisar Milletvekili Bekir Oynağanlı, dini yayınlar için ayrılan miktarın az olduğunu belirterek artırılmasını istedi. Oynağanlı, dini yayınların artmasıyla milletin karşı karşıya olduğu başta komünizm gibi pek çok felaketten korunacağını, insanlık ve ahlak kurallarının tamamını içinde barındıran İslam dininin doğru bir şekilde öğrenebileceğini savundu¹⁶⁸⁸.

DP döneminde dini yayınların sayısında büyük bir artış oldu. Dini konular sadece dini içerikli dergilerde değil her türlü dergi ve gazetede tartışılmaya başlandı¹⁶⁸⁹. Böylece din ve laiklik 1950'li yıllarda Türkiye'nin en çok konuşulan meselelerinden biri oldu.

CHP, çok partili hayata geçiş sürecinde laiklik ile ilgili olarak iktidar yıllarında olduğu gibi muhalefet yıllarında da taviz vermeye devam etti. Aslında hem DP hem de CHP oy alabilmek için laiklikten taviz vermişlerdi ve vermeye devam etmekteydiler. Ancak bütün çabasına rağmen CHP, halkın gözünde din karşıtı olarak kalmaya devam etti. DP ise dindar bir parti olarak görüldü.

Vatandaşların dine olan ilgisine rağmen 14 Mayıs seçimlerinde DP'den çok daha fazla dini savunan MP'nin kayda değer bir başarı gösterememiş olması ilginçtir. MP'nin laiklik aleyhtarı vaatlerine rağmen Yusuf Hikmet Bayur gibi Atatürkçü ve laik olarak tanınan bazı isimler de bu partinin üyeleri arasındadır. Diğer yandan 1950-1954 döneminde faaliyet göstermiş olan bütün partiler, bir yandan birbirlerini laiklik karşıtı olmakla suçlarken diğer yandan oy avcılığı için laiklik prensibine aykırı vaat ve söylemlerde bulunmuşlardır.

1687 "Radyoda Kur'an", **Zafer**, 7 Temmuz 1950, s. 1.

1688 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 435-436.

1689 Kaçmazoğlu, **age.**, s. 67.

Bu dönemde atılan önemli adımlardan biri de Hac ziyareti ile ilgiliydi. Hacca gideceklere döviz tahsis edilmesi ilk defa 1949 yılında CHP'nin değişen laiklik anlayışı çerçevesinde gündeme gelmişti. Bu konu DP döneminde de gündemdeki yerini korudu. 1950 yılında Hacca gidenlerin sayısı 9 bini buldu¹⁶⁹⁰.

1951 yılında kolera salgını sebebiyle Türkiye, Hac ziyaretini yasakladı. Gazeteci ve Milletvekili Nadir Nadi bu olayı ele aldığı köşe yazısında hükûmetin bu kararından duyduğu memnuniyeti belirtti. Vatandaşların sağlığı açısından önemli olan bu karar vesilesiyle Nadi, son dört beş yıldır Hac ziyaretine izin verilmesini doğru bulmadığını ifade etti. Ona göre bu hem demokrasiye hem inkılaplara hem de millî ekonomiye zararlıdır. Müslümanların ömürlerinde bir kez hacca gitmesi gerektiği şeklindeki hükümün konulduğu zaman millî ekonomi, döviz kısıtlaması, pasaport, sınır gibi hususların olmadığını savundu. Hiç kimsenin ne kadar zengin olursa olsun parasını istediği gibi yurt dışına çıkaramayacağını ileri sürdü. Üniversite eğitimi için ya da araştırma yapmak için yurt dışına gideceklere döviz izni verme hususunda sıkıntılar çıkaran ancak Hacca gideceklere kolayca izin veren bir hükûmetin laik olamayacağını iddia etti¹⁶⁹¹. Elbette ki Nadir Nadi gibi düşünen pek çok insan vardı. Bununla beraber halkın büyük bir çoğunluğunun, dini inançlarını yerine getirmelerine kısıtlama konulmasına karşı oldukları bir gerçektir. DP, halkın desteğinin devamını sağlamak amacıyla da olsa sonraki yıllarda isteyen vatandaşların Hac ziyaretiyle ilgili bir sıkıntı çıkarmadı.

4.4.2. Osmanlı Hanedanının Bazı Üyelerinin Ülkeye Dönüşlerine İzin Verilmesi

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 431 sayılı Kanun ile Osmanlı Hanedanı ülke dışına çıkarılmıştı. DP iktidarı dönemine kadar da ülkeye girişlerine hatta bu konunun gündeme gelmesine bile izin verilmemişti.

1952'de Başbakanlığın Meclise gönderdiği kanun tasarısının gerekçesinde eski Osmanlı hanedanından Hatice Sultan'ın oğlu Hayri Rauf Bey'in, Beyrut'tan Türkiye'ye gelmek için 20 Temmuz 1950'de Cumhurbaşkanlığına bir mektup gönderdiği ifade edilmektedir. Ayrıca İstanbul'da oturan Kerime Voskay'ın 22 Ağustos 1950'de Başbakanlığa başvurarak, eski Osmanlı damatlarından kardeşi M. Refik'in çocuklarının Türkiye'ye gelmesi için izin verilmesini istediği, daha önce yurda gir-

1690 Sabahattin Nal, "Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 60, S 3, 2005, s. 160.

1691 Nadir Nadi, "Hacılara izin yok ...", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1951, s. 1,2.

melerine izin verilmiş olan hanedan üyelerini¹⁶⁹² emsal göstererek kardeşinin çocuklarının Türkiye'ye gelmesinde kanuni olarak herhangi bir mahzur olmadığını iddia ettiği ifade edilmektedir. Bu şekildeki taleplerin artması üzerine Cumhurbaşkanlığının, bu konunun ele alınmasını istediği ve bu gibi kişilerin ülkeye gelmelerine izin verilmesinin uygun olacağı şeklinde görüş bildirdiği belirtilmektedir. Kanun tasarısının gerekçesinde, Adalet ve İçişleri bakanlıklarının yaptıkları incelemeler sonrasında yukarıda belirtilen isteklerin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını anlaşıldığı ancak Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasıyla ilgili olan 431 sayılı Halifelğin İlgası Hakkında Kanun'da değişiklik yapılmasıyla bu isteklerin gerçekleştirilmesinin mümkün olacağı belirtilmektedir. Ayrıca yaşı ilerlemiş olan hanedan mensubu kadınların ülkeye girmelerinde sakınca olmadığı da belirtilmektedir¹⁶⁹³.

Meclisteki görüşmeler sırasında söz alan Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılmış olan dört imparatorluktan Osmanlı hanedanı dışında diğer hanedanların ülkelerini felakete sürüklemeyi göze alarak iktidarı ele geçirmeye çalıştıklarını ifade etti. Osmanlı hanedan üyelerinden kadınların aç kaldığını erkeklerin garsonluk, şoförlük gibi işler yaptığını ancak kaybettikleri taht ve tacı ele geçirmek için herhangi bir teşebbüste bulunmadıklarını belirtti. Hanedan üyelerinin başlarına geleni kabul etmeyi bildiklerini belirten Onat, zaten tasarıda söz konusu olan hanedanın kadın mensupları olduğu için yurda dönmelerinde hiçbir mahzur olmadığını savundu. Kütahya Milletvekili Necdet Alkin de yaşları zaten oldukça ilerlemiş olan kadın üyelerin rejim için herhangi bir tehlike oluşturmayacaklarını belirtti. Alkin, yurt dışında sefil ve perişan halde olan bu

1692 5 Temmuz 1939'da kabul edilen 3662 sayılı Kanun ile Enver ve kardeşi Kâmil ve sakıt damat İsmail Hakkı'nın çocuklarının ülkeye dönmelerine izin verilmişti. Daha sonra Osmanlı hanedanından olmayan ve çocuğu bulunmayan erkek ve kadınlar Bakanlar Kurulu kararıyla yurda kabul edilmişlerdi. Ardından aynı Kanun ile doğum itibarıyla Osmanlı hanedan üyelerinden bulunan kadınlardan yabancı devlet başkanlarından veya yabancı devlet hanedan üyelerinden ya da elçilik vazifesi ile görevlendirilmiş olanlardan biriyle evli olanların transit suretiyle Türkiye'den geçmelerine ve 3 ay kadar Türkiye'de ikametlerine izin verilmesi için Bakanlar Kuruluna yetki verilmişti. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 16, B 84, (13.06.1952), s. 201.

1693 Hükümetin Meclise sunduğu tasarının gerekçesinde: *"Bu kadınlar ne saltanata ne de hilâfete veraset iddia edecek durumda olmadıkları gibi çoğunun yaşı ilerlemiş asgari hayat ve geçim şartlarından mahrum pek sefil ve perişan bir vaziyete düştükleri görülmektedir. Bilhassa evlenme, eğitim çağında olan gençlerin ve küçüklerin durumu ise daha acıklı bir safha arz etmektedir. Bu konuda memleketin yüksek menfaatleri de dikkate alınmak suretiyle hazırlanan kanun tasarısında yurda gelmeleri derpiş edilen kimselerin avdetlerinde bir mahzur görülmemiştir."* denilmektedir. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 16, B 84, (13.06.1952), s. 201.

insanların yurda kabulüyle acılarının biraz olsun dinceğini savundu¹⁶⁹⁴. Çanak-kale Milletvekili Süreyya Endik ise 431 sayılı Kanun'un o günün şartlarına göre hazırlanmış olduğunu ve artık hükmü kalmadığını savunarak Kanun'un tamamen değiştirilmesini teklif etti. Hanedan üyelerinin kadın ve erkek olarak ayrılmasının doğru olmadığını, geçen zaman içinde rejimin yıkılmayacak şekilde güçlendiğini savunan Endik, kadın üyelerle birlikte ülke aleyhine faaliyette bulunmamış olan erkeklerin de ülkeye kabul edilmelerini istedi¹⁶⁹⁵. Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver de yurtdışında yaşayan bazı hanedan üyelerinin çöpten yiyecek toplayarak yaşamlarını sürdürdüklerini belirtti ve yaşadıkları bütün zorluklara rağmen Türkiye'ye bağlılıklarının devam ettiğini örneklerle anlattı. Tanrıöver, bu tasarruğunun kanunlaşmasının Osmanlı hanedanına karşı bir borç olduğunu savundu¹⁶⁹⁶.

Tasarının aleyhinde konuşan milletvekili olmadı. Yapılan oylamayla tasarı kanunlaştı. Buna göre Osmanlı hanedanının kadın üyeleri ülkeye dönebileceklerdi. Kesinlikle hanedana ait unvanlarını kullanamayacaklardı. Daha önce Osmanlı hanedanına ait olan mallar üzerinde hak talep edemeyeceklerdi. Bunların ülkede ikamet etmeleri şartı aranmaksızın vatandaşlığa kabulü Bakanlar Kurulunun yetkisine bırakılmıştı¹⁶⁹⁷. Tasarı 23 Haziran 1952'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi¹⁶⁹⁸. Böylece bir dönem rejim için tehlike olarak görüldükleri için 3 Mart 1924 tarihli Halifelğin İlgası Hakkında Kanun ile yurt dışına çıkarılmış olan Osmanlı hanedanının bazı üyeleri ülkeye dönme imkânına kavuştu. Bu gelişme rejimin tehlikede olmadığını artık siyasiler tarafından kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

4.4.3. Din Eğitimi ile İlgili Değişiklikler

Bu dönemde eğitim alanında yapılan değişikliklerde iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, Amerika ile artan dış ilişkiler çerçevesinde Türk eğitim sisteminin Amerikan eğitim sisteminin etkisi altına girmesidir. Bu dönemde Amerika'dan bazı eğitim alanlarıyla ilgili uzmanlar getirildi. Onların hazırladığı raporlar doğrultusunda Türk eğitimi şekillendirilmeye başlandı. Türkiye'de Amerikan tarzında okullar açıldı. Fen Liseleri, Kolejler, Deneme Liseleri ve 1954'te açılacak olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi bu anlayışla açılmış okullardı¹⁶⁹⁹. İkinci

1694 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 16, B 84, (13.06.1952), s. 216.

1695 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 16, B 84, (13.06.1952), s. 217.

1696 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 16, B 85, (16.06.1952), s. 234-235.

1697 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 16, B 85, (16.06.1952), s. 236.

1698 **Resmî Gazete**, 23 Haziran 1952, S 8142, s. 3979.

1699 Emre Kılıç, **Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

husus ise dini eğitimle ilgilidir. Her ne kadar CHP iktidarı döneminde başlanmışsa da dini eğitimin, gelişmesi DP döneminde özellikle Millî Eğitim Bakanı Tefik İleri döneminde oldu.

I. Menderes hükûmetinin programında ilkeler ve inkılaplar doğrultusunda eğitim sistemiyle ilgili olarak şöyle denilmekteydi:

“Maddî bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, millî ve ablâki sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda mânevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmeyen, gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre mânevi ve insani kıymetlerle teşhiz edemeyen [edemeyen] bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz. Yıllardan beri sarıb bir istikametten ve rasyonel bir plândan mahrum olduğu için mütemadi değişikliklere, sarsıntılara uğrayan Maarifimizin, milletçe katlanılan büyük maddî fedakârlıklarla mütenasip bir verimlilik arz etmediği açık bir hakikattir. Hükümetimiz, Parti Programımızda tespit edilmiş esaslar dairesinde, bu büyük millî dâvayı bir kül halinde ehemmiyetle ele almış bulunuyor. Tamamıyla demokratik bir ruh ile ve ilmin son neticelerim [neticelerine] göre tespit edilecek geniş ve teferruatlı bir plân içinde maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arz edeceğiz”¹⁷⁰⁰.

Görüldüğü gibi DP, millî ve manevi değerlere önem veren bir gençlik yetiştirmeyi amaçlamaktadır. II. Menderes hükûmetinin programında da aynı husus vurgulanmaktadır¹⁷⁰¹. DP hükûmetinin eğitimde millî ve manevi değerlere önem vermesinin iki önemli sebebi vardı. Birincisi; komünizme karşı din silahının kullanılmak istenmesi, ikincisi ise seçmenin büyük bir çoğunluğunun çocuklarına dini eğitim aldırarak istemesidir.

hir 2008, s. 84.

1700 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 29.

1701 *“Memlekette ilk; orta, yüksek ve teknik öğretim şubelerinin bir tek umumi maarif siyasetine göre idare edilmesi yoluna girilmiştir. Bu suretle muhtelif derece ve istikametteki maarif müesseselerinin abenkli bir şekilde gelişmeleri sağlanmış olacaktır. ... Gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre mânevi ve insani kıymetlerle teşhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz. Gençliğimizin «Vatan» ideali etrafında toplanmasını hareket noktası olarak alıyoruz.”* **TBMMTD**, IX. Dönem, C 6, B 58, (30.03.1951), s. 65.

Okullarda velinin isteği ile din eğitimi 1949-1950 eğitim-öğretim yılında yani CHP iktidarı döneminde başlamıştı. Ancak dini eğitim program dışında tutulmuştu. DP iktidara geldikten sonra 4. ve 5. sınıflarda, köylerde ise 3. sınıftan itibaren din derslerinin program dâhilinde okutulmasına karar verildi. Laikliğin ihlal edildiği gerekçesiyle oldukça eleştirilen bu kararlar din eğitiminin düzenli ve verimli bir şekilde işlenmesi sağlandı. Ayrıca bu şekilde din dersleri kontrol altına alınarak önceki uygulamanın doğuracağı sonuçlar bertaraf edilmiş oldu¹⁷⁰². Kaldı ki Millî Eğitim Bakanlığının yayınladığı genelgeye göre çocuğunun dini eğitim almasını istemeyen veliler, bu durumu okul idaresine bildirerek çocuğunun din derslerinden muaf olmalarını isteyebileceklerdi¹⁷⁰³. Bu uygulama ile vicdan hürriyeti sağlanmış olacaktı. Din dersleriyle ilgili alınan bu karar beraberinde itirazları da getirdi. Prof. Dr. Bülent Nuri Esen, okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesinin hem din ve vicdan hürriyetine hem de laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle Danıştaya dava açtı. İki yıl süren dava 1953'te Danıştayın reddetmesiyle sonuçlandı¹⁷⁰⁴.

İlkokulların ardından ortaokullarda da zorunlu din eğitimi konulması gündeme geldi. 22 Şubat 1951'de Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi görüşülürken bazı milletvekilleri ilkokullara din dersi konulmasından duydukları memnuniyeti dile getirdiler ve orta öğretimde de din derslerinin olmasını arzuladıklarını ifade ettiler. Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, "*Dinsiz bir millet teçhizatısız bir orduya benzer.*"¹⁷⁰⁵ benzetmesini yaparak dini eğitiminin önemine dikkat çekti. Konu, 3 Mayıs 1951'de DP Grubunda ele alındı. Ancak bu uygulama 1956'ya kadar gerçekleştirilemedi¹⁷⁰⁶.

Dini eğitim alanında atılan önemli adımlardan biri de din adamı yetiştirmek amacıyla ilgili eğitim kurumlarının açılması olmuştur. 1948'de İmam-Hatip kursları açılmıştı. Ancak bunlardan istenen verim alınamamıştı. 22 Şubat 1951'de Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmeleri sırasında Balıkesir Milletvekili Müfit Erkuymucu ülkede hâlâ İmam-Hatip Okullarının bulunmadığını belirtti. Bu sebeple bir an evvel İmam-Hatip Okullarının açılması için gereken ödeneğin ayrılmasını teklif etti¹⁷⁰⁷. DP döneminde toplumun ihtiyacı olan nitelikli din adamlarını ye-

1702 Abdurrahman Bozkurt, **Tevfik İleri Cumhuriyet'in İkinci Eğitim Mimarı**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 69.

1703 "Mekteplerde mecburî din dersi ve vicdan mes'elesi", **Zafer**, 5 Kasım 1950, s. 1,4.

1704 Kılıç, agt., s. 133.

1705 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 448.

1706 Mustafa Albayrak "D.P. Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960)", **Türkler Ansiklopedisi**, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 860.

1707 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 435.

tiştirmek ve boş olan meydanı din istismarcılarına bırakmamak amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı yetkilileri tarafından bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon çalışmaları sonucunda 7 yıllık eğitime dayanan İmam-Hatip Okullarının açılmasına karar verdi¹⁷⁰⁸. Alınan bu kararla ilk olarak Ankara, Adana, İsparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Maraş'ta İmam-Hatip Okulları açıldı¹⁷⁰⁹.

4.5. Köy Enstitülerinin Kapatılması

Köy Enstitülerinin kuruluş felsefesinden ilk ciddi sapma CHP iktidarı döneminde oldu. Bu yolda ilk adımlar Recep Peker hükümetinde Millî Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sırer tarafından atıldı. 1947'de CHP 7. Kurultayı'nda alınan kararlar doğrultusunda Köy Enstitülerinin programında ciddi değişiklikler yapılmıştı. Ancak CHP bu kurumlardaki eksiklik ve eleştirileri gidermek yerine bu okulları sahiplenmiş ve hatasız olarak görmüştür. DP muhalefette iken Köy Enstitülerini ve bunlardan dolayı köylüye yüklenen külfeti sürekli olarak eleştirmişti. DP, CHP ideolojisini köylerde yaymak ve korumak amacıyla kurulmuş olan bu kurumların varlığını kendisi için tehlike olarak görmekteydi. Diğer yandan komünizmin odak noktaları olarak görülen bu okullar hakkında pek çok şikâyet vardı¹⁷¹⁰. Bunlara ek olarak yeni dünya düzeninde Türkiye, içinde yer almak istediği Batı Bloku'nun prensiplerini benimsemeli ve uygulamalıydı.

Köy Enstitüleri sadece rejimi ve inkılapları köylerde yerleştirerek CHP ideolojisine hizmet etmek amacıyla kurulmamışlardı. Bu kurumların kuruluş amaçlarından biri de köylerin sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmektir. Ancak Enstitülerde verilen beş yıllık eğitimin ardından mezun olan öğrenciler, zamanla köylerdeki sorunların çözümünden uzak bir köy elitinin oluşmasına sebep oldular. Diğer yandan mezunların hayatlarının sonuna kadar köyde çalışmak zorunda olmaları, onlarda horlandıkları düşüncesinin oluşmasına sebep oldu. Bu durum köylü ile şehirli arasındaki uçurumu artırdı. Diğer yandan mezunların çoğunun komünist ve materyalist düşünceleri savunmaları köylerde sosyal sınıflaşmanın ortaya çıkacağı şeklinde endişelere de sebep oldu¹⁷¹¹.

1 Kasım 1950'de Meclisin yeni yasama yılı açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Köy Enstitülerine değinerek öncelikli olarak ilkokul öğ-

1708 Bozkurt, *age.*, s. 70.

1709 İskender Okudan, **Maarif Vekili Tevfik İleri**, Nobel Yay., Ankara 2011, s. 78.

1710 Necdet Ekinci, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 212.

1711 Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yay., İstanbul 1996, s. 304-305.

retmenlerinin aynı ruh ve bilgiye sahip olmaları gerektiğini belirtti ve aralarında farklı zümrelerin oluşmasına izin verilmemesini istedi¹⁷¹². Bayar, bu kurumların daha verimli hale getirilmesi gerektiğini savundu¹⁷¹³. Bayar'ın bu konuşması Köy Enstitüleri için deyim yerindeyse sonun başlangıcı oldu. Köy Enstitülerinin durumu derhal ele alındı.

Kasım 1951'de TCK'nın bazı maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili kanun teklifi kapalı oturumda ele alınırken söz alan Tevfik İleri, Köy Enstitüleriyle ilgili meselenin aslında komünizmle mücadele anlamına geldiğini ileri sürdü¹⁷¹⁴. Bakanlığı döneminde konuyla ilgili olarak yaptığı konuşmalarda bu kurumların Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi bölmek için kullandığı bir araç olduğunu sık sık vurguladı¹⁷¹⁵.

DP döneminde Türk eğitim sistemindeki Amerikan tarzı, Köy Enstitülerini de etkiledi. Amerikalı köy eğitim uzmanı olan Prof. Dr. Kate Vixon Wofford, Türkiye'ye geldi. Yaptığı incelemeler sonrasında hazırladığı raporda kızlar için ayrı okulların açılmasını tavsiye etti. Sorunlara çözüm bulabilmek için bir grup eğitimcinin Amerika'ya giderek buradaki köy eğitimini yerinde görmesini tavsiye etti. Nitekim kısa bir süre sonra 25 kişilik bir Türk heyeti Amerika'nın Florida eyaletine giderek buradaki köy eğitimi hakkında bilgi sahibi oldular¹⁷¹⁶. Wofford'un hazırladığı rapor doğrultusunda karma eğitim yapılan Enstitüler, kız ve erkek olarak ayrıldı. Fakat Enstitülerdeki kız öğrencilerin sayısı giderek azalmaya başladı. Ardından erkek öğrencilerin sayısında da azalma oldu¹⁷¹⁷. Wofford raporunda ısrarla ilköğretim öğretmeni yetiştirme hususundaki ikiliğe son verilmesini tavsiye etti¹⁷¹⁸. Böylece Köy Enstitülerinin kapatılmaları için uygun ortam oluşmaya başladı. Diğer yan-

1712 1950'li yılların başında Türkiye'de ilkokul öğretmeni yetiştiren iki kurum vardı. Bunlardan biri Köy Enstitüleri, diğeri de öğretmen okulları idi. Cavit Binbaşoğlu, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1995, s. 310.

1713 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 2, B 1, (01.11.1950), s. 5.

1714 Alev Coşkun, **Hasan Âli Yücel: Aydınlanma Devrimcisi**, Cumhuriyet Kitapları İstanbul 2013, s. 177.

1715 Sayıları 19'u bulan Köy Enstitülerinden Hasanoğlan Köy Enstitüsü yüksek kısım haline getirilmişti. Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Mediha ve Niyazi Berkes gibi sol görüşlü hocalar burada ders vermişti. Bu durum daha sonra Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne karşı olumsuz düşüncelerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Celâl Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde C.H.P.: Dünü Bugünü İdeolojisi**, yy.,1968, s. 179.

1716 Niyazi Altunaya, **Köy Enstitüsü Sistemi Toplu Bakış**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, s. 135.

1717 Şevket Gedikoğlu, **Evreleri Getirdikleri ve Yankalarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara 1971, s. 217.

1718 Bozkurt, **age.**, s. 79.

dan Türk eğitim sisteminin Amerikan eğitim sistemine entegre edilmesi yolunda önemli bir adım atılmış oldu.

V. Millî Eğitim Şûrasına kadar öğretmen yetiştiren Köy Enstitüleri ve öğretmen okullarında uygulanan programlar birbirinden farklıydı. Ancak Şûrada bu kurumlarda ortak program uygulanmasına karar verildi. 1954 yılında Meclise, Köy Enstitüleri ile öğretmen okullarının birleştirilmesini isteyen kanun tasarısı sunuldu. Başbakanlıktan gelen tasarıda, her iki kurumun da ilkokul öğretmeni yetiştirmesine rağmen mezun olduktan sonraki mecburi hizmet süreleri, tâbi oldukları kanunlar, eğitim süresi ve bu eğitimin niteliği, aldıkları ücretler bakımından birbirinden tamamen farklı oldukları belirtilmekteydi. Diğer yandan Köy Enstitüsü mezunlarının köyde hizmet yapmak mecburiyetinde oldukları için toplumun köylüler ve şehirli olarak sınıflandırıldığı, Köy Enstitülerindeki eğitimin oldukça kalitesiz olduğu, mezunlarının köylülere gerekli bilgi ve beceriyi kazandırmaktan uzak olduğu ileri sürülerek her iki kurumun birleştirilmesi gerektiği ifade edilmekteydi¹⁷¹⁹.

Tasarı, 27 Ocak 1954'te Mecliste ele alındı. Konuşmacılar genellikle birbirinin tekrarı niteliğinde konuşmalar yaptılar. Tasarı hakkında konuşan CHP'li milletvekilleri bu kurumları yeterince savunmadılar. Yapılan görüşmelerin ardından Köy Enstitüleri ile öğretmen okullarının birleştirilmesine karar verildi¹⁷²⁰. Böylece bir devre damgasını vuran ve pek çok tartışmaya sebep olan Köy Enstitüleri kapatıldı. Sabahattin Eyuboğlu bu konuyla ilgili olarak; "*Köy Enstitüleri elbet ortanın solunda bir eylemdi, onları yıkanlarda elbet ortanın sağındaydılar.*"¹⁷²¹ şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.

4.6. Aşırı Sağ ve Aşırı Sol Akımlarla Mücadele

Çok partili hayata geçiş sürecinde açılan hürriyet kapısından demokrasiyle birlikte pek çok ideoloji de girdi. Rejimi tehlikeye atacak aşırı sağ ve sol akımlar ile mücadele CHP döneminde başlamıştı. I. Menderes hükûmetinin programında bu konuyla ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"... bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden [icap eden] kanuni tedbirleri almaktır. İrticai

1719 Kanun tasarısının gerekçesi için bkz. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 31, (20.01.1954), s. 44.

1720 Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 34, (27.01.1954), s. 370-378.

1721 Sabahattin Eyuboğlu, **Köy Enstitüleri Üzerine**, Cumhuriyet, İstanbul 1999, s. 93.

ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almada asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmayacağız. Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların, mücerret bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan ziyade yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesi altında bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten başka bir maksat gütmeyen bu ajanları adalet pençesine çarptırmak için icabeden [icap eden] kıstasları vuzuh ve katiyetle tespit etmek zaruretine inanıyoruz. Ancak bu suretledir ki, mizah veya siyasi tenkid [tenkit] kisvesi altında ayakta tutunmak istenilen ve hakikatte düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyatın tahribatından memleketi korumak kabil olabilecektir.¹⁷²²

TCK'nın 141, 142 ve 163. maddelerinde düzenleme yapılarak zararlı akımların önü kesilmeye çalışılmıştı. Ancak tam olarak bir başarı sağlanamamıştı. Bu akımları destekleyenler, iktidar partisinin değişmesiyle kendilerine yuvalanmak için uygun ortam bulabileceklerini sanıyorlardı. DP'den beklediklerini bulamayınca sahip oldukları bütün kuvvetlerle birlikte DP aleyhine faaliyet göstermeye başladılar. Ancak başarılı olamadılar. Bunun en güzel delili 1954 genel seçiminde DP'nin elde ettiği seçim zaferidir. Halk DP karşıtlarının sözlerine önem vermemişti.

NATO'ya giriş sürecinde Türkiye'deki komünistlerin NATO aleyhinde propaganda başlatmaları üzerine 1951'de TCK'nın 141 ve 142. maddeleri yeniden ele alındı. Başbakan Adnan Menderes, Mecliste yaptığı konuşmada sadece komünizm ile değil aşırı sağ akımlarla mücadele için de tedbirlerin alınması gerektiğini ileri sürdü¹⁷²³. Görüşmeler sırasında bazı milletvekilleri sağ cereyanların Türkiye için bir tehdit olmadığını savundular. Onlara göre Türkiye için en önemli tehlike sol yani komünizm tehlikesiydi. Başlangıçta sağ ve sol fikirlere karşı aynı şekilde mücadele edilmesini savunan Menderes, gelinen noktada sağ ve sol akımlara karşı, "... aynı şekilde mücadele etmenin TCK'da yapılacak değişikliğin her iki konuyu da içermesini 'azim hata' olarak 'kabul ve itiraf'..." ettiğini belirtti. Menderes konuşmasında inkılapları korumak için çıkarılmış olan Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun ile zaten aşırı sağ ile mücadele için bir kanun çıkarıldığını savundu. Dolayısıyla 163. maddenin değiştirilmesine gerek yoktu¹⁷²⁴.

1722 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 30-31.

1723 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 10, B 8, (23.11.1951), s. 181.

1724 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 10, B 8, (23.11.1951), s. 183.

4.6.1. Aşırı Sol Akımlar (Komünizm) ile Mücadele

DP iktidara geldiğinde en önemli sorunlardan biri komünizm tehlikesiydi. DP'ye göre bu CHP'nin mirasıdır¹⁷²⁵. Çünkü CHP döneminde komünizm ile yeterince mücadele edilmemiştir hatta Halkevleri ve Köy Enstitüleriyle komünizmin gelişmesine katkıda bulunulmuştur. DP döneminde Amerika'nın da etkisiyle komünizm ve sosyalizm baskı altına alındı.

I. Menderes hükûmetinin programını değerlendiren Hüseyin Cahit Yalçın, *Ulus* gazetesindeki yazısında hükûmet programında net bir şekilde komünizm ile mücadeleden bahsedildiğini belirtti. Yalçın, bu mücadelenin millî bir mücadele olduğunu, dolayısıyla herkesin bu konuda hükûmetin arkasında olduğunu iddia etti¹⁷²⁶.

Türkiye'de komünizm ile mücadelenin hız kazandığı DP'nin ilk iktidar döneminde Amerika'da antikomünist¹⁷²⁷ hareketin ileri düzeyde olması elbette ki tesadüf değildir. CHP iktidarının son aylarında gündeme gelen ancak çalışmalarını tamamlanmadığı için çıkarılamayan Af Kanunu, DP'nin seçim vaatlerindendi. Nitekim DP iktidara geldikten sonra konuyu ele aldı. Genel aftan komünistlerin yararlanmamaları için Mecliste bazı milletvekilleri talepte bulundular. Ancak yurt içinde ve dışında pek çok kişi Nâzım Hikmet'in affı için kampanyalar başlattı. Neticede 14 Temmuz 1950'de çıkarılan Af Kanunu'ndan pek çok komünist gibi Nâzım Hikmet de istifade ederek hapisten çıktı¹⁷²⁸.

Türkiye'deki sol eğilimli basında Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore'ye asker göndermesinin aleyhinde Sovyetler Birliği'nin isteği üzerine yazılar yayınlanmaktaydı. Sovyetler Birliği o dönemde genel af ilanı ile hapisten çıkan Nâzım Hikmet vasıtasıyla sol basını ve basın üyelerini yönlendirmekteydi¹⁷²⁹. Hükûmet

1725 Bkz. Menderes'in Gaziantep Konuşması **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

1726 Hüseyin Cahit Yalçın, "Komünizme karşı hükûmetin politikası...", **Ulus**, 22 Haziran 1950, s. 1.

1727 Bu hareketin en önemli ismi, Senatör Joseph Raymond McCarthy idi. Bu yüzden McCarthyçilik olarak da adlandırılan bu akım özellikle 1950-1954 yılları arasında komünizm ile çok sert mücadele etti. 1947'de başlayan bu hareket, Türkiye'den de ilgiyle takip edildi. Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 289.

1728 13 yıl aradan sonra özgürlüğüne kavuşan Nâzım Hikmet, 22 Haziran 1951'de ülkeden kaçtı. Gazeteci ve Milletvekili Nadir Nadi köşesinde Nâzım Hikmet'in kaçışını yorumlarken Nâzım Hikmet ve onun gibi düşünenleri eleştirerek "bırakın gitsinler..." ifadesini kullandı. Nadir Nadi, "Bırakın gitsinler..." **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1951, s. 1,2.

1729 Hasanlı, **age.**, s. 458.

bunun üzerine sol eğilimli yayın yapan gazete ve dergileri kapatmaya karar verdi. Marko Paşa, Zincirli Hürriyet, Nuh'un Gemisi adlı dergiler bunların en önemlileridir¹⁷³⁰. Sol eğilimli yazılar yazan gazeteci ve yazarlar da tutuklandılar.

Komünizm ile mücadelede önemli olaylardan biri de Barışseverler Derneğinin kapatılmasıdır. Behice Boran başkanlığında kurulmuş bir cemiyettir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin desteğiyle dünyanın her yerinde barış cemiyetleri kurulmaya başlanmıştı. Barışseverler Derneği de bu çerçevede kurulmuş bir cemiyettir. Hükûmetin Kore'ye asker gönderme kararı alması üzerine cemiyet bir beyanname yayınlayarak bu karara karşı çıktı ve toplumu etkileyebilmek için beyannameyi her yerde dağıttırdı. Ancak hükûmet bunları toplattırdı¹⁷³¹. Menderes düzenlediği bir basın toplantısında kökü dışarda olan bu cemiyetin komünizmin hâkimiyetindeki bir barıştan söz ettiğini savundu¹⁷³².

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye notalar verdiği ve ilişkilerin oldukça gerildiği bir dönemde Sevim Tari'nin¹⁷³³ 26 Ekim 1951'de Marsilya'ya gitmek üzere Galata rıhtımında tutuklanmasıyla başlayan sürece tarihte "1951 tevkifatı"¹⁷³⁴ denilir. Bu süreçte kısa süre içinde başta Türkiye Komünist Partisinin liderleri olmak üzere çeşitli mesleklerden 187 kişi tutuklandı. 1951 tevkifatı Cumhuriyet tarihinin komünistlere karşı başlatılan en kapsamlı harekettir.

16 Kasım 1951'de yani "1951 tevkifatı"nın gerçekleştiği dönemde Meclise 141 ve 142. maddelerin komünizmle mücadelede yetersiz kaldığı gerekçesiyle bir grup milletvekili tarafından söz konusu maddelerde değişiklik yapılmasını isteyen bir önerge sunuldu. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1951'de kanun değişikliği yapıldı. Yapılan değişiklik ile hapis cezaları ağırlaştırıldı, suçun kapsamı genişletildi ve idam cezası getirildi¹⁷³⁵.

O günlerde Başbakan Menderes, yabancı gazetecilerle yaptığı görüşmelerde Türk halkının yaşam tarzı ile komünizmin birbirinden çok farklı olduğunu bu yüzden Türkiye'de millî bir komünizm hareketinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifade etti. Ülkede var olan komünist söylemlerin her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bireysel olduğunu savundu. Menderes, bütün bu memnuniyet verici

1730 Sertel, *age.*, s. 414.

1731 Sabiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950**, Ant Yay, İstanbul t.y., s. 412-414.

1732 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

1733 Mihri Belli ile evlendikten sonra soyadı Belli oldu (Sevim Belli).

1734 Bazı yazarlar, 1951 yılı sonlarında başlayan ve 1952 yılı boyunca devam eden bu tutuklama olayları için "1952 tevkifatı" ifadesini kullanmaktadır. Toker, *age.*, s. 169.

1735 **Resmî Gazete**, 11 Aralık 1951, S 7979, s. 2385-2386.

duruma rağmen “komünizm emperyalizminin” faaliyetlerine karşı dikkatli olduklarını belirtti¹⁷³⁶.

Komünistlerin en fazla etkili olduklarına inanılan alan Millî Eğitim idi. Bu sebeple önce okullara el atıldı. Millî Eğitim Bakanı Tefik İleri döneminde komünizme adeta savaş açıldı. Öncelikle öğretmenlerin siyasetle uğraşmaları yasaklandı. Aksi bir duyum alındığında söz konusu öğretmen ya da öğretmenler hakkında derhal soruşturma açıldı. Dedikodular üzerine Bakanlığa bağlı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kaldırdı¹⁷³⁷. İlkokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki bazı hikâye ve şiirler yapılan inceleme sonucunda sol eğilimli oldukları gerekçesiyle kitaplardan çıkarıldı. Bazı yazar ve şairlerin kitaplarının kütüphanelerde olması yasaklandı ve bu kitaplar toplatıldı¹⁷³⁸. CHP döneminde kurulmuş olan Halkevlerinin, Sovyetler Birliği’ndeki “Norondi Dom”lardan esinlenerek kurulmuş olduğu iddia edildi. Bu kurumlarda komünizm propagandası yapıldığı ileri sürüldü¹⁷³⁹.

Başbakan Adnan Menderes, 18 Ocak 1953’te Gaziantep’te yaptığı bir konuşmada DP’nin iktidara geldiği ilk dönemlerde komünistlerin, yeni iktidarın ortama hâkim olamayacağı düşüncesiyle bazı gazeteler çıkardıklarını ancak hükümetin kanunlara yeni hükümler koymak ve hâkimlerin bazı yetkilerini artırmak suretiyle duruma hâkim olduğunu ifade etti. Aldıkları tedbirlerle komünistlerin attıkları her adımdan haberdar olduklarını ve hemen müdahale ettiklerini belirten Menderes, bu şekilde ülkeyi komünistler için nefes almamaz hale getirdiklerini savundu. Ayrıca CHP döneminde komünizmle daha etkili bir şekilde mücadele imkânı olmasına rağmen hükümetlerin yeterince mücadele etmediğini iddia etti. Komünizmin her ülkede farklı metotlar kullandığını belirten Menderes, din karşıtı olmasına rağmen İslam ülkelerinde bu akımın Müslüman Kardeşler teşkilatlarını desteklediğini ileri sürdü. Komünistlerin amacının ülkelerde iç karışıklık çıkararak o ülkeyi nüfuzu altına almak olduğunu iddia etti. Menderes bu sebeple komünizmin çok sinsi ve tehlikeli olduğunu savunarak hep birlikte mücadele edilmesi gerektiğini söyledi. Bu hususta CHP’nin de kendileri gibi iş birliğinden yana olduğunu inandığını belirtti. Menderes, komünizmin sosyal, siyasi ve ekonomik bir düşünce olmaktan çıktığını belirterek Türkiye’yi istila etmek isteyen ülkelerin bir aleti ve hatta casusu

1736 Canadian Association of Broadcaster muhabiri Lawrence Henderson’un Menderes ile yaptığı röportaj için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951; Alman Die Neue Zeitung gazetesinden Alfred Joachim Fische’nin Menderes ile yaptığı röportaj için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:102-633-5, Tarih:1951.

1737 Toker, **age.**, s. 120.

1738 Karpat, **age.**, s. 301.

1739 Bu iddiaların da etkisiyle bir süre sonra bu kurumlara son verilecektir. Karpat, **age.**, s. 304.

olduğunu iddia etti. Türkiye’de komünizmin başarılı olmasının mümkün olmadığını savunan Menderes, kuzeyden gelen bu tehlikeye karşı Türk insanının pek çok kez direndiğini ve hemen her aileden bu yolda verilmiş canlar olduğunu belirtti¹⁷⁴⁰.

4.6.2. Aşırı Sağ Akımlar ile Mücadele

Bu dönemde Türkiye’de baş gösteren ve DP’nin mücadele etmek zorunda kaldığı aşırı sağ akımları iki grupta ele alabiliriz. Bunlardan biri dini yani irticai faaliyetlerdir. Diğeri ise Turancılıktır.

4.6.2.1. İrtica ile Mücadele

1950 seçimleri öncesinde oy uğruna hem muhalefet partilerinin hem de CHP’nin laiklikten taviz verdikleri daha önce belirtilmişti. Bu hususta seçimlerden sonra da gündemi meşgul ederek Atatürk’ü Koruma Kanunu’nun çıkarılmasına sebep olacak olan Tıcani tarikatı önemli bir yere sahiptir. 1950 seçimleri öncesinde CHP, muhalefet partileri tarafından dindar kesimin oylarını alabilmek için Tıcaniler ile iş birliği yapmakla suçlanmıştı. DP’ye yakınlığıyla bilinen Zafer gazetesi bazı Tıcani tarikatı üyelerinin CHP’ye üye olduklarını, hatta CHP Genel Başkanı ile görüştiklerini ileri sürmüştü. Gazete, Ankara’nın Saimekadın köyünde gece yarısı jandarmanın gördüğü bir kalabalığa müdahale ettiğini, yakalananların sorgulanması sonucunda Tıcanilerin CHP propagandası yaptıklarının anlaşıldığını iddia etmişti. Haberde daha da ileri gidilerek Tıcanilerin lideri olan Kemal Pilavoğlu’nun da CHP üyesi olduğu ileri sürülmüştü¹⁷⁴¹. CHP bu iddiaları o dönemde reddetmişti. DP iktidara geldikten sonra Tıcaniler, Atatürk’ün heykel ve büstlerine zarar vermeye başladılar. CHP ve DP daha önce olduğu gibi bu konuda birbirlerini suçlamaya devam ettiler. CHP, hükûmeti Tıcanilere karşı yeterli tedbir almamakla¹⁷⁴² DP’de CHP’yi hükûmeti yıpratmak için Tıcaniler ile iş birliği yapmakla suçladı.

Atatürk’ün büst ve heykellerine yapılan saldırıların artması üzerine irtica konusu Meclise taşındı. 22 Şubat 1951’de Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmeleri sırasında bazı konuşmacılar irtica meselesine değindiler. Bu konuşmacıların çoğunluğu irticanın cahillikten kaynaklandığını ve bunun önüne geçebilmek için nitelikli din adamları yetiştirmek gerektiğini savundular. Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, Türkiye’de irtica tehlikesinin olmadığını iddia etti. Onat, 31

1740 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

1741 “Ankara’da C.H.P.nin yeni propagandacısı: Pilavoğlu”, **Zafer**, 11 Nisan 1950, s. 1,6.

1742 CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek basına yaptığı bir açıklamada hükûmetten beledikleri önceliğin inkılapların korunması olduğunu belirtti. “Kasım Gülek’in basına beyanatı”, **Akşam**, 1 Nisan 1951, s. 1,2.

Mart Olayını bu vatanın evlatlarının bastırıldığını hatırlattı. Menemen Olayını birkaç esrarkeşin çıkardığını ve halktan katılımın olmadığını, o zamanki iktidarın temizlik hareketi yapmak için bu olayı bir silah gibi kullandığını ileri sürdü. Onat, Menemen Olayının asla bir irtica olayı olmadığını savundu¹⁷⁴³. Onat, sözlerinin devamında Türkiye’de irtica olmadığını, şurada burada söylenmiş ya da yazılmış yazılara bakarak irtica tehlikesinin olduğunu iddia etmenin ve halka dini baskıda bulunmanın yanlış olduğunu savundu. Ayrıca komünizme karşı dine önem verilmesi gerektiğini belirterek “... *komünizm bir yıldırım ise bunun paratoneri dindir, Komünizm bir zehirse, onun panzehiri dindir, komünizm bir mikropsa onun serumu, aşısı yine dindir.*”¹⁷⁴⁴ dedi.

Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, dini irtica yapanların milletin ahlakını bozan kişiler olduğunu çünkü bu kişilerin kendi nefislerini, hislerini tatmin etmek için dini yok etmeyi istediklerini ileri sürdü. İşeri, bir dönem tabu gibi dokunulmazlığı olan Anayasa’daki altı ilke hakkında, “... *Anayasadan altı oku kaldırmak, ah o altı ok, neler yaptı, bu milletin kalbine battı ne din ne ahlak bıraktı. Hâlâ da Anayasada lök gibi oturuyor. Evvel-emirde bunu kaldırmak lâzımdır. Bu varken rahat ve huzur yoktur...*”¹⁷⁴⁵ dedi.

Necdet Açısal (Urfa), konuşmasında senelerdir bu ülkede dinci yobazlarla mücadele ettiklerini ancak henüz kökünün kurumadığını ifade etti. Yobazlığın İslam dini cephesinde başarılı olamayacağını anlayınca inkılap cephesine kaydığını ileri sürdü. Açısal, “... *Yeni yobazlara yeni kisveleriyle inkılâp yobazları adını verebiliriz. Eskiler yeşil sarıklı idiler, yeniler silindir şapkalıdır. Eskiler her yeniliğe ‘Eyyvah din elden gidiyor’ diye mâni olurlardı. Yeniler ise ‘Eyyvah inkılâplar elden gidiyor’ diye bağıryorlar. Bu suretle inkılâp güneşini de gölgelemeye çalışıyorlar.*”¹⁷⁴⁶ dedi. Yobazlıkla muhakkak mücadele edilmesi gerektiğini belirten Açısal, hükûmetten İslam yobazlarıyla nasıl mücadele ediliyorsa inkılap yobazlarıyla da aynı şekilde mücadele edilmesini istedi¹⁷⁴⁷. İrtica ve inkılaplar hakkında bunlar konuşulurken daha önce bazıları CHP üyesi olan DP milletvekilleri ciddi bir itirazda bulunmadılar. Hatta kendilerini inkılapların bekçisi gibi gösteren CHP milletvekilleri bile yapılan eleştirilere ve aleyhteki konuşmalara cevap vermediler.

1743 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 444-446.

1744 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 446.

1745 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 448.

1746 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 450.

1747 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 5, B 48, (22.02.1951), s. 451.

Mart 1951’de Konya’da DP Kongresi’nde bir kişinin Arap harfleri, fes, çarşaf istediklerine dair ifadeler kullanması irtica konusunun alevlenmesine sebep oldu. Basın ve CHP ülkede büyük bir irtica tehlikesinin olduğunu ısrarla dile getirdiler. Bunun üzerine Menderes, basına yaptığı açıklamada ülkenin her tarafında DP kongrelerinin yapıldığını ve hiçbir yerde irticai bir söylem ya da olay olmadığını ifade etti. Menderes, demokrasinin bir hoşgörü ve tahammül rejimi olduğunu hatırlatarak sadece Konya’da yaşanan olay sebebiyle “... *memlekette irtica tehlikesi vardır diyerek beyecan uyandırmaya çalışmayı eğer siyasal bir maksat güdülmüyorsa vicdan hürriyetine karşı bir nevi baskı ve taassubun tezahürü saymak icabeder.*¹⁷⁴⁸” dedi.

21 Mart 1951’de İstanbul’da dört yüz-beş yüz kişilik bir öğrenci grubu irticayı protesto etmek için izinsiz bir gösteri düzenledi. Başbakan Adnan Menderes, Anadolu Ajansı’na verdiği beyanatta bu gösteriyi kınadı. Her şeyden önce izinsiz olarak gösteri yapmanın dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de kanun dışı olduğunu belirtti. Ülkede olmayan irticayı varmış gibi göstermenin irticaya davetiye çıkarmak anlamına geleceğini savundu. Bu tip gösterilerin amacının devletin güçlerinin var olan bir tehlikeyi önlemekte aciz kaldığını ispatlamaya yönelik olduğunu belirtti. Bunun da dini siyasete alet etmekten başka bir şey olmadığını ileri sürdü¹⁷⁴⁹.

Kamuoyunda bu tartışmalar devam ederken 27 Haziran’da Ticiani Tarikatı üyeleri, şeyhleri Kemal Pilavoğlu ile birlikte tutuklandılar¹⁷⁵⁰.

CHP’nin 1950 seçimleri öncesinde iş birliği yaptığı Ticianiler ile seçim sonrasında da DP’yi yıpratmak için birlikte hareket etmeye devam ettiği görülmektedir. Burada devlet bürokrasisine hâkim olan güçlerin, henüz yeni iktidara gelmiş olan DP’yi aciz göstermek amacıyla Ticiani meselesini planlı bir şekilde ortaya koydukları düşünülmektedir. Bilindiği gibi DP hem inkılap taraftarları hem de dindar kesimin destek verdiği bir partidir. Dolayısıyla CHP’nin, Ticianilerin faaliyetleri vasıtasıyla inkılap taraftarlarına DP’nin inkılapları koruyamadığı mesajını verip bu şekilde onları, DP’den uzaklaştırmayı planladığı düşünülebilir. Diğer yandan Ticiani tarikatına karşı DP’nin harekete geçmesiyle birlikte dindar seçmen de DP’den uzaklaşmış olacaktı.

1748 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

1749 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

1750 “Ticiani meczuplarına karşı geç kalmış ilk tedbirler”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1951, s. 1.

18 Ocak 1953'te Gaziantep'te halka hitap eden Menderes, irtica meselesinden bahsederken dini yayınlar konusuna değindi. Bu yayınlara bakıldığında ilk göze çarpan hususun kullanılan dil olduğunu, bunların hepsinde dinin ne kadar ulvi bir mefhum olduğundan bahsedildiğini belirtti. Ancak bunlardan bazılarının terbiyeli bir insanın ağza almayacağı şekilde kaba ve müstehcen ifadeler kullandıklarını ileri sürdü. Bu yayınları yapanların din istismarcıları olduklarını ve milletin iyi niyetinden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya çalıştıklarını iddia etti¹⁷⁵¹.

4.6.2.1.1. Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Çıkarılması

1950 seçimlerinin ardından Tıcani tarikatının üyeleri tarafından Atatürk'ün büst ve heykellerine yönelik saldırıların gerçekleştirilmesi DP ile CHP arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep oldu. Bu vesileyle CHP'nin ve bazı derneklerin sürekli olarak kendilerini Atatürk'ün ve inkılapların koruyucusu olarak görmeleri DP'yi rahatsız etmekteydi¹⁷⁵². Bunun üzerine DP, sorunu çözmek için Atatürk'ü korumaya yönelik bir kanun çıkarmaya karar verdi. Bu konuyla ilgili kamuoyunda ciddi tartışmalar oldu. Basın ve Meclis ikiye bölündü. Bir kısmı kanunun çıkarılması gerektiğini savunurken diğer kısmı böyle bir kanuna gerek olmadığını savunuyordu. Kanunun çıkarılmasına karşı olanlar Atatürk'ü korumak için kanuna ihtiyaç olmadığını, Atatürk'ün büst ve heykellerine yapılan saldırıların kanunla önlenemeyeceğini, bu saldırıların sebeplerinin ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürüyorlardı¹⁷⁵³.

Kanun tasarısının Mecliste görüşülmeye başlandığı günlerde gazeteci Selim Ragıp Emeç, "... Bütün bir milletin ivazsız muhabbetine mevzu olan mânevî bir varlık için hiçbir maddî külfet yaratmayan *tasarının bütün hedefi, ... millî bir sükûneti taknin etmekten ibarettir. ... onun hak kazandığı bu mahfuziyete itiraz etmek ...bu muhabbet ve bağlılığın suniliğini ispat eden açık belirtiler olarak mütalâa edilse yeridir.*¹⁷⁵⁴" demek suretiyle kanunun çıkarılması gerektiğini savundu. Gazeteci Mümtaz Faik Fenik ise DP iktidarı döneminde gelen hürriyet ortamının bazı kişilerce yanlış değerlendirildiğine dikkat çekerek bu sebeple Atatürk'ün hatırasına

1751 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-79-1, Tarih:18.01.1953.

1752 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

1753 Nadir Nadi, "Atay Korumak", **Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar Bir İflasın Kronolojisi 1950-1960**, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1961, s. 41.

1754 Selim Ragıp Emeç, "Atatürk için...", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1951, S 210, s. 112-113.

saygısızlık edenler olduğunu belirtti. Milleti rahatsız eden bu durumun ortadan kaldırılması için böyle bir kanuna ihtiyaç olduğunu ifade etti¹⁷⁵⁵.

Kamuoyunda irtica hakkındaki tartışmalar devam ederken DP milletvekilleri, 29 Mart 1951’de Atatürk’ü Koruma Kanunu’nun tasarısını Meclis Başkanlığına sundular¹⁷⁵⁶. Tasarının görüşülmesine 4 Mayıs 1951’de başlandı. DP Ankara Milletvekili Salâhaddin Âdil, inkılapların yapılmasında Mustafa Kemal’in büyük payı olmakla beraber inkılapları sadece ona mal etmenin doğru olmadığını savundu. Söz konusu tasarının kanunlaşması halinde 27 yıllık tek parti iktidarının da eleştirilemeyeceğini ileri sürdü. Âdil bu sebeple tasarıya karşı olduğunu belirtti¹⁷⁵⁷. Arif Hikmet Pamukoğlu (Giresun) ise tasarının Anayasa’nın 69. maddesinde belirtilen eşitlik ilkesine aykırı olduğunu iddia etti¹⁷⁵⁸. Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara), bu tasarının kabulünün Atatürk’ün büst ve heykellerine birkaç kişinin yaptığı saldırıyı bütün millete mal etmek anlamına geleceğini iddia etti. Bu yüzden tasarıya karşı olduğunu ifade etti¹⁷⁵⁹.

Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu, tasarının aleyhinde olan milletvekillerinin özellikle şu üç noktada itirazlarının toplantıdığını ileri sürdü: *“Biri; kanunun Anayasaya muğayir olduğu, yine Anayasanın bir maddesine istinat edilerek, ileri sürülmektedir. İkincisi de; antidemokratik olması bahis mevzuudur. Üçüncüsü ise; bir şahıs için bir kanun yapılamayacağı mevzuudur.”* Nasuhioğlu, bu fikirlerin hiç birine katılmadıklarını belirterek Atatürk’ün hatırasını korumak için bu kanunu çıkarmak zorunda olduklarını belirtti¹⁷⁶⁰.

CHP Milletvekili Kamil Boran (Mardin), hükûmetin yeterli tedbirleri alması halinde böyle bir kanuna ihtiyaç olmayacağını savundu. Sinan Tekelioğlu (Seyhan) ise tasarıyı Tahrir-i Sükûn Kanunu’na benzeterek, tasarının Türk milletine hakaret olduğunu iddia etti¹⁷⁶¹.

DP Milletvekili Enver Karan (Erzurum), tasarının lehinde konuştu. Karan, dünyanın başka bir yerinde böyle bir kanun olup olmadığının önemli olmadığını çünkü kanunların ülkelerin ihtiyaçlarına göre yapıldığını dolayısıyla Türkiye’de de

1755 Mümtaz Faik Fenik, “Atatürk düşmanları...”, **Ayın Tarihi**, Mayıs 1951, S 210, s. 111-112.

1756 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 72, (04.05.1951), s. 142.

1757 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 72, (04.05.1951), s. 40-42.

1758 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 72, (04.05.1951), s. 43-44.

1759 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 72, (04.05.1951), s. 45-47.

1760 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 72, (04.05.1951), s. 51.

1761 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 72, (04.05.1951), s. 56-57.

Atatürk'ün aziz hatırasını korumak için böyle bir kanuna ihtiyaç olduğunu savundu¹⁷⁶².

DP İstanbul Milletvekili Füzûzan Tekil ise şöyle dedi:

“...bu memlekette bir içtimai fırtına kopmasını bekliyen [bekleyen] bir idioloji [ideoloji] vardır. Ve pusudadır... Burada şunu da kabul etmek zarureti vardır ki bu düşman idioloji [ideoloji] bu memlekette hürriyet savaşına atılmış olan Demokrat Partinin muvaffak olmasını hiçbir zaman istememiştir. Elbette o zaman bunu istismar etmek istemeyeceklerdi [istemeyeceklerdi]. Bugün Demokrat Partinin muvaffak olmamasını isteyen [isteyen] ve onu bin bir türlü sinsi ve tertipli hareketlerle aciz içinde göstermek isteyenler [isteyenler] yine onlardır...”¹⁷⁶³”

Tekil, bu şartlar altında Atatürk'ün hatırasını korumak için kanuna ihtiyaç olduğunu ileri sürdü.

Adalet Komisyonu sözcüsü Hâmit Şevket İnce, söz konusu tasarı ile savcılara Atatürk'e ve onun eserlerine dil uzatanları takip hakkı verildiğini dolayısıyla tasarının kanunlaşması gerektiğini savundu¹⁷⁶⁴. Muhlis Tümay (Manisa), kanun tasarısının hazırlanma sebebinin Atatürk'ün heykel ve büstlerine yapılan saldırıların toplumda oluşturduğu huzursuzluk olduğunu ileri sürdü¹⁷⁶⁵. Halide Edip Adıvar (İzmir) ise Atatürk'ün heykel ve büstlerine saldırılmasının iki sebebinin olabileceğini iddia etti. Bunlardan birincisinin saldırganların hükûmeti zayıf görmeleri, ikincisinin ise hükûmetin irticaya karşı tavizkâr görünmesi olduğunu ileri sürdü. Bunlardan ikincisinin daha kuvvetle muhtemel olduğunu savundu. Adıvar, tasarının komisyona iade edilerek yeniden düzenlenmesi gerektiğini savundu¹⁷⁶⁶.

Muğla bağımsız milletvekili olan gazeteci Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde kanun çıkarmakla, Ticani tarikatı üyelerini tutuklamakla Atatürk'ün, dolayısıyla inkılapların korunamayacağını savundu. Nadi, öncelikle yürürlükte olan harf inkılabı, kıyafet inkılabı gibi kanunları tam olarak uygulamak ve bunlardan taviz vermemek hatta bu kanunlara uymayanlar için cezaların artırılması gerektiğini ileri sürdü¹⁷⁶⁷.

1762 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 72, (04.05.1951), s. 64-65.

1763 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 72, (04.05.1951), s. 65-66.

1764 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 73, (07.05.1951), s. 83.

1765 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 73, (07.05.1951), s. 86.

1766 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 7, B 73, (07.05.1951), s. 89-92.

1767 Nadir Nadi, “Atatürk Kanunu”, **Ayın Tarihi**, Temmuz 1951, S 212, s. 95-96.

15 Temmuz 1951'de Eskişehir İl Kongresi'nde konuşan Başbakan Adnan Menderes, Atatürk'ün heykel ve büstlerine yapılan saldırıların o heykellerin taşına tuncuna değil, bu heykellerin temsil ettiği zihniyete yani inkılaplara karşı yapıldığını ifade etti. Menderes, bu sebeple Atatürk'ü korumak için kanun çıkarmanın gerekli olduğunu savundu¹⁷⁶⁸.

Ticani tarikatı liderinin tutuklamanın ardından Atatürk'ü Koruma Kanunu yeniden gündeme geldi. Menderes, DP milletvekillerini örgütleyerek Mecliste tasarı lehinde konuşmalarını sağladı¹⁷⁶⁹. 25 Temmuz 1951'de tasarı kabul edilerek kanunlaştı¹⁷⁷⁰. Ancak Kanun'un çıkarılması ne irticai faaliyetleri ne de CHP'nin DP'yi inkılaplardan taviz vermekle suçlamasını engelleyebildi.

Bu arada önemli bir gelişme yaşandı. Ekim 1944'te temelleri atılan Anıtkabir inşaatı 10 Kasım 1953'ten kısa bir süre önce tamamlandı ve bu tarihte düzenlenen törenle Mustafa Kemal'in naaşı Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrinden alınarak Anıtkabir'e taşındı¹⁷⁷¹. DP'nin 1950-1954 döneminde dikkate değer Atatürk hakkındaki en önemli adımlarından biri Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'u çıkarması, diğeri de Anıtkabir inşaatının tamamlanıp Atatürk'ün naaşının nakledilmesi olmuştur.

4.6.2.1.2. Büyük Doğu Dergisinin ve Millet Partisinin Kapatılması

DP'nin fiili anlamda irtica ile mücadelesi 22 Kasım 1952'de Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a suikast teşebbüsünde bulunulmasının ardından hız kazandı. Yapılan incelemede suikastın irticai bir örgüt tarafından yapıldığı kanaatine varıldı. Sorumlular yakalanarak yargılandılar¹⁷⁷². Yapılan kovuşturmada Büyük Doğu dergisinin sahibi olan Necip Fazıl Kısakürek suçlu olduğu gerekçesiyle

1768 BCA Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

1769 Selçuk Koca, "Atatürk'ü Koruma Kanunu", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, (Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 328.

1770 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 9, B 104, (25.07.1951), s. 324; Kanun metni için bkz. **Resmî Gazete**, 31 Temmuz 1951, S 7872, s. 1713.

1771 "Sen ölmezsin Atatürk", **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1953, s. 1.

1772 Hüseyin Üzmez adında 18 yaşındaki bir genç Yalman'a ateş etmişti. Üzmez yakalandığında Yalman'ın gazetesinde irtica karşıtı yazdığı yazılardan duyduğu rahatsızlık dolayısıyla onu öldürmek istediğini söylemek suretiyle suçunu itiraf etti. Yalman, **age.**, s. 297.

le tutuklandı¹⁷⁷³. Büyük Doğu¹⁷⁷⁴ dergisi kapatıldı¹⁷⁷⁵. Kısakürek, iddiaları ve suçlamaları hiçbir zaman kabul etmedi. Masonlar aleyhine yazdığı yazılardan dolayı Mason ve Yahudilerin baskısıyla dergisinin kapatıldığını iddia etti¹⁷⁷⁶.

7 Şubat 1953'te Ankara'da toplanan DP Küçük Kongresi'nde Menderes yaptığı konuşmada dinin dünya işlerine ve siyasete karıştırılmaması için bir kanun çıkarılması gerektiğine işaret etti¹⁷⁷⁷. Nitekim kısa bir süre sonra bu konu TBMM'de ele alındı. 24 Temmuz 1953'te Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun¹⁷⁷⁸ kabul edildi.

MP, DP'den ayrılan milletvekilleri tarafından 20 Temmuz 1948'de kurulmuştu. 27 Ağustos 1948'de Öz Demokratlar Partisinin katılımıyla MP biraz daha güçlenmişti¹⁷⁷⁹.

DP iktidara geldikten sonra da MP'nin DP'ye bakış açısında bir değişim olmadı. MP'nin Meclisteki Milletvekili Osman Bölükbaşı, her zaman DP'yi CHP'nin devamı olmakla suçladı. DP'nin ortaya yeni bir politika koyamadığını iddia etti. Diğer yandan CHP'ye çatismaktan da geri kalmadı.

1773 Büyük Doğu dergisinin sahibi olan Necip Fazıl Kısakürek, 1 yıl 3 günlük hapis hayatı sırasında Adnan Menderes'e mektuplar yazdı. Kendisinin suçsuz olduğunu anlatmaya çalıştı. Mektuplara ilgisiz kalamayan Menderes, Ankara Valisini Kısakürek'i ziyaret etmesi için hapishaneye gönderdi. Valinin ziyaret sırasında Kısakürek'e kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan celsede serbest bırakılacağını söylediği rivayet edilmektedir. Alâattin Karaca, **Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi Mektuplarla ve Belgelerle**, Lotus, Ankara 2009, s. 85.

1774 Necip Fazıl Kısakürek tarafından 17 Eylül 1943-5 Haziran 1978 arasında çıkarılmış bir edebiyat ve siyaset dergisidir. Muhalif yazıları sebebiyle pek çok kez kapatıldı. İlk yıllarda Hüseyin Cahit Yalçın, Pertev Naili Boratav, Sait Faik Abasıyanık, Özdemir Asaf, Burhan Belge, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi isimler destek verdi. Daha sonra bu dergi İslami hareketin en önemli yayın organlarından biri oldu. Heper, **age.**, s. 177.

1775 Kısakürek, Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf çekerek yapılan uygulamanın haksızlığını ifade etti ve bir an evvel bu haksız durumun ortadan kaldırılmasını istedi. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:18-100-42, Tarih:30.03.1951.

1776 Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, Ötügen, İstanbul 1970, s. 249

1777 "Başbakan çok önemli bir konuşma yaptı", **Ulus**, 8 Şubat 1953, s. 1; Eroğul, **age.**, s. 122.

1778 **Resmî Gazete**, 29 Temmuz 1953, S 8470, s. 6843-6844.

1779 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Meclise sadece Osman Bölükbaşı'nı milletvekili olarak gönderebildi. Osman Bölükbaşı ve faaliyetleri için bkz. Adem Çaylak, **Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Ahmet Emin Yalman'a suikast teşebbüsünün ardından irticai örgütler üzerine giden hükûmet MP üzerine de gitti. Ancak sürecin hızlanması MP'den ayrılan bir grup politikacının¹⁷⁸⁰ MP içinde irticanın baş gösterdiğini iddia ederek Adalet Bakanlığı ve Cumhuriyet Başsavcılığını göreve çağırmalarıyla oldu¹⁷⁸¹. Savcılık derhal soruşturma başlattı. Bu arada MP Genel Başkanlığı da kendilerini bu şekilde suçlayanların, iddialarını ispat etmesini istedi¹⁷⁸². Yapılan incelemeler sonucunda din, mezhep, tarikat esaslarına dayanan ve amacını saklayan bir dernek olduğu gerekçesiyle MP kapatıldı¹⁷⁸³. Ülke çapındaki 2000 civarındaki şubesi mühürlendi. Mallarına el konuldu¹⁷⁸⁴. MP'nin kapatılması hem DP hem de CHP'yi memnun etti. Gazeteci Falih Rıfki Atay, MP'nin oy uğruna Malatya suikastından sonra bile irticaya destek vermeye devam ettiğini iddia etti¹⁷⁸⁵. Mümtaz Faik Fenik ise MP için "*Parti değil adi bir isyan çetesi*"¹⁷⁸⁶ değerlendirmesini yaptı.

MP'nin kapatılması, hem CHP hem de DP'yi memnun etti. Gazeteci Tekin Erer, MP'nin DP ve CHP'nin iş birliğiyle sırf oylarına göz diktikleri için kapatıldığını ileri sürmektedir. Erer'e göre gerçek anlamda MP'nin kapatılmasını gerektirecek bir suç unsuru yoktur. Kaldı ki partilere çeşitli fikirlere mensup insanların girip çıkması doğaldır. MP'yi birkaç kişi yüzünden irtica ile suçlamak da doğru değildir. Erer, bu hadiseyle birlikte Türk siyasetinde parti kapatma geleneğinin de başlamış olduğunu iddia etmektedir¹⁷⁸⁷.

CHP, MP'nin kapatılmasına önce açıkça destek verdi. Nitekim Ulus gazetesinde Nihat Erim, "*... Gereken cezanın mesullere tatbikini Devletin uyanıklığına bir işaret sayarız. Devrimlere bağlanmış insanlar olarak da bir kötülüğün önlenmiş olmasını ayrıca sevinçle karşılıyoruz.*" demek suretiyle MP'nin kapatılması karşısında

1780 Bu politikacıların isimleri şöyledir: Yusuf Hikmet Bayur, Vasfi Raşit Seviğ, Kemal Tamer, A. Rıza Baskan, Saffet Olgaç, V. İleri, Hüseyin Orak, Sabri Yonar, Tekin İleri Dikmen. "İnlilâpçılar M, Partisinden ayrıldılar", **Ulus**, 30 Haziran 1953, s. 1.

1781 "Millet Partisi hakkında savcılık tetkikler yapıyor", **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1953, s. 1.

1782 Çaylak, **age.**, s. 193-194.

1783 "Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1953, s. 1.

1784 "M. Partisinin 2000 küsür Şubesi dün mühürlendi", **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1953, s. 1.

1785 Falih Rıfki Atay, "Üçüncü Büyük Partinin Kaderi", **Ayın Tarihi**, Temmuz 1953, S 236, s. 61-62.

1786 Mümtaz Faik Fenik, "Parti değil âdi bir isyan çetesi", **Zafer**, 9 Temmuz 1953, s. 1.

1787 Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1965, s. 153-154.

duydukları memnuniyeti dile getirdi¹⁷⁸⁸. Fakat çok geçmeden muhtemelen kendi varlığı için endişeye kapılan CHP, MP'nin kapatılış şekline karşı çıktı. 16 Temmuz tarihli Ulus gazetesinde bir partinin kapatılması için gerekli olan soruşturma ve kovuşturmanın adli mercilerce yapılması gerektiği savunuldu¹⁷⁸⁹.

Kapatılan MP'nin Genel Başkanı Mustafa Kentli karara itiraz etti¹⁷⁹⁰. Mahkeme, 27 Ocak 1954'te MP'nin kapatılması kararını onayladı¹⁷⁹¹.

MP'nin kapatılması, daha önceki yıllarda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasıyla benzerlik göstermektedir. Her üç parti de isnad edilen fakat ispat edilemeyen suçlar yüzünden kapatılmıştır. DP tarafından, MP'nin siyasi faaliyetlerine son verilmesi çok partili siyasi hayata geçildiği bir dönemde demokrasinin zarar görmesine sebep olmuştur.

4.6.2.2. Turancılık ile Mücadele

CHP iktidarı döneminde Turancılık Davası ile büyük sıkıntılar çekmiş olan Türk milliyetçileri DP'nin iktidara gelmesiyle oluşan nisbi demokrasi ortamında milliyetçi dernekler kurdular. Bu derneklerden en önemlisi Türkiye Milliyetçiler Derneği idi. Dernek komünizm ve benzeri akımlara karşı konferans, miting ve yürüyüşler düzenleyerek halkı bilinçlendirmeye çalışıyordu. Bu çalışmalarını sebebiyle başta komünizm olmak üzere bölücü ve yıkıcı akımlar tarafından hoş görülüyordu. Çünkü faaliyetleriyle bu akımlara mensup olan kişilerin ve derneklerin çalışmaları engellemektedir. Dernek toplumda görmüş olduğu ilgiye dayanarak her geçen gün şube sayısını artırdı. Daha sonra Türk Kültür Ocağı, Türk Gençlik Derneği gibi diğer milliyetçi derneklerle birleşerek Milliyetçiler Federasyonunu oluşturdu. İlk kongresinde DP Milletvekili Sait Bilgiç başkan seçildi. Derneğin amacı milliyetçi ve mukaddesatçı esaslara dayanan Türk milliyetçiliğini işlemek, Türk milletini meydana getiren unsurları korumak ve Türk milliyetçilerini teşkilatlandırmaktır. Mümtaz Turhan, Remzi Oğuz Arık, Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek gibi

1788 Nihat Erim, **Ulus**, 12 Temmuz 1953, s. 1.

1789 "C.H.P. Genel Başkanlığının tebliği", **Ulus**, 16 Temmuz 1953, s. 1.

1790 "Millet Partisi kapanma kararına itiraz etti", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1953, s. 1.

1791 DP ve CHP, MP üyelerinin kendi saflarına katabilmek için mücadeleye giriştiler. Bunun üzerine Partinin önemli isimleri dağılmayı önlemek için Cumhuriyetçi Millet Partisini kurdular. Partinin Genel Başkanlığına Ahmet Tahtakılıç getirildi. Partinin adının önüne "*cumhuriyetçi*" kelimesinin getirilmesi, MP'ye yöneltilen "*irtica partisi*" suçlamalarına karşı alınmış bir tedbirdir. Evren Ayhan, **Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 45.

Türk aydınları bu derneğe destek veriyorlardı¹⁷⁹². Komünizm tehlikesi ve bu tehlikeye karşı yapılan mücadele milliyetçiliği her geçen gün güçlendirdi.

Malatya olayının sanıkları hakkında yapılan araştırmada sanıklardan bazılarının Milliyetçiler Derneğine mensup oldukları düşüncesiyle bu derneğin kapatılmasına karar verildi¹⁷⁹³. Nitekim 22 Ocak 1953 tarihine gelindiğinde dernek 80 şubesiyle birlikte kapatıldı¹⁷⁹⁴. Beklenmedik bu olay Türk milliyetçileri tarafından büyük bir şaşkınlıkla karşılandı.

DP'nin Milliyetçiler Derneğini bir gecede niçin kapattığı milliyetçiler tarafından çok merak edildi. Hiçbir zaman gerçek sebep öğrenilemedi. Ancak tahminler yapıldı. Bunlardan bazıları şöyledir: DP'nin komünizme karşı tedbirler alırken ideolojik olarak sağa kaymak istememesi, sağlam bir bünyeye sahip olan derneğin daha sonra partileşip kendine rakip olmasından korkması, derneğe Büyük Doğuların sızdığı düşünülerek ilerde irticai faaliyetlerde bulunabileceği endişesi güdülmesi gibi¹⁷⁹⁵.

Derneğin kapatılmasının ardından aynı zamanda DP Milletvekili olan Milliyetçiler Derneği Başkanı Sait Bilgiç, Haysiyet Divanına sevk edildi. Daha sonra DP'den ihraç edildi. Derneğe destek verdiği gerekçesiyle Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri hakkında da pek çok söylenti çıktı¹⁷⁹⁶. Bu söylentiler üzerine İleri, Millî Eğitim Bakanlığından istifa etti (6 Nisan 1953)¹⁷⁹⁷.

Derneğin kapatılması CHP'yi memnun etti. DP-CHP ilişkilerinde adeta bir bahar havası yaşanmaya başladı. Zafer (DP'nin yayın organı) ve Ulus (CHP'nin yayın organı) gazeteleri adeta söz birliği etmişçesine derneğin aleyhinde haber ve yorumlar yayınladılar¹⁷⁹⁸. Bütün bunlar yaşanırken Başbakan Adnan Menderes, Turancılığı eleştiren pek çok konuşma yaptı. Bunlardan en çok ses getireni 8 Ocak 1953'te İstanbul Üniversitesinde "hürriyetler" hakkında yaptığı konuşmadır. Ko-

1792 Ercan Yılmaz, **Demokrat Parti Döneminde Milliyetçilik**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 56-58.

1793 Yalman, **age.**, s. 298.

1794 "Türkiye Milliyetçiler Derneği dün kapatıldı", **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1953, s. 1.

1795 Yalman, **age.**, s. 302.

1796 Ulus gazetesi bakanlık bütçesinden derneğe para aktarıldığını iddia etti. **Ulus**, 24 Ocak 1953, s. 1.

1797 "Üç Bakan Dün Kabineden Çekildiler", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1953, s. 1.

1798 Ulus gazetesi "*Milliyetçiler Derneğinin kapatılması tam tasviple karşılandı*" manşetiyle haberdan duyduğu memnuniyeti gösterdi. **Ulus**, 23 Ocak 1953, s. 1.

nuşmasında bütün düşüncelerin aşırısından kaçınmak gerektiğini, aşırılıkların hürriyetleri kısıtladığını belirterek üniversitelerde bulunan öğrenci cemiyetlerinin de ölçülü ve dikkatli olması gerektiğini ifade etti¹⁷⁹⁹. Menderes'in bu sözleri üzerine üniversitedeki milliyetçi öğrenci dernekleri bir bildiri yayınladılar. Bildiride gençler olarak kendilerinin Türk milletinin, ta kendisi olduklarını belirttiler. Menderes Gaziantep'te yaptığı bir konuşmada bu konuya değinerek üniversitedeki milliyetçi öğrencilerin milliyetçiliği tekellerine almış gibi davrandıklarını ileri sürdü. Herkesin milliyetçi olduğunu belirten Menderes, bu derneklerin insanları Türk olup olmamak noktasında sınıflandırmakla ülkeyi bölmeye çalıştıklarını iddia etti. Bu derneklerin çalışmaları sırasında sınırlarını aştıklarını ya da aşmak üzere olduklarını belirtti. Menderes, böyle bir niyetleri varsa siyasi bir parti olarak ortaya çıkmalarını tavsiye etti. Menderes konuşmasında DP programında yer alan milliyetçilik hakkındaki şu ifadelerle yer verdi: “*Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır... Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tabakkukunda vazifeli saymaktayız.*” Menderes, iktidara geldikleri ilk zamanlarda çeşitli sebeplerle aşırı ve tehlikeli düşünce akımlarıyla mücadele edemediklerini ve bazı kişilerin de DP'nin kendileriyle mücadele işini başaramayacaklarına inandıklarını belirtti. Fakat bundan sonraki dönemde hükümetin ideolojilerle mücadeleye devam edeceğini ifade etti¹⁸⁰⁰.

Bu süreçte pek çok milliyetçi aydın ve gazeteci tutuklandı. Milliyetçi eğilimli olduğu bilinen gazete ve dergiler kapatıldı. Yaşanan bu olaylar, milliyetçi kesimin DP'ye cephe almasına ve yeni arayışlar içine girmesine sebep oldu.

4.7. DP İktidarı Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkilerindeki Değişim

14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle Türk siyasi hayatında gerçekleşen rol değişiminin ardından taraflar yeni rollerine alışmaya çalışıyorlardı. Aslında iki taraf da beklemediği bu durum karşısında nasıl davranacağını çok iyi bilmiyordu. DP, Meclise büyük bir çoğunlukla gelmişti. İsteddiği her değişikliği yapabilecek güçteydi. Kaldı ki 1924 Anayasası'nda Meclisi dengeleyecek Anayasa Mahkemesi gibi bir güç de yoktu. DP ve seçmenleri, devlet bürokrasisinin CHP'nin elinde olmasını göz ardı ederek bir anlamda geçmişin intikamını almak istiyordu. CHP ise 27 yıldır

1799 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

1800 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-79-1, Tarih:18.01.1953.

sahip olduğu iktidarı terk ederken kendilerine DP tarafından yaşam hakkı tanınıp tanınmayacağı endişesini taşıyordu.

DP, 18 Mayıs 1950'de bir beyanname yayınladı. Beyanname "… *Azlıkta kalan siyasi fikir ve kanaatlerin muhalefet kadroları içinde kendilerini kanunların kat'i teminatı altında hissetmeleri hususunda partimiz elden gelen hiçbir gayreti esirgemeyecektir.*"¹⁸⁰¹ denilmesine rağmen CHP ilk günlerde oldukça tedirgindi. CHP lideri İsmet İnönü, yaptığı açıklamalarda, "*İktidardan tek istediğimiz şey, bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize de verilmesidir.*" şeklinde ifadeler kullandı¹⁸⁰².

DP Milletvekili ve Menderes hükûmetinde görev almış olan Rıfkı Salim Burçak, İnönü görevi devretmek üzere Bayar'ı Çankaya Köşkü'nde kabul ettiğinde; "*Hayatımdan ve arkadaşlarımızın hayatından emin olabilir miyim?*" dediğini, hayretler içinde kalan Bayar'ın istenilen teminatı verdiğini iddia etmektedir¹⁸⁰³. Bayar'ın, İnönü'ye Çankaya Köşkü'ne geçtikten sonra da burada çalışanların görevlerine devam edecekleri teminatını verdiği rivayet edilmektedir¹⁸⁰⁴.

4.7.1. Muhalefet Partisi Olarak CHP'nin Değişimi

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, muhalefetin ilk günlerinde ılımlı bir muhalefet partisi olmayı planlıyordu. Hatta kendince DP'ye nasıl muhalefet yapılması gerektiğini göstermeyi hedefliyordu. İnönü, Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman'a 27 Mayıs'ta verdiği bir demeçte DP'nin tecrübesizliğini istismar etmeyeceklerini, aksine kendilerine her türlü desteği vereceklerini ifade etti. İnönü "*İki yıl boyunca ağzımızdan acı bir tenkit sözü çıkmayacak... Muhalefet vazifemize ancak ondan sonra sarılacağız.*" dedi. Ancak bu söz değil iki yıl, iki gün bile tutulmadı¹⁸⁰⁵. Çünkü CHP 14 Mayıs seçimlerinde büyük bir hezimete uğramıştı. Bir daha böyle bir sonuca maruz kalmamak için İnönü'nün yanında yer alan Nihat Erim ve ekibi, tabanı canlı tutmak amacıyla sert muhalefet yapılması gerektiğine inanıyorlardı¹⁸⁰⁶. Nitekim CHP, ilk günden itibaren bu doğrultuda sert ve hoşgörüsüz bir muhalefet yapmaya başladı.

1801 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

1802 "İktidardan tek istediğimiz şey, bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize de verilmesidir", **Ulus**, 28 Mayıs 1950, s. 1.

1803 Burçak, **age.**, s. 94.

1804 Derin, **age.**, s. 261; Barutçu, **age.**, s. 1010.

1805 Tuğrul Sarıtaş, **Arka Bahçede Neler Oldu? Adnan Menderes**, Kültür Ajans Yay., Ankara 2013, s. 53-54.

1806 Çavdar, **age.**, s. 45-46.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Ankara Radyosunda yaptığı bir konuşmada ülkenin iç ve dış politika bakımından felakete sürüklendiğini iddia etti. DP adına Genel Başkan Adnan Menderes, bu iddialara 29 Ağustos'ta Ankara Radyosunda yaptığı konuşmayla cevap verdi. Menderes, yıllarca devletin tüm imkânlarını elinde bulundurmuş olanların iktidardan düşünce bir çeşit hastalığa kapıldıklarını savunarak İnönü'nün de bu hastalığa yakalanmış olduğunu ileri sürdü. Menderes vatandaşların en büyük korkusunun "*zümre saltanatı*"nın yeniden canlanması olduğunu belirterek CHP'nin bu devri yeniden getirmek istediğini iddia etti. Menderes CHP'yi komünizme karşı girişilecek mücadelede hükümetin gücünü kırmak istemekle suçladı¹⁸⁰⁷.

Cumhuriyet gazetesi partiler arası ilişkileri değerlendirirken CHP'nin yılların verdiği tecrübeye dayanarak temkinli davranıp DP'nin amacını anlaması gerektiğini bunu yapmadığı için ilişkilerin bozulduğunu ileri sürdü. İlk günlerde CHP'nin iktidar partisine her türlü yardımda bulunacağını vaat etmesine rağmen aradan bir ay geçmeden bu sözünü unutarak oldukça sert bir eleştiriye başlamasının doğru olmadığını savundu¹⁸⁰⁸.

İktidar-muhalefet ilişkileri gergin bir havada devam ederken Milletvekili ve Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın Ulus'ta 9 Eylül 1951'de "*Gözü Kapalı Oy Verme*" başlıklı bir yazı yazdı. Savcılık tarafından hakkında kovuşturma başlatıldı. Ancak mahkemeye sevk edilebilmesi için dokunulmazlığının kalkması gerekiyordu. Nitekim Mecliste yapılan oylamada DP milletvekilleri Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması için oy kullandılar¹⁸⁰⁹. Oysaki 11 Mart 1952'de gazetenin yazı işleri müdürü Cemal Sağlam beraat etmişti¹⁸¹⁰. Dolayısıyla bu kararın tamamen siyasi endişelerle alındığı ortadaydı. Bu gelişme ilişkilerin daha da bozulmasına sebep oldu.

1952 ilkbaharında İnönü, Karadeniz gezisine çıktığında yaptığı konuşmalarda hükümeti partizan idare,¹⁸¹¹ basın hürriyeti, radyo, Meclis İç tüzüğündeki ek-sikler gibi noktalarda eleştirdi¹⁸¹². Menderes Balıkesir ve Bursa'dan muhalefete sert cevaplar verdi. Menderes, "*... Onlara göre, kendileri bu memleketi idare etmek için gökten gönderilmişlerdir. Onlarda kendileri olmadan bu memleket idare edilmez diye bir zihniyet hâkimdir. Onlar, böyle bir zihniyet taşıyan birtakım ruh hastala-*

1807 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

1808 "Partiler arası...", **Ayın Tarihi**, Ocak 1951, S 206, s. 87.

1809 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 14, B 63, (18. 04 1952), s. 447.

1810 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 14, B 63, (18. 04 1952), s. 445.

1811 "İnönünün Hasbıhali", **Ulus**, 13 Mayıs 1952, s. 1.

1812 Sabahat Erdemir, **Muhalefette İsmet İnönü: Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla**, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s. 88-114.

*rıdır...*¹⁸¹³” demek suretiyle İnönü ve CHP ileri gelenlerini sert bir şekilde eleştirdi. Böylece partiler arasında gerilim artarken eleştirinin niteliği de giderek yıkıcı bir hal aldı.

Menderes’e göre DP-CHP ilişkilerinin kötü olmasının sebebi CHP’nin ülke yararına çalışmaması, ülkede kendi menfaatleri doğrultusunda “*ihtilal çığırtkanlığı*” yapmasıydı. Menderes, “*Siyasi emniyet şöyle dursun, ırzımızın, canımızın, malımızın bile emniyet altında bulunmadığını propaganda etmektedirler. Bu ne demektir? Kalkın ey ebli vatan’ demektir.*” dedi. Zulüm ile partizan ihtirasların tatmin edilmeye çalışılmasının doğru olmadığını belirterek nifakın patlaması halinde uzun süreceğini ve derin yaralar açacağını ileri sürdü¹⁸¹⁴.

Önceki yıllarda dış basına verdikleri demeçlerde hükümeti eleştirdikleri için DP’ye yüklenen CHP bu sefer aynı şeyi kendisi yaptı. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek’in BBC Radyosuna verdiği demeçte Türkiye’de hürriyet olmadığına dair ifadeler kullanması, DP tarafından tepkiyle karşılandı. DP adına Anadolu Ajansı’na açıklama yapan Adnan Menderes, milletvekili olmadığı halde Türkiye’yi temsil eden bir heyette sırf partisi istediği için yer almış birinin hem de resmi görevli olduğu halde ülkesinin aleyhinde konuşmasının çok çirkin bir davranış olduğunu ifade etti. Menderes, Gülek’in bu tavrıyla Türkiye’nin dışardaki imajını zedelediğini ileri sürdü¹⁸¹⁵.

4.7.2. Bürokraside Değişim ve Devr-i Sabık Tartışmaları

DP seçim beyannamesinde, iktidara geldikleri takdirde “*dev-ri sabık*” yaratmayacaklarına dair vaatte bulunmuştu¹⁸¹⁶. Bunda elbette ki bürokratların desteğini alma düşüncesi etkili olmuştu. 29 Mayıs 1950’de Menderes, hükümet programını okurken “*Bir devr-i sabık yaratmak gibi meşum temayüllerin önlenmesi esaslarında azmimiz katidir*”¹⁸¹⁷ dedi. Ancak çok geçmeden basında “*İnönü Devri*” ifadeleri yer aldı ve CHP dönemi sert bir dille eleştirildi. DP, İnönü dönemini adeta yerden

1813 Başbakan, Balıkesir’de İnönü’ye cevap verdi”, **Akşam**, 16 Mayıs 1952, s. 1.

1814 “Muhalefet hazırsa yeniden seçim yapılacağı açıklandı”, **Akşam**, 5 Ekim 1952, s. 1.

1815 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-78-1, Tarih:1952.

1816 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-265-14, Tarih:1953; O dönemde DP Genel Başkanı Celâl Bayar, bu fikre karşı çıktı. Kendilerini destekleyen insanlar arasında CHP’den canı yanmış, zulüm görmüş, adalet arayan insanlar olduğunu dolayısıyla bu taahhüdün tutulamayabileceğini söyledi. Bu durum Partide tartışıldı. Bayar’a rağmen “*devr-i sabık*” yaratılmayacağına dair taahhüt vermeyi uygun bulanlar çoğunlukta olduğu için bu taahhüt verildi. Bayar, **a.g.e.**, s. 142.

1817 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 30.

yere vurdu. Menderes, Atatürk'ün ölümünden sonra Şemsettin Günaltay'ın “Devr-i İsmet açılmıştır.” dediğini iddia etti¹⁸¹⁸. Günaltay bu iddianın asılsız olduğunu açıkladı¹⁸¹⁹. Ancak DP, iktidarı süresince özellikle ilk yıllarda her fırsatta İnönü dönemini eleştirdi.

DP'nin Refik Koraltan gibi önde gelen isimleri devr-i sabık konusunda kararlıydılar. Koraltan, geçmişle hesaplaşılması ve suçluların cezalandırılması gerektiği fikrini savunuyordu¹⁸²⁰. DP'nin taşra teşkilatındaki önemli isimlerinin çoğu CHP döneminde acı çekmiş, canı yanmış kişilerdi. 12 Temmuz Beyannamesinin ardından düzelen DP-CHP ilişkileri DP'nin taşra teşkilatlarındaki bazı isimleri rahatsız etmişti. Nitekim bunların bir kısmı Parti içinde muhalefete başlamış ve daha sonra Partiden ayrılarak MP'ye geçmişlerdi. DP'de kalanlar ise intikam arzusundaydılar. DP yöneticileri hem bunların hem de yıllarca CHP'den muzdarip olmuş halk kitlelerini görmezden gelemezdi¹⁸²¹. Bu durum ister istemez geçmişle hesaplaşmayı zorunlu kıldı. Diğer yandan DP hükûmeti eski memurlar ile çalışmak hususunda kendini güvende görmüyordu. İşte bütün bunlar, memur ve bürokratların görevlerinde ve görev yerlerinde değişimi gerekli kılmaktaydı. Nitekim kısa bir süre sonra DP, bazı memur ve bürokratların görev yerlerinde değişiklik yaptı. Bu durum CHP'nin tepkisine sebep oldu¹⁸²². Bürokraside yapılan değişimlere dayanak oluşturmak için geçmişte meydana gelmiş olan olayların gündeme gelmesi ve bazı milletvekillerinin CHP dönemindeki birkaç olayın soruşturulması için araştırma önergesi vermesi CHP'lileri rahatsız etti. CHP Meclis Grubu konuyu görüştü ve geçmişin araştırılmasını, hatalı olan her şeyin ortaya konulmasını hükûmetten istemeye karar verdi¹⁸²³. Başta İnönü olmak üzere CHP'liler, ısrarla hükûmetten geçmiş dönemin araştırılmasını istediler. Amaçları, DP'nin geçmiş dönemi kullanarak sürekli CHP aleyhinde propaganda yapmasını engellemektir. CHP bunu yaparken bugün DP'li olan pek çok ismin o dönemde CHP içinde olduğunu hatırlatmaktan geri kalmadı.

1818 “İktidar ile muhalefet arasında karşılıklı bir söz düellosu başladı”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1951, s. 1,2.

1819 Aynur Bakoğlu, **Türk Basınında 1950-1954 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasi Konusundaki Muhalefeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 54.

1820 Koraltan, **age.**, s. 166.

1821 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yay., İstanbul 2007, s. 136.

1822 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:17-99-9, Tarih:12.09.1950.

1823 Erim, **age.**, s. 548.

Devr-i sabık yaratmamak konusu basında da tartışıldı. Gazeteci ve DP listesinden bağımsız milletvekili seçilmiş olan Nadir Nadi köşesinde, “*Bir orkestrada bile Şef, tanımadığı ve güvenmediği sazları yenilemek imkânını daima elinde tutar. Millete karşı büyük bir sorumluluğu olan parti ise, böyle bir kaygıdan kendini nasıl âzade sayabilir?*”¹⁸²⁴ demek suretiyle hükümeti savundu. Mümtaz Faik Fenik ise tek parti döneminde pek çok idare amiri ve memurun vatandaşa hizmet etmek yerine CHP’nin üst düzey yöneticilerinin hoşuna gidecek işler yapmakla vakit harcadıklarını ileri sürdü. Yıllarca millete hizmet etmek yerine “*ızdırıp*” vermiş olan bu görevlilerin haksız yere işgal ettikleri görevlerden alınmalarının çok doğal olduğunu savundu. Hatta bunların görevden uzaklaştırılmalarının vatandaşları mutlu edeceğini ileri sürdü¹⁸²⁵. Fenik bir başka yazısında da 14 Mayıs öncesinde memurların kendilerini CHP’nin adamı olarak gördüklerini, vatandaşlara partili ve partili olmayanlar olarak muamele ettiklerini ileri sürerek DP döneminde, devlet işleriyle parti işlerinin birbirinden ayrıldığını ve bunun büyük bir yenilik olduğunu savundu. Bu anlayışla yetişmiş olan memurların değişmesinin elzem olduğunu ve memurların siyasete karıştırılmamaları gerektiğini savundu¹⁸²⁶. Yeni Sabah gazetesi devr-i sabık yaratmamakla geçmişteki suçların üzerine sünger çekmenin kastedilmediğini ve kastedilmemesi gerektiğini iddia etti¹⁸²⁷. Anadolu gazetesi ise birkaç gün önce Adnan Menderes’in de katıldığı DP’nin bir toplantısına dikkat çekti. Toplantıda söz alan Menderes’in, iktidar partisinin muhalefet partilerinin güvenli bir şekilde çalışmalarını sağlamaktan sorumlu olduğunu ifade etmesine rağmen toplantıya “*devr-i sabık*” yaratma ruhunun hâkim olduğunu iddia etti. Bunun en güzel örneğinin de idare amirlerinin değişmesi olduğunu ileri sürdü¹⁸²⁸. Ancak ilerleyen günlerde Menderes yaptığı açıklamada kendilerinin CHP’nin değil tek parti zihniyetinin düşmanı olduğunu, ayrıca geçmişten kalan olumsuzlukları tasfiye edeceklerini belirtti¹⁸²⁹.

Başbakan Adnan Menderes, Zafer gazetesine verdiği bir beyanatta CHP’nin iktidarda iken bazı memurları hak etmedikleri görevlere getirdiğini ve bu memurların kendi kaderlerini CHP’ye bağlamış olduklarını ileri sürerek 14 Mayıs’ta CHP

1824 Nadir Nadi, “Kadro”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1950, s. 1,3.

1825 Mümtaz Faik Fenik, “İdarede Tam İstikrar...”, **Zafer**, 18 Haziran 1950, s. 1.

1826 Mümtaz Faik Fenik, “Memurlar arasında yapılan değişiklik...”, **Zafer**, 3 Ekim 1950, s. 1,4.

1827 Yeni Sabah, “Devr-i sabık yaratmamak...”, **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S 201, s. 69-70.

1828 Anadolu, “Demokrat Partililerin yaptıkları son toplantı...”, **Ayın Tarihi**, Temmuz 1950, S 200, s. 77.

1829 “Memlekette huzursuzluk yoktur”, **Zafer**, 4 Ekim 1950, s. 1,4.

döneminin sona erdiğini dolayısıyla kendi çalışacakları kadroları oluşturmalarının doğal olduğunu söyledi¹⁸³⁰. Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan ile yaptığı bir röportajda ise Menderes, hiçbir memurun haklarının elinden alınmadığını, yapılan atama ve değişikliklerde kanun dışına çıkılmadığını belirterek hiç kimse için görev yerinin “*gedik*” olmadığını savundu. Menderes, muhalefet ve muhalif basın tarafından ortaya atılan iddialar ile gündemin boş yere meşgul edildiğini ifade etti¹⁸³¹.

1951’de Eskişehir’de yaptığı bir konuşmada Menderes, kendilerinin 14 Mayıs seçimlerinden önce devr-i sabık yaratmamak hususunda söz verdiklerini ve iktidara geldikten sonra da bu prensibe sadık kaldıklarını belirtti. Hatta bir de Af Kanunu çıkardıklarını hatırlattı. Bundaki amaçlarının, artık eskide kalmış bir zihniyetin etkisiyle işlenmiş hata ve suçların gündeme getirilerek siyasi hayatta yeni bir kin ve nefretin ortaya çıkmasına engel olmak olduğunu iddia etti¹⁸³².

Yapılan görev değişimlerine rağmen DP’li vatandaşların kadroların değişmesi hususundaki ısrarları devam etti. DP seçmeni eski memurların yerlerinde kalmalarından ve alışlagelmiş şekilde devam etmelerinden rahatsızdı¹⁸³³. Ancak 27 yıllık kadrolaşmayı bir anda tasfiye etmek kolay değildi. 1954 yılına gelindiğinde bile DP taşra teşkilatının, CHP’li memur ve bürokratlar hakkındaki istek ve şikâyetlerinin devam etmesi, bu husustaki tasfiye sürecinin henüz sona ermediğini göstermektedir¹⁸³⁴.

Kadrolardaki değişimle CHP döneminde önemli görevlerde bulunan “*devletçi seçkinler*”ın yerini “*gelenekçi liberaller*” aldı¹⁸³⁵. Bir başka deyişle memur ve bürokrat kesim halktan kopuk, halkı tanımayan kişilerden değil doğrudan halkın içinden gelen insanlardan oluştu. Bu dönemde ekonomik faaliyetlerin artmaya başlamasıyla birlikte teknik bilgi ve alanında uzman bürokrat ve memurlar devlet kad-

1830 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

1831 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

1832 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

1833 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:18-102-4, Tarih:26.01.1952.

1834 Örneğin 15 Şubat 1954 tarihine gelindiğinde bile DP Hakkâri İl Başkanı, Başbakan Menderes’e yazdığı bir mektupta CHP’li ağalar tarafından maddi ve manevi olarak uzun süredir desteklenen hâkimlerin CHP döneminde olduğu gibi şehirde CHP lehinde propaganda yaptıkları ve davalarda CHP’li vatandaşlar lehine karar verdikleri şeklinde şikâyette bulunmaktadır. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:18-106-9, Tarih:15.02.1954.

1835 Mehmet Göküş, **Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi–Siyasi İktidar İlişkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s. 128.

rolarında yer aldılar. Bütün bunların sonucunda idari kadrodaki düşünce yapısı değişmeye başladı. Böylece bürokrasinin CHP döneminde siyaset üzerinde var olan etkisi her geçen gün azaldı ve iktidar üzerinde başka sosyal sınıflar (tüccarlar, toprak ağaları, bankacılar gibi) etkili olmaya başladılar¹⁸³⁶. CHP döneminde bürokrasi Partiye hâkim iken DP döneminde bürokraside yapılan değişiklikler sonucunda Parti bürokrasiye hâkim hale geldi¹⁸³⁷.

İktidarın ilk günlerinde ordunun darbe yapmak için İnönü'den işaret beklediği şeklindeki söylentiler üzerine askeri bürokraside de değişim yapıldı. Pek çok önemli hatta Millî Mücadele'ye katılmış isim emekliye sevk edildi¹⁸³⁸. Bunların yerine genç ve demokrasiye inanmış isimler getirildi. DP, böylece bir anlamda darbe yapılma ihtimalini ortadan kaldırmış ya da zayıflatmış oldu.

4.7.3. “Devr-i İsmet”in Sona Erdirilme Çabaları

14 Mayıs seçimlerinden hemen sonra İsmet İnönü'yü sahip olduğu misyon dolayısıyla başlı başına bir muhalefet gücü olarak gören DP, İsmet İnönü devrini sonlandırmak amacıyla harekete geçti. Öncelikle devlet dairelerinden İsmet İnönü'nün resimleri kaldırıldı¹⁸³⁹. Bayar, bundan sonra devlet dairelerine sadece Atatürk'ün resimlerinin asılmasını istedi. İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra paraların üzerinden Atatürk'ün resimlerini kaldırıp kendi resimlerini koydurmuştu¹⁸⁴⁰. Bu dönemde İnönü'nün resmi, paralardan kaldırıldı ve paraların üzerinde sadece Atatürk'ün resimleri yer aldı. Aynı uygulama posta pulları için de yapıldı¹⁸⁴¹. Atatürk'ün naaşının geçici kabre defnedildiği gün İnönü'nün yaptığı konuşma okul duvarlarında asılıydı. Bu metinler de kaldırıldı¹⁸⁴². Okulların bahçelerindeki İnönü heykel ve büstleri toplatıldı. Cadde, sokak, okul gibi yerlere verilmiş olan “İnönü” isimleri (İnönü Stadyumu, İnönü Caddesi vb.) kaldırıldı. İnönü Ansiklopedisi'nin adı da Türk Ansiklopedisi olarak değiştirildi¹⁸⁴³. Bütün bunlar bir devrin

1836 Cem, *age.*, s. 294; Göküş, *agt.*, s. 102.

1837 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 324.

1838 Göküş, *agt.*, s. 129.

1839 Örneğin; Malatya'da valinin emri üzerine polis ve jandarma ekipleri belediyeye gelerek başkanlık odasındaki İnönü fotoğraflarını indirdiler. “Malatyadaki fotoğraf hâdisesi”, **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1950, s. 1.

1840 Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul 1996, s. 70.

1841 Bayar, *age.*, s. 122.

1842 Derin, *age.*, s. 261.

1843 Derin, *age.*, s. 297.

kapandığının göstergesiydi. Bu durum DP-CHP ilişkilerinin daha da gerilmesine sebep oldu.

Bayar, hafta sonları Çankaya Köşkü'nün bahçesini halka açtı. Daha önce halka kapalı olan Köşk bahçesine gelen ziyaretçiler çimlerin üzerine oturup yemek yiyebiliyor, keyifli zaman geçirebiliyorlardı. Maliye müfettişleri ansızın gelip Çankaya Köşkü'nün hesaplarını inceleyebiliyorlardı¹⁸⁴⁴. 8 Haziran 1950'de Cumhuriyet gazetesi artık isteyen herkesin hiçbir formaliteye tâbi olmadan Cumhurbaşkanını görebileceğini yazdı. Bütün bu gelişmeler halk arasında memnuniyetle karşılandı.

4.7.4. Halkevlerinin Kapatılması ve CHP Mallarının Hazineye Devri

İki parti arasındaki en önemli anlaşmazlık meselelerinden biri Halkevleri ve CHP'ye ait olan mallardı. CHP muhalefete geçtikten sonra ilk kurultayını Ankara Halkevi'nde yapmıştı. Bu DP'nin tepkisine sebep olmuştu. Ancak gündeme getirilmemişti. Çünkü DP iktidarının, ilk günlerinde CHP'ye karşı yumuşak bir politika izlemeyi prensip edinmişti. CHP ise bütün tedirginliğine rağmen, DP'nin bu tavrını acizlik olarak değerlendirmişti. Fakat arka arkaya üç seçim¹⁸⁴⁵ zaferi kazanan DP, 1950'nin son aylarından itibaren CHP'ye karşı daha sert bir tavır takındı. Nitekim o günlerde DP, CHP'nin mallarını gündeme getirecektir.

18 Haziran 1950'de Cihad Baban, Son Saat gazetesindeki köşesinde bazı milletvekillerinin Halkevlerinin CHP'nin elinden alınarak halka mal edilmesi için bir kanun teklifi hazırlığında olduklarını ve bunun memnuniyet verici bir gelişme olduğunu yazdı. Baban, CHP'nin iddia ettiği gibi Halkevlerinin birer kültür yuvası olmadığını tam tersine "*varidat membaları*" olduğunu ileri sürdü. Yıllarca Halkevlerini bahane ederek CHP'nin devletin kasasındaki parayı haksız yere kendine aktardığını iddia etti. Halkevlerinin, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmadıkları için hükmi şahsiyetleri olmadığını dolayısıyla bunlara para verilemeyeceğini savundu. Baban, Halkevlerinin CHP'nin kültür kuruluşları olduğunu ve verilen paraları da CHP'nin kullandığını iddia etti. Bütçe görüşmeleri sırasında Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal'ın Halkevleri için CHP'ye 1.200.000 lira verildiğini açıklamış olduğunu yazdı. Baban, bunun tek parti döneminde devletin keyfi yönetilmesinden kaynaklandığını belirterek CHP'yi milletin parasını gasp etmiş olmakla suçladı. Bunu yaparken de resmi olarak yaptığını yani bütçeye ödemenin konulduğunu ve Meclisin de bunu onayladığını dolayısıyla bu haksız işlemin kanuni olarak yapıldı-

1844 Derin, *age.*, s. 271.

1845 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinin ardından, 13 Ağustos 1950 muhtar seçimleri, 3 Eylül 1950 belediye seçimleri, 15 Ekim 1950 İl Genel Meclisi seçimlerini DP kazandı.

ğını, böylece problemin giderek büyüdüğünü belirtti. Baban, Halkevleri ile girilen yolun eski devrin tasfiyesi için önemli bir adım olduğunu savundu. Eskiye dönük olarak gasp edilen paraların alınmasının ülkede büyük kargaşaya sebep olacağını ileri süren Baban, CHP'nin elinin muhakkak “*milletin hazinesinden*” çekmek gerektiğini yazdı¹⁸⁴⁶.

15 Temmuz 1951'de Eskişehir'de konuşan Menderes şöyle dedi:

*“Şayet halk Partisi yepyeni ve haysiyetli bir siyasi teşekkül olarak millet huzuruna çıkmak istiyorsa ve onun teveccühünü kazanmak istiyorsa iktisabı cibeti bir nevi zora dayanan ve bugün muazzam yekûnlar teşkil eden servet yükünün altından kurtulmanın yolunu aramalıdır. Çükü bugünkü haliyle bu partinin bir siyasi partiden ziyade bir nevi ‘siyasi anonim şirketine benzemekte olduğunu daima [daima] bahli olarak iddia edeceğiz.”*¹⁸⁴⁷

Başbakan Adnan Menderes, İsmet İnönü'nün konuyla ilgili olarak teşkilatına bir genelge göndermesi üzerine 5 Ağustos 1951'de Anadolu Ajansı'na bir demeç verdi. Menderes, siyasi partilerin devlet malından her ne şekilde olursa olsun para, mal ve mülk edinmelerinin önüne geçmek amacıyla kanun projesi hazırlamanın CHP'yi rahatsız etmesi ve Genel Başkanın konuyla ilgili teşkilatına genelge göndermesinin dikkat çekici olduğunu ifade etti. Çıkarılması planlanan kanunla CHP'nin mallarının gasp ve müsadere edileceği şeklindeki iddiaların ise doğru olmadığını, tam tersine yıllar önce CHP tarafından millet malının gasp ve müsadere edildiğini ileri sürdü. Menderes, CHP'nin sahip olduğu malların tümü bir kenara bırakılsa ve sadece Halkevlerinin malları ele alınsa bile CHP'nin kayıtlarında belirtilen gelir kaynaklarıyla bu malları elde etmesinin mümkün olmadığını savundu. Eğer aksini iddia ediyorlarsa kesinlikle mal beyanında bulunmaları gerektiğini belirtti. DP'nin muhalefette olduğu dönemde bütün itirazlarına rağmen CHP'nin hazineden ve mahalli idarelerden zorla para aldığını iddia etti. 1947 bütçesinin görüşülmesi sırasında kendilerinin haklı itiraz ve eleştirileri karşısında CHP'nin, 3 ay içinde bir kanun çıkarılarak bu problemin çözüleceğine söz verdiğini ancak geçen zamana rağmen kanunun çıkarılmadığını belirtti¹⁸⁴⁸.

Tartışmanın Mecliste ve basında kızıştığı günlerde Gazeteci Selim Ragıp Emeç, köşesinde kaleme aldığı makalesinde CHP'nin tek parti iktidarı döneminde sahip olduğu imkânları kullanarak bünyesine pek çok mal kattığını iddia etti.

1846 Cihad Baban, “Halkevleri Meselesi...”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1950, S 199, s. 91-92

1847 “Orduyu siyasete karıştıran kim?”, **Akşam**, 16 Temmuz 1951, s. 1.

1848 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

Haksız bir şekilde edinilmiş olan bu malların millete ait olduğunu ileri sürdü. Dolayısıyla CHP mallarına el konulmadığını sadece bir hakkın iadesinin söz konusu olduğunu savundu. Emeç, makalesinde ilgili kanunun yürürlüğe gireceği tarihin sosyal bir devrimin başlangıcı olacağını iddia etti¹⁸⁴⁹.

4.7.4.1. Halkevlerinin Kapatılması

1930 yılında Cumhuriyet inkılaplarını halka daha iyi anlatmak ve yerleştirmek, CHP'nin istediği insan modelini yetiştirmek amacıyla o zamana kadar pek çok konuda faydaları görülmüş olan Türk Ocaklarının kapatılmasına ve yerine Halkevlerinin kurulmasına karar verildi. Böylece Nisan 1931'de kapatılan Türk Ocakları'nın yerine Şubat 1932'de Halkevleri açıldı. Amacı inkılapları dolayısıyla çağdaşlaşma hareketini ülkenin her yerine götürmekti. Bunlar siyasi birer kurum olarak düşünülmemişti. Faaliyetleri açısından serbest, yönetim açısından CHP'ye bağlı olacaktı. Herkes Halkevlerinin faaliyetlerine katılabilecekti. Başlangıçta oldukça faydalı odular. Her türlü faaliyette bulundular. Okuma-yazmanın yaygınlaştırılması için birer eğitim kurumu işlevi gördüler. Çeşitli konularda araştırmalar yaptılar ve dergiler yayınladılar¹⁸⁵⁰. Ancak parti-devlet bütünleşmesinin sağlandığı 1936 yılı Halkevleri içinde bir dönüm noktası oldu. 18 Haziran 1936'da yayınlanan bir genelgeyle sistem yürürlüğe girdi. Genelgede Halkevi bulunan yerlerde devlet memurlarının özellikle öğretmenlerin aktif bir şekilde çalışmaları gerektiği belirtiliyordu¹⁸⁵¹.

İnönü, cumhurbaşkanı olduktan sonra nüfusu az olan yerlerde Halkodaları adıyla benzer kurumların açılmasını istedi. 1939 Kurultayı'nda alınan kararla yurt çapında Halkodaları açıldı. Böylece Halkevlerinin amacı yurt çapına yayılmış olacaktı. Ancak bütün iyi niyetli çabalara rağmen bu kurumların yöneticileri zamanla halktan uzaklaştı. Dolayısıyla istenen sonuç elde edilemedi.

Çok partili hayata geçtikten sonra DP, Halkevlerinin CHP'nin propaganda merkezleri olduğu ve bu durumda iktidar ile muhalefetin yarışında dengesizlik oluştuğunu ileri sürdü. Bu düşünceden hareketle Halkevi ve Halkodalarından yararlanmak istedi. Ancak CHP buna müsaade etmedi. Bu iki parti arasında ciddi bir sorun haline dönüştü. Bunun üzerine CHP söz konusu kurumlara yeni bir şe-

1849 Selim Ragıp Emeç, "Nihayet Halkevleri de...", **Son Posta**, 26 Temmuz 1951, s. 1,7.

1850 Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s. 160; Nurcan Toksoy, **Halkevleri: Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak**, Orion, Ankara 2007, s. 28-29.

1851 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 229.

kil verme gereği duydu. Konu 1947 Kurultayı'nda özel olarak ele alındı. Amaç bu kurumları herkesin yararlanabileceği özerk yapıya kavuşturmaktı. Kurultayda bu hususta bazı kararlar alındı. Ancak alınan kararlar uygulamaya konulmadı. Bunun üzerine DP'liler hazineden bu kurumlara para aktarılmasına itiraz ettiler.

CHP'nin muhalefetteki ilk kurultayını, Ankara Halkevi'nde yapması Halkevlerinin kapatılmasına giden yolun başlangıcı oldu. DP Tokat Milletvekili Haluk Öke, 1932'de Halkevlerine devredilmiş olan Türk Ocaklarının mallarının yeniden Türk Ocaklarına¹⁸⁵² iade edilmesine dair bir kanun teklifini Meclise sundu. Teklifin Anayasa Komisyonunda görüşülmesi sırasında Türk Ocakları eski başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocakları'nın devri mazbatasını Atatürk'ün ısrarıyla imzaladığını iddia etti¹⁸⁵³.

12 Aralık 1950'de yapılan DP grup toplantısında Halkevleri ve CHP'ye ait olan diğer mallar gündeme geldi. Menderes, meseleyi haksız bir mal kazancı olarak gördüklerini ve gereğini yapacaklarını belirtti¹⁸⁵⁴. Bundan sonra Halkevleri hızlı bir şekilde üye kaybetmeye başladı¹⁸⁵⁵. DP, devletin parasıyla kurulmuş olan bu kurumların CHP'ye ait olamayacağını savunuyordu. Kaldı ki Halkevleri üzerinde gereksiz pek çok bina vardı. Parti-devlet bütünleşmesinin sağlandığı bir dönemde Halkevleri, Partiye bağlı birer kamu kuruluşu olarak kabul edilmekteydi. Dolayısıyla ihtiyaç olduğu gerekçesiyle pek çok yerde Halkevleri kolayca bina sahibi olmuştu. DP, Halkevlerinin kullandığı bu binaları millete ait olduğu gerekçesiyle hazineye devretmek düşüncesindeydi¹⁸⁵⁶.

Tek parti döneminde hazineye, özel idarelere ve belediyelere ait olan bina ve arsalar ihtiyacı olduğu gerekçesiyle Partiye tahsis edilirdi. Ankara'daki CHP Genel Merkezi binası bile bu şekilde Partinin kullanımına verilmişti¹⁸⁵⁷. Başka bir deyişle CHP, üzerindeki mallar için tek bir kuruluş ödememişti. Dolayısıyla DP'nin iktidara geçtikten sonra CHP'nin üzerindeki gayrimenkulleri "*haksız iktisap*" olarak

1852 Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1932'de Türk Ocakları'nın başkanıdır. Türk siyasetinde 1946-1950 döneminde yaşanan değişim ortamından yararlanarak, Türk Ocaklarını 1949'da yeniden kurdu. Sarıtaş, *age.*, s. 47

1853 "Halkevlerine dair teklifler görüşüldü", **Ulus**, 24 Kasım 1950, s. 1.

1854 Fevzi Çakmak, "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması", **Journal of History Studies**, C 7, S 3, Eylül 2015, .pdf (deu.edu.tr), (1 Ağustos 2018).

1855 Adem Kara, **Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951**, 24 Saat Yayıncılık, Ankara 2006, s. 144.

1856 Öymen, *age.*, s. 204.

1857 Öymen, *age.*, s. 204-205.

değerlendirmesi ve bu malların hazineye devredilmesi gerektiğini savunması gayet doğaldı.

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Atatürk'ün vasiyeti, nakit, menkul ve gayrimenkul malları ile kendisine verilen kıymetli hediyeler babında Başbakanlığın bilgi vermesi için TBMM Başkanlığına başvuruda bulundu. Bu soruya Adalet Bakanı Halil Özyörük, TBMM oturumunda sözlü cevap verdi. Özyörük Atatürk'ün vasiyetnamesini okuyarak mal varlığının önemli bir kısmını CHP'ye bıraktığını ifade etti¹⁸⁵⁸. Daha sonra söz alan Sinan Tekelioğlu, Atatürk'e hediye edilmiş olan her şeyin aslında Türk milletine verilmiş olduğunu savundu. Tekelioğlu, Atatürk'ün mallarını milletin tek partisi olan CHP'ye bırakmasının normal olduğunu ama artık birden çok parti olduğunu dolayısıyla mirasın millet için kullanılmak üzere CHP'nin denetiminde olmasının doğru olmadığını ifade etti. Tekelioğlu, Atatürk için yaptırılan Anıtkabir'in inşa masrafının, “*zavallı Türk millet!*” yerine Atatürk'ün mirasıyla karşılanması gerektiğini savundu¹⁸⁵⁹.

CHP söz konusu sorunu çözebilmek için DP ile görüşme yoluna gitti. Aslında DP de bu sorunu barışçı yollarla çözmek istiyordu. Barutçu ve Menderes 6 kez görüştü. CHP bütün mallarını kaybetmek istemiyordu. Görüşmelerde Barutçu, bazı malların bağış yoluyla Partinin malı olduğunu dolayısıyla her bir binanın tek tek ele alınması gerektiğini savundu. DP bu teklifi kabul etmedi¹⁸⁶⁰. Bu sırada bazı CHP'li politikacılar CHP'yi kapatıp yeni bir parti kurmayı, DP'yi protesto etmek için ara seçimlere katılmamayı, Meclisi terk etmeyi, DP ile bir şekilde geri adım atarak uzlaşmak gibi fikirleri gündeme getirdiler¹⁸⁶¹. Ancak bütün bunlar sorunu çözmek için yeterli değildi.

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 8 Ağustos 1951'de söz konusu Kanun, 342 milletvekilinden 339'unun evet oyu ile kabul edildi¹⁸⁶². Kanun gereği 478 Halkevi, 4322 Halkodası kapatıldı¹⁸⁶³. Parti binaları, Halkevi ve Halkodaları binaları ile bunların mal varlıklarına el konuldu. Demirbaş eşyalar devlet kurumlarına

1858 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 3, B 19, (15.12.1950), s. 238-243.

1859 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 3, B 19, (15.12.1950), s. 243-245.

1860 Bkz. Menderes-Barutçu görüşmeleri için Barutçu, **age.**, s. 1054-1123.

1861 Erim, **age.**, s. 494-497.

1862 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 9, B 111, (08.08.1951), s. 741.

1863 Kili, **age.**, s. 160.

verildi. Cumhuriyet tarihi ile ilgili pek çok belge, film, kitap vb. ortadan kayboldu¹⁸⁶⁴.

Halkevlerinin kapatılması¹⁸⁶⁵ muhalefet ve iktidar taraftarı gazetelerde doğal olarak farklı şekilde ele alındı. Ulus gazetesi ve CHP, Halkevleri başta olmak üzere CHP'nin haksız edindiği malların hazineye devrini “*müsadere*” olarak değerlendiren *Zafer* gazetesi bu durumu “*milletin malı millete veriliyor*” şeklinde ele aldı¹⁸⁶⁶. Gazete bu malların zaten millete ait olduğunu ve bir zamanlar gücü elinde bulunduran CHP tarafından gasp edilmiş olduğunu iddia etti¹⁸⁶⁷. Hüseyin Cahit Yalçın 8 Ağustos'ta Halkevlerinin kapatılma kararının çıkmasının ardından olayı “*suikast*” olarak değerlendirdi¹⁸⁶⁸. Nadir Nadi ise Halkevlerini, parti-devlet bütünlüşmesinin yaşandığı bir dönemde CHP'nin kamu yararına olduğu gerekçesiyle zimmetine aldığını ve bunun o günün şartlarında normal olduğunu belirtti. Ancak çok partili hayata geçildikten sonra Halkevlerinin aynı zihniyetle devam etmesinin mümkün olmadığını çünkü siyasi partilerin kendi yağıyla kavrulmaları gerektiğini savundu¹⁸⁶⁹.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise 15 Aralık 1952'de Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada birer kültür yuvası olan Halkevlerinin faaliyetlerine son verilerek bu kurumların çöle dönüştürüldüğünü ifade etti¹⁸⁷⁰.

1864 Caner Yüce, **Demokrat Partinin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisinin Muhalefeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2008, s. 110.

1865 Halkevlerinin kapatılmasının ardından halk eğitimi alanında yeni bir politika belirleyebilmek için Amerika'dan bu konuda uzman olan Watson Dickerman Türkiye'ye davet edildi. Dickerman, yaptığı çalışmaların sonucunda bir rapor hazırlayarak Millî Eğitim Bakanlığına sundu. Raporda Dickerman, halk eğitiminin önemine değindikten sonra Halkevlerinin yerine halk eğitim merkezlerinin açılmasını tavsiye etti. Bakanlık, rapordaki öneriler doğrultusunda 1952'de Halk Eğitim Bürosu kurdu. Bu büronun öncülüğünde 12 Halk Eğitim Derneği kuruldu. Halk eğitim alanındaki çalışmalar sonucunda ülkemizde resmi rakamlara göre %20,35 olan okuma-yazma oranı 1955'te %40,90'a ulaştı. 1953'ten itibaren Halk Dershaneleri kuruldu. Her yıl dört ay süreli kurslar açılarak yetişkinlere ders verildi. Okudan, **age.**, s. 85-86.

1866 “Milletin malı millete veriliyor”, **Zafer**, 25 Temmuz 1951, s. 1.

1867 “Millet nihayet hakkına kavuşuyor”, **Zafer**, 7 Ağustos 1951, s. 1-4.

1868 Hüseyin Cahit Yalçın, **Ulus**, 8 Ağustos 1951, s. 1.

1869 Nadir Nadi, “Evet ve Hayır...”, **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1951, s. 1; Hürriyet gazetesinden Sedat Simavi'de aynı fikirdeydi. Sedat Simavi, “Halkevleri”, **Ayın Tarihi**, Ağustos 1951, S 213, s. 145-146.

1870 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 18, B 17 (15.12.1952), s. 265.

4.7.4.2. CHP Mallarının Hazineye Devri

Nisan 1952'de DP Cemiyetler Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik yaparak CHP mallarına el koyma yolunu açtı¹⁸⁷¹. Cemiyetler Kanunu'nun 17. maddesine göre cemiyetler, ihtiyaçları için gerekli olan gayrimenkul dışında mal tasarruf edemezlerdi. Yapılan değişiklikle Kanuna eklenen geçici maddede, “*Bu kanunun neşri tarihinde kurulmuş bulunan, cemiyetler ve müesseseler en çok bir sene içinde durumlarını bu kanun hükümlerine uydurmağa mecburdurlar. Yukarıdaki fıkra hükümlerine riayet etmeyen cemiyetler ve müesseselerin 17 inci [17.] madde dışında kalan gayrimenkulleri Bakanlar Kurulu kararıyla sattırılarak bedelleri ait olduğu cemiyet ve müesseseye verilir.*” denilmekteydi. Kabul edilen bu madde ile CHP il, ilçe, bucak ve ocak merkezi olan binaları kullanmaya devam edebilecekti. Ayrıca Kanun'a göre siyasi birer cemiyet olan partiler amaçlarını gerçekleştirebilmek için toplantı salonu, kütüphane, matbaa gibi binaları ve bunların eklentilerine sahip olabileceklerdi¹⁸⁷². Dolayısıyla CHP bunların dışındaki mal varlığının sayımını yaparak hazineye bilgi vermek zorundaydı.

Konuyla ilgili tartışmaların yoğunlaştığı günlerde Samet Ağaoğlu, CHP'yi Orta Çağ Katolik kiliselerine benzett¹⁸⁷³. 4 Haziran 1952'de yüze yakın DP milletvekili bir önergeyle, CHP'nin hayır kurumları ve kamu iktisadi teşekküllerinden “*gayri meşru*” olarak alınmış olan emlak ve paraların hazineye devrini istediler. Önerge kabul edilirse, CHP'nin yapılan hesaplara göre 6-7 milyon civarındaki bir parayı hazineye ödemesi gerekecekti¹⁸⁷⁴. 6 Haziran'da Cumhuriyet gazetesi, CHP Genel Merkezine yakın bir isme dayanarak çıkarılan borç miktarının CHP tarafından ödenmesinin mümkün olmadığını, önceki devirden sonra CHP'nin elinde 365 parça arsa, Ulus gazetesi ve genel merkez binası olarak kullanılan binadan başka bir mal varlığının kalmadığını yazdı. Aynı gün DP Meclis Grubunda bir grup milletvekilinin verdiği kanun teklifi görüşüldü. Kanun teklifi, “*Siyasi Partilerin Devlet ve Millet Malları Üzerinde Suistimallerinin Men'ine Dair Kanun*” adını taşı-maktaydı. Kanun'un TBMM'de kabul edilmesi halinde CHP'nin tasfiyesine sebep olacak süreç başlayabilirdi¹⁸⁷⁵. CHP Genel İdare Kurulu, iddialar üzerine CHP'nin

1871 “C.H.P. mallarının tasfiyesi”, **Akşam**, 29 Nisan 1952, s. 1.

1872 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:11-59-19, Tarih:06.05.1952.

1873 “C.H.P. Bir ortaçağ Katolik kilisesine benzemektedir”, **Zafer**, 29 Nisan 1952, s. 1.

1874 “Hazineye intikali istenen C.H.P. nin emlak ve nakdi”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1953, s. 1.

1875 “C.H.P.nin tasfiyesine kadar gidecek kanun teklifi”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1953, s. 1.

sadece 338 bin lira parasının olduğunu açıkladı¹⁸⁷⁶. Bu gelişmeler üzerine CHP 19 Haziran'da “*Muhalefet Yok Edilmek İsteniyor*”¹⁸⁷⁷ başlığıyla bir broşür yayınladı.

Antalya Milletvekili Akif Sarıoğlu ve arkadaşları tarafından hazırlanan CHP mallarının hazineye devriyle ilgili kanun tasarısı, TBMM Başkanlığına sunuldu¹⁸⁷⁸. Tasarının görüşülmesi sırasında 62 milletvekili söz aldı. Bu rekor denilebilecek düzeyde bir sayıydı. Söz alanların çoğu DP'li idi. Bu milletvekillerinin konuşmalarının ortak yönü tek parti döneminin dolayısıyla CHP'nin ve İnönü'nün eleştirilmesiydi¹⁸⁷⁹. 14 Aralık 1953 tarihli Meclis oturumunda partisi adına söz alan İnönü, muhalefet dönemindeki en sert konuşmalarından birini yaptı. İnönü şöyle dedi:

“... önümüzdeki kanun tasarısı, Cumhuriyet Halk Partisi adındaki meşru siyasi teşekkülün itham ediyor, ceza kesiyor ve tatbik ediyor. Karşısında bulunduğumuz bâdise, Büyük Millet Meclisinde adalet mercii vazifesini gördürmektir. Öyle bir adalet mercii ki, muhakeme ettiğini dinlemiyor. Kendi yargı azasının, yani Büyük Millet Meclisi üyelerinin hür vicdanları daba önce Grup kararlarıyla tasmin edilen bir hükme bağlanıyor. Bu kanun tasarısı; rubiyle metniyle, her türlü usulüyle Anayasaya aykırıdır. Bu tasarı hukuk prensiplerine, insan haklarına, Cumhuriyetin itibarına kasdetmek [kastetmek] hareketidir. Bu kanun tasarısı, iktidar başında bulunanların Büyük Millet Meclisine karşı bir zorlama teşebbüsüdür. Dokuzuncu Büyük Millet Meclisi, kendinden evvelki Büyük Millet Meclislerinin icraatını tanımamak yoluna sevk ediliyor. Bu hareketin Devletin devamı ve istikrarı konusunda vahim mahzurlarını tahmin etmek güç değildir. Cumhuriyet Halk Partisinin maddi varlığının müsadere edilmesi fiili, bizim için, tasarının hiç ehemmiyeti olmayan tarafıdır. Biz, hukuk dışı bir rejimin kurulmakta olmasıyla karşı karşıyayız. Açıktan tatbik başlanılan yeni rejimle vatandaş sorgusuz, müdafasız mahkûm edilmektedir. Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum Suçluların telâşi içindedesiniz...”¹⁸⁸⁰

İnönü kürsüdeyken ona yönelik olarak DP sıralarından hakaret içeren ifadeler sarf edildi. İnönü'nün konuşmasının ardından CHP milletvekilleri Meclis salonunu terk ettiler¹⁸⁸¹. Daha sonra söz alan Adnan Menderes şöyle dedi:

1876 “(C.H.P.) dün bir tebliğ ile servetini açıkladı”, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1953, s. 1.

1877 “(C.H.P.) dün bir broşür yayınladı”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1953, s. 1.

1878 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 16, (11.12.1953), s. 131.

1879 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 17, (14.12.1953), s. 160-231.

1880 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 17, (14.12.1953), s. 169.

1881 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 17, (14.12.1953), s. 170

“Demın buraya bu kürsüye yaşlı zat çıktı, saçları ak pak. Bütün manzarası ile şayanı hürrnet. Fakat bütün evzai ile, kelimeyi söylemeyeceğim, neye şayan olduğunu siz takdir edersiniz. Muhterem arkadaşlarım, kararını vermiş, sıkılmayacağım, diyor. Bütün tarihi hakikatların [hakikatlerin] tam tersini söyleyeceğim, diyor. Bütün yaptıklarımı teker, teker ve tafsilen karşımdakilerine atfı isnad [isnat] edeceğim, diyor. Ve karşıdakilerden, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kabır ekseriyetinden haklı olarak kopacak isyan sayhalarına karşı neler, ne cevap vereceğini daha önceden kararlaştırmış, sizin karşınıza çıkıyor. O evvelce kararlaştırmış olduğu sözleri, bir tiyatro sahnesinde aktörlük yapan bir aktör gibi, kendi hüviyetinin dışına çıkarak, büsbütün başka bir insanmış gibi, pervasızca sizin karşınızda söylüyor. Ondan sonra, ... kürsüden inerken yine evvelce provası, mizansenı yapılmış olduğu şekilde bepsi ayağa kalkıyorlar, buradan bir resmigeçit halinde, Büyük Millet Meclisini, sözde, terk ederek gidiyorlar.¹⁸⁸²”

1950 genel seçimleri öncesinde Meclis salonunu terk eden DP’yi demokrasiye aykırı hareket etmekle suçlayan CHP şimdi aynı davranışı kendisi yapmıştı. Nitekim Menderes konuşmasının devamında bu konuya da değindi ve şöyle dedi:

“... sizlere yine bu Meclisi bir terkediş [terk ediş] hâdisesini hatırlatacağım. 1947 senesinde miydi, ... bütçe müzakereleri başlamak üzere idi. Bütçe müzakerelerinde umumi tenkidi partimiz namına bendeniz yapmıştım. Kürsüden indim, zamanın Başvekili kürsüye geldi. O hiç kimseyi dinlemez, hiçbir kimseyi konuşturmaz, eda ve itiyatlarıyla Demokrat Partiye sövdü. Demokrat Parti buna tabammül edemedi, evvelce kararlaştırılmış tiyatro sahnesinde vazı sahne edilir gibi değil, fakat içinden kopan samimiyetin hamlesiyile B. M. Meclisini terk etti, gitti. Ondan sonra bu zevat bizi tekrar Meclise getirmek için uğraştılar, bizzat Reısicumbur o zaman sabte olarak maalesef... şu karşınızda daha evvel konuşan adam, kendisinin Reısicumbur olmadığını bilerek dört sene Reısicumburluk yapmış olan ve haksız olarak sekiz yüz bin lira aylık almış olan adamdır. İşte o zaman, Reısicumbur sıfatıyla [sıfatıyla] kalktı davet etti, partimizin reisini, Demokrat Partinin reisini, ondan sonra tarzıyeler verdi. Bu tarzıyeler kâfi görülmedi, rica ve minnet içinde radyolarla tarzıye mesajı neşretti. Demokrat Parti ondan sonra Meclise avdet etti. Şimdi acaba onları telâşa düşüren nedir? Niçin Demokrat Parti Meclis Grubunu [Grubunu] tekrar Meclisin içinde görmek için bu derece büyük telâş hissediyorlardı? Ve bunu tabakkuk ettirmek için ellerinden geleni yaptılar. Sebebini arz edeyim: Demokrat Parti Meclis Grubununun [Grubununun] o zaman dâhil bulunmadığı bir Büyük Millet Meclisi,

*sadece eşkıya ve siyasi haydutların doldurduğu bir çatı altından başka bir manası yoktu.*¹⁸⁸³

Menderes'in bu sözleri, Mecliste milletvekilleri arasındaki karşılıklı sataşmaları artırdı. Menderes 1946 seçimlerinde yapılan haksızlıkları dile getirdi. Ardından yapılan belediye seçimlerini eleştirdi. Menderes, kendilerinin CHP'nin mallarını değil milletin gasp edilmiş mallarını almak istediklerini savundu¹⁸⁸⁴. Menderes'in konuşmasına baktığımızda yıllarca içinde biriktirdiği öfkeyi bir anda boşaltmaya çalışan bir insanın ruh hali görülmektedir. Genel olarak görüşmeler değerlendirildiğinde gerek Menderes gerek diğer DP milletvekilleri için bu görüşmeler bir anlamda geçmişle hesaplaşmadır.

Görüşmeler sırasında Köylü Partisi Meclis Grubu adına söz alan Cezmi Türk, DP'yi bu tasarımı iktidara gelir gelmez gündeme getirmediği için suçladı. Bununla beraber aradan geçen üç buçuk yılın ardından tasarının gündeme getirilmesinin doğru olmadığı kanaatinde olduklarını belirtti¹⁸⁸⁵. Türk, DP'nin söz konusu tasarımı yaklaşan genel seçimler öncesinde tamamen siyasi kaygılarla gündeme getirmiş olduğunu ileri sürdü¹⁸⁸⁶.

Menderes görüşmeler sırasında son kez söz alarak "... eğer bu yaptığımızın hata olduğuna millet hükmedecekse üç ay sonra seçimlerde hatamızın bedelini mertçe ödeyeceğiz." dedi. Şiddetli tartışmaların ardından yapılan oylama neticesinde CHP mallarının hazineye devri ile ilgili Kanun kabul edildi¹⁸⁸⁷. DP, CHP'nin tepkisi karşısında yaptığı açıklamayla CHP'nin millettan gasp ettiği malların ancak küçük bir kısmını millete iade ettiğini savundu¹⁸⁸⁸. Kanun, 16 Aralık 1953'te Resmî Gazete'de "Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun" adıyla yayınlanarak yürürlüğe girdi¹⁸⁸⁹.

1883 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 17, (14.12.1953), s. 170.

1884 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 17, (14.12.1953), s. 171-175.

1885 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 17, (14.12.1953), s. 176-177.

1886 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 17, (14.12.1953), s. 195.

1887 487 sandalyeli Mecliste 21 açık milletvekilliği bulunmaktaydı. 120 milletvekili oylamaya katılmadı. Oylamaya katılan 346 milletvekilinden 341'i kabul 5'i ret oyu kullandı. Ret oyu kullananlar; Tezer Taşkiran (Kars-Bağımsız), Osman Bölükbaşı (Kırşehir-MP), Remzi Oğuz Arık (Seyhan-KP), Cezmi Türk (Seyhan-KP), Hıdır Aydın (Tunceli-Bağımsız). Oylamaya katılmayan milletvekillerinden 50'si DP'li idi. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 26, B 17, (14.12.1953), s. 234-237; "C.H.P. nin Malları Kanunu Meclisten Çıktı", **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1953, s. 1.

1888 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

1889 **Resmî Gazete**, 16 Aralık 1953, S 8584, s. 7773.

Ulus gazetesi 15 Aralık'ta daha önce kırmızı olan adı, siyah renkle basılmış olarak çıktı. Gazete, Atatürk'ün kendisine ait olan ve ölümünden 5 ay önce CHP'ye bağışlamış olduğu Ulus gazetesinin hazineye devri ile Atatürk'ün vasiyetinin çiğnendiğini iddia etti¹⁸⁹⁰.

Yazarlar ve işçiler son sayıyı bastıktan sonra Ulus gazetesinin binasından ayrıldılar ve gazete kapatıldı¹⁸⁹¹. 17 Aralık 1953'ten itibaren "Yeni ULUS" gazetesi¹⁸⁹² çıkmaya başladı. Nihat Erim'in sahibi olduğu gazete, Ulus'un kadrosuyla ve ilkeleleriyle yayın hayatına başladı. Kamuoyunda gazetenin CHP'nin yayın organı olduğu şeklinde bir algının oluşması üzerine gazete bir bilgi notu yayınlama gereği duydu. 23 Şubat 1954 tarihli bilgi notunda gazetenin CHP'nin "resmi" yayın organı olmadığı ve tamamen özel teşebbüs tarafından çıkarıldığı belirtildi¹⁸⁹³.

1890 "Atatürk'ün vasiyeti de çiğnendi", **Ulus**, 15 Aralık 1953, s. 5.

1891 "Yeni ULUS vazife başındadır", **Yeni Ulus**, 16 Aralık 1953, s. 1.

1892 Ulus gazetesinin aynı adla basılıp basılmayacağı önemli bir tartışma konusu oldu. Parti yönetimi aynı ad kullanılsa bile daha sonra hükümetin gazeteyi kolayca kapatabileceği endişesine sahipti. Bu yüzden gazetenin farklı bir adla çıkmasına karar verildi. Öymen, **age.**, s. 415.

1893 Ulus gazetesinin doğuşu, Millî Mücadele yıllarına kadar gitmektedir. Sivas Kongresi'nden hemen sonra Sivas'ta Mustafa Kemal'in emriyle İrade-i Milliye adıyla bir gazete yayınlanmaya başlandı. Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya gelmesinin ardından İrade-i Milliye yerine Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye adıyla yeni bir gazete çıkarılmaya başlandı. 1934'e kadar bu isimle yayınlanan gazete dil alanında yapılan inkılaplar doğrultusunda isim değişikliğine gitti. Bizzat Mustafa Kemal tarafından gazeteye "*Ulus*" adı verildi. Öymen, **age.**, s. 417.

Fotoğraf 11. CHP'nin Ziya Gökalp Caddesi'ndeki yeni genel merkezi.
Yeni Ulus, 19 Aralık 1953.

CHP'nin mallarını 29 Aralık 1953 akşamına kadar teslim etmesi gerekiyordu. En önemli sorun yeni genel merkez binası idi. CHP, 1924'ten beri genel merkez binası olarak kullandığı I. TBMM binasından, Yenişehir'de Ziya Gökalp Caddesi'nde kiraladığı bir eve taşındı¹⁸⁹⁴. Yeni genel merkezin açılışı 19 Aralık'ta yapıldı¹⁸⁹⁵. Yeni Ulus gazetesi açılış törenini okuyucularına aynı gün 1. sayfadan duyurdu

1894 "C.H.P.Genel Merkez binası bugün saat 15 de törenle açılıyor", **Yeni Ulus**, 19 Aralık 1953, s. 1; Öymen, **age.**, s. 415.

1895 "C.H.P. Genel Merkez Binası büyük bir törenle açıldı", **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1953, s. 1.

4.7.5. İnönü-Menderes Duetlosu ve İlişkilerin Yumuşaması

CHP lideri İsmet İnönü'nün çıktığı Ege gezisinde gittiği İzmir'de DP'liler ve CHP'liler arasında yaşanan çirkin olaylar¹⁸⁹⁶ zaten gergin olan ilişkilerin daha da gerilmesine sebep oldu. Daha sonra Manisa'ya giden İnönü'nün buradaki konuşması sırasında da olaylar çıktı¹⁸⁹⁷. Ardından İnönü Balıkesir'de konuşmak üzere harekete geçti. Ancak aynı gün, aynı meydana hem DP hem CHP miting yapmak istiyordu. Bu durum, daha İnönü şehre gitmeden partililer arasında kavgaya sebep olunca Balıkesir Valisi, asayişi sağlayamayacağı gerekçesiyle İnönü'den şehre girmemesini istedi. Bunun üzerine İnönü Bursa'ya gitti. Bu gelişmeler, CHP mallarının tasfiyesinin gündeme geldiği bir dönemde DP-CHP ilişkilerinin daha da kötüleşmesine sebep oldu. Gelişmeler basında ve Mecliste günlerce tartışıldı¹⁸⁹⁸.

İki parti arasında Balıkesir olayıyla birlikte yaşanan tartışmaların ardından herkesi şaşırtan önemli bir gelişme oldu. Birbirini adeta yerden yere vuran her iki partinin önde gelenleri birbirlerine karşı oldukça yumuşak bir tavır takındılar. O dönemde basında “*bahar havası*” olarak nitelendirilen, iki parti arasındaki ilişkilerin iyi olduğu bir dönem başladı. İlişkilerin belirgin bir şekilde düzelmesi Başbakan Adnan Menderes'in 20 Aralık 1952'de İstanbul, Ankara ve İzmir gazetelerinin önemli isimlerini davet ederek düzenlediği basın toplantısıyla başladı¹⁸⁹⁹. Menderes, toplantıda hükûmetin, muhalefetin Anayasa'da yapılmasını istediği değişikliklerle ilgili isteklerini dikkate aldığı şeklinde bir izlenim verdi¹⁹⁰⁰. Toplantının ardından gazetecilerin çoğu, köşe yazılarında Menderes'ten olumlu şekilde bahsettiler. İki parti arasındaki ilişkiler düzelmeye başladı. Hatta Menderes İzmir'e gittiğinde CHP'nin Konak İlçe Kongresi'ne davet edildi. Menderes kongreye katıldı ve bir konuşma yaptı. Konuşmasında CHP için olumlu ifadeler kullandı ve ilişkilerin düzelmesini arzu ettiğini söyledi¹⁹⁰¹. İsmet İnönü 31 Aralık tarihinde Ulus gazetesine verdiği demeçte Menderes'in sözlerinden duyduğu memnuniyeti ifade etti¹⁹⁰².

1896 “İsmet İnönü dün İzmir'de beklenen nutkunu söyledi”, **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1952, s. 1

1897 “Manisada Dünkü Müessif Hadiseler”, **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1952, s. 1.

1898 “Balıkesir de Üzücü Hâdiselere Sahne Oldu”, **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1952, s. 1.

1899 Burçak, **age.**, s. 127; Vatan'dan Ahmet Emin Yalman, Dünya'dan Falih Rıfkı Atay, Ulus'tan Nihat Erim, Milliyet'ten Ali Naci Karacan, Yeni Asır'dan Şevket Bilgin gibi. Yalman, **age.**, s. 298

1900 Öymen, **age.**, s. 339.

1901 Burçak, **age.**, s. 127.

1902 İnönü'nün demeci”, **Ulus**, 31 Aralık 1952, s. 1; Burçak, **a.y.**

Menderes, 4 Ocak 1953 tarihinde Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan'a verdiği demeçte, “Boğuşmalar devri sona ermelidir... Tahkir, tezlil ve her türlü tabrikleri sövüp saymayı dahi mubah gören böyle mücadelenin devam edip gitmesi, ancak ve ancak şuursuzluğu, basiretsizliği ve kötü niyeti memnun edebilir.” dedi. Menderes, son zamanlarda DP'nin bazı CHP'liler ile iş birliği yaparak CHP'yi ortadan kaldırmayı planladığı şeklinde birkaç gazetede çıkan yazıların, gerçeği yansıtmadığını ve bu kişilerin yaptıkları hatadan en kısa zamanda vazgeçeceklerine inandığını belirtti¹⁹⁰³. İnönü bu konuşmaya olumlu cevap verdi ve taraflar arasında yeniden “bahar havası” yaşanmaya başladı. Ancak bu durum MP'yi rahatsız etti. MP 4. Büyük Kongresi'nde CHP'yi, DP'nin güdümüne girmekle suçlandı¹⁹⁰⁴. Kısa bir süre sonra MP kapatıldı. Önce bu gelişmeden memnuniyet duyan CHP, daha sonra bir bildiri yayınlayarak iktidarın muhalefet partilerinin güven içinde çalışabilecekleri bir ortam sağlamak zorunda olduğunu belirtti¹⁹⁰⁵. Böylece iktidar-muhalefet arasındaki bahar havası sona erdi¹⁹⁰⁶. İlişkiler giderek kötüleşti.

1954 seçimleri öncesinde bu dönemi değerlendiren Hüseyin Cahit Yalçın, Yeni Ulus gazetesindeki köşesinde partilerin adeta birbirleriyle boğazlaştığını ileri sürdü. Bu anlaşmazlıkta hem CHP'nin hem de DP'nin kusurlu olduğunu savundu¹⁹⁰⁷.

Görüldüğü gibi 1950-1954 yılları arasında, İnönü ve Menderes arasında zaman zaman düello olarak nitelendirilen, sert tartışmaların yaşandığı dönemler olmuştur. Ancak her iki parti lideri de gerektiğinde ılımlı tavırlar sergilemiş ve bahar havası ortamına dönmüşlerdir. Bu durum, Türk siyasetinde demokratik unsurların yerleşmesi hususunda etkili olmuştur.

4.8. Ekonomi Politikalarında Değişim

Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi bir şekilde uygulanmış olan devletçilik ilkesi doğrultusunda ülkede bazı ağır sanayi dallarının temelleri atılmış, Osmanlı döneminden kalan ve mülkiyeti yabancılara ait olan pek çok şirket millileştirilmişti. Bu dönemde amaç, Türkiye'yi kendi kendine yetebilen bir sanayi ülkesi durumuna getirebilme idi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomide devletçilik yerine zaman zaman liberalizm uygulanmaya çalışıldı. Çok partili hayata geçişle birlikte

1903 BCA Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

1904 Burçak, *age.*, s. 135.

1905 “M.P hadisesi hakkında C.H.P. bir tebliğ yayınladı”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1953, s. 1; Öymen, *age.*, s. 405.

1906 Burçak, *age.*, s. 138.

1907 Hüseyin Cahit Yalçın, “Selâmete Çıkmanın Yolu”, *Yeni Ulus*, 29 Ocak 1954, s. 1.

liberalizme doğru ciddi bir kayma oldu. Bu dönemde yaşanan Sovyet tehdidi ve Türkiye'nin demokratik ülkelerle yakınlaşma çabası, pek çok alanda olduğu gibi ekonomik alanda da bu ülkelerin isteği ve hatta baskısıyla o güne kadar uygulanan politikaların değişmesine yol açtı. CHP iktidarı döneminde Amerika ile yapılan antlaşmalar doğrultusunda Türkiye'nin ekonomik yatırımlarda sanayi yerine tarıma ağırlık vermesi gündeme geldi. Çünkü yapılan antlaşmalara göre Türkiye Avrupa sanayisinin ihtiyacı olan tarımsal hammaddeyi üretecekti. Bir başka deyişle daha önce beş yıllık kalkınma planlarıyla öncelik verilen sanayi yerine artık tarıma öncelik verilmesi gerekiyordu. CHP döneminde birdenbire tarıma öncelik verilemedi. Ama 1950 genel seçimleri sonrasında DP, bu hususta gerekli olan adımları atmakta gecikmedi. Diğer yandan Türkiye uzun yıllar ekonomide kapalı bir politika uygulamıştı. 1945'ten sonra Amerika ve üyesi olunan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, Türkiye'den dış ticarete serbestlik istedi. Bu isteğe önceleri CHP iktidarı, Türkiye sanayisinin Avrupa ülkelerinin sanayisiyle aynı düzeyde olmadığı gerekçesiyle karşı çıktı. Ancak artan baskılar üzerine uzun vadeli krediler verilmesi karşılığında bu istek kabul edildi¹⁹⁰⁸.

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Türk hükümeti ile hazırladığı ve Barker Planı olarak bilinen rapor, DP'nin ekonomik politikalarının temelini teşkil etmektedir. 18 Haziran 1950'de Türkiye'ye gelen bir heyet tarafından hazırlanan "Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler" adını taşıyan rapor doğrultusunda Türkiye gelenekselleşmiş ekonomi politikalarından vazgeçerek yeni bir ekonomik anlayış ortaya koymak zorunda kaldı. Rapora göre Türkiye tarıma dayanan sanayi dalları, hafif makine, madeni eşya ve alet üretimi, inşaat malzemeleri, deri işlemciliği, tahta işleme, hafif kimya maddeleri imalatı, seramik, çömlekçilik ve köy el sanatları ilerleme açısından gelecek vaat eden alanlardı. Bununla beraber raporda ağır kimya, selüloz ve kâğıt endüstrisinin geliştirilmesi gerektiği sanayi yatırımlarında tercih sıralaması yapması gerektiği belirtilmekteydi¹⁹⁰⁹.

I. Menderes hükümetinin programında ise ekonomiyi hızlı bir şekilde kalcındırabilmek için şu tedbirlerin alınacağı belirtiliyordu:

1908 Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, İkinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 2003, s. 705.

1909 Atiye Emiroğlu, **Hasan Polatkan**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2011, s. 41-43; Mustafa Albayrak, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Raporun (1951) Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XX, S 58, Mart 2004, s. 138. **tur (atamdergi.gov.tr)**, (11 Haziran 2022).

“A) Bütçede envestisman¹⁹¹⁰ mahiyetinde olan kısmı mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkânlarımızı da yalnız veyalnız [ve yalnız] istihsale matuf mevzulara tevcih etmek;

B) Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiilî emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek,

C) Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak,

Ç) Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.

İktisadi cihazlarımız için Devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirecek bir plâna bağlamak, istihsal hayatını Devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.^{1911”}

Barker Planı ile Menderes hükûmetinin ekonomi politikalarını karşılaştırdığımızda planın uygulanabilir olduğu görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye Marshall Planı ile Avrupa'nın kalkınmasını sağlamak amacıyla ekonomi politikalarından birtakım tavizler vermişti. Şimdi Barker Planı ile bu hususta bir adım daha ileri gidilmekteydi. Nitekim raporda da belirtildiği gibi devletçilik politikasını tasfiye etmek, özel teşebbüsü desteklemek ve yabancı sermaye girişine izin veren kanuni düzenlemeleri yapmak DP'nin ekonomiyi kalkındırmak için aldığı tedbirler olarak hükûmet programında yerini almıştı. İlerleyen günlerde DP, Avrupa ülkelerinin ihtiyacı olan hammaddeyi sağlamak için tarıma ağırlık verecek, çıkarılan kanunlarla özel teşebbüs desteklenecek ve yabancı sermaye girişine izin verilecekti.

4.8.1. Devletçilikten Liberalizme Geçiş

CHP döneminde ekonomide başlayan liberalleşme akımı, DP döneminde iyice belirginleşti. Sanayi yatırımları özel sektöre ve yabancı yatırımcılara bırakıldı. Menderes, bir Alman gazetesine verdiği röportajda, hükûmet politikasına sadık kalarak kesinlikle devletçi karakterde işletmeler kurmadıklarını ifade etti. Özel sektörün gelişimini desteklemek için Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Kredi kullanımını artırmak için faiz oranları düşürüldü. Kamu İktisadi Teşekküllerinin

1910 Yatırım. TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr). (28 Mayıs 2022).

1911 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 3, (29.05.1950), s. 26.

özelleştirilmesi için birtakım tedbirler alındı. Ancak başarılı olunamadı. Hatta Kamu İktisadi Teşekküllerinin sayısı bu dönemde arttı¹⁹¹².

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren demir yollarına verilen önem sona erdi ve hızla karayolları yapılmaya başlandı. Tek parti dönemindeki modernleşme programının çok önemli bir parçası olan demiryolu yatırımlarının durması ve kara yolu yatırımlarının ön plana çıkarılması kamu taşımacılığında özel mülkiyet taşımacılığına geçildiği anlamına geliyordu. Demiryolu taşımacılığının sahibi devletti. Amerikan yardımlarıyla ülkeye getirilen otomobil, kamyon, kamyonet gibi araçlarla taşımacılık özel teşebbüs tarafından yapılmaya başlandı. Bu vesileyle yerleşim birimleri ekonomik ve kültürel bakımdan dışa açıldı.

4.8.2. Kapalı Ekonomi Politikasından Dışa Açık Ekonomi Politikasına Geçiş

1948 yılında Türkiye, Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı imzalamıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı ülkelerle yapılan her antlaşma beraberinde bu ülkelere yeni ayrıcalıklar verilmesine sebep oldu. Vatandaşların ekonomik sıkıntılarına çözüm bulmak isteyen hükümetler, bunu yerli imkânlarla başarmanın zor olduğunu bildikleri için kolayca kaçarak yabancı sermayeye ülkenin kapılarını açtılar. Nitekim DP iktidarı döneminde Amerika ile yakınlaşma çabaları çerçevesinde Türk ekonomisi hızla dışa açıldı. Sanayi yatırımları yerine tarım alanında önemli girişimlerde bulunuldu. Diğer yandan Türk ekonomisinde ciddi değişikliklere sebep olacak olan bazı kanunlar çıkarıldı. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

4.8.2.1. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak ve siyasal otoritesinin zedelenmemesi şartıyla, yabancı yatırımlara izin veren bir politikanın izlenmesi gerekliliği belirtilmişti. Fakat ilerleyen yıllarda kapitülasyonlara karşı oluşan tepkinin etkisiyle yabancı sermayeye soğuk bakılmıştı. Hatta 1928'den itibaren yabancı teşebbüsler, büyük bir maddi külfete sebep olmalarına rağmen teker teker millileştirilmişti. Bu dönemde olabildiğince ülkeye yabancı sermaye girmesine izin verilmemişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen şartlar çerçevesinde Türkiye'nin yabancı sermaye hususuna bakışı değişti¹⁹¹³. Amerika savaş sonrasında başlayan soğuk

1912 Abdullah Takım, **Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman: Demokrat Parti Ekonomisi**, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s. 139.

1913 Baran Tuncer, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1968, s. 70.

savaştan istifade etmek suretiyle bir yandan Türkiye'ye yardım ederken diğer yandan Türkiye'nin kapılarını yabancı ekonomiye açması için ısrar etti.

Celâl Bayar, 1946'da yeni bir parti kurulacağını açıklarken ülkenin gelişmek için yabancı sermayeye ihtiyacının olduğunu belirtti¹⁹¹⁴. Başta Amerika olmak üzere her konuda Batılı ülkelerin desteğini almak isteyen CHP hükûmeti derhal harekete geçti. 1947'de hükûmet bir kararname çıkararak yabancı sermayenin ülkeye girişi için adım attı. Çünkü Amerika, Türkiye ile askeri sebeplerle yakınlık kurarken kendi menfaatleri doğrultusunda Türk ekonomisinden yararlanmaya çalışıyordu. 3 Mart 1950'de çıkarılan Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun¹⁹¹⁵ yabancı sermaye ile ilgili atılan ilk önemli adımdır. Kanun ile ülkeye gelen yabancı sermayeye bazı şartlar altında transfer garantisi verildi. Ayrıca dışardan borç alacak özel teşebbüse borçlarını döviz ile transferi için izin verilmekteydi. Kanun, yabancı sermayeyi teşvik edici bir özellik taşımamaktadır. Ancak Türkiye'nin bu konudaki istekliliğini göstermesi bakımından önemlidir¹⁹¹⁶.

DP iktidarı döneminde Maliye Bakanı Hasan Polatkan basına yaptığı açıklamada Türk ekonomisinin kalkınabilmesi için yabancı sermayeye ihtiyaç olduğunu ancak son yıllara kadar buna fırsat tanınmadığını belirterek kendilerinin bu hususta bir kanun tasarısı hazırladıklarını açıkladı¹⁹¹⁷.

Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu tasarısı 30 Temmuz 1951'de Meclis'te ele alındı. Tasarı hakkında söz alan milletvekilleri genellikle yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi yönünde konuşular¹⁹¹⁸. Bununla beraber yabancı sermayenin zararlarını en aza indirmek için çözüm yolları bulmak hususunda tartıştılar. Tasarı hakkındaki tartışmalar 3. madde¹⁹¹⁹ üzerinde yoğunlaştı. DP Erzu-

1914 Cem, **age.**, s. 294.

1915 **Resmî Gazete**, 4 Mart 1950, S 7448, s. 18020.

1916 Zahide Sungur, **Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları**, Gece Kitaplığı, y.y. 2015, s. 84.

1917 “Yabancı sermayenin yurda celbi için tasarısı”, **Zafer**, 13 Mayıs 1951, s. 1.

1918 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 9, B 106, (30.07.1951), s. 425-438.

1919 “Bu kanun hükümlerine tevfikân getirilmiş yabancı sermayenin: a) %10 nu geçmeyen ve Gelir ve Kurumlar vergilerine esas olan vesikalara göre taayyün eden yıllık kâr, faiz ve dividantlarının (Kâr payı. <https://kelimeler.gen.tr/dividant-nedir-ne-demek-93905>. 27 Mayıs 2022.) b) Birinci maddenin son fıkrasında zikredilen Bakanlar Kurulu kararıyla başka türlü tespit edilmedikçe, giriş tarihinden itibaren, nakit olarak gelenlerin en az üç sene sonra, ayın (mal. Hasan Pulaşlı, Şirketler Hukuku, Karahan Kitabevi, Adana 2011, s. 61.) veya [ve ya] gayri maddi hak olarak gelenlerin en az beş sene sonra tamamının veya bir kısmının; Girişinde esas olan yabancı para cinsi ve miktarı üzerinden harice transferi

rum Milletvekili Bahadır Dülger, geçmişte yabancı sermayeye verilen imtiyazlar yüzünden koskoca bir imparatorluğun çöküp gittiğini belirterek tasarının geniş bir zaman diliminde iyice incelendikten sonra görüşülmesini istedi. 3. maddenin yeterince açık olmadığını ve bunun gelecekte sıkıntılar doğurabileceğini ileri sürdü¹⁹²⁰.

DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri ise yabancı sermayenin istihdam sahaları oluşturacağı için önemli olduğunu savundu. Ancak Türkiye’de Maden Kanunu gibi pek çok kanunda sıkıntı olduğunu belirterek yabancıların da bu kanunlara tabi olmaları halinde Türkiye’ye yatırım yapmak istemeyeceklerini iddia etti¹⁹²¹.

DP Sivas Milletvekili Sedat Zeki Örs söz alarak seçimler öncesinde vatandaşlara DP’nin yaptığı vaatleri yerine getirebilmek için öncelikle ülkeyi kalkındırmak gerektiğini belirtti. Örs, “25 sene süren Devletçilik neticesinde hâsıl olan vaziyet Hükûmetimize ve iktisadımıza her türlü hareket serbestisini nez etmiştir. Nefes payı bırakmamıştır. Kalkınmanın yegâne çaresi sermayeyi harekete getirmektir. Ecnebi sermayesini memlekete sokmaktır.” dedi. Yabancı sermayenin ülkeye gelmesinin, yerli sermayenin cesaretlenmesine sebep olacağını iddia etti. Örs, “Biz Demokrat Hükûmet, ecnebi sermayesi için kapitülasyon yapacak değiliz. Zinbar yapmaya çağız. Bizim yerli vatani sermaye için kapitülasyon yapacağız.” dedi. Ekonomiyi korumak için alınmış olan sıkı tedbirlerin ve Varlık Vergisinin hem yabancı hem de yerli sermayenin gözünü korkuttuğunu, dolayısıyla ekonominin bugün kötü durumda olmasının sebebinin bu uygulama ve kısıtlamalar olduğunu ileri sürdü¹⁹²².

Tasarının görüşülmesine 1 Ağustos 1951’de devam edildi. Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, diğer ülkelerdeki uygulamalar ve Anayasa’da var olan devletçilik ilkesine göre özellikle hafif sanayi, kendi özel girişimlerimiz ve sermayelerimizle başarmak zorunda olduğumuzu savunarak her ülkede ağır sanayi devletin elindeyken Türkiye’de bunu özel teşebbüse bırakmanın doğru olmadığını savundu¹⁹²³.

tabdide tâbi değildir. Bir yıllık kâr, faiz ve dividendlar yekûnu sermayenin %10 unu aştığı takdirde aşan miktar, %10’dan az netice veren mütaakip yıllar içinde, transfer hakkı %10 a iblâğ edilerek çıkarılabilir. Bundan daha fazla olan neticeler ana sermaye ile [beraber] ve aynı hükümlere tâbi olarak transfer olunabileceği gibi, Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki Kanuna müstenit kararnameler hükümlerine teufikan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında alacaklı namına yatırırlarak muayyen malların ihracı suretiyle de harice çıkarılabilir.” TBMMTD, IX. Dönem, C 9, B 106, (30.07.1951), s. 427.

1920 TBMMTD, IX. Dönem, C 9, B 106, (30.07.1951), s. 433.

1921 TBMMTD, IX. Dönem, C 9, B 106, (30.07.1951), s. 435.

1922 TBMMTD, IX. Dönem, C 9, B 106, (30.07.1951), s. 436.

1923 TBMMTD, IX. Dönem, C 9, B 107, (01.08.1951), s. 457.

CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil ise kapitülasyonları hatırlatarak günün şartları çerçevesinde Türkiye'ye istenildiği gibi sermaye birikiminin gelmeyeceğini, gelecek olanlar arasında da ciddi ve gayri ciddi girişimleri anlayabilmek için hükümetin dikkatli olması gerektiğini aksi halde Türk ekonomisinin büyük zarar göreceğini ileri sürdü. Zamangil, kanun çerçevesinde komitenin her yıl yabancı sermaye akışıyla ilgili olarak milletvekillerini bilgilendirmesinin faydalı olacağını ifade etti¹⁹²⁴.

Tasarı, yapılan oylama sonucunda kabul edildi. 287 kişi oy kullandı, 285 kabul oyu verildi. Seyhan Milletvekili Cezmi Türk red, Konya Milletvekili Abdurrahman Fahri Ağaoglu ise çekimser oy kullandı¹⁹²⁵. Böylesine önemli bir tasarının görüşülmesi ve oylaması sırasında CHP milletvekillerinin söz almaması ve büyük çoğunluğunun oylamaya katılmaması dikkate değer bir husustur.

Kanun'un en önemli özelliği, tarım ve ticaret alanlarını yabancılara kapalı tutmasıydı. Yabancılar sanayi, maden, ulaşım, bayındırlık gibi alanlarda yatırım yapabileceklerdi¹⁹²⁶.

Hükümet, Kanun'un çıkmasıyla yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapmak için harekete geçeceğine inanıyordu. Hatta İkinci Dünya Savaşı sırasında sermayelerini yastık altına yatıran ya da yurt dışına çıkaran Türk vatandaşlarının da ülkeye gelen yabancı sermayeden etkilenerek yatırım yapmasını bekliyordu¹⁹²⁷.

1951 tarihli Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'nda tarım ve ticaret alanlarının yabancı sermayeye kapalı olması Amerikalılar tarafından hoş karşılanmadı. Çünkü ABD kendi çıkarları doğrultusunda bütün dünyada özel sermaye ve özel teşebbüsün serbest olmasını istiyordu. Askeri sebeplerle ilgilendiği Türkiye'den de diğer ülkelerde¹⁹²⁸ olduğu gibi ekonomik çıkarlar sağlamayı amaçlıyordu. Kaldı ki dış yardımın temel şartlarından biri de ülkelerin yabancı sermayeye izin

1924 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 9, B 107, (01.08.1951), s. 458.

1925 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 9, B 107, (01.08.1951), s. 493-495.

1926 5821 sayılı Kanun metni için bkz. **Resmî Gazete**, 9 Ağustos 1951, S 7880, s. 1757-1758.

1927 Zürcher, **age.**, s. 326.

1928 Aynı dönemde ABD nüfuzu altındaki Yunanistan, Milliyetçi Çin, Güney Kore, Panama gibi ülkelerde de benzer kanunların çıkarıldığı göz önüne alınırsa ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda Sovyet yayılcılığını kullandığı açıkça görülmektedir. Avcioğlu, **age.**, s. 709.

vermesiydi. Ancak söz konusu Kanun, yabancı sermayeye tarım ve ticaret alanlarını açmadığı gibi kâr transferini de sınırlandırıyordu¹⁹²⁹.

Alman Die Neue Zeitung gazetesinden Alfred Joachim Fische 13 Şubat 1952'de Başbakan Adnan Menderes ile bir röportaj yaptı. Menderes, sermaye eksikliği sebebiyle Türkiye'nin pek çok alanda kalkınmadığını bu yüzden yabancı sermayeye ihtiyaç duyduğunu belirtti. Önceki iktidarın yabancı sermayenin emperyalist emeller gütmemesinden çekindiği için ülkeye yabancı sermaye girmesine izin vermediğini, ancak DP hükûmetinin cesaretle bu işi ele aldığını savundu. Menderes, Türkiye'nin yabancı sermaye için cazip imkânlar ve kaynaklara sahip olduğunu ifade etti¹⁹³⁰.

Ağustos 1953'te yabancı sermaye konusunu görüşmek üzere Türkiye'ye bir heyet geldi. Türk yetkililerle görüşen heyet, Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'nda yapılmasını istedikleri değişiklikleri dile getirdiler. Görüşmeler sonunda yabancı sermayenin bütün alanları kapsayacak şekilde genişletilmesi hususunda hemfikir olundu. Bu doğrultuda hükûmet, Kanun'da yapılacak değişiklikleri içeren bir tasarıyı ilerleyen günlerde Meclise sunmaya karar verdi. Heyet başkanı Clarence Randall, Türkiye'nin kendi iradesiyle özel teşebbüs ve serbest ticarete geçen ilk modern ülke olduğunu belirtti. Randall, gazetecilere yaptığı açıklamada Amerika'nın çok zengin bir ülke olmadığını belirterek Türkiye'nin para kazanmak isteyen Amerikalıları, yatırımlar hususunda Amerika'dan daha cazip olduğu hususunda ikna etmesi gerektiğini ileri sürdü¹⁹³¹.

Hükûmet, Amerikalı heyet ile yapılan görüşmelerde belirlenen esaslar doğrultusunda bir tasarı hazırlayarak Meclise sundu. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, Ocak 1954'te Mecliste yaptığı konuşmada 1951 yılında kabul edilmiş olan Kanun'da yabancı sermayeye tanınan alanın sınırlı olması ve transfer edilecek kâr oranının düşük olması sebebiyle yabancı sermayeden beklenen faydanın sağlanmadığını belirtti. Yabancı ülkelerin kanunları incelenerek 1951'de kabul edilmiş olan 5821 sayılı Kanun'da değişiklik yapılmasına gerek duyulduğunu ifade etti¹⁹³².

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu tasarısının Meclisteki görüşmeleri sırasında ilk olarak CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil söz aldı. Ekonomi alanlarının pek çoğunda Türkiye'nin sermaye, emek ve teknik bakımdan iş birliği yapabilecek durumda olduğunu ancak ticaret ve tarımda iş birliği yapmayı doğru

1929 Avcioğlu, *age.*, s. 707.

1930 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:102-633-5, Tarih:07.03.1952.

1931 "Mr C. Randall'ın verdiği izahat", **Zafer**, 30 Ağustos 1953, s. 1.

1932 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 27, (11.01.1954), s. 107-108.

bulmadığını ifade etti. Zamangil, tarım alanında yabancı sermayenin girdiği yerden Türk çiftçisinin çıkmasının muhtemel olduğunu belirterek bunun sosyal ve siyasi huzurumuzu bozacağını ileri sürdü. Ticarete ise yabancı sermayenin kuracağı kuruluşların belirli özelliklerinden dolayı daha ilk günden Türk kuruluşlarından daha üstün olacağını savundu. Yabancı tüccarların dünyanın her yanında kurdukları bağlantılarla Türk tüccarlarından daha üstün olduklarını, dolayısıyla Türk tüccarlarının dış ticarete liberasyon yaşamaya başladığı bir sırada böyle bir adımın atılmasının ticaretimizin yabancıların eline geçmesine sebep olacağını iddia etti¹⁹³³.

Seyhan Milletvekili Cezmi Türk de yaptığı konuşmada 1951 tarihli Kanun'un başarısız olmasından hükümeti sorumlu tuttu. Gerekli tedbirler alınmadan ve ilgili kanunlarda değişiklikler yapılmadan çıkarılan bu Kanun'un başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını daha önce ifade etmiş olduğunu belirtti. Söz konusu Kanun'un devletçilik ilkesine aykırı olmasına rağmen kendisinin normal şartlarda "evet" oyu verebileceğini ama "beceriksiz" olarak nitelendirdiği DP hükümeti iş başındayken kesinlikle bu oyu vermeyeceğini belirtti¹⁹³⁴.

Görüşmeler sırasında özellikle CHP Milletvekilleri Cahit Zamangil, Cemal Reşit Eyüboğlu ve Server Somuncuoğlu yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi için söz konusu Kanun'a eklenmek istenen hükümlerin yabancı girişimcilere ayrıcalık verdiğini ve bu durumda yerli girişimcilerin zarar göreceğini savundular. Zamangil, yabancı sermayenin tarım ve ticaret alanlarına girmesinin çok sakıncalı bir durum olduğunu ileri sürdü¹⁹³⁵. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş ise bu iddiaları reddederek Kanun'un yeni haliyle çok daha cazip olacağı için yabancıların Türkiye'ye daha çok itibar edeceğini savundu. Çelikbaş, yabancı yatırımlarla birlikte ithalatın azalacağını, ihracatın artacağını, mal bolluğu yaşanacağı için fiyatların düşeceğini ve yeni istihdam alanlarıyla pek çok kişiye iş imkânı sağlanacağını ileri sürdü¹⁹³⁶.

Tartışmalarda üzerinde durulan bir başka konu, tasarının kabulünün devletçilik ilkesine aykırı olup olmadığıdır. CHP'li konuşmacılar aykırı olduğunu savundular. DP Milletvekili Muammer Alakant (Zonguldak), hem DP'nin hem de CHP'nin devletçi olduğunu, sadece her iki partinin bu ilkeyi farklı bir yaklaşımla ele aldığını savundu. Alakant şöyle dedi:

1933 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 27, (11.01.1954), s. 108-110.

1934 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 27, (11.01.1954), s. 110-112.

1935 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 28, (13.01.1954), s. 151-163.

1936 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 28, (13.01.1954), s. 164-167.

“Halk Partisi, Devletçiliği Devlet sermayedarlığı mânasında anlamaktadır. Yani istihsalde kullanılan büyük sermaye Devletin elinde olmalıdır. Halbuki biz Demokrat Parti ekseriyeti devletçiliği ilmi iktisatta yazılı olduğu şekilde anlıyoruz. Çünkü devletçilikte hususi teşebbüs esastır. Hususi teşebbüsün yapamadığı şeyleri Devlet yapar ve bir sermayedar ekalliyetinin büyük bir kitleyi istismar etmemesi için Devlet kayıt koyar.”

Alakant, bu anlamda görüşülen tasarının devletçiliğe aykırı olmadığını savundu¹⁹³⁷. Görüşmelere 18 Ocak 1954’te devam edildi. CHP Meclis Grubu adına Faik Ahmet Barutçu söz alarak Partisinin tasarı hakkındaki görüşlerini açıkladı. Barutçu;

“Mubterem arkadaşlar; C. H. P. [CHP] yabancı sermayenin memlekete gelmesine taraftardır. Bunun teşvik edilmesini de ister. Ancak bunun memleket menfaatlerine uygun iktisadi sahalarında kullanılmasını zaruri görür. Tasarı; tarım ve ticaret sahalarını da mutlak olarak yabancı sermayeye açık tutmaktadır. Vatandaşların bu mevzulardaki tereddütleri ve ihtiyaçları geniş ve esaslı tetkiklerle cevaplandırılmamıştır. Transfer ve teminat gibi malî meselelerde ciddi endişeler vardır. Yabancı sermayenin Millî sermayeye üstün duruma gelmesinden korkulmaktadır.”

dedi. Barutçu hem millî hem milletlerarası bir konu olmasına rağmen tasarının alalecele hazırlanmış olduğunu iddia etti ve bu haliyle kabul edilmesine karşı olduklarını belirtti¹⁹³⁸.

1954 seçimlerinden kısa bir süre önce yapılan tasarının görüşmeleri karşılıklı sataşmalarla geçti. Ciddi tartışmalar oldu. Sonuçta yapılan oylamayla Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edildi¹⁹³⁹.

Kanun’da yapılan değişikliğe göre tarım ve ticaret alanları yabancı yatırımcılara açıldı. Yatırılan sermaye ve kârın serbestçe dolaşımını sınırlayan hükümler kaldırıldı. Sermaye kapsamı daha geniş tutuldu. Kâr ve anapara transferlerine getirilen sınırlandırmalar kaldırıldı¹⁹⁴⁰. Kanun, bazı çevreler tarafından “Dünya’nın

1937 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 28, (13.01.1954), s. 168.

1938 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 30, (18.01.1954), s. 229.

1939 284 kişi oy kullandı. 248 kabul oyuna karşı 35 ret oyu verildi. İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Başar ise çekimser oy kullandı. CHP milletvekillerinin tamamına yakını oylamaya katılmadı. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 27, B 30, (18.01.1954), s. 241-243.

1940 Kanun metni için bkz. **Resmî Gazete**, 23 Ocak 1954, S 8615, s. 8029-8031; **Düstur**, Tertip 3, C 35, s. 254 vd.

en liberal yabancı sermaye kanunu” olarak değerlendirildi¹⁹⁴¹. Kanun’un kabulü Batılı ülkelerde memnuniyetle karşılandı¹⁹⁴². Çünkü Kanun ile yerli sermaye ve girişimcilere tanınan ayrıcalıklardan yabancılar da yararlanacaklardı. Başka bir deyişle Türk ekonomisi yabancı sermayeye karşı savunmasız hale geldi. Nitekim Kanun yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri ortaya çıkmaya başladı.

DP’nin bütün alanları yabancılara açan hamlesi de yabancı yatırımların Türkiye’ye gelmesi için yeterli olmadı. 1950-1954 yılları arasında yapılan yatırımların en az yarısını yine devlet yaptı. Özel teşebbüs içinde yabancı yatırımların payı ise hiçbir zaman beklenildiği gibi olmadı. Bununla beraber özel teşebbüsün harekete geçmesi noktasında bu Kanun’un etkili oldu.

4.8.2.2. Petrol Kanunu

1926’da çıkarılan Petrol Kanunu ile Türkiye’de petrol arama ve işletme hakkı devlete verilmişti. 1933’te kısıtlı imkânlar ile Türkiye’de petrol arama çalışmaları başladı. 1940’ta ilk defa petrol bulundu. Ancak ekonomik değere sahip ilk petrol 1947’de Raman ve Garzan’da bulundu¹⁹⁴³.

1952 yılına gelindiğinde Bakanlar Kurulu bir karar yayınladı. Bu karar ile Türkiye’de petrol aranması ve işletilmesi amacıyla yabancı girişimciler ile ortaklık yapılması için gerekli çalışmaların gerçekleştirilmesine karar verildi¹⁹⁴⁴. Bakanlar Kurulu kararının yayınlanmasının ardından CHP Trabzon Milletvekili Cahit

1941 Rıdvan Karluk, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 1983, s. 50.

1942 Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 159.

1943 Avcıoğlu, **age.**, s. 712.

1944 **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:130 -81-3, Tarih:12.11.1952; Bakanlar Kurulunun konuyla ilgili 15833 sayılı kararı şöyledir: “Memleketin petrol mevzuu Bakanlar Kurulunca 12/11/1952 tarihinde incelenerek; petrol kaynaklarımızı en kısa bir zamanda tespit ederek çalışır bir hale getirip kıymetlendirmek gayesiyle, aramalar yaparak bulunacak membaları dünya petrol siyasetinin gerektirdiği çerçevede içinde, askeri ve iktisadi menfaatlerimize en uygun şartlarla işletmeyi taahhüt veya bu hususta iş birliği yapmağı kabul edecek sermaye sahibi hakiki veya hükmi yabancı şahısları yurdumuza celbedip çalışmalarını mümkün kılacak ve bunlarla Hükümetimiz arasında mukaveleler yapılmasını sağlayabilecek her türlü kanuni, idari ve malî tedbirlerin alınması ve bu maksadı tahakkuk ettirebilmek için lüzumlu şartların tespitinde fikirlerinden istifade edilmek üzere dünya petrol mevzuat ve tatbikatına ve bu konunun fennî, iktisadi ve malî meselelerine vâkıf mütehassısların temin ve celbi için her türlü işlemlerin yapılması, kararlaştırılmıştır.” **Resmî Gazete**, 22 Kasım 1952, S 8264, s. 4997.

Zamangil, Başbakanlığa konuyla ilgili bir soru yöneltti. Soruyu Meclisin 3 Aralık 1952'deki oturumunda İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı cevapladı. Yırcalı, 1933'ten beri yapılan petrol arama çalışmalarından tatmin edici bir sonuç alınamadığını, son yıllarda ülkede akaryakıtta duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte petrol meselesinin çözülmesinin büyük önem arz ettiğini ifade etti. 1926 tarihli Petrol Kanunu'nun, petrol kaynaklarını devletin tekeline vermesine rağmen petrolün aranmasında ve işletilmesinde kişilerle veya yabancılarla iş birliği yapma ve ortak olma hakkı tanıdığını ileri sürdü. Hükûmetin de ülkenin menfaati için Kanun'un tanıdığı haktan yararlanma yoluna gittiğini belirtti¹⁹⁴⁵. Cahit Zamangil tekrar söz alarak Bakanlar Kurulu kararında Türk girişimcilerden bahsedilmemesinin önemli bir eksiklik olduğunu savundu. Ayrıca kararnamenin petrol konusunda yabancı sermaye için bir davet niteliğinde olduğunu iddia ederek Türkiye'nin bu davetle ilgili şartlarının neler olduğundan bahsedilmemesinin doğru olmadığını savundu¹⁹⁴⁶.

Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi George McGhee, 5 Aralık 1952'de Washington'da bir basın toplantısı düzenledi. Journal of Commerce gazetesi bu toplantıya dayanarak bir makale yayınladı. Makalede Türkiye'nin 30 yıldır devam eden petrol siyasetindeki değişmeye işaret edilerek Birinci Dünya Savaşı sonrasında sınırların belirlenmesi sırasında takip edilen yoldan dolayı Türkiye'nin büyük petrol şirketlerine güvenmekte zorlandığını ileri sürdü. Gazete Türkiye'de henüz petrol ile ilgili bir kanun bulunmadığını, yapılacak olan kanunun içeriğine göre Amerikan şirketlerinin Türkiye'de petrol araması yapabileceğini yazdı. Bununla beraber makaleden, petrol konusunda bir kanun olmamasına rağmen Türkiye'nin Amerikan Cal-Tex şirketinden bir uzmana topraklarındaki petrol tabakalarıyla ilgili bir çalışma yaptırdığı öğrenilmektedir¹⁹⁴⁷.

Associated Press, konuyla ilgili haberinde var olan genel eğilimin aksine Türkiye'nin petrol alanlarını yabancı sermayeye açmaya karar verdiğini yazdı. Petrol işini kendisi halletmeye karar vermiş bir ülkenin bu işi serbest bırakmasının ilk defa karşılaşılan bir durum olduğunu ileri sürdü. Kansas City, Türkiye'nin devlet eliyle otuz yıldır yürütmeye çalıştığı petrol arama işini özel teşebbüse devretmesinin ve bu iş için yabancı şirketleri ülkeye davet etmesinin ilk defa yaşanan bir olay olduğunu iddia etti¹⁹⁴⁸.

1945 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 18, B 12, (03.12.1952), s. 61-62.

1946 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 18, B 12, (03.12.1952), s. 63.

1947 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:102-639-11, Tarih:18.12.1952.

1948 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:103-641-5, Tarih:04.02.1953.

17 Aralık 1952 tarihli Financial World ise Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi George McGhee'nin "*Bu sabada büyük fırsatlar mevcuttur.*" şeklindeki sözlerine yer vererek bunun önemli olduğunu çünkü McGhee'nin daha önce petrol işinden bir servet edindiğini, dolayısıyla kendisinin bu işlerden iyi anladığını belirtti. Gazete, bu sebeple Amerikan şirketlerinin Türkiye'de petrol arama işine katılmasının ihtimal dâhilinde olduğunu ifade etti¹⁹⁴⁹. 19 Aralık 1952'de San Bernardino Sun gazetesinde Türkiye'nin petrol siyasetiyle ilgili bir makale yayınlandı. Makalede Türklerin, ülkelerini Orta Doğu'nun en güçlü siyasi ve ekonomik kalesi haline getirmeye azmetmiş oldukları ileri sürüldü. Bunu, Amerika ve İngiltere'nin büyük petrol şirketleriyle yapacakları iş birliği neticesinde başarabilecekleri iddia edildi. Ayrıca bu gelişmenin, Batılı ülkelerin yıllardan beri Orta Doğu ülkeleri nezdinde kaybettiği prestiji tekrar sağlamak için büyük bir fırsat olduğu savunuldu. Türkiye'nin petroldeki yeni politikasının amacına ulaşması halinde komünizme meyilli olan pek çok ülkenin emperyalist Sovyetler Birliği'nin uyguladığı yöntemlerle hür dünyanın uyguladığı yöntemler arasındaki farkı açık bir şekilde göreceği ileri sürüldü¹⁹⁵⁰.

Görüldüğü gibi Amerikan gazetelerinde DP hükûmetinin Türkiye'nin petrol konusunda izlediği politikada değişiklik yapma kararı, memnuniyetle karşılanmıştır. İran Meclisi, Nisan 1951'de Başbakan Musaddık'ın önerisiyle Anglo-Persian adlı petrol şirketini millileştirme kararı almıştı¹⁹⁵¹. Bu karar, Batılı ülkelerde endişeye sebep olmuştu.

Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye'deki petrolün bulunması ve işletilmesi konusunda ne DP'nin programında savunduğu gibi özel teşebbüs ne de CHP programında savunulduğu gibi devletin imkânlarıyla aramanın ve işletmenin mümkün olduğunu ileri sürdü. Bu doğrultuda yabancı sermayeye ihtiyaç olduğunu belirterek özellikle müttefikimiz olan İngiltere ve Amerika ile iş birliği yapılabilirliğini savundu. Yalçın, kapitülasyonların tekrarlanmaması için hükûmetin gereken her türlü tedbiri alması gerektiğini ifade etti¹⁹⁵².

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, 1 Kasım 1953'te yeni yasama yılını açış konuşmasında eldeki delillere dayanarak ülkemizde bol miktarda petrol olduğunu

1949 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:103-641-3, Tarih:02.02.1953.

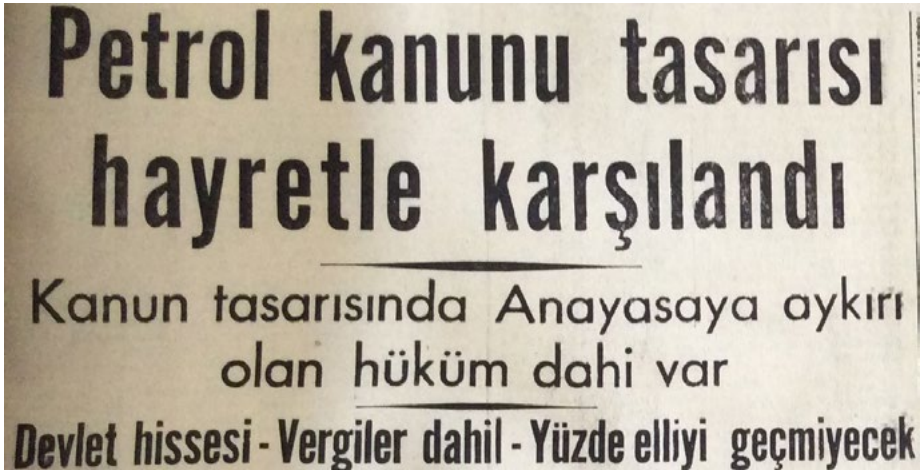
1950 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:103-641-7, Tarih:13.02.1953.

1951 Bu karar İngiltere için büyük bir yıkıma sebep oldu. Çünkü İngiltere bu dönemde büyük oranda İran petrolüne bağımlıydı. Bu gelişme, doğal olarak petrol şirketlerinin ve Batılı ülkelerin gözünü korkutmuştur. Adnan Ölmez, **Petrol'ün Perde Arkası**, Kutlu ve Avcı Ofset Form, Antalya 1998, s. 73.

1952 Hüseyin Cahit Yalçın, "Petrol meselesi...", **Aydın Tarihi**, Ocak 1953, S 230, s. 90-91.

belirtti. Bu önemli millî servetin milletin kalkınması ve ilerlemesi yolunda kullanılması için petrol politikasına yeni bir yön verdiklerini ifade etti. Yerli ve yabancı girişimcilerle iş birliği yaparak dünyadaki petrol mevzuatına ve uygulamalarına göre bir Petrol Kanunu hazırlamak üzere bir uzman görevlendirdiklerini ifade etti. Bayar, dünyaca tanınmış bir petrol şirketine jeolojik incelemelerde bulunması için izin verildiğini ve bu şirketin bir süredir Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çalıştığını belirtti¹⁹⁵³. Böylece bir Petrol Kanunu'nun hazırlandığı kamuoyu tarafından öğrenilmiş oldu.

11 Aralık 1953'te Amerikan Albuquerque N.J. Journal gazetesi Türkiye'nin Batı'nın en sadık müttefiki olarak, petrol siyasetindeki değişikliklerle doğru bir adım attığını, bunun Batı gidişatına ayak uydurmak açısından önemli bir gelişme olduğunu ileri sürdü. Türkiye'nin ekonomik politikasındaki bu değişikliğin senelerdir Türkiye'de olan Amerikalıları bile şaşırttığını savundu. Türkiye'nin özel teşebbüsü geliştirmek ve ülkesinin kalkınmasını sağlamak için yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verdiğini hatta bunlara bazı ayrıcalıklar tanıdığını belirtti¹⁹⁵⁴.

Fotoğraf 12. Yeni Ulus gazetesinin Petrol Kanunu tasarısı ile ilgili haberi.
Yeni Ulus, 29 Ocak 1954.

1953 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 25, B 1, (01.11.1953), s. 13.

1954 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:103-641-3, Tarih:02.02.1953.

Petrol Kanunu tasarısının komisyonunda görüşülmeye başlanmasıyla birlikte muhalif basında eleştiriler başladı. Yeni Ulus gazetesi kanun tasarısının Meclise gelişile ilgili haberi okuyucularına manşetinden “*Petrol Kanunu tasarısı hayretle karşılandı*” şeklinde verdi. Tasarıda Anayasa’ya aykırı hükümlerin yer aldığını iddia etti. Amerikalı uzman Max Ball ile birlikte hazırlanan tasarının Mecliste karma komisyonunda görüşülmeye başlandığını belirtti. Gazete tasarının yabancı şirketlere Türkiye’de petrol arama ve işletme hakkı verdiğini ancak bunun Anayasa’ya aykırı olduğunu savundu¹⁹⁵⁵.

Yeni Ulus gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın, tasarımı “*Petrol Faciası*” olarak yorumladı¹⁹⁵⁶. Yalçın, bir başka yazısında Türkiye’nin petrol aramak için yabancı sermayeye ihtiyacının olduğunu ancak çıkarılan Kanun’da hükümetin ülke menfaatlerini korumak için gerekli tedbirleri almadığını iddia etti. Türk milletinin Osmanlı döneminde kapitülasyonlardan çok çektiğini hatırlatarak, sermayenin ah-lâk mefhumunun olmadığını, yapılacak karşılıklı bir antlaşmayla devletin hemen sömürge haline gelebileceğini ileri sürdü¹⁹⁵⁷.

5 Şubat 1954’te Zafer gazetesi, Yeni Ulus’un yayınlarına cevap niteliğinde Petrol Kanunu ile hiç kimseye ayrıcalık verilmediğini, devletin petrol ayrıcalıklarından istifadesinin dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında onlardan düşük değil tersine fazla olacağını yazdı¹⁹⁵⁸. Yeni Ulus gazetesi cevabi yazısında Max Ball’ın tamamen yabancı petrol şirketlerinin menfaatlerini düşünerek bir kanun tasarısı hazırlamış olduğunu, tasarımı ile Türk devletinin petrol işletmekten menedildiğini iddia etti¹⁹⁵⁹.

Ahmet Emin Yalman ise köşe yazısında dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan ülkelerin bir zamanlar bizim toprağımız olduğunu hatırlatarak gerekli sermaye ve bilgiye sahip olmadığımız için petrolü kullanmadığımızı ifade etti. Petrol arama ve çıkarma işinin çok masraflı ve zor bir iş olduğunu hatırlatarak bu konuda yabancı sermayeye Türkiye’nin ihtiyacı olduğunu savundu. Her geçen gün petrole olan ihtiyacın arttığını ama Türkiye’nin şu ana kadar kendi ülkesinde petrol bulma ve işletme hususunda geride kaldığını ileri sürdü¹⁹⁶⁰.

1955 “Petrol Kanunu tasarısı hayretle karşılandı”, **Yeni Ulus**, 29 Ocak 1954, s. 1.

1956 Hüseyin Cahit Yalçın, “Petrol Faciası” **Yeni Ulus**, 8 Şubat 1954, s. 1.

1957 Hüseyin Cahit Yalçın, “Petrol meselesi ve ecnebi sermaye”, **Yeni Ulus**, 30 Ocak 1954, s. 1,3.

1958 “Petrol tasarısı ve asılsız neşriyat”, **Zafer**, 5 Şubat 1954, s. 1.

1959 “Petrol meselesinde halâ hakikati söylemiyorlar”, **Yeni Ulus**, 8 Şubat 1954, s. 1.

1960 Ahmet Emin Yalman “Korkunç bir baltalama hareketi”, **Ayın Tarihi**, Şubat 1954, S 243, s. 80-81.

Hazırlanan kanun tasarısı 4 Mart 1954'te Mecliste görüşülmeye başlandı. CHP Meclis Grubu adına Cemal Reşit Eyüboğlu söz aldı. Partisinin petrol kaynaklarının işletilmesini devlete ait işlerden saydığını, aynı zamanda yerli ve yabancı özel girişimcilerle ortaklık şeklinde iş birliği yapılmasını kabul ettiğini ifade etti. Eyüboğlu, görüşülen kanun tasarısının petrol kaynaklarının kullanımını özel teşebbüse vermekte ve fiilen yabancı şirketlere bırakmakta olduğunu iddia ederek bu durumun partisinin ana prensiplerine aykırı olduğunu ileri sürdü. Eyüboğlu Türkiye'de petrol ile ilgili yerli şirket olmadığını belirterek bu durumda petrol alanının yabancılara bırakılmış olacağını iddia etti¹⁹⁶¹. DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat ise CHP taraftarı basın söz konusu kanun tasarısı ile ilgili olumsuz haber ve yorumlarını eleştirdi¹⁹⁶².

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu tasarısının görüşmeleri sırasında sessiz kalan CHP, Petrol Kanunu tasarısının görüşmelerinde ciddi bir muhalefette bulundu. Hatta Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile ilgili eleştirilerini de Petrol Kanunu tasarısı dolayısıyla yaptı. Muhalefetin kanun tasarısı hakkında dile getirdiği en büyük rahatsızlıklardan biri, tasarı hazırlanmadan önce DP'nin kendileriyle görüş alışverişinde bulunmadığı, ikinci husus ise yabancı şirketlere tasarıda çok fazla ayrıcalık tanındığı iddiasıdır.

Mecliste tasarının görüşmeleri devam ederken muhalif basın, kanun tasarısı aleyhinde sert eleştiriler yaptı. Yeni Ulus gazetesi, Petrol Kanunu tasarısının Meclise gelmesiyle birlikte tasarının aleyhinde bir yazı dizisi başlattı. Nihat Erim'in liderliğinde başlatılan yazı dizisinde DP'nin vatani sattığına yönelik ifadeler yer almaktaydı. Yazı dizisinin geneline bakıldığında tasarının Meclisteki görüşmelerinin yaklaşan genel seçimlerden sonraya bırakılmasını sağlama gayreti olduğu görülmektedir. Nitekim 5 Mart 1954'te Yeni Ulus gazetesi, tasarının seçimlerden önce görüşülmesinin hata olduğunu iddia etti. Gazetenin yorum ve haberlerindeki iddialar Meclis görüşmelerine de yansdı. Tasarı hakkında konuşan Burhanettin Onat, Yeni Ulus gazetesinin yayınlarını eleştirdi¹⁹⁶³. Onat'a Cemal Reşit Eyüboğlu cevap verirken Menderes tartışmaya dâhil oldu. CHP ve taraftarı olan basın kuruluşlarının sürekli olarak ve acımasız bir şekilde hükûmeti eleştirdiklerini ileri sürdü. CHP'nin partizanlık yaptığı için ülkedeki gelişmeleri göremediğini savundu. Menderes, CHP'nin kanun hakkındaki eleştirilerini reddetti¹⁹⁶⁴.

1961 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 57, (04.03.1954), s. 201-202.

1962 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 57, (04.03.1954), s. 206.

1963 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 57, (04.03.1954), s. 206.

1964 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 57, (04.03.1954), s. 209-214.

CHP Meclis Grubu adına söz alan Faik Ahmet Barutçu konuşmasında Menderes'in sözlerini hedef aldı. Barutçu DP ve Menderes'i eleştiriye tahammül edememekle suçladı¹⁹⁶⁵. Daha sonra Barutçu ve Menderes arasındaki tartışmaya Köylü Partisi Milletvekili Cezmi Türk de katıldı¹⁹⁶⁶. Böylece Petrol Kanunu görüşmeleri karşılıklı suçlamalar ve seçim beyannamelerinin tartışılması haline dönüştü.

5 Mart'ta devam eden görüşmelerde söz alan Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu, önceki görüşmede böylesine önemli bir mesele ele alınırken konuşmacıların birbirlerini suçlamalarını ve seçim propagandalarını ele almalarını doğru bulmadığını ifade etti. Pamukoğlu, Petrol Kanunu tasarısından bazı maddelerin Türkiye'yi kapitülasyonlu yıllara götürebilecek nitelikte olduğunu ileri sürdü. Tasarıda bazı hususlarda istisnai durumlar için Bakanlar Kurulunun yabancı devletlere ayrıcalık verebileceği şeklindeki hükmün çok tehlikeli olduğunu savundu. Anayasa'ya göre herhangi bir konuda ayrıcalık verme hakkının ancak Meclise ait olduğunu dolayısıyla tasarının bu hükmünün çıkarılması gerektiğini iddia etti. Bakanlar Kurulunun yabancı bir devlete tanıyacağı ayrıcalık için herhangi bir idari ve adli merciye başvuru hakkının olmamasının sebebini anlayamadığını belirtti. DP'nin böyle bir hükme yer vermesini üzüntüyle karşıladığını belirterek *"Tekrar ediyorum, hüsnüniyetle, zaten suiniyet hatıra gelmez, çünkü bu takdirde buna sebep olanlar er geç yüce divanda hesap verirler; bu dâva ne şahıs ne de parti davasıdır bu dâva memleket davasıdır."*¹⁹⁶⁷ dedi.

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu konuşmasında petrol çıkarmanın maddi ve manevi olarak çok külfetli olduğunu ve Türk hükümetlerinin 1933'ten beri yapılan araştırmalarda 120 milyon lira harcadığını belirtti. Buna rağmen olumlu bir sonuç alamadıklarını ifade etti. Petrol işinde yabancılarla iş birliği yapmamızın elzem olduğunu ve bu külfetli işi cazip hale getirebilmek için onlara *"avantaj"* sağlamak gerektiğini aksi halde CHP iktidarı dönemindeki gibi yabancı devletlerin güveninin sarsılacağını ileri sürdü¹⁹⁶⁸.

7 Mart'ta tasarının maddelerinin görüşülmesi bitirilerek oylamaya geçildi. Petrol Kanunu oy kullanan 273 milletvekilinden 256'sının oyu ile kabul edildi. 17 milletvekili ise ret oyu verdi¹⁹⁶⁹.

1965 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 57, (04.03.1954), s. 215.

1966 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 57, (04.03.1954), s. 221-228.

1967 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 58, (05.03.1954), s. 255-256.

1968 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 58, (05.03.1954), s. 257-258.

1969 Görüşmeler sırasında tasarıya ağır eleştiriler yönelten Cahit Zamangil, Arif Hikmet Pamukoğlu, Server Somuncuoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu, Faik Ahmet Barutçu gibi isimler ile İsmet İnönü'nün de aralarında bulunduğu bir grup milletvekili ret oyu kullandı. **TBM-**

Aynı gün Yurt Petrolleri Anonim Ortaklığı adındaki şirketin kuruluşuyla ilgili kanun tasarısı ele alındı. Söz alan konuşmacılar, Petrol Kanunu'na paralel olarak böyle bir şirketin kurulmasının doğru bir karar olduğunu ifade ettiler. Müfit Erkuyumcu (Balıkesir), şirketin adındaki “yurt” ifadesi yerine “Türk” ifadesinin getirilmesini teklif etti. Komisyonun bu fikri desteklemesiyle kurulması düşünülen şirketin adı “Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı” olarak değişti¹⁹⁷⁰. Türkiye Petrolleri Türk Anonim Ortaklığı Kanunu, oy kullanan 248 milletvekilinin tamamının oyları ile kabul edildi¹⁹⁷¹. Kanun'a göre kurulacak olan şirket¹⁹⁷² Türkiye'de petrol işleri ve gerektiğinde petrol ve petrol ürünlerinin alım, satım, tevzini yapmak ve her türlü ticari muamelelere girişebilecekti. Ayrıca faaliyetleriyle ilgili olmak üzere ticaret şirketi kurabilecek, Türkiye'de ve yabancı ülkelerde kurulmuş olan bu türden şirketlere katılabilecekti¹⁹⁷³.

Nadir Nadi, köşe yazısında CHP Meclis Gurubu adına görüşmeler sırasında söz alan Cemal Reşit Eyüboğlu'nun sözlerine yer verdi. Eyüboğlu görüşmeler sırasında tasarının partisinin temel prensiplerine yani devletçiliğe aykırı olduğu için ret oyu vereceklerini açıklamıştı. Nadi, DP kurulduktan sonra programları birbirine benzemeye başlayan DP ve CHP'nin ekonomik alandaki fikir farklılıklarının böylece açığa çıktığını belirtti. Nadi, CHP'nin ekonomik alanda çizdiği zikzaklar ile henüz bu konudaki politikasını tam olarak belirleyememiş bir parti görünümünde olduğu yorumunu yaptı. Bugün gelişmiş ülkelerde petrol konusunu devlet sermayesiyle çözen bir ülkenin hemen hemen olmadığını belirterek özel teşebbüsün de tek başına başarılı olabileceği bir alan olmadığını savundu. Bu yüzden hükümetin çıkardığı Petrol Kanunu'nun oldukça doğru bir karar olduğunu ifade etti¹⁹⁷⁴.

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu sonucunda ülkeye gelen yabancı sermayenin yarısı Petrol Kanunu'nun getirdiği kolaylıklar sayesinde oldu¹⁹⁷⁵.

MTD, IX. Dönem, C 29, B 60, (07.03.1954), s. 436-438; Kanun metni için bkz. **Resmî Gazete**, 16 Mart 1954, S 8659, s. 8633-8644.

1970 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 60, (07.03.1954), s. 360.

1971 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 29, B 60, (07.03.1954), s. 440.

1972 Şirketin kuruluş çalışmaları aslında 1952'de başlamıştı. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:94-586-3, Tarih:26.01.1952.

1973 Kanun metni için bkz. **Resmî Gazete**, 16 Mart 1954, S 8659, s. 8644.

1974 Nadir Nadi, “Hayırlı Bir İşaret”, **Cumhuriyet**, 8 Mart 1954, s. 1.

1975 Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, Set Yay., İstanbul 2002, s. 41.

4.9. DP İktidarı Döneminde Yapılan Başlıca Kanun Değişiklikleri

DP'nin 1950-1954 yılları arasındaki ilk iktidar döneminde seçim öncesinde desteğini aldığı çevrelerin taleplerini karşılamak amacıyla bazı kanunlarda değişiklikler yaptı.

4.9.1. Basın Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

DP'nin iktidara gelmesinde basının büyük bir payı vardı. DP'nin en önemli seçim vaatlerinden biri basın özgürlüğüydü. İktidara gelir gelmez Basın Kanunu'nda değişiklik yapmak amacıyla bir tasarı hazırlandı. Yeni Sabah gazetesi, hükûmetin hazırladığı Basın Kanunu'na değinerek Türkiye'de yürürlükte olan kanunun faşist İtalya'daki kanundan bile daha geri olduğunu iddia etti¹⁹⁷⁶.

14 Temmuz 1950'de Basın Kanunu tasarısı Mecliste ele alındı. Tasarı o günün şartlarında oldukça önemli yenilikler getirmekteydi. Gazeteci ve Milletvekili Cihad Baban söz alarak yıllardır bekledikleri basın hürriyeti gerçekleşeceği için mutlu olduğunu ifade etti. Baban, basın özgürlüğünün olmadığı bir ülkede Meclisten, adaletten, dürüst seçimden bahsedilemeyeceğini savundu. Basın özgürlüğünün olduğu yerde her şeyin düzeleceğini iddia etti¹⁹⁷⁷.

Bahadır Dülger (Erzurum), eski Basın Kanunu için, “... neşir hürriyetini ve vicdanları zedeleyen, hırpalayan, zincire vuran bir kanundu. O kanun, sabte demokrasi nizamını yürütmek iddiasında bulunanların kanunu idi.” dedi. Atatürk'ün “Matbuat hürriyetinden doğan mahzurların bertaraf edilmesinin yegâne çaresi bizatihi matbuat hürriyetidir.” şeklindeki sözüne rağmen önceki iktidar partisinin “...basını boğan, zincirleyen, köstekleyen ve bu köstekler altında bütün millet vicdanını inleten ve menileketi [memleketi] harabeye, ıstıraba sürükleyen...” bir tutum içinde hareket ettiğini ileri sürdü. Dülger, DP'nin Basın Kanunu'nda yapacağı düzenlemeyle eski rejime son verileceğini ve basın özgürlüğünün ilk adımının atılacağını iddia etti¹⁹⁷⁸.

Abdurrahman Boyacıgiller (Zonguldak) ise ülkede zaten bir Basın Kanunu'nun olduğunu ifade ederek yeni bir kanuna ihtiyaç olmadığını savundu. Kemal Türkoğlu (Mardin), Boyacıgiller'i destekledi¹⁹⁷⁹. Yapılan görüşmelerin ardından

1976 **Ayın Tarihi**, Haziran 1950, S 199, s. 97-98.

1977 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 23, (14.07.1950), s. 727-728.

1978 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 23, (14.07.1950), s. 728-729.

1979 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 23, (14.07.1950), s. 729-730.

tasarı 14 Temmuz 1950'de kabul edildi¹⁹⁸⁰. Kanun'un 1. maddesinde “*Basın serbesttir.*” ifadesi yer almaktadır. Kanuna göre gazete ve dergi gibi süreli yayınlar herhangi bir izne tabi olmadan sadece bildirimde bulunmak suretiyle basılabilecekti. Basın suçları için verilen cezalar azaltıldı¹⁹⁸¹. Kanun'un kabul edilmesinin ardından DP ile basın arasında adeta bir balayı yaşanmaya başladı.

Kanun hakkında gazetelerde pek çok yorum yapıldı. Yeni Sabah gazetesi imzasız başmakalesinde DP hükûmetinin iktidara gelir gelmez Basın Kanunu'nu Meclise getirmesinin onun iyi niyetinin bir delili olduğu yorumunda bulundu¹⁹⁸². Nadir Nadi, köşesinde Kanun'daki gazetelerin günü gününe gelirlerini deftere kaydetmeleri zorunluluğunun basın özgürlüğünü kısıtladığını ileri sürdü. Nadi, bu hükmün yabancı devletlerden yardım alan basın kuruluşlarının tespiti için yani komünizm ile mücadele için konulduğunu ancak diğer gazeteleri de olumsuz etkileyeceğini savundu¹⁹⁸³. Mümtaz Faik Fenik ise basına uygulanan sansürün ilk defa 24 Temmuz 1908'de kalktığını ama bunun uzun sürmediğini belirtti¹⁹⁸⁴.

Mart 1951'de kurulan II. Menderes hükûmetinin programında basın özgürlüğünün bütün özgürlüklerin kaynağı olduğu belirtilerek bu sebeple basın özgürlüğünü korumak için hükûmetin büyük çaba sarf edeceğini kaydedilmekteydi¹⁹⁸⁵.

13 Haziran 1952'de gazetecilerin çalışma şartlarını düzenleyen 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştırılanlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun'un kabul edilmesi¹⁹⁸⁶ basın mensupları arasında memnuniyetle karşılandı. Kanun, oldukça ileri düzeydeydi. Dolaylı olarak da olsa “*gazeteci*” tabiri ilk defa tanımlandı. Gazetecilere sendika kurma hakkı verildi. Yalnızca devlet memurlarına tanınan yıllık ücretli izin hakkı basın mensuplarına da tanındı¹⁹⁸⁷.

Yapılan kanun değişiklikleri ile pek çok hak elde eden basın, bir süre sonra kendini hükûmetin ortağı gibi görmeye başladı. İstek ve teklifleri yerine getirilmediğinde hükûmete karşı tavrı aldı. Bu durum iki taraf arasındaki ilişkilerin geril-

1980 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 1, B 23, (14.07.1950), s. 771.

1981 **Resmî Gazete**, 24 Temmuz 1950, S 7564, s. 18808-18811.

1982 Yeni Sabah, “İyi niyetin delilleri...”, **Aydın Tarihi**, Temmuz 1950, S 200, s. 78.

1983 Nadir Nadi, “Yeni Basın Kanunu...”, **Aydın Tarihi**, Temmuz 1950, S 200, s. 79-80.

1984 Mümtaz Faik Fenik, “Basın hürriyeti ve umumi efkâr...”, **Aydın Tarihi**, Temmuz 1950, S 200, s. 81-83.

1985 Bkz. **TBMMTD**, IX. Dönem, C 6, B 58, (30.03.1951), s. 61.

1986 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 16, B 84 (13.06.1952), s. 216.

1987 Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 138-141.

mesine sebep oldu¹⁹⁸⁸. Basın özgürlüğünden yararlanan pek çok muhalif gazeteci hükûmeti, bakanları, Menderes'i ve Bayar'ı sert bir dille eleştirdi. Hatta pek çok gazete, taraf değiştirerek CHP'nin yanında yer aldı. Bunun üzerine hükûmet basını cezalandırmak için kendince bazı tedbirler aldı. DP, muhalif gazetelere resmi ilan vermeyerek onların önemli bir gelir kaynağını yok etmek için harekete geçti¹⁹⁸⁹. Kamuoyunda "*Resmi ilanlar meselesi*¹⁹⁹⁰" olarak bilinen düzenleme ile iktidar, kendince söz konusu gazeteleri cezalandırmış oldu. Muhalif basın, hükûmet taraftarı gazetelere ilan verildiği ve kendilerine verilmediği gerekçesiyle hükûmete tepki duydu. Bazı gazeteler ise kendilerine az resmi ilan verildiğini ileri sürdü. Bu gelişmeler sonucunda taraflar arasındaki ilişkiler daha da gerildi.

1953 yılına gelindiğinde DP'nin basına karşı bakış açısında 1950'ye göre büyük bir değişim olmuştu. DP bu çerçevede basına karşı bazı tedbirler alma gereği duydu. 13 Şubat 1953'te Meclis'te Basın Kanunu'nun 36. maddesinin 1. fıkrasında değişiklik yapıldı. Değişiklikle "*Bu kanunda yazılı olan veya basın yoluyla işlenmiş bulunan bütün suçlardan ötürü sivil şahıslar hakkında ağır cezayı gerektiren dâvalar ağır ceza mahkemelerinde ve diğerleri asliye ceza mahkemelerinde görülür.*" hükmü getirildi¹⁹⁹¹.

1988 Bayar, *age.*, s. 150.

1989 Muhalefetin eleştirileri karşısında Başbakan Adnan Menderes, konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada bu kararın bütün gazetelerin resmi ilanlardan eşit bir şekilde yararlanması amacıyla çıkarıldığını savundu. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-78-1, Tarih:1952.

1990 Resmi ilanlar meselesi ile ilgili ilk düzenleme 11 Haziran 1950 tarihli kararname ile yapıldı. Kararname ile 1938 tarih ve 2/8240 sayılı kararname ile bedeli 15000 lirayı geçen ilanlar mahalli gazetelerde, "devlet merkezinde çıkan gazete" olarak Ulus ile İstanbul ve İzmir'de çıkan gazetelerden birinde yayımlanacağı kabul edildi. DP'nin bu süreçte bedeli 15000 lirayı geçen ilanları Zafer gazetesine aktarması tepkiye sebep oldu. Bunun üzerine DP yeni bir düzenleme yaptı. 4 Temmuz 1950'de yürürlüğe giren kararnamede Zafer'in adı çıkarıldı. Bu durum memnuniyetle karşılanırsa da uygulamada bir şey değişmedi. Bakanlar Kurulu 13 Eylül 1950'de konuyla ilgili yeni bir düzenleme yaptı. 2 Ekim 1950'de yürürlüğe giren kararname ile resmi ilan ve reklamlardan gazetelerin eşit bir şekilde yararlanması amaçlanmıştı. Ancak uygulama eşitlik ilkesi doğrultusunda gerçekleşmedi. 27 Ocak 1951'de çıkarılan bir kararname ile radyolara da ilan ve reklam verilebilecekti. 4 Temmuz 1951'de çıkarılan ve 1 Ağustos 1951'de yürürlüğe giren bir kararname ile hükûmet, gazetelerin resmi ilan alabilmek için rotatifte basılmaları ve 6 aylık müddet şartını kaldırdı. 11 Kasım 1953'te yapılan çıkarılan bir kararname ile yeni bir düzenleme yapıldı. Kararnameye göre resmi ilan almak için 6 aylık yayın hayatını tamamlamamış, düzeni sarsan, müstehcen, şantajcı yayınlar yapan gazetelere ilan verilmeyecekti. Kararname gereği 23 Ocak 1954'te Türk Basın Birliği Resmi İlanlar Şirketi kurularak resmi ilanlar meselesi bu kuruma bırakıldı. Fatma Gökçen Atuk, "Medya ve İktidar İlişkisi Bağlamında Demokrat Parti'nin İlan ve Reklam Politikaları", *Erciyes İletişim Dergisi*, C 7, S 1, Ocak 2020, s. 536-545.

1991 **Resmî Gazete**, 23 Şubat 1953, S 8342, s. 5585.

Gazetecilerin zaman zaman sınırları zorlayan haber ve yorumlar yapmalarından rahatsız olan gazeteci Mümtaz Faik Fenik, konuyu Zafer gazetesindeki köşesinde ele aldı. Basın hürriyeti korunurken insanların şeref ve haysiyetlerinin de korunması gerektiğine dikkat çekti. Fenik, basın hürriyetinin kişilerin şeref ve haysiyetleri söz konusu olduğunda bitmesi gerektiğini savundu. Bazı kimselerin demokrasiyi alabildiğine hakaret etmek şeklinde anladıklarını belirterek kişi veya kişilerin hakarete uğramaması, şeref ve haysiyetlerinin zarar görmemesi için basın özgürlüğünün sınırlarının olması gerektiğini belirtti¹⁹⁹².

1954'e kadar Türkiye'de basın pek çok demokrasi ülkesinden çok daha özgürdü. Ancak 1954 genel seçimleri öncesinde kendisine karşı tavır almış olan gazeteleri susturmak isteyen DP, Meclise bir kanun tasarısı sundu. Meclisin 9 Mart 1954'te kabul ettiği 6337 sayılı Kanun ile basın suçlarının hangi mahkemelerde görüleceği belirlendi¹⁹⁹³. Yine aynı gün kabul edilen 6334 sayılı Kanun ile yazılı basın ve radyo aracılığıyla işlenecek olan suçlar için 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve 1000 liradan 10000 liraya kadar para cezası verilmesi hükme bağlandı. Cezanın devlet adamlarına karşı işlenmesi halinde cezalar üçte birden yarıya kadar artırılacaktı. Suçun tekrarı durumunda ise para cezasının bir misli arttırılması ve ayrıca para cezasının beş katı tutarında bir cezanın da yayıncı veya yayın sahibi tarafından ödenmesi zorunluluğu getirildi¹⁹⁹⁴. Söz konusu Kanun, suçlanan gazeteciye masumiyetini ispat etme hakkı tanııyordu¹⁹⁹⁵. Bu gelişme daha sonra kamuoyunda "ispat hakkı" olarak adlandırılan sorunun ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu antidemokratik uygulama gazetecilerin yanı sıra CHP'li ve bazı DP'li milletvekilleri tarafından eleştirildi. Menderes, DP'li milletvekillerinin bu tutumuna tepki gösterdi. İspat hakkı meselesi sonraki günlerde DP içinde de anlaşmazlıklara sebep oldu¹⁹⁹⁶.

4.9.2. İşçiler ile İlgili Düzenlemeler

14 Mayıs seçimleri öncesinde işçilere grev hakkı verilmesi, DP'nin seçim vaatleri arasındaydı. DP iktidara geldikten sonra işçiler, grev hakkı beklentisi içine girdiler. Cumhuriyet gazetesinden Abidin Daver köşe yazısında demokratik ülkelerde işçilere tanınmış olan bu hakkın DP hükûmeti tarafından da işçilere verilmesini beklediğini ifade etti. Daver, Çalışma Bakanlığının bu hususta bir çalışma yürüt-

1992 Mümtaz Faik Fenik, "Basın hürriyeti! Fakat ya şeref ve haysiyetler?", **Zafer**, 21 Kasım 1953, s. 1.

1993 **Resmî Gazete**, 17 Mart 1954, S 8660, s. 8653-8654.

1994 **Resmî Gazete**, 17 Mart 1954, S 8660, s. 8653.

1995 Albayrak, **age.**, s. 277.

1996 Selma Göktürk Çetinkaya, "Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C XXXV, S 1, 2020, s. 143.

tüğünü haber aldığı ileri sürdü. Grev hakkının verilmesiyle ilgili kanuni düzenlemenin yapılmasından sonra sendikal faaliyetlerin gelişeceğini ve sendikaların devlet bütçesine yük olmayacaklarını savundu¹⁹⁹⁷.

Eylül 1951'deki ara seçimlerin hemen öncesinde DP, işçilere bazı sendikal haklar vermek için harekete geçti. 9 Ağustos 1951'de İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkındaki Kanun kabul edilerek yürürlüğe girdi. Buna göre İş Kanunu'nun uygulandığı iş yerlerinde çalışılmayan hafta sonunda işveren tarafından yarım gündelik ücret ödenecekti¹⁹⁹⁸. Ancak grev hakkı verilmedi.

Türkiye'nin Batı ülkeleriyle yakınlaşma çabalarının bir gereği olarak işçilerle ilgili düzenlemeler yapması gerekiyordu. 1951'de bu amaçla Uluslararası İş Organizasyonuna üye oldu. Bundan sonra Batılı ülkeler, Türkiye'de bu alanda gerçekleşen faaliyetleri daha yakından takip etmeye başladılar. Menderes, 13 Şubat 1952'de Alman Die Neue Zeitung gazetesinin muhabiri ile yaptığı röportajda işçi haklarıyla ilgili olarak Türkiye Anayasası'nın sendikal faaliyetlere izin verdiğini belirtti. Türkiye'nin 1951'de Uluslararası İş Organizasyonuna (ILO) üye olduğunu hatırlattı. İktidara geldiklerinden beri işçilere pek çok hak verildiğini kaydeden Menderes, sendikaların sayısının 88'den 162'ye çıktığını ve işçilere grev hakkı verilmesiyle ilgili önemli gelişmeler olduğunu ifade etti¹⁹⁹⁹.

Gazeteci M. Nermi, Yeni İstanbul gazetesindeki köşesinde işçilere grev hakkının verilmesini savunan CHP'nin kendi prensipleriyle ters düştüğünü iddia etti. Sınıfsız toplum oluşturmayı temel ilke edinmiş olan CHP'nin sınıflı toplum oluşumuna sebep olacağını bilmesine rağmen işçilere grev hakkı verilmesini savunmasının çelişmesine dikkat çekti²⁰⁰⁰.

DP, 14 Mayıs öncesinde işçilere grev sözü vermiş olmasına rağmen iktidarda bu sözünü tutmadı. Hatta hükümet çalışmalarında kendisine, işçilere verilen grev sözü hatırlatıldığında Menderes, *"Bırakın bu saçmalığı, Türkiye'de grev olur mu? Bırakın biraz ekonomik gelişme olsun, bu konuyu o zaman düşünürüz."*²⁰⁰¹ dediği zikredilmektedir.

1997 Abidin Daver, "Grev Hakkı...", **Ayın Tarihi**, Haziran 1950, S 199, s. 98-99.

1998 **TBMMTD**, IX. Dönem, C 9, B 112, (09.08.1951), s. 837.

1999 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:102-633-5, Tarih:07.03.1952.

2000 M. Nermi, "Sınıfsız Devlet ve İşçi Birlikleri...", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1952, s. 222, s. 172-174.

2001 Ahmad, **age.**, s. 134.

31 Temmuz 1952'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu kuruldu²⁰⁰². Bu sendikal faaliyetler açısından önemli bir gelişmedir.

4.9.3. Üniversiteler Kanunu'nun 46. Maddesinin Değiştirilmesi

Muhalefetteyken üniversite özerkliğini savunmuş olan DP, akademisyenlerin desteğini kazanmıştı. İktidara geldikten sonra da akademisyenler ile kurulan iyi ilişkiler bir süre devam etti. Fakat 1952 yılının ortalarından itibaren basında akademisyenler tarafından tek tük hükümet aleyhinde yazıların yazılması DP'yi rahatsız etti. Bu sebeple Üniversiteler Kanunu'nda değişiklik yapılmasına karar verildi.

21 Temmuz 1953'te hazırlanan kanun tasarısı Mecliste gündeme geldi. Tasarı, Üniversiteler Kanunu'nun 46. maddesinde değişiklik yapılmasını içeriyordu²⁰⁰³. Mecliste tasarının görüşülmesi sırasında muhalefet milletvekilleri, genellikle üniversitelerin özerkliği üzerinde durdular. Muhalefete göre kanun tasarısının amacı, akademisyenlerin yazılı ve sözlü olarak yaptıkları eleştirileri engellemektir. Görüşmeler sırasında söz alan Millî Eğitim Bakanı Rıfıkı Salim Burçak, yaptığı konuşmada muhalefetin iddia ettiği gibi Kanun'un üniversite muhtariyetini ihlal etmediğini, tam tersine güçlendirdiğini belirterek hocaların ideolojik konuşma ve yayın yapmaları hakkında üniversite senatosunun aldığı kararın ortada olduğunu söyledi. Burçak, üniversitelerin de kendileriyle aynı fikirde olduğunu ileri sürdü²⁰⁰⁴.

Görüşmeler sonucunda Üniversiteler Kanununun 46. Maddesinin (d) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun kabul edildi²⁰⁰⁵. Yapılan değişiklikle akademisyenlerin siyasetle uğraşmaları yasaklandı. Siyasi beyanat ve faaliyette bulunan hocaların üniversiteyle ilişkilerinin kesilmesine karar verildi.

2002 Adnan Mahiroğlu, **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İşçi Sendikacılığı**, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 88.

2003 **TBMMTD**, IX, Dönem, C 24, B 113 (21.07.1953), s. 295.

2004 **TBMMTD**, IX, Dönem, C 24, B 113, (21.07.1953), s. 965-966. "Millî Eğitim Vekilinin Meclisteki beyanatı", **Zafer**, 22 Temmuz 1953, s. 1

2005 **Resmî Gazete**, 28 Temmuz 1953, S 8469, s. 6836.

Fotoğraf 13. Cumhuriyet gazetesinin Üniversiteler Kanunu ile ilgili haberi. **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1953.

Tasarının görüşmeleri basında da yer aldı. Cumhuriyet gazetesi kanun tasarısı ile ilgili haberi, “*Profesörleri siyasetle iştigalden meneden kanun*” başlığıyla verdi. Ulus gazetesi tasarının Nihat Erim’i hedef aldığını iddia etti²⁰⁰⁶. Zafer gazetesinde Mümtaz Faik Fenik, “*Üniversiteleri Politikadan Kurtaracağız*” başlıklı yazısında bazı üniversite hocalarının kendi işleriyle uğraşmak yerine politikayla uğraştıklarını belirterek üniversitelere siyasetin bulaştırılmasının doğru olmadığını ve bunun üniversite özerkliği ile çeliştiğini ileri sürdü²⁰⁰⁷. Ulus gazetesi, DP’nin Erim’in eleştirilerinden bıktığı için bu Kanunu çıkardığını iddia etti²⁰⁰⁸.

Daha sonra yapılan çalışmalar sonucunda akademisyenlerin Millî Eğitim Bakanlığının emrine almaya imkân tanıyan idari bir düzenleme gerçekleştirdi. Böylece günlük siyasetle uğraşan akademisyenler Üniversite Senatosunun görüşü alındıktan sonra bakanlık emrine alınacaklardı²⁰⁰⁹. DP’nin almış olduğu bu kararlar doğrudan üniversite özerkliğine darbedir. Nitekim bu gelişmeler akademisyenler

2006 “Üniversite muhtariyetine darbe”, **Ulus**, 19 Temmuz 1953, s. 1.

2007 Mümtaz Faik Fenik, “Üniversiteleri Politikadan Kurtaracağız”, **Zafer**, 19 Temmuz 1953, s. 1.

2008 “Muhariyeti zedeleyen kanun çıktı”, **Ulus**, 22 Temmuz 1953, s. 1.

2009 Demirel, **age.**, s. 215; Şerif Demir, “Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İstanbul, 2009, s. 350-351; Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 5: Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 186.

tarafından hoş karşılanmadı ve tepkilere sebep oldu. DP'ye karşı akademisyenler arasında büyük bir öfke oluştu. Muhalefet, akademisyenlerin yanında yer aldı. DP böylece kuruluşundan beri yanında olan akademisyenlerin desteğini kaybetti.

4.9.4. Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

1950 yılında kabul edilmiş olan Seçim Kanunu ile DP iktidara gelmişti. 1953 yılına gelindiğinde CHP Milletvekili Faik Ahmet Barutçu ve bir grup arkadaşı, Meclis içişleri komisyonuna Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılmasıyla ilgili bir teklif sundular. Ancak teklif, komisyon tarafından kabul edilmedi. İktidar taraftarı gazeteciler, söz konusu kanunla ilgili herhangi bir değişikliğe gerek olmadığını savunarak değişiklik teklifinin esasında CHP'nin kendi yaptığı kanunu beğenmesinden kaynaklandığını ileri sürdüler. Hatta CHP'nin bu davranışıyla Meclise güvenmediğini ortaya koyduğunu ve bunun da Anayasa'ya sadakatten uzaklaşmak anlamına geldiğini savundular²⁰¹⁰.

Asım Us, Vakit gazetesindeki köşesinden bütün tarafsız yazarları Seçim Kanunu ile ilgili değişiklik yapılması için kendilerine destek olmaya davet etti. Eski CHP Milletvekili olan Us, 14 Mayıs seçimlerinden önce savunduğu “çoğunluk” sisteminin terk edilerek “nisbi” sisteme geçilmesinin elzem olduğunu ileri sürdü. Eğer bu olmazsa İstanbul, İzmir gibi büyük seçim bölgelerinin küçültülmesi gerektiğini savundu. Us, ancak bu şekilde partilerin aldıkları oylar ile çıkaracakları milletvekili sayıları arasında adalet sağlanabileceğini iddia etti²⁰¹¹.

Seçim Kanunu ile ilgili değişiklik 1954 genel seçimlerinin hemen öncesinde Meclise geldi. Kanun tasarısının gerekçesinde: “... bugünkü seçim kanunumuzun esas prensipleri ihlal edilmemek kaydıyla seçim emniyetini daha mükemmel bir hale ifrağ etmek için bazı tedbirler alınması...”²⁰¹² gerektiği belirtilmekteydi. 17 Şubat 1953'te Meclis'te Seçim Kanunu'nun 16, 19, 27, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 125 ve 126. maddelerinde değişiklik yapılması görüşülmeye başlandı²⁰¹³.

17 Şubat 1954 tarihinde Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle seçim güvenliğiyle ilgili bazı yenilikler yapıldı²⁰¹⁴. Değişiklikle seçmen kütüklerinin daha

2010 Mümtaz Faik Fenik, “Seçim Kanunu ve Anayasaya sadakat!”, **Zafer**, 17 Mayıs 1953, s. 1.

2011 Asım Us, “Tarafsız başyazarları vazifeye davet”, **Ayin Tarihi**, Aralık 1953, S 241, s. 32-33.

2012 **TBMMTD**, IX. Devre, C 28, İ 44, (17.02.1954), s. 143.

2013 **TBMMTD**, IX. Devre, C 28, İ 44, (17.02.1954), s. 487.

2014 **TBMMTD**, IX. Devre, C 28, İ 44, (17.02.1954), s. 458-487.

ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi, seçmen listelerinin birer kopyasının siyasi partilere verilmesi, seçim tutanaklarını inceleme yetkisinin Yüksek Seçim Kuruluna verilmesi gibi bazı yenilikler getirdi²⁰¹⁵. İktidar-muhalefet ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde yapılan bu değişiklikler DP'nin iyi niyet göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak, muhalefet özellikle de CHP yapılan değişiklikleri yeterli bulmadı.

4.10. Seçimler ve Türk Siyasetindeki Değişime Etkisi

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerden 2 Mayıs 1954 tarihine kadar geçen sürede Türkiye'de yerel seçimler ve ara seçimler yapıldı. 14 Mayıs seçimlerinin ardından Türkiye'de ilk olarak muhtar seçimleri yapıldı. 1950'de yapılan bu seçimlerin ardından belediye seçimleri ve daha sonra aynı yıl içinde İl Genel Meclisi seçimleri yapıldı. 1951 yılında ise Mecliste boşalan 20 milletvekilliği için 17 ilde ara seçimler yapıldı. İktidar ve muhalefet partileri DP'nin ve CHP'nin 14 Mayıs genel seçimlerinde aldıkları oyların ne kadar gerçekçi olduğunun bu seçim sonuçlarıyla ortaya çıkacağını düşünüyorlardı. Bu sebeple her iki kesim de bu seçimlere ve aldıkları oylara önem verdiler.

4.10.1. Muhtar Seçimleri

14 Mayıs seçimlerinden sonra yapılan ilk seçimler olması sebebiyle önemlidir. 13 Ağustos'ta muhtar seçimleri yapıldı. CHP seçimlere katıldı. CHP, halkın DP'ye oy vermekle hata yaptığını anlayacağını ve yeniden kendilerine oy vereceğini düşünüyordu. Hatta sonuçlar açıklanmadan Genel Sekreter Kasım Gülek muhtar seçimlerini, Türkiye genelinde CHP'nin kazandığına dair açıklamalarda bulundu²⁰¹⁶. Ulus gazetesi seçimi CHP'nin büyük bir başarıyla kazandığını ima ederek "*CHP adayları birçok merkezlerde kazandı*²⁰¹⁷" şeklinde verdi. Gazete Ankara için "*Merkezde CHP, DP'ye nazaran ileri vaziyette*",²⁰¹⁸ İstanbul için ise "*İstanbul'da muhtar seçimini CHP kazanıyor*²⁰¹⁹" şeklinde manşetler attı. İnönü'nün sağ kolu olan Nihat Erim ise seçim sonuçlarının kesinlik kazandığı 12 Eylül tarihinde yazdığı günlüğünde bile muhtarlıkların %70 kadarını CHP'lilerin kazandığını²⁰²⁰ iddia etmektedir. Bu durum CHP'nin teşkilatını ve seçmenini canlı tutma çabası olarak değerlendirilmelidir.

2015 Bkz. **Resmî Gazete**, 23 Şubat 1954, S 8641, s. 8253-8254; Albayrak, **age.**, s. 253.

2016 Toker, **age.**, s. 87.

2017 "CHP adayları birçok merkezlerde kazandı", **Ulus**, 14 Ağustos 1950, s. 1.

2018 "Merkezde CHP, DP'ye nazaran ileri vaziyette", **Ulus**, 15 Ağustos 1950, s. 1

2019 "İstanbul'da muhtar seçimini CHP kazanıyor", **Ulus**, 16 Ağustos 1950, s. 1.

2020 Erim, **age.**, s. 464.

Seçimleri DP kazandı. Vatandaşların seçimlere katılım oranı 14 Mayıs seçimlerine göre oldukça düşük oldu. Siyasi partiler de bu seçimlere gereken önemi vermediler. Hatta bazı sandıklarda aday listeleri bile yoktu²⁰²¹.

Seçimlere özellikle DP'li vatandaşlar katılmadı. Bunun en önemli kanıtı 70 haneli bir köyde yalnız 10 hane CHP'li olmasına rağmen o köyde CHP adayının seçimi kazanmasıdır. DP teşkilatları da genel seçimleri kazanmış olmanın verdiği rahatlıkla muhtar seçimleri için yeterince hatta bazı yerlerde hiç çalışmadılar²⁰²². Gazeteci Ali Naci Karacan DP'nin muhtar seçimlerinde genel seçimlerdeki gibi büyük bir başarı kazanamamasını üç sebebe bağlamaktadır. Birincisi; DP 14 Mayıs seçimlerine fazla güvenmiş ve muhtar seçimlerine gereken önemi vermemiştir. Öyle ki bazı sandıklarda DP'liler sandığa atacak oy pusulası bulamamışlardır. İkincisi; muhtar adayların belirlenmesinde titiz davranılmamış, rastgele adaylar gösterilmiştir. Üçüncüsü ise vatandaşlar oy verirken partilerden ziyade adaylara oy vermişlerdir²⁰²³.

CHP, seçimler sırasında şiddet ve baskı uygulandığından şikâyet etti. Hatta Ulus gazetesi CHP seçmenlerine bazı yerlerde baskı yapanlar arasında DP milletvekillerinin de olduğunu iddia etti²⁰²⁴.

Gazeteci Mümtaz Faik Fenik köşesinde Yüksek Seçim Kurulunun açıkladığı sonuçlara göre DP'nin, CHP'den 5057 muhtarlık daha fazla kazandığını belirtti. Dolayısıyla CHP'nin seçimleri kendilerinin kazandığı şeklindeki iddialarının gerçeği yansıtmadığını ifade etti. DP'nin daha fazla muhtarlık kazanabileceği halde teşkilatına gönderdiği bir genelgede muhtar seçimlerini siyasi bir iş olarak değil mahalli bir mesele olarak değerlendirdiğini, bu yüzden Parti teşkilatının bu hususta bir çaba içine girilmemesini istediğini ileri sürdü²⁰²⁵.

2021 En Son Dakika, "Muhtar Seçimlerine alakasızlık...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S 201, s. 66.

2022 Selim Ragıp Emeç, "Müessif bir müşahade...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S 201, s. 66-67.

2023 Ali Naci Karacan, "Muhtar seçimleri bir derstir ...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S 201, s. 68-69.

2024 "Muhtar seçimlerinde çok çeşitli tazyik usulleri kullanıldı", **Ulus**, 14 Ağustos 1950, s. 1.

2025 Mümtaz Faik Fenik, "Güneşi balçıkla sıvayamazlar...", **Zafer**, 4 Eylül 1950, s. 1.

4.10.2. Belediye ve İl Genel Meclisi Seçimleri

Belediye seçimleri hem CHP hem de DP için önemli bir sınavdı. 14 Mayıs seçimlerinin üzerinden 4 ay geçmişti. İnönü, hâlâ halkın genel seçimlerde hata yaptığını anlayarak CHP'yi tercih edeceğini düşünüyordu. DP ise halkın 4 aylık icratını değerlendireceğine inanıyordu. Seçim mücadelesi yoğun geçti. Zaman zaman karşılıklı kırıncı sözler sarf edildi. 28 Ağustos 1950'deki radyo konuşmasında İnönü, 14 Mayıs seçimlerinde vatandaşların yanıldığını, bunun en güzel örneğinin muhtar seçimlerinde alınan sonuçlar olduğunu iddia etti²⁰²⁶. Bu sözler DP saflarında tepkiye sebep oldu. Ertesi gün Adnan Menderes, partisi adına yaptığı radyo konuşmasında iddiaları sert bir dille reddetti. Belediyelerin %99'unun CHP'nin elinde olduğunu hatırlatan Menderes, imalı bir şekilde vatandaşların bu belediyeleri CHP'nin nasıl kazandığını çok iyi bildiğini savundu. Ayrıca *“Önümüzdeki belediye seçimleri bir devrin ve şeflik sisteminin kati tasfiyesinde mühim merhalelerden birini teşkil edecektir.”*²⁰²⁷ demek suretiyle tartışmayı farklı bir boyuta taşıdı.

3 Eylül 1950'de gerçekleşen belediye seçimlerinde DP büyük bir zafer kazandı. Seçimlere katılım oranı %53,2 idi. DP %57,6'lık oy oranı ile en fazla oy alan parti oldu. CHP ise oyların %37,6'sını aldı. MP %3,8 ve bağımsızlar %3,3 oy aldı²⁰²⁸. Bu sonuçlara göre daha önce CHP'nin elinde olan 600 belediyeden 560'ını DP kazandı. Adnan Menderes seçimler hakkında, 29 Ağustos'ta yaptığı radyo konuşmasındaki iddiasını kazanmış bir devlet adamı edasıyla, *“Türk milleti Halk Partisini 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etti. 3 Eylül'de muhalefetten tasfiye etti.”*²⁰²⁹ dedi.

Belediye seçimleri, o dönemde CHP'de var olan anlayışın aksine halkın DP'yi tesadüfen seçmediğini ya da DP'yi seçmekten dolayı pişmanlık duymadığını ortaya koymuştu. Bu durum DP'nin iktidardaki gücünü artırdı.

Belediye seçimlerini takiben 15 Ekim 1950'de İl Genel Meclisi seçimleri yapıldı. Seçime katılım oranı %55,43 oldu. Oyların %51,81'inin DP, %39,75'ini CHP, %3,99'unu MP, ve %4,45'ini bağımsızlar aldı²⁰³⁰. Bu oy oranları ile 51 ilde DP mutlak çoğunluk sağladı. Bu illerdeki 341 ilçede toplam 956 üyelik elde etti. CHP 22 ilçede 286 üyelik, MP ise 6 ilçede 15 üyelik elde etti²⁰³¹.

2026 “İnönü'nün vatandaşlara dün geceki hitabı”, **Ulus**, 29 Ağustos 1950, s. 1.

2027 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

2028 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:51-309-4, Tarih:1950; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-265-13, Tarih:10.12. 1953.

2029 “Menderes ne diyor?”, **Zafer**, 4 Eylül 1950, s. 1; Toker, **age.**, s. 89.

2030 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-265-13, Tarih:10.12. 1953.

2031 “İl seçimlerinde DP'nin kazandığı kahir zafer”, **Zafer**, 19 Ekim 1950, s. 1.

4.10.3. 1951 Ara Seçimleri

14 Mayıs seçimlerinde 19 milletvekili adaylıklarını iki şehirden koydu. Seçildikten sonra birini tercih ettiler. Dolayısıyla daha ilk günden TBMM’de 19 milletvekilliği boştu. Bu da yakın zamanda ara seçim yapılmasını gerekli kılacaktı. 1951 yılı ortalarına geldiğinde CHP’nin mallarının hazineye devri meselesi yüzünden siyasi hayat oldukça gergindi. Hatta bazı çevreler, CHP’nin bu olayı protesto etmek için ara seçimlere katılmayacağını ileri sürdüler. Bunun üzerine CHP Kars Milletvekili ve Ulus gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın köşesinden söylentilere cevap verdi. CHP’nin ara seçimlere katılmamasının DP’nin işine geleceğini belirterek söylentilerin doğru olmadığını, böyle bir zamanda kendilerinin kesinlikle seçime katılacağını belirtti²⁰³².

DP ve CHP seçim çalışmalarına büyük önem verdi. DP zaferini perçinlemek, CHP ise önceki yenilgilerin acısını hafifletmek istiyordu. Nitekim CHP seçim yapılacak illerin Parti teşkilatlarına gönderdiği genelgelerde seçimi kazanmanın Parti için büyük önemi olduğunu vurguladı²⁰³³.

CHP adayları belirlerken ön seçim yapacaktı. Ama ön seçim yapılırken Genel Merkezin seçim yapılacak yerlerdeki teşkilatına tavsiyesi olabilecekti. Bu tavsiye yöntemi 14 Mayıs seçimlerinde Meclise girememiş milletvekilleri için kullanıldı. Bunda adayın o seçim bölgesiyle ilgisinin olup olmamasına dikkat edilmedi²⁰³⁴. CHP’nin “*ağır topları*” arasındaki bu isimler genellikle gençti. Adaylar arasında Nihat Erim gibi halkın sempatisini kazanmış isimler olmakla beraber Şevket Adalan gibi Varlık Vergisinin mimarlarından biri de bulunmaktaydı²⁰³⁵. Böylesine tepki toplamış birinin adaylar arasında yer alması CHP içindeki yenileşme taraftarlarınınca hayretle karşılandı²⁰³⁶. Çünkü bu isimler toplumun büyük bölümü tarafından kötü anılmaktaydı. Bu isimlerin aday gösterilmesi bile CHP içinde eski-yeni çatışmasının yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir.

2032 Hüseyin Cahit Yalçın, “Seçimlere girmek fikri...”, **Ulus**, 9 Ağustos 1951, s. 1.

2033 **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:11-60-21, Tarih:17.03.1951.

2034 Mesela Adanalı Kasım Gülek Bilecik’ten, eski Başbakan Yardımcısı Kocaelili Nihat Erim ve eski Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal ile Adanalı eski Tarım Bakanı Adanalı Cavit Oral Aydın’dan, Diyarbakırlı Vedat Dicleli Muğla’dan, Gaziantep’li Cemil Sait Barlas Denizli’den, Adanalı Kemal Satır Zonguldak’tan aday oldular. DP, seçim propagandaları sırasında bu adaylar için “*ithal aday*” ifadesini kullandı. Öymen, **age.**, s. 219.

2035 Bkz. CHP’nin aday listesi için **Aydın Tarihi**, Ağustos 1951, S 213, s. 21-22.

2036 Yeni Sabah, “Yeni Namzetler”, **Aydın Tarihi**, Temmuz 1951, S 212, s. 95

DP'nin “*ağır toplar*” olarak nitelendirilen isimleri 14 Mayıs seçimlerinde Meclise girmişlerdi. Dolayısıyla ara seçimde milletvekili adayları arasında önemli isimler yoktu. Ancak seçim bölgelerinde halk tarafından sevilen ve sayılan isimler aday listesinde yer alıyorlardı. Bu durum DP'yi daha avantajlı kılıyordu²⁰³⁷.

Seçim propagandası sırasında CHP, radyo konuşmalarında ve mitinglerinde DP'nin yanlış işler yaptığını, tecrübesiz olduğunu, bu gidişle ülkeyi felakete sürükleyebileceğini iddia ederek seçmenlerden DP'ye bir ders vermesini istedi. DP ise seçim propagandalarında genel sorunlar üzerinde durmayı tercih etti.

16 Eylül 1951'de Mecliste boş olan 20 milletvekilliği için 17 ilde ara seçim yapıldı. Seçime DP, CHP, MP ve bağımsız adaylar katıldı. Seçime katılım oranı %56,14 idi. DP oyların %52,72'sini alarak 18, CHP ise oyların %38,68'ini alarak Mecliste 2 sandalye kazandı²⁰³⁸. Görüldüğü gibi seçimlere katılım oranı düşük olmasına rağmen partilerin aldıkları oy oranlarında pek bir değişiklik yoktu.

CHP'de DP'nin 14 Mayıs seçimlerini tesadüfen kazandığı düşüncesi hâkim olduğu için ara seçimlerde alınan sonuçlar, büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu. CHP, Mecliste en azından üç-beş sandalye kazanmayı bekliyordu²⁰³⁹. CHP'nin seçimlerde istediği sonucu alamamasının sorumluluğu, 14 Mayıs seçimlerinde olduğu gibi yine pek çok CHP'li tarafından İnönü'ye, Nihat Erim'e ve Kasım Gülek'e yüklendi²⁰⁴⁰. Parti içinde İnönü'nün genel başkanlıktan çekileceği şeklinde söylentiler ortaya çıktı²⁰⁴¹. Gazeteci Doğan Nadi, CHP'nin ara seçimlerdeki en büyük hatasının şeflik sistemini devam ettirmek olduğunu ileri sürdü. Şef ve çevresini saranların, eş ve dostlarının seçimlerde aday göstermelerinin büyük bir hata olduğunu ileri sürerek vatandaşların daha önce denedikleri bu isimlere oy vermek istemediklerini savundu²⁰⁴².

Başbakan Adnan Menderes'in kariyeri açısından ara seçimler bir dönüm noktası oldu. Ara seçimlerin hemen ardından bir zafer havası içinde yapılan DP'nin 3. Büyük Kongresi'nde Menderes, ara seçim sonuçlarını şu şekilde değerlendirdi: “*Kanaatim şudur ki [şudur ki], 1950 seçimleri arifesinde Demokrat Parti'ye ileride yapacakları işler için rey verildi. Tabir caiz ise bir tasavvurdu. 1951 seçimlerinde*

2037 Öymen, **age.**, s. 219.

2038 **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-265-13, Tarih:10.12.1953.

2039 Erim, **age.**, s. 511.

2040 Erim, **age.**, s. 512.

2041 Balcı, **age.**, s. 169.

2042 Doğan Nadi, “Kongre toplanıyor...”, **Ayın Tarihi**, Kasım 1951, s. 216, s. 75.

*Türk milleti yeni iktidarın neler yapmaya kadir olduğunu bilerek reyini kullandı. Yani tasavvura göre değil hakikate reyini vermiş oldu.*²⁰⁴³

Ara seçim sonuçlarını değerlendirirken Nihat Erim, seçim sonrasında DP'li-lerin kendilerine olan güvenlerinin arttığını ve CHP'ye olan hücumlarının azaldığını hatta İnönü konuşmadıkça CHP ile ilgilenmediklerini belirtmektedir²⁰⁴⁴.

4.10.4. 1954 Genel Seçimleri

Çok partili hayata geçildikten sonra yapılmış olan üçüncü genel seçimdir. 1946 ve 1950 genel seçimlerinden farklı olarak CHP ve DP arasında roller değişmişti. CHP muhalefet, DP ise iktidar partisi idi. Dolayısıyla her iki partinin şartları da önceki seçimlerle aynı değildi. CHP, 14 Aralık 1953'te çıkarılan Kanun ile menkul ve gayrimenkullerini hazineye devretmiş, dolayısıyla ekonomik gücünü kaybetmişti. Memur ve bürokratların çoğu değiştiği için idari mekanizmada da eski gücüne sahip değildi.

Seçimlere katılan bir başka parti, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) idi²⁰⁴⁵. Ancak henüz teşkilatlanmasını tamamlayamamıştı. 1952'de DP'den ayrılan Remzi Oğuz Arık ve Cezmi Türk tarafından kurulmuş olan Köylü Partisi (KP) de ülke genelinde teşkilatını kuramamıştı. Bu partiler dışında İşçi Partisi (İP)'de seçimlere katılmaktaydı²⁰⁴⁶. Türkiye, 2 Mayıs 1954 genel seçimlerine işte bu şartlar altında gitmekteydi.

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar 1954 seçimlerinde DP'den milletvekilliği için aday oldu. Aslında partilerüstü kalabilirdi. Fakat o güne kadar alışlagelmiş olan geneğe uydu ve kendi partisinden aday oldu. Seçimler öncesinde tekrar seçilebilmek için aday olmak zorunda olduğunu ifade etti²⁰⁴⁷. Bayar, aday olduktan sonra yurt gezisine çıktı. Gittiği yerlerde Cumhurbaşkanı olarak karşılandı. Açılışlar yaptı. Temel atma törenlerine katıldı. Yani 14 Mayıs'tan önce İnönü'nün yapmasına karşı çıktığı davranış ve konuşmaları kendisi de yaptı. Başka bir deyişle partilerüstü kala-

2043 BCA Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

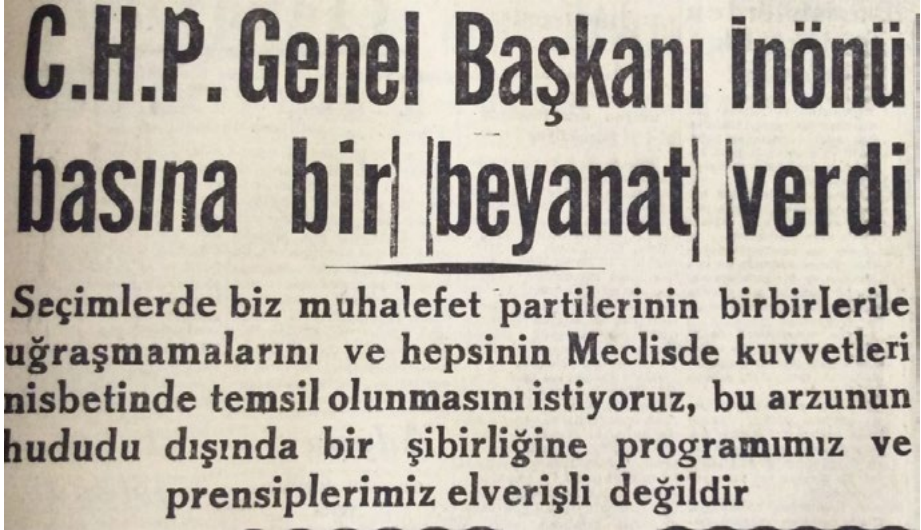
2044 Erim, *age.*, s. 513.

2045 Temmuz 1953'te fiilen kapatılan MP, 1954 yılı başında resmen kapatıldı. Bunun üzerine MP yöneticileri, "Cumhuriyetçi Millet Partisi" (CMP) adıyla yeni bir parti kurdu-
lar.

2046 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, TÜİK, Ankara 2012, s. 4.

2047 Aydemir, *age.*, s. 147.

madı. İnönü ve Bayar²⁰⁴⁸ seçim konuşmalarında zaman zaman birbirlerini kızdıracak sözler sarf ettiler. Bazen bu tartışmalar, Millî Mücadele günlerine kadar uzandı.

Fotoğraf 14. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün seçim ittifakı hakkındaki beyanati. **Yeni Ulus**, 20 Mart 1950.

Seçimler öncesinde CHP olağanüstü bir kurultay düzenledi. 25 Şubat'ta toplanan kurultayın gündeminde sadece tüzük değişikliği vardı²⁰⁴⁹. Adayların merkezin ve teşkilatın iş birliğiyle belirlenmesine karar verildi. Ayrıca kurultayda alınan karara göre diğer partiler ile seçim ittifakı yapılabilecekti. Nitekim basında CHP'nin genel seçimler için KP²⁰⁵⁰ ve CMP²⁰⁵¹ ile görüştüğü haberleri yer aldı. 14 Mart'ta KP, bir bildiri yayınlayarak CHP ve CMP ile kesinlikle seçim ittifakı yapmayacaklarını bildirdi²⁰⁵². Konuyla ilgili olarak açıklama yapan İnönü, muhalif partilerin seçim kampanyaları sırasında birbirleriyle uğraşmamaları ve Mecliste

2048 Bkz. Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri, (Toplayan: Özel Şahin Giray), Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1955, s. 81-169.

2049 C.H.P. Olağanüstü Kurultayı dün toplandı”, **Yeni Ulus**, 26 Şubat 1954, s. 1.

2050 “Halk Partisi de dün akşam bir tebliğ yayınladı”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1954, s. 1.

2051 “İki muhalif parti seçim pazarlığına mı girişti?”, **Cumhuriyet**, 4 Mart 1954, s. 1.

2052 “Köylü Partisi C.H.P. ve CMP ile işbirliğini reddetti”, **Cumhuriyet**, 15 Mart 1954, s. 1.

güçleri oranında temsil edilmeleri için KP ve CMP'ye teklif götürdüklerini belirtti. İnönü, bunun dışında her iki partiyle de başka bir iş birliği yapmalarının söz konusu olmadığını ifade etti²⁰⁵³.

CHP, CMP ile seçim ittifakı için görüşmeler yapmış ama sonuç alamamıştı²⁰⁵⁴. CMP, MP'nin kapatılmasının ardından kurulmuş bir partidir. Programı ve ilkeleri MP ile neredeyse aynıydı. Ancak seçimi kaybetme korkusu İnönü'yü bu parti ile seçim ittifakı için görüşme yapmak mecburiyetinde bırakmıştı. Aslında bu görüşmeler Parti içinde huzursuzluğa sebep olmuştu. Bazı CHP'liler, seçim için ittifak yapılabileceğini savunurken, Faik Ahmet Barutçu gibi bazı isimler inkılap karşısı bu parti ile ittifak yapmayı uygun bulmuyorlardı. İnönü ise ittifak yapmaları halinde bu partinin seçimler öncesinde CHP için "*dinsiz parti*" ifadesini kullanamayacağını iddia ediyordu²⁰⁵⁵.

Gazeteci Burhan Belge, CHP ve CMP'nin iş birliğini değerlendirdiği köşe yazısında bu iki partinin bir süre önce birbirlerini gördüklerinde "*yılan görmüş gibi*" olmalarına rağmen, son günlerde "*Seçim denizine girmeden sarılıp selamet sabilini bulmak için birbirlerini kolluyorlar.*" şeklinde bir yorum yaptı. Belge, CHP'nin seçimleri kazanmak için "*şeytan*" ile bile iş birliği yapmaya hazır olduğunu ve bu şeytanın "*irtica*" olduğunu, irticayı ise MP (CMP)'nin temsil ettiğini ileri sürdü. MP (CMP) için de durumun farklı olmadığını, onlarında "*zındıklar*" ile iş birliğine gittiklerini ve her ikisinin de DP'yi Meclise sokmamak amacıyla birleştiklerini ileri sürdü²⁰⁵⁶.

Partiler, 12 Nisan'da milletvekili aday listelerini ilan ettiler. DP 150'den fazla milletvekilini yeniden aday göstermedi. Milletvekillerinden sadece 256'sı yeniden aday olabildiler²⁰⁵⁷. 1954 seçimlerinde mitingler, seçim kampanyalarının en önemli unsurlarından biriydi. Türk siyasetindeki rol değişiminin ardından yapılan bu ilk genel seçim mitinglerinde CHP ilk defa iktidarı eleştirdi. DP ise ilk defa muhalefete yüklendi ve kendi icraatlarından övgüyle söz etti²⁰⁵⁸.

2053 "C.H.P. Genel Başkanı İnönü basına bir beyanat verdi", **Yeni Ulus**, 20 Mart 1954, s. 1.

2054 Toker, **age.**, s. 282; Barutçu, **age.**, s. 1283.

2055 Barutçu, **age.**, s. 1281.

2056 Burhan Belge, "İftiracılıkta el ele olan iki parti seçime de yine el ele gidiyor", **Ayın Tarihi**, Mart 1954, S 244, s. 59-61.

2057 "Bütün Parti Listeleri Dün Neşredildi", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1954, s. 1.

2058 Bu durum çok önceden hissedildi. Öyle ki seçim kampanyaları başlarken Cumhuriyet gazetesi "*Menderes-İnönü nutuk düellosu başlıyor*" manşetini attı. **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1954, s. 1.

Seçimler yaklaşırken CHP seçimi kazanacağına emindi. Özellikle aydın kesimin ve basının yoğun olarak yaşadığı İstanbul, İzmir, Ankara gibi şehirlerde seçimi kazanacaklarına kesin gözüyle bakıyordu. DP ise seçim sonuçlarıyla ilgili ciddi endişeler taşıyordu²⁰⁵⁹. Neticede CHP yıllarca ülkeyi tek başına yönetmişti. “Millî Şeflik” dönemi yaşanmış ve CHP devlete tamamen egemen olmuştu. DP’nin dört yıllık bütün çabalarına rağmen devletin her alanında hâlâ CHP’yi görmek mümkündü. Böylesine köklü bir partiyi DP, 1950 genel seçimlerinde yenilgiye uğratmıştı ama 1954 genel seçimlerinde aynı başarıyı elde edeceğinden emin değildi.

Fotoğraf 15. 1954 genel seçimlerinde oy verme işlemini konu alan Cumhuriyet gazetesindeki bir resim. **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1954.

2 Mayıs 1954’te genel seçimler yapıldı. Seçimi DP ezici bir çoğunlukla kazandı²⁰⁶⁰. Seçmenlerin %88,6’sı oy kullandı. DP oyların %56,6’sını, CHP %34,8’ini, CMP %4,8’ini, KP ise %0,6’sını aldı²⁰⁶¹. Bu oy oranlar ile DP 503, CHP 31, CMP

2059 Sarol, **age.**, s. 213-214.

2060 “Seçimi büyük ve ezici farkla D.P.’nin kazandığı tahakkuk etti”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1954, s. 1.

2061 **Dünden Bugüne BAŞBAKANLIK 1920-2004**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004, s. 94; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:51-309-7, Tarih:02.05.1954.; **Aydın Tarihi**, Mayıs 1954, S 246, s. 30.

5, bağımsızlar ise 2 milletvekili çıkardı²⁰⁶². Görüldüğü gibi DP oy oranını ve milletvekili sayısını artırırken CHP'nin oy oranı ve milletvekili sayısı düşmüştür.

Milliyet gazetesi yazarı Ali Naci Karacan seçim sonuçlarını değerlendirirken, “*Halk partisinin tarihi misyonu bitmiştir. Bu millet onu iktidarda da muhalefette de istemiyor.*” yorumunu yaptı²⁰⁶³. Nadir Nadi ise DP'nin kazanmasına çok sevinmiş olmakla birlikte bu ezici sonucun demokrasi açısından endişe verici olduğunu çünkü bu sonuçların, muhalefetin varlığının tehlikeye düşmesine sebep olacağını ileri sürdü. Nadi, bununla beraber bu ezici farkın seçmenlerin, DP'nin 4 yıllık icraatından memnun oldukları anlamına geldiğini savundu²⁰⁶⁴.

Seçim sonuçları iktidar tarafından sevinçle muhalefet tarafından ise 1950 seçimlerine göre daha büyük bir şaşkınlıkla karşılandı. DP'nin genel seçimlerde elde ettiği bu başarının temel sebebi vatandaşların CHP dönemine göre pek çok alanda sıkıntılarının hafiflemiş olmasıdır. Zira DP döneminde CHP'nin iktidar olduğu döneme kıyasla din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili kısıtlamaların azalmış olması, Marshall yardımlarıyla dar gelirli vatandaşların ekonomik olarak rahatlaması, kırsal kesimde jandarma dayığı ve muhtar baskısının neredeyse tamamen ortadan kalkması, tarımda makineleşmeyle birlikte çiftçilerin daha fazla ürün alması, Ziraat Bankası'nın eskiye göre daha kolay kredi vermesi gibi adımlar halkın beklentilerine daha fazla cevap vermiş bu durumda sandığa yansımıştır.

2062 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 10.

2063 Ali Naci Karacan, “Halkın sesi Hakkın sesi”, **Aydın Tarihi**, Mayıs 1954, S 246, s. 58.

2064 Nadir Nadi, “D.P.’nin Eşsiz zaferi”, **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1954, s. 1.

SONUÇ

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Atatürk'ün en önemli isteklerinden biri Türkiye'de demokratik yönetimi gerçekleştirebilmektir. Ancak iç ve dış şartlar sebebiyle bu gerçekleştirilememiş hatta tek partili otoriter bir yönetim kurulmuştu. Atatürk'ün vefatından sonra bu yönetim şekli daha da güçlenmişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren var olan sosyal, ekonomik, siyasi vb. sorunlar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında giderek büyüdü ve hatta bu sorunlara yeni sorunlar eklendi. Bu durum, halk arasında iktidara karşı var olan tepkinin büyümesine ve bir muhalefet hareketine dönüşmesine sebep oldu. Bu gelişmeler, Türk siyasetinde halkın beklentilerini karşılayacak bir değişimi zorunlu hale getirdi. Bununla beraber yıllardır süregelen yapıyı değiştirmek hiç de kolay değildi. Bu değişim, muhtemelen uzun bir sürece yayılacaktı. Ancak dış politika da yaşanan gelişmeler, toplumun beklediği değişim hareketini tetikledi. Nitekim 1946'da Türk siyasetinde başlayan değişim süreci, 1954'e kadar hız kesmeden devam etti ve günümüze kadar gelen siyasi yapının temelini oluşturdu.

Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde Türkiye'de kurulan ilk muhalefet partisi, Millî Kalkınma Partisidir. Bu parti 1945'te iş adamı Nuri Demirağ tarafından kuruldu. Ancak Millî Kalkınma Partisi, Millî Şef ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün istediği niteliklere sahip değildi. Millî Şeflik sisteminin devam ettiği 1945 Türkiye'sinde onun fikri önemliydi. Ona göre kurulacak olan parti, Atatürk ilke ve inkılaplarına inanmış başka bir deyişle rejim için tehdit oluşturmayacak kişiler tarafından kurulmalıydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde ülkedeki bazı uygulamalara tepki duyan muhalif bir grup ortaya çıktı. Ülkede daha fazla demokrasi isteyen, liberal fikirlere sahip aynı zamanda ilke ve inkılaplara inanmış muhalif milletvekillerinin bir süre sonra CHP ile bağları kalmadı. Bu sırada gazetelerde söz birliği etmişçesine, Celâl Bayar'ın yakında bir parti kuracağı haberleri yazılmaya başlandı. Ardından İnönü'nün daveti üzerine Bayar ve İnönü arasında görüşmeler yapıldı. Kısa bir süre sonra ise Bayar ve arkadaşları Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) adıyla yeni bir parti kurdular.

DP'nin kuruluşuyla beraber bazı gazetelerde bu partinin, "muvazaa" yani güdümlü/danışıklı bir parti olduğu şeklinde iddialar ortaya atıldı. Tabii ki bu iddiaları taraflar reddettiler. İnönü'nün 1945 yılının şartlarında zaten böyle bir teklifi getirmiş olma ya da Bayar'ın kabul etme ihtimali düşüktür. Ancak İnönü'nün,

Tevfik Çavdar'ın ileri sürdüğü gibi “*kontrollü*” bir parti kurmayı amaçlamış olduğunu söylemek yerinde olur.

DP'nin kuruluşunun ardından ülkede tek parti iktidarının devamından yana olanlar, bu partinin kısa süre içinde kapanacağını ve çok partili siyasi hayata geçiş çabasının, bir teşebbüsten ibaret kalacağını iddia etmeye başladılar. DP taraftarları ise bunun aksini savundular. Taraflar arasındaki bu mücadele bir buçuk yıllık bir sürecin ardından İnönü'nün ilan ettiği 12 Temmuz Beyannamesi ile sona erdi. Çok partili siyasi hayatın ülkemizde gelişmesi ve yerleşmesi hususunda bu belge büyük bir öneme sahiptir. Beyanname ile muhalefete güvence verilmiş oldu. Beyannamenin, Türkiye ile Amerika arasında askeri yardım antlaşmasının imzalanmasından bir gün önce ilan edilmesi dikkate değerdir.

12 Temmuz Beyannamesinin ilanı, hem CHP hem de DP içindeki radikal fikirlere sahip isimler tarafından hoş karşılanmadı. CHP içindeki radikaller, bunun CHP ideolojisine ters olduğunu savundular. Hatta bu kanadın önemli isimlerinden olan Başbakan Recep Peker, görevinden istifa etti. DP içindeki radikaller ise Bayar'ı muvazaa yapmakla itham ettiler. Fakat her iki isim de partili arkadaşlarına karşı bu belgenin ruhunu savundular.

Türk siyasetinde yaşanan değişim karşısında CHP, değişime ayak uydurabilmek için tüzük ve programında kapsamlı bir değişiklik yapmak zorunda kaldı. Kasım 1947'de yapılan CHP 7. Kurultayı bu anlamda önemlidir. Kurultayda alınan kararlar ile CHP, çok partili siyasi hayatın gereklerine uygun bir yapıya kavuştu. Parti içi demokrasi yolunda önemli adımlar atıldı. Ayrıca parti-devlet bütünleşmesinden biraz olsun uzaklaşmaya çalışıldı. Uygulamada başarılı olmasa da kurultayda alınan, Halkevlerinin herkesin yararlanabileceği kurumlar haline dönüştürülmesi kararı, bu anlamda önemlidir.

Amerika, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet yayılcılığına karşı Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararı almıştı. Ancak Amerikan Kongresindeki tartışmalara baktığımızda Türkiye'nin demokratik hayata geçmediği dolayısıyla yardım yapılmaması gerektiğini savunan üyeler olduğu görülmektedir. Amerikan basınında da benzer haber ve yorumlar yer almaktaydı. Aslında bu dönemde Amerika'nın iyi ilişkiler kurduğu bütün ülkelerin demokrasi ile yönetildiğini söylemek mümkün değildir. Bunun en iyi örneği, António de Oliveira Salazar yönetimindeki Portekiz'dir. Uzun süredir diktatörlükle yönetilmesine rağmen Amerika, Portekiz'deki çıkarları gereği bu duruma müdahale etmemiş, hatta Karanfil Devrimi'ne kadar da bu ülkede demokrasi olup olmamasıyla ilgilenmemişti. Buradan da anlaşılacağı üzere Amerika, demokrasiyi Sovyet yayılcılığına karşı

kendi çıkarları için yaymak istiyordu. Ancak Amerika'nın amacı ne olursa olsun Türkiye, bu dönemde Sovyet tehlikesine karşı Amerika'nın desteğine ihtiyaç duymaktaydı ve dolayısıyla Amerika ile yakınlaşabilmek için çok partili siyasi hayata geçmek zorundaydı.

Çok partili hayata geçiş sürecinde değişimin yaşandığı en önemli alanlardan biri de ekonomidir. Tek parti döneminde ekonomide devletçilik politikası uygulanıyordu. Ancak 1946'dan itibaren devletçilik ilkesinden uzaklaşarak liberalizme doğru kayıldı. Bunda Batılı ülkelerle yakınlaşma isteği ve Marshall Planından yararlanma düşüncesi etkili oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın imarı için Amerika, Marshall Planını uygulamaya koymuştu. Türkiye, savaşa girmedeği için bu planın kapsamında değildi. Ancak Amerika ile yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye, Marshall Planına dâhil edildi. Amerika ile Türkiye arasında yapılan Ekonomik İşbirliği Antlaşması'na göre Türkiye Amerika'dan alacağı yardımları, Amerika'nın izin verdiği ya da istediği alanlarda kullanabilecekti. Amerika, Türkiye'den yapacağı yardımın, tarım ve madencilik alanında kullanılmasını istedi. Bir tarım ülkesi olmakla beraber sanayi yatırımlarına önem veren Türkiye, tarım alanındaki yatırımlara da ağırlık vermeye başladı. İçe kapalı Türk ekonomisi, 1946'da 7 Eylül kararları ile Bretton-Woods Antlaşması gereği uluslararası para piyasalarına uyum sağlamak için ilk önemli adımı attı. Ardından atılan adımlar özellikle de DP döneminde kabul edilen Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile Türk ekonomisi dışa açıldı. Ancak bu süreçte yapılan ekonomik antlaşmalar ve atılan bazı adımlar, Türk ekonomisinin dışa bağlı hale gelmesine sebep oldu.

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte oy kaygısının ortaya çıkması politikacıların, halkın isteklerine önem vermesine sebep oldu. Halk, yöneticilerini ilk defa yakından görüp istek ve şikâyetlerini anlatma fırsatı buldu. Halkın rahatsız olduğu antidemokratik kanunlar değiştirildi. Dini konularda halkın hassasiyetleri, hem CHP hem de DP tarafından dikkate alındı. Yıllarca laiklik prensibine sıkı sıkıya bağlı olan CHP, 1946-1954 döneminde bu konuda pek çok taviz verdi.

14 Mayıs 1950 seçimleriyle CHP, iktidarı DP'ye bıraktı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri ülkeyi kesintisiz olarak tek başına yönetmiş olan CHP, doğal olarak geçen yıllar içinde devlet ile adeta bütünleşmişti. Bu tek parti iktidarı döneminde normal kabul edilen bir durumdu. Ancak yeni dönemde bu duruma son verilmeliydi. Devlete ait olan pek çok gayrimenkulün CHP'ye de ait olduğu şeklindeki anlayıştan uzaklaşılmalı ve partiler kendi imkânlarıyla faaliyetlerine devam etmeliydiler. Nitekim bu amaçla DP, CHP'nin malları meselesini gündeme getirdi. Çıkarılan kanun ile CHP'nin malları hazineye devredildi. CHP'nin yan kuruluşları gibi görülen Halkevleri ve Halkodaları kapatıldı. Köy Enstitüleri öğret-

men okullarıyla birleştirilerek varlıklarına son verildi. Bu gelişme Türkiye’de artık CHP ve tek parti devrinin sona erdiğini ortaya koymaktadır. Böylece günümüze kadar gelen yeni bir devir başlamış oldu. Cumhuriyet tarihimizde darbelerle demokratik hayatımız zaman zaman kesintiye uğrasa da tek partili sisteme bir daha dönülmemiş olması 1946-1954 dönemindeki değişim hareketinin ne kadar etkili olduğunu ve toplumun bu değişimi ne derece benimsediğini göstermektedir.

Türk siyasetindeki değişim süreci incelenirken araştırmacıların çoğu, asıl değişimin DP döneminde gerçekleştiğini savunmaktadır. Ancak bu düşünce CHP’ye karşı haksızlıktır. Çünkü takip edilen politikalara ve uygulamalara bakıldığında pek çok değişimin temellerinin CHP iktidarı döneminde atıldığı, DP iktidarı döneminde ise tamamlandığı görülmektedir. Dolayısıyla değişimde CHP’nin payı asla küçümsenemez.

1946-1954 döneminde yaşanan değişim sürecine katkıda bulunan pek çok isim vardır. Ancak bu isimlerin en önemlileri İsmet İnönü ve Celâl Bayar’dır. İnönü, Atatürk’ün vefatından sonra bütün gücü elinde toplamış ve Millî Şeflik sistemini gerçekleştirmişti. Fakat yılların verdiği tecrübeyle 1945’ten sonra, ülke menfaatleri gereği bu sistemden vazgeçmesi büyük bir erdemdir. Bu amaca doğru ilerlerken yıllarca beraber çalıştığı pek çok değerli arkadaşıyla yollarını ayırdı. Bu sürecin diğer önemli ismi olan Celâl Bayar ise DP’nin gerek muhalefet gerek iktidar yıllarında hem partisi içindeki milletvekillerini hem de CHP ile olan ilişkileri idare etmek noktasında etkili bir politika takip etti. Her iki isim arasındaki diyalog, Türk siyasetinde yaşanan değişim sürecinin başarılı olmasına vesile oldu.

KAYNAKÇA

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhuriyet Halk Partisi Fonu

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonu

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Fonu

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) Fonu

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) Fonu

Diyanet İşleri Başkanlığı Fonu

B. Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Tutanak Dergisi

Boğazlar Rejimi Hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 Tarihinde İmza Edilen Mukavelename, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ankara 1936.

Dünden Bugüne BAŞBAKANLIK 1920-2004, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TÜİK, Ankara 2012.

TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, (Ed. Sema YILDIRIM, Behçet Kemal ZEYNEL), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010.

ATAM, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006. söylev-orjinal.pdf (atam.gov.tr), (17 Mayıs 2022).

ATAM, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.

Düstur, Tertip 3, C 21; 22; 35.

C. Siyasi Parti Yayınları

Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927, s.5, 198103997_1927.pdf (tbmm.gov.tr), (25 Temmuz 2018).

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1931. 197505818.pdf (tbmm.gov.tr), (5 Ağustos 2019).

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ulus Basımevi, Ankara 1935.

CHP Yedinci Büyük Kurultayı, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

C.H.P. Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor, Ulus Matbaası, Ankara 1951.

Demokrat Parti Programı, 200805461_1946.pdf (tbmm.gov.tr), (19 Ağustos 2017).

Türkiye Köylü Partisi Gaye-Prensipier Tüzük Program Beyanname, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1952, <https://www.tbmm.gov.tr>, (16 Ağustos 2017).

D. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Kudret

Milliyet

Son

Posta

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Ulus

Vatan

Yeni Sabah

Zafer

E. Kitaplar

Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yay., İstanbul 2011.

Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

_____, **İki Parti Arasındaki Farklar**, Arbas Matbaası, Ankara 1947.

_____, **Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, (Yay. Haz. Cemil Koçak), İletişim Yay., İstanbul 2013.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul 1996.

_____, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yay., İstanbul 2007.

Ahmad, Feroz; Ahmad, Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politika-
nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

Akalın, Uğur Selçuk, **Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi
Politigi**, Set Yay., İstanbul 2002.

Akandere, Osman, **Millî Şef Dönemi: Çok-Partili Hayata Geçişte Rol
Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Akar, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**,
Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Akıncı, Turan, **Demokrat Parti 1946-1960**, Remzi Kitabevi, İstanbul
2021.

Akkerman, Naki Cevat, **Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara 1950.

Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık Ankara 2001.

Aktar, Ayhan, **Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları**, İletişim Yay., İstanbul 2014.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**, Kültür Koleji Yay., İstanbul 1994.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

Ali, Kılıç, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, (Der. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015.

Altaş, Sedat, **Çarıkli Demokrasi: Demokrat Parti’nin İktidar Mücadelesi**, İkinci Adam Yay., İstanbul 2011.

Altunya, Niyazi, **Köy Enstitüsü Sistemi Toplu Bakış**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2014.

Armaoğlu, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.

_____, **Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997**, Kronik, İstanbul 2017.

Arslan, Ali, **Kısır Döngü Türkiye’de Üniversite ve Siyaset**, Truva Yay., İstanbul 2004.

Arvas, İbrahim, **Tarihi Hakikatler**, Biyografi Net, İstanbul 2007.

Arzık, Nimet, **Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü**, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1966.

Ataöv, Türkkaya, **Amerika NATO ve Türkiye**, Aydınlik Yayınevi, Ankara 1969.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, Bateş, İstanbul 1984.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, İkinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 2003.

Avşar, Abdülhamit, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi, İstanbul 1998.

Aybars, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C I-II, İleri Kitabevi, İzmir 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967.

_____, **İkinci Adam**, C 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.

_____, **Menderes'in Dramı?**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.

Baban, Cihad, **Politika Galerisi**, Timaş Yay., İstanbul 2009.

Balcı, Meral, **Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, Yeditepe Yay., İstanbul 2015.

Balkaya, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005.

Barkan, Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yay., İstanbul 1981.

Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C 1, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001.

_____, **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C 2, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001.

Başar, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., Ankara 1981.

_____, **Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz?** Başar Yay.,
İstanbul 1959.

Bayar, Celâl, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Der. İsmet Bozdağ), Baha
Matbaası, İstanbul, t.y.

_____, **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim
Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, (Toplayan: Özel Şahin Giray), Doğuş
Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1955.

_____, **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1933-1955 Dış
Politika**, (Toplayan: Özel Şahingiray), Doğuş Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara
1956.

_____, **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950 De-
mokrat Partinin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar**, (Top-
layan: Özel Şahingiray), Doğuş Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956.

Berkes, Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara
1975.

_____, **Unutulan Yıllar**, (Yay. Haz. Ruşen Sezer), İletişim Yay.,
İstanbul 2011.

Bilâ, Hikmet, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul 1999.

Bilginer, Recep, **Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı**, Doğan Kitap, İstanbul
2005.

Binbaşoğlu, Cavit, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Millî Eğitim Ba-
kanlığı Yay., İstanbul 1995.

Black, Jeremmy, **Kısa Portekiz Tarihi**, (Çev. Berna Asuman Uzun), Say
Yay., İstanbul 2021.

Bölme, Selin M., **İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İle-
tişim Yay., İstanbul 2012.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi, An-
kara 2006.

_____, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, İstanbul 2006.

Bozkurt, Abdurrahman, **Tevfik İleri Cumhuriyet'in İkinci Eğitim Mimarı**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2012.

Bozkurt, Celâl, **Siyaset Tarihimizde C.H.P.: Dünü Bugünü İdeolojisi**, y.y., 1968.

Burçak, Rıfki Salim, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998.

_____, **Türk Devrim Tarihi: Ders Notları**, Fon Matbaası, Ankara 1974.

_____, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, y.y. 1979.

_____, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946.

Büyüktolu, Recep, **Milletvekili Genel Seçimlerinde DP'nin Seçim Propagandaları (1946-1957)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2021.

Cantek, Levent, **Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)**, İletişim Yay., İstanbul 2013.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

_____, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

_____, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Çaylak, Adem, **Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Cebesoy, Ali Fuat, **Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 2001.

_____, **Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete**, C 2, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1960.

Cem, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1970.

Cemal, Behçet, **Şeyh Said İsyanı**, Sel Yay., İstanbul 1955.

Coşkun, Alev, **Hasan Âli Yücel: Aydınlanma Devrimcisi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2013.

Çufalı, Mustafa, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil, Ankara 2004.

Çuyev, Feliks, **Molotov Anlatıyor Stalin’in Sağkolu ile Yapılan 140 Görüşme**, (Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu- Suna Kabasakal), Yordam Kitap, İstanbul 2010.

Demirel, Ahmet, **Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri**, Ufuk Yay., İstanbul 2014.

_____, **Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yay., İstanbul 2014.

Demirel, Tanel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016.

Denizli, Ali, **Kore Harbi’nde Türk Tugayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Derin, Haldun, **Çankaya Özel Kalemin Anımsarken (1933-1951)**, (Yay. Haz. Cemil Koçak), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.

Dervişoğlu, M. Fatih, **Türkiye’nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ**, Ötüken, İstanbul 2014.

Dölen, Emre, **Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun’dan Üniversiteye Geçiş Tasfiye ve Yeni Kadrolar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.

_____, **Türkiye Üniversite Tarihi 4: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.

_____, **Türkiye Üniversite Tarihi 5: Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.

Dursun, Tuncay, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

Ekinci, Necdet, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

_____, **Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

Ekincikli, Mustafa, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Berikan, Ankara 2002.

Emiroğlu, Atiye, **Hasan Polatkan**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2011.

Eraslan, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yay., İstanbul 2003.

Erdem, Hüseyin Subhi, **M. Şemseddin Günaltay: Toplumsal Eleştiri ve Felsefe**, Bilsam Yay., İstanbul 2013.

Erdemir, Sabahat, **Muhalefette İsmet İnönü: Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla**, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956.

Erer, Tekin, **On Yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1965.

Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C 5, Eser Matbaası, İstanbul 1976.

Erim, Nihat, **Günlükler 1925-1979**, C I, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005.

Eriş, Metin, **Osmanlıdan Günümüze Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasal Hayatı ve Kemalizm**, Bilge Oğuz, İstanbul 2012.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.

_____, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, II. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992.

_____, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

Eirci, Şükrü, **Menderes Diyor ki**, Birinci Kitap, Demokrasi Yay., İstanbul 1967.

Esmer, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1953.

Eyuboğlu, Sabahattin, **Köy Enstitüleri Üzerine**, Cumhuriyet, İstanbul 1999.

Gedikoğlu, Şevket, **Evreleri Getirdikleri ve Yankalarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara 1971.

Giritlioğlu, Fahir, **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930: Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.

_____, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945: Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012.

_____, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950: Demokrasiye Geçiş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.

Green, Gil, **Portekiz Devrimi**, (Çev. Yusuf Yoğurtçu), Bilim ve Sosyalizm Yay., Ankara 1978.

Grew, Joseph C., **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları: Yeni Türkiye**, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), Multilingual, İstanbul 1999.

Gül, Teoman, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

Güler, Ali, **Atatürk ve İslam**, Halk Kitabevi, İstanbul 2016.

Güngör, Erol, **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, Ötüken, İstanbul 1990.

Gürtaş, Ahmet, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara t.y.

Gürün, Kâmuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1983.

_____, **Türk-Sovyet İlişkiler (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.

Halil, Ali, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968.

Hasanlı, Cemil, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, (Çev. Ali Asker), Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.

Heper, Metin, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

_____, **Türkiye Sözlüğü Siyaset, Toplum ve Kültür**, Doğubatı Yay., İstanbul 2002.

İnan, Mesut; Kandemir, Fatih; Aslan, Ömer, **Bir Din Aydını Profili: M. Şemsettin Günaltay**, Rağbet Yay., İstanbul 2016.

İnce, Erdal, **Türk Siyasal Yaşamında Çiftçi Topraklandırma Kanunu**, Libra Kitap, İstanbul 2020.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, C 1, (Yay. Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.

_____, **İsmet İnönü Hatıralar**, (Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

Jaeschke, Gotthard, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, (Çev. Gülayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1990.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.

Kandemir, Feridun, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, Sınan Matbaası, İstanbul 1965.

Kaplan, İsmail, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yay., İstanbul 1999.

Kara, Adem, **Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951**, 24 Saat Yayıncılık, Ankara 2006.

Karabekir, Kâzım, **Paşaların Kavgası: İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yay., İstanbul 1995.

Karaca, Alâattin, **Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi Mektuplarla ve Belgelerle**, Lotus, Ankara 2009.

Karakaş, Nuri, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.

Karay, Refik Halid, **Bir Ömür Boyunca**, İletişim Yay., İstanbul 1990.

Karlık, Rıdvan, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 1983.

Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yay., İstanbul 1996.

Kayra, Cahit, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2013.

Kemal, Mehmed, **Celâl Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, Abece Yay., İstanbul 1980.

Keser, İhsan, **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, Gündoğan Yay., İstanbul 1993.

Kili, Suna, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1976.

_____, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

_____, **Türk Devrim Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982.

Kili, Suna; Gözübüyük, A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000.

Kılıç, Şengün Hriditis; Eryüz, Ersel, **İsmail Hakkı Birsel'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946-1952**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

Kılıç, Sezen, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005.

Kısakürek, Necip Fazıl, **Benim Gözümde Menderes**, Ötüken, İstanbul 1970.

Kocabaş, Süleyman, **T.C. Devleti Tarihi 4: Önü Dönemi Millî Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, Vatan Yay., İstanbul 2009.

Koçak, Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yay., İstanbul 2006.

_____, **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, Timaş Yay., İstanbul 2013.

_____, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939): İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.

_____, **Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İkinci Parti**, C 1, İletişim Yay., İstanbul 2010.

_____, **Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar**, C 2, İletişim Yay., İstanbul 2012.

_____, **Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi**, C 3, İletişim Yay., İstanbul 2013.

_____, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C 1, İletişim Yay., İstanbul 2012.

_____, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C 2, İletişim Yay., İstanbul 2013.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.

_____, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Semih Ofset, Ankara, 1999.

Koloğlu, Orhan, **Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

Koraltan, Refik, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor**, (Yay. Haz: Kamil Maman), Timaş Yay., İstanbul, 2013.

Köprülü, Fuad, **Demokrasi Yolunda Fuad Köprülü**, (Der. T. Halası Kun), The Hague, London-Paris 1964.

Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, C 5, Kazancı Matbaacılık, İstanbul 1992.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993.

Mahiroğlu, Adnan, **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İşçi Sendikacılığı**, Kitabevi, İstanbul 2005.

Makal, Ahmet, **Ameleden İşçiyeye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yay., İstanbul 2007.

Mete, Orhan, **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin 1. Büyük Kongresi**, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947.

Metinsoy, Murat, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

Nadi, Nadir, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay., İstanbul 1991.

Öke, M. Kemal; Mütercimler, Erol, **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti'nin Dış Politikası**, Demokratlar Kulübü Yay., Ankara 2000.

Ökte, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yay., İstanbul, 1951.

Okudan, İskender, **Maarif Vekili Tefik İleri**, Nobel Yay., Ankara 2011.

Okur, Hafız Yaşar, **Atatürk'le Onbeş Yıl Dini Hatıralar**, Sabah Yay., İstanbul, 1962.

Okyar, Osman; Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk-Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1997.

Ölmez, Adnan, **Petrol'ün Perde Arkası**, Kutlu ve Avcı Ofset Form, Antalya 1998.

Oran, Baskın, (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul 2019.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmi: Siyasî Hatıralarım**, c.2, Emre Yay., İstanbul 1993.

Öymen, Altan, **Öfkeli Yıllar**, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Öz, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Gündoğan Yay., Ankara 1992.

Özata, Murat, **Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945) Amerikan Belgeleriyle Stratejik Müttelikliğin Kuruluş Serüveni**, Akademi Titez Yay., İstanbul 2014.

Özcan, Zeynep, **İnönü Dönemi Dinî Hayat**, Dem Yay., İstanbul 2015.

Özer, Sevilay, **Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Pamuk, Şevket; Toprak, Zafer, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Yurt Yay., Ankara 1988.

Poulantzas, Nicos, **Faşizm ve Diktatörlük**, (Çev. Ahmet İnsel), Birikim Yay., İstanbul 1980.

Pulaşlı, Hasan, **Şirketler Hukuku**, Karahan Kitabevi, Adana 2011.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1990**, İmge Kitabevi, Ankara 1991.

_____, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1979.

Saray, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000.

Sarı, Muhammed, **Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihi'nde Cami (Baykurt) Bey**, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2015.

Sarınay, Yusuf, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

Sarıtaş, Tuğrul, **Arka Bahçede Neler Oldu? Adnan Menderes**, Kültür Ajansı Yay., Ankara 2013.

Sarol, Mükerrerem, **Bilinmeyen Menderes**, C 1, İnkılap, İstanbul 2014.

Şenşekerci, Erkan, **Türk Devriminde Celâl Bayar (1918-1960)**, Alfa, İstanbul 2000.

Sertel, Sabiha, **Roman Gibi 1919-1950**, Ant Yay., İstanbul t.y.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yay., Ankara 2011.

Shaw, Stanford J.; Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmancı), C 2, e yayınları, İstanbul 1994.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C 1 (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.

_____, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları**, C II (1945-1990), Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.

Sungur, Zahide, **Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları**, Gece Kitaplığı, y.y., 2015.

Takım, Abdullah, **Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman: Demokrat Parti Ekonomisi**, Detay Yayıncılık, Ankara 2011.

Talas, Cahit, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, **İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, İkinci cilt, İletişim Yay., İstanbul 2014.

_____, **Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Üçüncü cilt, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

Tekin, Yusuf; Okutan, Çağatay, **Türk Siyasal Hayatı (Osmanlı'dan Çok Partili Siyasal Hayata Geçişe Kadar)**, 1. Kitap, Orion Kitabevi, Ankara 2011.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 2015.

Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

_____, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

_____, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

_____, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Ka Kitap, İstanbul 2015.

Tökin, Füzuran Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yay., İstanbul, 1965.

Toksoy, Nurcan, **Halkevleri: Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak**, Orion, Ankara 2007.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1985.

Tunçay, Mete, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem yayınevi, İstanbul 1992.

Tuncer, Baran, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1968.

Tuncer, Erol, **1946 Seçimleri**, TESAV Yay., Ankara 2008.

Tuncer, Hüner, **İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye**, Kaynak Yay., İstanbul 2012.

_____, **Menderes’in Dış Politikası: Batı’nın Güdümündeki Türkiye**, Kaynak Yay., İstanbul 2013.

Tunçkanat, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yay., İstanbul 2006.

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

_____, **Kökene Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi**, Tüses Yay., İstanbul 2000.

Türkoğlu, Pakize, **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2013.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Ülgenay, Ayhan Hüseyin, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Kurulan Siyasi Partiler Kurucular ve Amblemler 1923-1960**, Üç S Basım, Ankara 2011.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İstanbul 1994.

Ülman, A. Halûk, **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1961.

Uluköse, Güven, **Hasan Âli Yücel**, Kastaş Yay., İstanbul 2008.

Umar, Ömer Osman, **Bağdat Paktı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013.

Uran, Hilmi, **Hâtıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.

Us, Asım, **Gördüklerim/Duyduklarım Duygularım**, (Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi, İstanbul 2012.

_____, **Hatıra Notları**, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi, İstanbul, 2012.

Uyar, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut, İstanbul 2012.

_____, **Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri**, Anka-ha Yay., Ankara 2014.

Weisband, Edward, **2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, y.y. 1974.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, C III, Rey Yay., İstanbul 1970.

_____, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, C IV, Rey Yay., y.y., t.y.

Yel, Selma, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2009.

Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Kitap 3, (Çev. Babür Kuzucu), Belge Yay., İstanbul 1992.

Yeşil, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat Ankara 2002.

_____, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

Yetkin, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul 1982.

_____, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, y.y. 1983.

Yiğit, Hilal İşçi, **İnönü Döneminde Atatürk İmajı (1938-1950)**, Yeditepe Yay., İstanbul 2015.

Yücel, M. Serhan, **Demokrat Parti**, İstanbul t.y.

Zürcher, Erik Jan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yay., İstanbul 2013.

_____, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Sanner), İletişim Yay., İstanbul 2015.

F. Makaleler ve Bildiriler

Abadan, Yavuz, "Türk Siyasi Partiler Kanunu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 21, S 3, 1966, ss.171-218.

Acar, Ayla, "Basında 'Tan Olayı' – 4 Aralık 1945", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 43, 2012/II, ss.1-22.

Akandere, Osman, "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir'in" Amacı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 9, 2003, ss.5-28.

Akgün, Seçil, "Türkçe Ezan", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 13, S 24, 1980, s.s.105-113.

Aktan, Reşat, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 26, S 3, 1971, ss.37-83.

Albayrak, Mustafa, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Raporun (1951) Demokrat Parti Hükûmetlerinin Politikalarına Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XX, S 58, Mart 2004, ss.129-168. tur (atamdergi.gov.tr), (11 Haziran 2022).

Alkan, Mehmet Ö., "Millî Şefli Tek-Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri)", **Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı**, (Ayrı Basım) Oğlak Yay., İstanbul 2006, ss.323-361.

Atuk, Fatma Gökçen, "Medya ve İktidar İlişkisi Bağlamında Demokrat Parti'nin İlan ve Reklam Politikaları", **Erciyes İletişim Dergisi**, C 7, S 1, Ocak 2020, ss.533-556.

Aydın, Mehmet Korkud, “Millî Korunma Kanununun Hayata Geçiriliş (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 29, S 1, Ocak 2019, ss.413-428.

Bakar, Bülent, “İstanbul’da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C 12, S 24, 2013/2, ss.1-60.

Aydoğan, Erdal; Mahmutoğlu, Tansu Barış, “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”, **Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-**, S 10, 2013, ss.113-142.

Balcıoğlu, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, ss.411-508.

Birben, Üstüner, “Türkiye’de 1937 Yılından Sonra Ormancılık Mevzuatında Yaşanan Gelişmeler ve Toplumsal Yaşamla Etkileşimleri”, **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, C 58, S 1, 2008, ss.1-16.

Bülbül, İrfan, “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 9, 2006, ss.1-51.

Çakmak, Fevzi, “Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması”, **Journal of History Studies**, C 7, S 3, Eylül 2015, .pdf (deu.edu.tr), (1 Ağustos 2018).

Çamurcuoğlu, Gülden, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C XIII, S 1-2, 2009, ss.161-178.

Çetinkaya, Selma Göktürk, “Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C XXXV, S 1, 2020, ss.133-165.

Coşar, Nevin, “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 58, S 2, 2003, ss.1-27.

Demirtaş, Bahattin, “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, **Gazi Akademik Bakış**, C 1, S 2, Yaz 2008, ss.155-176.

Dikici, Ali, “Millî Şef İsmet İnönü Döneminde Laiklik Uygulamaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 42, Kasım 2008, ss.161-192.

Dursun, Davut, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, **F.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Birinci Ortadoğu Semineri**, Elâzığ, 29-31 Mayıs 2003, ss.21-28. birinci-ortadoğu-semineri.pdf (firat.edu.tr), (1 Haziran 2022).

Eraslan, Cezmi, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, ss.519-641.

_____, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmî Araştırmalar**, S 9, İstanbul 2000, ss.77-96.

_____, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 6, S 22, 1998, ss.141-157.

Göktürk, Gökhan, “Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri”, **Sosyoloji Konferansları**, No 54, 2016/2, ss.245-273, 267919 (dergi-park.org.tr), (1 Haziran 2022).

Gönlübol, Mehmet; Ülman, A. Halûk, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 21, S 1, Ocak 1966, ss.43-182.

Gülmez, Nurettin- Yıldırım, Arife Cibil, “Hasan Âli Yücel-Kenan Öner Davasının Türk Basınına Yansımaları”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C 8, S 4, Kış 2021, ss.1422-1454.

İdem, Tekin, “Seçim Kanunları ve Uygulamaları Üzerinden 1946 ve 1950 Seçimlerine Bakış”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 12, S 3, Eylül 2022, s.s.1372-1389. 2514789 (dergi-park.org.tr), (21 Aralık 2022).

Kaan, Oğuz, “İktidar ve Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti’nin Birinci Kongresi”, **Akademik Hassasiyetler**, C 8, S 15, 2021, ss.165-187.

Karataş, Murat, “Bir Medcezir Manzarası: Türkiye’de Laiklik (1928-1948)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 42, Kasım 2008, ss.287-300.

Kartal, Sadık, “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 4, S 1, Haziran 2008, ss.23-36.

Kayıkçı, Sabrina, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar”, **Türk İdare Dergisi**, S 448, 2005, ss.69-99.

Kılıç, Murat, “Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XII, S 24, 2012/Bahar, ss.189-202.

Koca, Selçuk, “Atatürk’ü Koruma Kanunu”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, (Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yay., İstanbul 2016, ss.321-330.

Koçak, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (Ed. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 1989, ss.127-224.

Mazıcı, Nurşen, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Tek Parti Dönemi**, Pozitif Yay., İstanbul 2011, ss.131-154.

Mazıcı, Nurşen, “Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu”, **Birikim**, S 76, Ağustos 1995, <https://www.birikimdergisi.com>, (18 Ekim 2017).

Nadi, Nadir, “Atayı Korumak”, **Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar Bir İflasın Kronolojisi 1950-1960**, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1961.

Nal, Sabahattin, “Demokrat Parti’nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 60, S 3, 2005, ss.137-171.

Namal, Yücel; Karakök, Tunay, “Atatürk ve Üniversite Reformu 1933”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, C 1, S 1, Nisan 2011, ss.27-35.

Önder, Mustafa, “Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 17, S 1, 2012, ss.75-83.

Örnek, Cangül, “Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 69, S 1, 2014, ss.109-139.

Özdemir, Ali Ulvi, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 49, Bahar 2012, ss.179-216.

Özdemir, Nuray, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, S 53, 2013, ss.213-247.

Özer, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yılları’nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, **Tarihin Peşinde–Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-**, S 5, 2011, ss. 215-234.

_____, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 15, Yıl 8, Bahar 2012, ss.31-49.

Özkan, M. Selçuk; Temizer, Abidin, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 2, S 9, 2009, ss.319-325.

Öztürk, İ. Mert, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, S 54, 2013, ss.135-166.

Payaslı, Volkan, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 7, S 13, Bahar 2011, ss.123-140.

Sakal, Fahri, “Tek Parti’nin Vatandaşları ve Ötekileştirdikleri”, **History Studies**, C 1, S 1, 2009, ss.134-160. (historystudies.net), (3 Temmuz 2017).

Sancaktar, Caner, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası’na Marksist Yaklaşım”, **Bilge Strateji**, C 3, S 5, Güz 2011, ss.25-98.

Savcı, Bahri, “Partilerimizde Tabaklaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 13, S 1, 1958, ss.42-80.

Sönmez, Naim, “Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 6, S 2, ss.437-461.

Taşkıran, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 4, S 14, 1994, ss.255-265.

Tinal, Melih, “Türkiye’de Bir Sivil Toplum Örgütü: İnsan Hakları Derneği (1946)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 9-10, 2000, ss.117-121.

Torun, Esmâ, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 29-30, Mayıs-Kasım 2002, ss.143-158.

Tuğluoğlu, Fatih, “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28, Mayıs-Kasım 2001, ss.353-373.

Ülman, A. Halûk, “Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 12, S 2, Şubat 1957, ss.44-75.

Unat, Kadri, “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 48, Güz 2011, ss.839-867.

_____, “Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin Seçim Propagandaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 56, Bahar 2015, ss.209-248.

Uyar, Hakkı, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, S 64, Nisan 1999, ss.21-31.

Uzun, Hakan, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XII, S 25, 2012-Güz, ss.101-139.

Yavuz, Fehmi, “Köy Kalkınması”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 17, S 2, Şubat 1962, ss.167-178.

_____, “Köy Kanunu Tasarısının Bazı Hükümleri Hakkında Mütalaa”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 11, S 4, Nisan 1956, ss.121-123.

G. Ansiklopediler

Albayrak, Mustafa, “D.P. Hükûmetlerinin Politikaları (1950-1960)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss.855-877.

Ayhan, Halis; Uzun, Mustafa İsmet, Ezan- **TDV İslâm Ansiklopedisi** (islamansiklopedisi.org.tr), (12 Haziran 2022).

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneççal), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.

Ekinçi, Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss.703-745.

Göktepe, Cihat, “Bağdat Paketi’nden CENTO’ya Geçiş”, **Türkler Ansiklopedisi**, C 16, Yeni Türkiye Yay., 2002, ss.928-942.

Güran, Kemal, “Hac” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac#7-cumhuriyet-donemi>, (12 Haziran 2022).

Şimşek, Ahmet, **Albert Malche (1876-1956)**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/>, (23 Mayıs 2022).

H. Tezler

Aktaş, R. Melih, **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

Alpsoy, Şekip, **Varlık Vergisi ve İçel’deki Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001.

Ayhan, Evren, **Osman Bölükbaşı’nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

Bakoğlu, Aynur, **Türk Basınında 1950-1954 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nin Demokrasi Konusundaki Muhalefeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Benli, Mehmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ormancılık Politikaları (1923-1946)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

Bozkurt, Birgül, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim politikaları (1923-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2007.

Buran, Hasan, **Türkiye'de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş: 1945-1950**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987.

Çelik, Ahmet, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde (1939-1945) Muhafız Basın**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011.

Çetin, Türkan, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997.

Çınar, Metin, **Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadoluçular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Demir, Şerif, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Demirci, Emine, **Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinde CHP'de İdeolojik Arayışlar (1945-1950)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.

Gök, Salhadin, **Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İskân Politikaları (1923-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2005.

Gök, Sanem, **Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

Göküş, Mehmet, **Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi–Siyasi İktidar İlişkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999.

Karakaş, Gazanfer, **Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Kılıç, Emre, **Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2008.

Şeker, Tekin, **Demokrat Parti Döneminde Din Politikaları (1946-1954)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2006.

Tekin, Ayşe, **Atatürk Sonrası Tek Partili Dönemde (1938-1945) Cumhuriyet Halk Partisinin Ekonomi Politikaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2010.

Unat, Kadri, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2015.

Yel, Serkan, **Varlık Vergisi Karşısında Azınlıkların Tutumu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009.

Yetim, Gül, **1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Yılmaz, Ercan, **Demokrat Parti Döneminde Milliyetçilik**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

Yüce, Caner, **Demokrat Partinin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisinin Muhalefeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2008.

I. İnternet Kaynakları

Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-0403>, (27 Ağustos 2017).

Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-0920>, (27 Ağustos 2017).

Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-1207>, (27 Ağustos 2017).

Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-1212>, (27 Ağustos 2017).

Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1953-0803>, (27 Ağustos 2017).

Congressional Record: <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1954-0209>, (27 Ağustos 2017).

The New York Times, By Cable to The New York Times. (1946, May 12). Election Boycott Hit By Turkish President, New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/107741023>, (3 Şubat 2017).

The New York Times, By Wireless to The New York Times. (1946, May 14). Turkish Democrat Accuses Officials, New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/107656221>, (3 Şubat 2017).

The New York Times, Special to The New York Times. (1947, Sep 04). U.S. Starts Flow Of Aid To Turkey, New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/108095957>, (15 Mart 2017).

The New York Times, Special to The New York Times. (1948, Oct 18). By-elections In Turkey Boycotted By Opposition, New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/108289363>, (24 Şubat 2017).

The New York Times, Special to The New York Times. (1950, May 13). Turkey Calm On Eve Of National Election, New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/111336671>, (28 Mart 2017).

The New York Times, Special to The New York Times.(1949, Oct 16). One Contest In Turkey, New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/105919170>, (20 Şubat 2017)

The New York Times, Special to The New York Times.(1950, May 20). Turkish Stand Held Firm, New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/111561810>, (20 Şubat 2017).

The New York Times, Turkey Gets New Election Law. (1948, Jul 11), New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/108136171>, (26 Şubat 2017).

The New York Times, Upset In Turkey In Election Seen. (1950, May 15), New York Times (1923-Current File), <http://search.proquest.com/docview/111339271>, (28 Mart 2017).

By Wireless to The New York Times. (1946, Jul 10). Organized Terrorism Is Charged In Turkey's Electoral Campaign. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107512344>, (3 Şubat 2017).

<https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonunun-1924-1973-arasi-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri/> (26 Aralık 2021)

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (sozluk.gov.tr)

<https://kelimeler.gen.tr/>

<https://www.mevzuat.gov.tr/>

<https://www.iktisatsozlugu.com/tr/>

DİZİN

12 Temmuz Beyannameesi 195, 198, 219,
232, 233, 234, 271, 273, 274, 275, 442

A

- ABC 181
ABD 96, 98, 101, 102, 106, 107, 213, 214,
215, 217, 219, 316, 338, 341, 342, 411,
450, 459
Abdurrahman Boyacıgiller 423
Abdurrahman Fahri Ağaoğlu 411
Abdurrahman Melek 270
Abdurrahman Münip Berkan 189, 190,
247, 274
Abdurrahman Naci Demirağ 48, 259
Abdülbaki Gölpinarlı 73
Abdülhalik Renda 259
Abdülkadir Aytaç 143
Abdülkadir Kemali (Öğütçü) 6
Abidin Daver 172, 426, 427
Abravaya Marmaralı 20
Adana 64, 90, 91, 92, 93, 99, 115, 159,
176, 347, 348, 353, 366, 409, 459
Âdil Aktaç 145
Adnan Adıvar 198, 227, 287, 293, 301
Adnan Menderes 118, 119, 120, 122, 123,
124, 125, 127, 133, 134, 137, 138, 148,
152, 163, 172, 180, 199, 201, 207, 222,
226, 230, 233, 234, 248, 249, 278, 282,
288, 290, 323, 324, 325, 328, 329, 332,
333, 335, 347, 357, 359, 370, 373, 375,
379, 380, 384, 386, 387, 390, 393, 400,
404, 412, 425, 429, 433, 435, 449, 456,
459, 471
Af Kanunu 152, 371, 390
Ahmet Ağaoğlu 10, 73
Ahmet Cevat Emre 183
Ahmet Emin Yalman 2, 4, 5, 74, 75, 77,
113, 125, 131, 135, 138, 161, 177, 180,
192, 283, 291, 332, 333, 342, 380, 381,
386, 404, 419
Ahmet Gürkan 356
Ahmet Hamdi Başar 12, 314, 414
Ahmet Kemal Silivrili 276
Ahmet Oğuz 193, 276
Ahmet Şükrü (Esmer) 6, 85, 454
Ahmet Tahtakılıç 248, 276, 295, 382
Akbaba 157
Akdeniz Savunma Paktı 222, 335, 339
Akhisar 99
Akif Sarıoğlu 399
Akşam 27, 28, 75, 76, 78, 102, 106, 113,
131, 134, 155, 159, 166, 174, 176, 177,
178, 185, 188, 192, 193, 211, 216, 235,
245, 272, 282, 283, 284, 302, 323, 359,
374, 387, 393, 398, 446
Alâettin Tiritioğlu 242
Albert Malche 72, 470
Albuquerque N.J. Journal 418
Alexander Weddel 108
Alfred Joachim Fische 372, 412
Ali Ekrem Bolayır 73
Ali Esenkova 144
Ali Fahri İşeri 366, 374, 410
Ali Fuat Başgil 282
Ali Fuat (Cebeşoy) 2, 3, 4, 7, 282, 451
Ali Kemal Yiğitioğlu 270
Ali Münif Yeğena 185
Ali Naci Karacan 329, 390, 404, 405, 432,
439
Ali Osman Vehbi 7
Ali Rana Tarhan 115
Ali Reşat Gökşiden 71
Ali Rıza Artunkal 33
Ali Rıza Kırseven 276
Ali Rıza Erem 304, 305
Almanya 18, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89,
90, 93, 94, 95, 97, 99, 107, 118, 127, 184
Ameleperver Cemiyeti 49
Amerika 8, 45, 46, 74, 83, 87, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101,
102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
113, 126, 129, 134, 136, 180, 191, 202,
209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 220, 221, 222, 230, 243,
249, 264, 316, 317, 318, 330, 331, 332,
334, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343,

- 344, 364, 368, 370, 371, 397, 406, 408,
409, 412, 416, 417, 442, 443, 448, 454
Amerikan Kız Koleji 45
Anadolu Ajansı 185, 227, 272, 335, 336,
375, 387, 393
Anadolucular 112, 132, 269, 270, 471
Anglo-Persian 417
Anıtkabir 267, 380, 396
Ankara Halkevi 238, 348, 392, 395
Ankara İlahiyat Fakültesi 264
Ankara Palas 345
Ankara Üniversitesi 9, 12, 46, 53, 56, 59,
65, 68, 70, 85, 102, 112, 134, 163, 164,
170, 180, 234, 259, 269, 278, 285, 294,
334, 335, 339, 361, 408, 454, 459, 461,
462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469,
471, 472
Anthony Eden 87, 93
António de Oliveira Salazar 98, 442
Arapça 69, 70, 266, 357, 358, 359, 360
Ardahan 7, 100, 102
Aritma Koruma Partisi 145
Arif Hikmet Pamukoğlu 377, 421
Arjantin 143
Arnavutluk 82
Artvin 102
Asım Gündüz 166
Asım Gürçal 276
Asım Us 9, 26, 76, 86, 91, 108, 125, 126,
165, 166, 185, 192, 193, 216, 237, 251,
291, 292, 293, 294, 430
Associated Press 416
Aşar 47, 53, 59
Aşkale 43, 44, 45, 64, 447
Atatürk 1, 2, 5, 9, 12, 15, 16, 18, 19, 20,
52, 56, 57, 59, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 71,
73, 80, 81, 82, 83, 84, 93, 98, 99, 106, 114,
128, 133, 137, 145, 163, 166, 170, 180,
181, 190, 208, 214, 218, 234, 241, 246,
251, 255, 259, 264, 265, 266, 267, 269,
281, 311, 317, 335, 337, 340, 359, 370,
374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 388,
392, 394, 395, 396, 402, 406, 423, 441,
444, 445, 448, 449, 451, 453, 454, 456,
457, 458, 459, 460, 462, 463, 464, 465,
466, 467, 468, 469, 470, 471
Atlantik Bildirisi 89
Avni Başman 324, 325
Avni Doğan 349
Avni Refik Berkman 270
Avram Galanti 73
Avrupa 7, 14, 18, 24, 37, 81, 85, 96, 100,
105, 108, 121, 142, 153, 214, 217, 218,
221, 222, 264, 330, 334, 335, 339, 343,
406, 407, 443
Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü 218,
406
Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı
217
Avusturya 217
Aydınlık 5, 85, 338, 448, 451

B

- Bağdat Paktı 334, 339, 340, 341, 462, 469
Bahadır Dülger 235, 410, 423
Bahattin Ögütmen 276
Balıkesir 145, 157, 255, 303, 366, 374,
387, 404, 410, 422
Balkanlar 82, 84, 88, 89, 95, 97, 106, 108,
136, 338, 339, 340, 341
Balkan Paktı 84, 338, 339, 340, 341
Baltık Denizi 213
Barışseverler Derneği 371
Barker Planı 406, 407
Basın Kanunu 78, 151, 152, 178, 205,
206, 257, 287, 288, 289, 290, 423, 424,
425
Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü 156
Başkent 284
Bayburt 102
Behçet Kemal Çağlar 206, 207, 239
Behçet Uz 38, 186
Behice Boran 74, 285, 286, 368, 371
Bekir Kaleli 270
Bekir Oynağanlı 361
Berç Türker Keresteci 20
Berrak 181

Besim Atalay 259
 Bingöl 4, 204, 206
 Birinci Dünya Savaşı 18, 23, 81, 83, 100,
 102, 172, 340, 363, 416
 Birleşmiş Milletler Antlaşması 89, 97, 98,
 127, 128, 297, 332, 333
 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 331
 Birleşmiş Milletler Para ve Finans
 Konferansı 191
 Bitlis 159
 Bled 339
 Bretton-Woods 191, 192, 193, 443

Britanova Ajansı 92
 Brüksel Antlaşması 221
 Bulgaristan 88, 93, 121, 284, 330
 Burhan Belge 380, 438
 Burhan Cahit Morkaya 189
 Burhanettin Onat 363, 374, 420
 Bursa 69, 143, 159, 168, 176, 177, 181,
 254, 316, 324, 329, 387, 404
 Bülent Nuri Esen 365
 Bünyamin Nahum 45
 Büyük Doğu 380

C

Cahit Kayra 46, 55
 Cahit Zamangil 411, 412, 413, 415, 416,
 421
 Cal-Tex 416
 Cami Baykurt 281, 282, 283
 Canadian Association of Broadcaster 344,
 372
 Cavit Ekin 204
 Cavit Oral 115, 116, 204, 206, 270, 288,
 347, 434
 Celâl Bayar 16, 26, 33, 45, 50, 79, 122,
 123, 124, 125, 126, 129, 131, 132, 133,
 134, 138, 142, 151, 164, 170, 173, 176,
 180, 197, 201, 225, 226, 227, 228, 230,
 233, 247, 248, 251, 252, 253, 257, 259,
 275, 277, 278, 282, 287, 303, 304, 306,
 310, 316, 320, 321, 322, 323, 324, 337,
 341, 342, 347, 359, 367, 388, 409, 417,
 436, 441, 444, 450, 456, 459, 460
 Celal Sait Siren 270
 Cemal Kazancıoğlu 306
 Cemal Reşit Eyüboğlu 413, 420, 421, 422
 Cemal Sağlam 387
 Cemal Tunca 133, 248
 Cemil Alpay 143, 144
 Cemil Cahit Toydemir 166, 186, 196
 Cemil Sait Barlas 204, 206, 347, 349, 352,
 434
 Cemiyetler Kanunu 78, 80, 143, 144, 146,
 148, 149, 182, 254, 283, 297, 393, 398
 Cenevre 39, 90, 295
 CENTO 334, 339, 341, 469

Cevat Açıkalın 84
 Cevat Dursunoğlu 270
 Cevat Rıfat Atılhan 130
 Cevdet Kerim İncedayı 186, 312
 Cezmi Türk 336, 345, 347, 401, 402, 410,
 411, 413, 421, 436
 CHF 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
 19, 75, 81, 154
 CHP 7, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 29, 30,
 31, 33, 37, 41, 45, 46, 47, 49, 55, 62, 64,
 65, 66, 71, 72, 74, 76, 77, 80, 81, 85, 92,
 111, 112, 113, 114, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134,
 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142,
 143, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170,
 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
 179, 180, 181, 183, 185, 186, 187, 188,
 189, 190, 193, 195, 196, 197, 198, 199,
 200, 201, 202, 203, 207, 208, 209, 213,
 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230,
 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239,
 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247,
 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 257,
 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 268,
 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276,
 277, 278, 279, 283, 286, 287, 289, 290,
 291, 292, 293, 294, 296, 298, 299, 300,
 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308,
 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316,
 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324,

325, 326, 327, 329, 330, 332, 333, 335,
336, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352,
353, 356, 358, 360, 361, 364, 365, 366,
367, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376,
378, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 386,
387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394,
395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402,
403, 404, 405, 406, 407, 409, 411, 412,
413, 414, 415, 417, 420, 421, 422, 425,
426, 427, 430, 431, 432, 433, 434, 435,
436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443,
444, 446, 450, 456, 466, 471

Ç

Çanakkale 88, 172, 223, 265, 310, 324,
352, 363
Çankaya Köşkü 108, 227, 250, 260, 321,
331, 385, 392
Çatalca 168

Churchill 87, 90, 91, 96, 97, 99, 100, 101,
106, 209, 215
Cihad Baban 190, 201, 237, 267, 285,
287, 288, 289, 301, 305, 320, 348, 393,
423
Clarence Randall 412
Clement Attle 100
CMP 348, 436, 437, 438, 439
Cumhuriyetçi Millet Partisi 348, 436
Cumhuriyet Halk Fırkası 2, 10

D

Daily Express 93
Daily Mail 317
Daily Telegraph 91, 108, 211
Danimarka 217, 221, 335
Daniş Arıkoğlu 347
Darahini 4
Darülfünun 14, 72, 73, 452
Dean Acheson 211
Demir kırat 133
Dewey Short 344
Die Neue Zeitung 372, 412
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 74, 246
Dini Islah Beyannamesi 68
Diyanet İşleri Başkanlığı 2, 67, 69, 207,
263, 265, 266, 280, 366, 445, 454
Diyarbakır 4, 71, 204, 254, 297
Doğu Avrupa 339
Dost 110, 212, 284
Dörtlü Takrir 123, 124, 464
DP 45, 55, 60, 62, 65, 66, 71, 123, 125,
129, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 142, 146, 147, 148, 150, 151, 152,
154, 155, 156, 157, 158, 159, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173,
174, 175, 176, 177, 178, 185, 186, 187,

Çekoslavakya 81, 250, 295
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 57, 137,
246, 298, 299, 455
Çubuk 167

188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197,
198, 199, 201, 202, 205, 206, 207, 209,
222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229,
230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237,
239, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247,
248, 249, 251, 252, 253, 254, 257, 258,
259, 260, 266, 269, 272, 273, 274, 275,
276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284,
286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294,
295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303,
304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312,
313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321,
322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329,
330, 331, 333, 336, 341, 342, 345, 346,
347, 348, 353, 354, 355, 356, 358, 359,
360, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368,
370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378,
379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386,
387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394,
395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402,
404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412,
413, 415, 417, 420, 421, 422, 423, 424,
425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432,
433, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 441,
442, 443, 444, 451, 457, 461

Dwight D. Eisenhower 341

E

- Ebedi Şef 16
 Edirne 86, 88, 223, 310, 324, 329
 Eisenhower 341
 Ekonomik İşbirliği Antlaşması 218, 408, 443
 Ekonomik İşbirliği İdaresi 218
 Ekonomik İşbirliği Konferansı 217
 Ekrem Hayri Üstündağ 325, 329, 331
 Emin Aydınlatan 145
 Emin Erişirgil 119, 120, 198, 204
 Emin Halim Ergun 189, 290
 Eminittin Çeliköz 255
 Emin Sazak 47, 48, 117, 120, 122, 123, 137, 139, 248, 276
 Emin Soysal 256
 Enis Akaygen 248, 276, 277
 Ergani 4
 Ergenokan Köylü ve İşçi Partisi 145
 Erlhorf (Erbhof) Kanunu 118
 Ermenistan 101
 Esat Âdil Müstecaplıoğlu 144
 Esat Efendi 2
 Eskişehir 47, 48, 116, 117, 123, 137, 158, 193, 205, 310, 325, 329, 364, 379, 390, 393, 471
 Eşref Edip 6, 266
 Etem İzzet Benice 203
 Ethem Menderes 123, 137
 Ethem Menemencioglu 347
 Ethem Ruhi Balkan 144
 Etnografya Müzesi 267, 380
 Expressen 317

F

- Fahrettin Altay 166
 Fahrettin Kerim Gökay 267
 Fahri Belen 324, 325
 Fahri Ergin 33
 Fahri Kurtuluş 270, 293
 Faik Ahmet Barutçu 29, 33, 41, 105, 156, 188, 196, 197, 204, 222, 227, 259, 261, 269, 321, 326, 414, 421, 430, 438
 Faik Kurdoğlu 186
 Falih Rıfki Atay 2, 78, 109, 113, 134, 142, 153, 160, 165, 167, 171, 216, 265, 271, 282, 283, 289, 381, 382, 404
 Faruk Fenik 177
 Faşizm 118, 120, 459
 Fatih Camisi 68, 265
 Fatih Gökmen 262, 267
 Fazıl Hüsnü Dağlarca 380
 Feridun Cemal Erkin 84, 90, 98, 210, 222, 332
 Feridun Fikri Düşünsel 201, 203
 Feridun Osman Menteşeoğlu 300, 328
 Fethi Çelikbaş 412, 413
 Fevzi Çakmak 166, 175, 185, 251, 252, 275, 276, 277, 281, 282, 283, 310, 395
 Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu 246, 248, 325, 345, 347
 Feyzi Boztepe 356
 Fikret Silay 202, 245, 305
 Fikri Apaydın 302
 Fikri Tüzer 41
 Financial World 416
 Finlandiya 213, 356
 Firuz Nun Han 202
 Franco 98
 Fransa 82, 83, 84, 85, 86, 87, 107, 211, 217, 221, 295, 337
 Franz von Papen 82
 Fuad Köprülü 68, 122, 123, 124, 125, 128, 132, 133, 139, 156, 187, 188, 222, 226, 227, 228, 229, 231, 235, 237, 248, 272, 273, 274, 275, 290, 297, 324, 325, 329, 331, 334, 339, 347, 458
 Fuat Ağralı 41, 44, 46
 Fuat Bilego 145
 Fuat Bulca 20
 Fuat Hulusi Demirelli 295
 Fuat Sirmen 204, 206, 253
 Füzüzan Tekil 378

G

Galip Hoca 170
Garzan 415
Gaziantep 70, 204, 206, 370, 373, 376,
384
Gazi Mustafa Kemal 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10,
11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 23, 52,
66, 81, 123, 170, 179, 254, 441
George McGhee 416
Gerçek 9, 93, 126, 144, 177, 278, 287,
309, 455, 468

Giresun 102, 304, 377, 421
Görüşler 180, 281
Gümüşhane 102
Gün 238, 284
Gündüz Nadir 6
Güney Azerbaycan 212
Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü 340
Gürcistan 101, 102
Gürcistan Bilimler Akademisi 102
Gürcü 7, 102, 179

H

Habil Amato 145
Hafız Rifat Bey 265
Hafız Yaşar Okur 264, 265
Hâkimiyet-i Milliye 402
Hakkârî 159, 313, 391
Hakkı Gedik 201, 329
Halide Edip Adivar 379
Halifelğin İlgası Hakkında Kanun 363,
364
Halil Ayan 324, 325
Halil Mentеше 231
Halil Özyörük 322, 324, 329, 396
Halis Turgut Bey 2
Halit Nazmi Keşmir 186, 193, 225
Halk Dershaneleri 397
Halk Eğitim Bürosu 397
Halk Eğitim Derneği 397
Halkevleri 14, 239, 244, 370, 392, 393,
394, 395, 396, 397, 398, 443, 455, 461
Halk Fırkası 1, 2, 10, 13, 80, 446
Halkodaları 167, 395, 397, 443
Hamdi Artak 282
Hamdi Şarlan 120, 262, 266, 356
Hamdullah Suphi Tanrıöver 226, 242,
260, 266, 270, 363, 395
Hâmit Şevket İnce 379
Harold Dwight Lasswell 216
Harry S. Truman 100, 106, 108, 110, 213,
214, 316
Hasan Âli Yücel 60, 74, 149, 150, 183,
255, 257, 367, 452, 462, 466
Hasan Dinçer 248, 276, 280, 299

Hasan Polatkan 324, 325, 329, 406, 409,
453
Hasan Rıza Soyak 19, 20, 81, 282
Hasan Saka 186, 197, 198, 203, 204, 205,
206, 223, 291
Hasan Şükrü Adal 270
Hatay 82
Hayat Sahası 81
Haydar (Yuluğ) 12, 219, 461
Hayim Nahum 45
Hayrettin Emin Manoğlu 145
Hazım Bozca 207
Herbert Morrison 335
Hıdır Aydın 402
Hıfzı Oğuz Bekata 351
Hilmi Hakkıoğlu 270
Hilmi Öztarhan 270
Hilmi Uran 46, 47, 64, 85, 124, 152, 160,
163, 173, 174, 186, 187, 189, 197, 209,
234, 236, 244, 245, 253, 259, 270, 272,
283, 291, 303, 305, 306, 310, 319
Hindistan 28, 343
Hitler 77, 88
Hollanda 217, 221, 250, 317
Hulusi Köymen 329
Husumet Andı 246, 253, 308, 309
Hürriyet 78, 230, 246, 248, 249, 250, 252,
253, 275, 284, 286, 293, 311, 348, 371,
398
Hürriyet Misakı 230, 246, 248, 249, 253,
286
Hüseyin Avni Göktürk 347

Hüseyin Cahit Yalçın 20, 76, 126, 127,
165, 192, 289, 316, 321, 323, 325, 327,
370, 371, 380, 386, 397, 405, 417, 419,
434

Hüseyin Orak 381
Hüsni Çakır 30, 204, 206

I

ILO 427
International News Service 334

Irak 8, 341
Isparta 77, 189, 366, 470

İ

İbrahim Alâeddin Gövsa 166
İbrahim Arvas 27, 262, 263, 267
İbrahim Öztürk 143
İbrahim Tokay 144
İhsan (Eryavuz) 3, 4, 25, 143, 144, 270,
449, 456
İhsan Hamit Tiğrel 270
İhsan Temelveren 143
İkinci Dünya Savaşı 23, 24, 26, 32, 34, 43,
46, 49, 51, 52, 53, 54, 57, 65, 69, 77, 79,
81, 82, 83, 86, 98, 105, 106, 112, 113, 122,
123, 127, 129, 132, 136, 140, 142, 149,
170, 178, 179, 180, 182, 190, 194, 209,
217, 219, 223, 224, 229, 282, 331, 337,
341, 342, 344, 371, 405, 408, 411, 441,
442, 443, 458, 460, 461, 465, 467, 468,
470
İktisadi Müdafaa Kanunu 30
İlhami Safa 6
İmam-Hatip 67, 70, 242, 262, 366
İngiliz Ticaret Odası 44
İngiltere 74, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
101, 102, 105, 106, 107, 136, 202, 209,
211, 212, 213, 214, 215, 217, 221, 222,
231, 295, 334, 335, 337, 339, 340, 341,
417
İnönü Ansiklopedisi 392
İnönü Caddesi 392
İnönü Stadyumu 392
İnsan Hakları Cemiyeti 282
İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi 152
İrâde-i Milliye 402
İran 8, 106, 111, 209, 340, 341, 343, 417
İrfan Recep Nayal 144
İrlanda 217, 221

İslamiyet 66, 70
İsmail (Canbolat) 2, 6, 7, 9, 26, 54, 60, 73,
166, 185, 205, 206, 255, 258, 270, 318,
331, 351, 353, 362, 393, 434, 451, 455,
456, 460, 462
İsmail Hakkı Baltacıoğlu 73, 255
İsmail Hakkı Çevik 205
İsmail Hakkı Tonguç 60, 255
İsmail Müştak (Mayakon) 6
İsmail Rüştü Aksal 206, 270, 351, 393,
434
İsmet İnönü 7, 16, 17, 20, 23, 26, 30, 33,
41, 57, 70, 80, 82, 83, 86, 90, 91, 92, 97,
99, 103, 105, 108, 112, 124, 129, 130, 132,
140, 141, 156, 158, 164, 165, 167, 170,
172, 184, 185, 186, 194, 195, 197, 198,
202, 204, 206, 217, 219, 223, 228, 229,
232, 234, 238, 239, 244, 245, 249, 251,
255, 257, 259, 261, 262, 273, 310, 314,
318, 321, 322, 336, 347, 349, 351, 385,
386, 387, 391, 393, 395, 398, 404, 421,
437, 441, 444, 448, 453, 455, 461, 462,
465
İspanya 98, 287
İspir 102
İsrail 222, 340, 341
İstanbul İşçi Kulübü 284
İstanbul Ticaret Odası 193, 415, 456
İstanbul Tüccar Derneği 243
İstanbul Üniversitesi 56, 57, 58, 73, 149,
180, 284, 388, 452, 463, 464, 470, 471,
472
İstefo Papadopulos 145
İstemat Zihni Özdamar 20
İstikbal 29
İstiklal 5

- İstiklâl Mahkemeleri 6, 7, 8, 300, 301, 449
İstiklâl Mehâkimi Kanunu 301
İsveç 217, 221, 317, 356
İsviçre 72, 217, 295
İş Bankası 5, 8, 9, 17, 24, 49, 54, 61, 137,
159, 180, 183, 194, 256, 318, 394, 448,
454, 456, 458, 461, 462
İşçi Çiftçi Partisi 310
İşçi Sendikaları Birliği 284
- İşçi Sigortaları Kurumu 51, 140
İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu 51
İş Kanunu 50, 427
İş ve İşçi Bulma Kurumu 51, 140
İtalya 18, 50, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 107,
127, 214, 217, 221, 222, 295, 339, 340,
423
İzlanda 217, 221
İzvestia 102

J

- James Byrnes 101
James William Fulbright 343
Japonya 87, 88, 97, 106, 331
- Joseph Raymond McCarthy 371
Journal de Geneve 90
Journal of Commerce 416

K

- Kadınlar Birliği 15
Kadro 73, 389
Kadrocular 73
Kahire 93, 100
Kamil Kitapçı 270
Kâmran Örs 231, 233
Kanada 222
Kansas City 416
Karaçi Antlaşması 341
Karanfil Devrimi 98, 442
Karl Mundt 316
Kars 86, 100, 102, 123, 128, 159, 307,
321, 402, 434
Kasım Ener 270
Kasım Gülek 197, 204, 270, 319, 333,
348, 349, 350, 351, 353, 374, 387, 431,
434, 435, 449
Kate Vixon Wofford 368
Kaya Mutlu 145
Kayseri 41, 295, 302, 310, 366
Kâzım Demirarslan 143
Kâzım Karabekir 2, 20, 185, 203
Kâzım Nami Duru 26
Kemali Bayizit 204, 206
Kemal Pilavoğlu 374, 376
Kemal Satır 206, 318, 434
Kemal Silivrili 276
Kemal Tamer 381
Kemal Türkoğlu 423
Kemal Ünal 31
- Kemal Zeytinoğlu 325, 329
Kenan Öner 246, 252, 257, 273, 274, 275,
276, 277, 282, 283, 310, 466
Kerime Voskay 362
Kılıç Ali 5, 7, 20, 448
Kırklar Divanı 140
Kırklareli 86, 88, 223
Kırşehir 310, 315, 357, 402
Kızılay 86
Kocaeli 88, 204, 206, 223, 300, 310, 356
Koca Mustafa Reşit Paşa Türbesi 267
Konya 57, 69, 119, 176, 187, 262, 267,
366, 375, 411
Kore 95, 330, 331, 332, 333, 334, 335,
342, 343, 360, 371, 411, 452
Köy Derneği 59
Köy Eğitimliği 60
Köy Enstitüleri 60, 61, 62, 111, 112, 254,
255, 256, 257, 367, 368, 369, 443, 454,
466
Köy Enstitüleri Kanunu 60, 61, 111, 112,
255
Köy Kanunu 53, 58, 59, 469
Kudret 228, 266, 274, 275, 277, 446
Kunuri 334
Kur'an-ı Kerim 67, 70, 265, 266, 360
Kuva-yı Milliye 122, 130
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü 221,
330
Küba krizi 342

L

La Turquie 181
Lawrence Henderson 344, 372
L. Edgar Prina 343
Le Figaro 317
Le Monde 317
Liberal Demokrat Parti 143, 167
Lloyd George 320

Londra 97, 135, 136, 221
Loy W. Henderson 214
Lozan Barış Antlaşması 39, 82
Lüksemburg 217, 221
Lütfi Kırdar 64, 177
Lyndon B. Johnson 343

M

Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun 254
Maarif Vekâleti 68
Mahmut Esat (Bozkurt) 4
Malatya 304, 314, 315, 381, 383, 392
Mamak 159
Manchester Guardian 212
Maraş 159, 204, 206, 256, 329, 366
Mardin 6, 206, 304, 378, 423
Marko Paşa 371
Marshall Planı 216, 217, 218, 342, 343, 407
Mason Derneği 15
Matbuat Kanunu 14, 75, 76, 78, 151, 152, 286, 289, 467
Max Ball 419
Mebus Seçim Kanunu 162
Mehmet Ali Aybar 284
Mehmet Ali Ayni 73
Mehmet Aşkar 276
Mehmet Karasan 73
Mehmet Münir Erteğün 106
Mehmet Öktem 276
Mehmet Şükrü Sekban 144
Memduh Şevket Esendal 112, 132, 269, 270
Meriç Nehri 88
Mersin 35, 61, 64, 466, 470
Mersinli Cemal Paşa 7
Meşrutiyet 1, 132, 148, 161, 228, 281, 290
Metin Toker 4, 78, 99, 103, 112, 129, 131, 164, 185, 186, 188, 314, 323
M. Faruk Gürtunca 204, 205
Mısır 45, 341
Mihaliççık Atatürk Camisi 71
Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası 406

Milletler Cemiyeti 82
Millet Partisi 207, 234, 275, 277, 278, 348, 381, 382, 436
Milletvekili Seçim Kanunu 148, 152, 153, 164, 178, 291, 294, 468
Millî Ant 252, 254
Millî Eğitim Bakanlığı 72, 73, 149, 150, 255, 259, 261, 263, 366, 450
Millî Kalkınma Partisi 128, 129, 295, 441
Millî Korunma Kanunu 26, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 48, 51
Millî Mücadele 16, 29, 49, 55, 75, 76, 122, 166, 170, 172, 179, 197, 254, 300, 301, 325, 327, 391, 402, 436
Millî Şef 8, 16, 17, 20, 25, 53, 61, 70, 77, 80, 85, 92, 120, 132, 137, 183, 233, 318, 441, 447, 457, 464, 465
Millî Talebe Birliği 284
Millî Teminat Andı 252
Millî Tesanüt Andı 252
Milliyet 11, 46, 98, 174, 329, 341, 390, 404, 405, 439, 446, 462
Missouri 106, 107, 108, 109, 110, 111
Mithat Sakaroğlu 276
MKP 129, 130, 131, 135, 155, 156, 158, 159, 160, 167, 310
M. Nermi 427
Molotov 84, 92, 100, 337, 452
Montreux Sözleşmesi 84, 85, 94, 96, 97, 101, 210, 211, 212, 330, 337
Moskova 84, 85, 86, 89, 93, 97, 100, 101, 102, 135, 211, 213, 337
Moskova Antlaşması 100
Moskova Zirvesi 101
MP 207, 223, 254, 259, 277, 278, 279, 280, 293, 295, 305, 310, 314, 315, 320,

326, 327, 332, 333, 335, 336, 357, 361,
381, 382, 383, 388, 402, 405, 433, 435,
436, 438
M. Suphi Kula 143
M. Tuncer 268
Muammer Alakant 413
Muharrem Zeki Korgünel 143
Muhittin Baha Pars 20, 260
Muhlis Ete 325, 329
Muhlis Tümay 379
Muhsin Adil Binal 270
Muhtar Ertan 270
Mustafa Kentli 277, 382
Mücadele Meclisi 10
Müfit Erkuymucu 366, 422
Mükerrem Sarol 315, 324, 345

Mümtaz Faik Fenik 268, 328, 329, 333,
336, 358, 377, 382, 389, 424, 426, 429,
430, 432
Mümtaz Ökmen 35, 128, 186, 227
Mümtaz Turhan 383
Münir Hüsrev Göle 204, 299
Müntakim Öçmen 145
Müslüman 64, 65, 213, 262, 263, 279,
357, 360, 373
Müstakil Demokratlar Grubu 207, 275,
276, 277
Müstakil Grup 17, 18, 115, 228
Müttefik Devletler 46, 89, 90, 93, 96, 210,
211, 342
Müttefikler 82, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 95,
96, 100, 105, 182

N

Nadir Nadi 16, 20, 77, 109, 110, 176, 190,
197, 228, 229, 273, 278, 283, 284, 285,
289, 292, 293, 318, 358, 359, 361, 362,
371, 377, 379, 389, 397, 398, 422, 424,
439, 440
Nafi Atuf Kansu 136, 141, 187
NATO 93, 95, 221, 222, 330, 331, 332,
334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341,
346, 370, 371, 448, 455, 459
Nâzım Hikmet 371
Nazım Poroy 237, 299
Nazif Ergin 270
Nazizizm 120
Necati Erdem 276, 293
Necdet Açıanal 375
Necdet Alkin 363
Necip Ali Küçüküka 31
Necip Fazıl Kısakürek 380, 383
Necmettin Deliorman 144
Necmettin Sadak 76, 78, 111, 113, 129,
134, 178, 191, 193, 195, 197, 204, 206,
216, 222, 229, 251, 252, 284
Nedim Gündüzalp 197, 270
Nedim Ökmen 329
Neşet Ömer İrdelp 20
New Hampshire 191

New York Times 156, 166, 167, 217, 220,
221, 291, 305, 306, 307, 312, 317, 473
Niğde 310
Nihal Atsız 183
Nihat Erim 132, 153, 161, 165, 193, 196,
204, 206, 216, 222, 227, 228, 231, 235,
249, 251, 252, 260, 270, 271, 272, 274,
289, 290, 295, 300, 311, 318, 320, 333,
349, 350, 382, 386, 402, 404, 420, 429,
431, 434, 435, 436
Nihat İyriboz 324
Nihat Reşat Belger 324, 325, 359
Nikita Khruşçev 337
Niyazi Berkes 73, 74, 77, 217, 284, 285,
286, 368, 415
Niyazi İsmet Gözcü 166
Norondi Dom 373
Nor-Or 284
Norveç 217, 221, 335, 356
Nuh'un Gemisi 371
Numan Menemencioglu 93, 94
Nurettin Topçu 383
Nuri Demirağ 129, 130, 156, 295, 441,
452
Nuri Özsan 198, 324, 325, 329

O

OEEC 218
Oltu 102
Orak Çekiç 5
Orman İşletmesi Müessesesi 57
Orman Kanunu 57, 58
Orta Doğu 89, 92, 106, 107, 110, 209,
212, 221, 334, 335, 337, 338, 339, 340,
341, 343, 344, 364, 417
Orta Doğu Teknik Üniversitesi 364
Osman Agan 270

Osman Bölükbaşı 139, 233, 251, 277, 326,
327, 357, 381, 382, 402, 451, 470
Osmanlı hanedanı 363
Osman Nuri Köni 207, 276, 277, 279,
293, 295
Osman Şevki Çiçekdağ 377
Ottowa 335
Otuzbeşler 132, 197, 204, 269, 270, 271,
272, 469
Overton Brooks 344

Ö

Özdemir Asaf 380

Öz Demokratlar Partisi 277

P

Pakistan 202, 340, 341
Paris 9, 217, 228, 349, 458
Pertev Naili Boratav 74, 183, 284, 285,
286, 368, 380
Piran 4

Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu 78, 79,
188, 189, 205, 233, 299, 300
Portekiz 98, 217, 442, 450, 454
Potsdam Konferansı 98, 100
Pravda 102, 211

R

Ragıp Vardar 145
Raman 415
Rasih Kaplan 259
Raşit Börekçi 270
Rauf (Orbay) 2, 3, 4, 5, 6, 7, 307, 362,
455, 458, 459
Recep Peker 14, 16, 18, 41, 122, 123, 124,
186, 187, 192, 193, 194, 195, 196, 197,
202, 210, 211, 212, 215, 216, 223, 225,
230, 233, 234, 239, 260, 269, 271, 272,
287, 288, 299, 301, 303, 366, 442, 454
Recep Zühtü Soyak 20
Refet (Bele) 2, 7
Refet (Cantez) Bey 2, 7
Refik Halid Karay 21
Refik Koraltan 47, 116, 122, 123, 125,
126, 133, 139, 172, 175, 187, 248, 321,
345, 347, 388
Refik Saydam 16, 26, 27, 29, 30, 37, 38,
83, 87
Refik Şevket İnce 137, 248, 324, 329, 346

Remzi Oğuz Arık 347, 348, 383, 402, 436
Resmî Gazete 30, 33, 34, 35, 36, 42, 43,
46, 47, 69, 71, 75, 76, 79, 154, 162, 267,
281, 288, 291, 364, 372, 379, 381, 402,
409, 411, 414, 415, 422, 424, 425, 426,
428, 431, 445
Reşat Şemsettin Sirer 186, 206, 255, 256,
261, 351, 366
Reuters Ajansı 92
Rıfık Salim Burçak 85, 138, 189, 309, 314,
325, 329, 385, 428
Rıza Erten 206
Ribbentrop 85
Rize 186, 204, 206
Robert A. Lovett 220
Robert Koleji 45
Romanya 84, 295
Roosevelt 90, 97, 100
Ruslar 90, 172
Rükneddin Nasuhioğlu 324, 329, 378

S

- Sabahattin Ali 183, 368
Sabahattin Eyuboğlu 369
Sabiha Sertel 6, 64, 80, 125, 135, 145, 180,
282, 371
Sabri Manyas 143
Sabri Yonar 381
Sadık Aldoğan 205, 224, 233, 249, 273,
274, 275, 276, 277, 282, 310
Sadık Tahsin Ünsal 172
Sadi Irmak 187, 196, 297, 298
Sadri Ethem (Erdem) 6
Saffet Olgaç 381
Sahih-i Buhari 67
Said Odyak 270
Saimekadın 374
Sait Azmi Feyzioğlu 295
Sait Bilgiç 383, 384
Sait Faik Abasıyanık 380
Salâhaddin Âdil 377
Salah Cimcoz 166
Salomon Adato 189
Samet Ağaoglu 18, 111, 125, 133, 248,
254, 311, 326, 329, 398
San Bernardino Sun 417
SCF 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 75, 80, 122,
128, 137, 138, 154, 156, 274
SEATO 340
Sebilürreşad 5, 266
Sedat Çumralı 119, 270
Sedat Zeki Örs 410
Selahattin Yorulmazoğlu 144
Selim Ragıp Emeç 278, 377, 394, 432
Selim Sarper 100, 332
Selim Sırrı Tarcan 166
Senihi Yürüten 189
Server Somuncuoğlu 413, 421
Ses 145, 284
Sevim Tarı 372
Seyfi Kurtbek 329
Sıddık Sumer 143
Sıkıyönetim Komutanlığı 144, 145, 146,
176, 177, 178, 181, 190, 283, 287
Sındırğı 71
Sıtkı Yırcalı 252, 416
Siirt 11, 71
Silivri 168
Sinan Tekelioğlu 270, 327, 378, 396, 421
Sofya 88, 143
Son 5, 49, 70, 75, 161, 163, 174, 191, 192,
215, 235, 269, 277, 288, 289, 311, 322,
323, 352, 393, 394, 432, 446, 469
Son Havadis 352
Son Posta 75, 322, 323, 394
Son Saat 235, 393
Sovyet 46, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 97,
98, 100, 101, 102, 105, 106, 112, 125, 179,
180, 181, 209, 210, 211, 212, 213, 214,
215, 222, 283, 284, 285, 330, 331, 335,
337, 339, 343, 344, 406, 411, 442, 443,
453, 454, 455, 459, 470
Sovyetler Birliği 76, 82, 83, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98,
100, 101, 102, 103, 106, 107, 109, 111,
126, 132, 136, 142, 179, 181, 182, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218,
219, 220, 221, 224, 281, 295, 298, 317,
330, 331, 332, 336, 337, 338, 339, 344,
368, 371, 372, 373, 417
SSCB 82, 84, 86, 100, 101, 107, 214, 341
Stalin 84, 85, 90, 96, 100, 179, 318, 337,
343, 452
Stalingrad 90
Suat Hayri Ürgüplü 166
Suphi Nuri (İleri) 6
Suud Kemal Yetkin 270
Süreyya Endik 363
Süreyya (İlmen) 12, 16, 24, 31, 50, 83,
124, 125, 197, 316, 325, 363, 449
Süveyş Krizi 341

Ş

- Şahin Lâçin 276
Şakir Kesebir 20
Şefik Hüsnü Deymer 145
Şemsettin Günaltay 206, 207, 208, 223,
227, 238, 267, 294, 295, 296, 299, 309,
314, 315, 318, 319, 320, 349, 350, 351,
388, 455

Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti 1
 Şevket Adalan 197, 204, 206, 434
 Şevket Aziz Kansu 74
 Şevket Raşit Hatipoğlu 38, 115
 Şevket Süreyya Aydemir 16, 24, 31, 50, 83,
 124, 125, 197, 316, 325
 Şeyh Sait 4, 5, 7, 13, 75, 451, 461
 Şükrü Baban 276

Şükrü Kaya 10, 20
 Şükrü Saraçoğlu 38, 39, 42, 46, 47, 63, 66,
 84, 86, 102, 105, 108, 121, 123, 124, 129,
 141, 155, 156, 166, 186, 187, 204, 227,
 238, 250
 Şükrü Sökmensüer 186, 196, 302
 Şükrü Tokay 143

T

Tahran 93
 Tahsili Emval Kanunu 42, 43, 45
 Tahsin Banguoğlu 132, 204, 206, 261,
 263, 267, 270
 Tahsin Bekir Balta 186, 196, 204
 Tahsin Coşkan 186, 197
 Tahsin Demiray 347
 Takrir-i Sükûn Kanunu 5, 6, 7, 8, 9, 13,
 301, 378
 Tan 76, 78, 80, 113, 125, 135, 178, 179,
 180, 181, 281, 463, 467
 Tanin 5, 76, 126, 287, 289, 446
 Tarik-i Bedel-i Nakdisi 59
 Tasvir 76, 190, 237, 267, 289, 320, 446
 TBMM 1, 8, 12, 18, 20, 23, 26, 30, 33, 39,
 41, 45, 46, 47, 48, 51, 57, 64, 76, 111, 112,
 127, 128, 129, 130, 140, 148, 149, 150,
 152, 153, 154, 155, 156, 163, 185, 187,
 188, 194, 195, 198, 202, 219, 222, 223,
 224, 226, 255, 256, 259, 290, 295, 299,
 302, 309, 313, 315, 321, 326, 333, 336,
 338, 349, 381, 396, 399, 403, 434, 445
 TCF 3, 4, 6, 7, 8, 13, 18, 80, 137, 276
 TCK 148, 182, 257, 279, 357, 359, 367,
 370
 Tekin İleri Dikmen 381
 Tekirdağ 88, 223, 303, 310
 Telgraf 5, 18, 82, 311, 445
 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3, 5,
 382, 463
 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 1
 Tevfik Rüştü Aras 281, 282
 Tevhid-i Efkâr 5
 Tevhid-i Tedrisat Kanunu 2, 68, 72, 254,
 262, 263, 264
 Tezer Taşkiran 270, 402

Ticani Tarikatı 376
 Toprak Mahsulleri Vergisi 47, 54, 55, 140,
 467
 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 47
 Tortum 102
 Trabzon 29, 33, 102, 156, 167, 186, 204,
 310, 411, 412, 415
 Trakya 88
 Trow 317
 Truman Doktrini 214, 215, 216, 218, 219,
 342, 442
 Türk Ansiklopedisi 392
 Türk Ceza Kanunu 67, 69, 75, 142, 149,
 182, 360, 467
 Türk Dili 156
 Türk Gençlik Derneği 383
 Türk-İş 297
 Türkiye Cumhuriyeti 2, 3, 4, 5, 6, 7, 12,
 16, 17, 23, 56, 57, 60, 69, 72, 98, 99, 114,
 133, 143, 146, 152, 154, 159, 183, 190,
 191, 194, 218, 246, 265, 266, 314, 315,
 325, 334, 348, 441, 443, 454, 457, 462,
 463, 464, 465, 470
 Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi 144, 167
 Türkiye Köylü Partisi 348, 446
 Türkiye Milliyetçiler Derneği 383
 Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 407
 Türkiye Sosyalist Partisi 142, 144, 283
 Türk Kalkınma Planı 243
 Türk Kültür Ocağı 383
 Türk Ocakları 14, 394, 395
 Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı 422
 Türk Sosyal Demokrat Partisi 143, 144,
 310

U

- Ulu Cami 69
Ulus 15, 31, 78, 108, 109, 111, 113, 134,
142, 143, 153, 156, 157, 160, 161, 165,
166, 167, 168, 169, 171, 178, 185, 191,
192, 193, 196, 203, 204, 206, 216, 220,
221, 228, 232, 235, 238, 239, 240, 242,
243, 246, 251, 252, 254, 265, 267, 268,
271, 272, 282, 283, 284, 285, 289, 290,
291, 294, 296, 300, 302, 303, 304, 305,
311, 316, 319, 322, 323, 327, 328, 331,
332, 333, 350, 352, 358, 370, 371, 381,
382, 384, 385, 386, 387, 395, 397, 399,
402, 403, 404, 405, 418, 419, 420, 425,
429, 431, 432, 433, 434, 437, 446, 447
Uluslararası İskân ve Kalkınma Bankası
194
Uluslararası Para Fonu 194

Ü

- Üçlü Pakt 87
Üniversitelerarası Kurul 285
Üniversiteler Kanunu 14, 149, 151, 178,
428, 429
Üniversite Reformu 12, 73, 467
Üzeyir Avunduk 231

V

- Vakit 76, 251, 430
Van 27, 262, 263, 267
Varlık Vergisi 41, 42, 43, 44, 45, 46, 55,
62, 63, 64, 112, 115, 170, 447, 448, 456,
458, 465, 468, 470, 472
Vasfi Raşit Seviğ 381
Vatan 5, 55, 74, 76, 77, 78, 113, 125, 126,
132, 134, 135, 136, 144, 145, 158, 166,
167, 168, 176, 177, 178, 180, 192, 266,
272, 281, 302, 317, 342, 365, 380, 386,
404, 447, 457, 471
Vedat Dicleli 270, 297, 434
Vedat Nedim Tör 73
Vehbi Koç 231
Vehbi Sarıdal 270
Velit Ebüzziya 6
Viyana 143

W

- Washington Daily News 318
Washington Evening Star 343
Washington Post 317
Watson Dickerman 397

Y

- Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 345,
408, 412, 414, 420, 422, 443
Yakın Doğu 89, 97, 106, 110, 214, 343,
344
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 6, 7, 38, 40,
73, 76, 258, 348, 350
Yalnız Vatan İçin Partisi 167
Yalta Konferansı 96
Yargıtay 257, 294
Yarın 75, 284, 406, 449
Yaşar Çimen 145
Yavuz Abadan 116, 129, 164, 266, 358
Yeni Asır 268, 404
Yeni Bergama 156
Yeni Dünya 181, 281
Yeni Gazete 203, 292
Yeni İstanbul 427
Yeni Menderes 311
Yeni Sabah 158, 162, 163, 176, 257, 277,
287, 311, 322, 389, 390, 423, 424, 434,
447
Yenişehir 403

- Yeredoğ Kişioğlu 356
Yeşil Ekin Vergisi 54
Yeşilköy Antlaşması 102
Yiđin 145, 284
Yol Mükellefiyeti Kanunu 59
Yugoslavya 88, 214, 338, 339, 341, 343, 344
Yunan 212
Yunanistan 30, 33, 84, 88, 106, 107, 121, 209, 210, 212, 214, 215, 216, 217, 221, 295, 317, 335, 336, 338, 339, 341, 343, 411, 442
Yunus Nadi 76
Yusuf Hikmet Bayur 123, 127, 137, 160, 277, 361, 381
Yusuf Kemal Tengirşenk 137, 185, 248, 276
Yusuf Ziya Eker 347
Yusuf Ziya Ortaç 157
Yüksek İktisat Meclisi 243
Yüksek Ziraat Enstitüsü 53

Z

- Zafer 10, 54, 130, 191, 294, 307, 310, 311, 313, 321, 322, 358, 360, 365, 374, 382, 384, 389, 390, 397, 398, 409, 412, 419, 425, 426, 428, 429, 430, 432, 433, 447, 459, 461
Zamir Damar Arıkoğlu 117
Zekeriya Sertel 8, 29, 77, 79, 80, 126, 134, 179, 180, 281, 282, 283
Zeki Polar 84
Zeki Rıza Sporel 189
Zeylan Ayaklanması 8
Zihni Betil 347
Zincirli Hürriyet 284, 371
Ziraat Bankası 194, 440
Zivin 86
Ziyaettin Efendi 2
Ziyeti Temelveren 143
Zonguldak 33, 130, 204, 206, 413, 423, 434

Ülkühan ÖZDEMİR

Ankara’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara’da tamamladı. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü’nden mezun oldu. Ardından Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı/Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yahudiler ve Hahambaşılık” isimli yüksek lisans tezini bitirdi. 2020 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Tarih Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında “Türk Siyasi Hayatındaki Değişim ve Sonuçları (1946-1954)” adlı doktora tezini tamamladı. Milli Eğitim Bakanlığında çalışmaktadır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleriyle Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde çok partili hayata geçmek için iki kez teşebbüste bulunulmuş ancak başarısız olunmuştur. Bunun üzerine 1931 seçimlerinde sınırlı sayıda bağımsız milletvekilinin Meclise girişine imkân tanınarak tek partili rejimin olumsuzlukları en aza indirilmeye çalışılmıştır. 1939'dan itibaren başlayan Müstakil Grup uygulaması ise Türkiye'yi çok partili demokrasi hedefinin yörüngesinde tutmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından iç ve dış dinamiklerin etkisiyle Demokrat Parti'nin kurulması çok partili siyasi hayata geçiş hususunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1946-1954 yılları arasında Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin hem iktidar hem de muhalefette iken izlenmiş oldukları politika Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş için gerekli olan alt yapının oluşmasını sağlamıştır. Böylece zaman zaman kesintiye uğrasa da günümüze kadar gelen çok partili siyasi hayatın temelleri atılmıştır.

E-mağaza

ISBN: 978-9-75175-330-4

9 789751 753304

www.atam.gov.tr